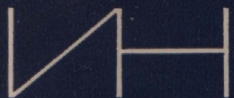

ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО

АКАДЕМИК

ЙОРДАН
ИВАНОВ

БОГОМИЛСКИ
КНИГИ
И
ЛЕГЕНДИ

СОФИЯ/НАУКА И ИЗКУСТВО

АКАД. ЙОРДАН
ИВАНОВ

БОГОМИЛСКИ
КНИГИ
И
ЛЕГЕНДИ

*ПОД РЕДАКЦИЯТА НА
ПРОФ. ДИМИТЪР АНГЕЛОВ*

ФОТОТИПНО ИЗДАНИЕ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИЗДАТЕЛСТВО

НАУКА И ИЗКУСТВО • 1970

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЪ

ПРОФ. ЙОР. ИВАНОВЪ

БОГОМИЛСКИ КНИГИ И ЛЕГЕНДИ

ИЗДАВА СЕ ОТЪ ФОНДА Д. П. КУДОГЛУ

СОФИЯ
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА
1925

ПРЪДГОВОРЪ

Прѣдлаганата книга е пръвъ опитъ да се обдирятъ, да се обнародватъ наедно и пояснятъ по-важнитѣ книжовни и устни произведения на богомилството. Тия произведения иматъ двояко значение. Прѣди всичко, тѣ ни разкриватъ литературното съкровище на богомилското общество, на неговитѣ духовни нужди и тежнения; тѣ ни даватъ обиленъ материалъ за обяснение на литературното общение между Азия и Европа, особено въ областъта на апокрифитѣ, нѣкои отъ които сж запазени само въ българската имъ версия. Не помалка е и историческата цѣна на тия произведения. Тѣхното използване ще помогне да се оправятъ досегашнитѣ едностранчиви гледища за богомилството, градени прѣдимно върху извори, идещи отъ противницитѣ на това учение. Сега, когато броятъ на тия извори се увеличи значително, та се налага една прѣоцѣнка на старитѣ мнѣния, нашиятъ приносъ, надѣваме се, ще допринесе да се даде по-вѣрна и ясна картина за духовния и нравственъ ликъ на учението, което раздрусва вѣкове наредъ черквата и държавата на България, Византия, Сърбия, Босна, Италия, Франция и др. Въ увода на тая книга ние даваме само скица на тая картина на богомилството, колкото е необходимо да се проумѣятъ по-лесно неговитѣ литературни паметници. Въ друго наше съчинение, ако условията ни позволятъ, ще изложимъ по-обстойно учението и историята на богомилството и ще добавимъ съответнитѣ български и другоезически документи.

София, 24. II. 1925.

Йор. Ивановъ

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводъ

	Стр.
Погледъ върху дуалистичнигъ учения прѣди богомилството	1
Богомилство	
Условия за появата на богомилството	14
Поява на богомилството	20
Учение и нрави	24
Разпространение на богомилството	33
Значение на богомилството	44

ЧАСТЪ ПЪРВА

Богомилски книги

Общъ прѣгледъ	49
<i>А Главни произведения</i>	
Тайната книга	
Ржкописи и издания	60
Съдържание	62
Богомилски характеръ на Тайната книга и нейниятъ про- изходъ	65
Текстъ	73
Новозавѣтни книги	
Четвероевангелие	87
Апостоль	93
Апокалипсисъ	95
Отношение на богомилитѣ къмъ старозавѣтнитѣ книги	96
Молитвата Отче нашъ	106
Катарски Трѣбникъ	113
Формули, Отче нашъ, начало на Йоановото Евангелие	116
Служба	118
Приемане въ вѣрата	120
Духовно кръщение	123
Моление при разни случаи	127
Духовно кръщение на боленъ	128

Видѣние Исаево	Стр.
Ржкописи и издания	131
Текст	153
Съдържание	148
Историко-литературни бѣлѣжки	151
<i>Б. Второстепенни произведения</i>	
Енохъ	
Ржкописи и издания	165
Текст	167
Съдържание	180
Историко-литературни бѣлѣжки	186
Откровение Варухово	
Ржкописи и издания	191
Текст	192
Съдържание	200
Историко-литературни бѣлѣжки	203
Адамъ и Ева	
Ржкописи и издания	207
Текст	207
Съдържание	218
Историко-литературни бѣлѣжки	219
Дѣтство Исусово	
Ржкописи и издания	227
Текст	230
Съдържание	238
Историко-литературни бѣлѣжки	242
Прѣше на Христа съ дявола	
Ржкописи и издания	248
Текст	249
Съдържание и историко-литературни бѣлѣжки	253
Разумникъ	
Ржкописи и издания	257
Текст	259
Историко-литературни бѣлѣжки	264
Български апокрифенъ лѣтопись	
Обяснителни бѣлѣжки	273
Текст	280
Тивериадското море	
Българска версия	287
Руски версии	289
Съдържание	301
Историко-литературни бѣлѣжки	303

Гръцка легенда за сътворението на свѣта	Стр.
Текстъ	311
Съдържание	316
Историко-литературни бѣлѣжки	318

Босненска легенда за сътворението на свѣта	
Текстъ	321
Съдържание и историко-литературни бѣлѣжки	323

ЧАСТЪ ВТОРА

Дуалистични български народни легенди	327
№ 1. Богъ и дяволътъ създаватъ другарски свѣта, послѣ враждуватъ помежду си	329
№ 2. Богъ и дяволътъ сътрудничатъ при направата на земята	333
№ 3. Сътрудничество и вражда между Бога и дявола при създаването на свѣта	334
№ 4. Богъ узнава отъ дявола какъ да смали земята	336
№ 5. Дяволътъ надупчва тѣлото на създадения отъ Бога челоуѣкъ	336
№ 6. Подѣлба на свѣта между Бога и дявола. Богъ иска да развали договора	337
№ 7. Богъ иска да прѣвземе царството на дявола, който владѣе надъ земята и челоуѣцитѣ	339
№ 8. Господъ узнава отъ дявола, чрѣзъ св. Ивана, какъ да прѣвземе царството на дявола	342
№ 9. Дяволътъ създава вълка	345
№ 10. Дяволътъ създава вълка и си подѣля съ Бога челоуѣцитѣ	346
№ 11. Вълкътъ изѣжда единия кракъ на своя създател — дявола	347
№ 12. Дяволътъ съдружникъ на Бога и по-досѣтливъ отъ него	348
№ 13. Адамовъ записъ (Адамъ дава записъ на дявола, за да му позволч да оре земята)	349
№ 14. Адамовъ записъ (За да получи свѣтлина, Адамъ става човѣкъ на дявола)	351
№ 15. Зерзевулътъ прави свой рай и кула, отъ която да може да убие Бога	354
№ 16. Богъ наказва недоволнитѣ духове	356
Съставъ и характеръ на легендитѣ	357
Произходъ на легендитѣ	361
Показалець	383
Забѣлѣзани погрѣшки	388

УВОДНИ ДУМИ

Книгата на именития български учен проф. Йордан Иванов „Богомилски книги и легенди“, излязла през 1925 г., е първият опит да бъдат издирени, систематизирани и обнародвани главните произведения с богомилски характер или такива творби, които са били близки по дух на богомилските схващания. Задачата на автора е била да подбере преди всичко българските, домашните паметници за богомилството, които разкриват най-пълно и пряко произхода, същината и историята на това важно религиозно и социално учение в средновековна България. Съобразно с това повечето от поместените в книгата му произведения имат местен произход и са на старобългарски език. По изключение обаче проф. Й. Иванов е включил в своя труд и някои други, съставени извън нашата страна паметници, като например Катарския требник, една гръцка и една босненска легенда за сътворението на света и др. Така се е нарушил до известна степен възприетият от автора принцип, но същевременно това дава възможност за една по-пълна преценка на богомилското учение и за изясняване на неговата голяма роля на Балканския полуостров и в Западна Европа през средновековната епоха.

При подреждането на подобрения изворов материал проф. Й. Иванов е разграничил две групи: първата група, означена под наслов „Главни произведения“, е представена от такива паметници, които са свързани най-пряко с богомилската идеология и с организацията на богомилите. На първо място тук идва известният богомилски апокриф „Йоановото евангелие“ (или „Тайната книга“), където са изложени главните космогонични и есхатологични вярвания на богомилите, отразени през призмата на умерено дуалистичния им светоглед. След това идва споменатият вече „Катарски требник“, който е написан на провансалски език и е служил на катарите в Южна Франция, но чийто оригинал, както отбелязва Й. Иванов, е възникнал вероятно в нашата страна. Между главните богомилски произведения е поместен и апокрифът „Видение Исаево“ в една негова по-късна латинска версия, направена, както изглежда, въз ос-

нова на по-стар, недошъл до нас славянски първообраз. Апокрифът „Видение Исаево“ е бил създаден векове преди появата на богомилството и по своето цялостно съдържание не може да бъде причислен към кръга на еретическата, богомилска литература. Независимо от това обаче прокараните в него дуалистично-гностически схващания са направили от това съчинение, както убедително е посочил авторът, една от най-предпочитаните и разпространени богомилски книги. Поради това включването му в отдела „Главни произведения“ се явява оправдано.

Във втория дял на книгата си, означен с името „Второстепенни произведения“, проф. Й. Иванов е поместил редица творби на средновековната апокрифна книжнина, като „Енох“, „Варух“, „Детство Исусово“, „Адам и Ева“ и др. По произход това не са богомилски съчинения, а апокрифи със сюжети от Стария и Новия завет, някои от които са възникнали още преди появата на християнството, а други — през първите столетия след създаването му. Тези произведения са били любимо четиво на десетки поколения в пределите на Римската империя и впоследствие във Византия, а след покръстването на българите започнали да се разпространяват и в нашата страна. Дошли от съседна Византия, те били преведени от гръцки на български било дословно, било с някои добавки и изменения, направени от българския съставител и преводач. С течение на времето тези апокрифи били включени в кръга на богомилската книжнина, тъй като съдържали такива възгледи и образи, които били подходящи за популяризиране на богомилското учение.

В отдела „Второстепенни произведения“ проф. Й. Иванов е поместил и един друг вид творби, които са възникнали вече по-късно, след появата на богомилството, като пряко отражение от неговото влияние върху съзнанието на хората. На първо място тук идва тъй наречената „Тивериадска легенда“, един дуалистичен апокриф за сътворението на вселената като съвместно дело на Бог и Сатанаил. Този апокриф е възникнал в средновековна България, а впоследствие намерил добра почва за разпространение и в руските земи. Към тази група творби е отнесъл проф. Й. Иванов двете споменати вече легенди — за сътворението на света — гръцка и босненска, които отразяват дуалистичните схващания на еретиците във Византия и Босна. Тук е поместен и известният „Български апокрифен летопис“ (възникнал към средата на XI в.), който, без да бъде изцяло богомилски по своя характер, разкрива някои възгледи, характерни за богомилската идеология (главно аскетичните настроения и ненавистта срещу войните).

Във втората част на книгата си проф. Йор. Иванов е подбрал 16 български дуалистични легенди, които са възникнали след появата на богомилството и свидетелствуват за силната му роля в народното творчество. Това са разкази за сътворението на света и за борбата между бога и дявола, която завършва обикновено с победа на бога. Те са създадени следователно в духа на умерения дуализъм, който е бил господстващ сред българските богомили. Подбраният от Йор. Иванов материал от народни дуалистични легенди си остава и досега нашият най-пълен и добре систематизиран източник за проучване на богомилското влияние върху народния фолклор.

Както се вижда от казаното, книгата на проф. Йор. Иванов представлява един богат по съдържание сборник с най-важни книжовни богомилски или близки до богомилското учение творби. Това не е обаче един обикновен сборник с просто подреждане на текстовете, както в една христоматия, а задълбочено изследване върху техния произход, характер и значение. Всеки един от разглежданите богомилски паметници е подложен на прецизен научноизследователски анализ, при който бележитият наш учен е проявил голямата си ерудиция на славянски филолог, историк и литературовед. По такъв начин са изяснени редица несигурни и спорни въпроси около възникването и същината на отделни богомилски творби, изтъкната е тяхната взаимна връзка, проучени са взаимоотношенията между български западни дуалистични творби и пр. Специално внимание в това отношение заслужават проучванията на проф. Йор. Иванов върху „Тайната книга“, „Катарския требник“ и „Видение Исаево“, които са направени с голяма научна вещина. Благодарение на тези проучвания е доказано убедително силното влияние, което богомилството е оказало за формирането на катаризма в Италия и Франция. Така чрез своята книга проф. Йор. Иванов е допринесъл да се утвърди представата за голямата роля на това наше забележително религиозно и социално движение, която то е изиграло през епохата на средновековието.

Наред с така добре подбравия и внимателно проучен изворов материал трудът на проф. Йордан Иванов съдържа и един увод, който има за предмет произхода и характера на богомилското учение и неговото разпространение в България и други страни. В основни линии този увод поставя в приемлива, научно обоснована светлина най-важните въпроси около идеологията и историята на богомилството и свидетелствува за голямата ерудиция на автора. Добре е подчертано обстоятелството, че като религиозно-философско учение богомилството е

било създадено под непосредственото въздействие на стари дуалистични ереси, които водят началото си от манихейството. Поради това в увода е отделено специално място за разглеждане на ересите на манихеи, павликяни и масалиани, които авторът счита с право за предходници на нашите богомили. Добре е обосновал по-нататък в своето изложение проф. Йор. Иванов становището си, че богомилството се заражда в нашата страна през X век по времето на цар Петър. Верни мисли са изказани по въпроса за двата вида дуализъм на богомилите — умерен и абсолютен, като е подчертано, че главният разпространител на богомилското учение, поп Богомил, е бил последовател на умерения дуализъм. Това гледище на Йордан Иванов намира подкрепа в най-новите проучвания по този въпрос.

Спирайки се на въпроса за корените на богомилството в България, авторът с основание счита, че благоприятна почва за пораждаване на тази ерес са били все още неизживените езически настроения, запазили се в нашата страна и след покръстването. Приемливо звучи и твърдението му, че важна причина за успеха на богомилството е била и покварата сред духовенството и монашеството, която се наблюдава по време на царуването на Петър и е отразена в известната „Беседа“ на презвитер Козма. Разбира се, с това факторите за пораждаването на богомилското учение не се изчерпват, но независимо от това казаното от автора по този въпрос заслужава пълно внимание.

В изложението е отделено необходимото място за дейността и ролята на поп Богомил, когото Йордан Иванов преценява като главен проповедник и организатор на богомилското учение. Справедливо е подчертал авторът, че този скромен, малко известен български свещеник е създал едно действително забележително, изпълнено с ярки общочовешки принципи учение, което е направило прелом в умовете на хората през средновековната епоха. „Поп Богомил — заключава своите разсъждения по този въпрос Йордан Иванов — добавил в своята система рядкото за онова време хуманно гледище за социалното положение на човека...“, „Поп Богомил дръзнал да пише на знамето си онова искане, което се е таело в душите на потисканите, но което никой не се е осмелявал да заяви високо. В това отношение българският поп е изпреварил с векове благородните проповедници на по-новите времена за социална правда.“

По-нататък в увода е направен преглед на основните космогонични и есхатологични вярвания на богомилите, съдържащи се в техните главни съчинения и най-вече „Тайната книга“.

След това проф. Йордан Иванов се спира по-специално на социалните възгледи в богомилското учение и на неговата насоченост срещу потисниците в лицето на царя и боярите. Това критично отношение на богомилите спрямо представителите на властта, както отбелязва авторът, „идело от желание за човечина и равенство в обществото, но не било бунтарство с цел да съсипят държавния институт“. Тази мисъл на Йордан Иванов заслужава особено внимание. С нея именитият учен сè противопоставя открито на господстващото по негово време схващане, възприето и в учебници по история, че богомилите били причина за разстройството на българската държава и за нейното падане под византийска и турска власт. В случая се дава кратък, но справедлив отпор срещу подобни обвинения.

Последната част от увода има за предмет разпространението на богомилството в България през X—XIV век, както и неговото проникване във Византия, Русия, Сърбия, Босна и Западна Европа. По-специално се е спрял авторът на последиците от влиянието на богомилството в Италия и Франция и на голямата популярност на името „българи“ в тези страни в смисъл на еретици-дуалисти.

Заклучителната част от увода представлява по същество една оценка на историческата роля на богомилството и на личността на поп Богомил. Тук отново е подчертано положителното становище на проф. Йордан Иванов към това голямо и значително религиозно и социално движение, в което се застъпват ярки хуманни и общочовешки принципи. Отново звучи възторженото отношение към делото на създателя на богомилското учение: „Името на поп Богомил — отбелязва Йордан Иванов — трябва да се впише в анализите на историята на лично място между другите благодетели на човечеството“ (с. 47). А за ролята на самото богомилство се прави следният извод: „Влиянието, което упражни богомилството върху духовния и отчасти политическия живот на Западна Европа, е ознаменувано с няколко събития от епохално историческо значение. Казваме епохално, защото богомилството раздвижи умовете на средновековния човек.“ Тези преценки на Йордан Иванов за поп Богомил и за богомилското движение са плод на дълбоко вътрешно убеждение, изградено у един голям учен, който познава отлично историческите факти, и у един пламенен родолюбец, който изпитва заслужена гордост от бележитите духовни ценности, създадени от българския народ по време на хилядолетната му история.

Естествено краткият увод, направен в книгата на проф. Йор-

дан Иванов, не е могъл да засегне всички страни около произхода, същината и разпространението на богомилството. При това отделни констатации и мисли в него са вече остарели, тъй като от времето на написването му до наши дни бяха открити нови сведения за богомилското учение и бе обърнато внимание на такива проблеми, които не са стояли пред погледа на именития наш учен. Обърнато бе преди всичко сериозно внимание на общественно-икономическата обстановка, при която е възникнало богомилството, и бе подчертано, че то се явява главно плод на противоречията сред българското общество през X век, породени от установяването на феодалните отношения. По времето, когато Йордан Иванов е писал своята книга, тези въпроси са били още съвсем слабо разработени и тенденцията е била да се вижда в богомилството едно учение, породено главно в резултат на въздействието на външни фактори и на развалата сред духовенството. На това гледище не е могъл да остане чужд Йордан Иванов и то е отразено в значителна степен в неговия увод. Макар и да приема и вътрешни причини за появата на богомилското учение, той все пак не подчертава достатъчно връзката между това учение и конкретната общественно-икономическа и политическа обстановка в средновековна България. Този недостатък проличава и при краткия преглед на историята на богомилството в българските земи, при който конкретните факти са изложени някак самоцелно и изолирано. Слабост в изложението е и това, че не се прави разграничение между възгледите, живота и методите на действие на теоретичите на богомилското учение (тъй наречените „съвършени“) и живота и поведението на обикновените негови привърженици. Този въпрос за различието между догмата и нейното отражение в самата действителност изобщо не е съществувал нито за Йордан Иванов, нито за всички други изследвачи върху богомилството по негово време, а и по-късно. А това е въпрос твърде важен, който ни помага да си изясним редица моменти във връзка със същината и ролята на богомилството и да разберем и преценим правилно срещашите се в това движение характерни противоречия.

В заключение трябва да се подчертае, че книгата на проф. Йордан Иванов независимо от неизбежното остаряване, което спхожда всеки научен труд, колкото и съвършен да е той, представлява едно крупно научно постижение. Основната й стойност се свежда в това, че в нея са подбрани, систематизирани и обнародвани с необходимата прецизност най-важните богомилски произведения, които ни разкриват произхода, характера и историческата роля на богомилството. За учения специалист,

който работи по въпросите на богомилското учение, трудът на Йордан Иванов и досега има качествата на основен труд, към който той трябва да се обръща нееднократно и да използва съдържащите се в него обилни данни. При това стойността на труда на бележития български учен не се изчерпва само в документалния материал, който ни се предлага, но и в обстоянителните, научно издържани и твърде полезни филологически и литературно-исторически интерпретации към отделните текстове. Тези именно тълкувания и анализи, направени от вещата ръка на един отличен славянски филолог, историк и литературовед, правят от книгата на проф. Йордан Иванов произведение, което далеч надхвърля рамките на сборник от материали и го превръща в едно задълбочено и сериозно изследване по въпроса за основните произведения и на богомилската книжнина. Като се прибави към това и ясният, добре замислен и в главни линии поставен на правилни позиции увод, изпъква голямото значение на труда на проф. Йордан Иванов за нашето съвремие. Това е труд, който продължава да пази и досега своята научна стойност и който е едно от най-ценните произведения на нашето научно наследство.

Д. АНГЕЛОВ

Уводъ.

Погледъ върху дуалистичнитѣ учения прѣди богомилството.

Между разнитѣ вѣрски системи, каквито сж пантеизмътъ, политеизмътъ, монотеизмътъ, фетишизмътъ, шаманизмътъ и др., видно мѣсто нѣкога е заемалъ дуализмътъ и произтеклото отъ него прѣзъ срѣднитѣ вѣкове богомилство, или така наричаната отъ западнитѣ народи „българска ересъ“ (haeresis Bulgarorum). За да си уяснимъ по-добрѣ послѣдната, нека направимъ кратъкъ прѣгледъ на прѣдходещитѣ я други дуалистични учения.

Дуализмътъ е прѣдставенъ най-изразно въ религията на старитѣ иранци, т. е. въ учението на Заратустра (Зороастра), иначе наричано учение на магитѣ, или маздеизъмъ. Тоя дуализъмъ е билъ проведенъ както въ философията, така и въ областта на религията и нравствеността на иранскитѣ народи перси и меди. Свѣтътъ, споредъ това учение, произхожда отъ двѣ начала, отъ двѣ божества: доброто, наречено Ахура-Мазда (Ормуздъ), и злото, наречено Ахриманъ (духъ разрушителъ), които сж независими и равноправни. Ахура-Мазда е творецъ на всичко добро въ свѣта, на свѣтлината и истината, а Ахриманъ — на всичко зло, на мрака и лъжата. Тия двѣ начала влизатъ въ борба, която въ края на крайщата ще се свърши съ надмощие и побѣда на доброто. На това дуалистично философско гледище се крѣпи и вѣрското и морално учение на маздеиститѣ: въ борба съ злото, човѣкъ, чрѣзъ добритѣ си думи, добритѣ си дѣла и чрѣзъ очишението, достига до нравствено съвършенство и душата му отива въ обиталището на Ахура-Мазда. Основателъ на маздеизма, споредъ най-старитѣ ирански легенди, се смѣта Заратустра, който, подобно на Исуса, се ражда отъ дѣвица и,

подобно на Мойсея, приема отъ Ахура-Мазда свещенитѣ книги, познати съ името Зендъ-Авеста. Науката не си е уяснила още, дали Заратустра е историческа личностъ или легендарна фикция; не се знае също кога точно били положени основитѣ на иранския дуализъмъ, дали при раздѣлата на иранци отъ индийци или по-късно. Едно е положително: несъмнѣнитѣ допирни точки между маздеизма отъ една страна и юдео-християнството отъ друга, както и въздѣйствието на маздеизма при формирането на манихейството.

Когато се разширило персийското могъщество на западъ и когато, при Александра Македонски и неговитѣ диадоси, както и при римското владичество въ Мала-Азия и Сирия, народитѣ отъ изтокъ и западъ дошли въ общение, тогава се засилили и духовно-културнитѣ връзки между тѣхъ и станали по-трайни и по-дълбоки. Древниятъ Иранъ, чрѣзъ Персия и Вавилония, разшири на западъ една отрасль на своя маздеизъмъ, именно култа на Митра, а слѣдъ това, прѣзъ III в., даде животъ на религията на Мани, — **манихейството**. Отъ тия двѣ източни вѣрски влияния, митраизмътъ заглѣхна въ римската империя единъ вѣкъ слѣдъ прогласяване на християнството за държавна религия; манихейството обаче тъкмо тогава засили своята мощъ и се прострѣ изъ цѣлия древенъ миръ: отъ Вавилонъ та до Испания и по сѣверна Африка, въ срѣдня Азия и Китай то ширѣше своето учение, като на мѣста стана държавна религия и дълго врѣме застрашаваше да измѣсти християнството и да стане мирова вѣра. Мани, основателтъ на манихейството (III в.), персиецъ по произходъ, се родилъ и отрасналъ въ Вавилония, въ тая именно страна, дѣто съжителствували, заедно съ халдео-вавилонскитѣ прѣдания, персийскиятъ дуализъмъ, гностицизмътъ, мандаитската религия и християнството и дѣто долитали вѣянията на будизма. Мани, слѣдъ много четене, пѣтувания и изучвания, недоволенъ отъ тео-философията на своитѣ съврѣменници, основалъ своя религиозна систѣма, станалъ пръвъ неинъ проповѣдникъ, обявилъ се за божи пратеникъ, каквито били Буда, Заратустра, Исусъ и др. Неговата религия била синкретична: въ нея влѣзли възгледи и елементи на другитѣ древни религии и прѣдания, които той свързалъ въ една система — манихейството. За разпространение на своето учение Мани си послужилъ съ живо слово, съ съчинения и

съ пътуване. За поприще на дѣйността си той избралъ Персия, дѣто се явилъ като прѣобразителъ на Заратустровия дуализъмъ. Слѣдъ извѣстенъ успѣхъ въ Персия, той билъ изгоненъ отъ царь Сапора и продължилъ своето апостолство изъ Индия, Китай и сръдня Азия. Слѣдъ смъртъта на Сапора, Мани се върналъ въ Персия, но тамъ билъ обявенъ за еретикъ отъ магитѣ, живъ одранъ и кожата му напълнена съ слама, 275 г. Манихейството не загинало съ погубването на неговия основателъ. Ученицитѣ му заякчили новото учение и го прѣснали бързо и далече изъ Азия, Африка и Европа. Едва се били изминали 20 години отъ смъртъта на Мани, неговата религия дотамъ проникнала въ римската империя, че Диоклетианъ заповѣдалъ въ 296 г. на проконсула въ Африка да изтрѣби съ огънь и мечъ привърженицитѣ на новата вѣра. Редъ документи отъ IV вѣкъ и по-сетнѣ ни говорятъ за манихеи въ самия Римъ, въ Италия, въ Сицилия, Египетъ, сѣверна Африка, Испания, южна Франция, Далмация, Мала-Азия. Месопотамия, Сирия и Палестина. Манихеи е имало най-много въ Месопотамия, Сирия и Египетъ. Св. Августинъ, прѣди да стане великъ учителъ на християнството, деветъ години наредъ билъ разпаленъ манихеецъ. Прѣслѣдването на манихейството, горенето на книгитѣ му, особено при Теодосия и Юстиниана I, сломили въ римската империя новата религия, която слѣдъ VI в. вече замрѣла въ Европа. Но затова пъкъ тя проширила своитѣ завоевания въ Азия. Отъ своето отечество, въ Вавилония, манихейството проникнало на изтокъ и на сѣверъ и прѣзъ VIII в. станало господарствена религия въ голѣмата империя на уйгуритѣ. Неотколѣ намѣрениятъ надписъ въ Карабалгасунъ (Монголия) и множеството манихейски ржкописи, открити въ Турфанъ, Туенъ-Хуангъ и други мѣста, най-убѣдително говорятъ за голѣмия успѣхъ на манихейството въ сръдня Азия и Китай и за неговото траяне, въ по-широка мѣра, до края на X в. и, въ по-малка, дори до XIII в., особено у независимитѣ старотурски племена и държави. Паметницитѣ на тамошната манихейска литература сж написани на разни езици: ирански нарѣчия, китайски, турски ¹⁾).

¹⁾ Разкопкитѣ и издирванията на редъ мисии въ централна Азия и въ Китай, мисии руска, германска, английска, френска, японска, възкръснха множество съчинения на манихейството. Само въ Бритишъ-Музеумъ бѣха прѣне-

Широкото разпространение на манихейството и неговото дълго траяне, въпрѣки че било прѣслѣдвано отъ християнството, мохамеданството, отъ будизма и отъ свѣтската властъ, се обяснява съ синкретичния характеръ на неговото учение и опростена обредностъ, както и съ приспособимостъта на неговитѣ проповѣдници къмъ мѣстнитѣ условия: въ западнитѣ страни манихеецътъ се издава за християнинъ, въ източнитѣ минава за реформиранъ маздеистъ, за будистъ и пр. Кои сж били прочее тия разнородни елементи, влѣзли въ манихейското учение, които го направили дѣйствително сборна религия, бързо разпространена, въпрѣки несполучливитѣ условия, въ които е била поставена? Въ манихейството сж се отразили най-много гностицизмътъ и дуализмътъ. Гностицизмътъ бѣше онова учение, сложено отъ прѣдстави на юдаизма, платонизма, вавилонизма, маздеизма и християнството, което почна да се шири въ врѣмето на Христа, отъ Египетъ до Вавилония, главно срѣдъ книжовнитѣ срѣди и у мечтателнитѣ натура. Гностицитѣ се занимаваха особено съ тайнитѣ въпроси за потеклото на свѣта и човѣка, за падението на човѣка и за онова откровение, онова знание (γνῶσις), което сочи пътя на човѣшката душа за нейното въздигане и щастие. Това съкровено знание се разкрива на чловѣцитѣ отъ божественото Слово (λόγος), носители на което се явяватъ боговдѣхновени личности, какъвто е билъ и Исусъ. Голѣма частъ отъ християнскитѣ и дуалистични прѣдстави на манихейството идатъ отъ гностицитѣ, които сжщо така сж били дуалисти. Силно влияние върху манихейството е упражнила гностичната група на мандаититѣ, въ чието учение Мани билъ посветенъ още отъ младини. А още по-значително било въздѣйствието на гностика и дуалиста Маркионъ (II в.), който не признавалъ юдейскитѣ, ветхозавѣтнитѣ книги, а отъ новозавѣтнитѣ приемалъ Павловитѣ послания и особено Евангелието на Лука. Отчасти чрѣзъ гностицитѣ, отчасти чрѣзъ вавилонскитѣ прѣдания ми-

сени въ 1907 г. около 5000 манихейски ръкописа. По-главната частъ отъ текстоветѣ бидоха обнародвани отъ Залеманна (С. Salemann), прѣзъ 1907, 1908, 1912 г., въ изданията на Руската Акад. на Наукитѣ; отъ Радлова (Radloff), прѣзъ 1899, 1911, 1912 г., въ сжщитѣ издания; отъ F. W. K. Müller, прѣзъ 1904 и 1913 г., въ изданията на Берлинската Акад. на Наукитѣ; отъ A. von Le Coq, прѣзъ 1908, 1909, 1912 г., пакъ тамъ; отъ Chavannes и Pelliot въ Journal Asiatique за 1911 и 1913 г.

нали въ манихейството астрономическитѣ понятия, както и вѣрата за участието на седъмтѣ планети върху човѣшкия животъ. Отъ маздеизма, за реформаторъ на който искалъ да се прѣдстави Мани въ двора на персийския царь, иде типичното учение на манихейството за съперничеството на двѣтѣ независими начала въ природата и у човѣка — свѣтлото и мрачното. Християнскитѣ елементи въ първичния манихеизъмъ били доста незначителни; тѣ се засилили въ него по-късно, при по-близкия контактъ съ християнския миръ. Прѣдставитѣ за прѣселението и прѣчистването на душата, които сжщо се явяватъ въ вторичния манихеизъмъ, се дължатъ на будийско влияние. Будизмътъ повлиялъ на манихейството и съ своята аскетика и песимизъмъ.

Манихейството, въ своята доста сложна система, излага какво е било прѣдвѣчното двойно битие, какъ билъ създаденъ сегашниятъ свѣтъ и каква е сждбата на човѣка тука и въ задгробния миръ¹⁾). Отъ тая система извличаме най-главното. Изпърво имало двѣ начални, противни и независими една отъ друга сжщности, два мира — свѣтлината и мракътъ, или доброто и злото, първото отъ които било въ властта на Бога, а второто въ властта на главния демонъ. По демоново внушение, мракътъ се подигналъ отъ своитѣ пропасти да прѣвземе свѣтлината, и нахлулъ въ нея. За да възвърне стария редъ, Богъ създалъ съ Словото си Майката на живота, а тя родила Първия човѣкъ, който дошълъ на помощ на Бога и се опълчилъ срѣщу демона. Вѣорженъ съ своитѣ петъ доспѣхи — елементи (прѣсниятъ въздухъ, живиятъ огънь, прохладниятъ вѣтъръ, бистрата вода и свѣтлиятъ духъ), Първиятъ човѣкъ почналъ борбата, но на края изгу-

¹⁾ По-главни извори и изслѣдания по манихейството: *Hegemonius*, Acta Archelai. Изд. Beeson. Berlin 1906. По-старо издание въ *Patrologia graeca*, X, 1405—1528. — *Св. Августинъ*, Съчинения. Разни издания. — *G. Flügel*, Mani, seine Lehre und seine Schriften. Leipzig 1862. — *K. Kessler*, Mani. Forschungen über die manichäische Religion. Erster Band. Voruntersuchungen und Quellen. Berlin 1889. — *E. Rochat*, Essai sur Mani et sa doctrine. Genève 1897. — *W. Bousset*, Hauptprobleme der Gnosis. Göttingen 1907. — *Fr. Cumont*, Recherches sur le manichéisme. 3 кн. Bruxelles 1908, 1912. — *Em. de Stoop*, Essai sur la diffusion du manichéisme dans l'Empire romain. Gand 1909. — *P. Alfarc*, Les écritures manichéennes. 2 кн. Paris 1918. — За неотколѣ открититѣ манихейски ржкописи и тѣхнитѣ издания срв. бѣлжката на стр. 3—4.

билъ петото си оръжие — свѣтлия духъ, и попадналъ въ плѣнъ на демона. Тогава настѣпило пълно смѣшение между двѣтѣ прѣдвѣчни сѣщности — свѣтлината и мракътъ. Богъ продължилъ обаче борбата, и проводилъ втора своя еманация — Живия духъ. Живиятъ духъ, съ помощта на своитѣ петъ другари (синове), нападналъ врага и, като го побѣдилъ, спасилъ Първия човѣкъ и го издигналъ въ висшитѣ сфери на битието. Той убилъ началницитѣ (демони) на мрака и отъ тѣхнитѣ тѣла направилъ свѣта: небеса, земя, звѣзди, стихии атмосферни. Небесата, които били десетъ на брой, се образували отъ опънатитѣ кожи на началницитѣ на мрака и били подпрѣни отъ петъ блѣскави богове (имащи въ себе си частици отъ свѣтлина); земята била подпрѣна отъ Носача (Атласъ, Омофоръ). Отъ тѣлата на демонитѣ, които съдържали части отъ свѣтлина, погълната при смѣшението на двѣтѣ сѣщности, Живиятъ духъ (Демииургъ) направилъ небеснитѣ свѣтила: слънце, луна и звѣзди; послѣ създакъ и стихии. Двѣтѣ главни свѣтила, слънцето и луната, които съдържали най-много свѣтлина въ себе си, били отредени да притеглятъ свѣтлигѣ части отъ смѣсената природа и да ги прѣнасятъ, като плаваещи небесни кораби, въ обиталището на Бога. Тогава Богъ изпратилъ своя трети пратеникъ, който, придруженъ отъ дванадесетъ дѣви добродѣтели, настанилъ сѣдалището си на слънцето. На тоя пратеникъ било възложено да уреди отлъчването на свѣтлигѣ части отъ природата и, чрѣзъ луната и слънцето, да ги отпраща къмъ върховнитѣ божествени сфери. Почнало се движението на небеснитѣ тѣла и свѣтила, почнало се и лъчеизпускането. Това очищение обаче на смѣсената природа било отново нарушено. (Тукъ манихейството прибѣгнало до помощта на мита за прѣлъщението). Въ небесното пространство взело да се заблѣзва едно андрогинно (двуполово) видѣние, което споредъ едни легенди било самиятъ сияенъ трети пратеникъ, а споредъ други — дванадесетъгѣ дѣви добродѣтели. Тоя фантомъ се вѣствявалъ ту като красивъ юноша, ту като плѣнителна дѣвойка, и съ привлѣкателната си голота възпламенявалъ мъжкитѣ и женски демони, обърнати на звѣзди отъ Живия духъ. Възбуденитѣ демони, въ своя устремъ да уловятъ прѣлестното видѣние, почнали да отлъчватъ лорочни части отъ своето тѣло, части съдържащи свѣтли и мрачни елементи, които, поради нечи-

стотата си, не възлизили въ върховнитѣ сфери, а падали на земята като пороенъ дъждъ, придруженъ съ трѣсъцитѣ на гърмотевицата. Споредъ друга легенда, женскитѣ демони, бидейки раздрусани отъ мировото въртение или пъкъ съблазнени отъ свѣтлия небесенъ юноша, почнали да отлжчватъ отъ своитѣ похотни органи частици, които сжщо падали на земята. Отъ демонското сѣме се народили по земята изроди и разни животни и растения. Синътъ на мрака (Асаклунъ въ сирийскитѣ паметници, Σάκλας въ грѣцкитѣ) изѣлъ женскитѣ изроди, а другарката му Намраелъ (това име подсѣща за исполина Немродъ въ асиро-вавилонскитѣ митове) погълнала мжжкитѣ изроди, па, като се съвукупили, родили първитѣ человѣци на земята — Адама и Ева. Така, полувалегорично, полунатуралистично разказано, било създадено человѣчеството съ двойко естество, съдържаше мрачни (демонски) и свѣтли (божествени) елементи, включени въ тѣлата на демонитѣ-звѣзди още при борбата на двѣтѣ начала и тѣхното смѣшение.

И тѣй, борбата, почната между свѣтлото и тъмно начало, между доброто и зло, завършила съ прѣвѣсъ на второто: душата на человѣка, произлизаща отъ божествената свѣтлина, била затворена въ тѣлото, което е отъ тъмното начало. Тогавя билъ изпратенъ Исусъ да научи Адама и Ева да се пазятъ отъ злото. Той особено прѣдупрѣдилъ Адама да се не довѣрѣва на женската прѣлестъ и да не се приближава до Ева. Адамъ послушалъ изпърво. Ева обаче народила поколѣние отъ сношенията си съ главния демонъ, сетнѣ съ Каина и най-сетнѣ и съ Адама. Послѣденъ божи пратеникъ, който дошълъ на земята, за да изведе грѣшното человѣчество на правия пжтъ и спасение, билъ Мани. За своята мисия Мани така говори въ началото на книгата си Сабураканъ, която билъ прѣдставилъ на персийския царъ Сапора: „Мждростѣта и добритѣ дѣла сж бивали откривани на земята послѣдвателно, прѣзъ врѣмената, отъ божитѣ пратеници (пророци). Така, откровението бѣ занесено нѣкога въ Индия отъ пратеника, нареченъ Буда, въ Персия го занесе Заратустра, на западъ го прѣдаде Исусъ, и, най-сетнѣ сега, въ най-ново врѣме, откровението дойде и пророчеството бѣ обявено отъ менъ, Мани, пратеникъ на истиннаго Бога, въ земята на Вавилонъ“. Мани се наричалъ божи пратеникъ, утѣшителъ на человѣчеството, параклетъ, и се позовавалъ на думитѣ на

Исуса, който говорѣлъ за него (Йоанъ XIV, 25): „А Утѣшителтъ, Духъ Свети, когото Отецъ ще изпрати въ мое име, той ще ви научи на всичко и ще ви напомни за всичко, що съмъ ви говорилъ“.

Черковната и нравствена страна на манихейството била слѣдната. При живѣ на Мани, основателтъ на новата религия билъ върховенъ глава на черквата; подобно на Исуса, той ималъ и дванадесетъ свои ученици, апостоли. Тая традиция се продължила и по-нататкъ. Слѣдъ смъртъта на Мани, неговъ замѣстникъ станалъ първиятъ му ученикъ Сисъ или Сисини. Черковната йерархия се състояла отъ дякони, свещеници и епископи. Единъ отъ епископитѣ, замѣстникъ на Мани, прѣдставялъ върховната власть. Манихейскитѣ храмове били обикновени молитвени домове, съ проста обстановка, безъ образи, които, като знакове на идолопоклонство, били изхвърлени. Самъ Мани билъ вѣщъ художникъ-живописецъ и илюстриралъ съчиненията си съ чудни орнаменти, но не и съ божествени и ангелски ликове. У източнитѣ манихейци, въ срѣдня Азия и Китай, имало манихейски манастири, въ които живѣли свършенитѣ отъ сектата. Избранитѣ манихейци водѣли светъ и строгъ аскетиченъ животъ, отговарящъ на догмитѣ на сектата: тѣ отбѣгвали до край плътскитѣ сгоди и наслади, за да прѣчистятъ съ това душата си и да я приготвятъ да се приобщи до Бога, отдѣто е произтекла. Тѣ не се женѣли, не вкували месо и вино, постѣли, не работѣли, не притежавали нищо свое, и оскѣдната храна, която приемали, била имъ донасяна отъ обикновенитѣ манихеи, слушателитѣ. Свършениятъ манихей не е смѣлъ да убие каквато и да било жива тварь или да откъсне нѣкое растение, за да не би по тоя начинъ да посегне на оная жизнена божествена частица, която се крие въ всѣко създание. Слѣдъ смъртъта, душата на избрания манихей бивала възнесена отъ свѣтлитѣ ангели, чрѣзъ луната и слънцето, които я прѣчиствали свършено и прѣдавали въ божественото обиталище. Манихеитѣ не вѣрвали въ възкресението на тѣлата, плодъ на мрачното естество. Докато въ групата на избранитѣ влизали малцина смѣли поборници, а такива имало и жени и дори дѣца, мнозинството манихеи се задоволявали съ степенъта на слушателитѣ. Тѣ се стараели да подражаватъ поне отчасти на избранитѣ, постѣли, молѣли се и ограничавали тѣлеснитѣ си

пощѣвки. Наистина, тѣ се женѣли, но избѣгвали многоженството, гледали да нѣматъ дѣца или да иматъ малко, та съ това да намалятъ поколѣнието и страждущитѣ души, затворени въ демонската плътъ. Тѣ се хранѣли и съ месо, пиели вино, работѣли и трупали имотъ, както и другитѣ иновѣрци. Тѣхната душа не отивала право на небето, а трѣбвало, споредъ степенъта на прѣгрѣшенията си, да страдае и, слѣдъ смъртъта, да броди изъ разни животни и растения, да се прѣражда и прѣчиства и, най-сетнѣ, чрѣзъ нѣкое растение, да мине като храна у нѣкой избранъ манихей, съ спасението на когото да намѣри изгубения рай. Учението за метемпсихозата било слабо развито въ началното манихейство; то се засилило по-късно, подъ влиянието на будизма. Що се отнася до голѣмитѣ грѣшници, тѣхнитѣ души били обречени на вѣчно мжчение. Най-сетнѣ, слѣдъ дълги вѣкове, земята ще бжде изпусната отъ своя Носачъ (Атласъ), който я крѣпи, за да падне въ пропастьта и бжде обхваната отъ страшенъ пожаръ, който ще трае 1468 години и ще изгори всичко по нея. Тогава всичката земя ще бжде погълната отъ вѣчния огнь — пѣклото, въ срѣдата на което ще останатъ демонитѣ. Душитѣ на голѣмитѣ грѣшници, поради това че съдържатъ що-годѣ частици отъ небесната свѣтлина, ще останатъ на поврѣхнината на пѣклото и ще служатъ като ограда между двата възстановени нѣкогашни мира — свѣтлото небе и мрачния пѣкълъ.

По такъвъ начинъ, прочее, дуалистичната система на Мани разрѣшава проблемата за съществуването на злото въ природата и въ човѣка. Мани намира, че при монотеизма на юдейството и на християнството съществуването на злото се явява несъвмѣстимо съ идеята за всеблагъ и всемогъщъ Богъ; злото, споредъ него, е дѣло на друго, независимо и противно божество, чиито прояви биятъ на очи въ цѣлата природа и животъ. Смѣлата дуалистична система на Мани, изпълнена съ драматизъмъ и изложена въ митични легенди и фантастични картини, е могла да уясни загадитѣ, за които, при крушенето на древнитѣ цивилизации, се дирѣли задоволителни отговори. Но затова пѣкъ тя е проникната съ страшенъ песимизъмъ, по-грозенъ може-би отъ будийския пантеизъмъ: животътъ на човѣка е безкрайна трагедия, отъ която само малцина избраници ще бждатъ честити скоро да се избавятъ;

голѣмата часть на челоувѣчеството е осждена на хилядилѣтно бродение и мжки, докато се добере до изгубения рай, а мнозинството — великитѣ грѣшници, поставени между двата мира на свѣтлината и мрака, сж осждени да прѣбждватъ. безъ утѣха и милость, въ страдание прѣзъ вѣчнитѣ вѣкове.

Манихейското учение прѣдопрѣдѣли отчасти и по-нататъшната своя сждба. Неговиятъ песимистиченъ погледъ върху свѣта и човѣка, неговиятъ суровъ аскетизъмъ и пълно отричане отъ благата на живота не можеха да послужатъ за основа на една широко призната религия. Закрѣпването, отъ друга страна, на християнството и мохамеданството като държавни религии, отъ централна Азия и Индия та до Атлантическия океанъ, не позволи на манихейството да шири свободно своето учение. Само едно реформирано манихейство, приближено до господствуещитѣ вѣри, можеше да се надѣва на извѣстенъ успѣхъ. И наистина, приспособеното новоманихейство, познато съ разни имена — павликянство, масалиянство, богомилство, фундаитство и др., можа да продължи сжествуването на дуализма още нѣколко столѣтия и дори да му даде моменти на жизненость и прѣуспѣване.

Павликянството,¹⁾ чийто произходъ се свързва отъ самитѣ павликяни съ името на апостолъ Павла, а византийскитѣ извори го изкарватъ отъ Павла Самосатски (III в.) или отъ Павла и Йоана, синове на манихейката Калиника отъ Самосатъ (край на VII в.) и пр., се явява на историческата сцена въ Армения едва прѣзъ VIII в. и особено въ началото на IX в. То е прѣобразувано манихейство, доближено до християнството. Павликянството запазва манихейската строга дуали-

¹⁾ Извори и литература за павликянството срв. у *Karapet Ter-Mkrttschian*, Die Paulikianer im byzantinischen Kaiserreiche und verwandte ketzerische Erscheinungen in Armenien. Leipzig 1893, и особено у *Сънубеаре*, The key of truth. A manual of the Paulician church of Armenia. Oxford 1898. За павликянството въ България: *Е. Фермендѣин*, Acta Bulgariae ecclesiastica. Zagrabiae 1887. — *А. Теодоровъ*, Българитѣ католици въ Свищовско и тѣхната черковна борба (Лѣтопись на Б. Кн. Др., II 1900-1901 г.). — *Д. Е. Такела*, Нѣкогашнитѣ павликяни и сегашнитѣ католици въ Пловдивско (Мсб. XI, 1894 г.). — *Л. Милетичъ*, Нашитѣ павликяни (Мсб. XIX, 1903 г.). — *Сяци*, Нови документи по миналото на нашитѣ павликяни (Мсб. XXI, 1955 г.). — *Сяци*, Павликянското нарѣчие (Мсб. XXVI, 1912 г.). — *Йор. Ивановъ*, Произходъ на павликянитѣ споредъ два български ржкописа (СпБАН., XXIV, 1922 г.).

стична основа, но вече се издава за сжщинско християнство, и неговитѣ послѣдватели се наричатъ християни. Православнитѣ едвамъ го признаватъ за християнска секта, а арабскиятъ писателъ Масуди го зове „Байлаки (павликяни), секта, която стои по срѣдата между християнството и маздеизма“. Подобно на манихеитѣ, тѣ вѣрвали въ единъ Богъ властитель на небесния миръ, и въ другъ — творецъ на земния миръ. Подъ влияние на християнството, тѣ приели учението за Св. Троица, съставена отъ Отца, Сина и Св. Духа, но си я прѣдставяли само като еманация на едноличния Богъ Отецъ. За да избави падналото челоувѣчество, Богъ Отецъ изпратилъ Исуса. Рождението на Исуса отъ Дѣва Мария било привидно: сжщинската му майка обаче билъ небесниятъ Йерусалимъ. Павликянитѣ си служели съ християнскитѣ новозавѣтни книги и особено съ Павловитѣ послания. Посланията на апостолъ Петра, който се отричалъ отъ Христа, отхвърляли. Отхвърляли сжщо и старозавѣтнитѣ книги и пророцитѣ, които тѣ смѣтали за лъжци. Черковната имъ служба и духовна йерархия били много опростени. Тѣ не уважавали св. Богородица, светцитѣ, кръста, иконитѣ, християнскитѣ таинства. По аскетизъмъ и въздържане тѣ се различавали отъ манихеитѣ и се приближавали до християнитѣ; яли блажно, пиели вино, женѣли се и дори, въ полово отношение, изпадали въ безчинство и извратености. Павликянството се проширило най-много въ западноарменскитѣ области и въ сѣверна Сирия и станало държавна религія на нѣколко арменски племена. Арменцитѣ павликяни имали своя войска, крѣпости и играли важна роля въ армено-византийскитѣ и арабо-арменски отношения, особено прѣзъ IX в. Прѣселенитѣ пѣкъ арменски колонисти въ Тракия повлияли много, както ще видимъ, за прѣнасянето на дуалистичнитѣ възгледи и срѣдъ българитѣ. Съ завоеванието на Армения отъ византийцитѣ и послѣ отъ арабитѣ и турцитѣ, тамъ замрѣло и павликянството; то продължило обаче своя животъ въ новото си отечество, въ България, дѣто, споредъ българската легенда за произхода на павликянитѣ, се били прѣселили ужъ самитѣ основатели на тая секта: ѣ прѣждоста к' Българьскои земли ѡ Кападоки, и прѣткорнише си имена аплска Павелъ, Іванъ, и оучахъ людѣ ѡ книѣ, да когго чѣка въѣрише, шни емѣ зако прѣмлахъ; и тизи люди наричет се Пакликѣне. Павликянитѣ въ Пловдивъ и околността

играли значителна роля прѣзъ редъ вѣкове. Както ще посочимъ по-нататкъ, тѣ вземали живо участие въ политическитѣ събития прѣзъ XI-XIII в. и, въ повечето случаи, вървѣли солидарно съ българскитѣ тежнения, въ ущърбъ на византийскитѣ. Тѣ прострѣли своето вѣрско влияние и въ крайдунавскитѣ български области, било чрѣзъ проповѣдници, било чрѣзъ прѣселение на голѣми групи свои едновѣрци. Прѣзъ 1366 г. намираме павликянско население въ Видинската област, въ държавата на Ивана Срацимира. При врѣменното завладѣване на тоя край отъ маджаритѣ, голѣма часть отъ православното българско население, а сжщо и отъ павликянитѣ (*partim ex Paulicianis*) били насилени да приематъ католичество. Слѣдъ оттеглянето обаче на маджаритѣ, населението ще се е върнало въ старата си вѣра. Документи отъ XVI и началото на XVII в. свидѣтелствуватъ, че въ Кипровци напр. (Видинска област) и въ Никополско още живѣли павликяни (павлићани, *Paulini*), които говорѣли български, имали и черкви, но отхвърляли кръста и пр. Тѣ били обърнати тогава въ католичество отъ мисионери францисканци, дошли главно изъ Босна. Въ сжщото врѣме били покатоличени и павликянитѣ въ Пловдивско. Докато обаче крайдунавскитѣ павликяни обичатъ да се зоватъ „българи католици“, тѣхнитѣ пловдивски събрата и до день днешенъ пазятъ старото си име „павликяни“. Въ града Пловдивъ сжществува „Павликянска махала“, и нѣколкото българокатолишки села въ Пловдивско още се наричатъ павликянски и жителитѣ имъ — павликяни. Въ сѣверна България имената на нѣколко села, като Павликени (Търновско), Горно-Павликени, Долно-Павликени (Ловешко), напомнятъ нѣкогашнитѣ павликяни. Поменатитѣ села сж съ българско православно население. Въ околността на Горно-Павликени има стари гробища, съ безкръстни плочи, а това може да бжде бѣлѣгъ за старо неправославно, богомилско или павликянско население. Както въ България, павликенството изчезнало и въ началното си отечество — Армения. Последнитѣ арменски общини, които изповѣдвали доста промѣнено павликянство, се намирали въ сѣверна Армения. Тѣ пазѣли своята вѣра до прѣди сто години. Горѣпоменатиятъ английски ученъ Conybeare обнародва текста на тѣхното вѣрую въ книгата си *The key of truth*. Византийскитѣ писатели, които говорятъ за павликянитѣ, ги зоватъ ту павликяни, ту мани-

хеи, по традиция, при все че сжщинското манихейство да не съществувахе вече прѣзъ срѣдата на срѣднитѣ вѣкове въ Византия и въ съсѣднитѣ ѝ области.

Друга секта съ дуалистично-гностико християнски елементи, така нареченото масалиянство, се явила въ Сирия, станала добрѣ извѣстна прѣзъ IV в. и продължила своето съществуване, късно слѣдъ това, въ Сирия, Армения, Мала-Азия и Балканския полуостровъ. Масалиянитѣ (на сирийски „молещи се“) били извѣстни у гърцитѣ и съ прозвището *εὐχταί*, т. е. молещи се, както старитѣ българи ги наричали молиткѣници, защото моленето, молитвата съставлявала най-съществената тѣхна външна особеностъ. Тѣ се издавали за християни и намирали привърженици въ монастиритѣ главно, между монашеския свѣтъ, и по-малко срѣдъ народа. Като дуалисти, тѣ учили, че въ човѣка, по наслѣдство отъ прадѣдо Адама, съжителствуватъ Духъ Свети и сатана. По-нататкѣ обаче тѣхното учение прѣдставява нѣщо обособено. Тѣ твърдѣли, че нито кръщението, нито другитѣ таинства на православната черква сж въ състояние да пропждятъ сатаната, който постоянно тика човѣка къмъ злодѣяние и пороци. Единствено продължителната молитва може да изгони бѣсоветѣ и тѣхното дѣйствие, да очисти човѣка и да направи тѣлото му обиталище на Духа Светаго. Така прѣчистената душа изпадала въ видѣние и могла да види Св. Духъ и Св. Тройца. Поради тая мистическа практика, масалиянитѣ били наричани още ентузиясти и мечтатели. Въ своята срѣда тѣ прибирали всички, които продавали или раздавали имота си, които напускали брачнитѣ си връзки, както и ония роби, които избѣгвали отъ господаритѣ си; тѣ ги приемали при себе си, обличали ги въ калугерско расо и посвещавали на своитѣ мистерии и видѣния. Масалиянитѣ прѣзирали ржчния трудъ, нѣкои отъ тѣхъ се скопявали, св. Богородица не почитали, кръста хулѣли и пр. Тѣзи, които били извѣнъ монастиритѣ, живѣли на групи, често и по улицитѣ и, мислѣйки, че демонитѣ живѣятъ не само въ човѣка, но че и въздухътъ е изпълненъ отъ тѣхъ, плюели постоянно и се секнѣли, за да се отърватъ отъ демонитѣ, молѣли се, изпадали въ съзерцания и пророчествували. Съ такива особености, на кратко казано, ги описватъ писателитѣ до VIII в. Въ по-къснитѣ из-

вѣстия, отъ XI в. насетнѣ, на масалиянитѣ се приписва и учението за Сатанаила, което намираме и у богомилитѣ. Тѣхната Св. Троица се състояла отъ Бога Отца, който владѣе само на надмировитѣ нѣща (*τὰ ὑπερχόσμια μόνα*), отъ старшия му синъ Сатанаила, който владѣе земнитѣ (*τῶν ἐγχοσμίων τὸ κράτος*), и отъ младшия му синъ Исуса, комуто сж подвластни небеснитѣ (*τὰ οὐράνια*). Поради това имъ гледище, едни почитали особено и старшия синъ Сатанаила, властитель на земята, отъ когото се боели да имъ не напакости. Сатанизмътъ на тия масалияни много дразнѣлъ тѣхнитѣ полемисти християни, които приписвали на сектантитѣ най-невѣроятни нелѣпости и мърсотии. За разпространението на масалиянството въ Тракия прѣзъ XI в. ни подсѣща съчинението на видния византийски писател Михаилъ Пселъ „За дѣйствието на демонитѣ“. Кедринъ разказва, че прогоненитѣ отъ Сирия масалияни изпърво въ Памфилия (Мала-Азия), въ негово врѣме (XI—XII в.) били се прѣснали въ по-голѣмата часть на западновизантийскитѣ области т. е. на Балканския полуостровъ. Той прибавя, че масалиянитѣ тогава били познати и съ името „богомили“.

Богомилство.¹⁾

Условия за появата на богомилството. — Сѣмената на дуализма, хвърлени на българска почва прѣзъ IX в., не закѣснѣха да дадатъ плодове. Прѣзъ врѣме на царь Симеона

¹⁾ По-главни извори и изслѣдвания по богомилството: *Н. М. Петровскій*, Письмо патриарха Константинопольскаго Теофилакта царю Болгаринъ Петру. Спб. 1914 (отпечатъкъ отъ Извѣстия отд. рускаго яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ, т. XVIII, год. 1913, кн. 3). — *Св. Козмы Пресвитера* Слово на еретики и поученіе отъ божественныхъ книгъ. Изд. М. Г. Попруженко. Спб. 1907. — *М. Г. Попруженко*, Козма Пресвитерь (Извѣстия Рускаго Арх. Института въ Константинополѣ, т. XV, 1911 г.) — Посланието (Ἐπιστολή) на *Евтимия отъ Акмония* до своитѣ съотечественици въ Акмонската епархия (Опсикийска тема, западна М.-Азия), първа половина на XI в. Обнародвано у *G. Ficker*, Die Phundagiagiten. Leipzig 1908. — *Евтимия Зигавинъ* (Зигадинъ), Изложение противъ богомилитѣ (Κατὰ Βογομίλων или Ἐχθροῦς κερὶ τῆς αἰρέσεως τῶν Βογομήλων), отъ нач. на XII в. Издания: *Gieseler*, Euthymius Zigadenus, Narratio de Bogomilis. Göttingen 1842; *Migne*, Patrologia Graeca, CXXX, 1289—1331; ново издание, съ нѣкои отклонения въ текста, у *Ficker*, 89—111. — *Тайната книга*, наричана още Faux Evangile или Liber аросу-рhus Sancti Johannis, отъ XII в. За изданията срв. по-долу при сжщия надсловъ. — *М. Г. Попруженко*, Синодикъ царя Бориса. Одесса 1899. —

дуалистичѣ имаха вече свои послѣдватели въ България, а при неговия наслѣдникъ Петра, прѣзъ втората четвъртъ на X в., официално се знаеше за тѣхното разпространение, познати вече съ ново име „богомили“. Богомилството се явява, ще рече, тогава именно, когато българската държава владѣеше по-голѣмата частъ отъ Балканския полуостровъ, и Византия ѝ плащаше данѣкъ; когато християнството тамъ бѣше станало господарствена религия; когато българската литература бѣше вече прѣживѣла една отъ най-мощнитѣ си епохи при единъ общенароденъ книжовенъ езикъ; когато, най-сетнѣ, бѣха положени основитѣ на българско национално съзнание и единство. Какъ да се обясни прочее появяването, тѣкмо по онова врѣме, на учение, което носѣше раздѣление въ религиозния и общественъ битъ на българитѣ, което бѣше протестъ срѣщу официалното християнство и срѣщу свѣтската и духовна власть?

Отъ условията, които спомогнаха да се развие туй чуждо сѣме на българска земя, на първо мѣсто трѣбва да поста-

Послание на патриархъ *Германа* (1222—1249 г.) до цариграждани срѣщу богомилитѣ (Πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ κατὰ Βογομίλων), обнародвано у *Ficker*, 115—125. — *Reinerius Sacconi*, Summa de Catharis et Leonistis (Thesaurus nova anecdotorum, т. V). — *Moneta*, Adversus Catharos et Waldenses. Romae 1743. — Житие на Теодосия Търновски отъ патриархъ Калиста. Обнародвано отъ *В. Н. Златарски*, **Житіе и жизнь преподобнаго отца нашего Θεωδοσία**. София 1904. — Житие на Иларiona Мъгленски отъ патриархъ Евтимия. Обнародвано отъ *Е. Kalužniacki*, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien 1901, стр. 27—58. — *Thallóczy*, Beiträge zur Kenntniss der Bogomilenlehre (Wissensch. Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, т. III, 1895 г., стр. 360—371).

J. Chr. Wolf, Historia Bogomilorum, qua potissimum ex Panoplia dogmatica Euthymii Zigabeni eiusque codice graeco non edito eorum fata, doctrinae et mores ita exponuntur. Vitembergae 1712. — *J. G. V. Engelhardt*, Kirchengeschichtliche Abhandlungen. Erlangen 1832, стр. 151—206: Die Bogomilen. — *C. Schmidt*, Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois. Paris 1848—1849, 2 книги. — *Б. Петрановиѣ*, Богомили. Цръква Босаньска и кръстяни. Задар 1867. — *В. Левицкиѣ*, Богомилство, болгарская ересь X—XIV в. (Християнское Чтеніе, 1870 г.). — *Fr. Rački*, Bogomili i Patareni (Rad VII, VIII, X, 1869—1870 г.). — *Rački*, Prilozi za povjest bosanskih Patarena (Starine I, 1869 г.). — *Р. Каролевъ*, За богомилството (Периодическо списание, 1870 г.). — *Киприановичъ*, Жизнь и учение богомиловъ (Православное Обзорѣніе, 1875 г.). — *Al. Lombard*, Pauliciens, Bulgares et Bons-Hommes en Orient et en Occident. Genève et Bâle 1879. — *Douais*, Les Albigeois, leurs origines. Paris 1879. — *J. Dollinger*, Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters. München 1890, 2 части. — *Dr. Prohaska*, Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina. Zagreb 1911, на стр.

вимъ религиозната колебливостъ, която бѣ настанала слѣдъ неотколѣшното смѣняване на езичество съ християнство отъ князь Бориса. Вѣковнигѣ традиции на езичеството не можеха лесно да се забравятъ. Бунтъгѣ на Борисовитѣ боляри и отмѣтането на Борисовия синъ Владимира отъ новата вѣра сж отчасти доказателства за това. Йоанъ Екзархъ, съврѣменникъ на царь Симеона, изрично споменава за останали още некръстени славяни въ българската земя. Св. Иванъ Рилски, който живѣе прѣзъ царь Петрово врѣме, съвѣтва въ своя завѣтъ ученицитѣ си да упжтватъ своитѣ сънародници въ правата вѣра и да ги отклоняватъ отъ езическитѣ обичаи, каквито тѣ държели и слѣдъ кръщението. Въ Родопитѣ имало некръстени българи дори и прѣзъ XI в., които, както се говори въ житието на св. Георгия Иверски, още се кланяли на своитѣ кумири. Съ други думи, дълго врѣме слѣдъ приемане на християнството, българитѣ пазѣли свои езически обичаи и живѣли въ вѣрска неустановеностъ. Пъкъ не е било само ре-

18—55. — *Н. П. Благоевъ*, Правни и социални възгледи на богомилитѣ. София 1912. — *М. Weingart*, Ročátky bogomilství (Slovanský Přehled, 1913, číslo 1). — *Н. П. Благоевъ*, Беседата на пресвитер Козма против богомилите (Годишник на Соф. Университет, кн. XVIII, 1923 г.). — *Ю. Трифоновъ*, Бесѣдата на Козма Пресвитеръ и нейниятъ авторъ (Списание на Бѣлг. Ак. на Наукитѣ, кн. XXIX, 1923 г.). — *Ј. А. Илиѣ*, Die Bogomilen in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Sr. Karlovci 1923. — Най-обемната книга върху богомилството (838 стр.), на *Isidor Ieșan*, Secta Paterenă în Balcani și în Dacia-Traiană. București 1912, е чиста фантазия!

За богомилството сж дадени по-къси или по-дълги бѣлѣжки и въ нѣкои общи исторически съчинения: *Дриновъ*, Исторически прегледъ на българската църква. Виѣнна 1869; *Осокинъ*, Исторія Альбигойцевъ. Казань 1869; *Голубинскій*, Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей. Москва 1871; *Гилъфердингъ*, Сочиненія, т. I; *Иречекъ*, Исторія Болгаръ. Одесса 1878; *О. Успенскій*, Очерки по исторіи византийской образованности. Спб. 1891; *Радченко*, Религиозное и литературное движеніе въ Болгаріи въ эпоху передъ турецкимъ завоеваніемъ. Кіевъ 1898; *Лебедевъ*, Историческіе очерки. Изд. 2-ое. Москва 1902; *Цухлевъ*, Исторія на българската църква. София 1911, и др. Богомилското учение занимава въ ново врѣме и редъ български публицисти. Едни отъ тѣхъ смѣтатъ богомилството за разрушителенъ елементъ въ сръднѣвковна България и го порицаватъ; други го изучаватъ съ любовь и темпераментъ и се опитватъ да прозратъ задъ оскѣднитѣ често пѣти научни данни и да възсъздадатъ свѣтли страници въ българското минало: *Панчевъ*, Богомилитѣ (въ Библиотека на Слав. Бесѣда, 1907 г.); *Д. Мишевъ*, България въ миналото. София 1915; *В. Петковъ*, България — носителка на реформация, култура и цивилизация. София 1919; *А. Страшимировъ*, Публични беседи. София 1921 г.; *Хр. Върговъ*, Революционери. София 1924, и др.

лигиозното двоевѣрие, което е могло да улесни зараждането на богомилството. Съ проникването на християнството се засилвало византийското влияние въ правово и аграрно отношение. Заедно съ промѣнитѣ, които били направени въ племенния битъ и нравственостъ, и съ засилване на свѣтското и черковно крѣпостничество се породили негодувания, изразени въ явни бунтове и въ спотаено неприязнено настроение на народа срѣщу новия редъ на нѣщата. Духовенството и то не могло да привлѣче къмъ себе си довѣрието и сърдцето на населението: картината, която рисува пресвитеръ Козма за покварата на монашеството и на духовнитѣ наставници на българския народъ въ царь Петрово врѣме, е съвсѣмъ неутѣшителна.

Това състояние на България прѣдставляло твърдѣ пригодна почва, на която сж могли да вирѣятъ ония учения, които родиха богомилството. А сѣячи на това учение не липсвали въ българската земя: едни били дошли за това нарочно, а други отдавна вече живѣели тамъ като колонисти, останали отъ врѣмето на византийското владичество, прѣди царь Симеона. Така, още въ първитѣ години на покрѣстването на князь Бориса, павликянитѣ отъ арменския градъ Тефрика, или Тебрика, мислѣли да проводятъ своя религиозна мисия въ България. Това разказва Петъръ Сицилийски, който билъ пратенъ отъ византийския императоръ Василия I въ Тефрика прѣзъ 868 г. да прѣговаря за прѣдаване на плѣнници. Градъ Тефрика (Нахрѣ-Аврикъ въ срѣдневѣковнитѣ сирийски паметници) на р. Чалта-Чай, горенъ притокъ на Ефратъ, билъ въ онова врѣме политически центъръ на павликянитѣ. Била ли е изпълнена павликянската мисия до князь Бориса, не знаемъ, но Петъръ Сицилийски, за да я осуети, писалъ писмо до българския архиепископъ, придружено съ единъ трактатъ за павликянското учение, сега единъ отъ главнитѣ извори за проучване на сектата. Може би за подобна армено-павликянска мисия въ България се отнасятъ думитѣ и на папа Николая до князь Бориса отъ 866 г.: „Въ отечеството Ви сж дошли отъ различни мѣста християни, т. е. гърци, *арменци* и други отъ други мѣста; тѣ, както имъ се ще, разправятъ много и различни нѣща“. Твърдѣ е възможно, тукъ да става дума не за арменци павликяни, а за обикновени арменци монофизити. Имаме обаче друго по-надеждно посочване за проповѣждане

на манихейство (павликянство) срѣдъ българитѣ въ онова врѣме, именно писмото на Стилияна до папа Стефана, отъ 870 год.

Зараждането на богомилството било особено улеснено отъ арменскитѣ и сирийски колонисти, които Византия настанява на нѣколко пѣти въ Тракия и въ Пловдивско. Още при царь Симеона частъ отъ тѣхъ останаха въ прѣдѣлитѣ на българската държава. Едни отъ тия прѣселенци били монофизити, а други павликяни, масалияни и разпалени иконоборци. Така, на деветата година слѣдъ опустошенията на чумата въ Тракия (746—747 г.), т. е. въ 755 г., казва Теофанъ, „императоръ Константинъ (Копронимъ) прѣсели въ Тракия сирийци и арменци, които докара отъ Теодосиополъ (Ерзерумъ) и отъ Мелитина (Малатия) и отъ които се разпространи ересъта на павликянитѣ“. Наслѣдникътъ на Копронима, Лъвъ IV Хазаринътъ, докаралъ прѣзъ 778 г. нови колонисти изъ Германикия (сѣверна Сирия) въ Тракия. Павликяни имало и въ самия Цариградъ. Прѣзъ 813 г., когато Крумъ опустошаваше Тракия и се насочваше къмъ византийската столица, тамошнитѣ павликяни се бѣха одързостили да дигнатъ бунтъ противъ православното духовенство и да се гаврятъ съ иконата на св. Богородица. По-късно, императоръ Йоанъ Цимисхи (969—976 г.), който бѣше отъ арменски родъ, прѣсели свои сънародници павликяни изъ областитѣ на Ефратъ въ Пловдивско. Антиохийскиятъ патриархъ Теодоръ, разказва за това Кедринъ, убѣдилъ Цимисхия, „щото манихеитѣ (т. е. павликянитѣ), които се бѣха прѣснали по цѣлия изтокъ и съ своята мръсна вѣра заразяваха населението, да ги засели на западъ въ нѣкоя пуста крайна страна, което и извърши императорътъ, като ги прѣсели въ Пловдивъ“. Ана Комнина, която е прѣбивавала въ Пловдивъ и познавала павликянитѣ, като говори за сжщото събитие, добавя, че павликянитѣ били заселени въ околноститѣ, „около Пловдивъ“. Въ много отъ историческитѣ събития, които станали въ Пловдивско прѣзъ XI, XII, XIII в., като нападенията на печенѣзитѣ, застояването на кръстоносцитѣ на Фридриха I прѣзъ 1189 г. въ Пловдивъ, военнитѣ операции на царь Калояна и пр., павликянитѣ взематъ дѣятелно участие и въ повечето случаи въ сговоръ съ българитѣ. Арменски монофизитски общини имало и въ други български области. Тѣ си имали свои черкви и свещеници

въ Софийско и Дѣволско прѣзъ XI—XII в., както се знае отъ писмата на Теофилакта Охридски; въ Пловдивъ прѣзъ XII в. имали и свой манастиръ; въ Мъгленско живѣли арменци монофизити и павликяни и пр. Срѣдновековнитѣ паметници и грамоти поменаватъ често арменски селища и отдѣлни арменски сѣмейства по разни български крайща: с. Армѣнохоръ въ Битолско, мѣстность Армѣница въ Рила и др. И сега сж познати селата: Ерменово, Ерменско (въ Леринско), Ерменлуй (Никополско), Армѣнитѣ (Габровско), Армѣнковци (Дрѣновско), Ерменлий (Добришко). Сирийско-арменскитѣ колонисти били носители, освѣнъ на павликянство и монофизитство, още и на масалиянство. За масалияни въ Тракия прѣзъ XI в. говорятъ, както поменахме, Михаилъ Псельъ и Кедринъ. Кизическитѣ пѣкъ митрополитъ Димитри е първиятъ по врѣме писателъ (X в.), който сближава масалиянство съ богомилство.

За закрѣпването на дуализма въ България, нѣкои учени, както напр. В. Г. Василевски, привеждатъ и влиянието на печенѣзитѣ, които прѣзъ XI в. проникнаха въ българскитѣ и византийски земи, и групи отъ тѣхъ бидоха заселени въ Софийско, Нишко, Щипско и Мъгленско. Василевски основаваше своето прѣдположение на възможното проникване на манихейството у печенѣзитѣ отъ сроднитѣ тѣмъ турски племена, като напр. уйгуритѣ, които, както поменахме, сж използвали прѣзъ VIII в. религията на Мани. Сега можемъ да си послужимъ обаче и съ едно по-изрично свидѣтелство за вѣрата на печенѣзитѣ, чиито обиталища прѣзъ IX—X в. достигаха до долния Дунавъ и които прѣзъ XI в. нахлуха въ Византия и въ Маджарско. Това свидѣтелство, приведено у арабския писателъ Аль-Бекри (XI в.), разказва, че изпърво печенѣзитѣ държали вѣрата на магитѣ, т. е. Заратустровия дуализъмъ, а по-късно едни тѣхни племена приели мохамеданство, водили война съ другитѣ племена дуалисти и ги насилили да приематъ исляма. А че манихейството е било проникнало у нѣкои фино-турански племена, обитаващи нѣкога въ сегашнитѣ руски юго-източни области, за това можемъ да сждимъ отъ персийски дуалистични заемки у тия племена. Така напр. маджаритѣ, които, прѣди да се настанятъ въ сегашното си отечество, живѣеха край Волга и по-сетнѣ въ южна Русия, пазятъ и сега въ своя езикъ и фолклоръ останки отъ

дуалистична терминология и обреди. Тъзи елементи тѣ сж могли да заематъ, при странствуванията си изъ Русия, отъ нѣкои турски племена, като печенѣзитѣ, часть отъ които нахлу въ маджарската земя и остана тамъ. Употрѣбяванитѣ у маджаритѣ имена *Isten* (Ищень, Богъ), *ördög* (ьордьогъ, дяволъ), *manó* (мано, бѣсъ, духъ) и др.¹⁾ не сж домашни, а иматъ персийски произходъ: *изданъ*, *ердекъ*, *мана*.

Отъ горѣизложеното става ясно, че още прѣзъ X в. въ българската земя сж съществували редъ условия, за да се яви и тамъ дуализъмъ въ една или друга форма. И дѣйствително, той се явилъ, пусналъ корени и далъ плодове — така нареченото богомилство.

Поява на богомилството. — Проповѣдитѣ на горѣпоменатитѣ мисионери дуалисти въ България прѣзъ втората половина на IX в., при князь Бориса, както и учението на павликянитѣ и масалиянитѣ, останали при царь Симеона въ българскитѣ държавни граници, не ще да сж останали безъ влияние върху българското население. Още въ това врѣме дуализмътъ ще да е билъ спечелилъ свои български послѣдватели. Йоанъ Екзархъ Български, съврѣменникъ на царь Симеона (893—927 г.), укорява на нѣколко мѣста въ съчиненията си манихейтѣ и славянитѣ езичници, останали такива и слѣдъ кръщението на Бориса. Той дори изтъква една отъ характернитѣ особености на бждещето богомилско учение за сатаната, смѣтанъ за старши синъ на Бога: Да се срамлѣють оубо вси пошнѣнни и сквернѣнни манихейи и вси поганни словѣни . . . то же не стѣдѣтсе днѣвола глѣюще старѣиша сѣа (т. е. отъ Исуса). Това показва, че богомилството, като смѣсица отъ манихейство, павликянство и масалиянство, е било захванало да се оформява доста рано въ България и че за него сж знаели писатели, като Йоана Екзарха. Бѣлѣжката на Йоана Екзарха се явява като най-старо свидѣтелство за умѣренъ дуализъмъ, дѣто дяволътъ, творецъ на видимия свѣтъ, не е равноначаленъ и равноправенъ на Бога Отца, а неговъ синъ и по-късно и врагъ. Прѣзъ

¹⁾ За думата Господъ тѣ иматъ *Уръ*, за Господъ-Богъ — *Уръ-Ищень*, за сатана — *Шатанъ* (*Sátán*). Срв. турското *шайтанъ* т. е. сатана, дяволъ. За нѣкои отъ тия заемки срв. *H. Vámbéry, Der Ursprung der Magyaren. Leipzig 1882, стр. 344 сл.*

втората четвърт на X в., при царь Петра, дуализмът въ България се бил доста проширилъ и станалъ застрашителенъ. Царь Петъръ, като узналъ за това, на два пъти се обръщаль за съвѣти до цариградския патриархъ Теофилактъ, който му билъ близъкъ сродникъ, защото царица Мария, жена на царь Петра, била негова сестра. Второто послание-отговоръ на Теофилакта до Петра, открито неотдавна въ Амброзиянската библиотека въ Милано, е най-ранното по-подробно свидѣтелство за появата на дуализма срѣдъ българитѣ. То не е датувано, но неговото написване ще трѣбва да се постави въ термина на Теофилактово патриаршество, т. е. между 933 и 956 г., когато е властвуваль и царь Петъръ (927—969 г.). Въ това послание става дума вече за крайно дуалистично учение, признаваще двѣтѣ начала — добро и зло, двама творци: единъ създателъ на свѣтлината и на ангелитѣ, а другъ на видимия свѣтъ, на челоуѣка и животнитѣ. Ересъта била, казва Теофилактъ, смѣсъ на манихейство съ павликянство (*μανιχαϊσμός γάρ ἐστι παυλιανισμῶ συμμγήης*), Нейнитѣ привърженици не били само нѣколко отдѣлни личности или чужди проповѣдници, а групи отметнали се отъ православието българи заедно съ свещеницитѣ си. Имало и такива, които спохождали еретицитѣ, безъ да оставятъ православието си. Патриархъ Теофилактъ съвѣтва царь Петра какъ да постъпи съ провинилитѣ се и какви наказания да имъ наложи, на едни епитимия, а на други анатема. По-строги наказания патриархътъ не прѣпоръчва. Тѣзи мѣрки не спрѣли ересъта: тя продължила своя животъ, развивала се и, още при сжщия царь Петра, тя се явила съ свой водителъ, попъ Богомилъ. Българскиятъ писателъ Козма (втората половина на X в.), който пръвъ говори за попъ Богомилово учение, прѣдставя го като особена вѣрска система, съ умѣрено дуалистично гледище, неподходяще напълно ни на манихейството, ни на павликянството, ни на масалиянството. Ще рече, първитѣ домашни вѣсти говорятъ за сжществуването на дуалистично учение въ България, въ царь Симеоново и царь Петрово врѣме, и то въ двата му вида, крайно и умѣрено. Крайното крило, за което става дума въ Теофилактово послание, било твърдѣ близу до павликянството; то се отдѣлило въ особена черква, позната съ прозвището Драговишка. Драговицитѣ намѣрили прибѣжище главно въ Македония и Тра-

кия, а умѣреното крило, сжщинскитѣ богомили — прѣдимно въ сѣверна България. Въ западноевропейскитѣ документи първото е познато съ името Драговишки орденъ, а второто, умѣреното, съ името Български орденъ.

Богомилството или Българскиятъ орденъ, наспроти учението на драговишитѣ, прѣдставя по-нова, по-еволюирала и по-приближена до православието система. Неговиятъ основателъ или по-добрѣ организаторъ, попъ Богомилъ, отхвърлилъ гледището за прѣдвѣчното, успоредно съществуване на двѣтѣ начала — на свѣтлината и мрака, доброто и злото, Богъ и сатаната, и приелъ само одного Бога за първично начало; дуализмътъ настѣпва по-сетнѣ, когато Сатанаилъ се отмѣта отъ Бога Отца и става неговъ врагъ и творецъ на видимия свѣтъ и на човѣка. Тоя дуализъмъ е врѣмененъ, защото Сатанаилъ ще бжде побѣденъ и свѣтътъ му разрушенъ. Попъ Богомилъ прибавилъ и социални елементи въ своята система, която била прогласена за християнска, а православнитѣ я нарекли, по негово име, богомилство, богомилска ересь.¹⁾

Миналото не ни е оставило нѣкои обстойни данни за личността на попъ Богомила, за неговия животъ и дѣйность, освѣнъ краткитѣ фрази на неговитѣ противници: И ако же сѣ сѣлчн в болгарстѣи зѣмли, в лѣта правокѣрнаго цѣря Петра, кысть попъ именимъ Богомила, а по истинѣ Бг҃у не милъ, иже нача първои ѳчитѣи ересь в зѣмли болгарстѣи. Това свидѣтелство на пресвитеръ Козма, който е билъ по-младъ съврѣменникъ на попъ Богомила, явно сочи кога е живѣлъ основателтъ на ересьта, именно въ царь Петрово врѣме (927—969 г.). И въ единъ по-късенъ, по-официаленъ паметникъ, — въ Синодика на царь Борила (1211 г.), се твърди за попа Бг҃омила, иже при Петрѣ цѣри болгарстѣимъ въспрѣимшаго манихѣнскѣи сѣи ересь и къ болгарстѣи зѣмли разсѣкашаго . . . Сѣ въ сжщия Синодикъ се поменаватъ имена на попъ Богомилови ученици и видни послѣдватели, които се анатемосватъ: Тръклатаго Богомила

¹⁾ Личното име Богомилъ е било познато у българитѣ и прѣди царь Петрово врѣме. Въ Чивидалското Евангелие, между записанитѣ прѣзъ 869 г. българи, срѣщаме и женското име Богомила. Богомилитѣ, слѣдвателно, били наречени така по името на своя учителъ, а не, както нѣкои прѣдполагатъ, отъ това, че ужъ послѣдвателитѣ на новото учение се смѣтали за „мили на Бога“.

и Михаил ученика его, и Ошдора и Добрѣ и Стефана и Баси-
ла и Петра и прочаго оубо ученики и единомждрънники . . .
анадима. Въ други извори, както ще видимъ, попъ Богомилъ
е посоченъ и като писателъ. Това е всичко, което е поме-
нато прѣко за българския реформаторъ. За неговия идеенъ
складъ и замисли остава да сѣдимъ отъ учението му. Отъ
това, което знаемъ за религиознитѣ системи и общественно-
политическия животъ прѣзъ X в. и което намираме въ уче-
нието на богомилството, трѣбва да признаемъ, че попъ Бо-
гомилъ не е билъ обикновенъ человекъ, а твърдѣ буденъ и
смѣлъ умъ, който се издига надъ своята срѣда, завладѣва я
съ своя духъ и повежда по нови пѣтища. Той ще е билъ
изпърво православенъ свещеникъ и се е нахождалъ по-близу
до народния животъ и тежнениа, отколкото прѣдставителитѣ
на черното духовенство, на монашеството. Попъ Богомилъ е
билъ недоволенъ отъ официалното християнство, отдалечено
отъ своята първоначална простота и отрупано съ търже-
ствени обредности, задъ които едва се е съзирало и разбирало
отъ народа дѣлото на Христа. Той не е могълъ да одобри
религиозния и държавенъ строй, дѣто въ робство и крѣпост-
ничество страдаелъ обезправенъ голѣмъ дѣлъ отъ народа
по болѣрски и монастирски имѣния и домове, и замислилъ
да стане проповѣдникъ на истинско християнство, което да
бѣде близко до разбирането на народа и да му даде човѣшка
правда и душевно спасение. Чисто вѣрскитѣ елементи на своята
система той заелъ отъ прѣдставитѣ, които ималъ за първо-
битното християнство, както и отъ учението на манихеи,
павликяни и масалияни. И ако той е усвоилъ повечето гледи-
щето на дуалиститѣ, то е защото не е могълъ да припише
сѣществуването на злото въ тоя свѣтъ и у човѣка на единъ
всеблагъ и всемогъщъ Богъ. Дуалистичнитѣ заемки въ систе-
мата на попъ Богомила не се дължатъ на домашно славянско
влияние, както това прѣдполагаха мнозина отъ изслѣдвачитѣ
на богомилството. Сега въ науката е извѣстно, че вѣрата на
езическитѣ южни славяни не е била дуалистична и че вѣститѣ
за Бѣлъ Богъ и Черенъ Богъ у тѣхъ сѣ късни, литературни
добавки. За славянски религиозни влияния може да се говори
не при дуалистичнитѣ прѣдстави на богомилството, а при не-
говото учение за бѣсоветѣ (демони, духове), които съпровождатъ
човѣка въ неговия животъ. Това повѣрие, характерно

за масалиянското учение, е било добръ извѣстно и на славянската митология, и неговото теоретично заемане изъ масалиянството е било практически закрѣпено у богомилитѣ, защото е вече лежало въ душата на старитѣ българи. Туй, което е особено характерно за догматиката на богомилството и което издава религиозно-метафизическия духъ на попъ Богомила, както и неговата съобразителностъ и практичностъ, то е умѣреното становище, което той заема въ схващането на дуализма. Въ случая той се противопоставя на крайния дуализъмъ на манихеитѣ и павликянитѣ и се приближава до християнското гледище за божествена монархия, за монотеизъмъ. Злото начало, Сатанаилъ, е божи синъ или падналь ангель, който създава по-сетнѣ видимия свѣтъ, дѣто царува добро и зло и дѣто управлява Сатанаилъ. Съ тая реформа попъ Богомилъ показва еволюираль и практиченъ умъ, задоволяващъ догмата за произхода на злото и приближаващъ се до православието, което се е намирало подъ закрилата на държавата и отъ което е очаквалъ да отдѣли послѣдватели. Попъ Богомилъ е прокараль и извѣстна цѣлесъобразностъ въ учението си за човѣка. Създаденъ отъ Сатанаила и оживенъ отъ божия Духъ, човѣкъ, подъ влияние на плътското демонско тѣло, е изложенъ да върши лошавини, но за това пъкъ той е надаренъ съ свободна воля за борба, самоопредѣление и спасение. У крайнитѣ дуалисти прѣобладава детерминизъмъ, а у богомилитѣ индетерминизъмъ, подобенъ на православнохристиянския. Най-сетнѣ, попъ Богомилъ добавилъ въ своята система рѣдкото за онова врѣме хуманно гледище за социалното положение на човѣка. Нѣщо повече, това гледище у него е изразено не като просто благопожелание, а въ видъ на протестъ противъ социалнитѣ неправди надъ беззащитнитѣ, противъ институцията на робството, болѣрството и монархията. Попъ Богомилъ е дръзналь да пише на знамето си онова искане, което се е таяло винаги въ душитѣ на потѣпканитѣ, но което никой не се е осмѣлявалъ да заяви високо. Въ това отношение, българскиятъ попъ е изпрѣварилъ съ вѣкове благороднитѣ проповѣдници на новитѣ врѣмена за социална правда.

Учение и нрави. — Взето въ главни черти, безъ всички подробности и особености, относещи се до нѣкои групи на

сектата, богомилското учение ни се прѣдставя въ слѣдната обща картина. Изпърво не сжществувалъ сегашниятъ свѣтъ. Имало само единъ изконенъ, прѣдвѣченъ миръ, съ седмъ небеса, надъ които прѣбждвалъ Богъ Отецъ и подъ които се намирала бездната и скритата въ водитѣ неустроена земя. На Бога услужвали мирияди ангели съ тѣхния началникъ Самаилъ (или Сатанаилъ),¹⁾ който билъ и строителъ на стихитѣ. Споредъ друга версия, Сатанаилъ билъ синъ на Бога Отца и братъ на Исуса.²⁾ Сатанаилъ, при своята служба, като слизалъ до долнитѣ пластове на мира и възлизалъ до прѣстола на Бога Отца, се възхитилъ отъ величието на мировия господарь и поревновалъ да постави сѣдалището си надъ облацитѣ и да стане равенъ на Всевищния. Богъ Отецъ тогава го лишилъ, него и неговитѣ съмишленици ангели, отъ небесното достоинство и обиталище. Сатанаилъ, като билъ съборенъ съ своитѣ ангели на небесната твърдь (сводъ), т. е. на видимото небе надъ земята, понеже съхранявалъ творческата си мощь, рекълъ да осжществи своята замисль и да създаде сегашния видимъ свѣтъ, въ противовѣсъ на прѣдвѣчния миръ на Бога Отца. И въ седмъ деня, които сж седмъ вѣка, той създалъ свѣта: покритата съ вода земя издигналъ на сухо, отдѣлилъ по нея моретата отъ сушата, направилъ слънцето, мѣсечината и звѣздитѣ, накаралъ земята да произведе животни и растения и, най-сетнѣ, направилъ човѣка. Адамъ и Ева били направени отъ безжизнена прѣстъ и одухотворени посрѣдствомъ двама отъ падналитѣ ангели (демони), които се поселили въ тѣлата на първитѣ чловѣци. Споредъ вѣрването на малоазийскитѣ богомили, дяволътъ

1) Името Самаилъ се срѣща още въ талмудската литература и въ еврейскитѣ апокрифи. Самаилъ (Сама-ель, т. е. отрова божия, отрова върховна), билъ изпърво първиятъ отъ небеснитѣ ангели, наричани „прѣстоли“, а стнѣ — главатаръ на демонитѣ или ангелъ на смъртта. Сатана ще рече „врагъ“, а Сатана-ель „врагъ божи“. Още въ старитѣ, прѣдбогомилски и начални богомилски легенди Самаилъ се смѣсва съ Сатанаила. Въ християнската литература Сатана се смѣсва съ гръцкото име „дяволъ“ (δίαβολος), което иде отъ διαβάλλω (прѣхвърлямъ, прѣмѣтамъ, измамвамъ, клеветя) и означава „лъстець“, „клеветникъ“. Дяволътъ, подобно на сатаната, минава за главенъ демонъ (бѣсъ, духъ). Въ мохамеданската терминология „шайтанъ“ (дяволъ) иде отъ сатана.

2) Споредъ вѣститѣ на Йоана Екзарха, Михаила Псела и Евтимия Зигавина, Сатанаилъ билъ старши синъ на Бога Отца, а споредъ пресвитеръ Козма — младши синъ.

открадналъ душата отъ Бога и съ голѣма мъка можалъ да я затвори въ тѣлото на Адама и да го оживи. Споредъ третя версия, Сатанаилъ се опиталъ самъ да оживи първозданния Адама, като му вдѣхналъ своето дихание, но, понеже то излѣзло отъ палеца на десния кракъ и станало змия, той помолилъ Бога Отца да му сътрудничи и да даде душа на Адама. Богъ се смилилъ и далъ животъ на първия човѣкъ, отъ реброто на когото била направена сетнѣ и Ева. И по тритѣ тия версии, въ прѣстеното и разруσιμο тѣло на човѣка обитава божи духъ, идещъ било направо отъ Бога, било отъ падналитѣ ангели, които оживили Адама и Ева. Послѣ Сатанаилъ ималъ сношения съ Ева, и тя родила синъ Каинъ и дъщеря Каломела. Отъ сношението пѣкъ на Адама съ Ева се родилъ Авель, но той билъ убитъ отъ Каина. Народеното отъ прѣстѣпление грѣшно човѣчество се умножило, и Сатанаилъ останалъ да властвува и урежда създадения отъ него свѣтъ. За да държи чловѣцитѣ въ зависимостъ, Сатанаилъ далъ на Мойсея законъ и го проводилъ да имъ проповѣдва да обожаватъ създателя на свѣта (т. е. Сатанаила) и да му се покоряватъ. Съ подобна лъжовна мисия се явилъ по-късно и пророкъ Илия. Малцина били чловѣцитѣ, които сж успѣвали, изподъ страститѣ на тѣлото и демонското навождение, да прозратъ божествената правда и да се удостоятъ съ небесна милостъ; мнозинството отивало въ царството на гибѣлѣта.

Най-сетнѣ, Богъ Отецъ видѣлъ, че билъ измаменъ отъ Сатанаила. Той се смилилъ надъ заблуденото чловѣчество и, въ 5500 г. слѣдъ създаването на сегашния (Сатанаиловъ) свѣтъ, той отлжчилъ отъ сърдцето си своя синъ, Словото, наричано още Исусъ, и го пратилъ на земята да спасява, съ своето учение, Адамовото поколѣние. Прѣди да слѣзе Исусъ, Богъ проводилъ на земята своя ангелъ Мария, който да приеме Исуса. Словото (Исусъ) влѣзло въ Дѣва Мария прѣзъ ухото и излѣзло оттамъ, като приело чловѣческа плѣтъ, но плѣтъ призрачна, невеществена. Исусъ проповѣдвалъ божията истина, която е изложена въ Евангелието и чрѣзъ която чловѣчеството трѣбвало да се освободи отъ веригитѣ на Сатанаила и да се спаси. Сатанаилъ, като узналъ, че ще слиза Исусъ, повелъ борба срѣщу него. Той изпратилъ на земята своя демонъ Илия, който е Йоанъ Кръстителъ, да кръщава народа съ вода и така да го отклонява отъ истинското спасително

кръщение, чрѣзь Духа Светаго. Послѣ Сатанаилъ уловилъ Исуса, чрѣзь еврейтъ, разпъналъ го на кръстъ и помислилъ, че го е умъртвилъ, но се излъгалъ, защото Словото не се убива, а Исусъ страдалъ и умрѣлъ само привидно. Исусъ оставилъ Словото на чловѣцитѣ, за да познаятъ истината и да се самопрѣдѣлятъ. Когато ще се свършатъ седъмтъ вѣка, Исусъ ще дойде втори пжтъ да сжди чловѣчеството: той ще възведе душитъ на праведницитѣ въ обиталището на Бога Отца (споредъ друга версия: полуправеднитѣ ще се добератъ до спасение слѣдъ дълго странствуване и прѣраждане на душитъ имъ), а грѣшнитѣ ще бждатъ хвърлени въ вѣчната огнена мжка заедно съ свързания въ вериги Сатанаилъ. Тогава Сатанаилъ ще бжде лишенъ отъ божественото си достоинство, частицата *-иль (ель)* ще бжде отнета отъ името му, и ще бжде нареченъ сатана. Споредъ други извори, той билъ нареченъ така още при прѣгрѣшението си на небето. Най-сетнѣ, създадениятъ отъ Сатанаила свѣтъ ще загине: небеснитѣ сътила ще помрачечатъ и ще паднатъ, земята и всичко по нея ще изгори и ще бжде погубено. Ще остане отново само прѣдвѣчниятъ миръ. Такъво било богомилското учение за космогонията, за създаването на човѣка и за неговата сждба.

Какъ се е било отразило това *credo* въ черковния и общественъ животъ? Послѣдвателитѣ на богомилското учение сж образували едно общество, една черква. Тая черква тѣ наричали „християнска“, а членоветѣ ѝ — „християни“, за разлика отъ православната черква, която въ тѣхни очи минавала за еретична, лъжовно християнска. Членоветѣ на богомилската черква се дѣлѣли на два степена, на свършени (избрани, посветени) и на обикновени (слушатели, вѣруещи). Първитѣ били малко на брой, а вторитѣ съставяли мнозинството на богомилскитѣ общини. Свършенитѣ — носители на богомилския идеалъ, между които имало и жени, водѣли най-строгъ аскетиченъ животъ и се отдавали всецѣло на духовно прѣбивание и проповѣдь. Тѣ се намирали въ постоянна борба противъ тѣлото, което смѣтали за дѣло на лошото начало, и всѣкакъ се стараели да очистятъ, да възвисятъ своята душа — частица на божествения Духъ — и да я приготвятъ да се присъедини къмъ своя първоизточникъ. Затова тѣ прѣкарвали въ безбрачие (нѣкои се и скопявали)

и не угаждали на плътскитѣ си пощѣвки; храната имъ била вегетариянска: никога не яли месо, масло, млѣко, сирене, яйца, съ изключение на риба, понеже тя се била размножавала безъ съвъкупление. Вино не пиели. Обличали се въ черни калугерски раса, съ низко нахлюпена качулка, изподъ която едва се виждало блѣдното имъ и изпито лице. Тѣ отбѣгвали рѣчния трудъ и прѣбивавали въ пълно нестезание. Оскъдната растителна храна, която приемали, имъ бивала доставяна отъ обикновенитѣ богомили. Съвършениятъ богомилъ не е смѣялъ да посегне на живота на никое растение, животно или гадинка, за да не би съ това да уврѣди оная божествена, жизнена частица, която прѣбивава въ създанието и която може да е странствуващата душа на нѣкой грѣшникъ. Грѣхътъ, сторенъ при пожънване на житнитѣ класове или при откъсване на зеленчукъ, служещи за храна на съвършения богомилъ, падалъ върху обикновения вѣруещъ, който работи. Така живущиятъ чистъ богомилъ е билъ носителъ на Духа Светаго, който се прѣдава отъ Исуса на апостолитѣ и на тѣхнитѣ ученици до свършъка на свѣта. Ето защо избранитѣ богомили бивали наричани теотоки (богородици), т. е. които носятъ въ себе си Духа, Словото Исуса, и го раждатъ, като го прѣдаватъ на други. Слѣдъ смъртъта, душата на избрания богомилъ се присъединява къмъ своя изворъ, Бога.

Обикновенитѣ богомили, проститѣ вѣруещи, се стараели да се доближатъ що-годѣ до идеалния животъ на своитѣ избраници, безъ да сподѣлятъ всички строгости на тѣхния аскетизъмъ. Тѣ живѣели въ обществото, работѣли, имали имоти, женѣли се, но многоженството имъ било забранено, разрѣшено имъ било да се хранятъ като православнитѣ, като спазватъ обаче основнитѣ положения на богомилското учение и обредность. Постѣли всѣки вторникъ, четвъртъкъ и петъкъ, а нѣкои и въ недѣля; въ недѣля тѣ работѣли. Съвършенитѣ богомили постѣли цѣлъ животъ, и въ отредени дни и не вкусвали нищо. Обикновенитѣ богомили ставали войници и дори водѣли възстания и войни. Богомилитѣ имали и общи имоти, принадлежащи на тѣхната вѣрска община и служещи за подпомагане на бѣднитѣ, немощнитѣ и съвършенитѣ на сектата. При тежка или ненадеждна болестъ, обикновениятъ богомилъ, ако е искалъ да получи спасение, подлагалъ се е на строго въздържание и постъ, отказвалъ се е отъ всичко земно, отъ

жена, дѣца и имотъ, и е приемалъ духовно кръщение, т. е. Св. Духъ, чрѣзъ полагање на ржцѣ отъ страна на съвършенитѣ. Ако останѣлъ живъ, той е трѣбвало да живѣе вече като съвършенъ, споредъ своя оброкъ. Често пжти такивато болни, за да се спасятъ, прибѣгвали до самоубийство или пѣкъ сж бивали удушвани на смъртното си легло съ натрупване на покривки и възглавници. Прѣживѣлитѣ болестъта малодушници, неустояли на своя оброкъ, сж бивали смѣтани за най-голѣми грѣшници. Обикновенитѣ богомили почитали своитѣ избрани като сжщински светци, имали въ тѣхъ пълна вѣра и ни сѣнка отъ подозрѣние. Затова пѣкъ приемането въ разреда на съвършенитѣ е ставало само слѣдъ строга подготовка и изпитание.

Съобразявайки се съ новозавѣтнитѣ книги, дѣто е речено, че Всевишниятъ не обитава въ ржкотворни храмове (Дѣянния VIII, 48), а на небесата, богомилитѣ нѣмали храмове и не признавали православнитѣ черкви, които били свѣрталище на демонитѣ; въ Йерусалимския храмъ обитавалъ самиятъ Сатанаилъ, а слѣдъ разтурянето му, той се поселилъ въ цариградската Св. София. А понеже у Матей (XXI, 13) е казано: „Домътъ ми ще се нарече молитвенъ домъ“, тѣ се молѣли въ кжщитѣ си или пѣкъ на открито, по пжтища и кръстопжтища. Монастири и монашество нѣмали. Тѣхното богослужение било твърдѣ просто: четене и обяснение на Евангелието и единствена молитва „Отче нашъ“, съ която почвали всѣко начинание и хранене. Молѣли се съ поклони, по четири пжти денемъ и по толкова нощемъ. Цариградскитѣ богомили се молѣли по-често: седъмъ пжти на день и петъ пжти на нощъ. Когато приемали нѣкого въ сектата или посвещавали обикновенъ богомилъ въ съвършенъ, както и когато ломѣли и раздавали светия хлѣбъ (тѣхната комка), службата имъ бивала по-тържествена, при много запалени свѣщи, проповѣди и обредности, за които ще се каже по-нататкъ. Току-речи винаги при тия служби четѣли началото на Йоановото Евангелие: Въ началѣ бѣ Слово и пр. При свѣршкъкъ на молението, тѣ се сбогували, като се цѣлували мжже съ мжже, жени съ жени; мжжетѣ се сбогували съ женитѣ съ допиране на лактѣтъ си.

Богомилската черква, която се смѣтала за наслѣдница на апостолската, признавала само три духовни чина — дяконъ,

пресвитеръ и епископъ, които бивали заемани само отъ избранитѣ, свършени богомили. Другата черковна йерархия, въведена по-сетнѣ отъ християнитѣ — папи, патриарси, митрополити, архиепископи, архимандрити и пр., не била признавана отъ богомилитѣ. Епископътъ у българскитѣ богомили се наричалъ **дѣдъ**, **дѣдъць**, както и сега го зоватъ българитѣ — дѣдо владика. Дѣдото ималъ и свой помощникъ или замѣстникъ (старши синъ, *filius major*). За свещеникъ и дяконъ не знаемъ дали сж бивали употрѣбавани други названия, каквито сж имали напр. босненскитѣ патарени, у които четиритѣ чина сж носѣли славянски имена: **дѣдъ**, **гостъ**, **стараць**, **строиць** и които отговарятъ на *episcopus, filius major, filius minor, diaconus* у западнитѣ дуалисти. За главата на цариградскитѣ богомили, Василия, знаемъ, че той, по подражение на Исуса и, подобно на учителя на манихейството — Мани, ималъ дванадесетъ ученика-апостоли. Сжщото нѣщо срѣщаме и у западнитѣ дуалисти прѣзъ XII—XIII в. На чело на българскитѣ богомилски епископи стоялъ единъ върховенъ епископъ, когото западноевропейскитѣ документи наричатъ „папа“. При гоненията, на каквито богомилската черква често е бивала излагана, реченитѣ чинове сж могли да бждатъ заемани и отъ старѣйшинитѣ на сектата.

Като носители на възгледа на началното християнско общество за братство и равенство, богомилитѣ се отнасяли съ неприязнь къмъ свърѣмения тѣмъ политически и религиозенъ строй. Войнитѣ, убийствата, насилията надъ бѣднитѣ и надъ лишенитѣ отъ права и защита, социалното неравенство, узаконено отъ държава и черква, никакъ не подходили на богомилския идеалъ за християнско общество. И като схващали цѣльта на живота като борба срѣщу злото начало, богомилитѣ не само хулѣли богатитѣ, ругаели старѣйшинитѣ, укорявали болѣритѣ, ненавиждали царя (вариантъ: властитѣ), но подбуждали робитѣ и крѣпостнитѣ да не работятъ на своитѣ господари и обявявали за омразни ония, които работѣли на царя; тѣ дори прибирали въ своята срѣда избѣгалитѣ отъ господаря си роби. Това имъ поведение идѣло отъ желание за човѣщина и равенство въ обществото, но не било бунтарство съ цѣль да съсипятъ държавния институтъ. Ето защо, когато се засилили тѣхнитѣ общини или когато царетѣ се отнасяли благо къмъ тѣхъ, тѣ се явявали добри родо-

любци и бранители на народнитѣ правдини срѣщу посега-телството на чужденци или на мощни областни властелини и голѣми землевладѣлци. Ненавистъта имъ срѣщу византийския строй се посрѣщала съ общебългарската неприязнь къмъ Византия изобщо. Прѣзъ XI—XII в. тѣ взематъ участие въ българскитѣ възстанически движения противъ Византия, боятъ се съ оржие въ рѣка срѣщу норманитѣ, които опустошавали българскитѣ области, а богомилскитѣ села опожарявали и населението избивали. Прѣзъ XIII в., при Калояна, тѣхнитѣ близки по вѣра павликяни се боятъ, заедно съ българитѣ, противъ гърци и франки. При Асѣня II богомилитѣ се ползуватъ дори съ закрилата на държавата.

И ако въ отношенията си къмъ държавата богомилитѣ държали двойко поведение, съобразно съ обстоятелствата, спрѣмо православната черква тѣ дѣйствували винаги като врагове: отричали изобщо православието, неговото духовенство, организация, таинства, обреди и култови прѣдмети. Тѣ не признавали храмоветѣ — обиталища на демонитѣ; литургията и молитвитѣ на православнитѣ за тѣхъ сж непотрѣбно многоглаголане; кръщението съ вода не освобождава човѣка отъ първородния грѣхъ, нито пѣкъ причастието достига нѣкоя цѣль, защото комката си остава обикновенъ хлѣбъ и вино, а не плътъ и кръвь Христови; почитането на кръста е дори прѣстѣпно, защото на това оржие е билъ мжченъ Исусъ, и ако се кланяме на кръста и го цѣлуваме, казва попъ Богомилъ, сжщото би трѣбвало да правимъ и съ осела, защото Христосъ е яздилъ на осель; цѣлуването и почитането на иконитѣ е елински обичай и идолопоклонство; тѣлата на умрѣлитѣ и мощитѣ на светцитѣ сж материя, творение на Сатанаила, и въ гробоветѣ живѣятъ демони; Исусъ не е правилъ чудеса, и тѣ трѣбва да се разбиратъ въ духовенъ, прѣносенъ смисълъ; самъ Исусъ дори, казватъ нѣкои богомили, не е живѣлъ, защото сжщинскиятъ Исусъ е билъ Слово, пратено на земята за назидание и спасение на човѣчеството; св. Богородица и светцитѣ не бива да се почитатъ; човѣшкитѣ тѣла сж материя, тя не възкрѣсва, и пр.

Това поведение на богомилитѣ е опрѣдѣляло и държането на православната държавна черква спрѣмо тѣхъ. Събори, полемики, конфискуване на имотитѣ, наказания и изгнание — всичко било употрѣбено, за да се изкорени опас-

ната ересь. Открититѣ богомили бивали поставени извънъ законитѣ; затова пѣкъ тѣ се криели и живѣели като тайна секта. Само при вѣротърпими царе, тѣ издавали глава. Поставени при такива неблагоприятни условия, богомилитѣ се прѣпоръчвали за православни, отивали въ черква, цѣлували кръста и иконитѣ и пр.; въ Мала-Азия даже градѣли черкви, но всичко туй вършели колкото за очи и извинявали своето притворство съ думитѣ на Евангелието (Мат. XXIII, 3): „Всичко, що ви кажатъ да пазите, пазете и вършете, но не постъпвайте споредъ дѣлата имъ, защото тѣ говорятъ, а не вършатъ“. Поради тая имъ прикритостъ, богомилитѣ бивали нападани постоянно като лъжци и лицемѣри. Обвинявали ги, често пѣти и неоснователно, че се обличали въ монашеско расо, за да намиратъ достъпъ прѣдъ народа; че били блѣдни отъ лицемѣренъ постъ; че постѣли, но ако ги поканѣлъ нѣкой на трапезата, наяждали се и се напивали като слонове; че се събирали ужъ на молитва, па вършели безчинства и пр. Въ желанието си да очернятъ богомилитѣ, нѣкои тѣхни противници ги обвинявали въ най-невѣроятни прѣстѣпления, както напр. Пселъ приписвалъ на тракийскитѣ масалияни обичая да ядатъ човѣшки нечистотии и др. Въ едно сж съгласни всички неприятели на богомилитѣ: тѣ признаватъ голѣмата тѣхна начетеностъ и ловкостъта имъ да използватъ при прѣннията си текстовеѣ на св. Писание; тѣ съвѣтватъ православнитѣ да се не захващатъ съ тѣхъ на състезание и въ всѣки случай да ги избѣгватъ, защото били опасни събесѣдници.

Богомилството прѣдставя и една отличителна особеностъ — липсата на строго единство въ догматично и нравствено отношение. Причината на това се крие въ сектантския характеръ на богомилството, лишено отъ онова еднообразие и спойка, възможни само при религия, която живѣе подъ общъ контролъ и свобода. Прѣслѣдванията и изолиранитѣ често пѣти една отъ друга богомилски области и общини сж докарали нарушение на единството въ тѣхното учение, особено по второстепенни въпроси. Така напр. малоазийскитѣ богомили, ако и да сж заявявали, че почитатъ Бога Отца и Св. Троица, скришома тѣ били поклонници и на сатаната, твореца на видимия свѣтъ. Цариградскитѣ богомили сжщо почитали демонитѣ и имъ се покланяли, за да не ги разсър-

дять, защото злитѣ духове имали надъ хората власть, която и Богъ не могълъ да прѣмахне. Тоя сатанизъмъ или луцифериянство се приписва отъ Псела и на тракийскитѣ масалияни. Не е чудно, слѣдвателно, дѣто, прѣзъ една и сжща епоха, въ различнитѣ области богомилитѣ се явяватъ съ нееднакви възгледи и съ особености, както туй се вижда отъ съотвѣтнитѣ свидѣтелства. Съ течение на врѣмето тия различия сж щѣли да се увеличатъ още повече, ако да не наддѣлѣло влиянието на християнството. Богомилството лека-полека губѣло своята първична индивидуалность, еволюирало, прѣобразявало се, ставали прѣливания отъ една група въ друга и особено по посока на държавната религия, православиеото. Още прѣзъ XI в. срѣщаме богомилствуещи монаси да живѣятъ и да работятъ въ православнитѣ манастири. Богомилитѣ прѣзъ XIV в. тѣй се били приближили до официалната черква, че дори въ центра на монашеството, въ Светата Атонска гора, тѣ намирали подслонъ въ манастиритѣ като монаси. Само будното око на ортодоксалния ревнителъ е могло да ги открие и да подигне прѣслѣдване противъ натрапницитѣ. Нѣщо подобно виждаме и при другитѣ секти. Масалиянитѣ, които прѣзъ VIII в. пазѣли още своята индивидуалность, прѣзъ XI в. ги намираме въ Тракия доста промѣнени, а по-късно вече слѣни съ богомилитѣ или съ православнитѣ. Павликянитѣ въ Пловдивско прѣзъ XVI—XVII в. едвамъ били запазили половината отъ своята начална догматика. Нѣкои отъ торбешитѣ въ Македония и особено криптохристиянитѣ въ Албания, подъ влиянието на мохамеданството, и досега съхраняватъ чудна смѣсица отъ двоевѣрие. Заимствованията и прѣливането на дуалистичнитѣ учения намѣрили отразъ твърдѣ рано и въ изворитѣ за тѣхъ Хронисти и полемисти, неосвѣдомени потънко съ догматиката на извѣстно учение, а повече запознати съ външната му страна, смѣсватъ и имената на сектитѣ. При все това, въ повечето случаи, тѣ си служатъ съ общия терминъ „богомили“, за да означатъ съ него дуалистичнитѣ групи у българитѣ.

Разпространение на богомилството. — Мѣркитѣ, които патриархъ Теофилактъ прѣпоръчилъ на царь Петра за изкоренение на новоявилата се ересь въ България, не помогнали: условията за нейното ширене били по-силни отъ анатемосва-

нията. Попъ Богомилъ, наистина, бѣ реформиралъ дуалистичното учение, бѣ го приближилъ до православната черква, но то си оставало сѣ още далече отъ нея и продължило да върви по свой пжтъ, водено отъ ученицитѣ и съмишленицитѣ на Богомила: Михаилъ, Теодоръ, Добре, Стефанъ, Васили, Петъръ и др. Прѣзъ X в. намираме богомили въ Софийско, дѣто отричатъ светостъта на мощитѣ на св. Ивана Рилски и заявяватъ, че нѣма възкресение на тѣлата. По-късно, въ София се настанява и тѣхниятъ епископъ — дѣдъць **Грѣдъчскыи**. Богомилството се ширѣло и въ юго-западнитѣ български крайща, въ Македония, пкъ и въ Албания. Тамъ срѣщу него се борѣли, разказва гръцкото житие на св. Ивана Владимира, „седмочисленицитѣ“ и тѣхнитѣ ученици.¹⁾ Царъ Самуиловата дъщеря и нейниятъ братъ, казва сжщата легенда, били богомили и че ужъ православниятъ Ив. Владимиръ, зеть царъ Самуиловъ, билъ убитъ отъ своя шурей въ 1015 г. отъ религиозна ненавистъ. Византийското владичество прѣзъ XI—XII в., възстанията и нахлуването на печенѣзи, кумани, нормани и кръстоносци засилили безредието и безвластието въ българскитѣ земи и улеснили разпространението на богомилството и на сроднитѣ нему секти. Еретицитѣ взели дори видно участие въ българскитѣ възстания. Арменскитѣ колонисти въ Тракия и Македония, печенѣзитѣ въ Дунавска България, въ Софийско, Овчеполско и Мъгленско ширѣли монофизитство и дуализъмъ и улеснявали задачитѣ на богомилитѣ. Ереситѣ взели да проникватъ прѣзъ XI в. и въ православнитѣ манастири и да подхранватъ редъ апокрифни съчинения, повече или по-малко изпъстрени съ дуалистични тенденции. Охридската архиепископия, подъ чиято духовна власть се намирали западнобългарскитѣ области, правѣла всичко възможно, за да прибере въ лоното на православието еретическото стадо. И, докато Софийскитъ и Дѣволски епископи се борѣли въ врѣме на Теофилакта Охридски

¹⁾ На една стара иконка, която видѣхме въ Охридската съборна черква Св. Климентъ — Св. Богородица и на която сж изобразени чудесата на св. Наума, ученикъ на св. Кирила и Методия, светецътъ е прѣдставенъ въ една планинска мѣстность, прѣслѣдванъ отъ богомилитѣ — *διώκεται ὑπὸ τῶν Βογομύλων* (sic). Нѣма съмнѣние, че тоя епизодъ отъ живота на св. Наума е анахрониченъ и апокрифенъ, но неговото изображение показва, че богомилството е застрашавало по-късно и Охридската област.

(1084—1108 г.) съ монофизититѣ арменци въ своитѣ епархии, въ сѣщото врѣме императоръ Алекси Комнинъ води религиозно прѣние съ павликянитѣ въ Пловдивско, воюва съ тѣхъ или пѣкъ осжда на изгаряне въ Цариградъ открититѣ тамъ богомили. Малко по-късно, застрашителнитѣ размѣри на богомилството въ Мъгленско накарали императоръ Мануила Комнинъ да подбуди къмъ религиозна ревность тамошния епископъ св. Илариона за борба противъ еретицитѣ. Българскиятъ прологъ отъ XIII—XIV в. нарича Илариона кониѣ на вогъмили, а по-късно патриархъ Евтими Търновски описва подвизитѣ му срѣщу богомили, арменци и манихеи. Ересъта обаче сѣ продължавала да вирѣе изъ цѣла България. Едва-що богомилитѣ били осждени въ 1211 г. на Търновския съборъ, свиканъ отъ царъ Борила, ето че за тѣхното сжществуване бива съобщено и отъ Охридския архиепископъ Димитрия Хоматияна (1217—1234 г.). При наследника на Борила, Асѣня II (1218—1241 г.), богомилитѣ живнали пакъ, защото тоя вѣротърпѣливъ царъ ги оставилъ на свобода, въ противовѣсъ на западнитѣ владѣтели и на папата, които току-що били привършили своя кръстоносенъ походъ срѣщу албигойцитѣ и обърнали въ пепелища села и градове. Папата на нѣколко пѣти се оплаквалъ отъ Асѣня, задѣто закрилялъ богомилитѣ, които били изпълнили държавата му, и дори на 1238 г. папа Григори IX сполучилъ да наговори маджарския кралъ Бела IV да излѣзе на кръстоносенъ походъ срѣщу еретицитѣ и схизматици българи. Развилитѣ се обаче прѣзъ слѣдната година събития, въ полза на Асѣня, попрѣчили на папскитѣ намѣрения, и богомилството било оставено на мира. За него се сѣтили едва слѣдъ сто и повече години, когато религиозниятъ мистицизмъ, смѣсенъ съ богомилство и неоплатонизъмъ, бѣ прѣдизвикалъ остри вълнения въ Византия и на Св. Гора и когато въ Търново и въ неговитѣ околности богомили, адамити и други волнодумци бѣха повели тълпитѣ подирѣ си. Тогава царъ Иванъ Александъръ и българското духовенство свикали съборъ въ Търново, къмъ срѣдата на XIV в., противъ тѣхъ и ги осждали, на първо мѣсто скрънною и вѣомръвскою богомилскою сирѣчь масалианскою ересъ, и наставницитѣ имъ изгонили изъ българскитѣ прѣдѣли. Простонародното обаче богомилско население си останало въ държавата на Александра.

Богомилитѣ, наричани *кудугери* и живущи главно въ Македония, се поменаватъ дори въ началото на XV в. Солунскиятъ митрополитъ Симеонъ (1410—1429 г.) говори за тѣхъ (*Βουβύμολοι, Κουδοῦγεροι καλούμενοι*) като за единствени още останали въ него врѣме еретици, поселени въ Солунско, които били иконоборци и отричали православieto, макаръ и да се зовѣли християни. Българскитѣ сегашни села Кутугерци (Кюстендилско) и Котугери (Воденско) още напомнятъ тия нѣкогашни богомилски селища. Въ срѣдня Македония обитавали богомилитѣ *бабуни*, именно между Велесъ и Прилѣпъ, по склонветѣ на Бабуна, дѣто и сега има село и рѣка Бабуна, както и село Богомила (Велешко). Къмъ богомилската черква припадали и *торбешитѣ* (*φουνδαῖται*, отъ *φούνδα*, торба), часть отъ които приели мохамеданство. Тѣ живѣятъ сега въ Тиквешко, Кичевско, Дебърско, Скопско и въ покраината Гора (въ Шарь-Планина). Нѣкои отъ сѣвероалбанскитѣ торбеша приели католичество и запазили старото си име „фунда“. Крайнитѣ български дуалисти, които, както казахме, се появили още прѣзъ X в., останали да живѣятъ главно въ Македония; тѣ носѣли прозвище *драговищи*, по име на едноименното племе драговищи. Главното ядро на това племе, познато още прѣзъ VII в., обитавало западно отъ Солунъ. Прѣзъ XIII в. драговищи намираме и въ Тетовско, а по-късно, къмъ XIV—XV в., тѣ се поменаватъ и въ съсѣдна Тракия, подъ Пловдивската епархия.

Омаломощенитѣ къмъ края на срѣднитѣ вѣкове дуалистични ереси въ България замрѣли съвсѣмъ прѣзъ врѣмето на турското робство. Подъ турското безправие и жестокость свили вратъ всички немохамедани, отъ които мнозина приели вѣрата на владѣтелското племе. Повечето отъ богомилитѣ, сдушени съ православнитѣ при общата неволя, приравнили своитѣ вѣрски различия съ християнскитѣ и се прибрали подъ стрѣхата на православieto, което единствено се ползувало съ извѣстни права прѣдъ турската власть. Павликянитѣ, които не били минали въ православие или въ мохамеданство, запазили най-късно своитѣ дуалистични вѣрвания, ако и доста промѣнени, за да попаднатъ въ католичество прѣзъ XVI—XVII в., когато на католишката пропаганда се дала що-годѣ свобода за дѣйствиe. И така, дуализмътъ, слѣдъ като бѣ прѣнесенъ въ българскитѣ прѣдѣли още прѣзъ VIII в. и слѣдъ

като прѣзъ X в. се оформи отъ попъ Богомила въ особена българска секта, която прострѣ далече своето влияние, най-сетнѣ, слѣдъ вѣковна неравна борба, изчезна постепенно прѣзъ турската епоха, като остави за споменъ, покрай нѣкои мѣстни и племенни имена, редъ религиозни легенди въ простонародната българска словесностъ.

Картината, която се опитахме да дадемъ за мощта и разпространението на богомилството и сроднитѣ му учения въ България, би останала незакржглена, ако не кажемъ нѣколко думи и за въздѣйствието, което упражни богомилството извънъ българскитѣ крайща. А това въздѣйствие е било силно и далечно. Богомилството бѣше чуждица за българскитѣ земи, то дойде отъ изтокъ, но намѣри такава пригодна почва въ новото си отечество и даде такива плодове, че тѣ се понравиха не само на чужденцитѣ отъ сѣвернитѣ и западни страни, но и на ония, които се смѣтаха за истински прѣдставители на православието, именно Византия. Въ тая Византия, отъ чиито сиро-арменски области бѣ донесено сѣмето на богомилството, дотамъ се загнозди прѣнесеното изъ България учение, че то държа вѣкове наредъ въ напрежение и страхъ черква и господарство.

Главното условие, което помогна да се разпространи богомилството въ Византия, бѣ подпадането на българскитѣ области подъ грѣцка власть, едни въ края на X, други въ началото на XI в. Още тогава българскитѣ еретици съумѣха да проникнатъ въ Византия и да образуватъ свои едновѣрски общини. Разпространителъ на богомилството (Φουνδαῖτων ἤτοι Βογομίλων, торбеши или богомили) тамъ станалъ нѣкой си Йоанъ Чурила (Τζουριλλας), първа половина на XI в. Той училъ въ тракийскитѣ прѣдѣли (ἐν τοῖς τῶν Θρακῶν μέρεσιν),¹⁾ въ Опсикийската тема и въ Смирненско. Послѣдватели ималъ и въ Кивириотската тема, пакъ въ Мала-Азия. Главното му свѣрталище било въ селото Хилии Капни (Χίλιοι Καπνοί), въ Опсикийско, дѣто всички жители, безъ десетина души, били станали еретици. Богомилството, ще рече, пламнало въ Византия въ западнитѣ теми на Мала-Азия, главно въ Опсикия, дѣто мнозинството на населението било българско, прѣ-

¹⁾ Ficker (Die Phundaglagiten, 249) прѣдполага че вм. „тракийски“ трѣбва да се чете „тракизийски“, т. е. въ Тракизийската тема въ Мала-Азия.

селвано тамъ на нѣколко пѣти отъ византийскитѣ императори изъ Тракия и изъ Македония. Твърдѣ е вѣроятно, Йоанъ Чурила да е билъ български богомилъ, дошълъ отъ Балканския полуостровъ срѣдъ своитѣ сънародници българи въ Опсикия и тамъ да е намѣрилъ най-лесно съмишленици.¹⁾ Евтими отъ Акмония, който ни дава подробности за насаждането на богомилството въ Мала-Азия, добавя, какво еретичитѣ въ Опсикия се зовѣли фундаити (торбеши), а въ Кивириотската тема и на западъ, въ Балканския полуостровъ — богомили. Къмъ края на сжщия XI в. дуалистичното учение се вѣстило и въ Цариградъ. Докато императоръ Алекси Комнинъ водѣлъ прѣния съ павликянитѣ по вѣрски въпроси или воювалъ съ тѣхъ въ Пловдивско, въ самата столица Йоанъ Итала ширилъ своитѣ възгледи, смѣсени съ богомилство; той билъ осжденъ на събора въ 1084 г. Още по-голѣмо било смущението въ Цариградъ, когато тамъ се явилъ стариятъ богомилски глава Васили, придруженъ отъ дванадесетъ ученика. Изгарянето на Василия на Хиподрома въ столицата (1110 или 1119 г.) и затварянето на съмишленицитѣ му не ослабили ересъта. Не помогнала и „Паноплията“ на Евтимия Зигавина, написана по порѣка на императоръ Алексия за опровержение на ереситѣ и на богомилството, нито „Съкровището“ на Никита Хониатъ, нито „Изобличителното писмо“ на патриархъ Гер-

¹⁾ Въ полза на мнѣнието за българския произходъ на тоя богомилски проповѣдникъ говори може-би и прѣзимето „Чурила“. Фикеръ (стр. 195) се опита да го обясни съ латинизираната форма на грѣцкото Κβρίλλος или съ името на тракийския градъ Τζουρούλόν, сега Чорлу. Намъ се струва, че прозвището Чурила е славянско, употребено въ значение на „комини“ т. е. кжщи, за които се плаща данѣкъ „димнина“ (καπνικόν). Селото, дѣто Йоанъ Чурила съсрѣдоточилъ своята дѣйность, се казвало Χίλιοι καπνοί т. е. хиляда кжщи (комина, чурила), а на старобългарски би било **Тысаща чюрилла**. Оттамъ ще е дошло и прѣзимето на Йоана Чурила. Прѣзъ миналия вѣкъ въ границитѣ на нѣкогашната Опсикийска тема, на езерото Майнось, е сжществувало село, съ турско име, Бинъ-Евлеръ т. е. хиляда кжщи. Въ 1811 г. тамъ се поселили бѣжанци казаки, и селото било наричано и съ второ име — Казакли. Срв. *Ласкинъ*, Сочивенія К. Багрянороднаго: О Θемахъ и о народахъ. Москва 1898, стр. 31. Селото Бинъ-Евлеръ едза ли ще да е старинското Χίλιοι καπνοί, защото първото лежи доста далечъ отъ Акмония, въ чиято епархия се е намирало второто; посочихме го обаче, за да изтъкнемъ топонимската традиция отъ тоя родъ. За множеството славянски мѣстни и лични имена Чурило, Чурилово и под. срв. *А. И. Соболевскій*, Матеріалы и изслѣдованія въ области слав. филологіи и археологіи. Спб. 1910, стр. 230 сл. Въ българскитѣ земи срѣщаме: с. Чурилово (Костурско) и с. Чурилякъ (Кочанско)

мана и др. Богомилството почнало да заразява дори епископи и монаси. Извѣстни сж шумнитѣ процеси прѣзъ XII—XIII в. противъ писателя Константина Хризомала, противъ епископитѣ Климента и Лѣва, и особено противъ монаха Нифона. Прѣзъ XIV в., както видѣхме, то проникнало дори въ светогорскитѣ манастири, а къмъ началото на слѣдния XV в. богомитѣ кудугери спокойно си живѣли въ околноститѣ на Солунѣ. По-нататъшнитѣ вѣсти за богомилството въ грѣцкитѣ земи спиратъ, и ние не знаемъ докога е продължилъ тамъ неговиятъ животъ.

У руситѣ, които били въ постоянно вѣрско и книжно общение съ България, проникнали сжщо така проповѣдници на българската ересъ, при все че сектата не е могла да пусне тамъ дълбоки корени и да вирѣе наредъ съ други вѣрски отклонения, които характеризиратъ духовния животъ на православния сѣверенъ народъ. Никоновскитѣ лѣтописъ съобщава подъ год. 1004 за монаха скопецъ Андрианъ, който билъ хвърленъ въ тъмница за учението си противъ черковнитѣ закони на православието, противъ епископитѣ, свещеницитѣ и монаситѣ. Той билъ смиренъ и кротъкъ. Скопството, укоряването на черковната йерархия и на монашеството, смиренieto и пр. сж признаци, които даватъ основание на рускитѣ учени, като Голубински, да виждатъ у тогози Андриана послѣдвателъ на богомилството. Другъ единъ „лошъ еретикъ“ Димитри, казва сжщиятъ лѣтописъ подъ год. 1123, и той билъ хвърленъ въ тъмница. Сводниятъ руски лѣтописъ съобщава за влѣхви магесници прѣзъ XI—XII в., въ Киевъ, Ростовъ и Бѣлоозеро, и за тѣхнитѣ разкази, които напомнятъ богомилскитѣ космогонични прѣдстави: Богъ, като си отрилъ потното лице, хвърлилъ кърпата отъ небето на земята — алюзия за ролята на божествената потъ и капки, отъ които се създава земята. Сатаната се спрѣчкалъ съ Бога, кой да създаде човѣка. Най-сетнѣ сатаната направилъ човѣка, а Богъ му вдѣхналъ душа: затова, когато умре човѣкъ, тѣлото му отива въ земята, а душата при Бога. Учението на рускитѣ сектанти „стригольници“ (XIV в.) сжщо така прѣдставя успоредици съ богомилството. Стригольницитѣ имали дуалистични прѣдстави за произхода на свѣта; тѣ отричали черковната йерархия; давали право на всѣки тѣхенъ съмишленикъ да

свещенодѣйствиува; не признавали храмоветѣ и се молѣли на открито; не вѣрвали въ възкресението на мъртвитѣ и пр. Нѣкои руски учени виждатъ въ тѣхното учение западно влияние, а други богомилско. Но, ако по поменатитѣ и други вѣсти може да се прѣдполага само за разпространение на богомилството у руситѣ, несъмнѣнно е влиянието на богомилската литература у тѣхъ: тѣ я чели, прѣписвали, прѣработвали, както за това свидѣтелствуватъ множество руски рѣкописи.

Богомилството проникнало и въ **сръбскитѣ земи**. Тамъ еретицитѣ се явяватъ съ имената: богомили, бабуни и кудугери. Великиятъ жупанъ Стефанъ Неманя ги изтрѣбилъ и книгитѣ имъ изгорѣлъ (XII в.), но тѣ се закрѣпили въ силни общини на западъ, въ Босна и Хума. Сръщу тѣхъ воювалъ краль Стефанъ Дечански; той пратилъ въ 1328—29 г. сина си Душана съ войска: и посла иго на възбожнихъ и поганыхъ бабоуны. А че богомитѣ не били изчезнали прѣзь XIV—XV в и въ собствена Сърбия, личи отъ мѣркитѣ, взети противъ тѣхъ въ Законника на Душана, както и отъ бѣлѣжкитѣ за тѣхъ у Константина Костенски. Въ *Босна* богомилството не само че взело широки размѣри, но тамъ дори станало държавна религия. Тамъ богомитѣ се наричали „християни“, а чуждитѣ извори ги зоватъ босненски „патарени“. Въ края на XV в., слѣдъ покорението на Босна отъ турцитѣ, голѣма часть отъ босненскитѣ патарени, особено едритѣ землевладѣлци, заедно съ своитѣ крѣпости, минали въ мохамеданство.

Несравнено по-значителни сж послѣдичитѣ отъ влиянието на богомилството въ **западна Европа**. То възобнови умрѣлото почти и забравено манихейство въ нѣкогашната западна римска империя, даде му новъ животъ и форма и прѣдизвика сътресения, които се отразиха въ религиозния, политическия и социаленъ животъ на католишкия свѣтъ. За прѣнасянето тамъ на новодуалистичното учение и особено на богомилството помогнаха главно мисионеритѣ и колониститѣ, дошли отъ изтокъ. Въ 794 г. императоръ Константинъ VI прѣсели насилствено множество арменци въ Сицилия. Въ 885 г. въ Италия се явиха павликянски легиони съ своя водителъ Дяконица. Други арменци и павликяни вече отдавна сновѣха като търговци по сръдиземноморскитѣ брѣгове и особено по

пристанищата на Италия и Франция. А прѣзъ Далмация и Босна проникваха проповѣдниците на богомилската и на драговишката черкви. Когато въ 1040 г. било потѣпкано възстанието на Петра Деляна въ Македония отъ гърцитѣ и норманитѣ, часть отъ населението, именно павликяни и македонци, както се бѣлѣжи въ Барскитѣ анали, избѣгали въ Италия. Западнитѣ хроники отъ XI в. вече посочватъ тукъ-тамъ въ Италия и въ Франция появата на опасни сектанти, като напр. въ Верона, Торино, Тулуза, Орлеанъ и др. Тѣ биватъ наричани съ различни имена: манихейци, катарии (т. е. чисти, *хадароѣ*), българи (*Bogri, Bugres, Volgari, Bulgari*),¹⁾ павликяни (*Popeliscani, Publicani, Populiscani, Piphli*), албигойци (по името на южно-френския градъ Albi, дѣто имало много дуалисти), еретици, патарени и пр. У западнитѣ дуалисти били застѣпени и двѣтѣ крила, крайното и умѣреното. Крайнитѣ се сходяли съ учението на драговишката и павликянска черкви, а умѣренитѣ

¹⁾ Отъ това врѣме сж останали въ френския езикъ и до день днешенъ думи и изрази идещи отъ името „българинъ“ (*bougre*), и употребявани съ доста различни значения. Негативнитѣ значения ще да идатъ отъ неприязненото чувство, съ което католицитѣ сж гледали нѣкога на българитѣ еретици, богомили. Съ думата *bogrerie, bouguerie* тогава сж означавали българската ересь, богомилството. Тя е бивала употребявана и въ смисълъ на развратъ, содомитство, педерастия, както и думитѣ *bougeron*, ж. родъ *bougeronne* сж означавали содомитъ, содомитка, *bougeronnerie*, содомитство и пр. Имало е и глаголъ *bougeronner*. Въ сегашния френски езикъ и нарѣчия срѣщаме: *bougre* (сжщ. и прилагателно, м и ж. родъ), проклетникъ, обѣсникъ, лошъ типъ, извратенъ; *bougre de bougre* (сжщото значение засилено); *bougre de cochon*, ужасна свиня (говорейки за човѣкъ); *bougre d'idiot*, страшенъ глупакъ; *bougre de salaud*, мръсникъ; *bougre de vache*, ужасна крава (говорейки за човѣкъ) *Bougre* означава изобщо и *целовѣкъ*, както напр.: *un bon bougre*, добъръ човѣчець, бива си го; *un sale bougre*, мръсникъ; *le pau'bougre*, горкиятъ човѣкъ, нещастникъ; *il est épatant ce bougre-là!* чудесенъ, великолѣпенъ човѣкъ. „молодецъ“! Формата *bougresse* е ж. родъ на *bougre*. *Bougre!* като възклицателна дума означава „дяволъ да го вземе! пусто останало! бре!“ Въ града Алби, отечеството на албигойцитѣ, чухме за сжщата дума произношенията *bougré!* Нарѣчието *bougrement* значи „здравата, твърдъ много, са'аламъ“ (турска дума). То се употребява и съ произношение *bigrement*, напр. *elle et bigrement jolie*, страшно е хубава. Отъ *bougre* иде глаголътъ: *rabougrir*, израждамъ, развалямъ, *se rabougrir*, не вирѣя; сжществителното *rabougrissement*, неврѣене израждане. Въ днешнитѣ италиански нарѣчия сжщо така сж запазени много форми и понятия, свързани съ името „българинъ“ и означаващи еретикъ, развратникъ и пр.: *buzzeron* (френското *bougeron*), *búgger, buggerio, bolgirà, bolgerà* и др.

изповѣдвали богомилството. Главното огнище на крайнитѣ било въ Провансъ (южна Франция), а на умѣренитѣ — въ сѣверна Италия. Двѣтѣ крила живѣли обаче въ единение и често пѣти послѣдвателитѣ имъ минавали едни къмъ други. Тѣ признавали, че водятъ началото си отъ българскитѣ дуалисти, именно отъ „Българската черква“ (Ecclesia Bulgariae) и отъ „Драговишката черква“ (Ecclesia Drugometiae). Отъ тѣзи два ордена бивали изпращани често мисионери на западъ, за да ржководятъ съборитѣ, да уясняватъ догмитѣ и да разпространяватъ своитѣ книги. Върховниятъ наставникъ, главата на дуалиститѣ, наричанъ отъ католишкитѣ документи „еретически папа“, живѣлъ въ България, а намѣстникътъ му обитавалъ въ южна Франция. Освѣнъ вѣрскитѣ догми, българскитѣ мисионери занесли на западъ и своето социално гледище. То намѣрило съчувственици между нѣкои албигойци, които се отказвали да плащатъ десетъкъ на голѣмитѣ землевладѣлци и дори заграбили нѣкои монастирски имоти отъ католицитѣ.

Щомъ се появила ересъта въ сѣверна Франция, дѣто била прѣнесена чрѣзъ Италия, католишкото духовенство, подпомогнато отъ свѣтската власть, прибѣгнало до крайни мѣрки за изтрѣбването ѝ. По рѣшението на Орлеанския съборъ въ 1022 г., тринадесетъ души еретици били изгорени живи и други затворени. Въ южна Франция обаче отпорътъ на католичеството билъ по-слабъ, защото тамъ дуализмътъ билъ обхваналъ голѣма частъ отъ населението и дори билъ проникналъ въ дворцитѣ на феодалитѣ и срѣдъ духовенството. Нѣщо повече. Сами дуалиститѣ се осмѣлили да свикатъ свой религиозенъ съборъ, на който присѣтствували и прѣдставители отъ България и отъ Византия. Едвамъ когато папа Инокенти III видѣлъ, че увѣщания, проповѣди и заплашвания не помагатъ и че Римската черква рискува да изгуби цѣли области и католичеството да се компрометира, организувалъ въ 1208 г. кръстоносенъ походъ срѣщу албигойцитѣ въ южна Франция. Въ похода взели участие, освѣнъ духовенството и множество жадни за обиръ авантюристи, още и френскитѣ крале Филипъ Августъ и слѣдъ него Людовикъ VIII, съ тѣхни феодали. Походътъ ималъ и политическа подкладка, защото френскитѣ крале искали да си обсебятъ богатитѣ области на Провансъ, които били незазисими и огнище на ере-

тицитѣ. Походътъ захваналъ на слѣдната 1209 г. съ нападенето на крѣпостта Безие, съ избиването на цѣлото ѝ население отъ 15,000 души, съ ограбване на имотитѣ му и опожаряването на града, който билъ обърнатъ на пепелища. При прѣвземането на Каркасонъ, населението било пощадено, но имотитѣ му разграбени. Провансалцитѣ, слѣдъ тѣзи неочаквани жестокости, почнали да се организуватъ за съпротива, и кръстоносниятъ походъ се обърналъ на дългогодишна война между сѣверна и южна Франция, която се завършила едва слѣдъ двадесетъ години (1229 г.), съ присъединение по-голямия дѣлъ на Провансъ къмъ френската корона. Походътъ не можалъ да потѣпка ересъта; за нейното по-нататъшно неуспѣване и замиране помогнали двѣ нови мѣрки: основанието на ордена на Доминиканцитѣ въ Тулуза, въ 1215 г., за борба противъ албигойството, и официалното повсемѣстно учрѣдяване на Инквизицията съ нейнитѣ нечути жестокости. Прѣзъ XIII в. албигойцитѣ намалѣли много: едни били принудени да приематъ католичество, други били изгорени или избити, трети избѣгали по Пиринеитѣ или въ Италия. За потушаване на албигойството, на така наричанитѣ „българи“ (Bulgari, Bogri) въ сѣверна и срѣдня Франция, особено помогналъ свирѣпниятъ доминиканецъ Робертъ Българинътъ (Robertus Bugre), който самъ по-рано билъ еретикъ „българинъ“ (bougre, bugre), отдѣто и прозвището му. Той не само горѣлъ своитѣ стари съмишленици, но и живи ги заравялъ. Часть отъ послѣднитѣ френски албигойци намѣрили прибѣжище въ Ломбардия, при своитѣ вѣрски събрата, които, благодарение на закрилата на феодалитѣ, тамъ се удържали по-дълго врѣме, до края на XIV и началото на XV в. Въ сѣверна Испания и въ Германия дуалиститѣ се запазили отчасти до края на XIII в.

Западнитѣ дуалисти вече не съществували прѣзъ XV в., но затова пъкъ тѣхниятъ духъ продължилъ да живѣе още въ сектата на валдейцитѣ. Валдейцитѣ, наречени така по името на реформатора Валдо отъ Лионъ (XII в.), не били дуалисти, но проповѣдвали началното, идеално християнство, опростено отъ всички добавки и обредности на Римската черква. Тѣ смѣтали, че богатството и недостатъчното разпространение на Св. Писание сж главнитѣ извори за порочността у духовенството, за неблагочестието и невѣжеството у народа.

Тѣхнитѣ послѣдватели били главно сиромаси или нѣкогашни богаташи, които, разпалени отъ божествена ревностъ, продавали или раздавали имотитѣ си и се приобщавали къмъ новата секта. Валдейцитѣ прѣвели Библията на народенъ езикъ и я прѣскали въ рѣкописи изъ населението. Тѣ не признавали католишката духовна йерархия, и всѣки отъ тѣхъ могълъ да стане проповѣдникъ на Христовото учение. Сжщо така не признавали католишката литургия, нито нейнитѣ молитви и обреди къмъ светцитѣ, къмъ св. Богородица, къмъ иконитѣ; отхвърляли учението за чистилицето и индулгенциитѣ. Тѣ били противъ войнитѣ и противъ всѣко проливане на кръвъ, и водѣли примѣренъ и благочестивъ животъ. Съ други думи, валдейцитѣ имали много общи нѣща съ албигойцитѣ, съ които често пѣти бивали и смѣсвани. Римската черква ги обявила за еретици, за свои врагове, и ги прѣслѣдвала, ако и не така жестоко, както гонѣла албигойцитѣ. Тѣхнитѣ общини се запазили до късно врѣме въ малодостѣпнитѣ крайща на Алпитѣ и на тѣхнитѣ разклонения. Проповѣдницитѣ имъ били въ връзки съ хусититѣ, цвинглититѣ, калвиниститѣ, лютеранитѣ и др. сродни отстѣпници отъ католичеството въ Швейцария, Франция, Германия и другадѣ. Когато слѣдъ Възраждането, прѣзъ XV—XVI в., настанала обнова въ духоветѣ, литературата и изкуствата, и когато черковната Реформа била призната, валдейцитѣ се присѣединили къмъ протестантството. Мнозина учени съ право ги смѣтатъ за родоначалници на протестантитѣ.

Значение на богомилството. — Богомилството, каквото се очертава отъ историческитѣ вѣсти и отъ неговата догматика и етика, прѣдставя, дѣйствително, интересно явление въ религиозно-нравствения и социаленъ животъ на срѣдновековна Европа изобщо и на България въ частности. Разгледано въ своето широконародно приложение и въ сравнение съ християнството, юдейството и мохамеданството, богомилството се явява прѣди всичко носителъ на ясно посочени духовни интереси, които регулирватъ живота въ сѣмейството, обществото, черквата и обредитѣ и го насочватъ къмъ една единствена цѣль — духовната чистота, която води душата къмъ своя първоизточникъ, Бога. Богомилтъ отхвърля тѣлесната, материалната субстанция и не вѣрва въ нейното

възкресение; той отстранява съвсѣмъ отъ своята догматика чувствено-тѣлесния елементъ, повече или по-малко прокаранъ въ другитѣ религии: еврейството е обзето отъ грижи за сегашния земенъ животъ, и прѣдставитѣ му за задгробния миръ сж смѣтни и неустановени; за мохамеданина небесниятъ животъ е продължение на земния, съ всичката му тѣлесна чувственоост, наслада и страдания; християнството е въ недоумѣние за сждбата на тѣлата въ задгробното битие, слѣдъ тѣхното възкресение, както и за тѣлесно-духовната реставрация на човѣшката индивидуалност. Учението на богомилитѣ за вѣчножизненото въ човѣка — душата, е постройка ясна и рационална: душата, еманация отъ Бога, божия искра, като се прѣчисти, удостоява се да се върне и приобщи съ своя първоизточникъ. Съ приобщението обаче на душата въ Бога и разпадането на тѣлото, прѣкъщава се оная земна човѣшка индивидуалност, която, споредъ християнството, се възстановява въ задгробния миръ, за да блаженствува или да страдае. Но ако богомилското гледище въ това отношение се явява по-смислено, по-рационално, едноврѣменно съ това то се лишава отъ она оптимизъмъ или по-добрѣ отъ оная примамлива индивидуална реставрация, която може да служи за ободрителенъ елементъ въ една народнорелигиозна система. Отъ друга страна, песимистичното гледище спрѣмо земния животъ на човѣка, дѣто божествената душа робува на материята и на нейнитѣ чувствени прищѣвки, е негативенъ елементъ за една религия, която би мѣрила да стане общочовѣшка, универсална. Християнското становище въ случая е по-естествено и по-оптимистично: едно умѣрено използване на земнитѣ блага не бърка на благочестивия животъ. Противоестественото богомилско въздържане отъ увеличение на човѣшкия родъ, както и прѣпоръчването на крайно вегетариянски животъ съставятъ сжщо така негативни елементи за обществото и за държавата: съ безчадие, съ Zweikindersystem и съ вегетариянство единъ народъ рискува да загине.

Богомилската черква прѣдставя, отъ формално-обредна страна, пълно единение съ своята догматична сжщина и се отличава съ простота, дѣто материалното и чувственото сж намалени до възможната крайностъ. Безъ храмове, безъ архитектурно и безъ декоративно величие, безъ скъпоцѣнни утвари и богати златообшити одежди, безъ позлатени митри,

безъ икони и фрески, безъ блѣскави служби и процесии, безъ химни и музика, богомилското богослужение и обреди сж сведени до послѣдня аскетична простота. Въ това отношение ортодоксалната черква се явява като прѣобразено копие на паганизма и на неговата тържественостъ; чрѣзъ богати зракови и слухови възприятия тя унисва въображението на вѣруещия къмъ материализувани форми на небесния миръ. Богомилската молитвена и обредна обстановка е тѣй бѣдна, проста, дори студена, че не дава никаква храна на фантазията; тя дѣйствува не на сърдцето, а на ума, и го възвежда съзерцателно въ духовнитѣ висини на Бога, и съ това наумѣва, като изключимъ музиката, протестантската черква и обредностъ.

Богомилитѣ, у които духовната страна е вземала прѣвѣсъ надъ материалната, се отличавали и съ своя тихъ, кроткъ, благочестивъ животъ и чистота на нравитѣ. Това се посочва отъ всички обективни свидѣтелства за богомилитѣ и за тѣхнитѣ западни съмишленици. Дори най-ревностнитѣ имъ противници не отричатъ тѣхната кротостъ и смирение, при все че се стараятъ да подцѣнятъ тѣзи имъ качества, като ги обявяватъ за лицемѣрство и измама. Извратеноститѣ, които се приписватъ главно на нѣкои арменски и павликянски групи, сж били дотолкова тѣхни пороци, колкото сж били общи и на други източни народи. Всички свидѣтелства единодушно потвърдяватъ дълбоката, непоколебима вѣра на богомилитѣ въ правотата на тѣхното учение, мжжественостъта, фанатизма, съ които сж прѣнасяли гоненията, както и готовностьта, съ която мжже и жени сж отивали въ пламъцитѣ на костеритѣ. Съ такива примѣри е изпълнено само началното християнство, на което богомилитѣ се смѣтали истински послѣдватели.

Въпрѣки своята духовна чистота въ вѣра и животъ, богомилитѣ сж били рушители на православие и на срѣдновековния социално-господарственъ строй, както и на държавно-религиозното единство и мощъ на българския народъ. Бранителитѣ на това единство сж прѣслѣждали богомилитѣ като врагове, ако и не съ оная жестокостъ, каквато проявиха спрѣмо дуалиститѣ западната черква и държави. При все това, богомилското учение се отразило донѣкъ благотно и върху самата официална черква, върху окопитването и подобрѣнието на нейното духовенство. Пресвитеръ Козма поставя съ право

отпадъка на православно духовенство като главна причина за прѣуспѣването на богомилството; той бичува изпадналиятъ въ лѣнностъ и пороци българи монаси и вѣроучители и ги подканя да се свѣстятъ и да заработятъ за заздравяването на религията у народа. Албигойското движение на западъ прѣзъ XII—XIII в. докара наистина съвземането на католишкото духовенство.

Издигнемъ ли се обаче надъ вѣрскитѣ догми и срѣдне-вѣковнитѣ държавни интереси, въ богомилството отбѣлѣзваме прояви отъ общечовѣшко естество, прояви, които може би сж били много подранили, но които правятъ честь на реформатора Богомила и на неговитѣ близки съратници въ българската земя и въ западна Европа. Велика прозорливостъ и рѣдка доблестъ е било за срѣднитѣ вѣкове да се излѣзе съ проповѣдь за равенство на чловѣцитѣ, за борба противъ робството и крѣпостничеството, противъ съсловната организация на обществото, осветени отъ държава и черква, борба противъ потисничеството на господаритѣ и велможитѣ надъ несвободния човѣкъ, обѣрнатъ на безгласна и безправна вещь. И ако новитѣ врѣмена съ право изтъкватъ направенитѣ въ това отношение придобивки за благото на чловѣчеството, толкова повече не трѣбва да остане въ забвение свѣтлитѣ ликъ на българския попъ Богомила и неговиятъ слабъ гласъ за човѣшко равенство и добруване прѣзъ усиленитѣ и мрачни срѣдни вѣкове. Името на Богомила трѣбва да се впише въ анализъ на историята на лично мѣсто между другитѣ благодѣтели на чловѣчеството. Позивътъ на Богомила не е могълъ, наистина, да осжществи желаня прѣвратъ въ обществото, защото прѣчкитѣ сж били непрѣодолими, обаче неговиятъ гласъ се пронелъ изъ цѣла Европа, заседналъ въ сърдцата на благородни люде и въ душитѣ на униженитѣ, за да се прѣдаде на по-новитѣ поколѣния и най-сетнѣ обѣрне на дѣло. Така бавно и постепенно напрѣдва чловѣчеството и, надъ коститѣ на своитѣ благодѣтели, то гради своята бжднина и благоденствие.

Въ областъта на българскитѣ народни вѣрвания и литература влиянието на богомилството може да се прослѣди по-осезателно. Отъ другитѣ балкански народи българскиятъ минава за най-малко религиозенъ и най-малко проникнатъ отъ догмитѣ на православието. У него царува двоевѣрие или, по-право речено, многовѣрие. Неговата вѣра е смѣсица отъ все-

възможни езически и християнски прѣживѣлици, прѣплетени въ най-шарена тъкань, въ която се издаватъ и ярки богомилски нишки. Тука спадатъ прѣди всичко дуалистичнитѣ прѣдстави за миросъзданието, за които ще стане дума по-долу. Широката роля, която играе дяволътъ и демонитѣ въ българския фолклоръ, се дължи сжщо така отчасти на влиянието на богомилството. Богомилитѣ сж способствували особено и за разпространение на така нареченитѣ апокрифни творения въ българската литература, творения свои и чужди, нагодени повече или по-малко въ дуалистична догматика и цѣли. Старата българска литература и покрай нея сръбската и руската дължатъ именно на богомилството единъ отъ най-интереснитѣ си книжовни дѣлове не само прѣзъ сръднитѣ вѣкове, но дълго врѣме и слѣдъ това. Богомилскитѣ книжовници иматъ и друга заслуга. Тѣ сж спомогнали за литературното общение между изтокъ и западъ; тѣ сж били проводницитѣ на множество писани и устни легенди, които сж минали отъ Азия, прѣзъ България, за западна Европа. За единственитѣ сега извѣстни български книжовни творения, прѣведени на латински езикъ и употребявани на западъ, заслугата се пада именно на тия богомилски писатели и мисионери.

Влиянието, което упражни богомилството върху духовния и отчасти политическия животъ на западна Европа, е означувано съ нѣколко събития отъ епохално историческо значение. Казваме епохално, защото богомилството раздвижи умоветѣ на сръдневѣковния човѣкъ; то накара католичеството да се опомни и да изцѣри своята вжтрѣшна разпадналостъ; то прѣдизвика продължителния и жестокъ кръстоносенъ походъ сръщу албигойцитѣ; подчини на френската корона голѣмата провансалска областъ, различна по нрави, езикъ и литература отъ сжщинската, сѣверна Франция; то прѣдизвика основанието на грамадния Доминикански орденъ; то прѣдизвика организирането на най-грозното дѣло на Римската черква — Инквизицията, подъ пепелищата на която се зароди реформаторското движение и на свързанитѣ съ него религиозни и човѣшки свободи.

Тѣй мощно и многостранно е било, слѣдвателно, значението на онова учение, съ чиито книги прѣдстои да се занимаемъ на слѣдващитѣ страници.

Часть първа.

Богомилски книги.

Общ прѣгледъ.

Досегашнитѣ изслѣдванія по богомилството сж засѣгали главно неговата история, догматика и етика; за неговата книжнина не е направено току-речи нищо. Нѣколкото кратки, случайни и отчасти погрѣшни литературни бѣлѣжки, които придружаватъ изучваніята по апокрифитѣ и по богомилското учение, това е всичко, сторено въ тая область.¹⁾ Причината за туй лежи, отъ една страна, въ оскѣднитѣ вѣсти за богомилскитѣ книги, повечето унищожени при прѣслѣждане на ересъта, а отъ друга, тя се крие въ смѣсенія характеръ на запазенитѣ отъ тѣхъ. Това послѣдно обстоятелство особено затруднява историцитѣ на българската и славянски литератури въ желанието имъ да отредятъ и за богомилската книжнина съотвѣтенъ дѣлъ въ своитѣ трудове. Ето защо тѣ разглеждатъ богомилскитѣ творения обикновено съвмѣстно съ

¹⁾ Такива бѣлѣжки сж помѣстени въ слѣднитѣ трудове: *Rački, Bogomili i Patareni* (Rad, X, 1870 г., стр. 230 сл.). — *Ягичъ*, Исторія сербско-хорватской литературы. Переводъ М. Петровскаго. Казань 1871, стр. 95 сл. — *Пыпинъ и Спасовичъ*, Исторія славянскихъ литературъ. Т. I. Спб. 1879, стр. 64 сл. — *Галаховъ*, Исторія русской словесности. Т. I. отд. 1. Спб. 1880, стр. 181 сл. — *M. Gaster*, Ilchester lectures on graeco-slavonic literature. London 1887, стр. 15 сл. — *Ivan Broz*, Critice iz hrvatske književnosti. Sveska druga. Zagreb 1888, стр. 153 сл. — *А. Теодоровъ*, Българска литература. Пловдивъ 1896, стр. 103 сл. — *Попруженко*, Синодикъ царя Бориса. Одесса 1899, стр. 139 сл. — *П. В. Владиміровъ*, Древняя руская литература Киевскаго періода. Киевъ 1900, стр. 52 сл. — *Пыпинъ*, Исторія русской литературы. Т. I. Спб. 1907, стр. 410 сл., 450 сл. — *Murko*, Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen. Leipzig 1908, стр. 82 сл. — *Цухлевъ*, Исторія на българската църква. Т. I. София 1911, стр. 708 сл. — *Prohaska*, Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina. Zagreb 1911, стр. 37 сл. и др.

апокрифитѣ изобщо, безъ да отлжчатъ едни отъ други. За да се разведри въпросътъ и да се дойде до неговото разрѣшение, рускиятъ професоръ К. Радченко се зае да изслѣдва прѣдполагаемитѣ произведения на богомилството и да установи кое въ сжщность въ тѣхъ е богомилско и кое не. Ранната смъртъ обаче (1872—1908 г.) му попрѣчи да завърши едва що почнатитѣ си издирвания.¹⁾ Нашата монография, въ която е събрано и проучено най-типичното отъ богомилското книжовно наследство, е пръвъ опитъ въ тая областъ и, като такъвъ, ще да е съпроводенъ може би съ недоглеждания и непълноти, които бждешитѣ открития и изслѣдвания ще допълнятъ и оправятъ.

Повечето отъ извѣстнитѣ богомилски произведения сж анонимни. Попъ Богомилъ ще да е билъ, безъ съмнѣние, единъ отъ първитѣ богомилски книжовници. Липсватъ обаче вѣсти, отъ които да слѣдимъ кои именно трудове е оставилъ той. Единствено по-надеждно може да смѣтаме извѣстието въ единъ руски сборникъ отъ XVI в., въ Моск. Син. Библ., въ който, слѣдъ изброяването на непризнатитѣ книги, веднага се сочатъ имена на автори на такива книги въ България: творци быша іретическимъ книга^м к' волгарьскон зѣман: по^н Ъримѣн, да по^н Ъѣмилъ и Сидоръ Фразинъ, ко^нцица^ѣ (Яковъ Ценцаль?) фразинъ же и нынѣ множество имени писаны к' велико^м манакоуи^ѣ.²⁾ Всички останали съобщения, запазени сѣ въ руски ржкописи, дѣто Богомилъ се поменава ту като учителъ, ту като баща на попъ Йеремия, ту като авторъ на „Повѣстъта за кръстното дърво“, чийто компилаторъ въ сжщность е билъ Йеремия, прѣдставятъ ненадеждна късна компилация на руска почва; тѣ сж били скърпени некритично по по-стари извори, като напр. индексътъ въ Погодинския номоканонъ, прѣписитѣ на Бесѣдата на пресвитеръ Козма и др. Дали поменатиятъ Сидоръ е билъ авторъ на богомилски книги или на обикновени апокрифи, не се знае. Прозвището му Фразинъ (вм. Фрѣзинъ)

¹⁾ Такива сж неговитѣ бѣлѣжки: Этюды по богомилству (Изборникъ Кіевскій. Кіевъ 1904, стр. 29—38). — Замѣчанія относительно отдѣльных мѣстъ книги Іоанна Богослова по списку, изданному Дѣлливгеромъ (Сборникъ по славяновѣдѣнію, I, Спб. 1904). — Этюды о богомилствѣ. Видѣніе пророка Ісаи въ пересказахъ катаровъ-богомилонъ (Кіев. Унив. Изв. 1908 мартъ).

²⁾ А. Горскій и К. Невоструевъ, Описание славянскихъ рукописей Моск. Синод. Библиотеки. Отд. II, ч. 3 (Москва 1862), стр. 641.

показва, че той е билъ западнякъ, отъ франкитѣ, и, като такъвъ, може би ще да е принадлежалъ на нѣкоя отъ западнитѣ дуалистични черкви: патаренска, катарска или албигойска и пр. Сжщото може да се прѣдположи и за другия франкъ, чието име не е ясно. Дали поменатитѣ въ Бориловия синодикъ ученици и послѣдватели на попъ Богомила — Михаилъ, Тодоръ, Добре, Стефанъ, Васили, Петъръ, сж били писали нѣщо и какво именно, сжщо не е извѣстно. Само за богомилския епископъ (дѣдъцъ) Назария отъ XII в. знаемъ, че той занесълъ отъ България богомилската „Тайна книга“ и я прѣдалъ на своитѣ съмишленици въ Ломбардия; може би самиятъ тоя Назари да е направилъ единъ отъ двата прѣвода на тая книга на латински езикъ, както за това ще видимъ по-долу. Като български писателъ на апокрифни книги по-често се поменава съврѣменникътъ на попъ Богомила, попъ Йеремяя. Извѣстната обаче негова главна компилация „Повѣсть за кръстното дърво“ не е богомилско произведение, а обикновенъ апокрифъ.¹⁾ Що се отнася до „Сисиниевитѣ молитви“, сжщо така приписвани на попъ Йеремяя, и тѣ не сж богомилски, ако и да се съдържатъ въ тѣхъ масалиянски елементи, та поради това сж могли да бждатъ четени и разпространявани отъ богомили или богомилствуещи. Като е дума за авторството на богомилскитѣ книги, да не забравяме и слѣдното обстоятелство. За да се придаде по-голѣма вѣра на нѣкое богомилско или изобщо апокрифно произведение, приписвали сж го на нѣкоя видна личностъ отъ библейската история или отъ сектата. Такъвъ псевдоавторъ на „Тайната книга“ у богомилитѣ е посоченъ самъ евангелистъ Йоанъ; „Видѣнието Исаиево“, което се е ползувало съ голѣма почитъ у дуалиститѣ и у богомилитѣ, е приписано на пророка Исаия; сжщиятъ пророкъ Исай става авторъ и на „Българския апокрифенъ лѣтописъ“; на Сисиния, пръвъ ученикъ и замѣстникъ на Мани, основателъ на манихейството, се отдава сборника молитви, които прѣработилъ на български попъ Йеремяя, и т. н.

Изучването на богомилската литература се затруднява не само отъ анонимността на нейнитѣ писатели; самата тя е още много малко извѣстна, тя е незнайна земя, която трѣбва да се открива. Нито въ единъ отъ познатитѣ латински, грѣцки

1) Това посочи добръ *М. Соколовъ*, Матеріалы и замѣтки по старинной славянской литературѣ. Вып. I. Москва 1888.

и славянски индекси на неканонични книги не сж посочени произведения, обявени за „богомилски“, както туй е сторено напр. въ индекса на папа Геласия за нѣкои манихейски книги. Сравнително по-надеждни въ случая сж славянскитѣ индекси, които сж компилирани слѣдъ появата на богомилството. Такъвъ е напимѣрь най-стариятъ славянски индексъ въ Погодинския номоканонъ, прѣводъ отъ грѣцки, съ прибавки за българи еретически съчинения. Той е запазенъ въ руски прѣписъ отъ XIV в., произтичащъ отъ по-старъ българи. Издаде го А. Пыпинъ въ Лѣтопись занятій Археографической комиссiи, 1861 годъ. Спб. 1862, стр. 26—27:

Лаодикинскаго сбора правило ѿд. Ико ни мирьскыхъ съставленыхъ ꙗзиковъ глѣть цркви, ни несправленыхъ книгъ чѣть, но токмо исправленiя новаго и ветхаго завета. а иже кто лжннписаныхъ и несправленыхъ книгы полагають въ цркви акты сты да ѿвержеться. а книгы да сожгоуться.

Неисправленыхъ же книгы се соуть имена имъ. Идамъ. Еноухъ. Дамехъ. Патриарси. Млтка ²Носифова.

Плми Соломони. Пин Двди.

²Обавленнiя Илийна. ²Обавленнiя Софонкина.

Обавленнiя Петрова.

²Евходи аплтин.

Карнаве посланнѣ.

Еъпроси ²Юанна Фидлога еже въпроса Иврама прабца на горѣ ²Слбнъстѣн.

Того же въпроси къ Гоу слыши праведный Юанс. еже есть баснимъ законъ.

Еъпроси Барфоломѣевы къ Бци ложная писаннiя.

²Еулаи ѿ Карнавы. ²Еулаи ѿ Фомы. иретици списали.

Видѣнии Павла апла еже епистолюию именовють.

Паралипомена ²Иеремкина ѿ плкненьи что ѿрла слали въ Вавилонъ съ грамотою къ ²Иеремки.

Житиѣ апла Петра что рыбы по соуху ходили. Дѣтство Хво, что Га ѡтрочатем продайлъ, вретикъ писалъ.¹⁾ Два на і.

1) Епизодътъ за продаването на дѣтето Исуса е отнесенъ погрѣшно къмъ апокрифа Дѣтство Христово; мѣстото му е по-горѣ, при житието на ап. Петра, въ което дѣйствително се говори за ходене на риби по сухо, за продаване на Исуса и пр. Срв. текста на житието въ ржкопись № 309 (поравно 68) на Соф. Нар. Библи., обнародванъ отъ *Архангельскій* въ Изв. отд. р. яз. и сл. Имп. А. Н., т. IV (1899 г.), кн. 1-а, стр. 101 сл. Въ други прѣ-

Икованча глѣмаѣ лѣстенца. ²Ипистолаѣ ѡ нѣм. По моукамъ хо-
женниѣ Бѣци. ²Именѣ агглоумъ. Прѣниѣ дншволи съ Хрѣтомъ. Недоугъ
нѣстѣвнѣиѣ ѡгоже трасавицами именовуютъ. ѡко же бантъ Еремнѣ
попъ Болгарскѣиѣ. глѣтъ бо ѡка(а)нѣиѣ сице. ѡко сѣдашюу
сѣмоу дѣцю Еисѣнью на горѣ Еинаѣстѣи, и ѡнѣла Еихайла иже-
ноуѣтъ. ѡже на соблазнѣ мнозѣмъ. и сѣдмъ трасавицъ ²Иродовы
дщирѣ. басньствоваше злыи иже ни ѡуѣалисти. и ни иѣдинъ же
ѡ сѣтъхъ сѣдми именоваше. но иѣдина испрошьшиѣ главоу Прѣте-
чевоу оуѣѣши. ѡ ней же шѣѣ иѣтъ, ѡко Филипова дщи бѣ, а не
²Иродова. великѣиѣ же Еисѣннѣиѣ патриархъ Константиноу града.
къ своиѣхъ иѣмоу словесѣхъ глѣше сице. не мните ма ѡного Еисѣ-
ннѣиѣ лживѣго. иѣюже написа ²Ииеремнѣиѣ попъ, неразѡумнымъ на
соблазнѣ. ²О дреѣѣ крестнѣмъ и зѣѣѣшиѣ сѣтъѣ Трѣца. и ѡ Гѣ
нашемъ Ис Хрѣ како в попу ставленъ теже ²Ииеремнѣиѣ что си иѣола.

О Соломоннѣ црѣи и ѡ Китоврасѣ басни и кошоуны.

²О служѣѣ тайнъ Хрѣ что ѡпоздѣтъ ѡбѣдню рекше врата
затворѣтсѣ. и ѡ сѣмъ попа клепоутъ. иеретикъ писалъ.

Гоутъ же и мѣничскѣиѣ словеса криво складѣна не тако ѡко
же ѡ томъ истина лѣжитъ. ѡко и Гѣвргинѣво личнѣ рекше ѡ Да-
днѣна мѣнъ бѣи.

Никитино моуѣннѣиѣ именовуѣющимъ иѣго ѡко црѣѣ сѣи иѣже
не бѣ тако.

²Гоупатнѣво мѣннѣиѣ.

Климентѣ Ингирьскаго, и иѣнѣхъ мнозѣхъ.

Гоутъ же ложнѣиѣиѣ писаниѣ. ѡко си хоуѣдѣиѣ сѣи номоканонци,
оу поповѣ, по мѣтвеникомъ. и лживѣиѣ мѣтѣѣ иѣже ѡ трасавицахъ.

²Еретници бѣли иѣсказили прѣданнѣиѣ сѣхъ ѡплѣ. пишюѣе на
соблазнѣ гроуѣтымъ ложнѣиѣиѣ словеса. Ноли сборъ ѡбѣтскалъ и
иѣшнѣиѣиѣ и прокламъ.¹⁾

писи на индексѣтѣ, напр. въ Рилскѣиѣ (*Сперанскѣиѣ*, Мелкѣ стариннѣиѣ тексты.
Москва 1910, стр. 8), въ Кириловѣиѣ книга и др., тѣя погрѣшка не личи. Тѣи
че правото четене на Погодинскѣиѣ индексѣ би било: *Житиѣ ѡплѣ Петра*,
что рыѣѣ по соухоу хоуѣдили, что Гѣ ѡтрочѣиѣмъ прѣдаѣлѣ, ере-
тикъ писалъ. Дѣтѣство Хрѣо.

¹⁾ За други славянскѣиѣ списѣци на апокрифнѣиѣ книги срѣ. въ горѣ-
поменѣтѣиѣ статѣя на *Пыпина*, сѣтѣѣ у *Яцимирскѣиѣ*, Мелкѣ тексты и за-
мѣтки. Вып. I. Спб. 1908, стр. 148 сл., у *Сперанскѣиѣ*, Мелкѣ стариннѣиѣ тек-
сты. Москва 1910, стр. 6 сл. Досега не е намѣренъ ни единъ чисто юго-
славянскѣиѣ списѣкъ на апокрифнѣиѣ. Дѣѣѣ ѡбнародѣѣѣиѣ югославянскѣиѣ списѣска
сѣ прѣписъ ѡт руски.

Току-що приведенният списък съдържа имената на няколко книги, употребявани у богомилите, но за тяхното отлъчване трябва да се прибегне до случайните посочвания на стари писатели и полемисти, които сж се занимавали с учението на богомилството. Въ тая задача ще ни улесни още повече научното проучване на апокрифите изобщо сж оглед към богомилските елементи въ тях. Слѣдвайки по тоя път, дохождаме до заключение, че богомилското литературно наследство, съхранено до наше време, е доста ограничено както по броя на произведенията си, така и по обширност въ изложението. Няма съмнение, че едно учение, което е просъществувало столѣтия, ще е имало повече и по-обемни книжовни дела; положението обаче на богомилството на неофициална и прѣслѣдвана секта е докарало изчезването на голѣма част от неговата литература. Тукъ трябва да се иматъ прѣдъ видъ и слѣднитѣ факти. Съкровениитѣ книги на богомилството сж били достойни само на избранитѣ от сектата и, слѣвателно, тѣ сж се пазѣли въ ограниченъ брой ръкописи. Обикновенитѣ вѣруещи се задоволявали, казва Евтими от Акмония, само сж Евангелието и сж Павловитѣ послания и главно сж притчи (параболи, „басни“). Съкровениитѣ книги сж бивали разнасяни прикрито, четени и тълкувани само от наставницитѣ на сектата прѣдъ вѣруещитѣ. Така е бивало спотайвано напримѣръ особеното Евангелие, отъ което е привеждалъ цитати цариградскиятъ наставникъ на богомилите Васили въ прѣвнята си сж православнитѣ; въ ръка обаче той е носѣлъ само обикновения евангелски текстъ. Книжката, която излага богомилското гледище за сътворението на свѣта и челоуѣка отъ сатаната и която е била занесена отъ България въ Италия за тамошнитѣ богомили, сж право е била наречена „тайна“ (secretum) отъ католишкитѣ инквизитори. Въ единъ актъ на инквизиторската архива се даватъ сжщо така свѣдѣния за богомилски мисионеръ въ Ломбардия, който носѣлъ „тайно“ (occulte) единъ Апокалипсисъ, за да го чете и обяснява на съмишленицитѣ си отъ народа.

Богомилската литература се състои отъ книги и произведения, въ които сж изложени догмитѣ и службитѣ на сектата, както и отъ произведения, въ които се прокарватъ, повечето пжти прикрито, богомилски гледища и, поради това, сж станали сгодни срѣдство за пропаганда и срѣдъ право-

славното общество. Съ други думи, въ тая литература влизатъ както основни богомилски книги, така и такива, които съдържатъ отчасти богомилски елементи. Богомилскитѣ книжовници и мисионери си служели съ еднитѣ и съ другитѣ: съ първитѣ срѣдъ своитѣ послѣдватели, съ вторитѣ прѣдимно прѣдъ иновѣрцитѣ. Къмъ тая литература, взета въ широкъ смисълъ, трѣбва да се придадатъ и редицата устни легенди, притчи, така наричанитѣ „български басни“, „богомилски басни“, „бабунски рѣчи“, чрѣзъ които е бивало разпространявано учението особено между простия и некниженъ народъ и нѣкои отъ които сж запазени и до день днешенъ въ народната словесность. Съобразно съ елементитѣ, които сж влѣзли въ богомилското учение, и неговитѣ литературни произведения, по своето потекло, отразяватъ една или друга срѣда: едни сж заети отъ библейскитѣ книги и християнскитѣ сказания; други отъ гностичнитѣ и дуалистични легенди; трети сж самостоятелни трудове или пѣкъ прѣработки на богомилски книжовници. И въпрѣки това свое разнообразие, тѣзи произведения прѣдставятъ единство откъмъ вложената въ тѣхъ богомилска тенденция на умѣренъ дуализъмъ за произхода на видимия свѣтъ отъ злото начало, за борбата между божествено - духовното начало и материално - сатанинското и за крайното надмощие на божественото. Човѣкъ, който е съставенъ отъ двѣ начала, който е микрокозъмъ на дуалистичното битие, трѣбва да води въ живота си сжщата борба срѣщу материалното естество и да удостои своята душа съ върховно спасение. Тая тенденция е проведена напълно напр. въ „Тайната книга“, която е като катехизисъ на богомилството. Въ така наречения „Катарски трѣбникъ“, който прѣдставя западна версия на съотвѣтна българобогомилска книга, постоянно се изтъква божествено-духовното начало у човѣка като срѣдство за неговото спасение. Новозавѣтнитѣ и ония отъ старозавѣтнитѣ книги, които се приемали отъ богомилитѣ, бивали винаги тълкувани въ прѣносенъ, духовенъ смисълъ, както туй е ставало напр. и съ обяснението на думитѣ „хлѣбъ нашъ насжщни“ въ Господнята молитва, т. е. не хлѣбъ катадневенъ, а хлѣбъ духовенъ, духовна храна. Тълкувайки по своему новозавѣтнитѣ книги, богомилитѣ винаги намирали въ тѣхъ пасажи, които потвърдяватъ дуалистичното имъ гледище, споредъ което сатаната е господаръ на земния миръ, а Богъ

на небесния. „Видѣнието Исаиево“, което е било любимо четиво у богомилитѣ и другитѣ дуалисти, пъкъ отчасти и у православнитѣ, е пропито изцѣло съ богомилски прѣдстави за върховния седмонебесенъ миръ, къмъ който се възнася духътъ на Исаия, слѣдъ като билъ оставилъ тѣлото си на земята. Въ групата произведения, които не били строго богомилски, но които били приети отъ тѣхъ за прочитъ и пропаганда, богомилски гледища сж смѣсени съ чужди, апокрифно-християнски. Такъвъ е напимѣръ „Разказътъ за Адама и Ева“, дѣто е вмжкнато дуалистичното схващане за принадлежността на земята на сатаната, а небето на Бога, както и епизода за записа, даденъ отъ Адама на сатаната за увѣрение, че Адамъ ще бжде дяволовъ човѣкъ. Богомилски елементи: срѣщаме и въ единъ отъ най-старитѣ апокрифи — „Книга Енохова“, дѣто дяволътъ е названъ Сатанаилъ и дѣто редъ прѣдстави за свѣта и Бога сж паралелни на богомилскитѣ. Апокрифътъ „Откровение Варухово“, който нѣма нѣщо осезателно противобогомилско, а напротивъ съдържа епизода за саденето отъ Сатанаила на лоза въ рая за да измами чрѣзъ нея първитѣ человѣци, е спадалъ сжщо така въ кржга на приеманитѣ отъ богомилитѣ книги. „Прѣнието на Христа съ дявола“ е основано на евангелския разказъ за изкушението на Исуса отъ сатаната, но дуализмътъ въ него е доста засиленъ и сж прибавени богомилски схващания, като напр., че господаръ на земята е дяволътъ, че той има власть да убива тѣлото на човѣцитѣ и на Исуса, че дяволътъ е по-старъ (вар. по-силенъ) отъ Исуса и др. Статията „Разумникъ“, която въ извѣстни индекси се приписва на българския писателъ Йеремя, сжщо така е изпѣстрена съ прибавки, които издаватъ явни или прикрити богомилски тенденции: дяволътъ, наричанъ Самаилъ или Сатанаилъ, произхожда отъ божията сѣнка; Богъ нарича дявола „братъ“ и се отнася къмъ него като съ другаръ; Сатанаилъ сътрудничи на Бога при садене на рая; небесата сж седъмъ и пр. Богомилитѣ си служели и съ нѣкои отъ апокрифнитѣ Евангелия, като напр. съ туй за Исусовото дѣтинство, дѣто сж застѣпени нѣкои гледища на гностицитѣ и дуалиститѣ. Тамъ не се говори за рождението на Исуса; той се явява вече на петгодишна възраст и, благодарение на своя духъ, почва да се бори съ злото, олицетворено въ пакоститѣ на дѣцата, негови другари. Разказътъ за „Тиве-

риадското море“, сега познатъ само въ руски прѣписи, и той е отъ български богомилски произходъ. Той има за прѣдметъ сътворението на свѣта и на човѣка; Сатанаилъ тамъ се явява ту сътрудникъ, ту врагъ на Бога. Богомилитѣ разпространявали и други по-далечни на тѣхното учение апокрифи, въ които се описватъ небесата или се рисува послѣдниятъ сждъ, като напр. „Апокрифниятъ апокалипсисъ“, „Видѣнието на Методия Патарски“, „Видѣнието Павлово“ и др. Богомилитѣ засегнали и нѣкои нерелигиозни области на литературата, какъвто е напимѣръ „Българскиятъ апокрифенъ лѣтописъ“ и др.

Такъва е вжтрѣшната, идейна страна на богомилската литература. Отъ формална страна тя сподѣля всички особености и качества, присъщи изобщо на апокрифитѣ и на сектанскитѣ съчинения. Както самото богомилство се стреми да прѣдстави стройно сглобена система на християнство и дуализъмъ, така и неговата литература се поставя въ услуга на сжщата цѣль — да направи проповѣдваното учение прѣгледно и понятно, безъ недомлѣвки и съмнѣния. Всичко това, което е прѣмълчано, само загатнато или което буди недоумѣние въ християнското учение и което особено е занимавало любопитството на срѣдневѣковния човѣкъ, трѣбвало да се уясни и да се прѣдаде въ форма удобопонятна. Богомилската литература се наема да задоволи тоя естественъ стремежъ на вѣруещия и, подобно на древнитѣ митологии, тя прибѣгва до помощта на фантазията и, съ редъ легенди и сектански тълкования, прѣдставя вѣрскитѣ положения въ ясна и приемлива форма. Богомилтъ, като упоритъ сектантъ, е ималъ ключъ за всѣко питане и съмнѣние: притчитѣ и баснитѣ идвали на помощъ на сухостта и недоизказаното въ Светото писание. Отъ тия богомилски басни се опасявало християнското духовенство, затова постоянно съвѣтвало вѣруещитѣ да ги отбѣгватъ, за да не подпадатъ въ устата на изкушението и гибѣлтъ. Тая особеностъ на богомилската литература, — да прѣдстави вѣрскитѣ въпроси въ надлежна яснота и форма, задоволяващи любопитството на срѣдневѣковния човѣкъ, е спомогнала щото нейнитѣ произведения и басни да си пробиятъ пътъ не само между съмишленицитѣ на сектата, но и между православнитѣ, книжни и безкнижни. Нѣщо повече. Богомилскитѣ басни, особено тия за миросъзданието, за първитѣ чловѣци, за ролята на дявола въ божитѣ и човѣшки

дѣла и пр., проникнали, по книженъ и устенъ пѣть, далече извънъ българскитѣ прѣдѣли, у сърби, ромъни, руси и др., дѣто се пазятъ още въ тѣхнитѣ рѣкописни сборници и въ фолклора.

Часть отъ богомилскитѣ книги, особено ония, които не съставявали канона на сектата, а били приети като допълнителни, второстепенни, прѣдставятъ цѣнни качества, които особено ги издигатъ между другитѣ произведения на старобългарската литература. Мисълта и фантазията на християнския писател сж били принудени да се движатъ въ строго установени рамки, излизането изъ които се е смѣтало за паганизъмъ и еретичество. Това ограничение е наложило неминуемъ едностранчивъ, вѣрски и схоластиченъ печатъ на творенията и на най-даровититѣ писатели. Друго-яче е при богомилскитѣ писатели. Богомилитѣ разбираха и тълкуваха свещенитѣ книги не въ прѣкъ смисълъ, а въ прѣносенъ; тѣ бѣха усвоили при това любимия у източнитѣ народи начинъ за обяснение и разказване чрезъ легенди, притчи и иносказания. Благодарение на тая свобода, богомилскиятъ писател или разказвачъ е могълъ да прояви по-голѣмъ полетъ на своя духъ, да внесе по-голѣмо разнообразие въ прѣдмета и въ неговото изображение. Използуването пъкъ на народнитѣ легенди, които сж бивали прѣслѣдвани отъ официалното християнство, сродявало богомилската литература съ народното творчество и поезия. Съ тѣзи си особености богомилскиятъ апокрифъ се явява по-жизненъ, по-поетиченъ. И ако официалната старобългарска книжнина може да служи за огледало на духовнитѣ интереси на нѣкогашната грамотна, черковна и монашеска България, богомилската и изобщо апокрифната литература съ пълно право трѣбва да се смѣта, подобно на народната словесность, за изразителка на духовнитѣ вкусове, настроения и тежнения на мнозинството на българската народна срѣда. Взаимното и дълбоко проникване между богомилски творения и народния фолклоръ говори достатъчно за широкия народенъ характеръ на богомилството у българитѣ и за значението на неговата литература.

Всички по-горѣ поменати произведения, оригинални, прѣводни или компилативни, изложени на български езикъ и употрѣбавани срѣдъ българитѣ, трѣбва да съставятъ особенъ, богомилски отдѣлъ на българската литература. Тѣ сж били,

едни повече, други по-малко, дѣло на българска мисълъ и творчество; съ тѣхъ се е хранѣла вѣкове наредъ българската душа; по тѣхъ е оформявала тя своя миогледъ; тѣ сж дали най-сетнѣ животъ на редъ поетични народни легенди, запазени и до наше врѣме. Къмъ тия български произведения трѣбва да се причислятъ и ония, запазени на чужди езикъ, за които има данни, че сж били прѣведени отъ български.

Изслѣдването си върху богомилскитѣ произведения раз-прѣдѣлихме на два дѣла: въ първия влизатъ сжщинско богомилскитѣ книги, канонични, служебни и прочитни, въ които сж отразени догмитѣ и етиката на сектата; въ втория дѣлъ поставихме произведенията, които сж били приемани отъ богомилитѣ и които, съ внесениѣ въ тѣхъ богомилски елементи, сж били станали пригодни за ширене на учението на сектата и срѣдъ православнитѣ. Съ врѣме, когато се проучи цѣлото ржкописно богатство на старата българска литература, ще се увеличи броя и на богомилската ѣ група. Дори и измежду извѣстнитѣ и обнародвани вече старобългарски текстове има още нѣкои, които ние не сме включили въ богомилскитѣ, но въ които има слѣди, че сж били минали подъ перото на богомилски или на богомилствуещи книжовници. Ние, за сега, ги оставихме на страна, за да не обременимъ основитѣ на сградата, която построяваме, съ прѣтрупани декоративни части.

При разработката на събрания материялъ, ние си поставихме за задача: да посочимъ по-важнитѣ ржкописни и печатни текстове на богомилскитѣ книги; да издадемъ най-надеждния отъ тѣхъ, съ посочване на вариантитѣ, имащи значение за богомилското учение; да прѣдадемъ съдържанието на текста и да го придружимъ съ историко-литературни бѣлѣжки съ огледъ къмъ богомилството. Естествено е, че при книгитѣ на Св. писание, добрѣ познати всѣкому, трѣбваше да посочимъ главно тълкованието, което имъ давали богомилитѣ.

А. Главни произведения.

Тайната книга.

Ржкописи и издания. — Тайната книга, която излага гледището на умъренитѣ дуалисти за Бога, за сътворението на свѣта и за сждбата на човѣшкия родъ, е богомилско съчинение *par excellence*. Досега нейниятъ славянски текстъ не е билъ обдиренъ; тя е позната обаче въ латински прѣводъ, въ два ржкописа, единъ отъ които се намира въ Каркасонската инквизиторска архива, сега прѣнесена въ Парижъ, а другиятъ въ Виенския пергаментенъ кодексъ отъ XIV в., № 1137. Каркасонскиятъ текстъ бѣ издаденъ въ Парижъ още прѣзъ 1691 г. отъ доминиканеца *Benoist*, въ книгата му *Histoire des Albigeois et des Vaudois ou Barbets*, т. I, стр. 283 сл. По-късно той бѣ прѣпечатванъ въ *Fortgesetzte Sammlung von alten und neuen theologischen Sachen*, 1734 г., стр. 703 сл., и отъ *J. C. Thilo*, *Codex apocryphus Novi Testamenti*. Lipsiae 1832, т. I, стр. 884 сл., и най-сетнѣ го прѣиздаде, по книгата на *Thilo*, *М. И. Соколовъ*, *Славянская книга Еноха Праведнаго*. Москва 1910, стр. 1910, стр. 165 сл. Виенскиятъ прѣписъ бѣ обнародванъ отъ *Ign. V. Döllinger*, *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters*. München 1890, т. II, стр. 85 сл. Соколовъ го прѣиздаде въ сжщата си книга, стр. 165 сл., но съ множество грѣшки, които несъгледалъ да изправи споредъ посочванията на *Döllinger*-а, помѣстени въ края на неговия трудъ. По-долу ние печатаме и двата латински прѣписа по най-старитѣ имъ издания.

Двата латински текста прѣдставятъ едно и сжщо съчинение, но се различаватъ помежду си въ подробноститѣ и въ езика, а това показва, че тѣ сж прѣводъ отъ чуждоезиченъ оригиналъ или дори отъ два отдѣлни негови прѣписа. Освѣнъ това, Виенскиятъ текстъ съдържа редъ цѣнни странични бѣлѣжки, прибавени отъ латинския прѣписвачъ, който е билъ

дуалистъ. Каркасонскиятъ текстъ нѣма заглавие. Първиятъ му издатель, Бенуа, го нарича Лъжовно Евангелие (Faux Evangile), а прѣиздательтъ му Тило го прѣкръсти Свети Йанова книга (Liber Sancti Johannis). Съ това послѣдно име паметникътъ е познатъ въ науката. Виенскиятъ прѣписъ има надсловъ: Joannis et Apostoli et Evangelistae Interrogatio in cœna sancta regni cœlorum de ordinatione mundi, et de Principe et de Adam. Тия заглавия, отъ една страна, и самото съдържание, отъ друга, помамиха току-речи всички учени, които сж се занимавали съ Тайната книга: тѣ я смѣтатъ прѣводъ отъ прѣдполагаемъ гръцки богомилски оригиналъ, който се пази въ Св. Марковата библиотека въ Венеция, именно въ ржкописа № 128 отъ колекцията Nappi и който е озаглавенъ отъ описвачитѣ на ржкописитѣ така: „Narratio apocrypha de interrogationibus Sancti Johannis et de responsionibus Christi Domini“. Ние имаме възможность да разгледаме и прѣпишемъ тоя Венециански текстъ; той обаче нѣма нищо общо съ Тайната книга, а е просто апокрифенъ Апокалипсисъ, различенъ и отъ апокалиптичната часть на нашата книга. Съ други думи, Тайната книга си остава и до день днешенъ позната само пѣ двата латински прѣвода.

Ние озаглавихме разглежданото съчинение „Тайна книга“, по слѣднитѣ съображения. Прѣди всичко, въ една бѣлѣжка, която се намира въ Каркасонския прѣписъ, и за която ще поменемъ по-долу, съчинението е означено като „тайна“ (secretum), защото съдържа съкровениѣ мисли на дуалистичното учение. Прѣдъ другитѣ християни дуалиститѣ не сж казвали, че притежаватъ други книги, освѣнъ новозавѣтнитѣ; само прѣдъ свои изпитани вѣруещи тѣ разкривали по-дълбоката си богословска доктрина, и тѣкмо отъ такъво естество е и нашата Тайна книга. Въ единъ отъ актовѣ на инквизицията въ Ломбардия, като се говори за единъ апокалипсисъ у дуалиститѣ, каквато е послѣдната часть на Тайната книга, прибавя се, че той е билъ носенъ „тайно“ (occulte) отъ наставницитѣ на сектата, за да бжде четенъ и тълкуванъ прѣдъ тѣхнитѣ послѣдватели.¹⁾ Най-сетнѣ и поради нѣкои непристойни думи и изрази, особено въ Виенския текстъ, нашата книга е трѣбвало да мине за „тайна“.

¹⁾ Dollinger, II, 272.

Съдържание. — Тайната книга е диалогично изложение водено между Исуса и неговия любимъ ученикъ, апостолъ и евангелистъ Йоанъ. Облегнатъ до гърдитъ на своя учителъ, на Тайната вечеря, Йоанъ задава въпроси на Исуса, а той му отговаря, като разкрива какъвъ е билъ началниятъ, прѣд вѣченъ миръ, различенъ отъ сегашния; какъ сатаната създаде сегашния свѣтъ и челоуѣцитѣ; каква е била мисията на Исуса на тоя грѣшенъ свѣтъ и какъ, най-сетнѣ, свѣтътъ ще загине при Второ пришествие на Исуса, който ще погуби сатаната и ще спаси праведнитѣ. Съдържанието на книгата прѣдаваме по Каркасонския текстъ, който, както ще видимъ, е билъ донесенъ изъ България. До Виенския прѣписъ прибѣгваме само въ два-три случая, колкото за оправка на нѣкои погрѣшни или неясни мѣста. За прѣгледностъ, разпрѣдѣлихме съдържанието на три: 1) прѣдвѣченъ миръ, 2) свѣтътъ на сатаната, 3) Второ пришествие и свършкъкъ на свѣта.

Прѣдвѣчниятъ миръ. — Началниятъ миръ обхващаль слѣднитѣ, стоещи една надъ друга части: най-долу огнената бездна; надъ нея — водната стихия; сетнѣ земята, плаваща въ водитѣ и подържана отъ двѣ грамадни риби; по-горѣ отъ водитѣ и земята — въздухътъ, надъ който е сложена твърдъта, т. е. небесния сводъ; надъ твърдъта слѣдватъ едно слѣдъ друго седъмъ небеса, надъ които прѣбивава невидимиятъ Богъ Отець. За началници на всѣка една отъ тия части били отредени отъ Бога отдѣлни ангели. До Бога седѣлъ Исусъ, а сатаната билъ строителъ, управителъ на всичкия тоя миръ.

Сатаната създава сегашния свѣтъ. — Сатаната, като строителъ на стария миръ, слизаль до бездната и възлизаль до прѣстола на Отца. Наблюдавайки славата на Бога Отца, той поревноваль да постави своето сѣдалище надъ облацитѣ и да стане подобенъ на Всевишния. Съ тая цѣль, той прѣдумаль ангела на въздуха и ангела на водитѣ, да се отметнатъ отъ Бога Отца и да се присъединятъ къмъ него и къмъ свѣта, който той щѣлъ да създаде. На ангелитѣ отъ първото до петото небе той обѣщаль да намали данъцитѣ, които дължели на Бога Отца, и тѣ се присъединили къмъ него. Богъ, като узналъ това вѣроломно дѣло, лишилъ отстъпницитѣ отъ достоинствата имъ. Сатаната изгубилъ своя блѣсъкъ, лицето му

се уподобило на човѣшко и станало червено като нажежено желѣзо. Отхвърлениятъ сатана повлѣкъль подирѣ си третината отъ всички божи ангели. Той слѣзълъ на твърдѣта съ своето воинство и поискалъ отъ Бога седѣмъ деня врѣме, за да направи свой свѣтъ, слѣдъ което щѣлъ да върне, каквото дължелъ Богу. Богъ се смилилъ и му далъ искания срокъ. Тогава сатаната създаде сегашния свѣтъ. Ангелътъ на въздуха и тоя на водитѣ издигнали плаващата въ водитѣ земя, и тя станала суха; часть отъ водата била издигната като облаци къмъ твърдѣта, а друга часть била събрана въ отдѣлни морета. Сетнѣ сатаната, като взелъ вѣнеца на ангела надъ водитѣ, направилъ отъ него и отъ неговитѣ камъни слънцето, мѣсеца и звѣздитѣ. Па като създаде и атмосфернитѣ явления — гърмотевица, дъждъ, градушка и снѣгъ, заповѣдалъ на земята и на морето да произведатъ всички животни и растения. Сатаната направилъ човѣка по свое подобие. Направилъ отъ глина тѣлата на Адама и Ева, па ги оживилъ, като вкаралъ въ тѣхъ ангелитѣ на второто и третото небеса. Послѣ имъ направилъ рай съ всѣкакви дървета и въвелъ първитѣ чловѣци въ него. Разумното дърво въ рая, отъ което не бивало да ядатъ Адамъ и Ева, била трѣстиката, въ която се скрилъ сатаната. Прѣличенъ на хубавъ юноша (или на змия споредъ другия текстъ), сатаната излѣзълъ отъ трѣстиката и измамилъ Ева, като се съвокупилъ съ нея чрѣзъ опашката си; послѣ той излѣлъ своята страсть и въ Адама, който сжщо така се съвокупилъ съ Ева. По такъвъ начинъ се захванало човѣшкото поколѣние, народено отъ Адама и Ева. Чловѣкъ е съставенъ отъ плѣтъ, която е смъртна, и отъ душа, която е духътъ на падналитѣ ангели.

Като създаде своя свѣтъ и чловѣчеството, сатаната почналъ да ги управлява. Той изпратилъ при хората своитѣ служители ангели; издигналъ Еноха на небето и му прѣдалъ да занесе на земята книги, по които да се извършватъ службитѣ и таинствата; накаралъ Мойсея да прѣведе израилтянитѣ по сухо прѣзъ Червеното море, да имъ даде законъ и да имъ проповѣдва божественостъта на господаря на тоя свѣтъ и пр.

Когато най-сетнѣ Богъ Отецъ намислилъ да проводи своя синъ Исуса на земята, за да избави душитѣ на разкаялитѣ се чловѣци и да ги заведе къмъ Бога, отдѣто се били

отлжчили, той изпратилъ най-напрѣдъ ангела, наричанъ Мария, който да приеме Исуса. Исусъ, като слѣзълъ отъ седмото небе на земята, влѣзълъ и излѣзълъ отъ ухото на Мария. За да попрѣчи на Исусовата мисия, сатаната проводилъ на земята своя пророкъ Илия, който се нарекълъ Йоанъ Кръстителъ и който почналъ да кръщава народа въ вода. Това водно кръщение обаче не можало да спаси чловѣцитѣ отъ тѣхния грѣхъ. Освѣнъ това, Йоановитѣ ученици се женѣли и чрѣзъ женитбата увеличавали броя на грѣшнитѣ и царството на сатаната. Спасението на чловѣчеството трѣбвало да дойде отъ Исуса, който кръщавалъ съ Духа Свети, и отъ неговитѣ ученици-апостоли, които водѣли безбраченъ, духовенъ животъ.

Второ пришествие и свързкъ на свѣта на сатаната. — Свѣтътъ, създаденъ отъ сатаната, трѣбвало да трае „седмъ деня“, което ще рече седмъ вѣка, седмъ епохи. Първата мисия на Исуса не могла твърдѣ да прѣуспѣе, защото броятъ на разкаялитѣ се и на праведницитѣ сѣ намалявалъ. Найсетнѣ Исусъ ще трѣбва да се яви втори пжтъ и да избави своитѣ избраници. Тогава божиятъ ангелъ ще изтржи тѣй силно, че гласътъ ще се чуе отъ небето до бездната; слнцето и мѣсецътъ ще се помрачатъ, звѣздитѣ ще попадатъ; силни вѣтрове ще раздрусатъ свѣта и моретата. Синъ чловѣчески, обиколенъ отъ своитѣ ангели и апостоли, ще постави своя прѣстолъ на облацитѣ, книгитѣ на живота ще бждатъ разтворени, и ще почне страшниятъ сждъ. Разтрепераното чловѣчество, доведено отъ ангелитѣ отъ четиритѣ крайща на земята, ще бжде раздѣлено на двѣ: на праведни, които сж послушали Исусовото слово, и на грѣшници. Сатаната ще бжде свързанъ въ яки вериги и, заедно съ своето ангелско воинство, хвърленъ въ огнената бездна-пъкълъ, която е толкозъ дълбока, че хвърленъ камъкъ би могълъ да стигне до дъното ѝ едва слѣдъ три години. Тамъ ще бждатъ хвърлени и всички грѣшници. Синъ чловѣчески ще възлѣзе при Бога съ праведницитѣ и ще седне отъ десно на Отца, обиколенъ отъ своитѣ ангели, въ чиито ликъ ще бждатъ причислени и праведницитѣ. Тогава вече нѣма да има никакво страдание и напасти. Богъ ще изтрие сълзитѣ на страдалцитѣ и ще царува съ тѣхъ въ вѣки.

Богомилски характеръ на Тайната книга и нейниятъ произходъ. — Току-що приведеното съдържание показва, че Тайната книга съвсѣмъ не е правовѣрно християнско съчинение, нито пъкъ произведение на крайнитѣ дуалисти, каквито сж били манихеитѣ и павликянитѣ. Въ цѣлата Тайна книга, отъ начало до край, е прокарано гледището на умѣрения дуализъмъ, който приема закръжлена форма най-напрѣдъ въ България, прѣзъ X вѣкъ, и получава името богомилство. Докато правовѣрното християнство изповѣдва единъ творецъ на всичко видимо и невидимо, единъ творецъ Богъ, който се прояви въ три лица — Отецъ, Синъ и Св. Духъ; докато крайниятъ дуализъмъ признава двѣ исконни начала, равноправни и враждуващи по между си, единъ добъръ Богъ и другъ зълъ: богомилството, се явява като примирение между строгия дуализъмъ и християнството. Богомилството приема единъ прѣдвѣченъ Богъ, срѣщу когото се опълчава по-късно Сатанаилъ, който е неговъ синъ или пръвъ ангелъ, става неговъ врагъ и съперникъ, създава видимия миръ и челоуѣка, за да бжде най-сетнѣ побѣденъ отъ Бога, който отново остава самъ и вѣченъ господарь, подъ чиято закрила блаженствуватъ праведнитѣ. На песимизма въ крайния дуализъмъ се противопоставя оптимизма на богомилството и неговата вѣра въ побѣдата на доброто, въ честития край на страдалцитѣ за правдата. Отъ друга страна, Исусъ, който у християнитѣ се отъждествява съ Бога, у богомилитѣ не играе такава първенствующа роля: той е божи Духъ, ангелъ, който бива изпратенъ на земята да поучи заблуденото отъ Сатанаила челоуѣчество, да го изведе на правъ пътъ и да го спаси. Освѣнъ това основно гледище на богомилитѣ, въ Тайната книга сж прокарани и други богомилски особености, като слѣднитѣ: Богъ прѣбжда на седмото небе; сатаната (Сатанаилъ) е подчиненъ неговъ съуправителъ и строителъ на прѣдвѣчния миръ; той поревнува по божията слава, иска да стане подобенъ на Всевишния, създава видимия свѣтъ: земя, растения, животни, небесни свѣтила, както и челоуѣцитѣ, които оживѣва, като вкарва въ тѣхъ душитѣ на падналитѣ ангели; сатаната създава рай за своитѣ челоуѣци, внушава имъ плътска страсть, и тѣ се разплодяватъ; негови помощници срѣдъ челоуѣцитѣ се явяватъ старозавѣтнитѣ лица и пророци: Енохъ, Мойсей и Илия, който се нарича и Йоанъ Кръстителъ; Богъ се сми-

лява надъ заблуденото чело̀вчество и му праща за наставникъ Исуса, който отъ седмото небе слиза на земята и приема човѣшки образъ, като влиза и излиза прѣзъ ухото на ангела Мария; на земята Исусъ проповѣдва истинното Слово, кръщава съ Духъ Свети, и ученицитѣ му водятъ безбраченъ, ангелски животъ, докато Йоанъ Кръстителъ кръщава съ вода, което не довежда до спасение, и ученицитѣ му се женятъ; ангелската света молитва е Отче нашъ; Исусъ поразява сатаната, хвърля го въ огненото езеро на мъчение, па възлиза съ праведницитѣ при Бога Отца за вѣчно блаженство, и пр.

Тайната книга не е оригинално произведение на западно-европейскитѣ дуалисти, срѣдъ които тя е била употрѣбвана. Тя е била прѣнесена тамъ изъ България прѣзъ XII в., най-напрѣдъ за Конкорецката дуалистична община, която е била клонъ отъ българската богомилска черква. Конкоресто, сега градецъ, лежи на около 25 км. сѣверо-източно отъ Милано и се намира подъ вѣдомството на епископа на гр. Монца. Свидѣтелство за българския произходъ на Тайната книга намираме въ края на нейния Каркасонски прѣписъ, дѣто е отбѣлзано: „Това е изпълнената съ заблудения тайна на еретицитѣ отъ Конкоресто, донесена изъ България, отъ нейния епископъ Назария“ (*Nos est secretum Hæreticorum de Concôrezio, portatum de Bulgaria Nazario, suo episcopo, plenum erroribus*). Кой е билъ прочее тоя български богомилски епископъ Назари, който билъ донесълъ изъ България въ Ломбардия Тайната книга и който вѣроятно я е билъ и прѣвелъ на латински? За това узнаваме отъ неговия познатъ съврѣменникъ, Рейнерио Сакони, който изпърво сжщо така билъ дуалистъ, а сетнѣ разпаленъ католикъ въ Ломбардия. Сакони, който пише прѣзъ 1230 г. (*annis Domini currentibus MCCXXX*), казва, че приблизително 60 години прѣди това, т. е. около 1170 г., той се срѣщалъ съ Назария, тогава епископъ дуалистъ, който прѣдъ него и прѣдъ мнозина други разправялъ какъ св. Богородица била ангелъ и пр. и че тия нѣща той ги билъ знаелъ отъ епископа и отъ замѣстника (*filius major*) на българската богомилска черква.¹⁾ Назари останалъ като

¹⁾ *Quidam vero episcopus et antiquissimus Nazarius coram me Reinhero et multis aliis dixit pluries, quod beata Virgo fuerit angelus . . . et dixit quod habuerit hunc errorem ab episcopo et filio majore ecclesiae Bulgariae jam fere elapsis annis LX. Reinerius Sacchoni, Summa de Catharis et Leonistis, изд. отъ Martène et Durand въ Thesaurus novus anecdotorum, т. V, 1773.*

епископъ на Конкорецката черква, работилъ въ Ломбардия и се ползувалъ съ уважение отъ своитѣ съмишленици, къмъ които се числѣли и знатни феодали. Той билъ погребанъ въ замъка Гата (Gatha).¹⁾

Когато, къмъ срѣдата на XII в., имало само едно дуалистично епископство въ цѣла Италия, именно въ Ломбардия, то се смѣтало клонъ на българското богомилство. На събора на дуалиститѣ въ Караманъ, до Тулуза, прѣзъ 1167 год., епископъ Марко отъ Ломбардия прѣдставявалъ българския умѣренъ дуализъмъ. Това единение между България и Италия продължава и прѣзъ слѣдващитѣ два вѣка. Твърдѣ естествено е било, слѣдвателно, дѣто Конкорецката черква е получавала ѿ книжовни трудове отъ по-старата „Българска“ богомилска черква, която заедно съ Драговицката, по свидѣтелството на сжщия Сакони, сж се смѣтали майки на всички дуалистични общини въ свѣта.²⁾ И тъй, Тайната книга изъ България минала въ Ломбардия прѣзъ XII в. за служба на тамошнитѣ умѣрени дуалисти, наричани на изтокъ богомили. Единъ отъ прѣписитѣ на книгата попадналъ въ ржцѣтѣ на инквизицията, въ чиято Каркасонска архива прѣвъ го обдири и обнародва Бенуа прѣзъ 1691 г.

Що се отнася до Виенския латински текстъ на Тайната книга, по всичко личи, че той не е прѣписъ отъ Каркасонския, отъ който се различава въ подробности и езикъ; той има и заглавие, което липсва въ Каркасонския; най-сетнѣ въ него липсва бѣлѣжка за произхода му. Ако сждимъ по една отъ страницитѣ му бѣлѣжки, дѣто се поменаватъ Босна, Ломбардия и Тоскана (*Bossina et Lombardia et Tuscia*), можемъ допусна, че той е билъ въ употрѣба срѣдъ дуалиститѣ въ Босна и Италия, но че прѣводътъ му на латински е билъ направенъ по босненски славянски текстъ, който сжщо така нѣкога

1) Acta Sanctorum, априлъ III, 697. Срв. у С. Schmidt, Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeols. Paris 1848, т. I, стр. 65.

2) Като изрежда имената на 16-тѣ дуалистични черкви на свѣта и най-сетнѣ поменава Българската и Драговицката, Сакони добавя, че отъ тия двѣтѣ водятъ началото си всички останали: . . . Ecclesia Bulgariæ (вар. Burgariæ), Ecclesia Dugunthiæ (вар. Dugraniciæ, Drugometiæ, Dugrutlæ, Drugariæ). Et omnes habuerunt originem de duobus ultimis. Reinerius, стр. 1859 сл., въ изданието на сжщия отъ Gretser, стр. 269. Срв. за вариантитѣ на имената още: Bonacursus (у Baluzius, Miscellanea), изд. на Mansi, отъ 1761 г., II, 581. Vignier, Recueil de l'histoire de l'Eglise. Leide 1601, стр. 268.

е билъ заетъ отъ България. Страничните бълъжки, които придружаватъ Виенския ржкопись, ще сж били направени отъ латинския прѣводачъ дуалистъ; тѣхъ не ги е имало, може би, въ българския текстъ, както ги нѣма и въ Каркасонския ржкопись, направенъ отъ български изводъ.

Колкото пъкъ до първописа, оригинала на Тайната книга, за врѣмето и мѣстото на неговото появяване, ние можемъ само да се догаждаме, възъ основа главно на горѣприведенитѣ данни. Едно само изглежда положително: Тайната книга, за да бѣде прѣнесена изъ България въ Ломбардия къмъ срѣдата на XII в., тя е била, по това врѣме и по-рано, въ употреба срѣдъ българскитѣ богомили и съставявала частъ отъ българската богомилска книжнина. Кога точно, прѣди срѣдата на XII в., е било написано съчинението, не знаемъ. Ако сждимъ отъ факта, че умѣрениятъ дуализъмъ прие своята закржглена форма къмъ срѣдата на X в. въ България, то и появата на Тайната книга трѣбва да поставимъ прѣзъ врѣмето, ограничено между тая дата и срѣдата на XII в., когато паметникътъ става извѣстенъ въ Ломбардия. За поблизо датуване на паметника и за неговото потекло, биха могли да ни упжтятъ ония дуалистични и близки до тѣхъ елементи, които авторътъ на Тайната книга е могаль да намѣри въ сжществуващи вече книжовни извори. Още отъ първитѣ вѣкове на християнството сж били почнали да се разпространяватъ редъ апокрифи, въ които се говорѣло за божитѣ тайни и за сждбата на человѣчеството. Такива сж били напр. книгитѣ Енохъ, Варухъ, Видѣние Исаиево, Павлово видѣние, апокрифниятъ Апокалиписъ и др., написани въ диалогична форма и съдържащи повече или по-малко дуалистични елементи. Ще рече, за формата на своето изложение авторътъ на Тайната книга е ималь прѣдъ себе си доста образци. Пъкъ и самиятъ канониченъ Апокалиписъ е оказалъ влияние въ случая. Вече въ самото начало Апокалиписътъ (I, 9) и Тайната книга си приличатъ:

Апокалиписъ:

Азъ Йоанъ, вашъ братъ и съучастникъ въ неволитѣ и въ царството и въ постоянството къмъ Христа и пр.

Тайна книга: 1)

Ego Joannes, frater vester, particeps in tribulatione, et in regno cœlorum ut essem particeps, etc.

1) По Каркасонския ржкопись.

По-далечна прилика се забѣлѣзва и въ края на двѣтѣ книги, при описанието на Второ пришествие.

Авторътъ на Тайната книга обаче, като си послужилъ съ усвоената вече форма на поменатитѣ съчинения, показалъ се е самостоенъ при изложението на богомилското учение. Тая самостоятельность му се е диктувала и отъ различието между богомилската и официално християнска догматика. Въ Тайната книга сж влѣзли освѣнъ общитѣ положения на богомилството, каквито авторътъ е знаелъ отъ устно и писмено прѣдание, още и нѣкои подробности, които срѣщаме въ богомилски книжовни извори или въ апокрифи съ богомилски елементи. Ето нѣкои отъ тия книжовни заемки или паралели, помѣстени въ Тайната книга:

Въ Палеята, апокрифна ветхозавѣтна книга, прѣведена на старобългарски прѣди XII в., намираме слѣдното мѣсто за отмѣтането на сатаната (Луциферъ, Денница, Ἐωσφόρος, Сатанаилъ) отъ Бога, подходяще на разказа въ Тайната книга (К = Каркасонски ржкопись, В = Виенски):

Палея:

Кидѣ иногда денничныи, нынѣ же помраченныи, нѣо оукрашено, взятъ сѣ оумомъ и рече к себѣ: поставлю прѣтлъ мой на облацѣхъ, и бѣдоу подобенъ вышнему.¹⁾ И изверже сѣ поклѣнїемъ ѿ чина аггѣлска, и бѣ за ради тма шмрачената и аггѣлскыи одежа лишенъ.²⁾

Тайна книга (К):

Et observabat gloriam, quæ erat moventis cœlis, et cogitavit sedem suam ponere super nubes cœlorum et volebat Altissimo similis esse . . . Tunc praecepit Pater angelis suis, dicens: tollite vestimenta eorum . . . Et ablatum est lumen ab eo, et facta est facies ejus sicut ferrum calefactum.

Подобенъ паралелъ срѣщаме и въ славянския апокрифъ, дѣто ангелътъ отстѣпникъ е названъ Сатанаилъ: Кидѣ Сатанаилъ нѣо и землю украшену, и помысли себѣ: сотворю прѣстолъ на облацѣхъ себѣ и бѣдоу подобенъ вышнему.³⁾

¹⁾ Последняя часть отъ пассажа се осланя на Исаия, XIII, 13—14.

²⁾ А. Поповъ, Книга бытія небеси и земли. Москва 1881, стр. 2. — Сжщия текстъ намираме и въ гръцкия оригиналъ на Палеята: Ἴδων δὲ ποτε ἠωσφόρος καὶ οὖν ζοφωμένος τὸν οὐρανὸν κηκοσμημένον ἐπήρθη τῇ διανίᾳ καὶ εἶπεν ἐν ἑαυτῷ· θήσω τὸν θρόνον μου ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἔσομαι ὅμοιος τῷ ὀψίστῳ и пр. А. Vassiliev, Anecdota graeco-byzantina. Mosquae 1893, стр. 189.

³⁾ И. Я. Порфирьевъ, Апокрифическія сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ. Спб. 1877, стр. 86.

Легендата за саденето на дърво въ рая отъ Сатанаила, както и за излиянието на грѣховна похоть отъ Сатанаила у Ева и у Адама намираме въ славянския текстъ на Варуховата книга:

Варухъ:

Сатананлъ же оусади лозоу...
второи же дрѣво похоть грѣ-
ховна, иже изляна Сатананлъ на
Евоугоу и Адама.¹⁾

Тайна книга (К):

Et plantavit diabolus arundi-
nem (трѣстика) in medio pa-
radisi . . . Et seduxit (diabolus)
angelum, qui erat in forma mu-
lieris, et effu(n)dit frater ejus
concupiscentiam peccatorum.

Въ една отъ страничните бѣлѣжки на Виенския ржкописъ на Тайната книга се обяснява, че змията, която била измамила Ева, не била змия, а сатаната прѣправенъ като красивъ юноша (sicut pulcram adolescentem). Паралелъ на тая легенда срѣщаме и въ единъ босненски апокрифенъ разказъ за сътворението на свѣта, само че тамъ, вмѣсто красивъ юноша, имаме красна дѣвица. Въ сжщия босненски разказъ се съдържа и по-горѣ приведената версия за лозата и за грѣховната похоть, излѣна отъ Сатанаила у Ева: И Сатананлъ има злобѣ на Адама и на Евоу и васади лозѣ и похоть дрѣвнѣ да преласта Адама. И пакы стаще Адамъ и Евоу ва рани, и доѣе (вм. доѣе) дѣволю и сатвори се зминомъ . . . и зваше се красна дѣвица, तरी се сатвори дѣвичномъ зминомъ и главоомъ дѣвичномъ.²⁾

Въ Тайната книга се е отразила и основната мисълъ на попъ Йеремиевата Повѣсть за кръстното дърво. Авторътъ обаче на Тайната книга, съгласно съ своето богомилско гледище къмъ Мойсея и къмъ кръста, изкарва, че Мойсей се намиралъ въ услуги на дявола, който му прѣдалъ три сплетени клончета — боръ, кедръ и кипарисъ, които единъ день ще послужатъ за кръстъ, на който ще бжде разпнать Христосъ. Ето съпоставяне на съответния пасажъ между Тайната книга и най-стариятъ познатъ български прѣписъ на Повѣстьта за кръстното дърво, отъ XIII в.:

¹⁾ Срв. по-долу нашето издание на Откровение Варухово.

²⁾ Ржкописъ въ Пловдивската Нар. Библиотека. Издаденъ по-долу Срв. Б. Цоневъ, Славянски ржкописи и старопечатни книги въ Народната Библиотека въ Пловдивъ. София 1920, стр. 183.

Повѣсть за кръст. дърво :¹⁾

И приде ангелъ къ немуу (т. е. Моисею) и показа емуу .г. дрѣва: пивъгыи, кенъдри и кипарисъ. И створи Моисеи, шкоже повѣла емуу ангелъ, и възв .г. дрѣва и сплетъ шко плѣнницъ и възсади прѣ исходищи вода. И рече ангелъ господень: се въ разъ свѣтъж тронцъ, се дрѣво вѣде спасенню, се дрѣво жизнь мироу, на сѣмъ дрѣве оубо хотеть жидове расплати Господа.

Приведениятъ паралелъ, познатъ въ тая си форма само въ българската версия на повѣстята,⁴⁾ подкрѣпя доста мнѣнието, че Тайната книга е била съставена въ България и на български езикъ.

Прѣдставата въ Тайната книга за грамадната дълбочина на пѣкъла я намираме току-речи буквално въ апокрифния Апокалипсисъ, чийто най-старъ български прѣписъ се намира въ Берлинския сборникъ отъ XIII в.⁵⁾

Апокр. Апокалипсисъ:

Икоже можетъ юношь .л. лѣтъ камень двигнати и поустити въ въздъж и лѣтитъ за .г. лѣта и една дьна дондетъ, и тоу естъ мѣжа кромѣшина.⁶⁾

Тайна книга (В):²⁾

Sathanas . . . misit angelum suum et accepit de tribus arboribus et dedit Moysi prophetæ ad crucifigendum me, quae ligna mihi (говори Исусъ) custodiuntur usque nunc³⁾ . . . Erat tunc angelus Moysi dicens: tolle ligna et junge insimul et planta ea juxta aquam dicens: ista ligna erunt salus mundi et defensio mundi, remissio peccatorum . . . quod significat fidem sanctæ trinitatis.

Тайна книга (К):

Sicut homo habens triginta annos levaret lapidem et mitteret deorsum, vix per tres annos fundum attingeret: tanta est profunditas lacu et ignis, ubi peccatores habitabunt.

1) Starine V, стр. 83.

2) Виенски ржкопись, текстъ и странична бѣлѣжка.

3) За това, че тритѣ дървета се пазѣли дори до Христа, се говори къмъ края на Повѣстята за кръстното дърво.

4) За другитѣ версии срв. *J. Polivka*, *Drobné přispěvky literárně-historické*, Praha 1891, стр. 64 сл.

5) Обнародванъ въ *Starine V*, стр. 77 сл.

6) Старобългарскиятъ апокрифенъ Апокалипсисъ е прѣводъ отъ гръцки. Въ обнародвания отъ Тишендорфа неговъ гръцки текстъ годинитѣ за лѣтението на камъка сж 20, когато въ българския Апокалипсисъ и въ Тайната книга — 3 години: *θσον θύναται ἀνὴρ τριακονταέτης κυλίσαι λίθον καὶ ἀπολύσαι κάτω εἰς τὸ βάθρον καὶ ὀλισθεῖς εἰς κοίτην ἔτη οὐ μὴ φθάσαι εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ἔδου* и пр. *C. Tischendorf*, *Apocalypses apocryphæ*. Lipsiæ 1866, стр. 87—88.

Апокрифната книга Енохъ,¹⁾ позната по двѣ версии — старобългарска и етиопска, прѣдставя най-много допирни точки съ Тайната книга, не само въ нѣкои подробности, но и въ цѣлия разказъ за сътворението на свѣта, за Сатанаила и за грѣхопадението на първитѣ чловѣци. Книгата Енохъ, ако и да не е, строго взето, богомилско съчинение, благодарение на своя апокрифенъ разказъ за сътворението, съ дуалистични елементи, е могла да повлияе на автора на Тайната книга, който е ималъ прѣдъ себе си Еноховия разказъ; на тоя авторъ е оставало само да прѣработи легендата, като я направи напълно съгласна съ богомилското учение. Тая мисль изказа прѣди насъ и М. И. Соколовъ. Той приема, че авторътъ на Тайната книга се е ползувалъ отъ Еноха по „славянската“ му версия, било отъ старобългарския прѣводъ, било отъ грѣцкия, сега незапазенъ.²⁾ Ето прочее сходства и паралели въ двѣтѣ съчинения: 1) седѣмъ небеса, надъ които е поставенъ прѣстола на Бога; 2) управители надъ стихиятъ назначени ангели; 3) лицата на падналитѣ ангели сж изгубили своята свѣтлина и сж се помрачили (споредъ Еноховата книга, лицето на сатаната се е промѣнило на червено); 4) споредъ Тайната книга, съблазненитѣ отъ сатаната ангели сж били отъ първитѣ петъ небеса, а у Еноха тѣкмо на петото небе и на второто се мжчатъ наказанитѣ отъ Бога сатанови послѣдватели; 5) Енохъ бива възведенъ на небесата и тамъ написва 366 книги (67 въ Каркасонския и 76 въ Виенския ржкописи), които послѣ сваля на земята; 6) и въ двѣтѣ книги сатаната намисля да постави прѣстола си надъ облацитѣ и да стане равенъ на Всевишния; 7) падналиятъ ангелъ, който съблазнява Ева въ рая, е названъ Сатанаиль у Еноха, а сатана въ Тайната книга, и др.

Току-що приведенитѣ посочвания ни довеждатъ до слѣднитѣ изводи. Авторътъ на Тайната книга се е водѣлъ повече по българскитѣ текстове, отколкото по грѣцкитѣ. Нѣкои отъ посоченитѣ паралели и подробности сж познати само въ българскитѣ паметници. Авторътъ изглежда да е билъ български богомилъ. Той е живѣлъ не по-рано отъ XI—XII в., защото прѣди това врѣме още не сж били прѣведени или компилирани по-горѣ посоченитѣ извори за неговото съчинение.

¹⁾ За нея вж. по-долу.

²⁾ М. И. Соколовъ, Славянская книга Еноха Праведяго. Москва 1910, стр. 151.

Текстъ. — Тукъ печатаме и двата познати прѣписа на Тайната книга, по Каркасонския ржкопись и по Виенския, като се водимъ за първия, по изданието му отъ 1691 г., за втория, по изданието му отъ 1890 г. За оправкитѣ, които внасяме въ първия текстъ, се водихме по смисъла на Виенския ржкопись, както и по корекциитѣ, които бѣ направилъ Тило прѣзъ 1832 г. Изправихме сжщо и немалкото грѣшки, които сж допуснати при обнародване на Виенския прѣписъ отъ Дьолингера и които сж посочени допълнително въ края на труда на сжщия ученъ. За прѣгледность, разбихме текста на глави, които означихме съ латинскитѣ бройки I, II, III и пр. Страничнитѣ бѣлѣжки, които съпровождатъ Виенския прѣписъ, посочихме съ забѣлѣжки подъ черта. Въ първия стълбецъ поставяме Каркасонския прѣписъ, а въ втория — съотвѣтния Виенски. За по-голѣма ясность, поставихме прѣпинателни знакове и главни букви:

Joannis et Apostoli et Evangelistae Interrogatio in cœna sancta regni cœlorum de ordinatione mundi et de Principe et de Adam.

In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti amen. Interrogatio Johannis et apostoli et evangelistae in cœna secreta regis cœlorum de ordinatione mundi istius et de principe et de Adam.

I. — Ego Joannes, frater vester, particeps in tribulatione, et in regno cœlorum ut essem particeps, cum recubuissem supra pectus Domini nostri Jesu Christi, et dixi: Domine, qui est qui tradet te? Et respondens, dixit: qui intingit manum mecum in catino. Tunc introiit in eum Sathanas, et quærebat ut traderet me.

II. — Et dixi: Domine, antequam Sathanas caderet, in qua

I.—Ego Johannes, particeps in tribulatione et regno Dei ut essem particeps, qui et recumbens in cœna supra pectus Jhesu Christi Domini nostri, dixi: Domine, quis tradet te? Et Dominus dixit mihi: qui intinxerit manum in catino, et introibit in eum Sathanas, ille tradet me.

II. — Et dixi: Domine, antequam Sathanas cecidisset, in qua

gloria persistebat apud Patrem tuum? Et dixit mihi: in tali gloria erat, quod ordinabat virtutes cœlorum; ego autem sedebam apud Patrem meum. Ipse erat ordinans omnem imitatoreм Patris, et descendebat de cœlo in infimum et ascendebat ab infimis usque ad thronum invisibilis Patris. Et observabat gloriam, quæ erat moventis cœlos, et cogitavit sedem suam ponere super nubes cœlorum et volebat Altissimo similis esse. Et cum descendisset in aërem, ad angelum aëris dixit: aperi mihi portas aëris, et aperuit ei portas aëris. Et petens deorsum, invenit angelum, qui tenebat aquas, et dixit ei: aperi mihi portas aquarum, et aperuit ei. Et transcendens, invenit universam faciem terrae coopertam aquis. Et transcendens subter terram, invenit duos pisces jacentes super aquas, et erant sicut boves juncti ad arandum, tenentes totam terram, invisibilis Patris praecepto, ab occasu usque ad solis ortum. Et cum descendisset deorsum, invenit suum ossop,¹⁾ quod est genus ignis, et postea non potuit descendere deorsum propter flammam ignis ardentis. Et reversus est Sathanas retrorsum, et replevit semitas, et introivit ad angelum

¹⁾ За значението на думата *ossop*, (= озерф) вж. бълѣжката въ втория стълбець на стр. 75.

gloria assistebat apud Patrem? Et dixit: in virtutibus cœlorum et in throno Patris invisibilis, et ordinator erat omnium; et sedebam (*вм.* sedebat) ego apud Patrem meum. Et ille erat ordinans virtutes cœlorum et illos, qui secuti sunt Patrem, et descendebat de coelis usque ad infernum et ascendebat usque ad thronum Dei invisibilis Patris, et custodiebat illas glorias, quae erant supra omnes cœlos, et cogitavit volens ponere thronum super nubes et esse similis Altissimo. Et cum descendisset in aërem, invenit angelum sedentem super aërem, et dixit ei: aperi mihi portas aëris, et aperuit ei. Et descendens, invenit angelum, qui tenebat aquas, et dixit ei: aperi mihi portas aquarum, et aperuit ei. Descendens, invenit totam terram coopertam de aquis, et ambulans per subter, invenit duos pisces ¹⁾ jacentes super aquas et erant quidem vincti substinentes totam terram per praeceptum Patris invisibilis. Et descendens desubtus, invenit magnas nubes tenentes pelagum maris, et descendit subter et invenit suum

¹⁾ Стравична бълѣжка въ ржкописа: Verum est, quod sunt pisces, et non est aliud, sed significant evangelium et epistolam, quae sustinent ecclesiam, sicut illi sustinent terram, quae ecclesia manet in VII columnis, id est VII candelabris.

aëris et ad eum, qui super aquas erat, et dixit eis: hæc omnia mea sunt; si audieritis me, ponam sedem meam in nubibus et ero similis Altissimo, et tollens aquas de superiori firmamento isto, cætera loca maris congregabo, et post hoc non erit aqua super faciem universæ terræ, et regnabo vobiscum in saecula saeculorum. Et hæc dicens angelis (вм. angelus), ascendit ad caeteros angelos usque ad quintum cælum, et ita dicebat ad singulos: quantum debes Domino tuo? Ipse dixit: centum choros tritici. Et dixit ei: accipe calamum et atramentum et scribe sexaginta. Et alii (вм. aliis) dixit: et tu quantum debes Domino tuo? Qui respondit: centum cados olei. Et dixit: sede et scribe quinquaginta. Et ascendens ad omnes cælos, ita dicebat usque ad quintum cælum, blandiendo angelos invisibilis Patris.

infernum quod est geenna¹⁾ ignis. Postea vero non vult descendere subtus propter flammam ignis qui ardebat. Tunc reversus est Sathanas retro, implens se de malitiis et ascendit ad angelum, qui erat super aërem, et ad illum, qui erat super aquas, dicens eis: omnia sunt mea, si me audieritis, ponam tronum meum super nubes et ero similis Altissimo, et substolam aquas supra firmamentum istum et ceteras aquas in latamaria congregabo, et postea non erit aqua super faciem omnis terræ, et regnabo vobiscum in saecula saeculorum. Et hoc dixit angelis et ascendebat ad illos cælos usque ad tertium cælum, subvertens angelos invisibilis Patris et dicens singulis eorum: quantum debes Domino tuo? Et primum respondit: C chados olei. Et dixit ei: accipe cautionem et sede et scribe L. Et alii dixit: tu vero quantum debes Domino tuo? Qui ait: C chados tritici. Et ait illi: tolle cautionem tuam et sede et scribe cito octuaginta. Et ascendebat ad alios cælos ita dicens, adscenditque usque

¹⁾ Странична бѣлѣжка: Vallis Josaphat idem sunt, scilicet *oseph* et *atto* et infernus et tartarus et generatio ignis, sed secundum diversas linguas nominantur, non est spiritus neque aliquid vitale, sed locus est, sicut Bossina et Lombardia et Tuscia.

III. — Et exivit vox de trono Patris, dicens: quid facis, negator Patris, seducens angelos? factor peccati, cito fac, quod excogitasti. Tunc praecepit Pater angelis suis, dicens: tollite vestimenta eorum. Et tulerunt vestimenta eorum et coronas eorum, omnibus angelis qui eum audierunt. Et interrogavi Dominum: quando Sathanas cecidit, in quo loco habitavit? Et respondit mihi: Pater meus transfiguravit eum propter superbiam suam, et ablatum est lumen ab eo, et facta est facies ejus sicut ferum calefactum, fuitque facies ejus tota sicut hominis; et traxit cum cauda tertiam partem angelorum Dei, et projectus est de sede Dei et de villicatione caelorum. Et descendens Sathanas in firmamentum hoc, nullam requiem potuit facere sibi nec iis qui cum eo erant. Et rogavit Patrem, dicens: patientiam habe in me, et omnia reddam tibi. Et misertus est ei Pater et dedit ei requiem et his, qui cum eo erant, quodcumque vellet usque ad septem dies.

ad quartum caelum, seducens angelos invisibilis Patris.

III. — Et exivit vox de trono Patris, dicens: quid facis, dejecte, subvertens angelos Patris? factor peccati, cito fac, quod cogitasti. Tunc Pater praecepit angelis suis: deponite stolas et tronos et coronas ab omnibus angelis audientibus eum. Et tulerunt angeli vestimenta et tronos et coronas omnibus angelis audientibus eum. Iterumque ego Johannes interrogavi Dominum, dicens: quum Sathanas cecidit, in quo habitavit? Et respondens, dixit mihi: praecepit Pater meus, et transfiguravit se propter elationem suam, et abstulit lumen gloriae suae ei, et facies ejus sicut ferrum fuit fervens¹⁾ ab igne, et²⁾ tota species faciei ejus fuit sicut hominis, et habuit VII caudas³⁾ trahentes tertiam partem angelorum Dei, et ejectus fuit a trono Dei et a villicatione caelorum. Et descendens de caelo Sathanas in firmamentum hoc nullam requiem poterat facere,

1) . . . in aliquo malo opere a Domino suo et facies ejus mutatur in alium colorem.

2) Mutata est facies ejus sicut hominis, qui amisit lumen, quod habebat, et fuit tenebrosus propter malum, quod cogitaverat.

3) Septem caudae VII peccata sunt vel vitia, quibus adhuc seducti homines, scilicet mendacium, adulterium, rapacitas, furtum, blasphemia, invidia, dissensio.

IV.—Et sic sedit in firmamento et praecepit angelo, qui erat super aërem, et qui erat super aquas, et elevaverunt terram sursum, et apparuit arida. Et accepit coronam angeli, qui erat super aquas, et de medietate fecit lumen lunae et de medietate lumen stellarum, et de lapidibus fecit omnes militias stellarum. Et dehinc fecit angelos ministros suos secundum ordinem formae Altissimi et praecepto invisibilis Patris — tonitrua, pluvias, grandines et nives. Et misit angelos ministros suos super ea, et praecepit terrae, ut produceret omne altille et omne reptile et arbores et herbas; et praecepit mari, ut produceret pisces et aves cœli.

neque hi qui cum eo erant, rogavitque Patrem, dicens: peccavi, patientiam habe in me, omnia reddam tibi. Pater misertus est ejus et dedit et requiem facere quod voluerit usque ad diem septimum.

IV.— Et tunc sedit super firmamentum praecepitque angelo, qui erat super aërem, et illi, qui erat super aquas, et elevaverunt duas partes aquarum sursum in aërem, et de tertia parte fecerunt L maria, et fuit divisio aquarum per praeceptum Patris invisibilis. Et praecepit iterum angelo, qui erat super aquas: sta super duos pisces, et elevavit capite suo tertiam, et apparuit arida et fuit, quum accepit coronam ab angelo, qui erat super aërem, media fecit tronum suum et medium lumen solis. Accipiensque coronam ab angelo, qui erat super aquas, medietatem fecit lumen lunae et medietatem lumen diei. Et de lapidibus fecit ignem, et de igne fecit omnem militiam et stellas, et de illis fecit angelos spiritus, ministros suos, secundum formam ordinatoris Altissimi, fecitque tonitrua et pluvias et grandinem et nivem, et misit ministros angelos suos super ea. Praecepitque terrae, ut educeret omne vivens, animalia, arbores et herbas. Et mari praecepit,

V.— Et praeterea excogitavit et fecit hominem ad similitudinem ejus vel sui, et praecepit angelo tertii caeli intrare in corpus luteum. Et tulit de eo et fecit aliud corpus in formam mulieris, et praecepit angelo secundi caeli introire in corpus mulieris. Angeli vero ploraverunt videntes in se formam mortalem et esse dissimilis forma. Et praecepit opus carnale facere in corporibus luteis, et non intellexerunt facere peccatum. Sententiator malorum ita cogitavit cum ingenio suo ut faceret paradisum, et introduxit homines, et praecepit adducere. Et plantavit Diabolus arundinem in medio paradisi, et ita celavit ingenium suum Diabolus nequam, ut ipsi non cognoscerent deceptionem ejus. Et intrabat et loquebatur ad eos, dicens: de omni fructu, qui est in paradiso, comedite, de fructu vero scientiae boni et mali nolite comedere. Verumtamen introivit Diabolus in serpentem nequam et seduxit angelum, qui erat in forma mulieris, et effudit frater ejus concupiscentiam peccatorum, et fecit concupiscentiam suam cum Aeva in cantu serpentis. Et ideo dicuntur filii Diaboli et filii serpentis facientes concupiscentiam Diaboli patris eorum usque ad consummationem hu-

ut educeret pisces et aves¹⁾ caelorum.

V. — Et cogitavit facere hominem in servitio sibi, et tulit de limum terra et fecit hominem similem sibi. Et praecepit angelo secundi caeli introire in corpus luti, et tulit de eo et fecit aliud corpus in forma mulieris praecepitque angelo primi caeli introire in illum. Angeli ploraverunt multum videntes super se formam mortalem esse in divisis formis. Praecipiebatque eis carnalis opera facere in corporibus luti, et illi nesciebant facere peccatum. Initiator autem peccati cum sua seductione ita fecit: plantavit paradisum²⁾ et misit homines intra et praecepit eis ne comederent ex eo. Diabolus introivit in paradisum et plantavit arundinem in medio paradisi, et de

1) Volucres et pisces non habent spiritum nec bestiae, neque habent spiritum hominis, sed volucres et pisces ab aquis et aëre et bestiae a terra et aëre recipiunt, quod habent.

2) Plantavit paradisum id est ortum fructiferum XX arboribus, scilicet nucibus et malis, perimicis et cotanis et aliis pomis et inte et circumdedit omnia paradisino igne et misit intus Adam et Evam et adhuc manet ad deceptionem hominum, qui credunt ea esse bonum locum, sed malus est, intis vetita non fuit mors, sed Diabolus latenter misit saporem suum in —, ut posset decipere eos, non tamen esset liberatus a morte, si non comedisset, sed Diabolus fecit hoc totum, ut decipiat homines.

jus saeculi. Et iterum effudit Diabolus in angelo, qui erat in Adam, venenum suum et concupiscentiam quae generat filios serpentis et filios Diaboli usque ad consummationem hujus saeculi.

VI.—Et postea ego Joannes interrogavi Dominum, dicens: quomodo dicunt homines, Adam et Aevam a Deo creatos esse et in paradiso positos servare praecepta Patris, et morti traditi sunt? Et dixit mihi Dominus: audi Joannes, dilecte Patris mei, insipientes homines ita dicunt in praevaricatione Patrem meum

sputo suo fecit serpentum et praecepit ei in arundine manere. Et sic Diabolus asscondebat sapientiam suae fraudis, ut non viderent deceptionem suam. Et introibat ad eos, dicens: de omni fructu comedite, qui est in paradiso, de fructu iniquitatis ne comedatis. Postea malignus Diabolus, intrans in serpentem malum, et decepit angelum, qui erat in forma mulieris, et effudit super caput ejus concupiscentiam peccati, et fuit concupiscentia Evae sicut fornax ardens. Statimque Diabolus, exiens de arundine in forma¹⁾ serpentis, fecit concupiscentiam suam cum Eva cum cauda serpentis. Ideo non vocantur filii Dei, sed filii Diaboli et filii serpentis voluntates patris facientes diabolicas usque ad saeculi finem. Postea Diabolus effudit suam concupiscentiam super caput angeli, qui erat in Adam, et ambo inventi sunt in concupiscentia luxuriae simul generando filios Diaboli et serpentis usque ad consummationem saeculi.

VI.—Et postea ego Johannes interrogavi Dominum, dicens: quare dicunt homines, Adam et Eva

¹⁾ Serpens nos fuit ut serpens, sed sicut homo; fecit enim se sicut pulcrem adolescentem et per praeceptum Diaboli introivit in paradysum per — canam et decepit mulierem et fornicatus est cum ea cum cauda, quod Diabolus cum dormiret, cecidit de bava ejus, ex la creatus est ille serpens.

corpora lutea fabricare, sed Spiritu sancti propter praevaricationem inventi sunt habentes corpora lutea mortalia, et ideo morti traditi sunt. Et iterum ego Joannes interrogavi Dominum: qualiter homo incipit esse in spiritum in corpore carnali? Et dixit Dominus ad me: de caducis angelis de caelo ingrediuntur in corporibus mulierum et accipiunt carnem de concupiscentia carnis, et nascitur — spiritus de spiritu et caro de cane, et ita consummatur regnum Sathanae in hoc mundo et in omnibus gentibus.

VII.—[Et interrogavi Dominum, dicens: usque quo regnabit Sathanas in hoc mundo super essentia hominum?].¹⁾ Et dixit mihi: Pater meus permisit ei regnare septem diebus, quae sunt septem saecula. Et interrogavi Dominum et dixi: quid erit in tempore hoc? Et dixit mihi: ex quo cecidit a gloria Patris Diabolus et suam gloriam noluit (*может би* voluit), sedit super nubes et misit ministros suos angelos

a Deo sunt formati et in paradiso positi fuerunt custodire mandata ejus, et ipsi propter transgressionem praecepti Patris morti traditi sunt? Et Dominus dixit mihi: audi, Johannes carissime, insipientes homines sic dicunt quod in praevaricatione Pater meus lutea corpora fecit, sed de Spiritu sancto omnes virtutes caelorum fecit, ipsi autem propter causam eorum inventi sunt habentes lutea corpora et morti traditi sunt. Et adhuc ego Johannes interrogavi Dominum, dicens: Domine, quomodo incipitur homo de spiritu in corpore carnali? Dixitque mihi Dominus: de lapsis spiritibus caelorum ingrediuntur in corpora feminea lutosa et carnem accipiunt de concupiscentia carnis, et nascitur spiritus de spiritu et caro de carne, et ita finitur regnum Sathanae in hoc mundo.

VII.—Et interrogavi Dominum, dicens: usque quo regnabit Sathanas in hoc mundo super essentia hominum? Dixitque mihi Dominus: Pater meus permisit illi regnare VII dies, qui sunt septem saecula. Et iterum ego Johannes interrogavi Dominum, dicens: quale erit hoc saeculum? Et dixit mihi: ex quo cecidit Diabolus de gloria Patris et propriam gloriam voluit, sedit super nubes et misit ministros suos ignem urentem ad homines infra ab Adam usque ad Enoch mi-

¹⁾ Зато отъ Виенския ржкопись.

ignis urentes ad homines infra ab Adam usque ad Henoc, ministrum suum. Elevavit Henoc super firmamentum et ostendit deitatem suam, et praecepit ei dari calamum et atramentum, et sedens scripsit sexaginta septem libros. Et praecepit, ut adduceret eos in terram, et tradidit (*може би* traderet) eos filiis suis. Et deposuit Henoc libros in terram et tradidit eos filiis suis, et coepit eos docere facere formam sacrificiorum et mysteria injusta, et ita abscondebatur regnum caelorum ante homines. Et dicebat eis: videte, quod ego sum Deus vester, et non praeter me alius Deus. Ideo misit me Pater meus in mundo, ut notum faciam hominibus, ut cognoscant malum ingenium Diaboli. Et tunc cum cognovisset, quod descendi de caelo in mundum, misit angelum, et accepit de tribus lignis (*в.м.* linguis), et dedit ea ad crucifigendum me Moysi, quae (*в.м.* qui) nunc mihi servantur. Sed ei hic nunc praenunciabat deitatem populo suo, et praecepit legem dari filiis Israël, et eduxit eum per siccum maris medium.

nistrum. Et misit ministrum suum et assumpsit eum supra firmamentum et ostendit illi deitatem suam, et praecepit illi dari calamum et atramentum, et sedens, scripsit septuaginta VI libros. Et praecepit ei. eos deferri in terram. Detulit autem Enoch libros et tradidit filiis et docuit facere formam sacrificiorum et locum sacrificiorum, et fecerunt ita et clausurunt regnum caelorum ante homines. Et dicebat eis: videte, quia ego sum Deus, et non est alter Deus praeter me. Ideo misit me Pater meus in mundum istum, ut manifestem nomen meum hominibus, et ut cognoscant eum et malitiosum Diabolum. Cum autem cognovisset Sathanas, quod descenderem in hunc mundum, misit angelum suum et accepit de tribus arboribus et dedit Moysi prophetae ad crucifigendum me, quae ligna¹) mihi custodiuntur

¹ Etiam fuerunt ligna illa, cum quibus divisit mare Moyses, cum autem venerunt filii Israel ad aquas amaras quas qui gustabant moriebantur. Erat tunc angelus Moysi dicens: tolle ligna et junge insimul et planta ea juxta aquam dicens: ista ligna erunt salus mundi et defensio mundi, remissio peccatorum mundi . . . erit confesus in illo, qui . . . enim de Maria Virgine quod significat fidem sanctae trinitatis; quicumque enim crediderit in fidem sanctae trinitatis, salvus erit, sicut homines bibentes postea illam aquam per plantationem illam, salvi fuerint.

VIII. — Cum cogitaret Pater meus mittere me in mundum, misit angelum suum ante me, nomine Maria, ut acciperet me. Ego autem descendens intravi per auditum et exivi per auditum. Et cognovit Sathanas, princeps hujus mundi, quia descendo quærere et salvare qui perierant, et misit angelum Heliam prophetam baptisantem in aqua, qui dicitur Joannes Baptista. Helias autem interrogavit principem hujus mundi: quomodo possum scire? Tunc ipse Dominus dixit: super quem videris Spiritum descendentem sicut columbam et manentem super eum, ipse est, qui baptizat in Spiritu sancto in remissionem peccatorum, ipse poteris eum perdere et salvare.

IX. — Et iterum ego Joannes interrogavi Dominum: potest homo salvus esse per baptismum Joannis, sine tuo baptismo? Et respondit Dominus: nisi ego bap-

usque nunc. Et ipse annuntiabat ei deitatem praecepitque et legizare filiis Israel, et ita eduxit eos per siccum per medium maris.

VIII. — Quum cogitavit Pater meus mittere me in mundum istum, misit ante me angelum suum, per Spiritum sanctum, ut reciperet, qui vocabatur Maria, mater mea, et ego descendens per auditum introivi et exivi. Et scivit Sathanas, princeps hujus mundi, quod ego veni quærere et salvare quæ perierant, misit angelum suum Elyam prophetam baptisantem in aqua, qui vocatur Johannes Baptista. Elyas autem interrogavit principem hujus mundi, quomodo poterit eum cognoscere, et ipse dixit ei: supra quem videritis Spiritum sanctum descendentem in specie columbæ et manentem supra eum, ipse est, qui baptizat in Spiritu sancto et igni. Ideo hoc dicebat Johannes, quia non cognoscebat eum, sed ille qui misit me baptizare in aqua, ille dicit ei: testificatur Johannes, ego baptizo in aqua in pœnitentia, ille autem baptizat nos in Spiritu sancto in remissionem peccatorum, ille est, qui potest perdere et salvare.

IX. — Et iterum ego Johannes interrogavi Dominum: potest homo habere salvationem per baptismum Joannis? Sine meo bap-
tismate, quo baptizo in re-

tisavero in remissionem peccatorum, per baptismum aquæ nemo potest videre regnum cœlorum, quia ego sum panis vitæ descendens de septimo cœlo, et qui manducant carnem meam et bibunt sanguinem meum, isti filii Dei vocabuntur. Et interrogavi Dominum et dixi: Quid est manducare carnem meam et bibere sanguinem meum? Et dixit mihi Dominus: ante ruinam Diaboli cum omni militia sua a gloria Patris in oratione orando sic glorificabant Partem in orationibus, dicendo: Pater noster, qui es in cœlis, et ita omnia cantica eorum ascendebant ante sedem Patris. Et cum cecidissent, postea non possunt glorificare Deum in oratione ista. Et interrogavi Dominum: Quomodo Joannis baptismum omnes recipiunt, tuum vero baptismum non omnes recipiunt? Et respondens Dominus: quia opera illorum mala sunt et non veniunt ad lumen. Discipuli Joannis nubunt et ducuntur ad nuptias, mei autem discipuli nec nubunt nec nubentur, sed sunt sicut angeli Dei in cœlo. Ego autem dixi: si enim est peccatum cum muliere, non expedit homini nubere. Dixit autem Dominus ad me: non omnes capiunt verbum hoc nisi hi, quibus datum est. Sunt enim eunuchi, qui de utero matris sic nati sunt; et sunt eunuchi, quos eunuchisaverunt homines; et sunt

missionem peccatorum, inquam solum, nullus potest habere salvationem Dei, ex quo ego sum panis vitæ descendens de septimo cœlo, quod qui manducat carnem meam et bibit sanguinem, hi filii Dei vocabuntur. Et interrogavi Dominum: quid est caro tua et quid est sanguis tuus? Et dixit mihi Dominus: antequam cecidisset Diabolus cum tota militia angelica Patris, angeli Patris orantes glorificabant Patrem meum hanc orationem, dicentes: Pater noster, qui es in cœlis. ¹⁾ Ita hic cantus ascendebat ante tronum Patris. Sed angeli, ex quo ceciderunt, jam non potuerunt glorificare Dominum in hac oratione. Et iterum interrogavi Dominum: quomodo totus mundus accepit baptismum Johannis, tuum autem non omnes accipiunt? Respondit mihi Dominus: ideo, quia opera eorum mala sunt et non veniunt ad lucem. Discipuli Johannis nubunt et nubuntur, discipuli autem mei non nubunt nec nubuntur, sed sunt sicut angeli Dei in cœlo in regno cœlorum. Et ego dixi: si ita est peccatum cum mulieribus, non expedit nubere. Et Dominus ait:

¹⁾ Cantabant angeli hanc orationem dicentes, sed Pater noster non ideo dixerunt, quod ipsi peccata haberent, sed Pater providens nostra delicta futura, qui nos dicturi eramus hanc orationem, sic placuit et esse dicendam.

eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat.

X. — Ego autem interrogavi Dominum de die iudicii: quod signum erit adventus tui? Et respondens dixit mihi: cum consummabitur numerus justorum scilicet numerus coronatorum justorum caducorum, et tunc solvetur Sathanas de carcere suo, habens iram magnam, et faciet bellum cum justis, et clamabunt ad Dominum voce magna. Et statim præcipiet (в.м. præcepit) Dominus angelo, ut tuba canat. In tuba vox archangeli de cœlo audietur versus ad inferna. Et tunc obscurabitur sol, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent, et salventur quatuor venti de fundamentis suis, et tremere facient terram et mare et montes et colles simul. Et tremebit statim cœlum et obscurabitur sol, qui lucebit versus ad quartam horam. Tunc apparebit signum Filii hominis et omnes sancti angeli cum eo, et ponet sedem suam super nubes, et sedebit super sedem majestatis suæ cum duodecim apostolis super duodecim sedes gloriæ suæ. Et apparientur libri, et iudicabit universum orbem et

non omnes cupiunt verbum istud, sed quibus datum est. Sunt enim eunuchi, qui de ventre matris sic nati sunt; et sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus; et sunt eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum cœlorum.

X. — Et postea ego interrogavi Dominum de die iudicii: quod signum erit adventus tui? Et respondens Dominus ait: et erit cum consummabitur numerus justorum secundum numerum coronarum cadentium, tunc solvetur Sathanas de suo carcere, habens iram magnam et faciet bellum cum justis, et clamabunt justis ad Dominum Deum suum. Et statim præcipiet Dominus Deus archangelo, ut tuba cantet. Et exiet vox archangeli de cœlis et usque ad inferiora audietur. Et tunc obscurabitur sol¹⁾, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent de cœlis et solventur quatuor venti²⁾ magni a constitutione eorum, et tremet terra et mare montesque et colles insimul. Et tunc revelabitur signum Filii, et plangent omnes tribus terrae, sta-

¹⁾ Sol, id est princeps et tronum suum; luna, id est lex Moysi; stellæ spiritus sui ministri, quod apostoli non habebunt locum ut p. . regnare, sed Christus Filius Dei, qui est sol septuplum, regnabit.

²⁾ Quatuor venti reges sunt, qui persequentur ecclesiam, quae tunc erit, et alios bello occident, sine misericordia.

fidem quam prædicaverat. Et tunc mittet Filius hominis angelos suos, et colligent electos ejus a quatuor ventis a summis cœlorum usque ad terminos eorum, et deducunt eos quærere. Tunc mittet Filius Dei malos dæmones, ut mittant omnes gentes ante se, et dicet ad eos: venite, qui dicebatis manducavimus et bibimus et recepimus quæstum hujus mundi. Et post hæc iterum inducuntur, et statim stabunt omnes ante tribunal, timentes omnes gentes. Et libri aperientur vitæ, et manifestabunt omnes gentes impietatem suam. Et glorificabit justos in patientia eorum et opera bona gloria et honor et incorruptio, servantibus mandata angelica et obedientibus injuste, ira et indignatio et tribulatio et angustia apprehendet eos. Et deducet Filius Dei electos suos de medio peccatorum et dicet ad eos: venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi. Tunc peccatoribus dicet: discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est Diabolo et angelis ejus. Et cæteri videntes novissima abscissione, projicient peccatores in infernum præcepto invisibilis Patris. Tunc exient spiritus de carceribus non credentium, et tunc vox mea audita erit, et erit unum ovile et unus pastor. Et exiet de inferioribus

timque cœlum tremet et obscurabitur, et sol lucet usque ad horam nonam. Et tunc manifestabitur Filius hominis in gloria sua, omnesque sancti et et angeli cum eo, et sedes ponentur supra nubes, sedebitque supra sedem gloriæ suæ cum XII apostolis super XII sedes suæ gloriæ. Et libri aperientur, et judicabit omnes gentes orbis terræ, tunc prædicabitur fides. Tunc mittet Filius hominis angelos suos, et colligent electos suos a summis cœlorum usque ad fines eorum, et adducunt cum sua in omnia mihi super nubem in aërem. Tunc mittet Filius Dei dæmones malos et ejiciet eos cum ira, et omnes linguas quæ crediderunt in eum, eos ve. . . n. . . r et. . . . qui. . . . manducemus et bibamus et recipiamus et his, qui hic sunt, et videamus, quale adjutorium habebit de his, et confestim omnes gentes ante judicium timidum. Et aperientur duo libri, et manifestabunt omnes gentes eum prædicatione eorum et glorificabunt justos in sufferentia eorum cum operibus bonis, gloria et honor inaccessibilis custodientibus angelicam vitam, et obedientes iniquitati, iram et furorem et angustiam et indignationem accipient. Et separabit Filius hominis justos suos de medio peccatorum, dicens eis: venite, benedicti Patris mei, percipite pa-

terræ obscurum tenebrosum, quod est tenebrosum gehennæ ignis, et comburēt universa usque ad aërem firmamenti ab inferioribus. Et erit Dominus in firmamento usque ad inferiora terræ. Sicut homo habens triginta annos levaret lapidem et mitteret deorsum, vix per tres annos fundum attingeret: tanta est profunditas lacu et ignis, ubi peccatores habitabunt.

XI.—Et tunc ligabitur Sathanas et omnis militia ejus, et mittetur in lacum ignis. Et deambulabit Filius Dei cum electis suis de super firmamentum, et claudet Diabolum ligans eum insolubilibus vinculis fortibus. Cum peccatores plorantes et lugentes dicent: absorbe nos, terra, et operi nos morte; et tunc fulgebunt justi sicut sol in regno Patris eorum. Et deducet eos ante sedem Patris invisibilis, dicens: ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Deus; juste, mundus te non cognovit, ego autem cognovi te in veritate, quia tu me misisti. Et tunc respondebit Pater Filio suo, dicens: Fili dilecte mi, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, qui negaverunt me et dixere: nos dii sumus et præter nos non est alius Deus; qui prophetas tuos ceciderunt et justos tuos persecuti sunt, et tu persecutus es eos in tenebras exteriores.

ratum vobis regnum a constitutione mundi. Et tunc dicet peccatoribus: discedite a me, maledicti, in ignem æternum, paratum Diabolo et angelis ejus. Et ceteri videbunt novissimam separationem et convertentur peccatores in infernum. Et per licentiam Patris, exhibunt de carcere spiritus increduli aliquando et vocem meam audient, et erit unum ovile et unus pastor. Et tunc per licentiam Patris exiet de inferiori terrae obscuritas tenebrosa et geenna ignis, et ardebit omnia inferiora terrae usque ad aërem firmamenti, erit ignis afflic¹⁾

(Ign. v. Döllinger, Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters. München 1890, II, стр 85—92).

¹⁾ Краятъ липсва.

Ibi erit fletus et stridor dentium. Et tunc sedebit Filius Dei a dextris Patris sui, et praecepit Pater angelis suis, et ministrabit eis et ponet eos in choros angelorum, ut induat eos indumentis incorruptibilibus, et dabit eis coronas immarcessibiles et sedes immobiles: et Deus in medio erit. Et non esurient neque sitient amplius, neque cadet super illos sol, neque ullus aestus. Et absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum et regnabit (Filius) cum Patre in saecula saeculorum.

Hoc est secretum hæreticorum de Concôrezio, portatum de Bulgaria Nazario suo episcopo, plenum erroribus.

(Benoist, Histoire des Albigeois et des Vaudois ou Barbets. Paris 1691, I, стр 283—296).

Новозавѣтни книги.

Четвероевангелие. — Четиритѣ канонични Евангелия на християнитѣ сж били основна книга на богомилитѣ. Това се потвърждава отъ всички досежни извори. Богомилитѣ (въ сжщность, избранитѣ, съвършенитѣ отъ тѣхъ) носѣли Евангелието постоянно въ ржцѣтѣ си, казва пресвитеръ Козма, единъ отъ първитѣ изобличители на богомилството¹⁾; тѣ го знаели наизустъ, добавятъ най-добрѣ освѣдоменитѣ свидѣтели на това учение — Евтими отъ Акмония²⁾ и Евтими Зигавинъ³⁾; при посвещение на нѣкого за членъ на сектата или

¹⁾ и сѣое иψλιε в ржкѣ держаще. . . и стражитѣ сѣое вψлиε в ржкѣ нхъ. Козма, 30, 31.

²⁾ ἐπὶ στόματος ἔχουσι τὸ εὐαγγέλιον. Изд. Ficker, 63.

³⁾ ἀποστηθίζουσι . . . τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον, καὶ τὸ κατὰ Μάρκον, καὶ τὸ κατὰ Λουκᾶν, καὶ τὸ κατὰ Ἰωάννην. Zigabenus, Adversus Bogomilos. Изд. въ Patr. Graeca CXXX, 1292, или, по другъ ржкописъ, изд. у Ficker, 98.

при извършване на нѣкоя друга служба, безъ Евангелието не е могло да се mine както у богомилитѣ, така и у западнитѣ дуалисти въ Италия и Франция.¹⁾ Съ други думи, Евангелието е било нарѣчната и света книга на богомилството.

Богомилското четвероевангелие е било тѣждествено по съдържание съ каноничното християнско. Зигавинъ разказва, че, като прѣгледаль внимателно Евангелието на богомилския наставникъ Василия, намѣрилъ го напълно еднакво съ употребяваното въ православната черква. Въ своитѣ прѣнии обаче Васили си служелъ съ извадки, които не се намирали въ неговия текстъ и които той знаелъ отъ друго Евангелие, което не било прѣправено отъ Йоана Златоуста (*Χρυσόστομος*), наричанъ отъ богомилитѣ, за подигравка, *Ἐμψήνομος* (*Ἰψόστομος*).²⁾ Отъ това извѣстие разбираме, че нѣкои богомили си служели съ евангелски текстъ, който билъ нагоденъ по тѣхното учение и се различавалъ на мѣста отъ каноничното Евангелие. Това ни подсѣща за Евангелието у нѣкои отъ прѣдтечитѣ на богомилитѣ — гностицитѣ и манихеитѣ. Така, Василидъ и Маркионъ отхвърляха нѣкои мѣста отъ каноничното Евангелие или и цѣли евангелисти. Маркионъ признаваше само Евангелието на Лука, като и отъ него изваждаше pasajитѣ, въ които се говори за Христовото рождение или въ които сж отразени еврейски възгледи.³⁾ Мани, основателтѣ на манихейството, заявяваше, че много мѣста отъ Евангелията не отговарятъ на дѣйствителния животъ на Исуса, че тѣ били криво прѣдадени.⁴⁾ Твърдѣ е възможно, слѣдвателно, въ нѣкои пуритански богомилски срѣди да се е пазѣлъ особенъ евангелски текстъ, прѣчистенъ отъ изрази, които не се сѣждали съ тѣхното учение; такъвъ ще да е билъ именно и текстътъ, отъ който богомилтѣ Васили правѣлъ извадки. Иначе изобщо богомилитѣ употребявали каноничното Евангелие на официалната черква. Въ това се увѣряваме най-сетнѣ и отъ запазенитѣ евангелски рѣкописи на богомилитѣ, каквито сж напр. Хваловото Евангелие,⁵⁾ Николското,⁶⁾ употребявани у босненскитѣ патарени, Лионското

¹⁾ Срв. за това по-долу, при „Катарския трѣбникъ“.

²⁾ P. Gr. CXXX, 1317.

³⁾ *Ephraim*. *Adversus haereses*. P. Gr. XLI, 703.

⁴⁾ *Hegemonius*, *Acta Archelai*, P. Gr. X, 1513—1514.

⁵⁾ *Gj. Daničić*, *Hvalov rukopis* (въ *Starine III*, стр. 1 и сл.)

⁶⁾ Ъ. *Даничић*. *Николско јеванђеље*. Биоград 1864.

Евангелие на албигойцитѣ¹⁾ и др. Първитѣ двѣ слѣдватъ Кирило-Методиевския прѣводъ, направенъ отъ грѣцкия оригиналъ, а Лионскиятъ провансалски прѣводъ е направенъ по Вулгатата, употрѣбявана въ западната черква.

Но, като си служели съ сѣщото канонично Евангелие, богомилитѣ го тълкували по своему, споредъ своитѣ богословски възгледи, и това правѣло още по-голѣмо различieto между християнство и богомилство. Богомилитѣ учили, че евангелскитѣ истини трѣбва да се разбиратъ въ дълбока, прѣносна смисль, а не да се приематъ въ прѣкото имъ, буквално значение. „Ако и да държатъ, казва пресвитеръ Козма, светото евангелие въ ржката си, но го тълкуватъ неправилно.“²⁾ На друго мѣсто на своята Бесѣда той ги прѣдава на проклятие за това имъ отнасяне къмъ Светото писание: „Който прѣиначава по своему евангелскитѣ и апостолски думи и не ги приема, както сж ги изправили светитѣ мже, да бжде проклетъ!“³⁾ Евтими отъ Акмония сжщо ги укорява, задѣто прѣдавали Св. писание лукаво и извратено.⁴⁾ Тулузскиятъ инквизиторъ Бернардъ Гвидони, който е оставилъ единъ отъ най-цѣннитѣ извори за изучване на западнитѣ дуалисти, твърди, че тия послѣднитѣ чели Евангелието и Посланията апостолски на простонароденъ езикъ и ги тълкували по свой начинъ, противенъ на наредбитѣ на Римската черква.⁵⁾

Ето за примѣръ какъ богомилитѣ тълкували по своему нѣкои мѣста изъ Евангелието. Противобогомилската литература е пълна съ такива посочвания. Така, като не признавали причастието, за което се отнася реченото у Матей, гл. XXVI, 26—28 (Вземете и яжте, това е моето тѣло . . . Пийте отъ нея всички, това е моята кръвь . . .), богомилитѣ заявявали, казва пресвитеръ Козма, че тия думи не били за комката,

1) *L. Clédat*, Le Nouveau Testament traduit au XIIIe siècle en langue provençale. Paris 1888.

2) *Козма*, 32.

3) „Иже развращаетъ ѡ себѣ словеса иѣлскаѧ и апльскаѧ и не дѣржитъ тако же испракиша сѣиѧ мѣжи, да бѣдеѧ проклатѣ.“ *Козма*, 68—69.

4) *Kai tas grafas oi aspeis (т. е. Βογόμελοι) δολως και εν υποκρισει μεταρχονται, μη ποιουντες μηδє φρονουντες τα των θεϊων γραφων.* *Ficker*, 69.

5) Item, legunt de Evangeliiis et de Epistolis in vulgari, explicando et exponendo pro se et contra statum Romane Ecclesie. *Bernardus Guidonis*. Practica inquisitionis heretice pravitatis. Publié par C. Douais. Paris 1886, стр. 242.

а означавали: тѣлото — Евангелието, а кръвта — Апостола.¹⁾ Дѣто пѣкъ въ Евангелието стои какъ Исусъ наситилъ народа съ петъ хлѣба, това не било истина, казвали богомилитѣ: туй означавало четиритѣ Евангелия и петото — Апостола,²⁾ чрѣзъ които се дава духовна храна на вѣруещитѣ. Разказътъ у Лука, IX, 5 сл., дѣто дяволътъ възвежда Исуса на една планина и се обѣщава да му подари всичко, което се вижда оттамъ, ако Исусъ му се поклони, се обяснявалъ отъ богомилитѣ, съгласно съ учението имъ за сътворението на видимия свѣтъ отъ дявола, така: Високата планина е второто небе. Дяволътъ не ще е могълъ да се възкачи на нея, ако тя да не е била негово творение; той не би рекълъ на Исуса да му прѣдаде всичкитѣ царства, които се виждали отъ планината, ако той да не е билъ тѣхенъ господарь.³⁾ Витлеемъ, дѣто се родилъ Исусъ, е въ сѣщностъ богомилската община, истинската християнска черква, въ която Словото божие се ражда и проповѣдва; царь Иродъ пѣкъ е православната черква, която се опитва да убие родилото се между богомилитѣ Слово на истината.⁴⁾ Стихътъ у Матея (IV, 13), дѣто е речено, че Исусъ напусналъ Назаретъ и се заселилъ въ Капернаумъ, означавалъ въ прѣносна смисълъ слѣдното: Исусъ оставилъ православната черква (Назаретъ) и миналъ въ богомилската, която е Капернаумъ.⁵⁾ Стиха у Матея, III, 7 — И като видѣ Йоанъ мнозина фарисеи и садукееи, че отиватъ при него да се кръстятъ, рече имъ: изчадия ехиднени! кой ви подсказа да бѣгате отъ бждещия гнѣвъ? — тѣ обяснявали иносказателно: православнитѣ сж фарисеи и садукееи, сѣме на змията, родени отъ съвкуплението ѝ съ Ева.⁶⁾ Петъръ Сарнайски, участникъ и историкъ на противоалбигойския кръстоносенъ походъ, приписва на провансалскитѣ дуалисти слѣднитѣ тълкования за новозавѣтни лица и мѣста: „Тѣ твърдѣха, казва той, че всички отци отъ Стария завѣтъ сж осждени на вѣчна мжка и че Иоанъ Кръстителъ билъ единъ отъ най-главнитѣ демони. Тѣ дори си говорѣха скришомъ, какво и тоя Христосъ, който

1) *Козма*, 12.

2) *Козма*, 37.

3) *Zigabenus. Patr. Gr. CXXX, 1324—1325.*

4) *Пакъ тамъ*, 1321.

5) *Пакъ тамъ*, 1325.

6) *Пакъ тамъ*, 1324.

се билъ родилъ въ земния и видимъ Витлеемъ и билъ разпънатъ на кръстъ въ Йерусалимъ, че и той билъ лошъ (malus), че Мария Магдалина била негова наложница и че тя именно е била жената, заловена въ блудство, за която се говори въ Евангелието. Що се отнася до добрия Христа, той, споредъ тѣхното казване, никога не е ялъ или пилъ, нито се хранѣлъ съ сжщинско месо, нито пкъкъ нѣкога е билъ на тоя свѣтъ, а само духовно е прѣбивавалъ въ тѣлото на (апостолъ) Павла. А дѣто поменахме за земния и видимъ Витлеемъ, продължава историкътъ, то е, защото еретицитѣ си въобразяваха, че имало друга, нова и невидима земя и че на нея, споредъ нѣкои отъ тѣхъ, се билъ родилъ добрия Христосъ и билъ разпънатъ“.¹⁾

Богомитѣ, ако и да си служели и съ четиритѣ Евангелия, прѣдпочитали обаче Йоановото прѣдъ синоптичнитѣ (на Матей, Марка и Лука) и го употрѣбявали току-речи при всички свои обреди. Така, при приемане нѣкого въ своята вѣра, тѣ възлагали на главата му Йоановото Евангелие, казва Зигавиъ за цариградскитѣ богомили.²⁾ При извършване на тоя обредъ у албигойцитѣ, четѣло се началото на сжщото Евангелие „Въ начало бѣше Словото и пр“. до стихъ 14: „И стана плътъ и живѣ между насъ“. При приемане на болни въ своята черква, както и при прѣдсмъртната изповѣдь, албигойцитѣ чели пакъ началото на Йоановото Евангелие.³⁾ Отъ тѣзи и други подобни вѣсти за полагаането на Йоановото Евангелие на главата на вѣрнитѣ може да се прѣдположи, че богомитѣ сж имали това Евангелие и въ отдѣлни ржкописи, извнъ общото Четвороевангелие, или пкъкъ, можеби, само сж разтваряли Четвороевангелието при първата глава на Йоана.

Прѣдпочитането, давано на Йоановото Евангелие, било въ зависимостъ прѣди всичко отъ култа на богомитѣ къмъ евангелиста Йоана. Тѣ учили, че дѣва Мария, Исусъ и Йоанъ

¹⁾ *Petrus Vallium-Sarnaii monachus. Historia Albigensium* (Recueil des historiens des Gaules et de la France. T. XIX), стр. 5.

²⁾ *Zigabenus*, 1313.

³⁾ *Bernandus Guidonis, Practica*, 241. — Подобенъ документъ е обнародванъ и у *Döllinger*, *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters*, т. II, 5. Срв. още у *C. Schmidt. Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigois*, т. II, 127, 129.

сж ангели, изпратени на тоя свѣтъ отъ Бога Отца. Италиянскиятъ познавачъ и изобличителъ на дуалиститѣ прѣзъ XIII в., Монета, изрично подчертава тая особеностъ на славянскитѣ дуалисти.¹⁾ Отъ друга страна, Йоановото Евангелие допадало на богомилитѣ и по основната мисль, прокарана въ него. Началото на това Евангелие било цѣло откровение за богомилитѣ; тамъ тѣ виждали разгадка на своето учение за двѣтъ начала — свѣтлина и мракъ, добро и зло, както и за духовната, неплътска цѣль на своя животъ на тоя свѣтъ. Нека прочее си припомнимъ тия първи стихове на Йоана: „Въ начало бѣше *Словото*, и Словото бѣше у Бога, и Богъ бѣше Словото. То бѣше въ начало у Бога. Всичко чрѣзъ него стана, и безъ него не стана нито едно отъ онова, което е станало. Въ него имаше животъ, и животътъ бѣше свѣтлината на чловѣцитѣ. И свѣтлината свѣти въ мрака, и мракътъ я не обзе. Имаше единъ чловѣкъ, пратенъ отъ Бога, името му Йоанъ; той дойде за свидѣтелство, да свидѣтелствува за свѣтлината, та всичкитѣ да повѣрватъ чрѣзъ него. Той не бѣше свѣтлината, а бѣ пратенъ да свидѣтелствува за свѣтлината. Сжществуваше истинската свѣтлина, която просвѣтява всѣки чловѣкъ, който идва на свѣта. Въ свѣта бѣше, и свѣтътъ чрѣзъ него стана, но свѣтътъ го не позна. Дойде у своитѣ си, и своитѣ го не приеха. А на всички ония, които го приеха, — на вѣрвацитѣ въ неговото име, даде власть да станатъ божи чада; тѣ се родиха не отъ кръвь, ни отъ похоть плътска, нито отъ похоть мжжка, а отъ Бога. И Словото стана плътъ и живѣ между насъ“. Йоановото Евангелие допадало на богомилитѣ и поради своитѣ отлики отъ синоптичнитѣ Евангелия. Докато у Матей и у Лука се изтъква особено чловѣческата страна отъ живота на Исуса и се говори за еврейското родословие и произходъ на Христа; докато у Марка Евангелието се почва съ свидѣтелство отъ старозавѣтнитѣ пророци, малко на почитъ у богомилитѣ, и съ Йоана Кръстителя, прѣкарванъ за лошъ демонъ у сжцитѣ

¹⁾ Sclavi vero dicunt, quod Deus Pater justorum tres angelos misit in mundum: unus ex eis formam mulieris accepit in mundo isto et hic dictus est Maria, alii vero duo viriles formas sumserunt, scilicet Chitstus et Joannes Evangelista — quem adhuc credunt Sclavi et qui duo ponunt principia, in illa forma existere quam assumpsit . . . *Moneta*, Adversus Catharos et Waldenses. Romae 1743, кн. III, гл. 2.

богомили, — Евангелието на Йоана изтъква главно божествения произходъ на Исуса, неговото прѣдвѣчно битие като Богъ Слово (Логосъ), което приема човѣшки образъ, става носителъ на разума и истината между чловѣцитѣ, и съ това ги повежда отъ видимия свѣтъ къмъ възвишения, духовенъ миръ, за да ги спаси. Оттамъ и името на евангелиста — Йоанъ „Богословъ“, оттамъ и символния образъ на сжщия като орелъ, който се унася къмъ небеснитѣ висини. Антиюдейската струя, прокарана въ четвъртото Евангелие, сжщо така е допринела за особената привързаностъ на богомилитѣ юдеомразци къмъ него. Най-сетнѣ, сжщиятъ Йоанъ Богословъ, най-любимиятъ ученикъ на Исуса, е станалъ за богомилитѣ и авторъ на тѣхната „Тайна книга“, за която говорихме по-горѣ.

Павликянитѣ сжщо така си служели съ Четвероевангелието. За това свидѣтелствува Петъръ Сицилийски, който прѣзъ 868—869 г. прѣстоялъ деветъ мѣсеци въ павликяния градъ Тефрика, въ Армения, и написалъ история на ересъта и изобличение противъ нея. Интересна е старинната бѣлѣжка на полето на неговата история, дѣто приписвачтъ добавя, какво въ негово врѣме павликянитѣ употрѣбвали само двѣ Евангелия, и особено това на Лука¹⁾. Второто Евангелие ще да е било, бѣзъ съмнѣние, Йоановото. Евангелието на Лука тѣ сж прѣдпочитали прѣдъ Матеевото и Марковото поради антиюдейския му характеръ. Българскитѣ павликяни си служели съ славянското Евангелие (съ четиритѣ евангелисти) дори до XVII в., когато минали въ католичество.²⁾

Апостолъ. — Втората новозавѣтна канонична книга на богомилитѣ е била Апостолътъ, съдържащъ Дѣлата (Дѣянията) и Писмата (Посланията) на апостолитѣ. Пресвитеръ Козма, който на двѣ мѣста споменава за употрѣбата на Апостола у богомилитѣ, нарича тая книга Праксъ Апостолъ³⁾,

¹⁾ Οἱ γὰρ οὖν μόνοις τοῖς δύο χρῶνται Εὐαγγέλοις, καὶ μᾶλλον τῷ κατὰ Λουκᾶν. *Petrus Siculus, Historia Manichaeorum qui et Pauliciani dicuntur.* Patr. Gr. C I V, 1255—1256, текстъ и забѣлѣжка 13.

²⁾ *E. Fermezdžin, Acta Bulgariae Eclesiastica*, 80.

³⁾ ꙗко же въ вѣтцихъ близнишихъ ксеѣдѣте, ꙗко ѡ тетрѣ-ѣѣли то есть ричино и ѡ апракосѣ (ѡ праксѣ въ Румянцевския прѣписъ) апли. *Козма*, 12. — . . . но чѣтыри еѣлисты, ꙗтѡи апракѡ (опракѣ въ Казанския прѣписъ). *Козма*, 37. Въ началния текстъ на Козма е било

което въ сжщность значи Дѣяния апостолски (αἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων); но подъ това име той разбира цѣлия Апостолъ. Зигавинъ опрѣдѣля това по-точно; той казва, че богомилитѣ си служели и съ двѣтѣ части на Апостола, именно съ Дѣянията и съ всичкитѣ Послания апостолски¹⁾. Съ други думи, тѣ приемали и Петровитѣ Послания, които се отхвърляли отъ крайнитѣ богомили и отъ павликянитѣ. Вече и туй показва, че цариградскитѣ богомили, отъ групата на Василия, се придържали до умѣреното богомилство. Евтими отъ Акмония дори казва, че богомилитѣ знаели на изусть, заедно съ Евангелието, и Павловитѣ Послания²⁾. Павликянитѣ не приемали цѣлия Апостолъ; тѣ признавали само Дѣянията апостолски, четиринадесетътѣхъ Послания на Павла, Посланието на Якова, тритѣ Послания на Йоана, Посланието на Юда, но отхвърляли Посланията на апостолъ Петра, когото тѣ ненавиждали поради отричането му отъ Христа. Освѣнъ това, арменскитѣ павликяни си служели и съ Посланията на своя учитель Сергия³⁾. Въ бѣлѣжката къмъ Историята на павликянитѣ отъ Петра Сицилийски, за която поменахме по-горѣ, се казва, че павликянитѣ приемали всичко петнадесетъ Павлови послания, послѣдното отъ които е било Посланието до Лаодикийцитѣ.⁴⁾ Това кратко послание, чийто истински авторъ не е установенъ въ богословската наука, е бивало смѣтано отъ нѣкои отци на черквата за канонично, а отъ други отхвърляно. Мар-

въ праксъ, както е напр. въ Румянцевския прѣписъ, а не *ω απαρκοςε*, както е въ изданието на Попруженко. Богомилитѣ не сж си служели съ изборенъ Апостолъ (апракосъ), а само съ Дѣянията апостолски (праксъ Апостолъ). Тая оправка трѣбва да стане и въ новобѣлгарския прѣводъ на Козма у В. С. Киселковъ, Презвитер Козма и неговата беседа против богомилите. Карнобат 1921, стр. 40, 56.

1) . . . τῆς βιβλίου τῶν Πράξεων σὺν ταῖς Ἐπιστολαῖς πάσαις. *Zigabenus*, 1292.

2) ἐπὶ στόματος ἔχουσι τὸ εὐαγγέλιον καὶ τὰς τοῦ ἁγίου Παύλου ἐπιστολάς. *Ficker*, 63, 69.

3) Καὶ τὰς τοῦ ἁγίου Παύλου τοῦ ἀποστόλου δεκατέσσαρας Ἐπιστολάς καὶ τὴν Ἰακώβου καθολικὴν καὶ τὰς Ἰωάννου τρεῖς καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Ἰούδα καθολικὴν καὶ τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων ὡς εἶσι παρ' ἡμῖν ἀπαραλλάκτως ἐν λέξεσιν. Ἐχουσι δὲ καὶ τοῦ διδασκάλου αὐτῶν Σεργίου ἐπιστολάς θεοστυγεῖς, πάσης ὑπερφανίας καὶ ἀσεβείας ἀναμέστους. Τὰς γὰρ δύο καθολικάς τοῦ μεγάλου καὶ ἀκραίφονος θεμελίου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ κλειδοῦχου τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας Πέτρου τοῦ πρωταποστόλου οὐ δέχονται. *Petrus Siculus, Historia etc.*, 1256.

4) Ἐχουσι γὰρ καὶ πρὸς Λαοδικεῖς ἑτέραν ἐπιστολήν. *Сжци*, пакъ тамъ, бѣлѣжка 13.

киониститѣ и нѣкои по-късни дуалисти го приемали, едно отъ почитъ къмъ тѣхния любимъ апостолъ Павла, коумо то се приписва, друго поради чисто новозавѣтното становище, застѣпено въ него. То се намира и въ Лионския албигойски ржкопись отъ XIII в. между посланията на апостолъ Павла.¹⁾ То е печатано като канонична книга и въ нѣкои научни и протестантски издания на Библията.

Българскитѣ павликяни запазили традицията на своитѣ арменски прѣдходници по отношение на Апостола дори до края на своето сществуване като дуалисти, т. е. до началото на XVII в. Въ свидѣтелството на Богдана Бакшича за тѣхъ отъ 1640 г. намираме, че тѣ си служели, освѣнъ съ Евангелието, още и съ Посланията на Павла, съ Дѣянията апостолски и съ Апокалипсиса,²⁾ за който ще кажемъ двѣ думи по-долу.

Западнитѣ дуалисти приемали, заедно съ Евангелието, и Апостола, който сжщо така билъ прѣведенъ на народенъ говоримъ езикъ. Тулузкиятъ инквизиторъ Бернардъ Гвидони съобщава за албигойцитѣ, които той нарича нови манихейци, че тѣ си служели не само съ Евангелието и Посланията апостолски, но дори, позовавайки се по казаното въ тѣхъ, укорявали католишкото духовенство въ отстѣпление отъ правитѣ догми.³⁾ Подобно на българскитѣ богомили, тѣ приемали цѣлия Апостолъ и не отхвърляли Петровитѣ Послания, като павликянитѣ. Въ Лионския албигойски ржкопись сж помѣстени Дѣянията и всичкитѣ Послания апостолски, заедно съ Петровитѣ.

Апокалипсисъ. — Апокалипсисътъ или Откровението на Йоана Богослова е послѣдната отъ новозавѣтнитѣ канонични книги. Тая единствена пророческа книга на Новия Завѣтъ

¹⁾ Издадено у *L. Clédat*, *Le Nouveau Testament*, стр. 432.

²⁾ *Altri libri della scrittura non si trovano fra di loro, solamente l'Evangelii et le Pistole di S. Pavlo, atti dell'apostoli et il libro dell'apocalipsis. E. Fermendzin*, *Acta Bulgariae Ecclesastica*, 80.

³⁾ *Legunt de Evangelii et de Epistolis in vulgari, applicando et exponendo pro se et contra statum Romane Ecclesie. B. Guidonis*, *Practica*, стр. 242. — *Et ad hoc adducunt auctoritates, secundum suam expositionem et suum intellectum, Evangelii et Epistolarum contra statum prelatorum et clericorum et religiosorum quos vocant phariseos et falsos prophetas qui dicunt et non faciunt. Сжци, сжщо, стр. 241.*

разкрива тайната за второто идване на Исуса, прѣди свършъка на свѣта, и за сѣденето на челоувѣчския родъ. Въ нея се подчертава вѣрата въ бѣдния животъ и се ободряватъ християнитѣ да понасятъ теглата на тоя свѣтъ, за да дочакатъ своето спасение и блаженство.

Природното любопитство на човѣшкия духъ да узнае скритото бѣдеще и да разгадае тайнитѣ и символни мѣста въ Апокалипсиса е правѣло, щото тая книга да бѣде еднакво интересна и примамлива за теоретицитѣ богослови и за простодушнитѣ вѣруещи. Сѣ поради това тя е породила и други неканонични Откровения или Видѣния, прѣписвани и жадно четени отъ цѣлия християнски миръ. Богомилитѣ, като приемали каноничния Апокалипсисъ, тълкували го споредъ своитѣ възгледи, толкова повече, дѣто и самата тая книга се подава на всевъзможни мистични и алегорични обяснения. Апокалипсисътъ се поменава изрично отъ Зигавина между богомилскитѣ книги¹⁾; той се намира и въ Лионския албигойски рѣкописъ²⁾; бѣлгарскитѣ павликяни го употрѣбавали до найкъсно врѣме³⁾; Босненскитѣ патарени не само го приемали, но си и служели съ него въ прѣннията си съ католицитѣ.⁴⁾

Отношение на богомилитѣ къмъ старозавѣтнитѣ книги.

Богомилитѣ се държели обикновено неприязнено къмъ еврейскитѣ канонични книги, къмъ Стария завѣтъ. Тѣ ги отхвърляли изцѣло или приемали само нѣкои отъ тѣхъ. Това си отнасяне къмъ старозавѣтнитѣ книги тѣ били наслѣдили отъ гностицитѣ и манихеитѣ. Маркионъ (II в.), единъ отъ най-виднитѣ гностици и дуалисти, чието влияние е траело вѣкове наредъ, учелъ, че двѣтѣ начала — свѣтлината и мракътъ, доброто и злото, сж вѣчни, противни и независими; че свѣтътъ и животътъ прѣдставятъ смѣсица и борба между тия начала, които най-сетнѣ ще се отдѣлятъ и заживѣятъ самостоятелно. Той учелъ още, че злото начало е творецъ на ста-

1) *Zigabenus*, 1292.

2) Стр. 269 и сл. въ изданието на *Clédât*, *Le Nouveau Testament*.

3) *Fermendžin*, *Acta Bulgariae Ecclesiastica*, 80.

4) *Starine I*, 130 (*De Cruce*, cap. 11, първи редъ).

розавѣтния, на еврейския миръ, съвсѣмъ противенъ на новозавѣтния свѣтъ, дѣто доброто начало е призовано да отлѣчи отъ злото духовния свѣтъ и да го изведе въ неговото самостоятелно, честито битие. Въ главното си съчинение „Антитези“, за което знаемъ прѣдимно отъ писателитѣ, които сж го критикували, Маркионъ посочва противорѣчията между новозавѣтнитѣ и старозавѣтнитѣ книги, особено пъкъ Мойсеевитѣ, и отхвърля напълно послѣднитѣ. Въ старозавѣтнитѣ книги Богъ е жестокъ тиранинъ и лъжець, покровитель на грабежитѣ и убийствата; новозавѣтниятъ Богъ се отличава съ благость, доброта и човѣщина. Отъ новозавѣтнитѣ книги Маркионъ приемалъ Евангелието, главно туй на Лука, въ което е застъпено противоеврейско гледище, и нѣкои отъ Павловитѣ послания¹⁾.

Мани (III в.), родоначалникътъ на манихейството, е подържалъ изобщо сжщото гледище на Маркиона. Въ Аста Агшелай, дѣто сж изложени най-старитѣ, съврѣмenni свидѣтелства за Мани, послѣдниятъ се изказва така за книгитѣ отъ Стария и отъ Новия завѣтъ: Писаното у пророцитѣ и въ закона (Мойсеевитѣ книги) трѣбва да се припише на внушението на сатаната, казва Мани. Чрѣзъ пророцитѣ е говорилъ сатаната и ги е каралъ да приписватъ на Бога не само разни невѣжества, изкушения и страстни пожелания, но и да го прѣдставятъ алченъ за кръвъ и месо, та по такъвъ начинъ да прѣхвърли своитѣ сатанински особености и тия на пророцитѣ си върху Христовия Отець. Не може прочее законътъ и пророцитѣ да се поставятъ, безъ опасностъ, на равно съ Новия завѣтъ, защото докато учението на нашия Спаситель се обновява изъ день въ день, законътъ въ сжщностъ е извехтѣлъ, остарѣлъ и приближилъ до своята кончина. Както дърво, съ застарѣлъ дънеръ и клонове, които не произвеждатъ плодъ, се отрѣзва; както нѣкои членове на тѣлото, ако сж поврѣдени, се ампутиратъ, за да не се прѣсне заразата по цѣлия организъмъ: така, слѣдвателно, ако се държи противрѣзливиятъ по внушение на сатаната законъ, той ще лиши човѣшката душа отъ нейното спасение. Законътъ прочее и пророцитѣ сж до Йоана Кръстителя (Лука XVI, 16), а слѣдъ Йоана се явява законътъ на истината, обѣтованиятъ за-

¹⁾ Вж. за това въ полемиката на *Tertulianus*, *Adversus Marcionem* (Patr. Latina, II), кн. I, гл. 19; кн. IV, гл. 1 и слѣдващи.

конѣ, законътъ на небесата, новиятъ законъ на човѣшкия родъ¹⁾. Подобно гледище на Мани, подкрѣпено съ изписи изъ старо и новозавѣтнитѣ книги, е изложено и въ писмото на Диодора до епископъ Архелая, отъ което привеждаме слѣднитѣ извадки за случая: Споредъ Мани, Мойсеевитѣ книги прѣвъзнасятъ богатството; тамъ Богъ казва: Азъ създавамъ богатия и бѣдния (Притчи XXII, 2)²⁾, а въ Новия законъ Исусъ зове бѣднитѣ „блаженни“ (Матей V, 3) и за свои ученици приема само ония, които се отрекатъ отъ всичко, каквото иматъ (Лука XIV, 33). Моисей, обявителтъ на стария законъ, ограбва златото и среброто на египтянитѣ при бѣгството на евреитѣ (Изходъ XII, 35), а Исусъ не позволява дори да се пожелае чуждото благо (Мат. V, 28). Моисей казва: „Око за око, зжбъ за зжбъ“ (Изходъ XXI, 24), а Исусъ съвѣтства: „На тогова, който те удари по едната страна, обърни и другата“ (Лука VI, 29). Мойсеевиятъ Богъ заповѣдва да се убива съ камъни всѣки, който работи въ сжбота, дори и оня сиромасъ, който отъ незнание и неволя събира дърва въ тоя день (Числа XV, 32 сл.), а Исусъ не само не запрѣщава това, но дори заповѣдва на болния да понесе одъра си въ сжбота (Марко II, 11), нито пъкъ забрани на ученицитѣ си да жьсатъ житни класове и да ги ядатъ въ сжбота (Марко II, 23; Лука VI, 1). Пъкъ и по свидѣтелството на апостола, Мойсеевиятъ законъ прѣдписва смъртъ, а Исусовиятъ дарява животъ: „Нашиятъ даръ иде отъ Бога, който ни направи способни да бждемъ служители на новъ завѣтъ, не на буквата, а на духа, защото буквата убива, а духътъ оживотворява. Но ако служенето на онова, което докарва смъртъ, написано съ букви издълбани на камънъ, стана съ такава слава, щото синоветѣ Израилеви не можеха да гледатъ Моисея въ лице, поради блѣсъка на лицето му, който впрочемъ прѣминаваше, какъ да не бжде служенето на Духа съ по-голѣма слава? Ако прочее служенето на онова, което докара осжждане, стана съ слава, служенето на онова, което докарва правда, го надминава много повече по слава“ (II Кор. III, 6 сл.). Апостолъ

1) Срв. Acta Archelai, P. Gr. X, 1452—1453.

2) Въ Acta Archelai, които сж запазени въ латински прѣводъ, цитатътъ (Ego divitem et pauperem facio. Prov XXII, 2) не е направенъ нито споредъ Вулгатата, нито споредъ текста на 70-тѣхъ, дѣто стои: „Богатъ и бѣденъ се срѣщатъ: Господъ създава единия и другия“.

Павелъ казва още: „Ако градя отново онова, което съмъ разрушилъ, показвамъ се прѣстѣпникъ“ (Гал. II, 18). Мойсеевиятъ законъ подсѣща само за грѣха (Рим. III, 20), затова и той е траелъ до Йоана Кръстителя (Матей XI, 13; Лука XVI, 16). Отсичането главата на Йоана символизира края на тоя законъ ¹⁾

Това отрицателно становище къмъ старозавѣтнитѣ и особено Мойсееви книги отдѣляло силно манихеитѣ отъ официалното християнство, което въ старозавѣтнитѣ книги намира доказателства и пророчества за Исуса, както и наопаки, служи си съ посочвания отъ Новия завѣтъ за подкрѣпа на Стария. И когато, за да упреknатъ манихейското учение, християнитѣ прибѣгвали до стиха у Йоана (V, 46): „Ако да бѣхте вѣрвали въ Мойсея, щѣхте да повѣрвате и на мене, понеже той е писалъ за менъ“, манихеитѣ веднага отбивали събесѣдника си заявявайки, че тоя пасажъ не ще е точенъ, тъй като Исусъ не е могълъ така да каже, а той изрично нарича крадци и разбойници всички ония, които сж били прѣди него (Йоанъ, X, 8). Или пъкъ за стиха у Матей (V, 17), дѣто е речено: „Не мислете, че съмъ дошълъ да наруша закона или пророцитѣ: не да наруша съмъ дошълъ, а да изпълня“, манихеитѣ заявявали, че това е поменато само въ Матеевото Евангелие, и при това то не е могло да бжде писано отъ Матей, защото другадѣ въ сжщото Евангелие (IX, 9) се говори за тоя апостолъ като за трето лице: „Като минаваше Исусъ оттамъ, видѣ одного чelовѣка, седналъ на митницата, на име Матей, и му рече: вѣрви слѣдъ мене! И той стана и трѣгна слѣдъ него“. При подобни затруднителни запитвания, манихеитѣ, владѣещи вѣщо Светото писание, ловко сж прибѣгвали до съответни отговори и забръквали неумѣлитѣ християнски учители. Св. Августинъ (IV—V в.), който изпърво е билъ манихей, ни дава множество примѣри за остроумни състезания между манихеи и християни. ²⁾

Така неприязнено изобщо е било, слѣдвателно, гледището на манихеитѣ къмъ старозавѣтнитѣ книги. Това е било общото правило. Нѣкои учители обаче на манихейството,

1) Acta Archelai, P. Gr. X, 1493—1494.

2) Срв. особено неговото полемично съчинение *Contra Faustum manicheum*, познато по много издания и прѣводи. Въ Латинската патрология на Миня, томъ XLII.

изхождайки отъ учението за двѣтѣ начала, смѣсени въ тоя свѣтъ и намиращи се въ борба за прѣвласть, дирятъ и въ нѣкои старозавѣтни книги прѣява на свѣтлото начало. Тѣ приематъ, че и въ ветхозавѣтното врѣме се срѣщали праведници, вдъхновявани отъ доброто начало, каквито сж били нѣкои отъ пророцитѣ, при все че изобщо тѣхното учение не било още съвършено. Тѣ съзирали божие внушение дори и въ лица извънъ юдейския свѣтъ : Буда, Зороастръ, Орфей, Питагоръ. Сибилитѣ, т. е. женитѣ пророчици и др.¹⁾

Павликянитѣ, които сж били най-близки послѣдватели на манихейството, държали сжщото отрицателно становище спрѣмо еврейскитѣ канонични книги и не ги признавали въобще, както за това знаемъ отъ вѣститѣ у Петра Сицилийски, у Фотия и др. Петъръ Сицилийски, който, както видѣхме, отблизу е познавалъ павликянитѣ въ Армения, казва че тѣ не приемали ни една отъ книгитѣ на Стария завѣтъ, и пророцитѣ наричали лъжци и грабители.²⁾ Арменскитѣ извори за павликянството даватъ да се разбере, че павликянитѣ признавали вдъхновеностъ у пророцитѣ, но рѣдко се ползували съ старозавѣтни книги.³⁾ Българскитѣ павликяни били по-консервативни. Тѣ дори до края на своето сжществуване, до XVII в., не си служели съ Стария завѣтъ.⁴⁾

И богомилитѣ усвоили подобно гледище спрѣмо старозавѣтнитѣ книги. Първото, най-старо извѣстие за това намираме въ писмото на патриарха Теофилакта до българския царь Петра. Въ това писмо се казва, че появилата се секта въ България е манихейство смѣсено съ павликянство, че тя злослови Мойсеевия законъ и изкарва пророцитѣ като идещи отъ злото начало, дявола, поради което трѣбва да се прѣдава на анатема.⁵⁾ И пресвитеръ Козма твърди сжщото на нѣколко мѣста въ своята Бесѣда : „Кой ли апостоль, казва Козма, кой ли праведникъ ви научи, еретици, да отхвърляте закона, даденъ отъ Бога на Мойсея? Какви ли неправди на-

1) Срв. у P. Alfarc, Les Ecritures manichéennes, т. II, стр. 148, 198 сл.

2) Petrus Siculus, Historia Manichaeorum. P. Gr. CIV, 1259.

3) Fr. Conybeare, The key of truth. Oxford 1898. стр. XXXVII.

4) E. Fermandžin, Acta Bulgariae Ecclesiastica, 80.

5) Μανιχαϊσμός γάρ ἐστι, παυλιανισμῶ συμμιγῆς, ἢ τούτων δυσσέβεια . . .

Τοῖς τὸν Μωσαϊκὸν νόμον κακολογεῖναι καὶ τοὺς προφήτας μὴ εἶναι λέγουσιν ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀνάθεμα. Н. М. Петровскій, Письмо патриарха Константинопольскаго Теофилакта царю Болгаріи Петру. Спб. 1914. стр. 8, 9

мѣрихте у пророцитѣ, та ги хулите и не приемате писанитѣ отъ тѣхъ книги?“¹⁾ И другадѣ, като говори за богомилитѣ, Козма ги укорява: „Тѣ не приематъ Аврама, божия другарь, и Данаила, и синоветѣ на Азария и другитѣ пророци, отъ които и свирѣпитѣ звѣрове се уплашиха и огънятъ (прѣдъ тѣхъ) загасна.“²⁾

Докато Теофилактъ и Козма казватъ, че богомилитѣ отхвърляли изобщо Мойсеевитѣ и пророческитѣ книги, Зигавинъ твърди, че богомилитѣ не признавали отъ Стария завѣтъ Мойсеевитѣ книги, но си служели съ Псалтиря и съ 16-тѣхъ пророчески книги.³⁾ По-горѣ заблѣзахме и други вѣсти за богомилитѣ у Козма и у Зигавина, които сжщо така не се сходятъ, както напр. тия за молението. Да отричаме достовѣрността на посоченитѣ извори, нѣмаме никакви основания. Имайки обаче прѣдъ видъ, че богомилството се е разпадало на нѣколко групи и че Теофилактъ и Козма говорятъ за богомилитѣ въ България отъ X в., а Зигавинъ за цариградскитѣ богомили отъ групата на Василия, отъ XI—XII в., трѣбва да отнесемъ еднитѣ свидѣтелства за началното богомилство въ България, а другитѣ — за покъсното, туй напр. на цариградската група на Василия. Първата група дуалисти се явява по-консервативна, по-крайна, а втората — по-еволуирала, по-умѣрена, по-приближена до официалното християнство. Групата на Драговицкия орденъ, подобно на павликянитѣ, отхвърляла изцѣло Стария завѣтъ, а групата на собствено „Българския“ орденъ била по-умѣрена и приемала нѣкои старозавѣтни книги. Най-сетнѣ, не трѣбва да забравяме, че Козма очертава повече външната страна на богомилството и не засѣга много подробноститѣ на богомилското учение, за което се задоволява съ общи фрази. Зигавинъ, наопаки, се спира главно на по-тънкитѣ догматични особености и ни дава изобщо по-цѣнни свидѣтелства за богомилството. Тѣй че думитѣ на Козма, какво богомилитѣ не почитали пророцитѣ и тѣхнитѣ книги, може да иматъ само общо значение, т. е. че богомилитѣ, въ противовѣсъ на другитѣ хри-

¹⁾ Козма, 30.

²⁾ Козма, 21—22.

³⁾ Ἀθετοῦσι παράς τὰς Μωσαϊκάς βίβλους . . . τιμῶσιν . . . τὸ φαλτήριον, τὸ Ἐξαιδεκαπρόφητον. Сжщиятъ Зигавинъ бѣлѣжи за богомилитѣ, че тѣ се позовавали на пророка Исаия (LV, 11), за да похулятъ тайнството причещение. P. Gr. CXXX, 1311.

стияни, отхвърляли изобщо Стария завѣтъ, ако и да си служели съ нѣкои отъ неговитѣ книги, които посочва именно Зигавинъ.

Тия двѣ течения на българското богомилство, за цѣлото или частично отхвърляне на старозавѣтнитѣ книги, се отразили и въ западнитѣ дуалистични общини, прѣди всичко въ Босна, която е служела за мостъ между изтокъ и западъ. Старото босненско богомилство се е придържало въ това отношение близу до старобългарското, като е отхвърляло цѣлия Старъ завѣтъ, освѣнъ Псалтиря. Въ единъ латински ржкописъ, въ Венециянската библиотека на Св. Марко, четемъ какво босненскитѣ патарени (Patareni de Bosna): „Осжждатъ Стария завѣтъ, освѣнъ Псалтиря. Тѣ казватъ, че всички отци отъ Стария завѣтъ, патриарси и пророци, сж били осждени, както и всички, които сж били прѣди Христа. Осжждатъ сжщо и св. Иоана Кръстителя, за когото казватъ, че е билъ грѣшенъ. Сжщо казватъ, че Мойсеевиятъ законъ е билъ даденъ отъ дявола и че дяволътъ се билъ явилъ на Мойсея при огъня (горящата кжпина)“.¹⁾ По-късно богомилството въ Босна станало по-примирително спрѣмо старозавѣтнитѣ книги и дори признавало нѣкои части отъ тѣхъ, само че ги тълкувало прѣсно. Така, Хваловиятъ ржкописъ отъ 1404 г., писанъ на славянски за босненскитѣ богомили, съдържа Новия завѣтъ и Псалтиря и се съгласява съ горнята латинска бѣлѣжка, но освѣнъ това тамъ е дадено мѣсто и на нѣкои откъси отъ другитѣ старозавѣтни книги.²⁾

Западнитѣ дуалисти — въ Италия, Франция и Германия сподѣляли сжщо така настроението на своитѣ източни събратя по отношение на книгитѣ на Стария завѣтъ. Враждебното становище у тѣхъ спрѣмо тия книги се е основавало, споредъ единъ писателъ отъ XIII в., на слѣднитѣ точки: 1) явното противорѣчие между Стария и Новия завѣтъ; 2) непослѣдователността на самия Богъ въ Библията; 3) жестокостта на Бога въ Библията; 4) лицемѣрството, което се приписва на Бога въ сжщата Библия.³⁾ Едно отъ най-старитѣ свидѣтелства за непочитането на Стария завѣтъ у албигойцитѣ срѣщаме въ актоветѣ на Ламберския съборъ, свиканъ въ замъка Ламберъ

¹⁾ Starine I, 139.

²⁾ Starine III, 7—8.

³⁾ Срв. *H.-Ch. Lea*, Histoire de l'Inquisition au moyen-âge. Trad. par S. Reinach. Paris 1900, I, 104.

до Алби, прѣзъ 1165 г. Тамъ, въ присѣствие на католишко и дуалистично духовенство и народъ, албигойцитъ заявили открито, че не признаватъ Стария завѣтъ.¹⁾ Друго свидѣтельство за сжщитъ албигойци отъ началото на XIII в. намираме у Петъръ Сарнайски: „Трѣбва да се знае, казва той, че тия еретици приемаха двамина творци, единъ на невидимитъ нѣща, когото наричатъ добъръ Богъ, и другъ на видимитъ, наричанъ зълъ Богъ. На добрия Богъ приписваха Новия завѣтъ, а на злия Стария завѣтъ. Тѣ отхвърляха изцѣло Стария завѣтъ (*Novum Testamentum benigno Deo, vetus vero maligno attribuerant, et illud omnino repudiabant*), освѣнъ извѣстни пасажи, прѣнесени отъ него въ Новия завѣтъ, които отъ почитъ къмъ послѣдния, тѣ смѣтаха достойно да възприематъ. Тѣ прѣкарваха за лъжець творца на Стария завѣтъ, задѣто е речено въ Библията: „Въ деня, въ който ще ядете отъ дървото за познание на доброто и лошото, вие ще умрете“ и задѣто, както казваха, тѣ не умрѣли слѣдъ като били яли, а, като вкусили отъ забранения плодъ, тѣ били изложени на смъртна гибѣль (*mortis miseriae fuerint subjecti*). Тѣ наричаха сжщия тоя творецъ още и убиецъ, задѣто билъ изгорилъ содомцитъ и гоморцитъ и изтрѣбилъ свѣта съ потопъ, както и задѣто билъ потопилъ фараона и египтянитъ въ морето. Тѣ твърдѣха, че всички отци на Стария завѣтъ сж осждени на вѣчна мжка и казваха, че Йоанъ Кръстителъ билъ единъ отъ най-главнитъ демони“.²⁾

Докато обаче едни отъ западнитъ дуалисти гледали така ненавистно на всички старозавѣтни книги, други били поумѣрени и допускали нѣкои отъ пророческитъ книги, въ които съзирали божие вдъхновение. Нѣма съмнѣние, че и това раздѣление у западноевропейскитъ дуалисти идѣло отъ България, чиито двѣ богомилски черкви — собствено „Българската“ (*Ecclesia Bulgariae*) и „Драговишката“ (*Ecclesia Dragometiae*), били основа на западнитъ. Рейнерио Сакони, богомилски проповѣдникъ въ Ломбардия, сетнѣ обърнатъ въ католичество, изрично бѣлѣжи, че всички сжществуващи шестнадесетъ дуалистични черкви въ негово врѣме (срѣдата на XIII в.) произлизали отъ Българската и Драговишката (*Et omnes habuerunt originem de duobus ultimis*).³⁾

¹⁾ *Mansi, Concillorum collectio nova*, XXII, 157 сл.

²⁾ *Petrus Vallium-Sarnaii monachus, Historia Albigenensium*, стр. 5.

³⁾ *Reinerius Sacconi, Summa de Catharis et Leonistis. Thesaurus novus anecdotorum V*, 1767.

Казахме, че българскитѣ крайни дуалисти отхвърляли изцѣло старозавѣтнитѣ книги, а умѣренитѣ си служили съ нѣкои отъ тѣхъ. Западнитѣ дуалисти обаче не сж били винаги послѣдователни въ тая практика, и, дори наопаки, италианската школа въ Конкоресто, която е проповѣдвала умѣренъ дуализъмъ, се е показвала крайна въ отхвърлянето на Стария завѣтъ; катарската черква, която е била за крайния дуализъмъ, се е отнасяла по-късно снизходително къмъ пророческитѣ книги. За тѣзи различия, свързани съ богословската система на всѣка отъ групитѣ, ние ще говоримъ въ друго съчинение, а тукъ ще поменемъ само старозавѣтнитѣ книги, които сж били допушчани отъ западнитѣ дуалисти. Отъ така наречения Катарски трѣбникъ отъ XIII в. виждаме, че провансалскитѣ дуалисти си служели съ книгата на пророка Исаия, както и съ Еклезиаста на Саломона. Отъ посочванията на другитѣ извори узнаваме, че катаритѣ често прибѣгвали до пасажи, взети отъ Исаия и Йеремя; тѣ цитирали изъ книгата на Йова, на Исуса синъ Сираховъ, изъ Псалтиря на Давида и изъ приписванитѣ на Саломона книги.¹⁾ Съ други думи, като отхвърляли Мойсеевото петокнижие и историческитѣ книги, приемали поетическитѣ и пророческитѣ, въ които виждали Божие внушение. Отъ тия послѣднитѣ книги тѣ избирали мѣста, които особено се съгласявали съ тѣхнитѣ възгледи и ги използвали въ своитѣ прѣния. Така напр. стихътъ у Исуса синъ Сираховъ: „Всички нѣща сж двойни, едно противно на друго“ (XLII, 25) потвърждавалъ тѣхния дуалистиченъ възгледъ; думитѣ на Исаия: „Ще възлѣза на небесата, ще възвиша прѣстола си надъ божитѣ звѣзди, ... ще възлѣза надъ висотата на облацитѣ и ще бжда подобенъ на Всевишния“ (Исай XIV, 13—14) тѣ отнасяли къмъ Сатаната, който се равни съ Бога и пр. Наредъ съ това, както ще видимъ по-долу, богомилитѣ широко използвали и нѣкои старозавѣтни апокрифи, както напр. Видѣнието Исаиево, книгата на Еноха, Павловото видѣние и др., чрѣзъ които по-лесно прокарвали своето учение срѣдъ широкитѣ народни срѣди.

¹⁾ Срв. *Schmidt*, Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois, II, 16, 18, 23.

Тълкование на Св. писание. — Богомилитѣ, като приемали новозавѣтнитѣ книги и нѣкои отъ старозавѣтнитѣ и ги обяснявали по своему, пита се, имали ли сж тѣ нѣкоя ржководна книга за това, нѣкой коментаръ, или сж се задоволявали съ устнитѣ упжтвания на своитѣ наставници? Ако се сжди по това, че богомилитѣ сж давали по нѣкой пжть не съвсѣмъ еднакви обяснения на извѣстни мѣста отъ Св. писание, може да се мисли, че тѣ не сж имали строго опрѣдѣлени, писмено изложени тълкования. Но това прѣдположение се обезсилва отчасти отъ факта, дѣто разновиднитѣ богомилски тълкования на извѣстенъ въпросъ не сж противорѣчиви помежду си, а прѣдставятъ само различни екзегетични версии, изходящи отъ едно основно гледище или цѣлещи едно и сжщо заключение. Знае се, отъ друга страна, че прѣдтечитѣ на богомилството — гностицитѣ, манихеитѣ и павликянитѣ си служели съ писани тълковни книги за коментирание на Св. писание споредъ тѣхнитѣ религиозни възгледи. Така, въ „Живото Евангелие“ и въ „Основното послание“ на Мани, като се излага учението на манихейството, твърдѣ често се прибѣгва до тълкование на новозавѣтнитѣ книги, не въ духа на християнството, а съобразно съ гледището на манихеитѣ. Тихикъ, единъ отъ стълбоветѣ на павликянството, особено се изтъква съ своитѣ тълкования на Евангелието. Споредъ това, може да се допусне, че съвършенитѣ богомили, които сж били и наставници и учители на сектата, ще да сж имали и писани тълкования за всички или за нѣкои отъ книгитѣ на Св. писание. И статията на Зигавина противъ богомилитѣ съдържа нѣколко пасажи, които подкрѣпять нашето прѣдположение.

Като говори за седъмтѣ книги отъ Св. писание, приемани отъ богомилитѣ, Зигавинъ прибавя какво тия послѣднитѣ ги тълкували по своему. като ги прѣиначавали и извъртали здравия смисълъ на думитѣ имъ и какво, ако би искалъ нѣкой да изложи тѣхнитѣ тълкования на Св. писание, бж трѣбвало да употреби много трудъ и да губи напрасно врѣме.¹⁾ Затова Зига-

¹⁾ Παρρηγηθεύουσιν ὅλας τὰς προσηρημένας ἑπτὰ βιβλους, τὰ ῥήματα τούτων στρεβλοῦντας, καὶ τῆς ὀρθῆς ἐκτρέποντες ἐννοίας, καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς μεταφέροντας . . . Ἐκάστην μὲν οὖν ἐξηγήσιν βιβλου παρ' ἐκείνων ὀφηγουμένην, μᾶλλον δὲ παρατροπήν, καὶ τοῦ καθ'ἑσθηκότος ἀεξαλλαγῆν, μακρὸν ἂν εἴη συγγράφειν, καὶ χρόνου πολλοῦ δεόμενον, καὶ σαφῆς ματαιοπονία, καὶ κόπος εἰς οὐδὲν χρήσιμον καταλήγων. P. Gr. CXXX, 1321.

винъ се ограничава да посочи богомилското тълкование само на нѣкои мѣста отъ Евангелието на Матей, отъ II до IX глава. И тѣкмо това посочване върви тѣй послѣдвателно, по глави и по стихове, че у насъ се закрѣпва убѣждението за съществуването у богомилитѣ на писана тълкова книга на Св. писание. Ето за примѣръ, какъ вървятъ по редъ мѣстата въ Матеевото Евангелие, които били обяснявани отъ богомилитѣ друго-яче, нежели отъ православнитѣ: II, 18; III, 4; III, 7; III, 11, 12; IV, 8; IV, 13; V, 3—14; V, 17, 18; V, 20; V, 25; V, 32; V, 35; V, 38; VI, 6; VI, 26; VII, 6; VII, 15; VII, 15; VII, 22, 23; VII, 24, 26; VIII, 19, 20; VIII, 28; IX, 17; IX, 20; IX, 30. Явно е, че Зигавинъ, като привежда по тоя послѣдвателенъ редъ тълкованията на богомилитѣ, ще да е ималъ прѣдъ себе си написано тълкование, въ случая, на Матеевото Евангелие.

Най-сетнѣ, и самата богомилска Тайна книга, която разгледахме по-горѣ, прѣдставя, въ своя Виенски ржкописъ, добъръ примѣръ за текстъ съ тълкования, писани, въ видъ на бѣлѣжки по полето на ржкописа, срѣщу мѣстата, които се нуждаятъ отъ обяснения въ богомилски духъ. Тия бѣлѣжки-тълкования печатахме заедно съ съотвѣтния текстъ, стр. 74 сл.

Молитвата Отче нашъ.

Като се позовавали на евангелскитѣ думи у Матей (VI, 7 и 9), дѣто е речено: „Като се молите, не говорете празнословия (μη βαττολογήσητε) . . . Молете се прочее така: Отче нашъ, който си на небесата и пр.“, богомилитѣ признавали само една законна молитва — Отче нашъ, а другитѣ християнски молитви отхвърляли и ги смѣтали за излишно многоглаголане. Тѣ придружавали съ Отче нашъ всички свои обреди и начинания — дневно и ношно моление, духовно кръщение, моление на прѣдсмъртния часъ и пр., както за това свидѣтелствуватъ всички пѣрки вѣсти за богомилската обредность.

По тоя случай пресвитеръ Козма казва за българскитѣ богомили: „Каго се затворятъ въ своитѣ кѣщи и отворятъ и петътѣ врати, за които е заповѣдано да бждатъ затворени, тѣ се молятъ (кланятъ) по четири пѣти на день и на ноцъ и,

кланяйки се, казватъ: Отче нашъ, който си на небесата . . .¹⁾ Въ посланието на Евтимия отъ Акмония се изтъква още поясно, че Отче нашъ е била единствена богомилска молитва. „Не чудете се, пише той, дѣто тѣ, като се молятъ, казватъ Отче нашъ, който си на небесата, и дѣто нито Трисветое, нито Слава Отцу и Сину, нито Господи помилуй, нито каквото и да е друго нѣщо учатъ да пѣятъ или да се молятъ, ако не единственото голо Отче нашъ“.²⁾ Зигавинъ, като потвърждава основната мисълъ на тия посочвания, съобщава и за една обредна особеностъ при казването на Отче нашъ отъ богомилитѣ: „Единствена молитва тѣ признаватъ само прѣдадената отъ Господа въ Евангелията, сирѣчь Отче нашъ и прочее. Съ нея само тѣ се молятъ по седѣмъ пѣти на день и по петъ пѣти на нощъ. И колчемъ застанатъ на моление, сѣ тая молитва казватъ, едни по десетъ пѣти съ колѣнопрѣклонение, други по петнадесетъ пѣти, едниѣтѣ по-бързо, другитѣ по-полека. Всичкитѣ други молитви тѣ отхвърлятъ, като ги наричатъ празнословия, подходящи само за езичниците“.³⁾

Отъ приведенитѣ свидѣтелства на Козма и на Зигавина излиза, че цариградскитѣ богомили, отъ групата на Василия, се молѣли повече отъ българскитѣ: първитѣ по седѣмъ пѣти денѣ и по петъ пѣти нощѣ, а българскитѣ — по четири пѣти прѣзъ деня и по толкова прѣзъ нощта.

На Търновския съборъ, 1211 г., свиканъ за да осъди главно учението на богомилитѣ, тия послѣднитѣ биватъ анатемосани, задѣто между друго признавали само молитвата

1) Кланяютъ же см, заткорше ся в' хнзихъ сконъ, чѣтыржды д' неъ, чѣтыржды ноциню, і есмъ пѣтера крата о' керста імѣше, мъ повѣтна сѣт заткорити. Кланяюще же ся глѣютъ: Ὁче нѣшь, нъ си на нбсн. *Козма*, 37.

2) Μὴ θαυμάζετε δὲ, ὅτι εὐχόμενοι λέγουσι τὸ Πάτερ ἡμῶν ὃ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. καὶ γὰρ οὕτε Τρισάγιον οὕτε Λόξα πατρὶ καὶ υἱῷ, οὕτε τὸ Κύριε ἐλέησον οὕτε ἄλλο τι ἐκιδιάσκονται φάλλειν ἢ εὐχεσθαι, εἰ μὴ γυμνὸν καὶ μόνον τὸ Πάτερ ἡμῶν. *Ficker*, 33.

3) Μόνην ὀνομάζουσι προσευχὴν τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου παραδοθεῖσαν ἐν τοῖς Ἐθαγγελίοις, ἣγουν τὸ Πάτερ ἡμῶν, καὶ τὰ ἕξῃς. Καὶ ταύτην μόνην προσεύχονται ἑπτάκις μὲν τῆς ἡμέρας, πεντάκις δὲ τῆς νυκτός. Ὁσάκις δὲ εἰς προσευχὴν ἵστανται, λέγουσι τὴν προσευχὴν ταύτην, οἱ μὲν δεκάκις μετὰ γονυκλισίας, οἱ δὲ πεντακλιθεκάκις, οἱ δὲ πλεον ἢ ἑλαττον. Τὰς δ' ἄλλας πάσας προσευχὰς ἀτιμάζουσι, βαττολογίας αὐτὰς ἀποκαλοῦντες, καὶ τῆς ἐθνικῆς μαρβος. *Zigabenus*, *Adversus Bogomilos*, *Patr. Gr.* CXXX, 1313, 1316.

Отче нашъ, а другитѣ отхвърляли, и задѣто само съ тая молитва се кръщавали, безъ да се потопяватъ въ вода.¹⁾

Съ сжщото първенствуеще значение се е ползувала молитвата Отче нашъ и у западнитѣ събрата на богомилитѣ. Тя е бивала поставяна на равно съ светитѣ имъ книги — Евангелието и Апостола²⁾ и се е наричала „света молитва“ (*Pater noster quæ est sancta oratio*).³⁾ А споредъ Тайната книга на богомилитѣ, дори и ангелитѣ се обръщали къмъ Бога съ тая молитва.⁴⁾ Не е чудно, слѣдвателно, дѣто у нѣкои пуритански общини на албигойството, само така нареченитѣ „свършени“ (*perfecti*) или „добри люде“ (*boni homines*), които сж се смѣтали за праведни и непорочни, сж имали обикновено право да се молятъ съ тая молитва на Бога и да го зоватъ Отче нашъ. Обикновенитѣ вѣруещи (*credentes*) сж могли да се обръщатъ къмъ Бога съ тая молитва само ако били увѣрени, че въ бждеще ще водятъ праведенъ животъ; тѣ обикновено се молѣли посрѣдствомъ своитѣ наставници, „свършенитѣ“. Който грѣшникъ си позволявалъ да се моли съ Отче нашъ, нему молитвата не допринасяла никаква полза.⁵⁾

1) *Иже . . . воднаго крщеніа ѿвращахтсѣ и без воды едінож рикше Ѡче нашъ крщажтсѣ, анадѣма: — Иже къ црквахъ сщениныхъ и жтєныхъ пѣніи крстѣхъ и самого думоу ежїа, иже і цркви ѿвращахтсѣ и тѣкмо Ѡче нашъ на приключишимъ сѣ мѣстѣ гл҃циѣ пѣти, анадѣма. Синодикъ царя Бориса. Изд. М. Г. Понруженко. Одесса 1899, стр. 34.*

2) *Dollinger, Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters, II, стр. 201.*

3) *Сжци, сжшо, стр. 199.*

4) *Вж. по-горѣ, стр. 83.*

5) *Ето нѣкои свидѣтельства за това изъ инквизиторскитѣ актове отъ XIII—XIV в.: Item audivit a dicto haeretico, quod nullus dedebat dicere „Pater noster“, quae est sancta oratio, nisi esset haeticus vestitus, quia, ut dicit, ille, qui dictam orationem dixerat, ex tunc non debebat mentiri, nec facere aliquod peccatum vel malum. Dollinger, II, стр. 199. — Solummodo ipsi haeretici poterant dicere: Deus Pater meus, quia Deus solum est Pater bonorum hominum, id est haeticorum perfectorum, sed non erat Deus Pater credentium, vel etiam aliquorum aliorum, et hoc pro eo quod Deus Pater est Deus veritatis et justitiae et propter hoc erat Pater illorum, qui stabant in veritate et iustitia, cujusmodi sunt soli haetici perfecti, ut dicebant, et propter hoc dicebant etiam, quod credentes, nec alii non dedebant dicere orationem: Pater Noster, et quando dicebant eam, peccabant; quia, postquam homo dixerat dominicam orationem, non debebat mentiri, et quando credentes dicebant dominicam orationem, mentiebantur, quia vocabant eum Patrem suum, cum tamen*

За да видимъ доколко молитвата Отче нашъ е държала първенствуеще мѣсто въ вѣрския животъ на албигойцитѣ, нека приведемъ слѣднитѣ двѣ-три съобщения на съврѣмници и инквизитори. Историкътъ Петъръ Сарнайски (XII—XIII в.), и участникъ въ противоалбигойския походъ, въпрѣки своята крайна неприязненостъ къмъ албигойцитѣ, ни дава цѣнни вѣсти за тѣхния обреденъ животъ въ свръзка съ молитвата Отче нашъ. „Албигойцитѣ, казва той, грѣшеха още по-много и необуздано, като смѣтаха, че безъ да върнатъ онова, що сж заграбили, безъ изповѣдь, безъ епитимия, ще бждатъ спасени, стига само да кажатъ прѣдъ смъртъта си *Отче нашъ* и да приематъ ржкополагане отъ своитѣ наставници. Тѣ избираха своитѣ наставници измежду съвршенитѣ (perfecti) еретици, които се наричаха дякони и епископи, и безъ чието ржкополагане никой отъ вѣруещитѣ, както тѣ си мислѣха, не може да бжде спасенъ при смъртъта си. Когато съвршенитѣ успѣваха да положатъ ржцѣтѣ си на нѣкой умираещъ, колкото и лошъ да е билъ той, стига само да е могълъ той да си каже молитвата *Отче нашъ*, тѣ го смѣтаха за спасенъ или, споредъ тѣхното обично изражение, утѣшенъ (consolatum) и то дотамъ, че безъ да е изпълнилъ друго нѣкое спасително срѣдство, той отлѣтявалъ веднага къмъ небето. За това ние чухме да разказватъ слѣдния смѣшенъ случай. Прѣди смъртъта си, единъ вѣруещъ приелъ ржкополагане отъ своя наставникъ, но издѣхналъ безъ да успѣе да произнесе *Отче нашъ*, поради което утѣшителтъ не знаелъ какво да каже. Въ сжщностъ, умрѣлиятъ би трѣбвало да бжде спасенъ поради ржкополагането, но отъ друга страна — осжденъ на вѣчна мжка, задѣто не можалъ да каже *Господнята молитва*. Ами тогава? Еретицитѣ се допитали, за тоя труденъ случай, до единъ воененъ чловѣкъ (рицарь), по име Бер-

non esset Pater eorum. *Сжци*, II, стр. 212. — Vos alii credentes, qui adhuc non estis in via veritatis et justitiae, non estis digni rogare Deum. et tunc ipse loquens dixit: et si nos non rogamus Deum, quod non faciemus, erimus sicut bestiae; respondit ei, quod ipse qui erat in veritate et justitia et erat dignus rogare Deum, rogabat et rogaret pro credentibus, et quod quando ipse loquens deberet surgere de lecto et se induere et comedere vel aliquod aliud opus facere, dicetis, benedicite domine Deus pater bonorum spirituum, adjuva nos in omnibus quae facere voluerimus, sed nullo modo dicatis: Pater noster, quia nullus debet dicere ipsum, nisi sit in veritate et justitia, quia sunt verba veritatis et justitiae, et si aliquis diceret dictam orationem, qui non esset in veritate et justitia, nihil proficiebat ei. *Сжци*, II, стр. 237.

трандъ де Саксиако,¹⁾ който сжщо така билъ еретикъ, за да узнаятъ отъ него, какъ да смѣтатъ умрѣлия. Рицарьтъ, отговаряйки, далъ слѣдното мнѣние: Ние смѣтаме тоя умрѣль за спасень, но всички лруги, ако не си кажатъ *Отче нашъ* на смъртния часъ, ще ги обявимъ за осждени. Сжщо и друга случка за смѣхъ, добавя Петъръ Сарнайски. Нѣкой си вѣруещъ отъ еретицитѣ завѣщалъ на смъртния си часъ 300 солида на еретицитѣ и поржчалъ на сина си да имъ прѣдаде реченитѣ пари. Когато обаче, слѣдъ смъртъта на бащата, еретицитѣ поискали паритѣ отъ сина, той имъ рекълъ: Азъ искамъ прѣди всичко да ми кажете, на кой редъ е баща ми. Тѣ отговорили: Знай положително, че той е спасень и вече вѣдворень въ небесата. — Слава Богу, и вамъ, казалъ усмихнато синьтъ; щомъ като баща ми е вече въ славата, за неговата душа нѣма нужда да се дава милостиня; вие пѣкъ, зная, че сте доста добросърдечни и нѣма да поискате да повърнете баща ми отъ славата. Като е тѣй, вие нѣма да търсите нито парà отъ менъ“.²⁾

Инквизиторьтъ Бернардъ Гвидони описва сжщо така нѣкои албигойски обреди, свързани съ молитвата Отче нашъ. „Въ началото на всѣки мѣсець, казва той, когато съвършенитѣ отидатъ при вѣруещитѣ или се намиратъ по между си, благославятъ единъ хлѣбъ или кжсъ хлѣбъ, който тѣ държатъ въ ржцѣтѣ си съ единъ убрूसъ или бѣло платно, окачено на шия, и, като произнасятъ молитвата *Отче нашъ*, начупватъ хлѣба на кжчета. Тоя хлѣбъ тѣ наричатъ молитвенъ хлѣбъ или наломень хлѣбъ, а вѣруещитѣ го зоватъ благословенъ или свещень, непорочень (panem signatum). Тѣ ядатъ отъ тоя хлѣбъ въ началото на мѣсеца, като раздаватъ отъ него за причастие на своитѣ вѣруещи“.³⁾ Гвидони разказва за духовното кръщение на болнитѣ албигойци слѣдното: „(Съвършениятъ) еретикъ запитва лицето, ако то е въ състояние да говори, дали желае да стане добъръ християнинъ или добра християнка и да приеме светото кръщение. На това запитване лицето отговаря, че е съгласно и казва:

¹⁾ Описаната случка ще да е станала въ южна Франция, именно въ Каркасонската областъ. Срѣдновековното Саксиако, сега село Сесахъ (Saissac), лежи въ Каркасонската околия.

²⁾ *Petrus Vallium-Sarnaii monachus*, Historia Albigenium, 6.

³⁾ *Bernardus Guidonis*, Practica, 240.

Благословете! Съвършениятъ, като положи ржка на главата на болния или като я държи надъ главата, ако болниятъ е жена, взема книгата и чете Евангелието: *Въ начало бѣше Словото* та до *Словото стана плътъ и живѣ между насъ*. Слѣдъ тоя прочитъ, болникътъ, ако може, произнася молитвата *Отче нашъ*, ако ли не, казва я вмѣсто него нѣкой отъ присѣтствующитѣ. Послѣ болникътъ, ако може, казва три пѣти послѣдвателно: *Благословете!*, като прѣклонва глава и склучи ржцѣ. Всички други присѣтствующие се покланятъ на съвършения еретикъ, споредъ както бѣ изложено по-горѣ, и той, било на сжщото мѣсто или пѣкъ на отдѣлно, прави много поклони дори до земя и произнася много пѣти молитвата *Отче нашъ*, като едноврѣменно се покланя и изправя¹⁾

Богомилската молитва *Отче нашъ* е интересна и по съдържанието си и по смисъла, който ѝ се е давалъ. Знае се, че Господнята молитва е прѣдадена на двѣ мѣста и по двѣ различни версии, въ Евангелието на Матей, VI, 9 и сл., и въ Евангелието на Лука, XI, 2 и сл. Знае се сжщо, че гръцкиятъ текстъ на *Отче нашъ*, който се смѣта за оригиналенъ, не се схожда напълно съ латинския текстъ на Вулгатата, особено у Матей, отдѣто е взетъ *Отче нашъ* като отдѣлна молитва. Ето прочее съпоставени двата текста на *Отче нашъ*, единиятъ на източноправославната черква и другиятъ на латинската черква (споредъ Вулгатата):

Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς,
 ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω
 (ἐλθέτω)²⁾ ἡ βασιλεία σου γενηθήτω
 τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ
 ἐπὶ (τῆς) γῆς· τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν
 ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον· καὶ ἄφες
 ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ
 ἡμεῖς ἀφίεμεν (ἀφήχαμεν) τοῖς ὀφει-
 λέταις ἡμῶν· καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς
 εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ
 τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασι-
 λεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα εἰς
 τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

Pater noster, qui es in caelis,
 sanctificetur nomen tuum, ad-
 veniat regnum tuum, fiat vo-
 luntas tua, sicut in caelo, et in
 terra. Panem nostrum quotidia-
 num (supersubstantialem) da
 nobis hodie. Et dimitte nobis
 debita nostra, sicut et nos di-
 mittimus debitoribus nostris. Et
 ne nos inducas in tentationem,
 sed libera nos a malo. Amen.

1) С жици, сжщо, стр. 241.

2) За разнотеченията срв. C. Tischendorf, Novum Testamentum graece. Lipsiae 1891. Matth. VI, 9 и сл.

Както личи отъ това съпоставяне, въ римокатолическия текстъ липсва послѣдниятъ стихъ. Независимо отъ това, ако и въ нѣкои стари прѣписи на Вулгатата, както се нарича изправената отъ св. Йеронима латинска библия прѣзъ IV в., вмѣсто грѣцката дума *ἐπιούσιον* да е употребена *supersubstantialem*, обикновено въ молитвата Отче нашъ латинската черква е била усвоила нейния синонимъ — *quotidianum*, както е и у Лука.

За богомилското Отче нашъ, както видѣхме, има много посочвания у съврѣменнитѣ на богомилството противници. Цѣлиятъ му обаче текстъ е запазенъ само въ Катарския трѣбникъ отъ XIII в., за който гл. по-долу. Той е на латински езикъ и отговаря напълно на Отче нашъ, употребяванъ въ православната черква. А това явно говори, между друго, за източния произходъ на западния дуализъмъ у катаритѣ, албигойцитѣ, патаренитѣ. Въ речения Трѣбникъ изразътъ „хлѣбъ нашъ насъщни“ е прѣдаденъ съ *Panem nostrum supersubstantialem*, и молитвата завършва съ думитѣ: *Quoniam tuum est regnum et virtus et gloria in secula, amen*. Източноправославната черква не е имала нищо да възрази за текста на богомилския Отче нашъ, защото той е билъ напълно идентиченъ съ текста у Матей. Западната черква обаче е смѣтала за еретичество употребата на думата *supersubstantialem* вм. *quotidianum* и прибавката на думитѣ *Quoniam tuum* и пр. По тоя случай въ актоветѣ за ломбардскитѣ дуалисти, които сж употребявали сжщото Отче нашъ, е отбѣлзано, какво тѣ си служатъ съ молитвата, *dicendo in oratione Pater noster: panem nostrum supersubstantialem*.¹⁾ Монета пъкъ (XIII в.) упреква италиянскитѣ бдомили, задѣто прѣиначавали Светото писмо и прибавяли къмъ Господнята молитва думитѣ: *Quoniam tuum est regnum et virtus et gloria in secula, amen*.²⁾

И ако богомилитѣ държели много за думата *supersubstantialem*, то е защото тѣ ѝ придавали духовенъ смисълъ, т. е. хлѣбъ върховенъ, свѣрхнасъщенъ, свѣрхестественъ, и не искали да я замѣнятъ съ думата *panem quotidianum* (катадневенъ, обикновенъ хлѣбъ). Въ такъвъ прѣносенъ, духовенъ смисълъ тѣ разбирали и цѣлата молитва Отче нашъ. Интересна е въ случая формата на думата *ἐπιούσιον* въ Николското

¹⁾ *Döllinger*, II, 38.

²⁾ Срв. у *Schmidt*, II, стр. 117 бѣлѣжка.

Евангелие (Лука XI, 3) на босненскитѣ богомили, дѣто четемъ: хлѣвъ нашъ иносоуштъны дѣи намъ на всакы дѣнь, когато въ сщцото Евангелие у Матея срѣщаме насосоуштъны.¹⁾ Въ Лионския прѣписъ на албигойскитѣ новозавѣтни книги това мѣсто е прѣдадено: E dona a nos oi lo postre pa qui es *sabre tota causa*.²⁾ Подобна е и староиталиянската версия: Il pane nostro *sopra tucte le sustantie da a pnoi oggi*.³⁾

Катарски Тръбникъ.

Богослужението у богомилитѣ е било много опростено. Молитвеното общо събрание, благословението на хлѣба, посвещението въ сектата, духовното кръщение, туй сж били току-речи всичкитѣ имъ обредни служби. При тия обреди, извършвани отъ единъ или повече пастири, е имало проповѣдь съ обяснение на евангелскитѣ истини, поклони, ржко-полагане, произнасяне на молитвата Отче нашъ, четене на Евангелието, благославяне и прощално цѣлование.

Пресвитеръ Козма поенава тукъ-тамъ откъслечно за богомилскитѣ обреди и служби. Той казва, че богомилитѣ, като отхвърляли всички тайнства и служби на православнитѣ, не признавали и литургията, защото тя не била останала отъ апостолитѣ, а била просто многоглаголане, измислено въ по-късно врѣме отъ Йоана Златоуста⁴⁾. Тѣ устройвали обаче свои молитвени срѣщи, събирали се обикновено въ своитѣ кжщи и тамъ се молѣли, служейки си прѣдимно съ молитвата Отче нашъ⁵⁾. Тѣ не признавали духовна йерархия⁶⁾,

1) Ъ. Даничић, Никољско Јеванђеље. Биоград 1864, стр. 8, 166.

2) *Clédat*, Le Nouveau Testament, стр. 9.

3) *Em. Comba*, Histoire des Vaudois. Ire partie. Paris 1901. Гл. приложената таблица извън текста.

4) Како ли въ вѣстици чинъ сѣтя хвѣнти, преданнымъ намъ сѣтими-аѣлы и бѣносными о҃цы, литургию мѣню и прочая мѣтвы, творимыя добрыми хрѣтіаны, и глѣте: не сѣтъ аѣли литургия предали и ни комканіа, но Іваннъ Златоустыи. *Козма*, 13—14. — Многоглаголаниа же литургию мѣнѣт и ныи мѣтвы бивающаа въ црквиахъ. *Сжщи*, 39.

5) Кланяють же сѣ затворши се въ хризѣхъ свонъ... кланяюще же се глѣють: О҃че нашъ и҃ вси на неси. *Сжщи*, 37.

6) Въ вѣстици чинъ сѣтя хвѣнти... *Сжщи*, 13. — иже не мнѣтъ црковныа сановъ гдѣмъ и аѣлы состроинъ, да вѣдѣтъ проклять. *Сжщи*, 69.

проповѣдвали сами помежду си, мъже, както и жени. Зигавинъ ни дава кратко описание на обряда „Духовно кръщение“ у богомилитѣ въ слѣднитѣ думи: „Кръщението, което се извършва у насъ (православнитѣ) съ вода, тѣ го наричатъ Йоаново, а своето наричатъ Христово кръщение, защото имъ се струва, че е извършвано съ Духа. Затова тѣ прѣкръщаватъ оногова, който прѣмине въ тѣхната секта, като прѣди всичко му отреждатъ врѣме за покаяние, очищение и продължителна молитва. Послѣ, като положатъ Йоановото Евангелие на главата му, призоваватъ тѣхния (*παρ' αὐτοῖς*) Свети Духъ и пѣятъ Отче нашъ. Подиръ това кръщение, тѣ пакъ му опрѣдѣлятъ врѣме за строго поведение, за най-въздържанъ животъ и най-чиста молитва. Сетнѣ изискватъ отъ него да засвидѣтелствува, че всичко е спазилъ и изпълнилъ ревностно. И като засвидѣтелствуватъ това мъже, както и жени, отвеждатъ го на прословутото посвещение (*ἀγρυσιν ἐπὶ τῇ θρυλλουμένην τελείωσιν*). И тогава, като поставятъ окаяника съ лице къмъ изтокъ, пакъ полагатъ Евангелието на скверната му глава, а присѣтствуващитѣ мъже и жени полагатъ на него мръснитѣ (*ἀναγεῖς*) си рѣцѣ и пѣятъ нечестива служба (*τὴν ἀνόσιον ἐπαφῶσιν τελέτην*). Това е благодарственъ химнъ, задѣто посветениятъ е съхранилъ прѣдаденото му нечестие“. ¹⁾ За това пѣкъ, какъ и колко пѣти на день и нощъ се молѣли богомилитѣ при произнасяне на Отче нашъ, поменахме по-горѣ, стр. 106—107.

За обредитѣ и службитѣ у западнитѣ дуалисти сж запазени повече и по-подробни вѣсти, както напр. у католишкитѣ писатели Сакони, Монета, Гвидони, въ инквизиторскитѣ актове и пр. Но което е по-важно въ случая, западната рѣкописна книжнина е запазила и единствения досега откритъ Тръбникъ, писанъ и употрѣбяванъ у провансалскитѣ богомили, познати съ разни имена: катарци, албигойци, българи, новоманихейци и пр. Тоя паметникъ, написанъ на провансалски езикъ, отъ XIII в., се помѣства на послѣднитѣ листове (235 verso и сл.) на поменатия вече Лионски пергаментенъ рѣкописъ на новозавѣтнитѣ книги. Прѣзъ 1852 г. тоя така нареченъ „Катарски Тръбникъ“ (*Ein Katharisches Ritual*) бѣ издаденъ отъ E. Cunitz въ IV т. на йенскитѣ *Beiträge zu den theologischen Wissenschaften*, а прѣзъ 1887 г. го обнародва

¹⁾ *Zigabenus, Adversus Bogomilos. P. Gr. CXXX, 1312.*

L. Clédat въ фотографското издание на Лионския ржкописъ: *Le Nouveau Testament traduit au XIIIe siècle en langue provençale, suivi d'un Rituel cathare*. Освѣнъ въ фотографския текстъ, Кледá печати Трѣбника и въ началото на сжщата си книга, съ модерна транскрипция и съ прѣводъ на френски, подъ заглавие *Rituel provençal* (стр. IX—XXVI). Ако по-рано ученитѣ се колебаеха относно катарския или валдейски произходъ на паметника, сега, откато се уясниха достатъчно учението и обредитѣ на съотвѣтнитѣ секти, и откато станаха извѣстни и други византийски и славянски извори за богомилството, нѣма никакво съмнѣние, че поменатиятъ Трѣбникъ припада на западнодуалистичната, катарска черква. Нѣщо повече. Откъслечнитѣ вѣсти, които посочихме по-горѣ за обредността у богомилитѣ, се посрѣщатъ съ съотвѣтнитѣ мѣста на Катарския Трѣбникъ, та можемъ каза, че той е билъ просто прѣводъ или прѣработка на богомилски Трѣбникъ. Съ други думи, заедно съ догмитѣ, съ обредитѣ и съ книгитѣ (напр. Тайната книга, Видѣнието Исаево, Отче нашъ и пр.), Катарскиятъ Трѣбникъ води началото си отъ изтокъ. Трѣбникътъ на българскитѣ богомили е билъ тѣждественъ или твърдѣ близъкъ на Катарския. Ето защо по-долу ще напечатаме тоя Трѣбникъ въ български прѣводъ, особено пъкъ като не е откритъ още подобенъ гръцки или български ржкописъ, ако не смѣтаме по-далечната и късна арменско-павликянска версия, която бѣ обнародвана отъ Fr. C. Conybeare въ неговия цѣненъ трудъ: *The Key of Truth*.

Катарскиятъ Трѣбникъ се прѣдхожда отъ нѣколко молитвословни формули, употребявани при службата, отъ молитвата Отче нашъ и отъ началото на Йоановото Евангелие, прѣдадени на латински езикъ. Вжтрѣ въ текста на Трѣбника тѣ сж поменати, по случай, само съ по една-двѣ думи отъ началото. Самиятъ Трѣбникъ е, както рекохме, на провансалски езикъ. Състои се отъ петъ части, които въ оригинала нѣматъ заглавия, освѣнъ първата (срв. стр. 471—472 на ржкописа) и всѣка отъ които се отнася до слѣднитѣ прѣдмети или обреди: 1) Служба; 2) Приемане или посвещение въ вѣрата; 3) Посвещение на съвършенъ богомилъ (духовно кръщение); 4) Моление при разни случаи; 5) Духовно кръщение на боленъ вѣруещъ. За прѣгледность, ние ще прибавимъ тѣзи подраздѣления въ началото при съотвѣтния текстъ.

[Формули, Отче нашъ, начало на Йоановото Евангелие].

Benedicite, parcite nobis. Amen. Fiat nobis secundum verbum tuum. Pater et Filius et Spiritus¹⁾ Sanctus²⁾ parcat vobis omnia peccata vestra. Adoremus³⁾ Patrem et Filium et Spiritum⁴⁾ Sanctum. III vegadas.⁵⁾

Pater noster, qui es in cœlis⁶⁾, sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua, sicut in cœlo⁷⁾ et in terra. Panem nostrum supersubstantialem⁸⁾ da nobis hodie. Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo. Quoniam tuum est regnum et virtus et gloria in secula. Amen.

Adoremus⁹⁾ Patrem et Filium et Spiritum Sanctum. III vegadas.

Gracia domini nostri Ihesu Christi sit cum omnibus nobis.

Benedicite, parcite nobis. Amen. Fiat nobis secundum verbum tuum. Pater et Filus et Spiritus Sanctus parcat vobis omnia peccata vestra.

¹⁾ Въ ржкописа *espiritus*.

²⁾ Рж. *santus*.

³⁾ Рж. *adhoremus*.

⁴⁾ Рж. *espiritum*.

⁵⁾ III vegadas на провансалски ще рече три пжти (трижди).

⁶⁾ Рж. *celis*.

⁷⁾ Рж. *celo*.

⁸⁾ Рж. *supersubstantialem*.

⁹⁾ Рж. *adhoremus*.

Благословете, пощадете ни. Аминъ. Да бжде намъ споредъ Словото ти. Отецъ, Синъ и Свети Духъ да опрости всичкитъ ви грѣхове. Да се поклонимъ на Отца и на Сина и на Светия Духъ. Трижди.

Отче нашъ, който си на небесата, да се свети името ти, да дойде царството ти, да бжде волята ти както на небето, така и на земята. Хлѣба нашъ надсжщенъ дай ни днесъ. И остави дълговетъ ни, както и ние оставяме на нашитъ длъжници. И не ни въвеждай въ изкушение, но ни избави отъ злото. Защото твое е царството и силата и славата въ вѣки. Аминъ.

Да се поклонимъ на Отца и на Сина и на Светия Духъ. Трижди.

Благодатъта (милостъта) на нашия Господъ Исуса Христа да бжде съ всички насъ.

Благословете, пощадете ни. Аминъ. Да бжде намъ споредъ Словото ти. Отецъ, Синъ и Свети Духъ да опрости всичкитъ ви грѣхове.

In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil¹⁾, quod factum est. In ipso vita erat, et vita erat lux hominum. Et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt. Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Johannes. Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent²⁾ per illum. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, quæ illuminat *bonem hominem*³⁾ venientem in hunc mundum. In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine ejus; qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. Et Verbum caro factum est, et habitavit⁴⁾ in nobis; et

¹⁾ Рк. nichil.

²⁾ Рк. crederet.

³⁾ Прѣиначаването на текста на Вулгатата, дѣто стои *omnem hominem*, съ *bonem* (правилно би било *bonum*) *hominem*, ще да е станало прѣднамѣрено: богомилтъ (*boni homines*) се смѣтали озарени отъ божиата свѣтлина.

⁴⁾ Рк. *abitavit*.

Въ начало бѣше Словото, и Словото бѣше у Бога, и Богъ бѣше Словото. То бѣше въ начало у Бога. Всичко чрѣзъ него стана, и безъ него не стана нито едно отъ онова, което е станало. Въ него имаше животъ и животътъ бѣше свѣтлината на челоуѣцитѣ. И свѣтлината свѣти въ мрака, и мракътъ я не обзе. Имаше единъ челоуѣкъ, пратенъ отъ Бога, името му Йоанъ. Той дойде за свидѣтелство, да свидѣтелствува за свѣтлината, та всички да повѣрватъ чрѣзъ него. Той не бѣше свѣтлината, а бѣше пратенъ да свидѣтелствува за нея. Сжществуваше истинска свѣтлина, която просвѣтява *добрия челоуѣкъ* (богомилъ), който идва на тоя свѣтъ. Въ свѣта бѣше, и свѣтътъ чрѣзъ него стана, но свѣтътъ го не позна. Дойде у своитѣ си, и своитѣ го не приеха. И на всички ония, които го приеха, на вѣрващитѣ въ неговото име, даде имъ власть да станатъ божи чада. Тѣ се родиха не отъ кръвъ, ни отъ похоть плътска, нито отъ похоть мжжка, а отъ Бога. И Словото стана плътъ и живѣ между насъ, пълно съ благодать и истина; и ние видѣхме славата му, слава като на единороденъ отъ Отца. Йоанъ свидѣтелствуваше за него и викаше казвайки: Тоя е, за когото рекохъ: идещиятъ слѣдъ

vidimus gloriam ejus, gloria quasi unigeniti a Patre, plenum gratiae¹⁾ et veritatis. Johannes testimonium perhibet de ipso, et clamabat dicens: Nunc est quem dixi: qui post me venturus est, ante me factus est, quia prior me erat. Et de plenitudine ejus nos omnes accepimus gratiam pro gratia. Quia lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jehsum Christum facta est.

мене ме изпрѣвари, защото той сжществуваше прѣди мене. И отъ неговата пълнота всички ние приехме благодать възъ благодать. Защото законътъ бѣ даденъ чрѣзь Мойсея, а благодатьта и истината дойдоха чрѣзь Исуса Христа.

Служба.²⁾

Дойдохме³⁾ прѣдъ Бога и прѣдъ Васъ⁴⁾ и прѣдъ събранието на светата черква,⁵⁾ за да приемемъ служба⁶⁾, опрощение и епитимия за всичкитѣ прѣгрѣшения, които сме направили, казали, мислили или извършили отъ дѣтството си та до тоя часъ, и молимъ за прошка прѣдъ Бога и прѣдъ Васъ, който да се помолите за насъ на светия милостивъ Отець, за да ни опрости.

Да се поклонимъ Богу и да откриемъ всичкитѣ си прѣгрѣшения, сторени прѣдъ Отца и Сина, прѣдъ честния Духа Светаго, прѣдъ честнитѣ свети Евангелия и честнитѣ свети Апостоли,⁷⁾ та дано, чрѣзь молитвата и вѣрата, чрѣзь спасението на всички прославени праведни християни, чрѣзь блаженопочиналитѣ дѣди и чрѣзь тукъ събранитѣ братя и прѣдъ

1) Рк. *gracie*.

2) Въ рк. стои *servissi* (служба). Ако се гледа на съдържанието на текста, по-правилно би било да се постави заглавие „Изповѣдь“ или „Изповѣдна служба“. Отгукъ до края Трѣбникътъ е написанъ на провансалски езикъ. При нашия прѣводъ се ржководѣхме по оригинала и по прѣвода на Кледа.

3) Обикновено еднѣ отъ вѣруещитѣ е говорѣлъ тия изповѣдни думи за цѣлото събрание.

4) Изповѣдта се е поднасяла прѣдъ наставника пастирь, който извършва службата.

5) Въ рк. стои *denant l'azordenament de santa gleisa*.

6) Рк. *servisi*.

7) Вѣроятно тукъ подъ „Апостоли“ се разбира книгата Апостолъ, т. е. дѣянията и посланията апостолски.

Васъ, свети владико,¹⁾ да получимъ отъ Васъ опрощение за всичко, което сме прѣгрѣшили. *Благословете и ни пощадете!*²⁾

Защото много сж нашитѣ грѣхове, съ които ние оскърбяваме Бога день и нощъ, съ думи и дѣла, съ помисли, волно и неволно, повече съ нашата воля, която злитѣ духове вкарватъ въ плътъта, въ която сме облѣчени. *Благословете и ни пощадете!*

И при всичко че светото божие Слово и светитѣ Апостоли ни учатъ, и нашитѣ духовни братя ни наставяватъ да отхвърляме всѣко желание на плътъта и всѣка нечистотия,³⁾ като изпълняваме божията воля чрѣзъ правене на съвършено добро,⁴⁾ при все това, ние, като немарливи слуги, не само че не изпълняваме, както подобава. божията воля, но се отдаваме най-често на плътски пощѣвки и земни грижи до такава степенъ, че врѣдимъ на нашитѣ души. *Благословете и ни пощадете!*

Ние се срѣщаме⁵⁾ съ хората отъ свѣта; съ тѣхъ общуваме и говоримъ, ядемъ и грѣшимъ въ много нѣща, и съ това врѣдимъ на нашитѣ братя и нашитѣ души. *Благословете и ни пощадете!*

Съ своя езикъ ние изпадаме въ безполезни думи, въ пусти разговори, въ смѣхъ, въ подигравки и злословия, въ хулене на братя и сестри, чиито прѣгрѣшения не сме достойни да сждимъ, нито да осжждаме. И така, всрѣдъ християнитѣ, ние си оставаме грѣшници. *Благословете и ни пощадете!*

Службата, която приехме, не можахме да я изпълнимъ както подобава, нито поститѣ, нито молитвата; ние нарушихме отреденитѣ ни дни, ние изневѣрихме на отреденитѣ ни часове.⁶⁾ Когато сме на света молитва, нашето чувство се отклонява къмъ плътски желаня, къмъ свѣтовни грижи, тъй че въ тоя часъ едва ли знаемъ какво поднасяме на Отца на праведнитѣ. *Благословете и ни пощадете!*

¹⁾ Рк. Sanh Senhor.

²⁾ Съ тая формула, казвана на латински (Benedicite, parcite nobis), събрането се е обръщало къмъ свещенослужителя. Думигъ, печатани съ курсивъ, сж били казвани на латински.

³⁾ Рк. Iagesa.

⁴⁾ Рк. ben complit.

⁵⁾ Рк. andam (отиваме).

⁶⁾ Рк. nostres dias traspasssem, nostras oras prevericam. Думата е за дни и часове, които се отреждатъ за епитимия.

О ти, свети и добри владико, всички тия нѣща, които ни идатъ въ чувство и въ мисли, ние ти ги изповѣдваме, свети владико; и множеството свои прѣгрѣшения слагаме прѣдъ божията милость и въ светата молитва и въ светото Евангелие, защото много сж нашитѣ грѣхове. *Благословете и ни пощадете!*

О владико, сжди и осжди пороцитѣ на нашата плътъ, нѣмай милость къмъ родената отъ развала плътъ, но се смили за духа (душата), който е затворенъ въ плътъта; наложи ни дни и часове, колѣнопрѣклонения, постъ, молитви и (слушане) проповѣдь, както е обичаятъ у добритѣ християни,¹⁾ за да не бждемъ сждени, нито осждени, заедно съ вѣроломнитѣ, въ деня на (страшния) сждъ. *Благословете и ни пощадете!*

[Приемане въ вѣрата].²⁾

Когато нѣкой вѣруещъ е (билъ подложенъ) на въздържане, и ако християнитѣ³⁾ сж съгласни да му направятъ посвещение (молитва),⁴⁾ нека си омиятъ ржцѣтѣ, както тѣ, така и вѣруещитѣ, които би се случили тамъ. Послѣ, единъ отъ „добритѣ люде“⁵⁾ тоя именно, който иде слѣдъ старѣйшината (ancía),⁶⁾ да постъпи така: да направи три поклона прѣдъ старѣйшината, да сложи една маса, послѣ пакъ да се

¹⁾ Рк. *bos crestias*, т. е. богомилитѣ.

²⁾ Тоя обредъ се отнася до лица, които дотогава сж били като слушатели, полупосветени, и сж заявили, че желаятъ, слѣдъ постъ, молитва и добри дѣла, да се причислятъ къмъ така нареченитѣ *вѣруещи* (*credentes*). *Съвършенитѣ* (*perfecti*) сж съставяли по-високата класа на сектата и сж били малцина на брой. Тѣ сж водѣли строгъ аскетиченъ и безбраченъ животъ.

³⁾ Християни сж се наричали съвършенитѣ богомили.

⁴⁾ Рк. *oracio*.

⁵⁾ „Добри люде“, добри християни (*boni homines* у латинскитѣ писатели, *bos homes*, *bos crestias* у провансалцитѣ) сж се наричали съвършенитѣ богомили въ западна Европа.

⁶⁾ Въ втория периодъ на своето развитие, западната дуалистична черква е имала слѣднитѣ церковни чинове: епископъ, старши синъ (*fillus maior*), младши синъ (*fillus minor*), дяконъ. У босненскитѣ богомили тия чинове сж носѣли имената: **Дѣдъ**, гостъ, стараца, стронникъ (*Fr. Rački*, *Bogomili i Patarení*, въ *Rad X*, 183). Между българскитѣ богомили сжщо се поменава единъ софийски епископъ: **Дѣдъца** **Грѣдичьскын** (*М. Г. Попруженко*, *Синодикъ царя Бориса*. Олеса 1899, стр. 53). Въ по-малкитѣ богомилски общини, при липса на епископъ (**Дѣдъ**, **владика**, днешното „дѣдо владика“), богослужението се е ржководѣло отъ така наречения „старъ“ или „старѣйшина“, въ Катарския Тръбникъ именуванъ „ancía“.

поклони три пѣти и да постави покривка на масата, и, слѣдъ други три поклона, да положи книгата (Евангелието) на масата, па да каже: *Благословете и ни пощадете!* Слѣдъ това вѣруещиятъ да стори поклонъ¹⁾ и да вземе книгата отъ ржката на старѣйшината. Тогава старѣйшината трѣбва да го увѣщае²⁾ и да му държи проповѣдь съ надлежнитѣ свидѣтелства (отъ светитѣ книги). И ако вѣруещиятъ се именува напр. Петъръ, да му говори така:

Петре, ти трѣбва да знаешъ, че, когато си прѣдъ божията черква, ти си прѣдъ Отца и Сина и Светаго Духа. Защото черква ще каже събрание, и тамъ, дѣто се намиратъ истинскитѣ християни, тамъ е и Отецъ, Синъ и Свети Духъ, както е посочено въ божественитѣ писания. Защото Христосъ е казалъ въ Евангелието на св. Матей (XVIII, 20): „Дѣто има двама или трима събрани въ мое име, тамъ съмъ и азъ посрѣдъ тѣхъ“. И въ Евангелието на св. Йоана (XIV, 23) той е рекълъ: „Ако нѣкой ме обича, ще спазя думата си; и моятъ Отецъ ще го възлюби, и ще дойдемъ при него и жилище у него ще си направимъ“. И св. Павелъ казва въ второто Послание до Коринтянитѣ (VI, 16—18): „Вие сте храмъ на живия Богъ, както Богъ е рекълъ чрѣзъ Исаия: Ще се заселя между тѣхъ и между тѣхъ ще ходя; ще имъ бжда Богъ, и тѣ ще бждатъ мой народъ. За това излѣзте изсрѣдъ тѣхъ и се отдѣлете, казва Господь. И не се допирайте до нечисти нѣща, и азъ ще ви приема, и ще ви бжда като Отецъ, а вие ще ми бждете като синове и дѣщери, казва всемогщиятъ Господь“. И на друго мѣсто (II Кор. XIII, 3) той казва: „Търсете доказателството на Христа, който говори чрѣзъ мене“. И въ Първото послание до Тимотея (III, 14—15) той казва: „Като се надѣвамъ скоро да дойда при тебъ, пиша тия нѣща. Но ако закъснѣя, знай какъ трѣбва да се обхождашъ въ божия домъ, който е черква на живия Богъ, стълбъ и подпора на истината“. Сжщиятъ казва на евреитѣ (III, 6): „Но Христосъ е като синъ въ неговия домъ, който домъ сме ние“. А че божиятъ Духъ е съ вѣрнитѣ на Исуса Христа, това посочва Христосъ въ Евангелието на св. Йоана (XIV, 15—18): „Ако

¹⁾ Въ рк. *melioramentum*. Куницъ тълкува думата като „колѣнопрѣклонение“, а Кледа допуска тя да значи колѣнопрѣклонение придружено съ нѣкой благодарственъ изразъ.

²⁾ Рк. *amonestar*.

ме обичате, упазете моитѣ заповѣди. И азъ ще моля Отца, и той ще ви даде другъ утѣшителъ, за да прѣбжде съ васъ въ вѣки. Духътъ на истината, когото свѣтътъ не може да приеме, защото не го вижда, нито го познава, но вие го познавате, защото той съ васъ прѣбждва и ще бжде съ васъ. Нѣма да ви оставя сираци; ще дойда при васъ“. И въ Евангелието на св. Матей (XXVIII, 20) той казва: „И ето азъ съмъ съ васъ прѣзъ всичкото врѣме до свършъка на свѣта“. И св. Павелъ говори въ Първото послание до Коринтянитѣ (III, 16—17): „Не знаете ли, че сте храмъ на живия Богъ и че божиятъ Духъ е въ васъ? Но ако нѣкой разруши божия храмъ, него Богъ ще го рѣзруши; защото божиятъ храмъ е светъ, и тоя храмъ сте вие“. Христосъ посочва това и въ Евангелието на св. Матей (X, 30): „Защото не сте вие, които говорите, а Духътъ на вашия Отецъ, който говори у васъ“. И св. Йоанъ казва въ Посланието (I Посл., IV, 13): „По това познаваме, че прѣбждваме въ него и той въ насъ, дѣто ни е далъ Духа си“. И св. Павелъ казва на Галатянитѣ (IV, 6): „Понеже сте синове Божи, Богъ изпрати въ сърдцата ви Духа на Сина си, който вика: Отче, Отче!“

Отъ това трѣбва да разберешъ, че прѣдставянето, което правишъ прѣдъ синоветѣ на Исуса Христа, потвърждава вѣрата и проповѣдта на Божията черква, споредъ както затова божественитѣ писания ни улесняватъ да проумѣемъ. Защото божиятъ народъ се отдѣли отдавна още отъ своя Господъ Богъ. И ако се отдѣли той отъ свѣтитѣ и отъ волята на светия си Отецъ, направи го поради измамата на злитѣ духове и поради подчинението си на тѣхната воля. По тая причина и по други много е дадено да се разбере, че светиятъ Отецъ има милость къмъ своя народъ и желае да го приеме въ миръ и съгласие чрѣзъ идването на своя синъ Исуса Христа. И ето за това случай. Защото ти се намирашъ тука прѣдъ ученицитѣ на Исуса Христа, на едно мѣсто, дѣто прѣбиваватъ духовно Отецъ, Синъ и Св. Духъ, както бѣ посочено по-горѣ, за да приемешъ това свето посвещение,¹⁾ което Господъ Исусъ Христосъ прѣдаде на своитѣ ученици, та твоята служба и твоитѣ молитви²⁾ да бждатъ чути отъ нашия свети Отецъ. Ето защо, ако желаешъ да приемешъ тая света служба,

¹⁾ Рк. oracio, което значи и „молитва“.

²⁾ Рк. las vostras oracios et las vostras preguieras.

трѣбва да разберешъ, че ще трѣбва да се покаешъ за всичкитѣ си грѣхове и да простишъ на всички челоуѣци, защото Господъ нашъ Исусъ Христосъ казва (Матей VI, 15): „Ако не простите на челоуѣцитѣ съгрѣшенията имъ, и вашиятъ небесенъ Отецъ нѣма да прости съгрѣшенията ви“. И пакъ, подобава да се обречешъ въ своето сърдце, че ще пазишъ тая света служба (задължение). прѣзъ цѣлия си животъ, ако Богъ те помилва да я приеме, споредъ обичая на божията черква, съ непорочность и истинность и съ всичкитѣ други добродѣтели, каквито Богъ благоизволи да ти даде. За това ние се молимъ на добрия владика, който даде на Исусъ-Христовитѣ ученици благодатъта да приематъ съ крѣпкость тая света служба, щото той да те сподоби също така съ благодатъ, да я приемешъ съ крѣпкость, въ негова честь и за това спасение. *Пощадете ни!*

И послѣ старѣйшината казва молитвата (Отче нашъ) и вѣруещиятъ я слѣдва. Сетнѣ старѣйшината да каже: „Ние ти прѣдаваме тая света молитва, за да я приемешъ отъ Бога и отъ насъ и отъ черквата, и да имашъ власть да я казвашъ прѣзъ цѣлия си животъ, денѣ и ноцѣ, когато си самъ или съ дружина, и никога да не почвашъ да ядешъ или да пиешъ, ако не си казалъ прѣдварително тая молитва. И ако не сторишъ това, ще трѣбва да се подложишъ на епитимия“. Вѣруещиятъ трѣбва да рече: „Приемамъ я отъ Бога и отъ Васъ, и отъ черквата“. Сетнѣ той трѣбва да направи поклонъ (melioramentum) и да благодари. Слѣдъ това християнитѣ да кажатъ „двойно“ (Отче нашъ?)¹⁾ съ колѣнопрѣклонения, а и вѣруещиятъ слѣдъ тѣхъ.

[Духовно кръщение.]²⁾

Ако (нѣкой вѣруещъ) пожелае да бжде утѣшенъ, нека направи поклонъ (melioramentum) и да вземе книгата отъ

¹⁾ Върк. II chrestia fasan dobla (буквално: християнитѣ да направятъ двойно).

²⁾ Кръщението у богомилитѣ се е извършвало не чрѣзъ вода, а чрѣзъ прѣдаване на Духъ Свети на изпитанъ вѣруещъ, който се рѣшава да води съвършенъ и аскетиченъ животъ, споредъ догмитѣ на сектата. Слѣдъ обрѣда, вѣруещиятъ е ставалъ *съвършенъ* (perfectus) богомилъ, Христовъ ученикъ и апостолъ, въ когото прѣбивава Духъ Свети и който може да прѣдава тоя Св. Духъ на други. Обрѣдътъ на духовното кръщение се е наричалъ „*convolamentum*“ т. е. утѣшние, спасение. Утѣшениятъ се е смѣталъ за праведенъ, и душата му, слѣдъ смъртъта, се е присѣдинявала къмъ божията, отъ която се е и отлжчила.

ржката на старѣйшината. Старѣйшината трѣбва да го увѣщае и да му държи проповѣдь съ съотвѣтни засвидѣтелствования и думи, каквито подобаватъ на духовното кръщение (consolamentum). И ако името на вѣруещия е напр. Петъръ, старѣйшината да говори така:

Петре, ти искашъ да приемешъ духовно кръщение, чрѣзъ което се дава Духъ Свети въ божията черква съ светата молитва и съ полагагане ржцѣ отъ „добритѣ люде“. ¹⁾ За това кръщение нашиятъ Господъ Исусъ Христосъ казва въ Евангелието на св. Матей (XXVIII, 19-20), на своитѣ ученици: „Идете и научете всички народи и ги кръстете въ името на Отца и Сина и Светаго Духа. И научете ги да пазятъ всичко, що съмъ ви заповѣдалъ; и ето, азъ съмъ съ васъ прѣзъ всички дни до свършъка на свѣта“. И въ Евангелието на св. Марко (XVI, 15) той казва: „Идете по цѣлъ свѣтъ и проповѣдайте Евангелието на всѣка тварь. И който повѣрва и се кръсти, ще бжде спасенъ, а който не повѣрва, ще бжде осъденъ“. И въ Евангелието на св. Йоана (III, 5) той говори на Никодима: „Истина, истина ти казвамъ, че никой човѣкъ не ще влѣзе въ царството божие, ако не е билъ възроденъ отъ вода и Духа Светаго“. И Йоанъ Кръстителъ говори за това кръщение, когато казва (Еванг. отъ Йоана I, 26—27; Матей III, 11): „Вѣрно е, че азъ кръщавамъ съ вода; но тоя, който иде слѣдъ мене, е по-силенъ отъ мене, и азъ не съмъ достоенъ да вържа (liar) ремъка на обувкитѣ му. Той ще ви кръсти съ Духъ Свети и съ огънь“. И въ Дѣянията на апостолитѣ (I, 5) Исусъ говори: „Защото Йоанъ е кръщавалъ съ вода, а вие ще бждете кръстени съ Духа Светаго“.

Това свето кръщение съ полагагане на ржцѣтѣ е било установено отъ Исуса Христа, както за туй съобщава св. Лука и казва, че неговитѣ приятели го вършели, споредъ съобщението на св. Марко (XVI, 18): „На болни ще възложатъ ржцѣ, и тѣ ще бждатъ здрави“. И Анания (Дѣяния IX, 17—18) така кръсти св. Павла, когато той повѣрва. Послѣ Павелъ и Варнава правѣха сжщото на много мѣста. И св. Петъръ и св. Йоанъ го правѣха на самаритянитѣ. Защото и св. Лука говори за това въ Дѣянията апостолски (VIII, 14—17): „Апостолитѣ, които бѣха въ Йерусалимъ, като чуха, че Самария приема божие учение, пратиха имъ Петра и Йоана. Тѣ като

¹⁾ Рк. bos homes, т. е. свършенитѣ богомили.

дойдоха, помолиха се за тѣхъ, за да приематъ Светия Духъ, защото той не бѣше още слѣзълъ въ никого отъ тѣхъ. Тогава тѣ полагаха рѣцѣ на тѣхъ, и тѣ приемаха Светия Духъ“.

Това свето кръщение, чрѣзъ което се дава Свети Духъ, божията черква го запази още отъ врѣмето на апостолитѣ та досега, и то се е прѣдавало отъ „добри люде“ на други „добри люде“ дори до днесъ, и черквата ще го прави до свѣршка на свѣта.

А ти трѣбва да знаешъ, че на божията черква е дадена властъ да свръзва и да разврѣзва, да опрощава грѣховетѣ и да ги задържа, както и Хригосъ казва въ Евангелието на св. Йоана (XX, 21—23): „Както Отецъ ме проводи, тѣй и азъ ви провождамъ. И като рече това, духна и имъ рече: Приемете Духа Светаго! На които простите грѣховетѣ, тѣмъ ще се простятъ; на които задържите, ще се задържатъ“. И въ Евангелието на св. Матей, той каза на Симонъ Петра (XVI, 18—19): „Казвамъ ти, че ти си Петъръ (т. е. Каменъ), и на тоя Каменъ ще съградя черквата си, и вратитѣ адови не ще да иматъ никаква сила надъ нея. И ще ти дамъ ключоветѣ на царството небесно, и каквото свѣржешъ на земята, ще бжде свѣрзано на небесата, и каквото разврѣжешъ на земята, ще бжде разврѣзано на небесата“. И на друго мѣсто (Матей XVIII, 18—20) той казва на своитѣ ученици: „Истина ви казвамъ, че каквото свѣржете на земята, ще бжде свѣрзано на небесата; и каквото разврѣжете на земята, ще бжде разврѣзано на небесата. И пакъ наистина ви казвамъ, че ако двамина отъ васъ се съгласятъ да попросятъ нѣщо, каквото и да било, ще имъ бжде дадено отъ моя Отецъ небесенъ; защото, дѣто има двама или трима събрани въ мое име, тамъ съмъ азъ посрѣдъ тѣхъ“. И на друго мѣсто (Матей X, 8) той казва: „Болни изцѣрвявайте, мъртви възкрѣсывайте, бѣсове пропжждайте“. И въ Евангелието на св. Йоана (XIV, 12) той казва: „Който вѣрва въ менъ, ще върши дѣлата, що върша и азъ“. И въ Евангелието на св. Марко (XVI, 17—18) той казва: „А повѣрвалитѣ, ще ги съпровождатъ тия личби: съ името ми тѣ ще изпжждатъ бѣсове, ще говорятъ на нови езици; ще хващатъ змии, и, ако изпиятъ нѣщо смъртоносно, нѣма да имъ поврѣди. На болни ще положатъ рѣцѣ, и тѣ ще бждатъ здрави“. И въ Евангелието на св. Лука (X, 19) той казва: „Ето, давамъ ви властъ да настѣпвате на змии и скорпии и на всѣка вражеска сила, и нищо нѣма да ви поврѣди“.

И ако искашъ да получишъ такава властъ и могъщество, трѣбва да спазвашъ всички заповѣди на Христа и на Новия Завѣтъ, доколкото е въ силата ти. Знай при това, че той е заповѣдалъ, човѣкъ да не върши любодѣяние, нито човѣкоубийство, нито да лъже, нито да си служи съ каквато и да е клетва, да не взема чуждо, ни да краде, нито да прави на другитѣ това, което не иска нему да се прави, да прощава на оногова, който му върши зло, да обича враговетѣ си, да се моли за своитѣ клеветници и обвинители и да ги благославя, и ако нѣкой го удари по едната страна, той да му обърне и другата, и ако нѣкой му открадне „гунята“ (gopela), той да остави и наметалото (mantel), и той нито да сѣди нито да осжда, и други много заповѣди, оставени отъ Господа на неговата черква. Ще трѣбва сѣщо така ти да оставишъ тоя свѣтъ и неговитѣ дѣла и нѣщата, които сѣж отъ него. Защото св. Йоанъ казва въ Посланието (Първото, II, 15—17): „О драги мои, не дѣйте обича свѣта, нито каквото е на свѣта. Ако нѣкой обича свѣта, той не милѣе за Отца. Защото, всичко що е на свѣта — въжделението на плътта, пожеланието на очитѣ, щестлавието на живота — не е отъ Отца, а отъ свѣта; и свѣтътъ ще прѣмине, както и неговото въжделение; само който върши божията воля, той прѣбждва на вѣки“. И Христосъ говори на народитѣ (Йоанъ, VII, 7): „Свѣтътъ васъ не може да мрази, а мене мрази, защото азъ свидѣлствувамъ за него, че дѣлата му сѣж лоши“. И въ книгата на Саломона (Еклезиасть, I, 14) е писано: „Видѣхъ всичкитѣ дѣла, що се вършатъ подъ слънцето; и ето, всичко е суета и гонение на вѣтъръ“. И Юда, братъ на Якова, ни поучава въ Посланието си (23): „Гнусете се отъ осквернената отъ плътта дреха“. Отъ тия заповѣди и отъ други много явствува, че ти трѣбва да спазвашъ божитѣ заповѣди и да ненавиждашъ тоя свѣтъ. И ако това удържишъ до края добръ, ние се надѣваме, че твоята душа ще има животъ вѣченъ“.

Сетнѣ той (кръщаваниятъ) да каже: „Имамъ воля за това, молете Бога за менъ, за да ме сподоби съ сила“. И слѣдъ като единъ отъ „добритѣ люде“ извърши своето *testamentum*, заедно съ вѣруещия, да каже на старѣйшината: „*Пощадете ни!* Добри християни, молимъ ви, за любовта божия, да сподобите тукъ присѣтвуещия нашъ приятель съ онова добро, което Богъ ви е далъ“. Тогава вѣруещиятъ

да направи своето *melioramentum* и да каже: „*Пощадете ни!* За всички грѣхове, каквито съмъ могълъ да направя, или да кажа, или да помисля, или да извърша, искамъ прошка отъ Бога, отъ черквата и отъ всички васъ“. На това християнитѣ да рекатъ: „Отъ Бога и отъ насъ и отъ черквата да ти бждатъ простени, и ние молимъ Бога да ти ги прости“. Слѣдъ което тѣ трѣбва да го утѣшатъ. Старѣйшината взема книгата, полага я на главата му, а другитѣ „добри люде“ слагатъ десната си ржка и казватъ своитѣ *Пощадете* и по три *Да се поклонимъ*, а слѣдъ това: *Свети Отче, приеми своя рабъ въ твоята правда и изпрати своята милость и своя Свети Духъ надъ него.*¹⁾ Послѣ да се помолятъ на Бога съ молитвата, и тоя, който ржководи божествената служба, трѣбва да каже съ низъкъ гласъ „шестото“ (*la sezena*)²⁾; и когато произнесе „шестото“, да каже три пжти *Да се поклонимъ* и молитвата съ високъ гласъ, а сетнѣ Евангелието. Прочете ли се Евангелието, трѣбва да кажатъ три пжти *Да се поклонимъ* и *Благодать* (*gratia*) и *Пощадете и пр.* Послѣ тѣ трѣбва да се цѣлунатъ помежду си и да цѣлунатъ книгата. Ако присѣтствуватъ вѣруещи, да се цѣлунатъ и тѣ, а женитѣ вѣруещи, ако има, да цѣлунатъ книгата и да се цѣлунатъ помежду си и Сетнѣ да се помолятъ на Бога съ „двойно“ и съ поклони. Така прочее става прѣдаванѣто на молитвата.

[Моление при разни случаи].

На мирски човѣкъ не бива да се допуща да извършва „двойното“ и молитвата.

Когато християнитѣ отидатъ на нѣкое опасно мѣсто, тогава да се молятъ на Бога съ *Благодатьта* (*Gratia*).³⁾ Ако нѣкой язди на конь, той да си послужи съ „двойното“. Като се качва на корабъ или като влиза въ градъ, както и когато минава по нѣкоя дъска или по опасенъ мостъ, да казва молитвата. И ако, когато сж на божия молитва, ги срѣщне

¹⁾ Въ ржк.: *Pater sancte, suscipere (вм. suscipe) servum tuum in tua iusticia (вм. iustitia), et mitte (вм. mitte) gratiam tuam et Spiritum Sanctum tuum super eum.*

²⁾ Подъ това име се разбира вѣроятно нѣколкократното казване на Отче нашъ.

³⁾ Т. е. съ възгласа: *Благодатьта на нашия Господъ и пр.* Срв. по-горѣ стр. 116.

нѣкой, съ когото ще трѣбва да говорятъ, то ако сж казали осѣмь молитви, това важи за „просто“ (sembla); а ако сж казали шестнадесетъ молитви, тѣ могатъ да бждатъ взети за „двойно“ (doblo). Намѣрятъ ли на пжть нѣкоя вещь, да не се докосватъ до нея, ако не сж увѣрени, че ще могатъ да я върнатъ. И ако видятъ, че прѣдъ тѣхъ сж минали други хора, на които би могла да се прѣдаде тая вещь, тогава нека я взематъ и, ако могатъ, да я върнатъ. Ако ли не могатъ, тогава да я сложатъ на сжщото мѣсто. Ако намѣрятъ уловенъ добитѣкъ или птица, да не се безпокоятъ. Ако християнинъ поиска да пие вода докато е свѣтло (день), да се помоли два пжти, а повече пжти слѣдъ яденето. И ако слѣдъ казване на „двойното“ прѣзъ нощъта, пакъ пиятъ, нека кажатъ друго „двойно“. И когато присжтствуватъ вѣруещи, нека стоятъ прави при казване на молитвата за пиене. Ако нѣкой християнинъ се моли Богу заедно съ християнки, нека той да ржководи молитвата. И ако нѣкой вѣруещъ, коѣуто е била прѣдадена молитвата, се намѣра съ християнки, нека той се отдѣли на друго мѣсто и да се моли за себе си.

[Духовно крѣщение на боленъ].

Ако християнитѣ, на които е повѣрена службата на черквата, бждатъ извѣстени за нѣкой боленъ вѣруещъ, нека отидатъ и го попитатъ на тайно какво поведение е ималъ спрѣмо черквата, откато е билъ приелъ вѣрата, и дали дължи нѣщо на черквата или пѣкъ ѝ е напакостилъ съ нѣщо. Ако дължи нѣщо и може да го заплати, трѣбва да го направи. Не ще ли да го стори, не бива да бжде приетъ (за духовно крѣщение). Защото, ако се молятъ на Бога за виновенъ или беззаконенъ човѣкъ, молитвата не ползува. Но, ако не може да плати, не бива да бжде отхвърленъ.

Християнитѣ трѣбва да му укажатъ какъ да пази въздържанието и обичаитѣ на черквата. Послѣ трѣбва да го запитатъ, въ случай че бжде приетъ, дали има намѣрение да ги спазва. Той не трѣбва да обѣщава, ако нѣма здраво намѣрение за това. Защото св. Йоанъ казва, че участъта на лжжитѣ ще бжде въ езеро отъ огнь и жупелъ (Апок. XXI, 8). Ако (болниятъ) заяви, че се усѣща доста коравъ, за да понесе всичкитѣ въздържания, и ако християнитѣ сж съгласни да

го приематъ, тѣ трѣбва да му наложатъ въздържание и да го питатъ дали е разположенъ да се лази отъ лъжа, отъ клетва и отъ нарушение на другитѣ божи запрѣщения, дали е склоненъ да спазва черковнитѣ обичаи и божитѣ заповѣди и да прѣдложи сърдцето и имотитѣ си, каквито има или каквито ще има за бждеще, на разположение на Бога, на черквата и въ полза на християнитѣ и християнкитѣ, отсега за напрѣдъ, доколкото може. И ако рече — да, тѣ трѣбва да отговорятъ: „Ние ти налагаме въздържание, за да го приемешъ отъ Бога и отъ насъ и отъ черквата, и да го спазвашъ прѣзъ цѣль животъ; защото ако го спазвашъ добрѣ заедно съ другитѣ заповѣди, които трѣбва да изпълнявашъ, ние се надѣемъ, че твоята душа ще се сподоби съ животъ“. Той трѣбва да каже: „Приемамъ въздържанието отъ Бога, отъ васъ и отъ черквата“.

Послѣ тѣ трѣбва да го запитатъ дали иска да приеме молитвата. И ако е съгласенъ, тогава тѣ да му облѣкатъ риза и гащи, ако е възможно, и да го накаратъ да седне въ леглото, и, ако може, да си дигне рѣцѣтѣ. Тогава тѣ слагатъ прѣдъ него на леглото покривка, поставятъ на нея книгата и произнасятъ единъ пѣтъ *Благословете* и три пѣти *Да се поклонимъ Отцу и Сину и Светому Духу*. Болниятъ трѣбва да вземе книгата отъ ржката на старѣйшината и, сетнѣ, ако може да чака, да му се държи увѣщание и проповѣдь съ надлежни свидѣтелства отъ тоя, който извършва обреда. Послѣ служителтъ (пастирь) трѣбва да го запита пакъ за обѣщанието, което бѣ направилъ, дали възнамѣрява да го спазва и да го държи, както бѣ рекълъ. Тогава старѣйшината му казва: „Ето молитвата, която Исусъ Христосъ донесе на свѣта и която той прѣдаде на „добритѣ люде“. Ти никога нѣма да ядешъ или да пиешъ нѣщо, прѣди да кажешъ тая молитва. И ако си немарливъ, ще трѣбва да ти се наложи епитимия“. На това той трѣбва да рече: „Приемамъ я отъ Бога, отъ Васъ и отъ черквата“. Послѣ да го поздравятъ като жена и да се помолятъ на Бога съ „двойно“ и съ поклони, па да сложатъ книгата прѣдъ него. Болниятъ трѣбва да каже три пѣти *Да се поклонимъ Отцу и Сину и Светому Духу*, да вземе сетнѣ книгата отъ старѣйшината, а той да го увѣщае съ свидѣтелства и съ думи, които подобаватъ за *consolamentum* (духовно кръщение). Тогава старѣйшината пакъ го пита, има ли намѣрение да държи даденото обѣщание, и го накарва да потвърди обѣщанието си.

Послѣ старѣйшината взема книгата, а болниятъ трѣбва да се наведе и да каже: „*Пощадете ни. За всички грѣхове, които съмъ направилъ или мислилъ, искамъ прошка отъ Бога, отъ черквата, и отъ васъ всички*“. А християнитѣ трѣбва да рекатъ: „*Отъ Бога, отъ насъ и отъ черквата да ти бждатъ простени, и ние молимъ Бога да ти ги прости*“. Сетнѣ тѣ трѣбва да го утѣшатъ, като положатъ ржцѣтѣ и книгата на главата му и кажатъ: *Благословете и ни пощадете, аминъ. Па бжде намъ споредъ словото ти. Отецъ, Синъ и Свети Духъ да простятъ всичкитѣ ви грѣхове. Да се поклонимъ Отцу и Сину и Светому Духу* (три пѣти), и послѣ: *Отче свети, прими своя рабъ въ твоята правда и низпосли милостъта си и светия си Духъ надъ него*. Ако болниятъ е жена, тѣ трѣбва да кажатъ: *Отче свети, прими рабинята си въ твоята правда и низпосли милостъта си и светия си Духъ надъ нея*. Послѣ да се помолятъ Богу съ молитвата (Отче нашъ) и да кажатъ съ низъкъ гласъ „шестото“.¹⁾ Слѣдъ „шестото“, тѣ трѣбва да произнесатъ три пѣти: *Да се поклонимъ Отцу и Сину и Светому Духу*, и молитвата (веднажъ) на високъ гласъ, а послѣ Евангелието. Слѣдъ четене на Евангелието, тѣ произнасятъ три пѣти: *Да се поклонимъ Отцу и Сину и Светому Духу*, и молитвата (веднажъ) на високъ гласъ, па поздравятъ болната като мжжъ. Послѣ трѣбва да се цѣлунатъ помежду си и да цѣлунатъ книгата. Ако присѣтствуватъ вѣруещи или жени вѣруещи, да се цѣлунатъ. Слѣдъ което християнитѣ трѣбва да се сбогуватъ и да поздравятъ.

Въ случай че болниятъ умре и имъ остави или имъ даде нѣщо, тѣ не бива да го взематъ за себе си или да го присвоятъ, но трѣбва да го прѣдоставятъ на разположението на ордена. Ако болниятъ остане живъ (слѣдъ обреда), християнитѣ трѣбва да го прѣдставятъ на ордена и да молятъ, щото тоѣ да бжде утѣшенъ на ново и колкото се може въ най-скоро врѣме, а тѣ да изпълнятъ волята му.

¹⁾ Рк. la sezena.

Видѣние Исаево.

Ръкописи и издания. — Апокрифътъ Видѣние Исаево въ славянскитѣ кирилски ръкописи се срѣща въ двѣ групи разкази. Първата група прѣдставя началната версия, а втората обгръща съкратени прѣправки на началния разказъ. Началната версия ни е позната по слѣднитѣ ръкописи и издания: 1) Сборникъ отъ XII в., руска редакция, въ библиотеката на Московския Успенски съборъ, № 175 (18), на л. 90—95. Апокрифътъ, който е озаглавенъ *Мѣа мани въ .д. днь Видѣнии иже видѣ сѣтин Исаия прѣркъ сѣтъ Ямосовъ*, бѣ печатанъ отъ *А. Поповъ* въ неговитѣ Библиографическіе матеріали (Чтенія въ Общ. Ист. и Древн. Росс. 1879 г., кн. I, стр. 13—20). Въ тоя руски текстъ на статията има пропуснати думи и изречения, които сж запазени въ югославянскитѣ текстове, а туй показва, че той е прѣписванъ отъ по-старъ югославянски или по-право речено, старобългарски. — 2) Сборникъ отъ XIV в., сръбска редакция, въ Бѣлградската Нар. библиотека, № 104 (сега 468), на л. 144^б — 148^б. Разказътъ почва: *Видѣние ежи видѣ Исаия сынъ Ямосовъ. Въ .б. нон лѣто царьствоующею Іезикю царю Іудѣи, приде Исаия сынъ Ямосовъ Іѣ сынъ Исаковъ къ Іезикии къ Іерлѣмъ. Цѣлиятъ този сборникъ е прѣписъ отъ български изводъ, както се посочи добрѣ отъ Ст. Новаковичъ въ Споменик XXIX, 60 сл. — 3) Сборникъ отъ XIV в., сръбска редакция, въ сбирката на Хлудова, № 195, на л. 348—352. Разказътъ почва: *Мѣа маіа въ .д днь Видѣнии сѣго прѣрка Исаия. Въ двадѣстити лѣто ѿтворѣ(ю)щю Іезикии цѣрю Іоудѣи, приде Исаия сѣтъ Ямосовъ и Ясоусъ сѣтъ Исаковъ къ Іезикии къ Іерлѣмъ. Той бѣ печатанъ отъ *А. Поповъ*, Описание рукописей и каталогъ книгъ церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. Москва 1872, стр. 414 — 419. И тоя текстъ, както цѣлиятъ сборникъ, иде отъ по-старъ български изводъ, както се изтъкна и отъ издателя му А. Поповъ. Сборникътъ, употребяванъ извѣстно врѣме въ Марковия манастиръ при Скопје, съдържа нѣкои отъ най-старитѣ произведения на българската книжнина, на Климента Охридски, на Йоана Екзарха Български, на пресвитеръ Йоана и др. — 4) Сборникъ отъ 1448 г., писанъ отъ монаха Гаврила въ Нѣмецкия манастиръ, българска редакция, молдавско писмо, сега въ сбирката на проф. А. И. Яцимирски, № 11. Текстътъ на нашия разказъ, доколкото**

ни е извѣстенъ по обнародвания откъслекъ отъ *Яцимирскій*, Славянскія и рускія рукописи Румынскихъ библиотекъ. Спб. 1905, стр. 63, е тѣждественъ съ горѣпоменатитѣ текстове. Разказътъ почва: (заглавието не е дадено у издателя): *Еъ двоенадесѣтоу лѣтоу црѣтвѣжущѣмъ Ѣзекіи црю Іудеѣмъ, прінде Исаѣи снѣмъ Іамсовѣмъ къ Ѣзекіи въ Іерѣмъ.* — 5) Сборникъ отъ XVI в., българска редакция, молдавско писмо, въ ромънския манастиръ Агапия, на л. 13^о — 23. Откъслекъ отъ началото на разказа бѣ обнародванъ отъ Яцимирски въ поменатия му трулъ стр. 6^о. Видѣние Исаѣи прѣрка же видѣ о Хѣ. Еъ двоенадесѣтоу лѣтоу црѣтвѣжущѣмъ Ѣзекіи црю Іудеѣмъ, прінде Исаѣи снѣмъ Іамсовѣмъ къ Ѣзекіи въ Іерѣмъ, и пр. — 6) Сборникъ отъ XVI в., сръбска редакция, въ библиотеката на Житомисличкия манастиръ (Херцеговина), № 140. За Видѣнието Исаево въ тоя сборникъ поменавана *М. Н. Сперанскій* (Изборникъ Кіевскій посвященный Т. Д. Флоринскому. Кіевъ 1904, стр. 44). Сперански се спира повече на двѣ отъ статиитѣ въ тоя сборникъ и, като посочва българизмитѣ въ тѣхъ, заключава, че тѣ сж били прѣписани отъ български изводъ. Дали обаче това заключение може да се простре и върху цѣлия сборникъ авторътъ не отбѣлзва.

Втората група прѣписи сж прѣработки на началната версия. Два отъ тия прѣписа сж възникнали на българска почва и съдържатъ отражения изъ българското минало. Такива сж текстовеѣ въ слѣднитѣ два сборника: 1) Драголевъ сборникъ отъ XIII—XIV в., сръбска редакция, нѣкога собственостъ на П. С. Срећковић, сега въ Бѣлградската Нар. библиотека, на л. 242—266^о. Разказътъ е озаглавенъ: *Видѣние Исаѣи прѣрка о послѣднимъ врѣмени : : чѣто хоцѣтъ быти родоу чловѣчю послѣднемоу колѣноу.* Нач.: *Еъ азъ Исаѣи Бѣмъ избранымъ въ прѣцѣхъ* и пр. Печатанъ отъ П. С. Срећковић, Сборникъ попа Драгоља (Споменик V, 1890 г., стр. 15—16). — 2) Сборникъ отъ XV в., сръбска редакция, намѣренъ въ светогорския манастиръ Св. Павелъ, сега въ Московския Румянцевски музей, № 1472, на л. 83—86. Почва: *Видѣние Исаѣи прѣрка о послѣднимъ вѣцѣ.* *Изъ есмь Бѣмъ възлюбленъ избранъ въ прѣцѣхъ.* *Прінде агѣтъ и погѣме на висотѣ и видеъ васа строина и възвѣме на ѣ нбо* и пр. Печатано отъ Л. Стојновић въ Споменик III, стр. 193—194. — 3) Сборникъ отъ XVII—XVIII в., руска редакция, въ Соловецката Библ. въ Казань, № 803, на стр.

67—72. Печатано отъ *И. Я. Порфирьевъ*, Апокрифическія сказанія о ветхоз. лицахъ и событіяхъ. Спб. 1877, стр. 263—268. Почва: Слово сѣго прѣрка Исая сѣа Ямосова съ рыданіемъ и съ слезами, провидѣкъ дѣмъ сѣымъ в послѣднихъ днѣхъ хотящихъ быти на нѣхъ. Гѣ клѣи шѣ: Тако глѣ Гѣ: слышите сѣове члѣстни и внемлѣте глѣ оустъ моуѣхъ и пр.

Текстъ. — Отъ двѣтѣ версии на апокрифа Видѣние Исаево, насъ ни интересува пѣрвата, началната: нея именно богомилитѣ смѣтали за свое произведение, чели я много и разпространявали. Тя, както рекохме, намъ е извѣстна по шесть прѣписа, отъ които два на българска редакция, три на сръбска и единъ на руска. Всички тия прѣписи обаче възхождатъ къмъ единъ по-старъ старобългарски текстъ. За основа на нашето издание взехме най-стария прѣписъ, по Успенския руски сборникъ отъ XII в., а сжщественитѣ варианти — отъ Хлудовия сборникъ (X.). Вариантитѣ отъ ржкописа на монастыря Агапия означихме съ А., тия отъ сборника на Яцимирски съ Я. Съ L. изтъкнахме нѣкои варианти отъ латинския текстъ, който, както ще видимъ, е билъ прѣведенъ още въ сръднитѣ вѣкове отъ български. Латинскиятъ текстъ отговаря изобщо дословно на старобългарския и дори на мѣста повтаря неговитѣ погрѣшни мѣста. Рѣдкитѣ случаи, дѣто латинскиятъ прѣводъ се отдѣля отъ старобългарския, се дължатъ на отклонения, които сж сжществуваели въ прѣписа, отъ който е правенъ прѣвода.

Надолу печатаме успоредно старобългарския (руски прѣписъ) съ латинския, за да може по-лесно да се слѣди зависимостъта на втория отъ пѣрвия. Латинскиятъ прѣводъ билъ обнародванъ още прѣзъ 1522 г. въ Венеция. Ние го печатаме по прѣизданието у Тисрана, въ неговия трудъ *Ascension d'Isaïe*. Paris 1909, стр. 133 сл.

Видѣніи еже видѣ стѣи Исаниа прѣрка,
снѣ Ямосовѣ .: .¹⁾

I. — Въ двѣдесетъномъ лѣтѣ цѣрѣствоующую Ѣзекію цѣрю Нюдѣнію, приде Исаниа снѣ Ямосовѣ и Насоусѣ²⁾ снѣ Салаковѣ³⁾ къ Ѣзекіи къ Иерусалимѣ. И въшѣдѣ, сѣде на одрѣ цѣрѣвѣ,⁴⁾ и въси книзи иероусалимьстни,⁵⁾ съвѣтъници цѣрѣви и каженници⁶⁾ стоимоу прѣдѣ нимѣ. Придоша⁷⁾ же и възвѣсан⁸⁾ и ѿ селѣ и съ горы⁹⁾ прѣци и снѣви прѣрчѣстни, слышавѣши Исаниа шѣко приде ѿ Галгалѣ¹⁰⁾ къ Ѣзекіи и цѣлова¹¹⁾ иго, въкоупѣ же и блговѣститѣ имоу ш хотѣцихѣ быти.

Кѣнигда възгѣла словеса къса истиньнаша, дѣхѣ стѣи нанде на нь, и въси видѣша, слышахоу же вѣщаниа стѣго дѣха. Призѣва бо и цѣрь и прѣци въси, и вѣнидоу илнко же нхѣ обрѣте са тоу въкоупѣ: вѣ же Мнхѣи, и Янаниа старѣць, и Оилѣ, и илнко сѣдѣши одѣсноу и ошоую иго. И игда оуслышаша гла стѣго дѣха, прѣклонниша колѣна и възпѣша Боу кѣшнѣмоу, почневающемоу въ стѣи хѣ, и такоу снлоу въ словеса въ мирѣ¹²⁾ даровашѣшу. Глѣюшоу же имоу стѣи нмѣ дѣхамѣ въ оуслышании въсѣмѣ; вънизпоу оумѣлѣче и къ томоу не видѣши¹³⁾ стоимцихѣ прѣдѣ нимѣ: очи же иго вѣкаше¹⁴⁾ ѿвѣрѣстѣ, оуста же затворѣна, обаче въдоуновѣнни дѣха вѣкаше съ нимѣ. И непѣщивахѣ въси, шѣко въсприятѣ въ Исаниа. Прѣци же разоумѣша, шѣко въ шѣлѣнни бѣ. Видѣнни же еже видѣ¹⁵⁾ не вѣкаше ѿ вѣка сѣго, нѣ ѿ потѣннаго ѿ въсакошѣ плѣти.

И игда прѣста ѿ видѣнниа и възврати са въ са и повѣда Ѣзекіиѣви и снѣоу иго Насооу¹⁶⁾ и Мнхѣю и прочимѣ прѣркомѣ глѣи: вѣнигда прѣрицахѣ въ слоухѣ, иго же слышастѣ, видѣхѣ¹⁷⁾ айгла славѣна, не по славѣ айглѣ, шѣже въсѣгда видѣхѣ, нѣ стѣроу славоу

¹⁾ Видѣнни стѣго прѣрка Исаниа. Блѣви ѿче X. — Видѣннѣ Исая прѣрка, еже видѣ о Хѣ А. — ²⁾ Насоусѣ X. — ³⁾ Исавовѣ X. — Думитѣ и Насоусѣ снѣ Салаковѣ липсватѣ въ прѣписитѣ Я, А и L. — ⁴⁾ Вмѣсто на одрѣ цѣрѣвѣ въ прѣписитѣ А и Я имаме: съ цѣрѣвѣ. — ⁵⁾ Ийлен А, Я. — ⁶⁾ кенѣси А, Я. — ⁷⁾ приидоу X. — приидоша А, приидошѣ Я. — ⁸⁾ ѿ вси (т. е. въси) и тѣсамѣ X. — ѿ всѣси А, Я. — ⁹⁾ ѿ селѣ и съ горы липсва въ А, Я. — ¹⁰⁾ Galgatha L. — ¹¹⁾ цѣловати X. — ¹²⁾ Думитѣ къ мирѣ липсватѣ въ X. — ¹³⁾ вѣдѣкаше X. — ¹⁴⁾ вѣкаста X. — ¹⁵⁾ видѣкаше X. — ¹⁶⁾ Насоодоу X, Naso L. — ¹⁷⁾ видѣкахѣ X.

Visio quam vidit Ysaïas propheta,
filius Amos.¹⁾

I. — Anno XX regnante Ezechia, rege Jude, venit Ysaïas propheta, filius Amos, ad Ezechiam in Hierusalem. Et intrans, sedit supra lectum regis, et omnes principes Israël, et consiliarii regis, et eunuchi stabant ante illum. Veneruntque ex omnibus villis et agris et montibus prophete et filii prophetarum, audientes quod Ysaïas venerat a Galgatha ad Ezechiam salutare eum et annuciare ei, que ventura erant.

Tunc loquebatur verba veritatis, Spiritus Sanctus supervenit in eum, et omnes videbant et audiebant verba Sancti Spiritus. Convocavit eum rex et prophetas, et omnes introierunt, quot-quot inventi sunt ibi insimul: erant autem Micheas et Ananias senes, Ioel et quot-quot ex eis inventi sunt a dextris ejus et a sinistris. Cum autem audierunt vocem Sancti Spiritus, flexerunt genua et cantaverunt Deo altissimo, requiescenti in sanctis et talem virtutem verborum in mundo donanti. Loquente vero eo in Spirito Sancto in audito omnium, statim tacuit, et exinde videbant stantem quemdam ante eum. Oculi autem ejus erant aperti, os vero clausum, sed inspiratio Sancti Spiritus erat cum illo. Et non extimabant quod elevatio accepisset Ysaïam. Prophete vero cognoscebant, quod revelatio erat. Visio quam videbat non erat de seculo hoc, sed de abscondito omni carni.

Et cum cessavit a visione reversus notificavit visionem Ezechie et filio ejus Nasoni, et Michee ceterisque prophetis, dicens: quando prophetavi auditum, quem vos vidistis, vidi angelum gloriosum, non secundum gloriam angelorum, quos semper vidi, sed

¹⁾ Това е сщинското заглавие на латинския прѣводъ. отговаряще почти буквално на българското. Първиятъ издателъ на латинския текстъ, Antonius de Fantis (Венеция 1522 г.), е поставилъ на първата страница на сборника, въ който е помѣстилъ и Видѣнието, и друго по-обширно заглавие: *Visio mirabilis Isae Prophete, que tam divine Trinitatis Archana quam generis humani redemptionem manifestat adversus Hebraicam Caliginem.* Спв. *E. Tisserant, Ascension d'Isaïe.* Paris 1909, стр. 228.

вѣлю сто¹⁾ нмоуца, иже не могухъ²⁾ съповѣдати. И имъ ма за роукоу, възведе ма на высоту. Пъзъ же рѣхъ: кѣто неси ты, како ти и има и камо ма възносиши? сила бо ми дана въ глати съ нимъ. Тѣгда ѡвѣщавъ, рече: игда възведу тебѣ въ възходъ и покажу ти видѣнны, иго же радѣма посланъ исмь, тѣгда разоумѣнши кѣто исмь азъ, а имени моего не оубѣси, зане хоушиши пакы кѣзвратити сѣ въ тѣло свое; и игда възнесоу тебѣ, оубѣриши. И радъ быхъ, яко кротъко ѡвѣща ми. И рече ми: кѣзрадова ли сѣ, зане кротъко ѡвѣщахъ ти? и вѣщшаго мене оубѣриши, кротѣнша и съмотрыливѣнша, хотѣща вѣсѣдокати съ тобою, и больша большаго, скѣтъльнѣнша и мнрѣнѣнша; на се бо посланъ исмь, да провѣщю тебе си вѣсѣ.

II. — И въздохъ же и азъ и онъ на твърды, и видѣхъ тоу бранъ вѣлю сотоноу и силы иго и протикаща сѣ благочестню и идино идиного завѣдши; яко же исть на земли, тако исть и на твърди, образи бо твърдынымъ сѣде соутъ на земли. И рѣхъ англови: чѣто исть рать си и завѣда и опълченны? И отвѣща ми и рече: си бранъ исть дѣшвола, и не имать почити, дондеже придетъ, иго же хоушиши видѣти, и оубѣнѣтъ дѣхъмъ силы скони.

III. — Потомъ възведе ма на соущаи вѣши твърди, иже исть първои ибо. И видѣхъ тоу прѣстоль посрѣдѣ и на немъ сѣдѣши англь въ велицѣ чѣсти, и одисноую иго сѣдѣща и ошюую англы. Инакоу³⁾ же славоу имѣшхоу иже одисноую и пошхоу идинѣмъ гласѣмъ, а иже ошоую, въ слѣдъ ихъ пошхоу, пѣ же ихъ не вѣлаше яко и дѣсныихъ. Въпросихъ же англа водащаго ма: комоу пѣ си вѣсыланма исть? И ѡвѣщавъ, гла ми: велицѣи слакѣ вѣни, соущи на сѣдмѣмъ ибѣси, и сѣоу иго любимомоу, ѡнюдоу же посланъ исмь къ тебѣ.

IV. — И пакы възведе ма на вѣторон ибо. Бысота же нѣсе вѣлаше яко ѡ първаго нѣсе до земли. Видѣхъ же тоу, яко и на първѣмъ нѣси, дѣсныи и шоуши англы и пѣ вѣщши паче първухъ. И падъ⁴⁾ на лицѣ своимъ, поклонихъ сѣ имъ, и не остави мене англь, наставаши ма: не покланѣи сѣ ни прѣстолау, ни англоу ѡ нѣсѣ, сѣго бо ради посланъ исмь наставитъ тебе, нмоу же ти азъ рекоу тѣкъмо, надъ вѣсѣми прѣстолаи и оджа и вѣнъць, игоже оубѣриши ѡсѣлѣ оуже. И възрадокахъ сѣ радостню велиною зѣло, яко така⁵⁾ исть коньчина вѣдѣшимъ

1) и сѣоу X. — 2) не могу X. — 3) и паче X. — 4) падохъ X. — 5) та X.

quemdam magnam gloriam et lumen habentem, quod non possum notificare. Accipiens me manu, duxit me in altum. Et ego dixi: quis es? quomodo tibi nomen est? et quomodo ave superfers? virtus enim data est mihi loqui cum illo. Tunc respondens dixit mihi: quando te feram in altum, ostendam tibi visionem, pro qua missus sum ego, et tunc scies, quis sum ego, et nomen meum nescis, ideo quis vis iterum reverti in corpus tuum; et quando te elevabo, postea videbis. Et gavisus sum, quia mansuete respondit. Et dixit mihi: gavisus es, quia humiliter respondi tibi? et majorem me videbis, et humiliorem et sapientiorem, volentem loqui tecum, meliorem et dulciorem; in hoc enim missus sum, ut notificem tibi omnia hec.

II. — Ascendimus ego et ille super firmamentum, et vidi ibi prelium magnum sathane et virtutem ejus, resistantem honorantie Dei, et unus erat prestantior alio in videndo, quia sicut est in terra, tanto est in firmamento, forme enim firmamenti hic sunt in terra. Et dixi angelo: quid est hoc bellum et invidia et prelium? Et respondens, dixit mihi: istud bellum diaboli est, et non quiescet, donec veniet, quem vis videre, et interficiet eum spiritu virtutis ejus.

III. — Postea levavit me in ea, que sunt super firmamentum, quod est primum celum. Et vidi thronum in medio, desuper sedebat angelus in magna gloria, et a dextris ejus sedebant angeli et a sinistris. Aliam habebant gloriam, qui erant a dextris, et cantabant una voce, et illi, qui erant a sinistris, post illos cum eis, canticum eorum non erat sicut dextrorum. Et interrogavi angelum ducentem me: cui canticum istud missum est? Et respondens, dixit mihi: magne glorie Dei, qui est super septimum celum, et Filio ejus dilecto, unde ego missus sum ad te.

IV. — Et iterum elevavit me in secundo celo. Altitudo ejus erat sicut a primo celo usque ad terram. Et vidi ibi, sicut in primo celo, dextros et sinistros angelos et gloria istorum angelorum et canticum excelsiora erant quam primorum. Et cecidi in faciem meam, ut adorarem eum, et non dimisit me angelus, qui me instruebat, et dixit mihi: noli adorari angelum, neque thronum istius celi, propter hoc missus sum instruere te, sed tantum, quem ego dixero tibi, adora, similiter eum qui est super omnes angelos, thronos et super vestes et coronas, quas videbis deinceps. Et gavisus sum gaudio magno valde, quia talis est consumatio scien-

вѣшняго и вѣчнаго възлюбимаго имоу сѣа и яко ѿ англа сѣаго дѣа си тамо исходати.¹⁾

V. — И възведе мѧ на третини небо. И тамо такоже видѣхъ малъ прѣстоль и дѣсныи и шоуши англы. Обачь память вѣка сѣго тамо не именоваше сѧ, измѣноваше же сѧ слава дѣа монго, яко възсхожахъ на небо, и рѣхъ: ничто же ѿ оног²⁾ мира съде не именоуитъ сѧ. И ѿвѣща ми англь и рече ми: ничто же не мѣнитъ сѧ за нѣмошь нго, ничто же съде оутантъ сѧ тамо дѣимыихъ. Пѣ же, иже помѣхъ и словословни сѣдашаго и англь ваще бѣаше вѣтораго.

VI. — И пакы възведе мѧ на четвѣртон небо. (Высота же ѿ третинго на четвѣртон небо)³⁾ многѧмь больша бѣаше. И тоу пакы видѣхъ прѣстоль и дѣсныи и шоуши англы. И си пакы помѣху. И слава и пѣнни англь больши бѣаше шоуихъ, и слава сѣдашаго больши бѣаше соуцихъ⁴⁾ одисноую; слава же ихъ такоже прѣспѣвауши нижнихъ.

VII. — И възвдохове⁵⁾ на пятон небо. И тоу пакы видѣхъ легионы⁶⁾ бѣисельны, и слава ихъ и пѣ славынѣши четвѣртаго неба. Пѣ же въздвигхъ сѧ, толнкоу многоу множествѣ оузырѣвъ англы, различныими добротами оукрашѣны, кожеждо славою свою нмоуша, и славамоу живоушаго на высотахъ, нго же нма не⁷⁾ шви сѧ въскон пѣти, яко такоу славою дастъ англомь на коньжеждо неба. И ѿвѣщавъ англь, гла ми: чѣто подиви сѧ о сѣмь, не си⁸⁾ идни лица? нѣси бо видѣлъ непроходимыихъ⁹⁾ силъ тѣмъ англьскы.

VIII. — Пакы же възведе мѧ на въздохъ шестаго неба. И видѣхъ славою велию на немь, яко шже не видѣхъ на пѣтѣмь неба: видѣхъ бо англы въ славу мнозѣ, чинны силъ притраныихъ и мимотикуша, пѣснь же ихъ сѣа и чюдѣна бѣаше. И рѣхъ англови водѣшимоу мѧ: чѣто нсть иже вижу, гѣ мон? И гла ми: нѣсма азъ тебе гѣ, нъ свѣтъникъ. И пакы рече: ѿ шестаго неба ни прѣстола, ни шоуихъ англь, нъ ѿ силы седмаго неба строи сѣуть, идѣши нсть именитыи¹⁰⁾ тѣ и иночадын сѣи нго, и въсѧ неба и англы нго послушають. Пѣ же посланъ нсма възвѣстъ тебе сѣмо, яко да видиши славою сѣю и Гѣ¹¹⁾

1) и яко же ѿ англа сѣаго дѣа сила исходитъ X. — 2) ѿ того X. — 3) Пропуснати думи въ Успенския ржкопись. Тукъ дотѣкмено отъ X. — 4) шоуихъ X. — 5) въздохъ X. — 6) аглы X. — 7) не липсва X. — 8) нѣн X. — 9) не приходѣшихъ X. — 10) именитыи X. — 11) ѿ Гѣ X.

tibus altissimum et eternaem et dilectum Filium ejus, quia sicut angeli Sancti Spiritus sic hi ascendunt in illum.

V. — Et elevavit me super tertium celum. Et similiter vidi parvum thronum et dextros et sinistros angelos. Memoria autem istius mundi illic non nominabatur, sed transformabatur gloria mei spiritus cum ascendebam in celum, et dixi: de illo mundo nihil nominatur hic. Et respondens mihi angelus, ait: nihil nominatur propter infirmitatem ejus, et nihil absconditur illic de illis, que facta sunt. Et canticum cantabant, et glorificabant sedentem, et iste angelus erat major secundo.

VI. — Et iterum elevavit me in quartum celum. Altitudo tertii celi usque ad quartum celum major erat. Et ibi vidi thronum et dextros et sinistros angelos. Gloria vero sedentis melior erat quam angelorum, qui erant a dextris, et gloria eorum similiter superabat gloriam inferiorum

VII. — Et ascendi in quintum celum. Et ibi vidi angelos innumerabilis, et gloria eorum et canticum gloriosius erat quarti celi. Et ego miratus sum, tantam multitudinem angelorum videns, diversis bonitatibus ordinatorum et singuli gloriam habentes, glorificabant existentem in alto, cujus nomen non est revelatum omni carni, quia tantam gloriam angeli super singulos celos. Et respondens angelus dixit mihi: quare miraris de hoc, quod non sunt unius speciei? non enim vidisti insuperabiles virtutes et millia millium angelorum.

VIII. Et postea assumpsit me in aerem sexti celi. Et vidi ibi gloriam magnam, qualem non vidi in quinto celo: et aspexi angelum in gloria magna, et facta virtutum erant honorabilia et precedentia, canticum eorum sanctum et mirabile erat. Et dixi ad angelum ducentem me: quid est quod video, domine mi? Et dixit mihi: non sum tibi dominus, sed consiliator. Et dixit mihi: de sexto celo et hic jam thronus non est, nec sinistri angeli, sed de virtute septimi celi ordinationem habent ubi est dives Filius Dei, et omnes celi et angeli ejus audiunt eum. Et ego missus sum assumere te huc, ut videas gloriam istam et Dominum omnium

въсѣхъ нѣсъ и англъ и сила. Глѹ ти, Исаяи, никъто же въ плъти мира оногѹ хотѹ възвратити сѹ члѣкъ видѣнни, иже ты видиши, ни видѣти възможитъ, иже ты хошиши видѣти, зане ти истъ въ жриени гнѣ прити сѣмо. Възвеличихъ же Гѹ монго, пош, яко въ жриени нго ѿхожю. И глѹ ми: игда же плъти сѣмо възвратиши сѹ хотѣннимъ оубъ, тѹгда възпримиши одѣжю и тѹгда ты боудши равень англомъ соущимъ въ сѣ(д)мѣмъ нѣси.

IX. — И възведе мѹ на шестѹ нѣсо. И прѣстола тоу оубъ не бѣаше, ни деснѹихъ, ни шоуихъ англъ, нъ вси имѣахоу идни възоръ и ѿ нѣхъ равна. И дастъ ми сѹ да и азъ поухъ¹⁾ съ ними, и англъ иже съ мною быхоуѣ яко слава нѣхъ бѣаше идни; и славахоу оца въсѣхъ и възлюбанаго сѣа и сѣго дѹха, вси идниѣми оусты поухоу, нъ не тацѣмъ яко имѣахоу на лѣтѣмъ нѣси, нъ нацѣмъ глѣмъ, и свѣтъ много велии бѣаше. И игда бѣхъ на шестѣмъ нѣси, мнѣхъ свѣтъ, иже на лѣтѣмъ нѣси, тѣмоу соущъ, и възрадовахъ сѹ зѣло и възспѣхъ дароущемоу такоуа принимающимъ мѣтъ нго, и помолухъ сѹ англоу наставляемоу мѹ да къ томѹ не възвращѹ сѹ въ миръ съ плътѹны; глѹ же вамъ, яко много тѣмъ истъ сѣде. Англъ же наставляи мѹ глѹ ми: чѣто яко възрадова сѹ о свѣтѣ сѣмъ, коьми паче възрадоуиши сѹ и възвелиши сѹ, игда оувриши свѣта праваго²⁾ нѣсе, иже сѣднѣ нѣсѹны Оца и идничаднѣ нго Снѣ, иже опѣлчениа³⁾ и прѣстоли и вѣнѣци лжѣтъ праведнымъ; а въ томъ иже не възвратити сѹ тѣбѣ въ плъть свою, не оу вѣрма коньчати сѹ⁴⁾ прити сѣмо. Си слышавъ, оскърьбѣхъ зѣло. И глѹ ми: не скърѣн, ниже боуди драхлъ.

X. — И възнесе⁵⁾ мѹ на аеръ⁶⁾ седьмаго нѣсе. И слышахъ глѣ глѹщъ ми: доколѣ въ плъти хотѹи жити възсѹднѣ? И оубоухъ сѹ зѣло и трепетнѣ быхъ. И пакы инъ глѣ слынахъ глѹщъ: не дѣнѣ, да възидѣтъ достонникъ вѣни, сѣде бо истъ одѣжа. И възпросихъ англа соущаго съ мною: кѣто истъ възвранѣи ми, кѣто истъ пакы повелѣаши ми възити? И рѣчи ми: възврани⁷⁾ оубо иже надъ поущими из нѣбѣсъ англъ, и повелѣвѣи ти, съ истъ снѣ вѣни, а имене нмоу не можѣши слышати, донѣдеже не плъти своия изидѣши.

1) пою X. — 2) праведнаго X. — 3) Правильно би било одѣжа. Стр. 159. — 4) коньча се X. — 5) възведе X. — 6) Липсва въ L. — 7) възвраниши X.

celorum et angelos ejus et virtutes. Dico autem tibi, Ysaia, nemo in carne illius mundi volens converti vidit, que tu vides, neque videre potuit, que tu vidisti, ideo quia tibi est in sorte Domini venire huc. Et ego magnificavi me cantans Domino, quia in forte ejus ambulo. Et dixit mihi: quando reversus fueris per voluntatem Patris, tunc vestem tuam recipies et tunc eris equalis angelis, qui sunt in sexto celo.

IX. — Et assumpsit me in sextum celum. Et thronus jam non erat illic, nec dextri, nec sinistri angeli, sed habebant omnes unam speciem et canticum equale. Et datum est mihi, ut ego canerem cum eis, et angelus, qui erat mecum et ego fuimus tales, sicut gloria eorum, et gloria eorum erat una; et glorificabant Patrem omnium et delectum Filius ejus et Sanctum Spiritum, omnes uno ore cantabant, sed non tali voce, quali in quinto celo, sed alia voce, et lumen magnum erat ibi. Et quando eram in sexto celo, existimabam lumen, quod erat in quinto celo, tenebras esse, gavisus sum valde et cantavi donanti tale gaudium recipientibus misericordiam ejus, et rogavi angelum instruentem me, ut exinde non reverterer ad mundum illum carnalem; dico autem vobis, quod multo tenebre sunt hic. Angelus vero instruens me, dixit mihi: quod et gavisus de isto lumine, quanto magis gaudebis et exultabis, quando videbis lumen septimi celi, in quo sedet celestis Pater et unigenitus Filius ejus, ubi exercitus¹⁾ et throni et corone jacent justis; et de illo te non reverti in carnem tuam, non est tempus expletum veniendi huc. Et audiens hec, tristatus sum valde.

X. — Et assumpsit me in aerem septimi celi. Et audivi vocem dicentem mihi: usque quo volens in carne vivere venis huc? Et timui valde et tremefactus sum. Iterumque audivi vocem dicentem: noli prohibere eum, ut interet, dignus est enim gloria Dei, hic enim est stola. Et interrogavi angelum, qui erat mecum: quis est prohibens mihi? et quis est precipiens mihi ascendere? Et dixit mihi: prohibens est, qui est super cantantes angelos sexti celi angelus, et precipiens est Filius Dei, et nomen ejus non potes audire, donec de carne exibis.

¹⁾ Правилно би било: stolae, или vestimenta, или vestes. Срв. за това по-долу, стр. 159.

XI. — И яко възидохоуѣ на се(д)момъ небо, и видѣхъ тоу себѣтъ днѣвнѣ и неповѣдимыи и англы бещисльнѣ и праведникы, видѣхъ стирѣи ишъдѣши ѿ одежи плѣтъныхъ и соущаи въ одежахъ вѣшнихъ, и вѣахоу въ славе велице стоище, обаче на прѣстолахъ своихъ не сѣдахоу, вѣнцы же славы ихъ (не) ¹⁾ вѣахоу на нихъ. И въпросихъ англа и рѣхъ: почьто одежа прииша, и ²⁾ прѣстолъ славы и вѣнецъ не принимають? И гла ми: не принимаютъ ихъ нынѣ, дондѣже ³⁾ съидеть Гнѣ вѣни; съи първа обаче вѣдѣтъ чин соутъ прѣстоли ихъ и кони вѣнцы; игда съидеть и боудеть не ⁴⁾ въ зраце вашемъ, и князь мира того, Гна его радьма, простърить роуце свои на нь и обѣсать и на дрѣвѣ и оубинить и, невѣдѣти кѣто истъ. И съидеть въ адъ и наго и поусто поставитъ се призрачни, имѣть же и княза съмръть плѣнника, и сътърить всю силоу его, и вѣстанитъ .Г. днѣ, имѣа стирѣи праведникы (съ собою и пошлѣтъ свои проповѣдныкы) ⁵⁾ по всѣи вселениѣи, и възидеть пакы на неба; тѣгда принимають си прѣстоли свои и вѣнца.

И по словесихъ сихъ рѣхъ имоу: на нижѣ тѣ възпросихъ на първѣемъ ⁶⁾ неси, съкажи ми, съде бо обѣща са миѣ съказати како въ онѣмъ мирѣ бѣвѣамаи, съде вѣдома соутъ. Иѣши ми глѣцю съ нимъ, се стирѣи англы стоищихъ, славынѣи вельми възвѣдѣшаго ма и вѣсѣхъ англы, и показа ми книгы и разгъноуѣвъ дасть ми, и видѣхъ писмена бахоу не яко вѣка сѣго, и почьтохъ ѿ, и сѣ дѣишии ирѣсмаи бахоу тоу написана, и стирѣи члкъ видѣхъ, дѣла ихъ же азъ не вѣдохъ; оубѣдахъ оубо въ истиноу, яко ничьто же но оутантъ са на сѣдмѣмъ неси въ мирѣ бѣвѣамыихъ. И възпросихъ англа: кѣто оубо истъ съ прѣспѣвашии англы въ славе свои? И ѿвѣщавъ, рече ми: прѣспѣвашии аныглы, съ истъ великыи арханглы Мнханлъ, молѣ вѣнноу за члѣчество. Видѣхъ же одежа многы и прѣстолаты и вѣнцаи многы лежащаи англов. Гнѣ одежа и прѣстолаты и вѣнцыи тѣмъ блѣдоми соутъ. И гла ми: сихъ одежи мнози лишаютъ са ѿ оного мира, вѣрвакѣши словеси ономоу, о немъ же гла са тѣбѣ.

XII. — И обраць са, видѣхъ Гѣ въ славе велице, и оужастѣнѣ бѣхъ зѣло. И пристоупиша къ имоу всѣи, ѿже видѣхъ

1) не заето отъ X. — 2) а X. — 3) дондѣже X. — 4) не липсва въ X и въ L. Правиятъ смисълъ е безъ не. — 5) Пропуснатото заето отъ X. Въ L стои. — 6) Трѣбвало би да бжде тритинимъ, както личи отъ текста по-горѣ и както е въ етиопския прѣводъ и въ гръцката легенда.

XI. — Quando nos ascendimus in septimum celum, vidi ibi lumen mirabile et inenarrabile, et angelos innumerabiles et justos, vidi quosdam exutos stolis carnalibus et existentes in stolis excelsis, et erant in gloria magna stantes, sed in thronis suis non sedebant, corone autem glorie non erant super eos. Et interrogavi angelum et dixi: quare stolas receperunt, et thronos et coronas glorie non receperunt? Dixitque mihi angelus: non receperunt modo, donec Filius hic primum istos introducet thronos et coronas, quando erit in specie vestra, et princeps mundi illius extendet manum suam in Filium Dei et occidet, nesciens qui sit; et descendet in infernum, et eum desertum ponet et omnes visiones inferni, et apprehendet principem mortis, et depredatum eum ponet, et conterret omnes virtutes ejus, et surget tertia die, habens quosdam justos secum, et mittet suos predicatores in universum orbem terrarum, et ascendet in celos; tunc recipient isti thronos suos et coronas.

Et post hec verba dixi illi: de quo te interrogavi in primo celo, ostende mihi, hoc enim mihi promissisti. Adhuc me loquente secum, ecce quidam angelus de astantibus gloriosior ducente me omnibusque angelis, et ostendit mihi librum et aperiens dedit eum mihi, et vidi scripturam non sicut istius seculi, et legi eam, et ecce actus Hierusalem erant ibi scripti, et omnium hominum opera erant ibi, de quibus et ego eram; vidi in veritate, quia nihil absconditur in septimo celo, quod est in mundo factum. Et interrogavi angelum: quis est iste preeminens omnes angelos in gloria sua? Et respondens dixit mihi: iste est magnus Michael, deprecans semper pro humanitate et humilitate. Vidi stolas multas et thronos et coronas jacentes, et dixi angelo: iste stole et corone quibus servantur et throni? Et dixit mihi: istas coronas multi ammittunt de illo mundo, credentes verba illius, de quo locutus sum tibi.

XII. — Et conversus vidi Dominum in gloria magna, et expavi valde. Et appropinquaverunt ad eum omnes justi et ado-

правдѣнныи, и поклониша сѧ имоу поюще и динѣмь глѣмь. И тѣ вѣаши подобанъ имѣ. И бѣ слава ихъ яко и онѣхъ. И тѣгда пристоупи Михаилъ и поклони сѧ и съ нимъ вси англи поклониша сѧ и вѣспѣша и. И прѣобрази сѧ пакы и бѣ яко англь. Тѣгда рече ми англь коди мѧ: сѧмоу поклони сѧ и вѣспои! И поклонихъ сѧ и вѣспѣхъ имоу. И гла ми англь: се естъ Гѣ всьма славы юже видѣ. И ище имоу глѣщю, кидѣхъ много прѣславна подобна имоу по всѧмоу. И правдѣнници пристоупиша и поклониша сѧ и вѣспѣша и сѧмоу. И тѣ вѣспѣ съ ними и не прѣобразиже сѧ по видомъ¹⁾ ихъ. И съ нимъ придоша англи и поклониша сѧ имоу. И рече ми англь: поклони сѧ и вѣспои имоу! И поклонихъ сѧ и вѣспѣхъ имоу. И пакы дроугаго къ славе велицѣ видѣхъ ишадѣша, и къпросихъ англа: кѣто съ естъ? И гла ми: поклони сѧ имоу, се бо естъ англьскаго дѣа глѣщяго къ тебѣ и къ вѣсѣхъ правдѣнницахъ. И по сихъ ина стѣра неизгнѣма швалши сѧ слава, иже азъ ѿверстама очима дѣа менго не възмогъ видѣти, ни възведѣ²⁾ мѧ, ни вси англи, иже видѣхъ поклониша сѧ Гѣи, развѣ тѣкъмо правдѣнныи видѣхъ къ силѣ велицѣ зраща къ славе иго. И пристоупи къ нимъ прѣречеи гѣ мон и англа дѣована и поклониша сѧ и вѣспѣста и дѣа тѣкъмо. И тѣгда вси правдѣнници поклониша сѧ, и съ ними Михаилъ и англи вси поклониша сѧ и вѣспѣша.

XIII. — Потомъ слышахъ гла³⁾ тоу, и пѣсни же⁴⁾ слышахъ по ибси вѣсходѣща на .Ѣ. небсъ, и вси славлѣху того, игоже не можахъ азъ славы видѣти. Вьса же .Ѣ. небсъ иѣ не тѣкъмо слышима, нѣ и видима вѣаши. И гла ми англь: съ естъ идинъ вѣчьнъ въ вѣшьнимъ вѣцѣ живын и въ стѣынхъ почиваа, иго же ни имени⁴⁾ можетъ⁵⁾ тѣрпѣти, иже понмѣ естъ стѣынмъ дѣъмь въ оустѣхъ правдѣннынхъ. И по сѧмъ слышахъ гла вѣчьнаго глѣща Гѣи: ⁶⁾ Гѣоу, изиди и сѣлѣзи съ вьсѣхъ небсъ и воуди въ мирѣ и даже и ⁷⁾ до англа соущаго въ адѣ, прѣобразиже сѧ по образомъ ихъ, и не познають же тѣ ни англи, ни князи вѣка того, и соудиши князю и англомъ иго и мироу обладомоу имъ, зане ѿвергоша сѧ мѧи и рѣша: мы исмѣ и развѣ на⁸⁾ никѣто же естъ инъ. И игда же ѿ зимъ възнесиши сѧ, къ томоу не прѣобразиши сѧ по ибси, нѣ въ славе велицѣ възидеши и сѣдѣши одѣс-

1) видомъ X. — 2) възведѣни X. — 3) иже X. — 4) + ни дѣа X. — 5) + кто X. — 6) Гѣи X. — 7) Вмѣсто даже и стои иди до X.

raverunt eum, una voce cantantes, et erat vox sicut illorum. Et Michael appropinquans adoravit, et cum eo omnes angeli adoraverunt et cantaverunt. Et transfiguravi me iterum, et fui sicut angeli. Tunc dixit mihi angelus, qui me ducebat: hunc adorā et canta! Et adoravi eum et cantavi. Et dixit mihi angelus, qui me ducebat: iste est Dominus omnium gloriarum, quas vidisti. Et vidi alium gloriosissimum similem ejus in omnibus, et justi appropinquaverunt ad eum et adoraverunt eum et cantaverunt. Et ille cantabat cum eis et non transfiguravit se in visu illorum cum eis. Et venerunt angeli et adoraverunt eum, et ego adoravi eum et cantavi. Et iterum vidi alium in gloria magna, et ambulans interrogavi angelum: quis est? Et dixit mihi: adora eum! iste enim est angelus Sancti Spiritus loquens in te et in omnibus justis. Et post hec alia quidem inenarrabilis et ineffabilis revelabatur gloria, quam ego apertis oculis mei spiritus non poteram videre, nec qui me ducebat angelus, neque omnes angeli, quos videram adorantes Dominum, nisi tantummodo justos vidi in gloria magna aspicientes gloriam. Et appropinquavit primum dominus meus et angelus specialis, et adoraverunt eum et cantaverunt secundo insimul. Tunc omnes justis adoraverunt eum et cum eis Michael et angeli omnes adoraverunt et cantaverunt.

XIII. — Postea audivi vocem ibi, et canticum, quod audivi in sexto celo, ascendebat et audiebatur in septimo celo, et omnes glorificabant illum, cujus ego gloriam non poteram videre. Et omnium sex celorum canticum non solum audiebatur, sed videbatur. Et dixit mihi angelus: hic est vivus unus eternus in excelsa eternitate vivens et in sanctis requiescens, cujus nec nomen, nec visionem possumus sufferre, qui est laudatus a Sancto Spiritu in ore sanctorum justorum. Et post hec audivi vocem eterni dicentem Domino Filio: exi et descende de omnibus celis, et sis in mundo et vade usque ad angelum, qui est in infernum, transfigurans te secundum formam illorum, et non cognoscent te neque angeli, neque principes seculi illius, et indicabis principem illius seculi et angelos ejus et mundi rectores, ideo quia negaverunt me et dixerunt: nos sumus et sine nobis nemo est. Postea vero non transfigurabis te per celos in magna gloria ascendens et sedebis a dextris meis; tunc adorabunt te principes et virtutes et omnes

ноую мене; и тѣгда поклонатъ сѧ тебе князи и силы и англи и все начало небснѣиныхъ и земьнѣиныхъ и прѣисподъннихъ. Еню слышахъ¹⁾ великою славою заповѣдающею Гѣи мнимоу. Тѣгда възиде²⁾ Гь ѿ седмаго небс и сѣниде на шестомъ небо. И англь наставляши мѧ рече: разоумѣи, Исани, и вижь боудущие прѣображенни и сѣнитни иго. Ико видѣша англи, възпѣша и схвалиша и, не прѣобрази бо сѧ по видомъ³⁾ ихъ. И азъ же възпѣхъ съ ними. И тако сѣниде на патомъ небо, и прѣобрази сѧ по образу англь тѣхъ, и не възпѣша иго, ни поклонниша сѧ, бѣ бо иго образъ яко и онѣхъ. Сѣниде же на четвъртомъ небо, и шви сѧ имъ по възроу⁴⁾ ихъ, и не възпѣша иго, бѣаше бо яко по възроу ихъ. Приде же на третини небо и на вѣторомъ и на първомъ, прѣобразоуи сѧ на кожеждо ихъ; тѣмъ же ни поахоу, ни поклоняхоу сѧ имоу, швалише бо сѧ подобенъ имъ, показоваше же знаменни на коньмаждо небс стрѣщнимъ⁵⁾ врата. Сѣниде же на твердь, идеже князь вѣка сего сѣдитъ; и тоу дастъ знаменни, и образъ бѣаше иго яко и тѣхъ, и не прославиша, ни пѣша иго. Сѣниде же и къ англоу въздѣха сего, и бѣаше акъ единъ ѿ нихъ, и не дастъ знаменни имъ, ни възпросиша бо иго.

XIV. — И по сихъ гла ми англь: разоумѣи, Исани, сѣи Ямосовъ, на се бо посланъ неми ѿ Гѣ, всеа тебе оуказати, ни прѣже бо кѣто видѣ, ни по тебе видѣти възможеи, якоже ты видиши и слышалъ еси. И се видѣхъ подобна яко Ена члѣва, и съ члѣкы пожикъ⁶⁾ въ мирѣ, и не познаша иго. И видѣхъ възходящъ на твердь, и оуже не баше по зракоу ихъ прѣобразоуи сѧ. Видѣкше же и вси англи,⁷⁾ оужасоша сѧ и поклоняюще сѧ, глахоу: како оутан сѧ на Гѣ посредѣ, и не познахоумъ црѧ слакы? И отъ първаго небс възхожаше слакнѣи, и не прѣобразоваше сѧ, нъ вси англи и десни и шюни и на средннимъ престолѣ сѣди и поклонниша сѧ имоу и възпѣша глюще: како прѣиде мимо ны Гѣ,⁸⁾ и не оукѣдохомъ, ни поклонихомъ сѧ имоу? И тако възиде на вѣторомъ и на третини и на четвъртотомъ и на патомъ и на шестомъ небо, обаче на късѣхъ небсхъ слава иго прилагаше сѧ; и яко възиде на се(д)момъ небо, възпѣша и вси правдѣици и вси англи и всеа силы. И тѣгда видѣхъ и яко сѣде вдисноую великыи славы, иже не могъ видѣти.

1) слышавъ X. — 2) изидеть X. — 3) видомъ X. — 4) вѣроу X. — 5) стрѣгоущимъ X. — 6) пожике X. — 7) + иже на тверди X. — 8) Гѣ X.

angeli et omnia incia celorum et terre et infernum. Et audivi magna gloria precipiendo Domino meo. et tunc exivit Dominus de septimo celo et descendit in sextum celum. Et angelus, instruens me, dixit mihi: intellige et vide, quid est transfiguratio ejus et descensio. Cum viderunt eum angeli, laudaverunt et glorificaverunt eum, non enim transfiguravit se in figura eorum, et ego cantavi cum eis. Cum descendisset in quintum celum, ibi statim transfiguravit se secundum formam angelorum illorum, et non cantaverunt ei et non adoraverunt eum, erat enim forma sicut illorum. Et descendit in quartum celum et apparuit illis secundum formam illorum, et non cantaverunt ei, erat enim forma sicut illorum. Venit autem in tertium celum, et in secundum, et in primum, transfigurans se in singulos eorum; ideo non cantabant ei, nec adorabant, apparebat enim illis similis eorum, ostendebat enim characterem per singulos celos custodibus portarum. Descendit autem in firmamentum, et ibi dedit signa, et forma erat eis sicut illorum, et non glorificaverunt eum et non cantaverunt ei. Et descendit ad angelos, qui erant in hoc aere, sicut unus ex eis, et non dedit signum, et non cantaverunt.

XIV. — Et post hec dixit mihi angelus: intellige, Ysaias, fili Amos, in hoc missus sum a Deo, omnia tibi ostendere, nec enim ante te quis vidit, nec post te poterit videre, quod tu vidisti et audivisti. Et vidi similem Filii hominis, et cum hominibus habitare et in mundo, et non cognoverunt eum. Et vidi ascendentem in firmamentum, qui non erat secundum formam transfigurans se. Et videntes omnes angeli, qui erant super firmamento, expaverunt et odorantes dicebant: quomodo abscondisti¹⁾ in medio nostri, Domine, et non cognovimus regem glorie? Et primo celo gloriosior ascendebat et non transfigurabat se, porro omnes angeli adoraverunt et cantaverunt dicentes: quomodo transisti per nos, Domine, et non vidimus, neque adoravimus te? Ita ascendit in secundum celum, et in tertium, et in quartum, et in quintum, et in sextum, usque ad omnes celos et glorie sue conjungebat se; quando ascendit in septimum celum, cantaverunt ei omnes justi, et omnes angeli, et omnes virtutes, quas non potui videre. Angelum mirabilem vidi sedere a sinistris ejus, qui dixit mihi: sufficit

¹⁾ Въ текста погрѣшно: ascendisti. Цѣлата фраза е прѣдадена погрѣшно. Срв. за това по-долу, стр. 157—158.

И аьъгла дѣховьнаго видѣхъ сѣдѣща ошоуую. И гла ми: довольно ти, Исаны, оувѣдѣ (и хъ же никто же оувѣдѣ ѿ)¹⁾ плътскъ сѣтъ, ни око видѣ, ни оухъ слыша, ни на сѣдце челоувѣкоу не възидѣ, илнко оуготова Бѣ любѣцимъ и . . . И рече ми: възврати сѣ къ одежю скою, донѣдеже крѣмѣ дѣни тронхъ испълнитъ сѣ, и тѣгда придѣши ми сѣмо.

XV. — Он видѣхъ, Исаны рече стоѣщимъ окрѣсть его. И слышавѣши сѣ прѣдивьнаѣ, прославнша и възспѣша Бѣ, давѣшаго такоу блгодать члѣкомъ. Рече же Езекиевн цѣрю: коньчина вѣка сего и вѣсе кидѣнии сѣ събоудѣтъ сѣ въ послѣдньимъ родѣ. И заклатъ ѿ,²⁾ не възвѣстити сѣомъ илѣвомъ, ни словесъ снхъ дати на писанинѣ вѣсѣкомоу члѣкоу, нѣ илнко аще разоумѣнте ѿ цѣря реченаѣ въ прѣцѣхъ, такоѣѣ разоумѣнте вѣси. Бѣ же възидѣ о сѣмъ дѣѣ, да примете одежю ваю и прѣстолы и вѣнѣца славы на небѣхъ лежащѣѣ. И прѣста гла и изидѣ ѿ Езекиѣ цѣря. Томоу же Боу нашѣмоу слава и нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ . . .

Съдържанне. — Въ двадесетата година отъ царуването на иудейския царь Езекия, пророкъ Исай, синъ Амосовъ, дошълъ отъ Галгалъ при царь Езекия, въ Йерусалимъ, за да го поздрави и да му разкрие тайнитѣ нѣща, които ще станатъ занѣпрѣдъ. Когато прѣдъ царя, прѣдъ неговитѣ свѣтници и евнуси и прѣдъ другитѣ пророци, които по тоя случай надошли въ Йерусалимъ, Исай почналъ своето слово, Духъ Свети слѣзълъ надъ него, и всички разбрали, че тая проповѣдъ е вдѣхновена отгорѣ: тѣ колѣничили и възхвалили Вишня, който одаряѣ съ такаѣѣ сила челоувѣка, чрѣзъ когото говори Свети Духъ прѣдъ всички. Исай внезапно млѣкналъ, очитѣ му били отворени, устата затворена, но вдѣхновението на Светия Духъ било у него. Присѣтствуващитѣ не могли да доумѣятъ станалото, но пророцитѣ разбрали, че той се намира въ изстѣпление. Когато прѣстанало изстѣплението, Исай разказалъ на царя, на сина му и на присѣтствуещитѣ своето видѣние:

Той видѣлъ прѣславенъ ангель, който го уловилъ за рѣжа и го повелъ къмъ висинитѣ, като му съобщилъ, че е

1) Пропуснатото заето отъ X. — 2) и X.

tibi, Ysaias, vidisti enim quod nemo alius vidit carnis filius, quod nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quanta preparavit Deus omnibus diligentibus se. Dixitque mihi: revertere in stolam tuam, donec tempus dierum tuorum adimpleatur, et tunc venies huc.

XV. — Hec videns, Ysaias dixit circumstantibus se. Et audientes mirabilia, cantaverunt omnes et glorificaverunt Dominum, dantem talem gratiam hominibus. Et dixit Ezechie regi: consumatio seculi hujus et opera implebuntur in novissimis generationibus. Et prohibuit eis, ut non annunciarent populo Israel, nec verba hec darent ad scribendum omni homini, sed quanta intelligentur a rege et dicta in prophetis. Ita et vos estote in Sancto Spirito, ut recipiatis stolas vestras et thronos et coronas glorie in celis jacentes. Cessavit autem loqui et exivit ab Ezechia rege.

Explicit visio Ysaye prophete.

проводенъ да го възнесе и да му покаже мировитѣ тайни. Най-напрѣдъ Исай билъ издигнатъ на твърдѣта, на която видѣлъ велика война и междуособици на сатаната и неговитѣ воинства, противници на благочестието; тая война на твърдѣта била образъ на това, което става долу на земята. Надъ твърдѣта било първото небе. Тамъ, на прѣстолъ, седѣлъ ангелъ въ голѣма слава, и други ангели отдесно и отлѣво, славещи въ пѣснитѣ си величието на Всевишния, който прѣбждвалъ на седмото небе, и неговия любимъ Синъ. Пѣснитѣ на деснитѣ ангели надминавали пѣснитѣ на лѣвитѣ, които пѣли слѣдъ първитѣ. Сетнѣ Исай и неговиятъ спжтникъ възлѣзли на второто небе, което отстояло отъ първото, колкото е разстоянието отъ земята до първото небе. И тамъ имало пѣние на десни и на лѣви ангели, но то било още по-величествено. Исай падналъ на лицето си, да имъ се поклони, но ангелътъ не го оставилъ и му обяснилъ, че той трѣбва да се поклони само на оногова, който му бжде посоченъ. На третото небе имало малкъ прѣстолъ и десни и лѣви ангели, чието пѣние било още по-великолѣпно. На четвъртото небе, чието отдалечение отъ третото било по-голѣмо,

имало сжщо така прѣстољъ, и славословие на десни и лѣви ангели, които били още по-величествени. Величието на петото небе, на неговитѣ ангели и славословие, било много по-славно. Послѣ възлѣзълъ на въздуха на шестото небе и слѣдъ това на самото шесто небе, дѣто нѣмало ни прѣстоли, ни десни, ни лѣви ангели; всички тамъ били равни и едногласно възпѣвали величието на Отца, на Сина и на Светаго Духа; Исай и той запѣлъ съ тѣхъ. На шестото небе било такъвъ блѣсъкъ, че петото небе наспроти шестото изглеждало като въ мракъ. Исаию дотолкова се допаднало шестото небе, че пожелалъ да се не връща вече духтъ му въ плътското си одѣяние; и той много се натжилъ, като узналъ, че това щѣло да стане само слѣдъ неговата смъртъ.

Когато Исай възлѣзълъ на аера на седмото небе, чулъ се гласъ, който възбранявалъ на живещия още въ плътъ да се възнася нагорѣ. Исай изтрѣпналъ отъ страхъ. Другъ гласъ обаче го ободрилъ, да възлѣзе по-горѣ като божи достойникъ. Този, който му забранилъ, билъ началниктъ на пѣщитѣ ангели, а тоя, който му позволилъ, билъ самиятъ Синъ Божи. На седмото небе Исай видѣлъ дивна и неизказана свѣтлина, безъ брой много ангели и праведници, които наистина били свалили плътскитѣ си одежди и получили небесни, но стоели прави и не седѣли още на своитѣ прѣстоли и нѣмали вѣнци; тѣ щѣли да получатъ пълната небесна слава — прѣстоли и вѣнци, слѣдъ като Синъ Божи слѣзе на земята, дѣто ще бжде уловенъ отъ господаря на долния свѣтъ, дявола, прикаченъ на дърво (крѣстното), убитъ, а оттамъ ще слѣзе въ ада, да порази дявола, па въ третия день ще възкрѣсне и съ праведницитѣ ще възлѣзе на небето. На седмото небе Исай видѣлъ книги, които като разгъналъ и прочелъ, разбралъ, че въ тѣхъ сж написани всички дѣла на тоя свѣтъ и че нищо не е останало укрито за небесата отъ това, което става долу на земята. Когато Исай се обърналъ и видѣлъ Господа (Исуса) въ велика слава, останалъ поразенъ. Праведницитѣ и ангелитѣ, начело на архангелъ Михаила, пристѣпили къмъ Господа, поклонили му се и го славословили. Въ тоя моментъ Господъ се прѣобразилъ и станалъ подобенъ на ангелитѣ. По съвѣтитѣ на своя ангелъ-спжтникъ, Исай му се поклонилъ. Гласове и славословия идещи отъ шестътѣхъ небеса се чували до седмото небе. Тѣ възпѣвали славата на

Вишния вѣченъ Богъ. Тогава се пронесълъ гласъ отъ Вишния, който говорѣлъ на своя Синъ да слѣзе на земята и да ада и да сѣди княза и неговитѣ ангели, които владѣли на земята и не признавали нищо по-горно отъ себе си. Ангелътъ-сплтникъ обяснилъ на Исаия, че това, което ще види сега, е образъ на бѣдещето пришествие на Господа на земята и възхождането му пакъ къмъ небесата. Господъ тогава слѣзълъ на шестото небе, посрѣщнатъ отъ славословията на ангелитѣ. Като слѣзълъ на петото небе, той се прѣобразилъ и взелъ вида на тамошнитѣ ангели, поради което тѣ не го познали, не му се поклонили и не го славословили. По сѣщия начинъ, прѣобразявайки се, Господъ слѣзълъ незабѣлѣзанъ дори до твърдѣта, дѣто обитавилъ господарьтъ на земния миръ, слѣзълъ и на земята между чловѣцитѣ, и тѣ го не познали. Когато Господъ почналъ своето възхождение, тоя пѣтъ не се прѣобразилъ, та всички ангели се изплашили, поклоняли му се и го славословѣли, чудѣйки се, какъ е могълъ да имъ се укрие при своето слизане надолу. На седмото небе Господъ седналъ отдесно на Всевишния и невидимъ Богъ, когото Исай не можалъ да види. Като видѣлъ и чулъ всичко това, Исай, по упжване на ангела, се възвърналъ въ своята тѣлесна одежда, за да остане въ нея, докато се свѣршатъ днитѣ на живота му.

Когато се намѣрилъ въ своето тѣло, Исай разказалъ всичко чуто и видено на небесата. И като чули неговия прѣдивенъ разказъ, всички прославили Бога. Исай заклелъ царя (вар. присѣтствуващитѣ), да не се извѣстява нищо отъ това на израилевитѣ синове, нито пѣкъ да се дава нѣкому да го прѣписва; това, което би казалъ царьтъ или което е проречено у пророцитѣ, стига. Слѣдъ това Исай излѣзълъ отъ двореца на царь Езекия.

Историко-литературни бѣлѣжки. — Освѣнъ каноничната библейска книга Исай, у първитѣ християни е билъ познатъ и единъ апокрифъ съ името на сѣщия пророкъ. Каноничната книга Исай прѣдсказва сѣдбата на евреитѣ и на нѣкои други народи и пророчествува за идването на Месия. Апокрифътъ се различава значително отъ нея; въ първата му часть се разказва за добрия юдейски царь Езекия, за лошия му синъ Манасия, за пророчествата на Исаия за Исуса и за мѣченическата смъртъ на пророка, който бива разсѣченъ

на двѣ съ трионъ; въ втората часть е изложено пжтуването на Исаиевия духъ по седѣмьтъ небеса, славата, съ която се ползува на небесата възлюблениятъ Синъ на Всевишния и прѣдричането на пророка за слизането на Сина между чело-вѣцитѣ, за плътската му смъртъ, за побѣдата му надъ сатаната и за възхождането му, заедно съ праведниците, при Бога Отца. Въ тоя си видъ, апокрифната книга на Исаия прѣдставя компилация: въ първата часть личатъ два елемента, единъ еврейски — мжчението на Исаия, и другъ християнски — апокалиптичниятъ разказъ; втората часть е изцѣло отъ християнско потекло. Въ това се съгласяватъ специалиститѣ, които сж се занимавали съ историята на възникването на тоя апокрифъ, като Дилманъ, Харнакъ, Чарлсъ и др., макаръ тѣ и да се различаватъ въ мнѣнията си по нѣкои подробности на въпроса. Относно врѣмето, когато е била направена компилацията, Дилманъ приема началото на II в., а Чарлсъ — II или началото на III в.

Апокрифната книга на Исаия, извѣстна съ надсловъ Възнесение Исаево, е била съчинена на грѣцки езикъ. Отъ нея сега сж извѣстни само единъ етиопски прѣводъ въ прѣписи отъ XV в.¹⁾, откъслекъ на грѣцки отъ V—VI в.²⁾ и други на латински езикъ отъ V—VI в.³⁾ Извѣстна е сжщо и една грѣцка прѣработка на тая книга, по прѣписъ отъ XII в.⁴⁾

Ние ще се спремъ на втората часть на апокрифа, защото тя именно отговаря на нашето Видѣние Исаево, което ни интересува въ тоя трудъ. Отъ сличението на горѣпосоченитѣ прѣводи и прѣправки съ старобългарското Видѣние Исаево личи, че и туй послѣдното възхожда къмъ началния, сега

¹⁾ По-главни издания и прѣводи на етиопския текстъ: *A. Dillmann*, *Ascensio Isaiae aethiopice et latine cum prolegomenis, etc.* Lipsiae 1877. — *Charles*, *The Ascension of Isaiah translated from the ethiopic version, which, together with the new greek fragment, the latin versions and the latin translation of the slavonic*, и др. London 1900. — *E. Tisserant*, *Ascension d'Isaie. Traduction, de la version éthiopienne avec les principales variantes des versions grecque, latines et slave.* Paris 1909.

²⁾ *Grenfell and Hunt*, *The Amherst Papyri. I. The Ascension of Isaiah.* London 1900. — *Charles*, поменато съчинение.

³⁾ *Mai*, *Scriptorum veterum nova collectio e Vaticanis codicibus edita.* Romae 1828, т. III, часть 2, стр. 238—239. — *Charles*, поменато съчинение.

⁴⁾ *O. von Gebhardt*, *Die Ascensio Isaiae als Heiligen Legende aus cod. gr. 1534 der National Bibliothek zu Paris (Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, 1878 г., стр. 330—358).*

непознатъ, грѣцки оригиналъ на апокрифната книга на Исаия отъ II—III в. и отговаря на нейната втора часть. А понеже тая втора часть е съществувала и като отдѣленъ разказъ, прѣди да влѣзе въ състава на по-голѣмата компилация Възнесение Исаиево, нашето Видѣние придобива особена цѣна за историята на Исаиевия мотивъ; неговата важность се гради и върху факта, дѣто то е познато само въ старобългарската версия, отъ която иде и единъ старъ латински прѣводъ. Независимо отъ това, Видѣнието Исаиево съставя часть отъ малко извѣстната сега богомилска книжнина.

Видѣнието Исаиево (*Ὁρασις Ἰσαίου*, *Visio Isaiaë prophetæ*), прѣди да влѣзе въ състава на така нареченото Възнесение Исаиево, е съществувало като отдѣленъ, самостоятеленъ разказъ, който се появилъ въ християнска срѣда къмъ I—II в. Чарлсъ поставя неговото написване къмъ края на I в., а Харнакъ и Басе — прѣзъ II в.¹⁾ Вѣсти за Възнесението Исаиево и особено легектата за посичането на Исаия съ трионъ се срѣщатъ въ Талмуда, въ посланието Евр. XI, 37, у Юстина (II в.), Тертулиана (III в.) и др. по-нови. Епифани (IV в.), като говори за сектата на архонтидитѣ и хиеракидитѣ, изрично изтъква, че тѣ си служели съ апокрифната книга *Ἀναβατικὸν Ἰσαίου*.²⁾ Тия вѣсти обаче иматъ прѣдъ видъ Възнесението Исаиево.

Що се отнася до нашето Видѣние Исаиево, то се поминава съ собственото си име (*Ὁρασις Ἰσαίου*) въ по-късни извори, като става дума за богомилитѣ. Въ една грѣцка статья, относеща се къмъ XII в. и съдържаща обредна формула за приемане на богомили или масалияни въ православната черква, явно се сочи, че Видѣнието е било употрѣбявано отъ тия сектанти. Богомилитѣ, споредъ тая статья, се основавали на „мръсното и лъжовно“ написано отъ тѣхъ Видѣние Исаиево (*κατὰ τὴν ψευδεπίγραφον παρ' αὐτοῦ Ἰσαίου δρασι*), за да твърдятъ, че освѣтнъ обикновената Св. Троица, имало друга Троица (*ἑτέραν εἶναι τριάδα*), която е височайшата, надстояща власть (*ὑπερκειμένη ἐξουσία*), находеща се надъ седмото небе.³⁾

¹⁾ *Harnack*, *Theologische Literaturzeitung*, 1878, стр. 78—80. — *Basset*, *L'Ascension d'Isaïe*. Paris 1904.

²⁾ *Eriphanius*, *Haereses*. P. Gr. XLI, 679; XLII, 176.

³⁾ Текстътъ обнародва *Thalóczy* въ *Wiss. Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, III, 1895, стр. 364. По-рано тая статья погрѣшно се отдаваше на Зигавина. Срв. вариантъ у *Tollius*, *Itiner. italic.*, 116.

Монета, добриятъ познавачъ на италиянскитѣ дуалисти прѣзъ XIII в., съобщава за почитѣта, съ която се ползувалъ у тѣхъ пророкъ Исая, за книжката, въ която се разказвало за възшествието на Исаиевия духъ до седмото небе и за тайнитѣ нѣща, които той чулъ и видѣлъ тамъ.¹⁾ За тая книжка (*libellum*) или разказъ у западнитѣ богомили се поменава и въ другъ латински изворъ, който обнародва Дьолингеръ. Тамъ се прѣдава накжсо съдържанието на Видѣнието и се изтъква, че то, поради помѣстенитѣ въ него баснословия, било на голѣма почитъ у катаритѣ, ако и католицитѣ да го били отдавна отхвърлили като апокрифно.²⁾ Интересни сж въ случая показанията на катара Петъръ Марино, запазени въ протоколитѣ на Лангедокската инквизиция отъ началото на XIV в., сега въ Римъ. Отъ тѣхъ узнаваме, че западнитѣ богомили чели много Видѣнието Исаево, че единъ отъ тѣхъ го челъ три дни и двѣ нощи безъ умора и безъ сънь, и че ужъ дори билъ възнесенъ, подобно на Исаия, на седмото небе и пр.³⁾

¹⁾ *Dicunt prophetas bonos fuisse, aliquando autem omnes damnabant praeter Isaiam, cujus dicunt esse quemdam libellum in quo habetur quod spiritus Isaiae raptus a corpore usque ad septimum caelum ductus est, in quo vidit et audivit quaedam arcana, quibus vehementissime imitantur. Moneta, Adversus Catharos et Waldenses, 218.*

²⁾ . . . omnes prophetas esse damnatos praeter Isaiam. Habent enim quendam libellum Isaiae, in quo continetur, quod spiritus Isaiae a corpore raptus usque ad septem coelos deductus est, ibique vidit et audivit arcana verba, quem libellum, quia tales innectit fabulas, carius amplectuntur. Scripturam illam esse credo apocrypham a catholicae fidei orthodoxis olim repudiatam, quae apud illos huc usque retenta est. *Döllinger, II, 276.*

³⁾ *Dixit (т. е. Petrus Marinus), quod inveniebatur in prophelia Isaiae prophetae, quod quidam bonus homo (т. е. свършенъ богомилъ), erat, id est haereticus, qui propter verba quae audiverat ab aliis bonis hominibus, qui inter se discordabant, et etiam propter illa, quae legerat in libris, incepit dubitare circa fidem bonorum hominum, id est haereticorum, et tunc posuit se ad legendum in libris, ut posset cognoscere, an bonam fidem tenent vel malam, et legit tribus diebus et duabus noctibus et non fuit lassatus, nec dormivit; et cum sic legeret, venit ad eum angelus Patris sancti et dixit ei, quare dubitabat in fide bonorum hominum? qui respondit ei, quod propter aliqua, quae inveniebat in libris, et propter hoc etiam, quod boni homines inter se in fide discordabant. Et tunc dictus angelus dixit dicto bono homini, id est haeretico: non dubites, sed ascende super collum meum. Et dictus bonus homo ascendit super collum angeli, et dictus angelus ascendit cum dicto bono homine usque ad primum caelum . . . (Продължава разказъ за видеанитѣ отъ богомила нѣща изъ седьмѣтъ небеса, и се добавятъ нѣкои дуалистични обяснения за властѣта на сатаната и на Бога). *Döllinger, II, 208 сл.**

Отъ приведенитѣ вѣсти се вижда, че както източнитѣ, тѣй и западнитѣ богомили си служели съ Видѣнието Исаиево. Относно самата версия на Видѣнието, има да се каже слѣдното. Българскитѣ богомили употрѣбавали печатания по-горѣ текстъ, сега извѣстенъ по най-старъ прѣписъ отъ XII в. и по други по-нови, въ срѣднебългарска, руска и сръбска редакции, всички обаче идещи отъ единъ старобългарски ржкописъ отъ X—XI в. Като се сравнятъ отъ една страна етиопската версия и гръцкитѣ откъслечи на Възнесението Исаиево, както и така наречената гръцка легенда на сжщата тема съ българския текстъ отъ друга страна, установява се, че послѣдниятъ прѣдставя отдѣлна версия, прѣводъ или прѣработка на непознатъ още гръцки оригиналъ, сега извѣстенъ само по заглавието си — *Ἠσαίου ὄρασις*. Западнитѣ дуалисти сж могли да иматъ на разположението си двѣ латински версии-прѣводи, едната на Възнесението Исаиево, сега извѣстно по нѣколко свои откъслечи, и друга — *Visio Isaiaë*, отговаряща на българското Видѣние Исаиево. Докато първиятъ латински прѣводъ иде отъ гръцкото *Ἀναβατικὸν Ἠσαίου*, за втория — *Visio Isaiaë* западнитѣ учени мислятъ, че и той иде отъ гръцки оригиналъ, отъ който е билъ направенъ и славянскиятъ прѣводъ на Видѣнието Исаиево. На такъво мнѣние е Чарлсъ, за чието издание на Възнесението Исаиево Бонвечъ приготви прѣводъ на славянската версия. Като има прѣдъ видъ съгласието между славянския текстъ и латинското *Visio*, Чарлсъ заключава, че тѣ и двѣтѣ ще да сж били прѣведени отъ единъ гръцки текстъ. Сжщото подържа и френскиятъ прѣводачъ на етиопската версия, Тисранъ.

Ние намираме, че латинското *Visio Isaiaë*, употрѣбавано у западнитѣ богомили, е било прѣведено не отъ гръцки, а отъ старобългарския текстъ на Видѣнието Исаиево. Ето нашитѣ доводи. Латинското *Visio*, сега е извѣстно по единъ старопечатанъ текстъ, обнародванъ прѣзъ 1522 г. въ Венеция.¹⁾ Тая рѣдка книга е позната само въ четири екземпляра, въ Мюнхенъ, Копенхагенъ и въ Ватикана (два екз.). Отъ нея *Visio Isaiaë* бѣ прѣпечатвано въ по-нови издания и така стана достъпно за изслѣдвачитѣ на Исаиевия мотивъ, напр. отъ Гизе-

¹⁾ Вж. за него стр. 135, бълѣжката.

леръ, Енгелхардъ, Тисранъ.¹⁾ Прѣводътъ на Visio Isaiæ е билъ извършенъ въ къснитѣ срѣдни вѣкове въ Италия, както може да се сѣди напр. отъ думата *honorantia*, идеща отъ италианското *honoranza*, на което обърна внимание още Гизелеръ²⁾ и мнѣнието му бѣ възприето отъ Шмидта³⁾ Дилмана,⁴⁾ Тисрана.⁵⁾ Това посочване ни упътва да допуснемъ, че Visio Isaiæ е могло да се яви най-напрѣдъ въ сѣверна Италия срѣдъ дуалиститѣ отъ Конкорецката черква, за които е била прѣведена отъ български и поменатата по-горѣ Тайна книга. По-ясно доказателство за българския източникъ на латинския прѣводъ ще намѣримъ при сравнението на двата текста — българския и латинския. Такъво сравнение не е могълъ да направи Чарлсъ, защото е ималъ на рѣка не прѣкия славянски текстъ, а неговия сегашенъ латински прѣводъ на Бонвеча. Тоя новъ прѣводъ е могълъ да го улесни само да констатира тѣждествеността на славянското Видѣние Исаево и на латинското Visio Isaiæ и да прѣдположи единъ грѣцки текстъ, отъ който идѣли двата прѣвода. Взрѣмъ ли се обаче въ славянския и латински текстове, забѣлѣзваме зависимостта на послѣдния отъ първия: погрѣшкитѣ на славянския текстъ въ собственитѣ имена и въ съдържанието, волнитѣ или неволни изпущания, кривото разбиране на грѣцкия оригиналъ отъ старобългарския прѣводачъ, — всичко това се е отразило въ латинския прѣводъ, а това е могло да стане само при прѣвеждане отъ български на латински. Тукъ се отнасятъ и нѣкои криви разбирания на славянски граматични форми, чиито слѣди личатъ въ латинския прѣводъ. Нека посочимъ прочее нѣкои отъ тия мѣста:

1) Глава I, стр. 134 При царъ Езекия били надошли много пророци отъ разни мѣста, за да чуютъ Исаия. Това мѣсто е прѣдадено по слѣдния начинъ въ славянскитѣ прѣписи:

<i>Успенски:</i>	<i>Хлудовски:</i>	<i>Яцимирски:</i>	<i>Агапийски:</i>
придоша же и възвѣсми и ѿ силъ и съ го- ръ прѣрци.	придоу же ѿ кси и тсиль и съ горъ прѣрци.	приндошм же и ѿ веси прѣрци	приндошм же и ѿ веси прѣрци.

¹⁾ *Gieseler*, *Vetus translatio latina Visionis Isaiæ* (Göttingischer Pfingstprogramm). Göttingen 1832. — *Engelhardt*, *Kirchengeschichtliche Abhandlungen*. Erlangen 1832, стр. 209 сл. — *Tisserant*, стр. 133 сл. — ²⁾ *Gieseler*, 8. — ³⁾ *Schmidt*, *Histoire et doctrine des Cathares*, II, 275. — ⁴⁾ *Dillmann*, *Ascensio Isaiæ*, XVIII. — ⁵⁾ *Tisserant*, 38.

Възстановенъ, старобългарскиятъ текстъ би гласѣлъ: **принѣжъ ѿ късни и ѿ селъ и съ горъ прѣрци**. Въ латинския прѣводъ това е прѣдадено така: *veneguntque ex omnibus villis et agris et montibus prophete*. Прѣводачътъ ще се е заблудилъ отъ неясния български изводъ на това мѣсто, както напр. въ Успенския и Хлудовския прѣписи, пѣкъ може би и да е смѣсилъ сжществителното **късь** (*vicus*) съ прилагателното мѣстоимение **късь** (*omnis*), та въ прѣвода си е добавилъ думата *omnibus*, когато тя не сжществува нито въ грѣцката легенда, нито въ най-старата версия на Видѣнието Исаиево въ етиопския текстъ, дѣто намираме: „ . . . пророци дошли отъ селата, планинитѣ и полята“, т. е. безъ думата „всички“. Съ други думи, прибавката *omnibus* въ латинската версия иде отъ криво разбиране на старобългарския текстъ, по който е ставалъ прѣводътъ. — 2) Глава I, стр. 134. Исай съобщилъ видѣнието на царъ Езекия и на своя синъ Насона: **повѣда Ѣзѣкии и сѣоу иго Насоноу** (*Насоудоу Х.*). Въ латинския текстъ: *potificavit visionem Ezechie et filio ejus Nasoni*. И на двѣтѣ мѣста синътъ на Исаия е нареченъ погрѣшно Насонъ, когато се знае отъ старинната етиопска версия, че той се е зовѣлъ Йосебъ, че въ еврейския текстъ на Библията (Исай VII, 3) той е нареченъ (Шеаръ)-Яшубъ, въ прѣвода на 70-тѣхъ — Ἰασούβ, а въ грѣцката легенда на Видѣнието — Ἰασούβ. Явно е, че съотвѣтната старобългарска форма **Насонъ** въ нѣкои прѣписи е била, по криво прочитане на **И** като **Н**, прѣдадена съ **Насонъ**.¹⁾ Латинскиятъ прѣводачъ е могълъ да земе сжщото погрѣшно име само отъ българския текстъ, отъ който е прѣвеждалъ. — 3) Глава XV, стр. 148. Въ фразата **въ же бѣдите о сѣкъмъ дѣкъ**, латинскиятъ прѣводачъ не е разбралъ глагола (**бѣдите**) и го е смѣсилъ съ **бѣдѣте**, та е прѣвелъ: *et vos estote (бѣдѣте) in Sancto Spirito*. — 4) Глава XIV, стр. 146. Питането: **какъ оутан сж ѿ Гѣ посрѣдѣ**, е прѣдадено погрѣшно на латински: *Quomodo ascendisti in medio nostri, Domine?* Латинскиятъ прѣводачъ смѣсилъ второ съ трето лице ед. ч. на аориста, които сж еднакви (**оутанхъ**, **оутан**, **оутан**), а това докарало и друга грѣшка — зват. пад. „Господи“ вм. имен. пад. „Господь“. По-късенъ пѣкъ латински прѣписвачъ прѣписалъ *abscondisti*

¹⁾ Въ старобългарскитѣ рѣкописи се срѣщатъ много често неволни замѣни на **и** съ **н**, и наопаки, особено въ числителнитѣ **и** (8), **и** (50). Старобългарската графика на тия букви е улеснявала размѣната имъ: **И** = **и**, **Н** = **н**.

(оутан сѧ) съ ascendisti, а тоя послѣдниятъ глаголь съвсѣмъ не отговаря на истинския смисълъ на фразата. Тия грѣшки въ латинския текстъ сж могли да станатъ само при прѣводъ отъ славянски изводъ. Въ етиопския текстъ думата Господь е оставена, както въ старобългарски, въ имен. падежъ. — 5) Глава XII, стр. 144. Въ израза: и пакы дроугаго въ слакѣ клициѣ видѣхъ ишѣдша, и въпросихъ а̀нгла, латинскиятъ прѣводачъ криво е разбралъ, че ишѣдша се отнася до Исаия, който разказва, та е прѣвелъ: et iterum vidi alium in gloria magna, et ambulans interrogavi angelum. — 6) Глава XIII, стр. 144. Въ израза: слышахъ гла̀ вѣчнаго глѹща Гї: Гїоу, изиди и сълѣзи съ въскѣхъ нѣсъ, прѣводачътъ е взелъ зв. пад. сїоу като дательнъ, та е прѣвелъ погрѣшно: audivi vocem eterni dicentem Domino Filio: exi et descende de omnibus celis, вмѣсто . . . Domino: *Fili*, exi et descende, etc. Въ гръцката легенда е както въ старобългарски. Погрѣшката въ латинския текстъ е могла да дойде само отъ неразбиране на славянския изводъ.

Въ старобългарския и въ латинския текстове намираме и други успоредици, които не срѣщаме на съотвѣтнитѣ мѣста въ етиопския прѣводъ и въ гръцката легенда. А тѣй като латинскиятъ прѣводъ се отнася отъ специалиститѣ къмъ къснитѣ срѣдни вѣкове, слѣдъ XII в., а старобългарскиятъ е отъ X—XI в., реченитѣ успоредици въ латинския текстъ могатъ да идатъ само отъ старобългарския прѣводъ. Впрочемъ, досега не е извѣстенъ нито единъ старобългарски прѣводъ, идещъ отъ латински текстъ, а имаме примѣри само за противното. Ето нѣкои отъ тия успоредици въ Видѣнието Исаево и Visio Isaïæ: 1) Гл. V, стр. 136. На третото небе Исая видѣлъ малъ прѣстолъ и ангели отдесно и отлѣво. Въ етиопската версия и въ гръцката легенда тукъ става дума за прѣстолъ, поставенъ по *срѣдата* на небето. Старобългарскиятъ прѣводачъ вѣроятно ще да е прочелъ думата μέσον като μῆρον и е прѣвелъ съ малъ, и оттамъ грѣшката минала на латински: *parvum* tronum. — 2) Гл. VIII, стр. 138. Фразата нѣкъсмъ азъ тибѣ гь, нъ съвѣтъникъ е прѣведена буквално: non sum tibi dominus, sed consiliator. Въ етиопската версия на това мѣсто, пѣкъ и по-нататѣкъ въ Видѣнието стои „другаръ“ (сплтникъ), а не „свѣтъникъ“. Чарлсъ прѣдполага правилно, че въ изгубения гръцки текстъ ще е било σύνδουλος (сплтникъ). Старобългарскиятъ прѣводъ ще да е смѣсилъ σύνδουλος съ σύμβουλος, и прѣвелъ

второто — съвѣтъникъ, което минало и на латински. — 3) Гл. IX, стр. 140. На седмото небе лежатъ прѣдзначенитѣ за праведницитѣ: одежди, прѣстоли и вѣнци. За това се говори на нѣколко мѣста въ Видѣнието Исаиево, въ етиопската версия и въ грѣцката легенда. Въ българския и латински текстове, стр. 140-141, стои: *идѣже опълчѣнниѣ и прѣстоли и вѣнци лежатъ праведнымъ* (*ubi exercitus et throni et corone jacent justis*). Грѣшката *опълчѣнниѣ* вм. *одеждаѣ*, *vestimenta* вм. *exercitus*, говори сжщо за латински прѣводъ отъ български, който е по-старъ. Тая грѣшка ще е станала при прѣдаването на грѣцкото *στολαί* (одежди) като *στόλοι* (воинства, опълчения). — 4) Гл. XI, стр. 142. Въ фразата на *ниже тѣ въпросихъ на първѣмъ нѣси* (*de quo te interrogavi in primo celo*), думата *първѣмъ* (*primo*) е поставена погрѣшно вм. *третимъ* (*tertio*), както личи отъ смисъла на контекста, пѣкъ и отъ етиопската версия и отъ грѣцката легенда. Подъ влияние на българския текстъ, грѣшката е повторена и въ латинския прѣводъ.

Българскиятъ текстъ на Видѣнието прѣдставя изобщо по-голѣма пълнота наспроти латинския, въ който личатъ изпущания или перифрази. Изпущанията сж повече въ послѣднитѣ части на текста, а това свидѣтелствува за по-малко съсрѣдоточение и по-малка внимателностъ на прѣводача къмъ края на своята работа. Малкитѣ отклонения въ латинския прѣводъ ще да се дължатъ може би и на различията въ оня ржкопись, отъ който е ставало прѣвеждането; а че такива различия е имало, това се вижда и отъ сега запазенитѣ славянски прѣписи на Видѣнието Исаиево. Най-сетнѣ, за първичността на българския текстъ говори и самата техника на латинския прѣводачъ, който слѣдва буквално, рабски Видѣнието при прѣдаването на българското словоразположение. Въ тоя случай, латинскиятъ синтаксисъ, който търпи най-разновидна наредба на думитѣ, е улеснилъ работата на дословния прѣводъ, безъ да му е отнелъ качества на истинско латинско изложение.

Това наше гледище, че българското Видѣние Исаиево е послужило за източникъ на латинското *Visio Isaiaë*, обяснява още по-добрѣ широкитѣ връзки, които сж сжществували между източното и западното богомилство: българската богомилска черква, която се е смѣтала отъ съврѣменницитѣ за

майка на катарската, е проваждала на запад не само свои мисионери, не само участници въ албигойскитѣ събори, но тя имъ е давала и своитѣ книжовни дѣла.

Остава да си уяснимъ още единъ въпросъ: защо Видѣнието Исаево е станало богомилска книга? По своята древностъ — отъ първитѣ вѣкове на християнството, и по своята цѣль — да изтъкне прѣдсказаната отъ ветхозавѣтния пророкъ божествена мисия на Исуса и съ това да ослаби непримиримостъта на юдеизма, Видѣнието, на пръвъ погледъ, не издава нѣщо особено, което да го отлъчва отъ другитѣ подобни древнехристиянски апокрифи. Но дали то се е чело у богомилитѣ по традиция, останала, както видѣхме, отъ манихеитѣ, или пъкъ за това трѣбва да диримъ други основания? Ние мислимъ, че Видѣнието Исаево е станало любима книга у богомилитѣ по слѣднитѣ причини. Прѣди всичко, то съ нищо не противорѣчи на богомилското учение, а, отъ друга страна, прокаранитѣ въ него богомилски тенденции сж забулени, прикрити и не се забѣлѣзвали лесно отъ обикновения християнинъ. И тъкмо съ тия си особености то е могло да послужи за безнаказана богомилска пропаганда срѣдъ другитѣ християни. Кои сж прочее богомилскитѣ елементи въ Видѣнието? Дуалистични възгледи не липсватъ и въ каноничнитѣ книги: изкушението на Христа отъ дявола, съществуването на демонитѣ като противници на Бога и на челоуѣцитѣ, борбата на Исуса съ сатаната при Второ пришествие и др. сж сѣ дуалистични отгласи. Богомилитѣ използвали тѣзи дуалистични зачатъци и, като ги позасиляли или добавяли нѣщо ново, тѣ доближавали дадено съчинение до своитѣ догми за двувластието въ сегашния свѣтъ, разпрѣдѣленъ между между Бога и Сатанаила. Такъвъ е случаятъ съ Видѣнието Исаево. Въ него се разказва, че Исай, като се възкачилъ на твърдъта, видѣлъ тамъ противницитѣ на благочестието — сатаната и неговитѣ послѣдватели, които били въ постоянна война помежду си, отговаряща на непрѣкъснатата вражда на челоуѣцитѣ на земята. Съ това вече косвено се подсказва, че сатаната съ своето воинство владѣе на твърдъта небесна и на земята, а Богъ си остава господарь на по-високитѣ мирови сфери — седъмътѣ небеса. При разказа за тайното, прикрито слизане на Сина Божи отъ седмото

небе на земята пакъ се припомня, че на твърдѣта той миналъ прѣзъ владѣнието на господаря на тоя, долния свѣтъ (на твърдѣ, идѣже князь вѣка сѣго сѣдитъ) и че, за да не бжде забѣлѣзанъ отъ тамкашнитѣ обитатели, т. е. послѣдвателитѣ на сатаната, Исусъ е трѣбвало да се прѣобрази като тѣхъ (и образъ вѣаши иго яко и тѣхъ). А че твърдѣта небесна, споредъ богомилитѣ, служи за сѣдалище на сатаната, отдѣто той създалъ долния видимъ свѣтъ и отдѣто го управлявалъ, това е прокарано въ Тайната книга (стр. 77, 81). За седѣмъ божи небеса и за осмо, видимо небе (т. е. твърдѣта), създадено отъ сатаната, споредъ богомилитѣ, говори и Евтими отъ Акмония въ своето Послание.¹⁾ Въ Видѣнието Исаиево е прокаранъ дуализъмъ и при епизода, дѣто сатаната, като намира Исуса въ своето царство, на земята, улавя го, окачва го на дървото (кръстно) и го убива (и князь мира того . . . престѣрять роуцѣ свои на нѣ и обѣсать и на дрѣвѣ и оубинить и). Това е алюзия за Христовото разпятие, за което богомилитѣ учели, че е било недѣйствително, а привидно. Пакъ споредъ богомилитѣ и споредъ Видѣнието, Исусъ слѣдъ разпятието слиза въ прѣизподнята, дѣто намира дявола, надвива го и го направя свой плѣнникъ (споредъ Видѣнието) или го хвърля вързанъ въ вѣчна мѣка (споредъ богомилитѣ).

Отъ другитѣ богомилски гледища, въ Видѣнието е проведено, ако и прикрито, и учението имъ за Св. Троица. Богомилитѣ на гледъ приемали православната догма за Отца, Сина и Светаго Духа, но това тѣ твърдѣли привидно прѣдъ другитѣ християни; въ своето интимно вѣрване, тѣ приемали първенството на Бога Отца, който говори ту чрѣзъ Духа Светаго, ту проважда възлюбления си Синъ да спаси челоуѣчеството; отъ друга страна Сатанаилъ се явява старши синъ на Бога. Неустановеностъта или по-добрѣ двуеличието на богомилитѣ по тоя пунктъ е посочена и у Зигавина, който ги укорява за тѣхното лицемѣрно учение за нераздѣлната Св. Троица.²⁾ Исай вижда на седмото небе Сина Божия (Гос-

1) Καὶ ὅτι ὀκτώ εἰσιν οἱ οὐρανοί· ἑπτὰ μὲν, οὓς ἐποίησεν ὁ θεὸς καὶ καθέ-
ζεται ἐπάνω αὐτῶν· ὄγδοος δὲ ἔστιν ὁ ὑποκάτω πάντων φασὶν οὗτος ὁ καὶ παρ' ἡμῶν
ὀρώμενος, καὶ ὅτι ἐποίησεν αὐτὸν ὁ ἀρχὼν τοῦ κόσμου τούτου, τούτεστιν ὁ διάβολος·
καὶ ὅτι ἐπαναπέταται ἐπάνω αὐτοῦ. *Ficker*, 34.

2) Πρόσχημα μὲν ἀπάτης τῶν ἀπλουστέρων τὸ πιστεῦσιν εἰς Πατέρα, καὶ Υἱὸν
καὶ ἅγιον Πνεῦμα προβάλλονται. P. gr. CXXX, 1292.

подъ), той вижда ангела на Духа Светаго, но самия Богъ той не може да види, защото дори и името му човѣкъ не може да изтърпи да се каже: съ истъ единъ кѣчънъ въ вѣшъннѣмъ кѣцѣ живъи и въ сѣтнѣхъ почиваа. Че така сж схващали богомилитѣ въ Видѣнието Исаево върховния вѣченъ Богъ, като височайша, надстоеща власть (*ὑπερχειμένη ἐξουσία*), туй се посочи и по-горѣ, стр. 153. Манихеитѣ сж се изказвали още по-ясно по тоя въпросъ, та, като подцѣнявали Исуса, смѣтали го само за единъ отъ ония пратеници, които Всевишниятъ праща за спасение на човѣцитѣ. Такъвъ пратеникъ, или Духъ Свети, или утѣшителъ (*παράκλητος*) се е смѣталъ и Мани, основателятъ на манихейството. За туй манихейско и богомилско гледище се поменава и въ писмото на Теофилакта до царь Петра. по случай явяването на дуалистичното учение въ България.

Въ Видѣнието Исаево заслужаватъ внимание и други нѣкои особености, които стоятъ близу до богомилството. Св. Духъ слиза надъ Исаия, и говори чрѣзъ него. Това вѣрване е общо у правовѣрнитѣ християни и у богомилитѣ; послѣднитѣ обаче сж напирали повече на общението, което е възможно между Бога и истинскитѣ, чисти вѣруещи, въ които живѣе Св. Духъ. Така нареченитѣ теотоки у източнитѣ богомили или съвършени (*perfecti*) — у западнитѣ сж били именно тия избранници. Тѣ замѣствали старозавѣтнитѣ пророци-наставници, тѣ били наслѣдници на апостолитѣ. Богомилитѣ ненавиждали плътта и всѣчески се стараели да очистятъ своя духъ. Духътъ на Исаия оставя своето тѣло при Езекия и бива възнесенъ да види мировитѣ тайни. Изстѣпленieto на пророка, казва Видѣнието, не бѣше отъ тоя свѣтъ, а отъ областта на онова, което остава потаено за плътта (видѣнии же нже видѣ не бѣаше ꙗже кѣка сего, нъ ꙗже потаннаго ꙗже всакомъ плѣти). Исусъ, споредъ православнитѣ, възкрѣсва на небето заедно съ тѣлото си, а богомилитѣ, като отричатъ възкресението на тѣлата, приематъ възнесенiето само на духа. Вѣрването въ седъмъ небеса, изъ които прѣбродва духа на Исаия, ако и да не е само богомилско, защото го има и у халдейцитѣ, въ Корана и др., все пакъ то е било една отъ основнитѣ космични прѣдстави у богомилитѣ. Най-сетнѣ, пасажътъ въ Видѣнието, дѣто Исай поржчва на царь Езекия да не позволява, щото разказанитѣ отъ него тайни да се съобща

ватъ на израилевитѣ синове, ни словесъ сиѣхъ дати на писанинѣ въсакомоу члѣвоу, напомня обичая на богомилитѣ да не оповѣствяватъ всѣкиму своитѣ тайни книги.

Отъ току-що приведенитѣ освѣтления става ясно, защо Видѣнието Исаиево, въ своята старобългарска версия, е станало любимо четиво у богомилитѣ и сгодно сръдство за проповѣдь на тѣхното учение сръдъ по-широкитѣ народни сръди на останалото християнство.

Тукъ е мѣстото, дѣто трѣбва да се кажатъ двѣ думи и за она български край, въ който особено били прѣвеждани или съчинявани разни апокрифни легенди и въ който ще да се е появила най-рано може би българската версия на Видѣнието Исаиево. Тоя край обхваща високата планинска и централна мѣстность на Балканския полуостровъ, дѣто се издигатъ Рила, Витоша и Осогово и чиито разклонения и гънки сѣ били усѣяни отдавна съ множество голѣми и малки манастири, часть отъ които сѣществуватъ и сега.¹⁾ Апокрифнитѣ разкази на старобългарската литература, каквито сѣ напримѣръ: Видѣние Данилово, Тълкование Данилово, Видѣние на пророка Исаия за послѣдния вѣкъ, нашето Видѣние Исаиево, Сказанието на пророка Исаия, Солунската легенда, повечето отъ житията на Ив. Рилски, на Якима Сарандапорски, на Гаврила Лѣсновски, на Прохора Пчински и др. се явили най-напрѣдъ въ речената област, главно прѣзъ XI—XII в. Редъ мѣстни имена, събития и легенди, вмѣстени въ тия апокрифи и жития, говорятъ ясно за мѣстопроизхождението имъ. Особено интересна е бѣлѣжката въ единъ лѣтописъ, споредъ която въ Осоговския (Сарандапорски) манастирь почивали останкитѣ, освѣнъ на мѣстния светецъ Якима Осоговски, но още и на пророка *Исаия*, на Кирика и Юлита и на Илариона Мъгленски.²⁾ При многото примѣри, съ каквито изобилствува хагиографската литература за прѣнасяне на легенди отъ едно мѣсто на

¹⁾ За по-главнитѣ отъ тѣхъ сра. *Йор. Ивановъ*, Сѣверна Македония, София 1906, стр. 83 сл. — *Сжици*, Св. Иванъ Рилски и неговиятъ манастирь. София 1917.

²⁾ Манастирь *Осоков* (=Осоговъ) и тѣтъ лежить тѣло святаго Исаи пророка и тѣлеса сватыхъ мѣченикъ Кирика и Оулты и святаго Илариона нокаго епископа Мъгленскаго и прѣподобнаго Иваникиа (=Икима) Сарандапорскаго чудотворца. Споменик V, стр. 30.

друго, тукъ се прибавя още единъ. Твърдѣ естествено е слѣдвателно да допуснемъ, че и Видѣнието Исаево е намѣрило въ Осоговския манастиръ или въ неговата околностъ годна почва за своето появяване, било като прѣводъ отъ грѣцки, било като старобългарска прѣработка. Сжщото би могло да се каже и за житието на Кирика и Юлита, каноничното или апокрифното. Не ще бжде безинтересно тукъ да поменемъ и нѣкои мѣстни имена въ тоя край, които биха могли да хвърлятъ свѣтлина върху разглеждания въпросъ. Въ Осоговската областъ, въ долината на горня Соволщица, 12 километра въздушна линия отъ Осоговския манастиръ, се намира селото Кутугерци. Това наименование явно ни подсѣща за богомилско селище, защото прѣзъ срѣднитѣ вѣкове богомилитѣ въ нѣкои крайща на Македония се наричали и кутугери (κοιτουγεροι). Солунскиятъ архиепископъ Симеонъ говори за тѣхнитѣ селища като близки до Солунъ. И въ Воденско, дѣто прѣзъ XII в. богомилитѣ били множество, сега е запазено село Котугери, чието име напомня богомилитѣ. Богомилскитѣ селища въ Осоговско прѣзъ срѣднитѣ вѣкове ще да сж били повече. За това можемъ сжди освѣнъ отъ появилитѣ се тамъ много апокрифи, отъ сегашното село Кутугерци, пѣкъ и отъ други мѣстни имена, които били на почитъ у богомилитѣ. Такъво е напр. планинското Осоговско село Богословъ, чието име подсѣща любимия у богомилитѣ апостолъ и евангелистъ Йоанъ Богословъ, псевдодиторъ на Тайната книга на богомилитѣ. Сѣ въ склоноветѣ на Осогово намираме и селото Еремѣя; то ни напомня нарочения авторъ на апокрифния Апокалипсисъ — пророкъ Йеремя, както и извѣстния български писателъ и разпространителъ на апокрифитѣ, попъ Йеремя. Западно отъ Осогово, въ пчинския Козякъ, намираме село Недокръщеница; и това име може би сжщо да се намира въ свръзка съ нѣкогашни богомили, които *не сж се кръщавали*. Името Драговищица, голѣмъ десенъ притокъ на Струма въ Кюстендилско, сжщо може да се доведе въ връзка съ богомилитѣ драговищи или друговищи.

Б. Второстепенни произведения.

Енохъ.

Ржкописи и издания. — Рускиятъ ученъ М. И. Соколовъ, който посвети дълго изслѣждане на книгата Енохъ въ славянскитѣ кирилски ржкописи¹⁾, различава двѣ нейни версии: първична, която е обширна, и вторична, която прѣдставя прѣправка или съкращение на първата. Първичната версия е позната по слѣднитѣ ржкописи: 1) Сборникъ отъ XVI—XVII в., българска редакция, въ Бѣлградската Нар. Библиотека, № 321, л. 269—323. Книгата Енохова е озаглавена: *Книги сѣи^х таник^х Енох^а*. Ржкописътъ е билъ донесенъ отъ извѣстния македонски учител Хаджи Йорданъ Джинотъ. Соколовъ употрѣби текста на тоя ржкописъ за основа на своето издание. — 2) Сборникъ отъ XVI в., българска редакция, писанъ въ Влашка, сега въ Петроградската Академия на Наукитѣ, № 13, 3, на л. 93—125. — 3) Сборникъ отъ XV в., руска редакция, въ сбирката ржкописи на графа Уварова, № 3 (18), л. 626—638⁶. Статията е озаглавена: *О потаинны^х книг^ахъ въ вѣсхуциинни Еноховѣ праведнаго*. Текстътъ прѣдставя криво прѣдадени думи, замѣна на едни думи съ други, изпускане на изрази. — 4) Сборникъ малоруски отъ XVII в., въ библиотеката на А. М. Хлудова. Частъта, дѣто е Еноховата книга (*Книга въ таник^ахъ Енохових^ахъ сѣа Придова*), е писана въ Полтава прѣзъ 1679 г.

Вторичната, съкратена версия е позната по слѣднитѣ ржкописи: 1) Сборникъ отъ XVI—XVII в., сръбска редакция въ Бѣлградската Нар. Библиотека, № 151. Статията за Енохъ (*О сѣ книгы таникы вожіи ієвлііа Енохокы*) бѣ издадена отъ *Ст. Новаковић* въ *Starine* XVI, стр. 70 сл. — 2) Сборникъ отъ XVII в., сръбска редакция, въ Виенската Придворна Би-

¹⁾ Славянская книга Еноха Праведнаго. Москва 1910 (Посмъртенъ, не завършенъ трудъ).

блиотека, № 125, л. 308^б—330^б. Текстъ тъждественъ съ Българския. — 3) Ржкописъ на Е. В. Барсовъ отъ XVII в., руска редакция. Статията за Еноха (Бытїи праведнаго Еноха. . . Во время оно рѣ Енохъ: игда наполни ми .ѣ. лѣтъ и шістьдѣсятъ и пять в' мѣъ д, к нарочиты днѣ) бѣ издадена отъ Соколова въ поменатото му съчинение, стр. 83—107. — 4) Ржкописъ втори на Е. В. Барсова, отъ 1701 г., руска редакция. Статията за Еноха (Енн кїга тайны бжїи шевинныя Енохови. . . Во время оно игда исполни сѣ триста и шістьдѣсѣт' и пять лѣтъ втораго в нарочиты днѣ) сжщо бѣ издадена отъ Соколова, пакъ тамъ, стр. 133—142. Текстътъ на Еноха въ тия ржкописи на Барсова е тъждественъ съ текста въ двата сръбски прѣписа, въ които се съглеждатъ и нѣкои русизми. Соколовъ смѣта, че книгата Енохъ въ тия сръбски ржкописи е прѣписъ отъ нѣкой по-старъ руски.

Относно древността на славянската версия, трѣбва да се приеме съ положителность, че тя е съществувала найкъсно прѣвъ началото на XIV в., защото руската книга Мѣрило Праведное, която е отъ XIV в ¹⁾, съдържа дълги, току рече буквални извадки отъ книгата Енохова, и то отъ кратката версия.²⁾ А понеже кратката версия иде отъ обширната, послѣдната ще да се е била явила по-рано, но кога точно, за това можемъ само прѣдполага. Въ славянскитѣ списъци на апокрифнитѣ книги, както напр. въ Светославовия сборникъ отъ 1073 г., който е прѣписъ отъ подобния сборникъ на българския царь Симеона, се поменава наистина и книгата Енохъ, но това още не доказва, че тя е съществувала тогава въ български прѣводъ, защото както сборникътъ, тъй и списъкътъ на апокрифитѣ сж прѣводъ отъ грѣцки. Има обаче други съображения, които говорятъ за древността на славянската версия. Еноховата книга, както поменахме погорѣ, пкъ за това ще кажемъ и по-долу, е служила като изворъ за Тайната книга, която е вече била позната въ България прѣвъ X—XI в.

За древността на паметника биха могли да се приведатъ и нѣкои архаизми въ него, както напр. думитѣ: *порода*,

¹⁾ Обнародвана у Н. С. Тихонравова, Пам. отреч. русской литературы, т. I, стр. 20—23, по перг. ржк. отъ XIV в. въ Троицко-Сергиевата лавра. № 15, л. 36—38^б.

²⁾ Това посочи добръ Соколовъ съ редъ съпоставки отъ двата текста, стр. 107 сл.

исправнъ, голотъ, седмогоубнъ, исполъ (=исполнъ), шждъ, рокъ, сьгрѣвннѣ сѧ, вѣдржннѣ, оудрннѣ и др. Воземемъ ли още прѣдъ видъ, че книгата Енохъ въ българскитѣ прѣписи е прѣдставена по-обширно и по-изправно и че въ нея сѧ вмжкнати богомилски тенденции, можемъ допусна, че тя се е явила и е била прѣведена или компилирана въ България най-късно прѣзъ XI—XII в.

Текстъ. — За изданието на книгата Енохъ си послужиме съ текста на сборника № 321 въ Българската Народна Библиотека, отъ XVI—XVII в., българска редакция, който заемаме отъ Соколова. Най-необходимитѣ паралели привеждаме по другия български прѣписъ, въ сборника на Петроградската Акад. на Наукитѣ, № 13, 3, 25, отъ XVI в., който означаваме съ бѣлѣгъ Я (по името по-прѣжня притежатель на ржкописа, Яцимирски), по Полтавския прѣписъ отъ 1679 г. (П.), по Уваровския прѣписъ отъ XV в. (У).

Книги стн^х таннъ Ёнохо^в,

мжжа мждра и велика хждожника, ёгоже прѣм^т Гѣ и възлюбнѣтъ ёго, да види вышнѣж житіе и прѣмждраго и великаго и недоуслымаго и непрѣмѣннаго цѣтва Ёѧ въсѣдржннѣ, и прѣднѣнаго и слакнаго и скѣтлаго и многоучитаго стоаніа слоугъ гнѣ, и непедви(жнмаго прѣтла гнѣ, и стѣпени, и шѣшвлннѣ)¹⁾ коннѣ вѣсплѣтннѣ, и нескѣзѣмаго сложеніа много мѣжства стѣхннѣ, и различнаа кнѣннѣ и несповѣдимаа пѣннѣ хрѣстѣмскы^х кон, и свѣта възмѣрна самовнѣцѣ быти.

I. — Къ времѣ оно, рѣ Ёнохъ, ёгда наплннн ми сѧ рѣе лѣтъ, родн^х снѧ своёго Младоусла, и по сѣмъ жнхъ ё лѣтъ и исплннн^х вѣсѣтъ лѣтъ жнкота тѣе лѣтъ. Въ прѣвын мѣцѣ, въ нарочн^т днѣ, прѣваго мѣца въ д днѣ, азъ Ёнохъ вѣхъ въ домоу моёмъ вѣдннѣ и почнѣлъ на вдрѣ своёмъ спѣ. И ёгда снахъ, възвѣдѣ вѣлнѣ скрѣбѣ въ срѣце моѣ, и рѣхъ плаче сѧ учнма монма (вѣмъ снахъ, и неможахъ развѣсти что ёсть скорѣбъ)²⁾ снѣ, что ли ми вѣдѣтъ. И шѣнста ми се два моужа прѣвелика зѣло, ёко николнѣ не кнѣтѣ на землн. И вѣши лнцѣ ёже ёко слнцѣ свѣтнѣ сѧ, учн ёю ёко свѣщн герашн, нѣзъ оустѣ нѣ

1) Заграденото въ скоби заемаме отъ Я.

2) П.

вгнь нсходѣ; одѣаніе нѣ пѣніе, раздѣаніе видо^м много^х вагри; крыльѣ нѣ сѣтлѣниши залѣ, ржцѣ нѣ вѣлѣниши снѣга. Н стеаста оу главы одра моѣго н възваста мѣ иминимѣ мон^м. Изъ же възвѣнж^х ѿ сѣа своѣго н видѣ^х шкѣ мжжа она стожца при мѣнѣ. Изъ же оубдри нѣ н поклонн^х сѣ ама н оужасо^х сѣ, н шелна сѣ зрѣніе лица моѣ ѿ страха. Н рѣста къ мнѣ мжжа: дръзан, бноши, вѣ истинж, не вон сѣ; Гѣ вѣчныи посла ни к тебе. Н сѣ тѣ днѣ вѣсходиши съ нами на небо; н възгѣн снѣм теон^м н вѣт^м домчацѣ^м свон^м, вѣскѣ бланко сѣтворѣтѣ вѣс тебе на зѣмліа вѣ домоу твоѣ^м н шикто же тебе да не ницѣтъ, дондѣже възвратитѣ тѣ Гѣ къ ни^м. Ноускорн^х послушашѣ изыдо^х вѣнь из домоу моѣго н затворн^х двѣри, шкоже рѣкоста ми. Н възка^х сѣны своѣ Мѣдоусала^м н Регима н Гандада,¹⁾ исповѣда^х нѣ бланко глѣста ми мжжа шна прѣчюднаа:

II. — Послушанте, чѣда моѣ, не вѣ^м камо градж или что срѣщѣтѣ мѣ. Ннѣ, чѣда моѣ, не ѿстѣпанте ѿ Бѣ; прѣ^м лице^м гнн^м ходите н сѣбѣы вѣо сѣхранѣнте; не омразите молитвы сѣсеніе вашиго, да не сѣкрати^т Гѣ троуда ржкѣ ваши^х; н не лишанте даровѣ Гѣ, н не лишнѣ Гѣ сѣннскани^х н даролюбѣзни^х свон^х къ храннлннца^х ваши^х; вѣкнте Гѣ н прѣвѣнцн стадннми н прѣвѣнцн юно^т ваши^х, н вѣдѣтѣ блѣвнїа на ка^ѣ вѣ вѣкы; н не ѿстѣпнте ѿ Гѣ н не поклоннте сѣ блѣ поустошнн^м, вѣго^м нже не сѣтворишж несеї н зѣмліа, ни нннѣ тварн, ты бо погыбнѣтѣ н ты нже нѣ сѣ поклонѣтѣ. Н да оубѣкрнтѣ Гѣ срѣца ваша вѣ страхъ свон. Н ннѣ, чѣда моѣ, никто же мнѣ къзѣщи, дондѣже обратнѣтѣ мѣ Гѣ къ ва^м.

III. — Бѣ вѣнигда глѣ^х снѣм свон^м, възваста мѣ мжжа шна н възваста мѣ на крылоу своѣю н възнѣсоста мѣ на прѣвое небо н поставнста мѣ на шѣлацѣ^х н сѣ градѣкаж. Н пакы вышѣ сѣглада^х въздоу^х, н вышѣ видѣ^х днѣрь, н поставнста мѣ на прѣвѣ^м неси. Н показаста ми морѣ прѣкѣлнкоѣ, пачѣ морѣ зѣмнаго. Н привѣдоста прѣ^м лице моѣ старѣншнны н вѣкы здѣвѣзды^х чнновѣ н показашѣ ми .ѣ. аггѣль, нже владѣтѣ звѣздами н сложннѣ несе^м н лѣтажѣ крылы свонми н шѣходо^м по вѣтѣ^х плавающн^х. Н тоу сѣглада^х скровнца снѣжна н голотнаа н аггѣлн, нже дрѣжѣтѣ грозныѣ храннлннцѣ нѣ н скровнца шѣлакѣ, ѿнждоужѣ нсходѣтѣ н вѣходѣтѣ; н показашѣ ми скровнца росн н шко масть маслнноу, н видѣніе шѣраза ѣж шкѣ вѣскѣ цѣтѣ зѣмліа нѣ множѣ, н аггѣлы храннлннцн скровнца нѣ н како затѣврѣтѣсѣ н ѿверзѣлатѣ ж.

1) Въ етиопската версія именована сѣ: Магусала, Регимѣ, Гандадѣ.

IV. — И поѣста мѧ мѧжа та и възведоста мѧ на второи ѿбо. И показаша ми и видѣхъ тѣмѧ па' тѣми земными, и тоу съгладихъ вѣрижни блѧдомн кнсаши, ждѧщи сѧда вѣзмѣриаго. И ты агѧлн бѣахѧ тѣмнозрачни па' тѣми земныи, и непрѣстаненъ плачь творѣхѧ по всѧ часы. И рѣхъ мѧжѣма сѧщѣма съ множ: чѣсо ради си мѧчѣми сѧт непрѣстанно? Ѡвѣщаста къ м'нѣ мѧжа: си сѧт ѡстѧпници гнѣи, не послушашѣи повелѣнїе гнѣе, нѧ своѣж волеж съвѣщавшѧ, ѡстѧпѣша съ кнзѧсои сконьма, нѧже сѧт ѡутвѣрѣженн на петѧ ѿбеси. И пожалихъ си зѣло ш ни, и шни агѧлн поклонѣшѧ ми сѧ и рѣшѧ къ мнѣ: мѧжоу бѣжѣи, помѧи сѧ ш на къ Гоу. И ѡвѣщѧхъ къ нѣи и рѣхъ: кто ѡсмѧхъ азѧ, чѧкъ мѣртьвѣ, мѧ да сѧ помѧла в агѧлѣхѧ. Ктѧ вѣ камо идѧ азѧ сѧи и что сѣщѣт мѧ или кто помѧит сѧ ш м'нѣ.

V. — И поѣста мѧ ѡтѧдоу мѧжа и възведоста мѧ на третѧи ѿбо и поставѣста мѧ по срѣдѣ породѣи. И мѣсто то несъвѣдно добрѧтож. И видѣхъ късѣ дрѣвѣса блѧоцвѣтна и плоди нѣ зрѣли и блѧговѣханїи; и въсѣ брѧшна принѣсѣна и кыпѣща дѧхѧнїемъ блѧговоннымъ; посрѣдѣ дрѣво жизнѣно на мѣстѣ тои, на нѣи же почивѧт Гѣ ѡгда въсѧходѣтъ къ ран; и то дрѣво нескажѣмо ѣ добрѧтож и блѧговонствои и красно па' к'сѧж твари сѧщѣма, ѡ късѧдѣ златѧвѣдно и црѣвѣно шбразѧи и шгнѣзрачно и покрывѧт късѣ порѧ; имѧтъ ѡ всѣхъ сѧжденнымъ дрѣвѣи и късѣхъ плѧкъ; корѣи ѡмоу ѡ въ породѣи на нѣходѣ земнои. Ран же ѣ междуу тлѣнїемъ и нѣтлѣнїемъ. Нѣходѣта .в. источникѧ, ѣдинѣи точнѣт мѣи и млѣко и ѣлин и вино и расѧодѣт сѧ на д. чѣстѣи и шѣходѧт тѧхои шѣствїемъ, нѣходѧт въ ран ѣдомскѣи междуу тлѣнїеи и нѣтлѣнїеи; и ѡтѧдоу пронѣходѧт и разлѣжѧт сѧ на м. и пронѣходѣтъ потѣнкоу по землѣи, имѧтъ ѡбращѣнїеи крѧгоу своѣмоу ѡко ннѣи стѣхѣи въздоушнѣи. И нѣ тоу дрѣвѣи нѣплѣдна, и въсѣко дрѣвѣко блѧлоплодно. И всѧ мѣсто блѧгѧсловѣствѣвно и .г. агѧль свѣтлыи зѣло, нѧже хранѧтъ породѧи и непрѣстаннымъ глѧсомъ и блѧгымъ пѣнїемъ слоужѣтъ Гѣи по всѧ дѣи. И рѣхъ: коль блѧго мѣсто сѧи зѣло! И рѣста къ мнѣ мѧжа: мѣсто сѣ, ѣношѣи, правѣднѣикои ѡготовѧннѧи ѣ, нѧже прѣтѣрѣпѣтъ всѣкѣи ѧ напѣсти въ житѣи своѣи, и шзлѧбѧтъ дѣи нѣи, и ѡвѣратѧтъ шчѣи своѣи ѡ неправды, и сѣтворѧтъ сѧ правѣи, и дѧти хлѣбѣи алчѣщѣи и нагѣи покрѣти рѣзож, и въздвѣгнѣжѧти падшѣи сѧи, и помѧщи шѣдѣннѣи и шротѧи, нѧже хѧдѧтъ бѣсѣ порока прѣдѣи лѣщѣи гнѣи и томоу ѣдинѣмоу слоужѧтъ. Тѣи ѣ ѡготовѧннѧи мѣсто сѣи въ нѣслѣдѣи кѣчѣнои. И вѣдѣста мѧ мѧжа та на сѣвѣрнѣи странѣи и показѣста ми тоу мѣстои страшѣно зѣло, късѣка мѧжа мѣчѣнїѧ на мѣстѣ тои: люта

тъма и мъгла нисѣтъла, и нѣ^ѣ тоу свѣта, и шгнь мрачнь възгараетъ сѣ вынж, и рѣка шгньна находошѣ на всѣ мѣсто то; шедоу шгнь, а шедоу стоудинѣи мѣда жижѣт и зибѣт; и оужници люта зѣло и агѣли тоужни и нѣмѣтнѣвы, носѣцѣ: оржѣа напрасна, мжчище нѣмѣотнѣно. И рѣ^ѣ: гори, гори, колми страшно мѣсто сѣ зѣло! И рѣста къ мнѣ мжжа: мѣсто сѣ, ѣношѣ, шготованно ѣ нѣчьствоужши^м на Бѣ, нжѣ дѣлажѣт на зѣмли зѣла, чардѣанѣа, обѣанѣа, вѣлѣхобанѣа вѣсовска; нжѣ хѣлаятъ сѣ дѣлы зѣлыми сконми; нжѣ краджѣт дѣше чѣче, ѡамни,¹⁾ дѣвище нищѣж и къзымажѣще нѣмѣнѣи нѣ, и самн богатѣжѣт нѣз нѣмѣнѣи тоуждаго шѣдѣще нѣ; нжѣ можѣще насытити, гладом^м оуморнѣша дѣлашѣж и, можѣще шдѣтати, сѣвелѣкошѣа нагѣж; нжѣ нѣ познашѣ тѣорца своѣго, нѣ поклонѣжѣт сѣ бѣмъ въздоушнѣм^м и соуѣтнѣм^м, знжѣдѣще шѣразы и поклонѣжѣще сѣ ржкотеорнѣмъ мрѣзостномѣ. Ѣн^м кѣт^м оуготованно ѣ мѣсто сѣ вѣ достоанѣи вѣчноѣ.

VI. — И възѣста мѣ мжжа шна и къзѣдоста мѣ на .дѣ. нѣбо и показаста мн тоу всѣ шѣствѣа и прѣхоуждѣнѣи и всѣ лоучѣа свѣта сѣнчнѣаго и мѣсѣчнѣаго. И размѣри^ѣ шѣствѣа ѣж и сложнѣ свѣт ѣж, и кнѣтѣ^ѣ седмооуѣень²⁾ свѣтѣт нѣма^т сѣнце на мѣца; кржѣж ѣж и колѣсница ѣж, на нѣж жѣ шзднѣтъ къждо ѣж, шкѣ вѣтрѣ хѣдѣща прѣчюднѣож брѣзостѣмъ, и нѣ^ѣ нѣма покоѣ, ношѣ и дѣнъ хѣдѣщема жѣ възвращѣащнѣмъ сѣ. И (кнѣтѣ^ѣ) чѣтири свѣзѣди вѣлнкѣж, кождѣ нѣмѣшн пѣ собѣж тѣсѣшѣ свѣзѣдѣ, шдѣснѣжѣ колѣснице сѣнчнѣ, и чѣтири шшоуѣж, нѣмѣшн кождо пѣ собѣж тѣсѣшѣж, вѣсѣ^ѣ вѣкоуѣнѣ .ѣ. тѣсѣшѣ, и хѣдѣще сѣ сѣнце внж. И водѣт ѣго къ дѣи .ѣѣ. тѣмъ агѣлъ, а вѣ ношѣ тѣсѣща агѣлъ, комоуждо агѣлоу по шѣсть крыль, нжѣ хѣдѣтъ прѣ^ѣ колѣсницѣж, и шгнь дамѣт ѣмоу сто агѣлъ. И дѣн лѣташѣ образом^м дѣѣю пѣтнѣцѣ, ѣднѣ шкѣ фннѣа, и дрѣгѣ шкѣ хѣлкѣдрѣи Образн нѣ льковѣ, ногѣ и шпѣш и глава коркодлоу, кнѣнѣи нѣ шѣагрѣно шкѣ доуѣга шѣлачна, вѣлнкѣта нѣ дѣла^т сѣж мѣрѣ, крнѣ нѣ агѣка, и комоуждѣ нѣ по .ѣѣ. крнѣ нжѣ мжчѣ^ѣ колѣсницѣж сѣнцоу, носѣще росж и знон. И шкѣ повѣланѣт Гѣ, тако шѣращѣжѣт и нѣсхѣднѣт и вѣсхѣдѣжѣт по ѣбѣн и по зѣмли сѣ свѣтом^м лоучѣ свѣнѣ.

И нѣсоѣста мѣ мжжа та на възтокѣ ѣбѣн тоѣо и показаста мн вратѣ, нѣнжѣ прѣнѣсхѣднѣт сѣнце по вѣстакнѣм^м врѣмѣнѣм^м и по шѣхоуждѣнѣм^м мѣца лѣта вѣсѣго и по чѣсло чѣсовѣрѣж дѣнъ и ношѣ. И

¹⁾ штаанн Я, — шкѣмнѣн П.

²⁾ сѣморнѣцѣж Я.

видѣхъ шестора крата велика ѿвръста, и кааждо крата имаща ста(дїе) ѿа и четвъртъь единого стадиѣ. Испитно размѣрихъ и толико разоумѣхъ великотоу нъ, ими же исходихъ слѣнце и идехъ на земли и съравнѣхът сѧ и къходихъ въ всѧ мѣцѣ. И ѧ. ми врати исходитъ дѣни .мѣ., вторими дѣни .лѣ., третими дѣни .лѣ., четвъртими дѣни .лѣ., петими дѣни .лѣ., шестими дѣни .мѣ., и пакы възспахъ възвращахът сѧ ѿ шестихъ крахъ по шестствїе крѣманномоу и къходихъ петими крата дѣни .лѣ., .д. ми дѣни .лѣ., .г ми дѣни лѣ, вторими дѣни лѣ. И тако скончахъ сѧ дѣиѣ лѣта късего, по къзкратомъ .д. рехъ крѣмань.

И пакы възнесоста мѧ мѧжа та на западъ ѿесе и показаста ми крата петора велика,¹⁾ ѿвръста по шеходоу възточныхъ крахъ, противѧ ими же заходихъ тоу слѣнце, и по числоу дѣиѣн .тѣе. и четврѣхъ. Тако заходихъ западними врати. И ѿгда изыдехъ ѿ западны крахъ, и къзвѧхъ четиреста дѣглы кѣнѣць ѿго и несѧхъ ѿго къ Гоу, а слѣнце швратѧхъ съ колесницеж ѿго, и прѣходихъ безъ свѣта .б. чѧ ноци ликы. И въ .и. чѧ ноци приносѣхъ дѣглы .д.ста дѣглы кѣнѣць и кѣнѣць .т. ѿго и възпохъ стихи рикомѣ финниксъ и халкедри, и того ради всѧ птице къстрипищѧхъ крыли сконми, рѣуѧщи сѧ свѣтодакцоу поѧщи глѣсы сконми: приходихъ свѣтодавиць и дамъ свѣтъ творѣи сконж. И се расчитанїе показаста ми хожденїе сличнаго и крата, ими же къходихъ и исходихъ. Она бо крата велика сѧхъ, иже сътвори Бѣхъ часоберїе лѣтовнѧ. Того ради слѣнце велико-творно истъ.

Дроухое разчѣтенїе лоунож показаста ми мѧжа та, в'сѣ шествїа и шехожденїѧ и крата велика бѣ вѣчнаа къ възтокоу, ими же къходихъ (и) исходихъ лоуна по шехычнѣмъ врѣмениѣмъ. Въходихъ .а.ми врати дѣни лѣ на мѣста слична извѣстно, б дѣни лѣ извѣстно, г дѣни лѣ извѣстно, д-ми дѣни лѣ извѣстно, е дѣни лѣ извѣстно, б-ми дѣни лѣ извѣстно, в-ми дѣни лѣ извѣстно, г-ми дѣни лѣ извѣстно, д-ми дѣни лѣ испитно, е-ми дѣни лѣ извѣстно, в-ми дѣни лѣ извѣстно, г-ми дѣни лѣ извѣстно, д-ми дѣни лѣ извѣстно. Тыи тако западними врати по шеходѣ и по числоу възточныхъ крахъ тако ходихъ и съкръшвахъ лѣто дѣными. Глѣнцоу дѣни тѣи и четврѣхъ единого дѣиѣ, а лоуномоу лѣтоу тѣд, творѧ вї мѣцѣ; расчитаемо по кѣ дѣни, лишлѣмъ лї дѣни сличнаго крѧга, иже сѧхъ на всѣко лѣто ѿпакти лѣнѣ. Тъ же великы крѧ дръжи лѣтѣ б сѧхъ лѣ. Четвъртими ходихъ въ г лѣта, д то извѣщенно напѧнѣхътъ. того дѣлѣ извѣсти сѧхъ кромѣ ѿеси въ г

1) б вратѣ великихъ П. — врата шестора У.

лѣта и въ числѣ дѣи не прилагаютъ сѧ, за ѣже ти прѣмѣнѣжѣтъ вѣрѣманѧ лѣтнаѧ ѣ нова мѣца въ наплѣнѣнїи, ѣ другоѧ въ маленїи. И ѣгда скончатъ сѧ западнаѧ врата, вѣзвращаѣтъ сѧ, идѣтъ на вѣсточныи съ свѣтомъ сконмъ. Тако ходиѣтъ дѣнь и ношь по крѣзѣхъ нѣбныѣхъ ниже къ сѣхъ крѣгохъ скорѣе вѣтрѣхъ нѣбныѣхъ. И дѣи летѣщи, ѣ криль комоуждо аглоу ѣ разчѣтени имаѣтъ лоунии крѣхъ, шехожденїи имаѣтъ по дѣи лѣхъ. По сѣхъ же нѣбсе видѣхътъ вои вѣоруженныи, слоужещиѣмъ бѣи въ тѣмпанѣхъ и органѣхъ непрѣстаннымъ гласомъ блѣвымъ пѣнїемъ, и насладиѣтъ сѧ послоужаѣмъ.

VII. — И вѣзвѣста ма мѣжа та и къзвѣдоста ма крилоу ѣж на ѣ ж нѣсе. И видѣхътъ тоу многыѣхъ вои нинзчѣтениѣ, рекомїи григорѣ.¹⁾ И видѣнїи нѣ тако видѣнїи члѣчи, и величѣство ихъ вѣще шѣждовѣ великыѣ, и лица нѣ драхула, и малѣчанїи оустѣ нѣ вѣсѣгда. И не вѣхъ слѣженїа на ѣ-мѣ нѣсн. И глѣхъ къ мѣжамѧ сѣщнма съ мѣнож: чѣсе ради си сѣхъ драхули сѣло и оунила лица нѣ и оуста нѣ малѣчѣща, и нѣхъ слоуженїа на сїемъ нѣсн? И рѣста къ мѣнѣ мѣжа: си сѣхъ григори, ниже ѣверѣгошѣ ѣ Гѣ ѣ тѣмѣ съ княземъ сконмъ ѣатананлѣмъ, и по ниѣ ниже сѣхъ ходили вѣрїжнїци въ слѣхъ нѣ, ниже сѣхъ на вторѣхъ нѣсн шѣдрѣжнїи тѣмож великож, ниже сѣндошѣ на зѣмалѣ ѣ прѣстола гнѣхъ на мѣсто ѣрмонѣ и прѣтрѣгошѣ шѣщанїи на рамѣхъ горы ѣрмонскыи, и шѣквѣрѣни сѧ зѣмалѣ дѣлами нѣ и жннн члѣкы велико зло теораѣтъ въ всѣмъ вѣрѣмени вѣтка сїго, вѣзаконѣощѣи теораѣщи сѣмѣшнїа, и раждаѣтъ сѧ исполнн и шѣждовѣ кннїцїи и велика непрїязнѣ. И того ради шѣжди нѣ бѣхъ великомъ сѣдшѣмъ, и рыдаѣмъ братїи своѣи, и оукоренныи бѣдѣжѣтъ въ дѣнь великыи гнѣхъ. И рѣхъ григоршѣмъ: авѣ видѣхътъ братїѣмъ вашѣмъ и теоренїа нѣ и мѣченїа нѣ и велика молнїа нѣ, и авѣ мѣнїхъ сѧ шѣ ниѣ, и нѣж шѣжднѣмъ мѣ Гѣ подъ зѣмалѣмъ, дондѣже скончатъ сѧ нѣсе и зѣмалѣ въ вѣкы. И рѣхъ: вѣскѣжѣ ждѣте братїи своѣи, а не слоужите прѣхъ лицѣмъ гннмъ? Поставете слоуженнѣ ваши и слоужите прѣхъ лицѣмъ гннмъ, да не прогнѣзѣванте Гѣ бѣи вашѣго до кенца. Послоужашѣ наказанїа моѣго и стаѣшѣ на чѣтири чннн нѣсн сѣмъ. И сѣ стоѣщѣоу мнѣ съ мѣжамѣ снма, и вѣстрѣженнѣмъ дѣри трѣжен вѣкоупѣхъ глѣсомъ великомъ, къспѣшѣмъ григори ѣдиногласно, и къзвѣде глѣхъ нѣ прѣхъ лицѣмъ гннмъ.

VIII. — И вѣзвѣста ма ѣшѣдоу мѣжа та и къзвѣдоста ма на ѣ-ѣ нѣсе. И видѣхътъ тоу ѣ чѣтѣ аглѣ прѣсвѣтаннн и славныи вѣло и лица нѣ снѣщѣ па лоуѣ слѣчнннхъ лѣщнщѣ сѧ, и нѣхъ равннчїа лнцѣоу или шѣдрѣжанїа или сѣпрїложннїѣмъ шѣжднн нѣ. И ты чннн

¹⁾ григорїи Я.

творѣ¹⁾) извоучаѣтъ звѣздное хожденіе и слично шбращеніе и лоуно прѣмѣненіе и мирское блѣотвореніе и злочиніе видѣще и строжѣтъ заповѣди и поученіе и сла²⁾ боглланое пѣніе и всѣкж хвалжъ славнжж. Ёин сжт архагглан, иже на²⁾ агглан и всѣво житіе съмиражт, ѡбнои и земное; и агглан иже на²⁾ плоды зимными и на²⁾ въсѣкож трѣкож и въсѣкж пишж дажще въсакомоу животоу; и агглан всѣхъ душъ члѣвскыхъ и пишжтъ всѣ дѣла нхъ и житіж нхъ прѣ²⁾ лицемъ гннмъ. И посрѣ²⁾ нхъ ѡ финникъ и ѡ хероуки²⁾, ѡ шестокрилатъ и ѡдинъ гла²⁾ сжще и пожще ѡдиноглно, и нѣ повѣсти пѣніе нхъ. И ра²⁾ужт сѣ Г²⁾ подножію своѣмоу.

IX. — И въздвигоста мѣ ѡтждѣ мжжа та и къзнисоста мж на ѡ-моѣ ѡбо. И кидѣхъ тоу свѣтѣ прѣвелихъ зѣло и всѣ шгнныи воѣ великы²⁾ архагглан, и бесплѣтныи силъ и господствѣи началъ и власти, хероуки²⁾ и серафимъ, прѣстоли и многошчити і пѣквоѣ, свѣтлостоеніе ѡдани²⁾ское. И оубоух сѣ и въстрѣптахъ страхомъ великомъ. И пожста мѣ мжжа и ведоста мѣ въ срѣдѣ нхъ и възгласи къ мнѣ: дрѣзан, ѡноше, не бои сѣ! И показашъ ми Г²⁾ ѡдалече сѣдѣща на прѣстолѣ своѣмъ прѣвысоцѣмъ, и къси вои ѡбси къстжливши стоахъ на і-ти²⁾ степенѣхъ по чиноу, и поклонѣхъ сѣ Г²⁾ и пакы къстжпахъ на мѣста своѣ къ радости и въ весели къ свѣтѣ безмѣрнемъ, пожще пѣсни малыми и кроткыми гласи; а славни слоужещѣ імоу не ѡстжпахъ ноціж, ни ѡхода²⁾ днїж, стожще прѣ²⁾ лицемъ гннмъ и творѣще вола іго, хероувими и серафими шкрѣтъ прѣстола шестожщъ и шестокрилици покрываѣтъ прѣстоль іго, пожще тихо²⁾ гласомъ прѣ²⁾ лицемъ гннмъ. И кѣнегда видѣхъ всѣ сѣ, рѣста къ мнѣ мжжа: ѡноше, до зде на²⁾ с тобож ѡ поклѣно съвъплѣтствокати. И штидоста ѡ мене мжжа и ктомуу не кидѣхъ ѡи. Язь шста²⁾ ѡдинъ на конци нѣсѣ и възбоух сѣ и падохъ на лици своѣмъ и рѣхъ къ сѣбѣ: оухъ мнѣ, что мѣ шврѣте! И посла Г²⁾ ѡдиноглого ѡ слакны²⁾ сконхъ, архаггла Гаврїила, и рѣ къ мнѣ: дрѣзан, ѡноше, не бои сѣ; въстани и пойдн съ множ и стани прѣ²⁾ лицемъ гннмъ къ кѣкы. Ѣвѣца²⁾ къ нему и рѣхъ къ мнѣ: гн мон, ѡстжпли дша моѣ из мене ѡ страха и трѣпта; възокн къ мнѣ мжжа, привѣдша мѣ до мѣста сѣго, занѣ тѣма оупова²⁾ и съ тѣма идж прѣ²⁾ лице гнѣ. И късхыти мѣ Гаврїиль, шко възсхышаѣт сѣ лнсть кѣтро²⁾; ѡмша мѣ и постави мѣ прѣ²⁾ лицемъ гннмъ. И видѣхъ²⁾ Г²⁾ къ

¹⁾ строжать и П.

²⁾ Странична бѣлѣжка въ ржкописа: Видѣніе лице іго шко желѣзо раждѣжено.

лице. И лице ѿго силно и прѣславно, чюдно и прѣоужасно, грозно и притранно.¹⁾ Кто ѿсмы азъ повѣдати нешеѣтвое сщество гнѣи и лица ѿго прѣдивно и неисповѣдимое, и ликъ многоученны ѿго и многогланн и прѣвеликы и нержкотворани прѣстоль гнѣи, и ликостолнѣи вкращгъ ѿго хероуви^м и серафѣмскыи вола, и немлъчна пѣнѣи н^х, вбразъ красоти ѿго непрѣмѣнны и неисповѣдн^м, и великотоу славы ѿго кто исповѣсть? И падш^х ниць и поклонн^х сѧ Гѣи. И Гѣ оустн своимн рѣ къ мнѣ: дръзан, Ѣноше, не бон сѧ! Бѣстанн и станн прѣ^ѣ лице^м мон^м въ вѣкы. И въздвижи мѧ Миханлъ архистратигъ гнѣи и привѣ^ѣ мѧ прѣ^ѣ лице^м гнѣи, и рѣ Гѣ слоуга^м своим^м, искоушаж н^х: да възстѣпнѣт^ѣ Ѣнохъ стоати прѣ^ѣ лице^м мон^м въ вѣкы. И поклоннш^ѧ слакны Гѣи и рѣшж: да оустѣпнѣт^ѣ по глосъ твоѣму. И гла Гѣ Миханлоу: пристѣпн и съвѣтци Ѣноха съ земин^х ризъ и помажи ѿго мастѣж бѣгож моѣж; шелѣци ѿго къ ризы славы моѣж. И тако сътвори Миханлъ, шко же рѣ ѿмоу Гѣ, помаза мѧ и шелѣчи мѧ. И видѣнѣи масла шного па^ѣ свѣта великаа, и масть ѿго шко роса бѣга, и вонѧ ѿго и смѣрна и шко лоуче слѣчны лѣстащѣ сѧ. И съгледа^х сѧ сѧ^м и бы^х шко бѣдннѣ ѿ славы^х ѿго и не бы^ѣ различѣж оузорнаго.

Х. — И възва Гѣ бѣдинога ѿ архабгль своим^м, имени^м Брѣкомла, иже и бѣшж скорѣе мждростѣж паче ниѣ^х архабгль и написоуе всѣ дѣла гнѣи. И гла Гѣ Брѣкомлоу: изнеси книгы ѿ хранилицы мон^х и възми трѣсть и даждь Ѣнохови и скажи ѿмоу книгы. И оускори Брѣкомль и принсѧ къ мнѣ книги измѣщеннн измѣрнѧ^м и да^ѣ ми трѣсть скорописанѣи из ржкы своѣж. И бѣ гла ми въсѣ дѣла бѣсѣи и земли, и морѣ и въсѣ^х стѣхын прѣхождѣнѣи н^х, и шестѣи н^х и жикотгрѣмѣнѣи н^х, и слнцы и лоунж и звѣзды и шестѣи измѣнѣнѣи н^х, и врѣмѧна и лѣта, и дѣни и часи, и въсходн шелака, исходн вѣтрѣни, аглска числа, и пѣсни въвржжени^х кон, всѣкж вещь члѣкжа, и всѣкж шзыкь пѣсныи, и житѣи члѣча и заповѣдн и поученѣи, и сладкоглѣна пѣнѣи, и въсѣ,

1) Въ Я. се говори вече за 8°, 9° и 10° небеса: И поставн мѧ прѣ^ѣ лицем^м гнѣи^м, и видѣ^ѣ усмоѣ нѣбо, вѣже нарѣтсѧ по вѣрнскомоу шзыкѣ мѧвалоде, прѣмѣннѣи врѣмени^м соухоти и мокроти бѣ-мъ зоудѣамъ, ажѣ сѧ^ѣ врѣху сѣдмаго бѣсѣи. И видѣ^ѣ декатѣи нѣбо, вѣже по вѣрнскому шзыкау коухавн^м нарѣтсѧ, ндѣ^ѣ сѧ^ѣ домоѣи нѣбѣшн^м зоудѣа^м вѣмъ. И на ѣ-тов бѣбо аракоде видѣ^ѣ видѣнѣи лица гнѣи шко^ж жилѣзо ражѣжено ѿ огнѣи изнесѣно, и искры испоушѣетъ и жижѣт. Тако и азъ видѣ^ѣ лице гнѣи. Лице же гнѣи неисповѣдимо бѣ, чюдно и прѣоужасно и прѣстрашно.

ѣлико пѣбегѣт поучати сѧ. Испокѣда ми Брѣвоиль дѣи ѧ и ноши ѧ, и не прѣмалѣкоша оуста ѣго глѣща. Изъ же не почи пише всѣ знаменїа всѧ жтварн. И тако скончѣ дѣи ѧ и ноши ѧ, и глѣ къ мнѣ Брѣвоиль: се ѣлико ти сповѣдохъ и ѣлико написа; сѣди напишъ всѧ дѣшъ члѣче, ѣлико нѣ не рождено, и мѣста нѣ оуготована до кѣка, вѣса бо дѣшъ оуготована сжѣт прѣжде кѣшбращенїа земаго. И сѣдѣхъ соугоубъ ѧ дѣи и ѧ ноши и списахъ всѧ извѣстно, и писахъ тѣсъ книгъ.

XI. — И възва ма Гѣ и ре ми: Ѣноше, сѣди шшоужа мени съ Гакрило^м. И поклонихъ сѧ Гѣн. И глѣ къ мнѣ Гѣ: Ѣноше, ѣлико видиши и ѣлика сжѣт стожа и ходжа и съкрѣшена множа, азъ же кѣзкѣщама тебе, прѣжде даже всѧ испрѣко ѣлико^ж сътвори^{хъ} ѿ небытїа и ѿ невидимыхъ видимо. Ни аггѣл^м бо мон^м не възвѣстихъ танин мое, ни повѣдахъ нѣ кѣстанїа нѣ, ни мое бесконечнїе и неразоумнїе размыслишъ тварн, нже твѣк възвѣщажа днѣ^ѣ. Прѣжѣ бо даже не бышъ вѣмаа всѣк, азъ ѣднѣ проходахъ къ невидимыхъ, шко сѣнце, ѿ възтока на запа^н, и ѿ запады и на кѣстока. Нж и сѣнце имаѣт покои сѣбѣ, азъ же не шбрѣто^{хъ} покои, зане кѣса вѣствора.¹⁾ И оумислахъ же поставити шснобанїе, сътворити тварь видимжа. И повелѣхъ въ испрѣни^{хъ} ²⁾ да сѣнидеѣт ѣдино ѿ невидимыхъ видимо. И сѣнидеѣт Пдои прѣвеликѣ зѣло. И смотрихъ ѣго, и се въ чрѣвѣкѣ тѣ нми сѣкта великаго. И рекохъ къ нѣмоу: разрѣши сѧ, Пдоиле, и бжди кѣмо раждаемо не тебе! И раздрѣши сѧ, изыде сѣкт прѣвеликѣ, и азъ же срѣдѣ сѣкта. И како носашоу сѧ сѣктоу, и ѿ сѣкта кѣзыде вѣкѣ великы шклѣе всѧ тварь, жже азъ помислихъ сътворити. И видѣхъ шко блго, и поставихъ сѣкѣ прѣстоѣ и сѣдохъ на нѣ, и сѣктови же глѣ: кѣзыди ты вниши прѣстола и оутверди сѧ, и бждж шсноканїе вышннѣ. И нѣ^ѣ прѣкыша сѣкта много ничѣсоже. И пакы възклонн сѧ, кѣзрѣхъ ѿ прѣстола мойго и кѣзвахъ вторнцѣма въ прѣиспѣныхъ и рѣхъ: да изыдеѣт ѿ невидимыхъ тверди невидѣмо. Изыде Прхасъ тврѣтъ и тѣкѣ и чрѣмѣ зѣло. И рѣхъ: разерѣзи сѧ. Прхасе, и бжди видимо раждаемо не тебе! И разрѣши сѧ, изыде вѣкѣ тѣмень прѣвеликѣ зѣло, носѣ тварь долны^{хъ} вѣсѣхъ. И видѣхъ шко добро и рѣхъ къ нѣмѣ: сѣниди ти долоу и оутверди сѧ! И бы^ѣ основанїе нижннѣ. И нѣ^ѣ подѣ тѣможного ничѣсоже. И повелѣхъ да кѣзмет сѧ ѿ сѣкта и ѿ тѣми и рѣхъ: бжди тѣсто и шенто³⁾ сѣкто^м! И то прострѣхъ и бы^ѣ вода.

¹⁾ Бѣса вѣхъ творѣн П. — ²⁾ Бѣ прѣиспѣдѣныхъ Я.

³⁾ Обкнто Я.

И прострѣхъ врѣху тьми ниже свѣта, и тако воды оутвърдихъ сирѣхъ вѣдѣннѣ. И основахъ свѣтоу окржгоу воды и сътворихъ ѿ кржъ вѣноутрѣждоу и въобразихъ ѿко хрусталь, мокро и соухо сирѣхъ стѣкло и ледь шехожденія водау нинимъ стнхїау. И оуказахъ комоуждо свои пжтѣ ѿ миу зкѣздамъ, каждо нухъ на своиу нѣси, тако да грѣдѣт. И видѣхъ ѿко добро, и разлжчнѣ междуу свѣтоу и тьмоу, сирѣхъ прѣсрѣхъ воды сждоу и сждоу, и рикохъ свѣтоки: бжди ти днѣ! И покелѣхъ тьмѣ да бждѣт ношь, и въ вечерѣ и пакы въ оутро, то еѣ а днѣ. Тако оутвърдихъ нѣснѣ кржгы и рикохъ да съберѣт вода долнѣа, ниже еѣ по нѣснѣ въ събранїе ѣдино и да нсѣхнжт влннѣ ѣж, и въ тако. И ѿ влннѣ сътворихъ камннѣ тврѣдо и велнко. И ѿ камннѣ съгрѣзихъ соухо, и нарикохъ соушж землѣ. И посрѣдѣ землѣ нарикохъ оупадоу, сирѣхъ вѣзднж. Море събрахъ на ѣдино мѣсто и склѣаѣт ѣгоу, и рѣхъ моревнѣ: се даж ти прѣлѣхъ вѣченѣ, и не прѣтрѣгнншн сѣ ѿ своиу вѣо. И таковж тврѣдъ въдржжнхъ и основахъ врѣху вѣо. Си днѣхъ прѣвозданнн сѣвѣ нарикохъ. Тогда въ кѣрь и пакы оутро, и въ днѣ еѣ. И къ всѣмъ же своимъ нѣнѣмъ шеразовахъ шгннѣо вѣтѣо. Вѣзрѣхъ око мое на тврѣдн и много жестоку камннѣ и ѿ шблнстанїа ока моего и въспрнжт и млѣнн стѣво водноу, и шгнѣ въ водѣхъ и вода въ шгнн, ни сын шного оугашаѣт, ни шно шсоушаѣт, то реди млѣннѣ слнчнѣаго шзарннѣ шстрѣшншн и свѣтлѣнншнѣ еѣ, и мнѣа вода тврѣжда камннѣ жестокаго еѣ. И ѿ камннѣ оуѣтѣкоу шгнѣ велнку, и ѿ шгннѣ сътворихъ чннн вѣсплѣтннѣхъ коннѣ тьмѣ аглѣхъ, и шржжїа нѣ шгннѣа и шдїжда нѣ пламнн палѣшѣ; и повелѣхъ да стожъ кждо въ своиу чнноу. Еднн же ѿ чннн архѣагѣаго шврашн сѣ съ чнноу шжшнѣ подннѣ, въспрнжт мнѣа нѣмошнжѣа, да пѣставнѣт прѣстоль свои вышѣ шблѣа на землѣа, да бждѣт тжчѣ моенн силѣхъ. И шкрѣгохъ ѣго съ вышнн съ аглѣнн ѣго. И вѣхъ лѣтаѣа по вѣздоухоу вннжъ врѣху вѣзднн. И сътворихъ тако всѣхъ нѣса, и въ днѣ третїн. И въ третн днѣхъ покелѣхъ землн вѣзрастннн дрѣва велнка и горы, всѣкжъ трѣвжъ сладкѣа и вѣтѣко стѣаа сѣжмо. Посаднхъ рѣнн и затворихъ и положихъ шржжннѣа пламннн аглѣнн. И тако сътворихъ землн обнवलннѣ. И тогда въ кѣрь и въ оутро, днѣ дѣ. И въ четврѣтн днѣхъ повелѣхъ да боудѣт свѣтнла велнка на кржзѣхъ нѣснѣхъ. На прѣвоу и вншнѣ кржзѣхъ поставнѣхъ звѣздажъ Кроношъ, на вѣ-мѣ ннжѣ поставнѣхъ Пфроднѣ, на гѣ-мѣ Пррнѣ, на дѣ-мѣ Шлнцѣ, на вѣ-мѣ Зѣоуѣ, на бѣ-мѣ Шрмнѣ, на шѣ-мѣ Лоушнж. И мншншннн звѣздамн оукрѣснхъ шгнѣ долнн. И поставнѣхъ слнцѣ на прѣсѣшнннѣ днн, а лоушнжъ и звѣзды на прѣсѣшнннѣ ношн, и слнцѣ да худнѣт по космоуждоу жнвотоу, и жнвоѣ вѣтѣ шехожденнѣ мнѣоу.

И положи х имена н^х и живо^т грѣмѣніе н^х и новорожденіа н^х и часо-
твореніа н^х како шехода^т. И тогда бы^х ношь и бы^х оутро, днь б. И
въ днь пати повелѣ^х море, и породи рыбы и птице многоразличны,
и вѣсѣкъ гадь лазись по землн и ходашь по землн четвороногь и
паращь по въздохуоу, мжжисевь пѣ и жинскь, и вѣсѣкж дшж дн-
шшоу вѣсѣ^х животны^х. И бы^х вечерь, и бы^х пакы оутро, днь б. И въ
шести днь повелѣ^х мойн мждрости сътворити члка ѿ б-ми^х съставь:
плъ^т іго ѿ земла, кръв іго ѿ роси и слнца, шчи іго ѿ бездны мор-
скы, кости ѿ каменія, помысль іго ѿ бръзости агглакы шела^к,¹⁾
жилы іго и косми ѿ трави земніе, дшж іго ѿ дха мойго и ѿ вѣтра.
И да^х імоу б ісѣтвь: слоу^х къ плъти, възрѣніе шчию, шбонѣніе
дшшкно, шсшзаніа жилы, вѣкоушніе крове, кости тръпѣніе, помы-
слоу сладость. Се помысл^х хитрое слово сказати, ѿ невидимаго же
и видимаго вѣтѣа създа^х члка ѿ обоіго, сьмрть и живо^т, и шбразь
вѣсѣть слово, шкы нѣкакоу тварь йнж въ велицѣ малж, и пакы въ
малѣ великж. И на землн постави^х іго аггла втораго чѣна и ве-
лика и славаа. И постави^х іго црѣ землн, имаща мойн мждро-
стїж, и не вѣ імоу подобна на землн и ѿ сшци^х твари мон^х. И
постави^х імоу има ѿ четири съставь: ѿ вѣстокъ, ѿ запа, ѿ
сѣвера, ѿ юга. И постави^х імоу д звѣзды нарочити и рикь има
іго йда^м. И да^х імв вола іго и оуказа^х імоу б пати, свѣ^т и тьмж,
и рѣ^х імоу: се ти добро, а се зло, да оуѣт^м любов ли има^т къ
м'нѣ или ненависть, да швнт см въ родѣ іго любашин ма. Йз
же видѣ^х ісѣтѣо іго, ш нжи не вѣшш своіго ісѣтѣа, того ради неѣ-
диніе в горѣ съгрѣшеніа, шко съгрѣшннн імоу і^с, и рѣ^х: по съгрѣ-
шеніи нно развѣ сьмрть. И постави^х імоу сѣнь, и вѣложн^х імоу
сѣнь, и оуспе. И вѣзѣ^х імоу спашоу рѣбро и сътвори^х імоу жинж, и
женож да прїнде^т імоу сьмрть. И вѣзл^х послѣднл слово іго и
нарек^х йн има Мѣти, сирѣ ѣвва. Йда^м Мѣти землянь и жизнь же.
И сътвори^х шградж въ ѣдомѣ на вѣстоцѣ, и да блюда^т завѣ^т
и хранн^т заповѣ^х. И сътвори^х імоу йбеса ѿверѣста, да зрн^т аггли
пожши пѣ побѣдижа. И свѣ^т безмрачны вѣ вынж въ ран. И
разоумѣ діабѣ, шко дрѣгы мирь хошж сътворити, заниже повннжло
се і^с йдамоу на землн и шладати и црѣтовати ими. Діабѣ і^с до-
лѣшнн^х мѣсѣт бждѣ^т вѣсѣ, шко вѣжи сътвори^х съ йбеса сотона,
шко има імоу вѣшж Гатанан^х; тѣ^м см прѣмѣни ѿ аггла, вѣтѣа
не прѣмѣни, нж мысль, шко же оумь праведны^х и грѣшны^х, и ра-
зоумѣ свож шсшденіе и грѣ^х нжи съгрѣши прѣжде. И того ради

1) и ѿ шелака Я.

помысли на Пдама. Тацѣмъ въразомъ въниди въ рани прѣльсти ѿвѣж, Пдамоу жи не прикосни сѧ. Нж за невѣжествѧ ѡж прокла^т и^т. И ѡже прѣжде вѣни^т, тѣ^т не прокла^т, а нѣже прѣжде не вѣнихъ, и т^т не прокла^т, ни чѣка прокла^т, ни зѣмла, ни нѣои твари, нж члѣсковѣ злое плѣство то дѣлѣ добро творѣнѣмъ плѣ пото^т троудн. И рѣ^т: зѣмла ѡси и въ зѣмла тѣжде пондиши, ѿ нѣѣ жи тѧ вѣзи^т; и не погоубѣю тѧ, нж послажѣ ѿждоу ти вѣзмѣ^т; тогда можѣ пакы вѣзати ти, въ мое пришествѣи кторѣи. И вѣни^т вѣсѧ тварѣ мож видѣмъ и чѣнѣмъ^т и дѣнѣ седми, въ нѣ жи почи^т отъ всѣхъ дѣлѣ мон^т.¹⁾ Въ ѡ же дѣнѣ положи^т тѣжде дѣнѣ ѡ да вѣди^т ѡ прѣвозданнѣ нѣдѣла моѣго и да вѣрашаѣт сѧ въ вѣразѣ ѡ тѣсѣци^т, ти и ѡ тѣсѣци^т да вѣдѣж^т въ начало шко ѡ прѣвѣ^т дѣни нѣла, тако и ѡ дѣнѣ нѣла да вѣзвѣратѣт сѧ прѣсно.

И нѣѣ жи, ѿноши, ѡнка ти сказа^т, и ѡнко разоумѣ^т, и ѡнко видѣ на ѡбси^т, и ѡнко видѣ на зѣмли, и ѡнка написа въ книгѣ^т, прѣмждрѣстѣмъ моѣмъ оуху^три^т вѣсѧ сѣж сътворити, и сътвори^т ѿ вышинѣго основанѣа до нижнѣго и до конца. И нѣѣ съвѣстника, ни наследника мон^т твари^т. Изъ исѣмъ сѧ вѣчѣи и нѣржкотворѣи. Безъ прѣмѣнѣнѣи мысль мож, съвѣстникъ мон^т ѡ мждрѣсть моѧ, и слово мое дѣло ѡ. И Очи мон глѣдѣти на всѧ: аще призывѣж на всѧ, то стож^т и трѣсѣжт сѧ страхомъ; аще ли ѿтѣрашѣ лица мои, то всѣ потрѣбаѣт сѧ. Положи оумъ свѣи, ѿноши, и познаи глѣщаго, и ти вѣзми книгы, ѡже ты сѧ написа. И даж ти ѿмонѣла и Рагоуѣла, вѣзвѣдшаго тѧ къ мнѣ. ѿниди на зѣмла и скажи сно^т свѣи ѡнко глѣа к тѣвѣ, и ѡнко видѣ ѿ нижнѣго ѡбси до прѣстола моѣго. Есѣ вѣниства азъ сътвори^т и всѧ силы, и нѣѣ противѣлѣщаго сѧ мнѣ или непокарѣщаѣ мнѣ, вѣси бо покарѣжт сѧ моѣмоу ѡдиноклѣстѣа и работѣж^т мои ѡдиноклѣсти. И даждѣ нѣ книгы рѣкописанѣи твоѣго, и почи^т и познаѣт мѧ творѣа всѣхъ, и разоумѣж^т ти, шко нѣѣ много, разкѣ мѣни. И да раздаѣж^т книгы рѣкописанѣа твоѣго члѣдо^т члѣда и рѣ родоу и жѣжѣ жѣжѣмъ: И да^т ти, ѿноши, ходѣти моѣго архѣстратѣга Шѣхѣнѣла за рѣкописанѣи твоѣи и рѣкописанѣа ѿць твоѣхъ Пдама и ѿта и ѿноса, Каннѣна, Шѣлѣнѣла и Прѣда ѿца твоѣго; и не потрѣбѣлѣ нѣ до послѣднѣаго вѣка, занѣ азъ заповѣда^т арглома монѣма Прѣоухѣу и Парѣоухѣу, нѣжѣ ѡ поставѣнѣ на зѣмли хранилѣи нѣ. И повѣлѣхъ вѣрѣмѣнѣмъ да сѣнабѣдѣж^т нѣ, да не погнѣнѣж^т въ вѣщѣи^т пото^тпѣ, нѣжѣ азъ

¹⁾ Странична бѣлѣжка въ рѣкописа: И вѣѣ ѡ чѣ и ѡ въ рани Пда^т начѣто^т вѣганѣи вѣрѣмѣи конечнѣи лѣтѣи, ни мѣ, ни нѣла дѣни, ни час.

сътвори въ родѣ твоѣмъ. Язы оубо съѣхъ злобѣ члчм, шко не понесжт шрѣма, нже азъ въздвигнжхъ нмъ, и ѿвергошж шрѣмѣ мои и възспрѣжт нни шрѣмъ, и възсѣлаши сѣмина поустошина и поклонишѣ богшмъ соутнымъ и ѿриниши можъ идниство, и все земла съгрѣзи сѣ неправдами и шендами и прѣлюбоудѣнствошмъ и зло слоужениѣшмъ. И того ради азъ навѣдѣхъ потопа на земла, и землѣ сама съкроушит сѣ въ тимѣнѣи велико.¹⁾ И оставла мжжа правѣдна ѿ племени твоѣго съ възсѣхъ домшмъ ѣго, нже сътворити по воли моѣи, и ѿ сѣмени нхъ възстаѣтъ родъ ннъ послѣдннъ много, нжъ ѿ тѣхъ мнози насыти бжджтъ зѣло. И въ изводѣ рода то шела нмъ кннгы ржкописанѣа твоѣго и ѿцѣ твоѣхъ, нмже стражѣи земни показовати нмжтъ мжжѣмъ вѣрнишмъ оугодинкомъ моѣмъ, нже имени моѣго възсоуѣ не призобжтъ, и ты скажжтъ родоу шномоу, и шни, почытшжж прославит сѣ въ послѣдокъ, нежилн прѣвѣл.

Нѣже же, ѣноше, дажъ ти рокъ прѣжанѣа²⁾ хъ днн сътворити въ домѣ твоѣмъ, исповѣдати сѣомъ твоѣмъ все и домочлцишмъ твоѣмъ все ѿ лица моѣго, да слышжтъ глѣное нмъ тобож, и прочытжтъ и разоумѣжтъ, шко нѣ много развѣ мене, и все да съхранжтъ заповѣди твоѣи и начнжтъ кннгы ржкописанѣи твоѣго. И по х-тихъ днѣхъ азъ пошла по тѣ агглы моѣго, и възмажтъ тѣ ѿ земла и ѿ сѣошъ твоѣхъ къ мнѣ.

XII. — И възка Гѣ ѣдиногѣ ѿ агглы старѣишихъ, страшна и грѣзна, и постави ѣго въ мене. И видѣнѣи агглы того бѣло шко снѣгъ, и ржцѣ ѣго лѣ видѣнѣишмъ имѣща стоуднѣи великж. И оустѣде лице моѣ, зане не трѣпѣхъ страха гнѣ, шко же нѣ мощно трѣпѣти шгнѣ пшного и зноа слѣнечнаго и мрѣза въздоушнаго. И рѣ Гѣ къ мнѣ: ѣноше, аще не оустоудн сѣ лице твоѣ здѣ, не можѣт члкъ зрѣти лица твоѣго. И рѣ Гѣ мжжема шнѣма, възвѣдшима ма прѣжде: да сънидѣтъ ѣнохъ на земла съ кама, и пождита ѣго до оурочнаго днѣ. И поставиша ма ношѣи на шдрѣ моѣмъ. И Шетоу саламъ чааше пришестѣи моѣго, въ днѣи и в ноши стрѣгыи стражжъ въ шдра моѣго. И оужасѣмъ быѣ ѣгда слыша моѣи пришестѣи. И рѣхъ ѣмоу, да съниджт сѣ всеи домачлци мои. Язы же глѣхъ къ нмъ:

XIII—XVII. (Прѣповторение на горното. Енохъ разказва на своитѣ родни всечко, каквото видѣлъ на небесата, и ги съвѣтѣва какъ да живѣятъ угодно прѣдъ Бога).

¹⁾ Странична бѣлѣжка: ѿ Ибраамѣ и Моисѣа и сѣомъ Ийлевѣи и шъ съгрѣшении нмъ. — ²⁾ ржкопрѣданнѣ У.

XVIII. — Вънгда вѣсѣдовашъ Енохъ модѣмъ сконъ, Гѣ пѣсти мракъ на земята, и вѣ т'ма, и покры мжжи, стожи съ Енохомъ. И оускоришъ агѣли и пожши Еноха и възнѣши и на вышнѣмъ небо, и дѣже Гѣ прижѣт и постаки ѣ прѣ лица сконъ въ вѣкы. И ѡстѣпи т'ма ѡ земята, и въ сѣтѣ. И видѣшъ людѣи и не розоумѣшъ како възати въ Енохъ, и прославишъ Бѣ и тогда идѡшъ въ дома свои.

XIX. — Енохъ же роди сѣ въ ѣ днѣ мѣа памокоуса и житѣ лѣтъ тѣхъ. Възѣтъ къ на небо мѣа нисана, въ ѣ днѣ, и прѣвѣ на неси ѣ днѣ, пише вѣсѣ знаменѣа въсѣмъ телри, иже сътвори Гѣ, и написа тѣхъ книгѣ и прѣдѣ и сномъ сконъ. И прѣвѣ на земята ѣ днѣ, главѣ съ ними, и пакы възѣтъ въ на небо, мѣа памокоуса тогожде и въ тѣжде днѣ ѣ, възнѣши и роди сѣ, и въ тѣжде чѣ, шкѡ имаѣ въсѣкъ члкъ вѣтѣо тѣмно настожѣаго сѣго житѣа, тако и зачатѣи и рожѣство и прѣставленѣи ѡ сѣго житѣа: възнѣши зачатѣи сѣ, въ тѣ чѣ и родит сѣ, въ тѣ и прѣставит сѣ.

XX—XXIII. — (Слѣдъ Еноховото възнесение, синъ му Метусаламъ става първосвещеникъ и наставникъ на своето племе. Прѣди смъртъта му, Господь му обажда въ сѣнь, че скоро ще прати потопъ на земята, за да накаже грѣшното челоувѣчество, но че ще пощади Еноховото наслѣдие чрѣзъ Ноя, отъ когото ще се народи ново поколѣние. Прѣди потопа, дѣтето на Ноевия братъ Нира бива взето отъ архангелъ, Михаила и поставено въ рая на съхранение, защото слѣдъ потопа то ще бжде прѣвъ вождъ и първосвещеникъ на народа. Ной прави ковчега-корабъ и дождада потопѣтъ).

Съдържаніе. — Еноховата книга е разказъ за пѣтуването на Еноха по седѣмътъ небеса и при Бога, за прѣписанитѣ отъ Еноха книги за тайнитѣ на свѣта и челоувѣчеството, за слизането му на земята, за да поучи своя родъ въ благочестіе, и за второто му възшествіе на небето.

Когато Енохъ достигналъ на 365 годишна възрастъ, двамина ангели слѣзли при него, събудили го отъ сѣнь и му обадили, че сѣ пратени отъ Бога да го заведатъ на небето. Енохъ повикалъ синовеѣ си Метусала, Регима и Гадала, съобщилъ имъ за своето възхождение на небето и ги свѣтвалъ да живѣятъ въ божитѣ заповѣди, да не се покланятъ на богове, които не сѣ създали свѣта, и, до слизането му отъ небето, да не го дирятъ. Ангелитѣ взели Еноха на своитѣ

крилъ и, като го възнесли къмъ *първото небе*, той видѣлъ облацитѣ, надъ тѣхъ въздуха и аера, и билъ поставенъ на самото небе. Тамъ му показали обширно море, по-голѣмо отъ земното, послѣ привели прѣдъ него началницитѣ на звѣзднитѣ чинове и му показали 200 ангели, които началствували на звѣздитѣ, на небесата и на планетитѣ. Той видѣлъ още пазилицата на стихииѣ — снѣгъ, градушка, облаци, роса, и ангелитѣ, които имъ началствуватъ. На *второто небе* било мракъ. Тамъ видѣлъ увиснали въ вериги мрачни ангели, които нѣкога били отстѣпили отъ Бога заедно съ своя началникъ (Сатанайлъ) и съ ангелитѣ, които сж на петото небе. Енохъ се помолилъ за тѣхъ. На *третото небе* Енохъ билъ поставенъ срѣдъ рая. Тамъ се намирали всевъзможни хубави дървета, плодове и яденета благовонни, и въ срѣдата на рая се възвисявало дървото на живота, на което почивалъ Богъ, когато слизалъ въ рая. Това дърво било съ неизказана хубостъ и покривало съ клонетѣ си цѣлия рай. Въ него се съчетавали качества на всички тамъ насадени дървета и плодове. Коренътъ му билъ въ рая, при земния изходъ. Раятъ се намиралъ между тлѣнието и нетлѣнието. Отъ него изтичали два извора: отъ единия извираше медъ и млѣко, (а отъ другия?) елей и вино; тѣ се раздѣляли на четири, минавали въ Едомския рай между тлѣнието и нетлѣнието и, като се подѣляли на 40 части, разливали се по земята. Раятъ се пазѣлъ отъ 300 ангели, които славословѣли и служели на Бога постоянно; той билъ отреденъ за праведницитѣ. На сѣверната страна на третото небе било показано на Еноха страшното и мрачно мѣсто за вѣчната мъка, пазено отъ немилостиви ангели. На *четвъртото небе* двамината ангели показали на Еноха слънцето и мѣсеца и тѣхното постоянно и бързо като вѣтъръ движение. Той видѣлъ колесницата, на която се возѣло слънцето; въ десно и въ лѣво я придружавали 4 голѣми звѣзди, а тѣ пъкъ били спѣтствувани отъ по 1000 по-малки звѣзди, или всичко 8000. Колесницата била прѣдхождана денъ отъ 15 мирияди ангели. а нощъ отъ 1000 шестокрили ангели; 100 души отъ ангелитѣ давали огънь на слънцето. Такава е била дружината на слънцето. Самата пъкъ колесница била теглена отъ два летящи духа, всѣки съ по 12 крилъ. Тѣ били като птици, едната като фениксъ, другата като халкедра. Лица имали лѣвски; глава, крака и

опашка крокодилски; цвѣтъ имали като небесната джга, а на голѣмина били 900 мѣри. На източната страна на сжщото четвърто небе Енохъ видѣлъ грамаднитѣ 6 врати, изъ които по редъ излиза слънцето, за да обхожда свѣта. На западната страна видѣлъ други 5 голѣми врати, прѣзъ които захожда слънцето. При излизането си отъ западнитѣ врата, 400 ангели вземали слънчевия вѣнецъ, за да го занесатъ на Бога, а слънцето съ колесницата вървѣло безъ свѣтлина прѣзъ нощъта. Въ 8-ия часъ на нощъта ангелитѣ слагали пакъ вѣнца на слънцето, а феникстъ и желкедрата му пѣли стихове, поради което всичкиптици тогава удряли съ крилѣ и запѣвали отъ радостъ, че свѣтлината ще се прѣсне по свѣта. Енохъ видѣлъ сжщо и 12-тѣхъ врати на изтокъ и на западъ, прѣзъ които влиза и излиза мѣсечината при своята обиколка. Посрѣдъ небето вѣоржжени воини служели Богу, като му пѣли и свирѣли съ тимпани и органи. На *петото небе*, дѣто нѣмало никакво служене, Енохъ видѣлъ безчетъ воини, наричани григори (бдящи) — грамадни великани, посърнали и мълчаливи. Туй били отдѣлилитѣ се отъ Бога съ своя князь Сатанаила ангели, каквито сж и тѣхнитѣ послѣдватели, що се мжчатъ на второто небе. Тѣ нѣкога били слѣзли на земята, на Ермонската планина, и отъ смѣшението имъ съ женитѣ чловѣчески се народили великанитѣ. Енохъ ги подканилъ да не чакатъ своитѣ грѣшни събрата отъ второто небе, а да запѣятъ хваления Богу, което григоритѣ и направили. На *шестото небе* Енохъ видѣлъ 7 чети свѣтли и сияйни ангели, които началствували надъ небеснитѣ свѣтила и на всичко, що става на небето и на земята, и записвали дѣянията на човѣшкитѣ души; посрѣдъ тѣхъ имало 7 феникса, 7 херувима и 7 шестокрилати. Всички едногласно пѣли и радвали Бога. На *седмото небе* Енохъ видѣлъ голѣма свѣтлина, срѣдъ която стоели множество огнени ангелски чинове: архангели, безплътни сили, господства, начала, власти, херувими, серафими, прѣстоли и многочни. Енохъ билъ доведенъ между тѣхъ и съзрѣлъ отдалече Бога на своя прѣстолъ, а прѣдъ него на 10 степенa били наредени всичкитѣ небесни воинства, кланещи се и пѣещи; славнитѣ херувими и серафими не отстѣпяли ни день, ни нощъ отпрѣдъ божиеото лице, за да му служатъ, а шестокрилитѣ го засѣняли и му пѣли. Когато двамината свѣтници оставили тукъ Еноха, той изтрѣпналъ отъ страхъ

и, като падналъ на лицето си, извикалъ: Горко ми, какво ме сполѣтъ! Тогава Богъ изпратилъ при него единъ отъ славнитѣ, архангелъ Гаврила, да го ободри и да го възведе до прѣстола господень. И като листъ, духнатъ отъ вѣтъра, Енохъ билъ взетъ и понесенъ отъ архангелъ Гаврила прѣдъ лицето господне, лице „силно и прѣславно, чудно и прѣужасно, страшно и притранно“.¹) Прѣдивна и неизказана била гледката на божия прѣстолъ, окръженъ отъ архангели и величие. Като падналъ на лицето си Енохъ, Богъ го ободрилъ да стане, и архистратигъ Михаилъ го подигналъ и привелъ прѣдъ Бога. Богъ заповѣдалъ на Михаила да съблѣче земното одѣяние на Еноха, да го помаже съ масть и да го облѣче въ божи одежди, слѣдъ което Енохъ заприличалъ на славнитѣ божи служители.

Богъ поръчалъ на най-мъдрия си архангелъ Вревоила да изнесе книгитѣ, да даде Еноху трѣстъ и да му диктува, за да изпише всички тайни на небето и на земята. Енохъ писалъ 30 дни и 30 нощи. Послѣ Вревоилъ диктувалъ още толкова врѣме за нероденитѣ още челоуѣчески души и за тѣхната сждба. Енохъ написалъ всичко 366 книги.

Тогава Богъ повикалъ Еноха да седне заедно съ Гаврила отъ лѣвата му страна, па му открилъ тайни, каквито и ангелитѣ не знаели, и му разказалъ какъ е създакъ свѣта. Когато още не сжществували видимитѣ нѣща, Богъ се намиралъ въ постоянно движение, и, заетъ съ творението, носѣлъ се изъ невидимия миръ отъ изтокъ на западъ. Най-напрѣдъ заповѣдалъ на невидимото да слѣзе отъ висинитѣ и да стане видимо, основа на горния видимъ миръ. Тогава слѣзълъ великиятъ Адоилъ и произвелъ голѣма свѣтлина, срѣдъ която Богъ поставилъ прѣстола си. Свѣтлината се намирала и надъ прѣстола, и по-горѣ нѣмало вече нищо. Послѣ Богъ заповѣдалъ да излѣзе отъ бездната невидимото. Излѣзълъ Архасъ твърдъ, тежъкъ и червенъ и, по Божие повеление, произвелъ основитѣ на долния тѣменъ видимъ миръ, подъ който нѣмало нищо друго. Отъ свѣтлото и отъ тѣмното станала волята и била прострѣна върху тѣмнината, подъ свѣтлината. Около водата Богъ направилъ 7 хрустални небесни кръга (мокро и соухо срѣдъ

¹) Въ Хлудовския лрѣписъ лицето божие е прѣдставено като „желѣзо разжежено“.

стъкло и ледъ), всѣки съ свой пътъ за движение и съ своя звѣзда. На свѣтлата стихия било заповѣдано да бжде день, а на тъмната нощъ. Това билъ първиятъ день на създаването. Отъ изсъхналитѣ вълни на поднебесната вода Богъ направилъ камънитѣ, а отъ тѣхъ сушата, земята; посрѣдъ земята била поставена бездната. Морскитѣ води били събрани на едно и имъ било заповѣдано да не излизатъ отъ своитѣ брѣгове. Върху водитѣ Богъ основалъ твърдѣта. Прѣзъ втория день той погледналъ на камънитѣ и отъ блѣсъка на око̀то му произлѣзла мълнията (свѣткавицата), съставена отъ два елемента — огънь и вода (облачна). Като сѣкналъ камъка, Богъ произвелъ огънь, и отъ него направилъ безплътнитѣ чинове, тѣхнитѣ оржия и одежди. Тогава единъ отъ архангелитѣ, заедно съ подчиненитѣ нему ангели, намислилъ да постави своя прѣстолъ на облацитѣ и да стане равенъ на Бога. Той билъ съборенъ заедно съ своитѣ съмишленици, и почналъ да лѣти вѣчно по въздуха надъ бездната. Въ третия день Богъ създалъ всички растения, насадилъ рая и поставилъ да го пазятъ огнени ангели. Въ четвъртия день направилъ свѣтилата по небеснитѣ кржгове: на първия и най-високъ кржгъ поставилъ звѣздата Кронось, на втория — Афрѣдита, на третия — Арисъ, на четвъртия — Слънцето, на петия — Зевсъ, на шестия — Ермисъ, на седмия — Луната; по долния аеръ поставилъ по-малкитѣ звѣзди. Богъ наредилъ слънцето да свѣти прѣзъ деня, а луната и звѣздитѣ прѣзъ нощѣта. Въ петия день създалъ рибитѣ, птицитѣ, пълзещитѣ и четвероногитѣ животни. Въ шестия день Богъ заповѣдалъ на своята мдрость да направи човѣка отъ 7 елемента: плътѣта отъ земя, кръвьта — отъ роса и отъ слънцето, очитѣ — отъ морскитѣ бездни, коститѣ — отъ камъкъ, мисльта — отъ бързината на ангелитѣ, жилитѣ и косата — отъ земнитѣ трѣви, душата — отъ божия духъ и отъ вѣтъра. Съ други думи, чело̀вѣкъ билъ създаденъ отъ двѣ естества: едното видимо или смъртно, другото невидимо или безсмъртно. Името на първия чело̀вѣкъ било сложено отъ 4 елемента — четиритѣ страни на свѣта¹⁾). На Адама била дадена свободна воля и му били посочени

1) А — Ἀνατολή (изтокъ),

Д — Δυσις (западъ),

Α — Ἀρχος (сѣверъ),

Μ — Μεσημβρία (югъ).

два пътя на живота: свѣтина или добро, тъмнината или зло. Отъ реброто на заспалия Адамъ Богъ направилъ жената, която нарекълъ Ева, т. е. Майка. Адамъ и Ева били поставени въ Едомъ на изтокъ, тамъ да живѣятъ и да пазятъ божията заповѣдь. Надъ тѣхъ небесата били отворени, за да слушатъ ангелското пѣние. Дяволътъ, по-рано наричанъ Сатанаилъ, като разбралъ, че Богъ ще направи другъ свѣтъ, на който да заповѣдва Адамъ, рекълъ да измами Ева. Богъ прокледъ първитѣ чловѣци за тѣхното прѣгрѣшение, станало по невѣжество; той прокледъ собствено само лошитѣ имъ дѣла, а това което той билъ по-рано благословилъ — своитѣ твари, той не прокледъ. Богъ, като далъ смъртъ на чловѣка, обѣщаль му да го избави на Второ пришествие. Въ седмия день Богъ си починалъ. Богъ изтъкналъ при това, че на всичко създадено той е единственъ творецъ и нѣма съвѣтникъ или наслѣдникъ. На Еноха заповѣдалъ да слѣзе пакъ на земята и да разкаже на своята челядь това, което е видѣлъ и научилъ и това, което е написалъ въ книгитѣ. Богъ разкрилъ на Еноха, че ще запази неговия родъ, че по-късно ще прати потопъ, за да накаже грѣшния свѣтъ, че отъ тоя потопъ ще се спаси единъ благочестивъ чловѣкъ отъ неговото поколѣние и че книгитѣ, които Енохъ ще сваля отъ небето, ще послужатъ за назидание на чловѣчеството. Богъ далъ Еноху 30 дня срокъ да слѣзе на земята, съпроводенъ отъ своитѣ по-ранни ангели спѣтници, Самоилъ и Рагуилъ, и да разкаже видѣното. Слѣдъ това Енохъ щѣлъ да бѣде възнесенъ за винаги на небето.

Когато Енохъ щѣлъ да слѣзе на земята, единъ страшенъ ангелъ, бѣлъ като снѣгъ, съ ржцѣ студени като ледъ, охладилъ блѣскавото и разпалено небесно лице на Еноха, защото иначе людетѣ не биха могли да го гледатъ. Енохъ билъ сваленъ на земята отъ двамата ангели спѣтници и положенъ на одъра, дѣто го чакалъ день и нощъ неговия синъ Матусалъ. Като разказалъ Енохъ на своето домочадие всичко, което видѣлъ и научилъ на небето, падналъ мракъ на земята, слѣзли ангели и издигнали божия избранникъ на небето. Енохъ се родилъ, завършва книгата, въ шестия день на мѣсець Памовусъ и живѣлъ 365 години. Възнесенъ билъ въ първия день на мѣсець Нисанъ на небето, дѣто прѣстоялъ 60 дня и написалъ 366 книги, и като прѣстоялъ на земята 30 дни,

пакъ билъ възнесенъ на небето въ сщия мѣсець Памовусъ и въ сщия день шести. Човѣкъ се заченва, ражда се и умира въ сщия часъ.

Историко-литературни бѣлѣжки. — Библийската история поменавя два Еноховци: единиятъ синъ на Каина, и другиятъ — отъ Ситовото поколѣние, синъ на Яреда и баща на Матусала. За втория Енохъ Библията съобщава накъсо, че билъ благочестивъ и, като живѣлъ 365 години, Богъ го взелъ на небето (Битие V, 18—24; Посл. Евр. XI, 5). Много повече се разказва за тоя втори Енохъ въ книгата Енохъ, която била съставена прѣзъ II—I вѣкъ прѣди Христа, на еврейски или арамейски, и била четена срѣдъ месиянскитѣ срѣди, които очаквали идването на Месия и на новото царство. Съчинението е било познато още на първитѣ християни, които възприели сщю така месиянскитѣ идеи и гѣ прѣнасяли върху Христа. Въ християнската литература книгата Енохъ е помената най-напрѣдъ въ Посланието на Юда, 14, 15. Първитѣ християнски писатели, като Иринеѣ, Тертулианъ, смѣтали книгата Енохова за боговдѣхновена и канонична. Въ много отъ старитѣ прѣписи на етиопската Библия тя дори стои наредъ съ другитѣ старозавѣтни книги. Едва по-късно, отъ врѣмето на Йеронима и Августина (IV—V в.), тя почва да бѣде гледана като апокрифна. У мандаититѣ обаче тя продължавала да се ползува съ голѣма почитъ и да се разпространява, както за това знаемъ напр. отъ персийския историкъ Бируни (X—XI в.).¹⁾ А че книгата Енохъ била добръ известна и у гръцитѣ, знаемъ отъ откъслецитѣ отъ сщцата книга, открити прѣзъ 1887 г. въ Гизехъ (прѣписа отнасятъ къмъ VIII—XII в.), както и отъ пасажитѣ, вмѣстени въ хроникитѣ на Георгия Синкела (VIII в.) и на Кедрина (XI в.).²⁾ Гръцкитѣ текстове възхождатъ къмъ двѣ отдѣлни версии. Латинскитѣ откъслечи отъ книгата Енохъ сж прѣводъ отъ гръцки. Тѣ бидоха обнародвани отъ Чарлса и отъ Джемса.³⁾

¹⁾ Текстъ у *K. Kessler*, *Mani. Forschungen über die manichäische Religion*. Berlin 1889, стр. 314.

²⁾ Гизехскитѣ откъслечи бѣха обнародвани отъ *Bouriant* (*Mémoires publiés par les membres de la Mission arch. française au Caire*, 1892 г., т. IX, 1, стр. I—XXXII). Гизехскитѣ откъслечи и извадкитѣ у Георгия Синкела обнародваха и *Flemming und Radermacher*, *Das Buch Henoch*. Leipzig 1901.

³⁾ *Charles*, *The Book of Enoch*. Oxford 1893, стр. 372—375. — *James*, *Aposypha anecdota*. Cambridge 1893, стр. 146 сл.

Книгата Енохъ сега е извѣстна въ двѣ пълни версии, едната етиопска, и другата старобългарска. Етиопската, за която се прѣдполага, че е прѣводъ отъ грѣцки или отъ арабски, бѣ обнародвана, прѣвеждана и обяснявана на нѣколко пѣти.¹⁾ Старобългарската версия, която прѣдставя допирни точки съ етиопската, но изобщо се различава отъ нея въ подробноститѣ, стана достояние на историко-сравнителното изучаване на апокрифитѣ едва откато тя бѣ прѣведена на общедостѣпнитѣ езици за западнитѣ учени: отъ Бонвеча²⁾ на нѣмски, отъ Морфила³⁾ на английски и отъ Соколова на латински.⁴⁾ Интересътъ, който тия учени показаха къмъ славянската версия се обяснява съ голѣмото значение, което книгата Енохъ заема въ историята на апокрифнитѣ паметници и съ факта, че до неотколѣ тя бѣ позната само по една версия, етиопската.

Въ нашата задача не влиза да прослѣдимъ грамадното влияние, което книгата Енохъ е имала върху по-новитѣ апокриф. съ космологиченъ, апокалиптиченъ и есхатологиченъ характеръ; нашата цѣль ще бѣде да посочимъ, доколко тя съдържа по-близки или по-далечни богомилски елементи

¹⁾ *J. Flemming*, Das Buch Henoch, äthiopischer Text. Leipzig 1902. — *A. Dillmann*, Das Buch Henoch übersetzt und erklärt. Leipzig 1853. — *Fr. Martin*, Le Livre d'Hénoch traduit sur le texte éthiopien. Paris 1906. — *Charles*, The Book of Enoch translated from Professor Dillmann's ethiopic text. Oxford 1893. — Руски прѣводъ по Дилмановия у *А. Смирновъ*, Книга Еноха. Казань. 1888. Тамъ сж помѣстени и извадкитѣ изъ Еноха въ хрониката на Георгия Синкела.

²⁾ *N. Bonwetsch*, Das slavische Henochbuch. Berlin 1896 (въ *Abhandlungen der kön. Gesellschaften der Wissenschaften zu Göttingen. Philol.-Hist. Classe, I, № 3*). Бонвечъ дава прѣводъ на обширната версия по късния Полтавски прѣписъ и по съкратената на Новаковича.

³⁾ *W. R. Morfill*, The Book of the Secrets of Enoch. Translated from the slavonic. With introduction, notes and indices by R. H. Charles. Oxford 1896. За основа на своето издание Морфилъ взема Полтавския рѣкописъ съ варианти отъ другитѣ прѣписи.

⁴⁾ *М. И. Соколовъ*, Матеріалы и замѣтки по старинной славянской литературѣ. Вып. третій. VIII. Славянская книга Еноха (Чтенія въ Имп. Общ. Ист. и Др. Росс. 1899 г. кн. IV). Тукъ Соколовъ издаде три славянски текста, като взе за основа сръднебългарския въ Бѣлградъ и го прѣведе на латински. Слѣдъ смъртта на автора, М. Сперански приготви за издание горѣпоменатата вече монография на Соколова: Славянская книга Еноха праведнаго. Москва 1910. Тамъ е прибавена литературата по въпроса, дадени сж вариантитѣ отъ втория български прѣписъ, тоя на Яцимирски и пр.

и доколко, слѣдвателно, тя е била приемана или използвана отъ богомилитѣ.

По-горѣ видѣхме, че богомилитѣ се отнасяли изобщо неприязнено къмъ старозавѣтнитѣ книги и особѣно къмъ Мойсеевитѣ. Апокрифната книга Енохъ, чието срѣдишно лице се явява едно отъ старозавѣтнитѣ лица, не е могла, естествено, да се смѣта за богомилска по произходъ. Даже, споредъ така наречената Тайна книга на богомилитѣ, дяволътъ издигналъ Еноха на небесата и му прѣдалъ книги, които да занесе на земята и да учи хората на дяволско служение.¹⁾ Знаемъ отъ друга страна обаче, че нѣкои богомили не били тъй крайни въ своето гледище спрѣмо старозавѣтния свѣтъ и допускали да е имало и прѣди Христа боговдѣхновени лица, каквито били нѣкои отъ пророцитѣ. Съ това се обяснява, дѣто книгата Енохъ, която не е канонична старозавѣтна, е намѣрила достъпъ срѣдъ богомилитѣ и то поради близкитѣ си тенденции до тѣхното учение. Нѣщо повече. Трѣбва да се приеме, че въ старобългарската версия на Еноха ще да е ималъ прѣстъ и нѣкой богомилски прѣработвачъ, който е засилилъ дуалистичното гледище въ разказа и е вмъкналъ богомилското име на падналия ангелъ — Сатанаила (си смѣ Григори, иже ѿвѣргошѣ ѿ Гѣ е тѣмѣ съ книзи^м свои^м Сатанаила^м . . . Сотона, иже има імоу вѣшѣ Сатанаил^а).

Ето нѣкои епизоди и мѣста въ книгата Енохъ, които отговарятъ на богомилското учение. Ролята на Бога въ тая книга е замѣнена обикновено съ дѣлата на неговия съперникъ Сатанаила у богомилитѣ:

Енохъ.

1. — Надъ земята се намиратъ 7 небеса, надъ които е поставенъ прѣстола на Всевишния.²⁾

Богомилско учение.

1. — Богомилитѣ учели, че надъ видимото небе, което е създадено отъ Сатанаила, има други 7 небеса, създадени отъ Бога Отца. Срв. Посланието на Евтимия отъ Акмония, *Ficker*, 34. Въ богомилското Видѣние Исаиево небесата сж 7. Въ

¹⁾ Срв. по-горѣ, стр. 81.

²⁾ Космически прѣдстави за повече отъ едно небе срѣщаме у еврейтѣ въ Исусово врѣме. Павелъ въ Посл. Кор. XII, 2 сл. говори за възнесение на третото небе, дѣто билъ райтъ. Въ Еноховата книга райтъ е поставенъ сжщо на третото небе.

Тайната книга на богомилитѣ, въ епизода за прѣлѣстването на ангелитѣ отъ сатаната, се изтъква, че излъганитѣ ангели били отъ петътѣ (долни) небеса, споредъ Караконския ржкопись, а споредъ Виенския — отъ четиритѣ небеса, стр. 75 — 76.

2. — Енохъ описва лицето на Бога: чудно, грозно и прѣужасно, подобно на нажежено желѣзо.

2. — Лицето на сатаната, слѣдъ прѣгрѣшението, било лишено отъ свѣтлината и се уподобило на човѣшко лице, червено като нажежено желѣзо. Тайна книга, стр. 76.

3. — Надъ стихиитѣ Богъ поставя за тѣхни началници ангелитѣ.

3. — Въ Тайната книга, ангели, поставени отъ Бога, на чалствуватъ надъ стихиитѣ. Сатаната, като създава свой свѣтъ, и той поставя своитѣ ангели да началствуватъ на земнитѣ и човѣшки нѣща.

4. — Богъ произвежда огънь отъ удара на камънитѣ, и отъ тоя огънь създава своитѣ безплътни сили и ангели, тѣхнитѣ огнени оржжия и одежди.

4. — Въ Виенския ржкопись на Тайната книга сатаната произвежда огънь отъ камънитѣ (*de lapidibus fecit ignis*), взети отъ короната на ангела на въздуха, а отъ тоя огънь създава небесното воинство, звѣзди и ангели.

5. — Отпадналитѣ ангели, които послѣдвали Сатанаила, слѣзли отъ небето на земята, на Ермонското мѣсто, съвокупили се съ женитѣ чловѣчески, и отъ туй смѣшение се народили исполинитѣ.

5. — Зигавинъ, (Р. Gr. СХХХ, 1305) приписва на богомилитѣ сжщото вѣрване. Падналитѣ ангели, като се научили, че Сатанаилъ се билъ обѣщаль на Бога да ги замѣсти на небето съ чловѣчески създания, съвокупили се съ дъщеритѣ чловѣчески, за да могатъ роденитѣ отъ тѣхъ

Арсени Солунски, който живѣлъ дълго врѣме въ Светата земя, разказва, че мѣжи Иерлима

и Блѣвнѣскыя горы поле естъ Ермонь, среди поля того гора Факоръ, гдѣ прѣобрази сѧ Хс. (В. П. Адрианова, Хождение Арсенія Селунскаго, въ Изв. р. яз. и слов. XVIII, ч. 3^а, стр. 217). Споредъ това, мѣстото Ермонь се е намирало въ Йосафатовата долина, тамъ дѣто богомилитѣ сѧ локализирали пѣкъла. Вж. за това по-горѣ, стр. 74, 75 бѣлѣжкитѣ.

6. — Богъ разказва на Еноха за отстѣпленieto на сатаната: „Единъ отъ чина на архангелитѣ, като отстѣпи заедно съ подчиненитѣ нему ангели, възприе непостижимата мисль — да постави своя прѣстолъ на облацитѣ надъ земята и да бжде равенъ на моята сила“ (стр. 176).

7. — По божия заповѣдъ, двама ангели възнасятъ Еноха на небето. Енохъ написва 366 книги и слиза на земята да учи по тѣхъ челоуѣцитѣ на божитѣ тайни и воля.

Тия съпоставки показватъ, че богомилитѣ знаели апокрифната книга Енохъ и я използвали въ много отношения за своитѣ космични и дуалистични прѣдстави, като прѣхвърлили върху Сатанаила дѣянния, които били извършени отъ Бога. Тѣ намѣрили въ нея и мѣста, които направо отговаряли на тѣхното учение, както напр. слѣднитѣ: Богъ е единъ; той

дѣца да възлѣзатъ единъ день на небето при тѣхния Отецъ. Отъ тия женитби се народили исполинитѣ.

Тая легенда, помената въ Битието (VI. 2 сл.), позната у старитѣ елини и у източнитѣ народи — борбата на гигантитѣ съ Бога, е била особено разпространена у манихеитѣ, родоначалници на богомилството. Мани дори билъ написалъ особена книга „Трактатъ за исполинитѣ“ Срв. *F. Simon, La Cosmogonie manichéenne d'après Théodore Bar Khôni. Bruxelles 1908.*

6. — Подобно разказва и Зигавинъ (Р. Gr. CXXX, 1296) за отстѣпленieto на Сатанаила споредъ богомилитѣ. Паралелно мѣсто за това срѣщаме и въ Тайната книга: „Сатаната намисли да постави своя прѣстолъ надъ небеснитѣ облаци и пожела да стане подобенъ на Всевишния“. Стр. 74.

7. — Въ Тайната книга на богомилитѣ (стр. 81) сатаната издига Еноха надъ твърдѣта, дава му да напише 67 (вар. 76) книги, та, като слѣзе на земята, да учи по тѣхъ хората да служатъ на дявола.

е творецътъ на стария, прѣдвѣченъ миръ; дуализъмъ се явява по-късно, слѣдъ като Сатанаилъ се отдѣлилъ отъ Бога; Сатанаилъ поискалъ да постави прѣстола си надъ облацитѣ и да се уподоби на Всевишния; небесата сж седъмъ; ангелитѣ които сж духове, се смѣсили съ человѣческитѣ дъщери, и тѣ родили исполинитѣ. Книгата Енохъ, слѣдвателно, съ тѣзи си особености, е била не само допускана, но и четена и разпространявана отъ богомилитѣ, както тя е била на почитъ и у други по-стари секти, напр. мандаититѣ, гностицитѣ. Влиянието, което тоя апокрифъ е имала върху Тайната богомилска книга, позната вече прѣзъ XII в., свидѣтельствува сжщо за разпространението на книгата Енохъ срѣдъ българскитѣ богомили прѣди XII в.

Откровение Варухово.

Ржкописи и издания. — Въ кирилскитѣ ржкописи това откровение е запазено по двѣ версии, първата отъ които е въ югославянски прѣписи, а втората въ руски. Първата група ни е извѣстна въ слѣднитѣ ржкописи и издания: 1) Драголевъ сборникъ отъ XIII—XIV в., сръбска редакция, прѣписъ отъ по-старъ български изводъ, на л. 177⁶—189. Пази се въ Бѣлгр. Нар. Библиотека. Текстътъ е печатанъ отъ *М. Соколовъ* въ студията му Апокрифическое откровение Варуха (Древности. Труды славянской Коммиссии Импер. Моск. Арх. Общества, т. IV, 1907 г., стр. 204—220). — 2) Панагюрски сборникъ отъ XVI в., българска редакция, въ Соф. Нар. Библиотека, № 433, на л. 84⁶—93. Статията е озаглавена погрѣшно, вм. Откровение, *Бъскрѣниѣ Варухово, ѿгда посланъ бы къ нему аггль въ сѣнж горж нарицаемж Енинь*. Печатана отъ Соколова въ сжщата му студия, стр. 220—223, като „Дриновски прѣписъ“, нареченъ така по името на тогавашния притежателъ на сборника, Дринова. — 3) Аджарски сборникъ отъ XVII в., сръбска редакция съ българизми, въ Соф. Нар. Библ., № 326, на л. 62—68⁶. Заглавие и текстъ на статията почти буквално като въ Панагюрския сборникъ. — 4) Сборникъ отъ XVI в., сръбска редакция, въ Загребската Акад. на Наукитѣ, № 501. Текстътъ, обнародванъ отъ *Ст. Новаковић* въ *Starine* XVIII, 1886 г., стр. 205—209, почва: *Открѣвѣниѣ Варухово. Ёгда плака се отъ пленини Іероусалимовѣ, и посланъ бистъ къ нему аггль*. — 5) От-

кжслекъ отъ Откровението Варухово, отъ XVII в., сръбска редакция, обнародванъ отъ *М. И. Сперанскій* въ Извѣстія Ист.-Фил. Института Князя Безбородко въ Нѣжинѣ, т. XXII, стр. 27. Листоветѣ съ откжслека се пазятъ въ библиотеката на сжщия Институтъ, № 168. — 6) Сборникъ отъ сбирката на Тихонравова, XVIII в., новобългарска редакция. Откровението бѣ обнародвано отъ *П. А. Лавровъ*, въ неговитѣ Апокрифическіе тексты (Сборникъ отд. рус. яз. и словесности Имп. Ак. Наукъ, т. LVII, 1901 г., стр. 149—151). Текстътъ прѣдставя прѣработка, особено началото: *И дрѣгїе знаменїе чѣдїса пѣсочи Гдѣ на чїажак. Имаши иднїъ праведнѣ чїажакъ и блаженѣ, нїе имѣ Бѣрокъ . . .*

Втората версия срѣщаме въ 1) Сборникъ отъ XV в., руска редакция, въ Московската Дух. Академия, № 363/679. Откровението Варухово бѣ обнародвано въ посмъртното издание на *Н. С. Тихонравова*, Апокрифическія сказанїя (Сборникъ отд. рус. яз. и словесности Имп. Акад. Наукъ, т. LVIII, 1894 г., стр. 48—54). — 2) Сборникъ отъ XV в., руска редакция, въ Имп. Публ. Библиотека, Толстоєва сбирка I, № 214, на л. 291—293. Статията, озаглавена *Вїдѣнїе сѣго Бароуха*, е непълна. Печата я *М. Соколовъ* въ поменатата негова студия, стр. 228—231. — 3) Сборникъ отъ XVII в., руска редакция, отъ сбирката на Е. В. Барсова. Статията, озаглавена *Откровение Варуха*, егда посланъ бысть ангель Раваилъ по повѣленїю Господню во святыи Сионъ, бѣ обнародвана отъ *М. Соколова* въ сжщата негова студия, стр. 224—226.

Текстъ. — И двѣтѣ славянски версии на Откровението Варухово сж прѣводъ отъ грѣцки. Единствениятъ обаче познатъ грѣцки текстъ на Откровението, прѣписъ отъ XV в., не подхожда точно на славянскитѣ версии, или, по-право речено, той се приближава повече до втората версия. Докато за втората версия, извѣстна само въ руски прѣписи, можемъ само прѣдполага, че е била прѣведена у югославянитѣ, за първата отъ тѣхъ нѣма съмнѣние, че е била прѣведена на старобългарски, и то доста рано. Най-стариятъ неинъ прѣписъ, въ Драголевия сръбски сборникъ отъ XIII—XIV в., издава българизми, както напр. изяснение на ѣ въ о (точнїо, горого вм. гороко, горѣко), на ѣ въ е (пѣтель), български рѣчникъ (тоу҃га голѣма, изїро голѣмо) и пр. За древността на прѣвода

говорятъ архаизмитѣ, като: да ѡѡѣдѣ (вм. да ѡѡѣмь), аор. 3 л. мн. ч. придѡѡ (придѡѡж). А че прѣводътъ е билъ направенъ прѣди XIII, а може-би и прѣди XII в., за това свидѣтельствуваатъ нѣкои пропуснати мѣста въ Драголевия текстъ, които се уясняватъ отъ другитѣ прѣписи. Право забѣлѣзва Соколовъ, че покварата на славянския текстъ е станала на славянска почва и то въ отдавнашно врѣме. Отъ друга страна изглежда, че авторътъ на Тайната книга, която не е по-късна отъ първата половина на XII в., е знаелъ за Откровението Варухово, напр. епизода за садението на рая отъ Сатанаила. Тѣзи посочвания показватъ, че Откровението Варухово е било извѣстно още прѣвъ първата старобългарска литературна епоха.

За нашето издание използвахме Драголевия прѣписъ, а паралели и оправки добавихме отъ Панагюрския (П.) и отъ Новаковичевия (Н.) текстове. Гръцкиятъ текстъ бѣ обнародванъ отъ Джемса (*James*), въ неговитѣ *Aposrypha anecdota*, II, Cambridge 1897, стр. 83—94. Тамъ е даденъ, стр. 96—102, и прѣводъ отъ Новаковичевия текстъ, направенъ по нѣмския прѣводъ на Бонвеча (*N. Bonwetsch*, *Das slavisch erhaltene Baruchbuch*, въ *Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse*, 1896, Heft I).

ЧѢТЕНІЕ СЪГО ВАРУХА,

и҃га посланъ бы̄ к нѣмоу англь Паноуиль¹⁾ ѡу сѣоу гороу Сиѡнню на рѣцѣхъ,²⁾ и҃га плака се ѡ плѣнни Иѣроуслѣмьсцѣмь. Гѣ блѡски . . .

I. — И҃га плѣни Навъходьносорь црѣ Иѣрѣлмь и шбогати Вавилонь, се азъ Варухъ плакахъ се немлчѣно и глѣхъ: Гѣ, что ти праведанъ бы Навъходьносорь црѣ и по чѣто не пощедѣ града своего Иѣрѣлма, идѣже градъ твои славытъ?³⁾ Чѣто се тако створи, Гѣ? И се плачѡущоу ми се, и се англь гнѣ прѣдѣста и рече ми: ѡумлчи, моужю, ѡ жалости свои, тако бо поклаше Иѣрѣлмоу принти,

1) Въ Панагюрския прѣписъ и въ Новаковичевия текстъ името е поменато по-долу, Фаноуиль. Въ гръцкия текстъ стои Фаѡаѣл. Въ етиопската версия на книгата Енохъ (*Fr. Martin*, *Le Livre d'Hénoch*, Paris 1906, стр. 87) архангелътъ е названъ Фануель.

2) въ сѣиѣхъ горѣхъ нарицаемъ Сиѡнъ. П. — Въ гръцкия текстъ името на рѣката е ѡел (?).

3) нь и҃жеже кинограи своѣхъ славыѣхъ. П. — *Kúria, ina tí éxekausas tòn árpeplōnā sou*;

нѣ тако гл҃еть ти Г҃ъ вседръжителѣ и посла мѣ прѣдѣ лицѣмъ твоимъ да ти скажю все танны еѣжны, зане и слъзы твои и г҃ласъ твои въниде въ оуши вседръжителѣвѣ Бѣ. Нѣ рѣци ми, да ни приложиши ни оуложиши,¹⁾ и скажю ти танны м҃ногы, ихъ же не видѣ ч҃лвкъ николиже. И рѣхъ азъ Бароухъ къ ан҃глоу: живѣ Г҃ъ Бѣ, аще покажиши ми и слышю, не трѣбоую ни приложю²⁾ словесе единого; аще ли не оуложити приложю, приложить миѣ Г҃ъ соудѣ.

II. — И възять мѣ ан҃гль силы и несе мѣ идѣже еѣ оутверѣжи..... несе. шѣ же бо прѣвои нѣбо. На томъ бо нѣбси показа ми дври прѣвеликни и рѣ ми ан҃гль: вънидеѣ въ дври снѣ. И вънидовѣ, яко шѣственѣ дни .Ѣ., и показа ми сп҃сѣнии еѣжны. Видѣхъ поле прѣвеликоне, и бѣхуоу тоу чл҃вци живоуци, имоуци бѣхуоу лица волоуца, рози же илѣни, ноги же козинѣ, чрѣсла же ве҃на. И оупросихъ азъ Бароухъ ан҃гла: скажи ми, что се есть тлъстота снѣ нѣбсе, иже прондовѣ, или что есть поле снѣ, да и азъ скажю снѣомъ чл҃вчским. И рече ми ан҃гль Паноуилъ: дври иже видѣ, ими же прондовѣ, илнко есть Ѱ вьстока до запада, толнка есть тлъстота нѣбсе, и илнко есть до земли, толнка есть широта нѣбо двои нѣси,³⁾ поле же идѣже стонкѣ прѣвеликоне. И рѣхъ азъ къ ан҃глоу: г҃и, а снѣ инообразни ч҃то соутъ?⁴⁾ И рече ан҃гль: ти соутъ, иже хотѣши стльпъ съзѣати, и прѣобрази и Бѣ.

III. — И понять мѣ ан҃гль и веде мѣ на оуторонѣ небо и показа ми дври Ѱверсты прѣвеликни, и рече ми: вънидеѣ къ не. И оунидовѣ летѣща, яко шѣственѣ дни .Ѣ., и показа ми клѣтъ прѣвеликоу, и бѣхуоу въ неи живоуци инообразни;⁵⁾ имѣ же лица бѣхуоу пѣсни, ноги же илѣни, а рози козинѣ. И въпросихъ азъ Бароухъ ан҃гла: г҃и, ч҃то снѣ соутъ? И рѣ ми ан҃гль: снѣ соутъ, иже съзѣаше стльпъ, хотѣши възлѣсти на небо, ти бо зѣзѣаше стльпъ. И ти бо съгнаше можи и жыны е҃се въселеныи творити стльпъ; тоу бо бѣше видѣти: швы дръва сѣкоуци, и швы каменни жѣгоуци, швы тиглы тлъкѣщи,⁶⁾ а дроугни же мѣтоуци карѣ, и, иже просто рѣци, то еѣ тоуга голѣма людѣмъ тѣмъ ксѣмъ Ѱ вьстока до запада, яко Ѱтрицати се комоуждо житни ихъ. И бѣ скрѣбъ и тоуга многа

¹⁾ ни оутаншь П.

²⁾ приложити ни оутанити П.

³⁾ велико Ѱ земля до нѣси, толнка и҃ двои широта нѣбо П.

⁴⁾ а снѣ к҃то сж҃т с нимѣ шобразомъ? П.

⁵⁾ инообразни чл҃вци П.

⁶⁾ прищжши П.

люба тѣмъ.¹⁾ И оуражающа дѣтища и не ѿстоупи ѿтоудоу родити дѣтища, на митоужди варь и роди ѿ, и примавша шкриль скон и шенѣши дѣтища, поварже и на земли, и пакы тожѣ дѣлаше.¹⁾ Съзаша же стълпъ сажани шемьдѣсѣтъ тисоушь и дѣѣ сажани оу висоутоу, а въ шириноу пѣтъ сѣтъ,²⁾ и сковаше сѣридоу, да къшѣше провѣтитъ небо и да видѣтъ како исть небо, или камено, или цѣклено, или мѣдѣно. И видѣкъ Бѣ боуство нхъ и високоуѣмни нхъ, и порази и налицю невидимую и раздѣли нмъ языкъ къ .н.к.³⁾ языка. И пондоше къжо нхъ сконмъ языкомъ глѣоще, съхуоу бо прѣжде идникъмъ языкомъ глѣоще, соуриски, ѿ пѣлама и до съзаниа стълпа.

IV. — И тако понтъ ме англъ, идовѣ лѣтша, шко шактвениа дни л. в.,⁴⁾ и показа ми полѣ прѣкеланконе, нгоже шмъ члѣчскъ не дооумѣнтъ. И еѣ на полн томъ гора висока зѣло и на нѣн лежаше змъ, ако се ѿ вѣстока до запада, прѣкланан се и оупивант' ѿ мора лакътъ идинъ по все д'ни и землю шсть шко и сѣно. И рѣхъ азъ Бароухъ къ англоу: гдѣ, пинтъ змни снѣ ѿ мора сѣго лакътъ идинъ, и како же не ускоудѣитъ море, пнюшоу нмоу сице по все дѣи? И рѣ ми англ: слыши, Бароше, Гѣ Бѣ створи .т.м.г.⁵⁾ рѣкы прѣкеланкы: .а.-ш же исть рѣка Фльфиш, .в.-ш же Фвирнш, .г.-ш же Гор'ника, .д.-ш же Доунам, .е.-ш же Ффратъ, .с.-ш же Фзафа, .з.-ш же Зѣтоусъ, .н.-ш же Нѣоусъ, .д.-ш же Перикоула,⁶⁾ и вѣсѣхъ исть .т.м.г. рѣкы, и тѣ оулазѣтъ все оу море, и тѣмъ

1—1) къ нѣхъ же шѣрѣте сѣ жена ражажшы, и не ѿпоустишмъ ж. И роди дѣтища, и мѣтжши карь, и поварже его на земли, и пакы же на варь къзмѣта П.

2) Споредъ Панагорския прѣписъ кулата била висока 270,000 сажени, а широка ф. н. к. н (вѣроятно 528). Въ грѣцкия прѣписъ е дадено само числото 363 лакти: τὸν πύργον ψυχρόβησαν ἐπὶ πύχαις τετρακοσίας ἐξήκοντα τρεῖς.

3) ѿ. н. к. (72) П. — л. к. (32) Н.

4) ѿ (70) П. — Въ Новак. прѣписъ л. к. (32), т. е. както въ Драголевия. — Въ грѣцкия прѣписъ стои 185.

5) Броятъ на рѣкитѣ 373 П., а въ грѣцкия текстъ 360.

6) Въ грѣцкия текстъ сѣ поменати само три рѣки: Ἀλφίας, Ἄβυρος, Γηρικός, а въ Драголевия и Панаг. прѣписи сѣ девѣтъ: Фльфиш (Флфа), Фвирнш (Фвирн), Гор'ника (Гирника), Доунам (Доунавъ), Ффратъ (Ффрантъ), Фзафа (Задъ), Зѣтоусъ (Изитиусъ), Нѣоусъ (Нирнѣусъ), Перикоула (Фиренѣ). Въ Новаковичевия текстъ тѣ сѣ дадени въ слѣдния редъ и форми: Ффниш, Фварнш, Фгориникъ, Доунавъ, Ффратъ, Фзафатъ, Зѣтноусть, Инѣоусъ, Тигръ. Осмата и деветата отъ тия рѣки, именно Зѣтоусъ (Изитиусъ, Зѣтноусть) и Нѣоусъ (Нирнѣусъ, Инѣоусъ), се поменаватъ въ Българския апокрифенъ лѣтопись: Затисоуа и Фрѣоуса. При тѣхъ се заселватъ българитѣ. Срв. за това по-долу.

же створи Бѣ змиа сѣго и повелѣ имоу по еси дни да пинть ѿ мора лакть идинь; аще бо не еи пиль ѿ мора зьмен си, не еи сѣше было по земли. Сѣго ради повелѣ сице Бѣ и раѣже оутробоу зьмни сѣго, да пинть ѿ мора лакть идинь, шко да ни прибоудеть ни ускоудѣить. И рѣхъ азъ Барохъ къ англоу: гїи, да колника исть оутроба змни сѣго, шко тако ѿ мора оупиванть лакть идинь, и землю шсть шко и сѣно? И рече ми англъ: нанко исть адъ оу гльбнноу и широтоу, толнка ти исть змни тога оутроба.

V. — И пакы рѣхъ азъ Барохъ къ англоу: гїи, покажи ми дрѣво, иже прѣльсти змни Іѳоутоу и сицѣть и сама и да и йдамоу, и сѣго ради изьгна ш Бѣ изъ рай. И рече ми англъ: слыши, Бароши, иѣа Бѣ сѣша йдама, то повелѣ арханглоу Михаилоу събрати двѣстѣ тисоушь и трыи¹⁾ англы да насадѣть рай, и всади Михаилъ маслыноу, Гавриль же шелань, Рапанль ктоуню,²⁾ Нопанль³⁾ врахъ,⁴⁾ Саразанль калиноу, Сатананль же оусади лозоу, то бо имѣ бѣ прькон имѣ, по испадени же нарече се такоже Сатананль,⁴⁾ и такоже вси англи насадише разлнчнати дрѣвеса. И пакы рѣхъ азъ Барохъ къ англоу: гїи, покажи ми дрѣво иже прѣльсти зьмни Іѳоутоу и йдама. И рече ми англъ: слыши, Барохъ, прькон дрѣво исть лоза, вьторон же дрѣво похоть грѣховна, иже излнц Сатананль на Іѳоутоу и йдама; и сѣго ради прокляль бѣ Гѣ лозоу, занѣ бѣ ю Сатананль оусади и тою прѣльсти прьвошаньнаго йдама и Іѳоутоу. И рѣхъ азъ Барохъ къ англоу: гїи, да аще тако бѣ Бѣ прокляль лозоу и садѣ и, то како иѣ исть на потрѣбоу? И рече ми англъ: право оупрошаниши мѣ. Іѳа створи Гѣ потопь на земли⁵⁾ и оу. ѡ тисоушь исполь погоуен,⁶⁾ и вьзидѣ вода прѣввыше горь высоукихъ .к.⁶⁾ лакть надъ горами, и вьниде вода въ рай, изнесѣ ѿ лозь прѣть идинь. Шко стрѣби Гѣ воды и вь соуша, изидѣ Нен ѿ ковчига и шерѣте лозоу лежишоу на земли, и не знаше и, тькъмо слышалъ бѣ о немъ кака исть шобразомь. Въ сѣбѣ помышлѣн, глѣше: се исть къ истинноу лоза, юже бѣ всадилъ Сатананль посрѣ²⁾ рай, и юже прѣльсти Іѳоутоу и йдама, и сѣго ради про-

¹⁾ 200,000 П.

²⁾ Рафанль гдоуни П.

³⁾ Исанль П.

⁴⁻⁴⁾ Сатананль же лозж. То же имоу вь прьвои имѣ, и послѣ нарич сѣ Сатананль П. Въ гръцкия текстъ ангелътъ, който посадилъ лозата, е нариченъ *Сараѣл*. За това име срв. по-горѣ, стр. 25.

⁵⁻⁵⁾ оут. й. ѡ тисоушь истоппи П. Числото на издженитѣ исполни въ гръцкия текстъ: *τετρακοσίας ἑνῆα χιλιάδας τῶν ἡγάντων*.

⁶⁾ Въ П. и Н. стои ѡ (40).

кнѣть ю Бѣ̄ и садѣ ни; то аще оусажю ю, разгнѣвантъ се на мѣ Бѣ̄. И, прѣклонь колѣнкѣ скон, постн се .к.¹⁾ дѣи, мѣи се глѣ: Гѣ̄, аще оусажюѹ ѿ дрѣва сѣго, и да како прогнѣванши се на мѣ, Гѣ̄? И посла Бѣ̄ анѣла сконго Саразанла и рече нмоу: въстанн и въсади дрѣво, иже шерѣте, и азъ прѣкмѣню и и створю и на добро; но блюди, Бароши, и ище ти има дрѣво то злобоу въ сѣбѣ, шко и Сатананл' не прѣкмѣни злы скон: иланко же бо по многоу вино пнютъ, всоу злобоу теорить, ни бра^т бра^т мнлоуитъ, ни ѿць сѣа; за злобоу киньноую вывелтъ разбон, прѣлюбоудѣшнни и блондѣ; иланко зла, вина ради бѣвантъ.

VI. — И пакы рече ми анѣль: ходи, Бароши, и покажю ти чны танны, и кидиши ѿноудѣжи слоуици въсходить. И показа ми вроужни²⁾ четворошеразна: и бѣхоу кони пламини, конн же ти анѣлн перьнати, и на вроужн томъ сѣдѣши чловеѣкъ носи вѣиць шгньны; и носимо же бѣ вроужни то .к.³⁾ анѣлы, и се п'тица прѣди лѣтаючи, и крилѣ ни ѿ востока до запада. И рѣхъ азъ Барохъ къ анѣлоу: скажи ми, гѣ̄ мен, ч'то исть вроужни снн, ч'то ли исть члѣкъ сѣде на вроужн сѣмъ и носи шгньны вѣиць, и ч'то ли исть птица снн, и скажи мѣ? И рече ми анѣль: ч'ловеѣкъ сѣден на вроужн шг'ннѣмъ и носѣи вѣиць шгньны, рече ми анѣль, се исть слоуици, а сн п'тица, юже видиши прѣлѣтаючи, се исть хранило ксѣмоу мироу. И рѣхъ азъ Барохъ къ анѣлоу: да како хранитель мироу птица исть? И рече ми анѣль: сн птица простирантъ крилѣ скон и занимать лоучи шгньны слоуици; аще бо еи не занимала лоучь слѣи чныхъ, не еи трапѣль родѣ члѣѣски и всака тварь пламини слоуич'наго. Повелѣ бо Гѣ̄ снни птици работати вснн въсѣлнѣй до скончаниа вѣка. Нѣ книжь дѣснон и крило ч'то пишеть намѣ. Прнстоупникъ и проч'тохъ и: бѣхоу же книги шко и токѣ⁴⁾ великъ, и бѣхоу книги ти златы, и проч'тохъ и, и писанинн снци: ни зѣмла мнѣ роди ни небо, нѣ роди мѣ прѣстоль ѿць. И рѣхъ азъ Барохъ: ч'то исть нмѣ п'тици снн? И рече ми анѣль: нмѣ исть птици снн финнѣ⁵⁾ И рѣ ми анѣль: пожи, Бароши, и оузриши славоу божию. И бѣхоувѣ стоица и поюца пѣ^ѹ Бѹ. И

1) М (40) П. и Н.

2) Т. е. колесница (ἀρμα τετροβάστον).

3) Д (4) П. — Д. ста Н. — Въ грѣцкия текстъ 40.

4) Токѣ гоуменьени злати Н.

5) Пропуснатото въ Драголевия прѣписъ за феникса допѣлваме по Павагюрския: И рѣко^х: гѣ̄, да стронт' ли проходѣ (изпражненне)? И рѣ ми: птица снн стронтъ проходѣ кидѣи што. Та бо п'тица цѣи въз'боужитъ, и цѣь не цѣоуетъ бесъ кинамона, нѣ с тѣмъ пома-

слышахъ громъ великъ зѣло съ небѣсѣ, и оупросихъ ангѣла: что се въ^т громъ снѣ, гдѣ мой? И рѣ ми ангѣль: снѣ громъ, иже слыша, разлаучаитъ скѣтъ ѿ тѣмы, и з'носитъ ангѣли вѣнцы слоун'чаны до прѣстола бжнн. И видѣхъ слоун'це гредоуще, и бѣше яко члѣкъ оуныль и дрехль, видѣхъ же и п'тицю сню гредоущю с нимъ, и бѣ же дрехль. И въпросихъ азъ ангѣла: ч'то есть птица снѣ дрехла снѣце? И рече ми ангѣль: дрехла есть ѿ знои и кара слоун'чнаго. И слысахъ ю зовоущю: свѣтодакче, пошли скѣтъ твои мироу. ІѢѣа же възываитъ: свѣтодакче, пошли скѣтъ твои мироу, и лени пѣтель възгласитъ. И пакы рѣхъ къ ангѣлоу: гдѣ, скажи ми, много ли почиваитъ слоун'це? И рече ми ангѣль: толнко почиваитъ, ѿнелнже пѣтель възгласитъ и донелѣже скѣтъ бываитъ, и пакы пондетъ. И пакы рече ми ангѣль: слыши, Бароше, ище ты скажю о прѣхожени слоун'чанѣмъ. ІѢѣа бо мимоходитъ днѣ и прѣхедитъ слоун'це, д¹) ангѣль възмоутъ вѣнцы слоун'чаны и оузносетъ до прѣстола бжнн, wskерьнать бо се ѿ землѣ и ѿ грѣхъ земльнхъ; и идѣа бо прѣхедитъ слоун'це по небѣсѣ, не тръпнть видѣ безаконны все по землѣ: оубнства, прѣлюбодѣшныи, и плачетъ се, wskерьнать бо вѣнцы скон, снѣго ради шчнраютъ се оу прѣстола бжнн.

VII. — И пакы рѣхъ къ ангѣлоу: гдѣ, скажи ми прѣхождении мѣсн'нои, да оувѣдѣ какъ есть. И рѣ ми ангѣль: мѣснѣцъ есть пѣбень жннѣ сѣднши на колесннцн, и соутъ волокѣ мѣчнцн колесннцоу .к. ангѣли, такоже колосѣ тн ангѣли соутъ, шкразъ же мѣсн'ны пѣбень есть жннѣ. И рѣхъ азъ Барохъ къ ангѣлоу: гдѣ, скажи ми ш семь, иже те хошоу въпрашатн: почто лоуна не имать свѣта точна снѣцоу, и пакъ же школи поражаитъ се? И рече ангѣль: слыши, Бароше, скажю тн ш семь, оукѣсн вса: нѣа же прѣльстн з'мнн ІѢоугоу и Ядама, шбнажн ш снѣдъ злац²) и плакаста се ш наготѣ сконн горого, и плакаше се все тварь ш нню, небѣа и звѣзъы и слнн'це и вса тварь колѣбаше се и до прѣстола бжнн, ангѣльскыи силы подвнгоше се зѣло ш прѣстоупннн Ядамоуѣ,

зоутъ сѣ. Ёгда црѣ стрѣгжтъ .м. стражен съ шржжнмъ школо прѣстола, и та бо п'тица оударѣтъ крнлами и глѣтъ: свѣтодакче, подан свѣт мироу! И бжднть глѣ снѣ яко и .м. колосъ порнжжтъ въ гдннь глѣ. Тогда црѣ прѣмѣноуетъ сѣ на нно мѣсто. И та бо птица коурета възвоужаитъ. Началото на прнведеното мѣсто е поясно въ грѣцкнн текстъ: Καὶ εἶπον ἀφοβῶσι τὸ θρῶνον; καὶ εἶπεν μοι ἀφοβῶσι σκώληκα. καὶ τὸ τοῦ σκώληκος ἀφοβῶμα γίνεται κινάριμον, φῆμα χρῶνται βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες.

¹) Д (4) П. — .у. (400) Н.

²) Шб нажнста сѣ снѣднж лозож П. — и обнчн нго наготоу Н.

лоуна же една посмѣха се; и оу томъ прогнѣха се Гѣ на ню и помрачи свѣтъ и, и створи ю помалѣ времени състарѣти се и пакы же породити се ии; искони же не бѣ така, нь бѣ свѣтлѣиши и слѣница и дълготоу д'ни имоуши.

VIII. — И пакы поитъ ме англъ силы и показа ми горещоуоу рѣкоу¹⁾ зѣло, и бѣ на нин изеро голѣмо зѣло. И оупросихъ азъ англа: ч'то исть изеро се голѣмо зѣло? И рѣ ми англъ: се исть изеро, ѿноудѣже въземають шелацн кодоу и вдѣжають по зѣмли. И рѣхъ азъ Карохъ англоу: то како глѣють ч'ловѣци, яко шелацн сходитъ оу море и възимають водоу морскоуоу и одѣжають по зѣмли? И рѣ ми англъ: льстит' се родъ ч'лвчески не вѣдоуше ничесоже, вса бо морьскаш кода слана исть, да аще би вдѣжало моремъ, не би плоди расан по зѣмли.

IX. — И поитъ ме англъ славы и постави ме на .б. небси и показа ми вра^т прѣвелика, и бѣхоу писана на кратѣхъ тѣхъ имена ч'лвча. И рече ми англъ: имъ же исть вънити сѣмо, тѣхъ имена написана соутъ зѣ. И рѣхъ азъ Карохъ къ англоу: не ѿверзоутъ ли се вра^т снѣ, да в'нидеѣ къ нѣ? И рече ми англъ: не ѿверзоутъ се, дондѣже придетъ Миханлъ цѣтниц²⁾ в'жиш, и пожн и оузриши славоу в'жию. И шжндаюшима нама, въ гла ѿ небсе къш'наго яко и громъ трици. И рѣхъ англоу: что се исть гла си, гѣ? И рече ми: се сходитъ Миханлъ да приметъ молитвы чѣче; ище гла се придетъ глѣ да ѿверзоутъ сѣ вра^т. И ѿверзоиш се и бысть громъ боли прѣваго. И придетъ Миханлъ, и срѣте и англъ иже бѣ съ мною, и поклонн се имъ; и видѣхъ и дръжща хранильницѣ великоу зѣло, глѣбнна и илнко ѿ небсе до зѣмле. И рѣхъ азъ къ англоу: гѣ, что исть иже дръжитъ Миханлъ? И рѣ ми англъ: се исть идѣже в'ходѣтъ млитвы ч'лвче. И се ми глѣшоу, и се придоу англи на зѣмлю, носѣще дары пльны цѣтѣть. И рѣхъ: гѣ, кто си соутъ? И рѣ ми: си соутъ англи слоужеши праведнымъ чѣкомъ, и тѣмъ же добрыи дары принѣсе. И принимлъ Миханлъ дары тн, и в'ложи и въ хранильницоу. И видѣхъ ныи англъ, носѣще скрокнша не имоуше ничесоже: бѣхоу дрѣхли ш грѣшныхъ ч'лвцѣхъ, яко не шерѣтають оу нихъ ничесоже, и в'пнѣхоу къ прѣвоначельникѣ Миханлоу глѣше: лютѣ намъ, юже яко въ помрачннннш мѣста ч'лвческаш посыланнмы нѣшмы, и оу нихъ не шерѣтаннмъ ничесоже правѣдна, а аще исть възмож'но да не

¹⁾ горъ широкъ П.

²⁾ ѿ цѣтѣ П.

внѹмь къ томоу възкратил се и смрада нѹхъ шеонали, яко оубо и въ цркен приеѣгающимъ женамъ нѹхъ и ѿ тоудоу изкодѣти и на блѹдѣ и на блѹдѣ къкодѣти и и свакѣ нечистотоу съдѣшше, юже не можемъ с непокорикымъ члѹкѣкы жити. И рѣ имь Шиханль: слышите, кси анѣли бѣжи, а нѣст' камь покелѣно ѿстоупити ѿ грѣшныхъ члѣкѣ, но покелѣно къ истѣ слоужити имь, дондѣже покають се; аще ли не покають се и не шератеть се, азъ сама соужаю имь, глѣть Гѣ. И се пакы гла бѣ с небсе глѣ: идѣте и послоужите грѣшнымъ, дондѣже покають се; аще ли же не покають се, то наносите на не изоу недоу҃гъ, и с'мрть напрасноу, проу҃гы и гоу҃сѣнице, тоучю лютею, и громъ и градъ, и бѣсы, и раздрѣшениа гр дсма нѹхъ, и чеда нѹхъ издаките, зане не соубоаше се Бѣ и не с'брають се оу цркен млткы ради, нѣ за млѣткы мьсть¹⁾ касткоу приносѣт'.

X. — И рѣ ми анѣль: оузри, Бароше, и книжъ поконци правдыныхъ и славоу и радость и кесели, и книжъ поконца нечестивныхъ, слъзы и въздыханиа и чрѣвъ неоусыпающа, и зокоущи до небсе грѣш'ниѣ: помилоуи ны соудни! И рѣхъ азъ Бароухъ къ анѣлоу: кто си сѹть, гѣ мон? И рѣ ми анѣль: си соутъ грѣшници. И рѣхъ азъ Бароухъ къ анѣлоу: покели ми, гѣ мон, и да и азъ плачу се с ними. И рече ми анѣль: плачи се и ты ѿ нѹхъ, некли Гѣ Бѣ послоушант гла ткои҃го и помлоуитъ и.

XI. — Приде же гла с небсе глѣ: снесѣте Бароуха на лице кси землѣ, да скажетъ сѣномъ члѣчскимъ шже видѣ и слыша и все танны прѣдасть нмоу. Ббү же нашѣмоу слава и чѣ и поклананиа ѿцоу и ѿноу и ѿтомоу Дхоу нѣт и присно и къ вѣки вѣкома, амнь .:.

Съдържаніе. — Когато, слѣдъ плѣнението на Йерусалимъ отъ царь Навуходоносора, Варухъ оплаквалъ сѣдбата на светия градъ и молѣлъ Бога да му каже защо е дигналъ рѣжа отъ своя градъ, Богъ изпратилъ при него ангела Фауила, който да му посочи божитѣ и свѣтовни тайни, та сетнѣ Варухъ да ги събщи точно на чловѣцитѣ.

Варухъ билъ възнесенъ отъ ангела на първото небе. Като минали прѣзъ една прѣголѣма врата, на разстояние шесть деня пѣтъ, задъ нея се открило обширно поле, дѣто живѣели

¹⁾ въ мѣсто Н.

чудновати чловѣци, съ волско лице, рога еленови, кози крака и овнешки кръсть. Туй били чловѣцитѣ, които искали да съградятъ Вавилонската кула, и Господъ ги прѣобразилъ. На второто небе Варухъ видѣлъ обиталището на други чудовища, съ кучешко лице, крака еленови и кози рога. Туй били чловѣцитѣ, които изградили Вавилонската кула и отъ нея поискали да се качатъ на небето. Граденето на кулата прѣдставяло необикновено зрѣлище: множество народъ, мъже и жени, приготвяли дърва, тухли, варъ и усилено градѣли; женитѣ дори, като раждали дѣцата си, не марѣли за тѣхъ, повивали ги, хвърляли ги на земята и пакъ тичали на работа. Кулата била издигната 80002 сажена на височина и 500 на ширь. Сетнѣ направили свърделъ и се покачили да провъртятъ небето, за да видятъ какво е — каменно, стъклено или мѣдно. Богъ, като видѣлъ лудоритѣ имъ, размѣнилъ имъ езицитѣ на 52, и тѣ почнали да не се разумѣватъ; дотогава всички говорѣли единъ езикъ, сирийски. — По-нататкъ, като лѣтѣли Ерухъ и ангелътъ, открило се отпрѣдъ имъ широко поле и въ него много висока планина, на която лежела грамадна змия. Тая змия се навеждала и пиела на день по лакътъ вода отъ морето и ядѣла земя като че ли е сѣно. Ако змията не отпивала отъ морската вода, морето, въ което се втичатъ множество рѣки, като Алфея, Авирия, Горника, Дунавъ, Ефратъ, Азафа, Зетеусъ, Неусъ, Перикула и др., щѣло да залѣе цѣлата суша. — По-нататкъ ангелътъ показалъ на Варуха дървото, което прѣлѣстило Ева и Адама, и му обяснилъ какъ, при саденето на рая отъ множество ангели, Сатанаилъ посадилъ лозата, чрѣзъ която съгрѣшили първитѣ люде. Богъ проклелъ това растение, но сетнѣ, слѣдъ потопа, пакъ го благословилъ. Когато потопътъ залѣлъ и най-високитѣ планини, водата нахлула и въ рая и изнесла оттамъ лозата. Като спаднали водитѣ и Ной излѣзълъ отъ кораба, забѣлѣзаль лозовата прѣчка и поискалъ да я посади. Но като помислилъ, че туй може да е грѣховното дърво и че съ посаждането му може да разгнѣви Бога, помолилъ се на Господа да му обади какво да прави. Богъ му явилъ чрѣзъ ангела Саразаила, че той ще прѣтвори дървото на добро и че Ной може да го посади, но да внимава да не злоупотрѣбява съ него, защото то сѣ още криело въ себе си отъ старата си злина и плодътъ му може да докара на човѣка всевъзможни пороци.

Послѣ ангелътъ показалъ на Варуха мѣстото, отдѣто изгрѣва слънцето. Въ една колесница, въ която били впрегнати множество огнени коне-ангели крилати, седѣлъ челоуѣкъ (слънцето) съ огненъ вѣнецъ. Прѣдъ колесницата хвърчела птицата фениксъ, съ разперени крилѣ отъ изтокъ до западъ. Съ крилѣтъ си тя засѣнявала слънчевия пламъкъ, който иначе би изгорилъ свѣта. На десного крило на феникса се четѣлъ надписъ: „Нито земята, нито небето ме роди, а ме роди прѣстолътъ на Отца“. По едно врѣме страшенъ грѣмъ огласилъ небесата. Тоя грѣмъ разлжчвалъ свѣтлината отъ мрака, и ангелитѣ изнасяли слънчевия вѣнецъ до божия прѣстолъ. Ето че се показало и слънцето, което изглеждало като грохналъ и умисленъ човѣкъ. Фениксътъ, който придружавалъ слънцето, билъ сжщо така отпадналъ отъ слънчевата горищина. Когато фениксътъ извикалъ: „Свѣтодавче, изпрати свѣтлина на твоя свѣтъ!“, веднага пѣтлигѣ пропѣли (за съмване). Слънцето почивало твърдѣ малко — откато пѣтли пропѣятъ до пукването на зората, и слѣдъ това то пакъ трѣгвало изъ своя пѣтъ. Когато, слѣдъ свѣршѣка на деня, залѣзе слънцето, ангелитѣ отнасятъ неговия вѣнецъ до божия прѣстолъ, за да се прѣчисти отъ оскверненията, които слънцето гледало да ставатъ по земята.

Мѣсечината пѣкъ приличала на жена, седнала на колесница, возена отъ двадесетъ ангели-волове. Нейната свѣтлина била помрачена по божия клетва: при прѣгрѣшението на първитѣ челоуѣци, всички твари били обзети отъ негодувание, само мѣсечината се засмѣла.

По-нататѣкъ Варухъ видѣлъ голѣмо езеро, отъ което облацитѣ смучели вода и одѣждавали земята. Тѣ не вземали вода отъ морето, както мислѣли и казвали хората, защото въ такѣвъ случай отъ солената морска вода не би могли да вирѣятъ растенията по земята.

На петото небе Варухъ видѣлъ грамадна врата, на която били написани имената на ония, на които е отредено да влѣзатъ тамъ. Чулъ се силенъ гласъ отъ небесата, като троенъ грѣмъ: това било знакъ да се отворятъ вратата, защото идѣлъ (архангелъ) Михаилъ да приеме молитвитѣ на челоуѣцитѣ. И като се отворила вратата, чулъ се другъ грѣмъ, още по-силенъ отъ първия, и се явилъ Михаилъ, държещъ

грамадна хранилница, въ която били прибирани човѣшкитѣ молитви. Тогава се задали ангели, възлизащи отъ земята и носещи отъ праведнитѣ чловѣци цвѣтни дарове, които били поставени въ хранилницата. Други ангели възлизали празни и се жалѣли на Михаила, че ги пращаль между грѣшницитѣ, отъ които не могатъ доне нищо добро. Архангелъ Михаилъ обаче имъ припомнилъ, че тѣ трѣбва да служатъ на грѣшницитѣ, докато тѣ се покаятъ. Тогава се чулъ гласъ отъ небето, който поръчвалъ на ангелитѣ да слѣзатъ при чловѣцитѣ, докато се покаятъ; не покаятъ ли се, люто ще си изпатятъ отъ напасти и бѣди и ще бждатъ прокълнати.

Варухъ видѣлъ, най-сетнѣ, и покоището на праведнитѣ и обиталището на нечестивитѣ. Той се смилилъ надъ страждущитѣ грѣшници и поискалъ да плаче и да се моли съ тѣхъ. Тогава се чулъ гласъ отъ небето да свалятъ Варуха на земята, за да разкаже на чловѣцитѣ виденитѣ и чути тайни.

Историко-литературни бълѣжки. — Съ името на Варуха сж свързани нѣколко разказа. На първо мѣсто стои неканоничната старозавѣтна „книга на пророка Варухъ“ (Барухъ, Вароубъ). Въ тая книга Варухъ, ученикъ и съратникъ на пророкъ Йеремя, прѣдрича, че божиятъ гнѣвъ ще се излѣ надъ непослушния еврейски народъ. Плѣнътъ Йерусалимски и халдейското робство наказватъ еврейтѣ. Варухъ описва съ умиление страданията на своя народъ и му прѣдвѣщава честити дни. Тая книга, ако и да не влиза въ юдейския и християнски канонъ, признава се за назидателна и се печата често въ библейския текстъ. Лафонтенъ я смѣта за гениално произведение. Извѣстна е неговата фраза „Avez-vous la Baruch?“ — Друго творение съ името на сжщия пророкъ, така наречениятъ „Апокалипсисъ Варуховъ“ има есхатологически характеръ и е сжщински апокрифъ. Въ него авторътъ говори за халдейското нашествие, за страданието на еврейтѣ и пророкува за честитата бжднина на еврейския народъ, когато той ще добие своята свобода, и враговетѣ му ще бждатъ унищожени. Тоя апокрифъ, познатъ на сирийски, е еврейско ободрително произведение, написано вѣроятно скоро слѣдъ съсипването на Йерусалимъ отъ римлянитѣ (70 г.). Освѣнъ въ изданието му на сирийски, той е прѣведснъ на латински, английски и

френски¹⁾. — Съ Варуховото име се свързва и така наречения апокрифъ „Паралипомена на Йеремиа“ или „Паралипомена на Варуха“, въ който се разказва пакъ за Вавилонското плънение и се пророчествува за идването на Исус. Едни учени смѣтатъ, че тоя разказъ е юдейски по произходъ и че нѣкой християнинъ е направилъ въ него християнски прибавки. Други го приематъ за християнско произведение отъ II—IV в. Тоя апокрифъ е познатъ на етиопски, гръцки, славянски, ромънски и арменски. Той е поменатъ въ индекса на апокрифитѣ въ Погодинския номоканонъ: *Паралипомена Йеремѣина въ плѣненъи чѣоу слали къ Египтонъ съ грамотою къ Йеремѣи* (срв. по-горѣ, стр. 52). Произведението е било прѣведено отъ гръцки²⁾ на старобългарски прѣди XII в. Най-стариятъ славянски прѣписъ е отъ XII в., руска редакция. Най-старъ югославянски прѣписъ се намира въ сборникъ, употрѣбяванъ въ Марковия манастиръ до Скопѣе. Той е сръбска редакция отъ XIV в., прѣписъ отъ български изводъ.³⁾ — Най-сетнѣ имаме още единъ апокрифъ, приписанъ на Варуха, именно нашето „Откровение Варухово“, чиято гръцка версия, озаглавена *Διήγησις καὶ ἀποκάλυψις Βαρούχ περὶ ὧν κελύμεται θεοῦ ἀρρήτων εἶδεν. Εὐλόγησον δέσποτα*, обнародва Джемсъ.⁴⁾ Да се спремъ прочее на тоя апокрифъ, употрѣбяванъ отъ богомилитѣ, съ съдържанието и текста на който се запознахме по-горѣ.

¹⁾ Сирийскиятъ текстъ въ Полиглотитѣ. Латинскиятъ прѣводъ въ *Monumenta sacra et profana*, Mediolani 1866, т. I, св. II, стр. 73—98. Английски прѣводъ у *Charles*, *The Apocalypse of Baruch*, translated from the syriac. London 1896. Френски прѣводъ у *Migne*, *Dictionnaire des apocryphes*, II, 161—168.

²⁾ Издание на гръцкия текстъ по разни ръкописи, най-стари отъ които отъ X и XI в., даде *J. Rendel Harris*, *The rest of the words of Baruch*. Cambridge 1889. Апокрифътъ е печатанъ и въ гръцкитѣ минеи, при паметта на пророкъ Йеремиа, 1 май. Въ френски прѣводъ го издаде *René Basset*, *Le Livre de Baruch et la légende de Jérémie*. Paris 1893 (№ I на колекцията *Les apocryphes éthiopiens*).

³⁾ Най-стариятъ прѣписъ, XII в., бѣ обнародванъ отъ *Тихонравова*, *Апокрифическія сказанія* (Сборникъ отд. р. яз. и слов. Имп. Ак. Н., т. LVIII, № 4, 1894); *А. Поповъ* издаде поменатия югославянски прѣписъ отъ XIV в. (Описание рукописей А. И. Хлудова. Москва 1873, стр. 406—413); *Новаковић* издаде другъ сръбски прѣписъ отъ XIV в. въ *Starine*, VIII, стр. 40—58; *Тихонравовъ* печата два руски прѣписа, XV и XVI в., въ *Памятники отреченной русской литературы*, т. I, 1864, стр. 273—297; *Polivka* съобщилъ вариантитѣ къмъ руския прѣписъ отъ XV в. у *Тихонравова*, споредъ единъ сръбски прѣписъ отъ XV в., въ *Starine*, XXI, стр. 221—224.

⁴⁾ Срв. по-горѣ, стр. 193.

Откровението Варухово спада въ кръга на ония апокрифи, въ които избрани божи угодници се удостояватъ да видятъ и да узнаятъ божественитѣ и мирови тайни, за да ги оповѣстятъ за назидание на грѣшното челоуѣчество. Тоя апокрифъ привлѣче вниманието на ученитѣ, слѣдъ като Новаковичевиятъ прѣписъ бѣ прѣведенъ на нѣмски и на английски и откато Джемсъ обнародва неговия грѣцки паралелъ. Изслѣдваніята и бълѣжкитѣ на Бонвеча, Харнака,¹⁾ Джемса и Соколова, въ горѣпоменатитѣ тѣхни съчинения, уясниха доста въпроса за произхода на Варуховото Откровение. Резултатитѣ на досегашнитѣ изучавания могатъ да се сведатъ до слѣднитѣ точки: Откровението Варухово, единственъ отъ апокрифитѣ съ името на Варуха, дѣто се говори за нѣколкото небеса и за тайнитѣ въ тѣхъ, било извѣстно на Оригена, който въ съчинението си *De Principiis*, II, 3, 6, като става дума за множеството мирове или небеса, напомня за подобнитѣ прѣдстави у Варуха: „Най-сетнѣ, като свидѣтелство за такъво твърдение привеждатъ дори книгата на пророка Варуха, дѣто явно се говори за седмъ свѣта или небеса“. Варуховото откровение е било, слѣдвателно, съчинено прѣди врѣмето когато е работилъ Оригенъ, а той е живѣлъ отъ 185—254 г. Християнскитѣ елементи въ Откровението и особено изреждането на пороцитѣ у хората напомнятъ мѣста въ посланията на Павла и въ Евангелието на Матея, а това показва, че съчинението е християнски апокрифъ, не по-старъ отъ II в. Джемсъ го отнася къмъ II вѣкъ. Варуховото Откровение прѣдставя допирни точки съ книгата Енохъ и съ Павловото Видѣние, и ако въ случая не може положително да се говори за заемане на едно отъ друго, едно е явно: тия допирни точки идатъ отъ по-стари извори, използувани и отъ тритѣ поменати съчинения. Началната редакция е била на грѣцки. Съ течение на врѣмето, тя е прѣтърпѣла прѣработки, които сж послужили за основа на два славянски прѣвода, единъ запазенъ въ югославянскитѣ прѣписи, другъ въ рускитѣ. Сега извѣстниятъ грѣцки текстъ, безъ да е напълно сходенъ ни съ една отъ двѣтѣ славянски версии, се приближава повече до руската. Югославянскитѣ прѣписи идатъ отъ единъ старобългарски прѣводъ, който е билъ направенъ не по-късно отъ XI вѣкъ.

¹⁾ *Ad. Harnack*, *Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius*. II Theil. Leipzig 1897.

Вече и най-стариятъ югославянски прѣписъ, отъ XIII—XIV в., съдържа изпускания и поквари въ смисъла, които се оправятъ при помощта на другитѣ прѣписи. Туй говори сжщо така за по-голѣмата древностъ на прѣвода, който е билъ прѣписванъ и прѣправянъ твърдѣ рано.

Двѣтѣ славянски и грѣцката версия иматъ научно значение за възстановяването на началната редакция на Варуховото Откровение. Важността на славянскитѣ версии и главно на старобългарската се изтъква особено поради легендитѣ и епизодитѣ, които въ нея сж прѣдадени или по-обстойно или друго-яче, както напр. граденето на Вавилонската кула, саденето на рая, птицата фениксъ и др. Въ нашата задача обаче не влиза тая страна на Варуховото Откровение. То ни интересува съ ония свои елементи, които сж улеснили употребата му срѣдъ богомилитѣ. Тѣхъ именно ще изтъкнемъ въ слѣдващитѣ редове.

Изобщо взето, Откровението Варухово не съдържа нищо особено, което да се противопоставя рѣзко на богомилското учение. Богомилитѣ, наистина, твърдѣли, че старозавѣтното чловѣчество е живѣло подъ заблудата на Сатанаила, но сжщеврѣменно тѣ признавали, че и прѣзъ това врѣме, ако и твърдѣ рѣдко, сж се явявали божи угодници, които сж прозирали божията правда и сж я оповѣствявали на чловѣцитѣ; такива сж били напр. нѣкои отъ пророцитѣ, като Исай, Давидъ, Варухъ. Тѣхнитѣ произведения сж намирали приемъ срѣдъ богомилитѣ, които ги тълкували обаче въ духовенъ и прѣносенъ смисълъ, съобразно съ основното гледище на тѣхното учение. Космичнитѣ прѣдстави на богомилитѣ за надземния миръ, съставенъ отъ седмъ небеса, сж застъпени и въ нашето Откровение, макаръ и въ него да не е описано подробно и послѣдвателно всѣко небе, а се поменаватъ само първото, второто и петото. Епизодътъ за граденето на Вавилонската кула отъ безумното чловѣчество на Стария завѣтъ, което, по дяволско внушение, иска да достигне небето и да го пробие съ свърделъ, е тъкмо подходалъ на богомилското дуалистично учение за враждебността между двата свѣта — небесниятъ, дѣло на Бога, и земниятъ, дѣло на Сатанаила. Прѣобразяването пъкъ на строителитѣ на кулата въ всевъзможни чудновати животни, напомня отчасти учението на нѣкои отъ богомилскитѣ групи за прѣбраждането

на грѣшнитѣ чловѣци, чиито души се прѣселватъ въ растенія и животни и тамъ изкупватъ своитѣ прѣгрѣшения. Извѣстенъ умѣренъ богомилски дуализъмъ е проведенъ, ако и прикрито, и въ разказа за саденето на рая, дѣто Сатанаилъ сътрудничи на Бога, посажда лозата и чрѣзъ нея съблзнява първитѣ чловѣци да съгрѣшатъ. Името на ангела, който посажда лозата, е Самаилъ (Самаелъ, Σαμαήλ) въ гръцкия текстъ, а въ старобългарската версия — Сатанаилъ. Тая умишлена промѣна на името посочва, че българскиятъ прѣводачъ ще да е спадалъ къмъ богомилскитѣ книжовници, които сж прѣвеждали чужди апокрифи, като ги прѣработвали и приспособявали къмъ своитѣ цѣли. Българскиятъ прѣводачъ (споредъ Панаг. прѣписъ) на епизода добавилъ и слѣднитѣ думи за Сатанаила: *Глмананлъ* (вм. Σαμαήλ) *же лозъ* (т. е. късади). То *же* *имоу* *бы* *пръво* *име*, *и* *послѣ* *нарѣч* *сж* *Глманиль*. Легендата, че лозата е било грѣховното райско дърво, е тъкмо допадала на богомилитѣ, които смѣтали виното за пагубно питие и употрѣбата му забранявали на своитѣ съмишленици.

Разказътъ за архангелъ Михаила, комуто ангелитѣ носятъ отъ земята вѣсти за праведницитѣ и грѣшницитѣ, е съгласенъ изобщо съ духа на християнското учение и на богомилството за божията бдителность върху дѣянията на чловѣчеството, които се записватъ въ книгитѣ на живота. Високопоетичниятъ пѣкъ разказъ за слънцето, мѣсечината и за птицата фениксъ, безъ да уврѣжда съ нѣщо богомилскитѣ астрономически прѣдстави, само увеличава художествената стойность на Варуховото Откровение, което е едно отъ най-живописнитѣ апокрифни творения.

Адамъ и Ева.

Ржкописи и издания. — Разказътъ за Адама и Ева излага живота на първитѣ чловѣци отъ поставянето имъ въ рая до смъртѣта имъ. Разгледани откъмъ съдържание и езикъ, славянскитѣ кирилски прѣписи на разказа прѣдставятъ три версии, една обширна и двѣ кратки. Въ първата — обширната се разказва ту отъ трето лице, ту отъ Ева за положението на Адама и Ева въ рая, за страданията имъ извънъ рая, за покаянието имъ и за смъртѣта имъ. Тя е позната по

нѣколко югославянски прѣписа и само по единъ руски въ слѣднитѣ ржкописи, еднакви по езикъ, както и по всички почти подробности въ епизодитѣ: 1) Панагюрски сборникъ отъ XVI в., българска редакция, въ Софийската Нар. Библиотека, № 433, л. 12—20, безъ началото. По него е направено нашето издание. — 2) Сборникъ отъ първата половина на XVI в., бълг. ред., молдавско писмо, въ Букурещкия Държавенъ архивъ. Разказътъ е озаглавенъ: *Слово ѡ ѡдамѣ ѡ зачала до конца*. Срв. *А. И. Яцимирскій*, Славянскія и русскія рукописи Румынскихъ библиотекъ. Спб. 1905, стр. 843. — 3) Сборникъ отъ XIV в. на кожа и на хартия, сръбска редакция, въ Бѣлгр. Нар. Библиотека, № 468 (104), л. 53⁶—57⁶. Разказътъ е озаглавенъ: *Слово ѡ палии ѡ ѡдамѣ и ѡ Б҃҃҃҃ѣ ѡ зачала и до съврѣшении*. Тоя сборникъ, както добръ доказа Ст. Новаковичъ (Споменик ХХІХ, стр. 42, 60 сл.), е билъ прѣписанъ отъ български ржкопись. Въ него личатъ множество българизми: употребѣа тукъ-тамъ на ж, отражение на сръднебългарската смѣна на ж и џ въ неправилни сръбски замѣстници е и оу, изяснение на ѡ въ ѣ, аористъ на хуу вм. ши, употребѣа тукъ-тамъ на български членувани форми: *грѣхѡвнѡтъ, хльмѡтъ, зборѡсь* и др. Българизъмъ е и думата *да спастрнѣтъ, да спастри*, употребѣна въ разказа въ значение на *съхранявамъ, пазя*. Тя е добръ запазена и въ сегашния български езикъ въ смисълъ на *съхранявамъ, пестя*: *пастря, спастрямъ, спастра* (сжщ. ж. родъ), *спастряне*, и ще да иде отъ грѣцкото *παστρεύω* (чистя, очиствамъ). Сръбскиятъ езикъ не познава тая дума. — 4) Сборникъ отъ XVII в., рѣсавска редакция, въ Бѣлгр. Нар. Библиотека, № 470 (738), л. 102—112. Разказътъ почва: *Слово ѡ ѡдамѣ и Б҃҃҃҃ѣ ѡ зачала како бѣши. Бѣши ѡдама въ ран прѣжде съгрѣшениа и къси имѣаше въ хотѣниі своі*. — 5) Сборникъ отъ XVII—XVIII в., сръбска ред., въ Бѣлградската Академія на Наукитѣ, № 147, л. 70^а, безъ началото. Разказътъ е печатанъ отъ *Ст. Новаковић*, Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога, 3^о изд. Београд 1904, стр. 489—494. — 6) Сборникъ отъ XVI—XVII в., неиздържана рѣсавска ред., въ Виенската Придворна Библиотека. Разказътъ бѣ издаденъ отъ *V. Jagić*, Slavische Beiträge zu den biblischen Apocryphen. I. Die altkirchenslavischen Texte des Adambuches (Denkschriften der Kais. Akademie der Wissenschaften, Philos.-Hist. Classe XLII. 1893 г.). Почва съ: *Слово ѡ ѡдамѣ и ѡ Б҃҃҃҃ѣ, ѡ зачала и до съврѣшениі*.

сказъ. **Ѓ** блвн. Бѣше **И**дама въ ран прѣже съгрѣшеніа, и вѣст
имѣше къ хотѣніе. — 7) Измарагдъ отъ XVI в., руска редак-
ция, въ Троицко-Сергиевата лавра, № 794, л. 311⁶—323⁶. Раз-
казътъ бѣ печатанъ отъ *Н. Тихонравовъ*, Памятники отреченной
русской литературы, т. I. Спб. 1863, стр. 6—15. — 8) Сбор-
никъ отъ XV в., сръбска редакция, въ Софійската Нар. Библ.,
№ 681, на л. 52⁶—66. Разказътъ, озаглавенъ **Сказаніе о Идамаѣ**
и **Свѣтѣ**. **Ѓ**чѣ блвн, почва: **И**дама же бѣше въ ран прѣже съгрѣ-
шеніа и вѣсми шѣлаше, вже бѣхъ въ ран, и вси послушаху его.
Статията, ако и да спада къмъ първата версия, изглежда да
е другъ прѣводъ или, най-малко, прѣдставя прѣредакция на
славянска почва.

Втората версия за сега е позната само по единъ прѣписъ,
въ Ловчанския сборникъ отъ XVI в., българска ред., собстве-
ность на Михаилъ х. Недѣлчевъ, учителъ въ Ловечъ. За съжа-
ление, първата половина на разказа не е запазена. Разказва-
нето въ него върви само отъ трето лице, а не и отъ страна
на Ева, както е въ първата и въ третята версия. Отдѣлнитѣ
епизоди сж разказани малко друго-яче и съ другъ езикъ.
Споредъ това, тая версия стои сама за себе си.

Третята версия е позната само въ руски прѣписи отъ
XVII в., обнародвани отъ: *Н. Тихонравовъ*, Пам. отр. русской
литер., т. I, стр. 1—6; *А. Пыпинъ*, Памятники старинной рус-
ской литературы, в. III. Спб. 1862, стр. 4—7; *И. Я. Порфи-
рьевъ*, Апокрифическія сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и
событіяхъ. Спб. 1877, единъ разказъ на стр. 90—96, другъ
на 208—216. Третята версия прилича на първата по това,
дѣто Ева се явява повѣствователка на по-голъма часть отъ
разказа, поради което въ нѣкои ръкописи той е озаглавенъ:
Ѓ исповѣданіи **Свѣгнѣ**. Третята версия обаче слѣдва по вто-
рата въ начина на разказването и въ езика, който тукъ-тамъ
е малко порусенъ наспроти българския прѣписъ.

Ето прочее единъ успореденъ пасажъ отъ първата вер-
сия (по Панагюрския сборникъ), отъ втората (по Ловчанския
сборникъ) и отъ третята (у Порфирьева, стр. 214).

I.

II.

III.

И прінде **С**итъ съ
манкж си кж раю
плачжши сж и ри-

Ситъ сѣде съ мати-
рыж скова и плака
протнѣж раю, поси-

Сифъ же иде съ ма-
терію своею, и пла-
кахуся противъ раю,

Дѣжше и въпижше
къ доу, посипажше
прѣстиѣ глабжскож.
И припоустн Гѣ арх-
гла Муханла, и рѣ
Ентоу: члвче бжи,
възврати сж къ свое-
моу шцоу, шти при-
внжнл' сж г' днѣ
его къ смрты и не
ымѣт врач'бж. И да-
де емоу три пржти:
п'в'ги, кедра и кипа-
рнсь. И възв' Ентѣ
пржти и прине' къ
шцоу своему. И ви-
дѣ Идамя и позна
и въздхнжъ велми
и извн себѣ вѣнець
и положи на глабж.

пааше прѣстиѣ гла-
вж свож. И архангль
явн сѣ имъ и рече:
что въпѣта? Ентѣ
рече: гй, шцѣ мон
болдѣеть и жмда-
еть блгаа ранскаа, и
хошеть кидѣти ш
дрѣка маслина, еда
како штвалнѣ сж во-
лестъ его. Тогда ар-
хангль рече: ш Ентѣ,
не имать Идамя лѣ-
ка, понеже прѣблж-
жншж сѣ днѣе егш
къ смрты и скон-
чѣж сѣ дннѣ егш.
И оукрѣши дрѣко ш
него же изгнанъ
бысть из рая Идамя
и Ева и даде Ентѣ.
И Ентѣ принесе оцѣ
своемш гдѣ леждаше.
Идамя позна и прѣ-
лтъ и въздхнжъ
велико, извн себѣ
вѣнець и възложи
на глабж свож.

посыпая перстию гла-
вы своя. И явися имъ
англь гдѣнь и рече
имъ: что вопиете?
И рече Сифъ: гдѣ,
отець мой болитъ и
желаеть блгая рай-
ская и хошеть ви-
дѣти отъ древа мас-
личнаго, егда како
утолится болѣзнь его.
И рече англь: Сифе,
не имать отець твой
исцѣлѣти, понеже
приближишася днѣе
его къ смерти. И оу-
ломи ему англь отъ
древа, отъ него же
изгнанъ бысть Адамъ
изъ рая, и давъ древо
Сифу. Сифъ же при-
несе, идѣже лежаше
Адамъ отець его. И
видѣ Адамъ и позна
его, и примѣ въ ру-
цѣ и възддохнувъ
велми пресмутною ду-
шею, и свивъ вѣнець
и возложи на главу
свою.

Горѣпосоченото врѣме на ржкописитѣ и съотношението на версиитѣ показватъ: 1) че въ срѣднебългарската книжовна епоха сж сществуваели най-малко първата и втората версии на разказа за Адама и Ева; 2) че първата версия е била позната у българитѣ прѣзъ XIV в. най-късно, защото сръбскиятъ ѝ най-старъ прѣписъ е отъ сжщия вѣкъ; 3) че първата версия е минала у сърби и руси отъ българитѣ и 4) че третията версия, позната само у руситѣ, съдържа части отъ двѣтѣ първи, и че частята, заета отъ втората версия, е почти буквалень, малко порусень прѣписъ.

Текстъ. — Тукъ печатаме за пръвъ пѣтъ първата версия по Панагюрския сборникъ отъ XVI в., въ Софийската Нар. Библиотека, № 433, л. 12—20. Началнитѣ нѣколко реда, които сж изгубени въ нашия сборникъ, надомѣстихме споредъ Виенския ржкопись (В.). Нѣкои варианти, необходими за уяснение смисъла на текста, захме отъ ржкописа на Бѣлградската Нар. Библиотека № 468 (Б.), отъ Новаковичевия печатанъ текстъ (Н.), отъ Софийския сборникъ № 681 (С.), отъ Ловчанския сборникъ, който съдържа часть отъ втората версия (Л.).

[СЛОВО W ИДАМЪ И W БѢВЪ

Ѣ зачала и до съврѣшеніе, казва. Ѣ блви.

I. — Бѣше Идама къ ран прѣже съгрѣшеніа, и всѣкъ имѣше въ хотѣніи и всѣкъ въ хотѣніе его ходѣше, звѣрѣи и сѣкоти и пѣтици пернатіе; они же повелѣніемъ Идамовѣмъ ходеху и хранеху се и летяху; не повелѣешоу Идамоу, къ вѣще не смѣяху ни ходити, ни лежи, ни снѣсти что, доидже не повелѣи нѣ, такоже и Бѣва.¹⁾

Ѣгда же съгрѣши и прѣстѣпи заповѣди гѣе, изгнанъ бы изъ ран и, поимъ Идама женѣ сколѣ Бѣва, изъше и сѣде на мѣстѣ прѣ двѣрми ранскыми. Видѣ Идама како хоше родити Канна и Явела брата имѣ, и видѣ како хоше взяти Канна Явела, и въскрьбѣ Идама вѣлми. Тога прѣиде архангѣлъ Михаилъ къ Идамоу и рѣ имѣ: Идама, не изрѣци ни скръбен ни има Канна ни скръбѣ срѣцѣмъ своимъ.²⁾ И тѣ прѣвѣ Идама при Бѣвѣ .ні. лѣт,³⁾ тѣ роди Канна и Явела братъ его. И рѣ Идама къ Бѣвѣ, и посласта къ скотомъ⁴⁾ въ Кирно⁵⁾ мѣсто. Ѣгда съврѣшише .ді. лѣт, (призва Идама женоу свою Бѣвоу и рѣ ни: съврѣшише се лѣтъ .ді. и)⁶⁾ сътвориша и Канна кръвъ братѣ своимъ, яко же и оурино немилостивѣно. Изидѣ и види. Изъшѣше и обрѣтоше Явела оубиена немлѣтвено рѣкою Канновѣ. И рѣ Гѣ къ архангѣлоу Михаилу: рѣци Идаму, да

1) Идама же бѣше въ ран прѣже съгрѣшеніа и всѣми шѣлше, еже бѣху въ ран, и вси послоушахоу его, звѣрѣи и вси скоти и вси пѣтици пернатіе; вси еже повелѣніемъ Идамовѣмъ питахоу се и хоуждахоу въ волю емоу, и такожде и къ Бѣвѣ. С.

2) Идама, не скръбен ни рѣци имам Канна или не имѣи С.

3) вѣ лѣт С.

4) и въ вѣрѣмъ възрастѣнию нхъ, посла нѣ къ скотоу С.

5) Кирнось С.

6) Зато отъ Б.

ничто възрѣши своимъ Каннѣ о дѣль томъ, ни что да не въскрѣнть, ни да скрнть къ срѣци своимъ. По томъ] 1) родитъ сѣна Бѣга и наричѣтъ имѣ имоу Бить. И рѣ Бѣга къ Идамоу: азъ роди сѣна въ мѣсто Явела, якоже оубѣнъ. Каннѣ брагъ. Нѣ прѣиди, гдѣ мон, да въздаси хвалѣ Боу и жрѣтвѣхъ прннесѣмъ имоу.

II. — И роди Идама сѣновъ .л. и дщери .л. и житъ Идама .д. сътъ лѣтъ и .л. и паде въ болѣсть и възъпи Идама гласомъ великимъ и рѣ: съверѣте сѣ, чѣда моя, къ мнѣ. И оубошъ сѣ 2) Идамъ велики, понеже не знааше чѣто еѣ болѣсть. И съверашѣ чѣда его и стагъ на три страны. И нѣ сѣна его Бить: шче, шче Идаме, чѣто еѣ немощь твоѣя? И рѣ Идама: ш чѣдо мое, болѣсть велика еѣ къ мнѣ. И рѣшѣ имоу чѣда его: шѣ, еда помѣноуѣши блгаа ранскаѣ, того раѣ болишъ тако. И рѣ Бить: шче, азъ идѣ сѣ малыкъ мож и прннесѣмъ ш раѣ, еда како болѣсть оутолнѣ сѣ. Идамъ рѣ: ш чѣдо, како ти да внѣдиши в раи? Бить рѣ: шче, изнѣ 3) на пространно ж мѣсто протнеж раю и възплачи 4) сѣ несѣ срѣца, и оуслишигъ ни Гѣ и припоуститъ агѣла и оутолнѣ мльвѣхъ болѣсти твоѣ. И рѣ Идама: не тако, сѣнѣ, не тако, нѣ болѣсть чрѣвнѣжѣ имамъ. И рѣ сѣна: како ти болѣсть еѣ, како ти прѣидѣ? И рѣ Идама: гдѣ сътвори Бѣ мене и матрѣ твоѣ, и ш нежъ раѣ оумираѣмъ и ки вси мрѣтѣхъ бѣдѣгъ; даде намъ Бѣ садѣ рански, нѣ Бѣгъ раѣ погоубишоу тѣ. Тогда прѣближи сѣ чѣкѣ .б., поклонн сѣ Бѣга и видѣ шко створи сѣ крѣ агѣлымъ шбразомъ и даде Бѣзѣ ш дрѣва снѣсть, и прѣстѣпи заповѣди гдѣнѣ, шже даде земнаѣ. 5) И рѣ Бить: кто земнаѣ наоучи? Рѣ Идамъ сѣноу: створи сѣ днѣвошь свѣтель агѣльскымъ шбразомъ и прѣидѣ къ зми и рѣ ии: ти еси мѣдра много, ти даи ш дрѣва сѣго Бѣзѣ да снѣсть и да Идамоу. И тако створи. Тѣ раѣ болѣсти и смрѣтѣ прѣдахоу ш. Тогда прѣидѣ кѣлка посрѣѣ раѣ, постави прѣстоль гдѣнѣ и възва страшиимъ глѣсомъ: Идаме, Идаме, гдѣ еси? Лѣзъ рѣкогъ: нагѣ есмь, Гдѣ, не мѣжъ изытѣ. И рѣ Гѣ: никогда тако не скрнлъ сѣ еси ш мене. Егда скрнвалышѣ ш мене, прѣстѣпнлъ еси заповѣди мож, оумножѣ на тѣло твоѣ рани и срѣци твоѣ болѣсти: прѣва жѣа чрѣвѣболь и глѣухота и по томъ послѣдоуѣгъ всѣхъ жѣи. 6)

III. — Тогда Идамъ въздѣхнѣ велико и рѣ къ сѣновомъ своимъ: великъ болѣзнь имамъ, чѣда моя. Тогда Бѣга съ плачемъ рѣ имоу: гдѣ,

1) Отъ началото дотукъ заето отъ В.

2) сѣ Б. — 3) изнѣоу В. — 4) възплачѣ В.

5) зѣмнаѣ (змя) В.

6) прѣвои болѣсть срѣцоуболь, б глѣухота, б шчѣболь, потомъ послѣдоуѣють все изнѣ обѣ. С.

въстани, дан м'нѣ ѿ болисти твоѣ, да си шеа подѣланѣѣ, ѿ мене бо тако тръпиш болисти. Рѣ Ядамъ къ Бѣзѣ: въстани съ сѣомъ монимъ Гитомъ, нди противѣ раю съ плачѣмъ, посипажши прѣстиж главѣ своѣ, еда како оуслиши Гѣ мѣтѣвы ваю и пропоустит' ми ѿ дрѣва маслина, да кижѣж еда како поконтъ ми болюсть. Бѣстав'ше Бѣга съ сѣомъ своимъ, прихѣждаше къ раю, видѣ Бѣга звѣрѣ велика, имене котѣурь,¹⁾ гонѣше изѣсти сна ин Гита. И въсплака сѣ Бѣга велико и рѣ: в горѣ м'нѣ, чждо мое сладкое, ѿ сѣли до .б.-го пришествиѣ клѣти ми хотѣж вси,²⁾ мене бо раѣ в'сѣ злаѣ оумножишѣ. И възъпи къ цѣоу зкѣремъ глѣмъ келіемъ рѣ: в зкѣрю, не бонши ли сѣ иконѣ бжѣаго шѣраза гнѣ, нѣ щѣши изѣсти его? како смѣши оуста своѣ ѿворити на члѣвѣка и шѣшѣит' зѣби скож к нему? како не помѣниши³⁾ како тѣ хранѣ рѣжкож мѣж? Тогда звѣрѣ рѣ к неи: в Бѣго, ѿ сѣли не имаши клѣ наѣ нами да пове-лѣваши наѣ, шти ѿ тебе сѣ еѣ зачело (зло). Како смѣши ты шѣ-ворит' оуста своѣ и сиѣсты ѿ дрѣва, егоже ти не рѣ Гѣ, зато и азѣ хошѣж оубит' тебе и изѣсти хошѣж чжда твоѣ. Тогда Бѣга не ѿвѣща ничѣто. Тогда Гитъ рѣ къ звѣроу: затвори оуста твоѣ до сѣда, понеже шѣразѣ бжѣи хошѣши разорит'; в ложи своемъ въ вѣки да прѣ-бываѣт'.⁴⁾ И тако прѣбываѣт' въ вѣкы. И прѣидѣ Гитъ съ манкѣ си кѣ раю плачѣщи сѣ и ридажши и кѣпнѣщи къ Боу, посипажши прѣстиж главѣ своѣ. И припоустѣ Гѣ арѣгла Муханла и рѣ Гитѣ: члѣкѣ бжѣи, възкрати сѣ къ своемуу шѣоу, шти приближил' сѣ еѣ днѣ его къ смѣрты и не имаѣ врач'ѣж. И⁵⁾ даде ему три прѣти: пѣг'ги, кедрѣ и кипарисѣ. И възѣ Гитъ прѣти и принѣѣ къ шѣоу своемуу. И видѣ Ядамъ и позна и въздѣхнѣ велики и изѣи сѣбѣ вѣнець и положи на главѣ.

IV. — И призѣа чжда своѣ и енѣчѣта и рѣ къ нимъ Бѣга:⁶⁾ порѣчѣа камѣ, чѣда моѣ, како прѣлѣсти наѣ врагѣ, да не прѣлѣ-ститѣ и ка прѣзѣ законѣ вашѣ. Ядамъ блюдѣше ран, въстокѣ и сѣкѣрьскѣж странѣ. Язѣ Бѣга съблюдаѣхъ къ западоу, полоудне. Ядамъ блюдѣше звѣри мѣжжски поль, азѣ Бѣга блюдѣхъ звѣри

¹⁾ коуторѣ С. — горгонн Б. — горгонн Л.

²⁾ ѿ сѣлѣ и до вѣки клѣти мѣ хошѣтѣ всѣ тѣварѣ С. — клѣти мѣ хошѣтѣ въсѣкѣ языкѣ Л.

³⁾ не помниши ли ты Л.

⁴⁾ закладыаѣ тѣ звѣрю, и въ ложи своемъ да прѣбываѣши до сѣда Л.

⁵⁾ + оукрыши дрѣво ѿ негоже изѣгнанѣ бысть из раѣ Л.

⁶⁾ Разказѣтъ на Ева липсѣа въ Л.

женьскіи поль. Та к'ниде дншволь вж странж ѿкждоу вѣше бѣга, призва змиж къ себѣ и рѣ и посла ж къ м'нѣ дншволь. И прїиде свѣтель велико, пожше ѿ агльскжж, тако и агль, и рѣ къ м'нѣ: вѣ ли краснаа снѣдоуета? И рѣхъ азъ: единно дрѣво рѣ намъ Гѣ не исти, еже и^ѿ посрѣдѣ рай. Дншволь рѣ: много пожалж вась, понеже не разоумѣта нишю; глж ва^м, то дрѣво и^ѿ блжжн вѣсѣ дрѣвѣ, аще снѣста в дрѣва того, то шко бшн бждѣт и свѣтлы бждете тако и аглы. Игдѣ бо снѣдоу ѿ дрѣва тѣ, тогда ѿврьзостѣ жъ шчи мон и выдѣхъ, шко и нага исль и въсплакахъ сж что твори^х. Дншволь же невидимъ бѣ^ѿ. Изъ же събра^х листкии и покрива^х срамотж мож. Понеже шко вѣше раздѣленъ рай, положинж бѣдамоу, а половинж м'нѣ, кое дрѣвѣи вѣше въ (мож) странж, в'се листвиі поврѣже, смокоеница не поврѣже. Възвхъ ѿ листвиіи и прѣпоса^х сж и вънидохъ под дрѣво, ѿ него же снѣдохъ, и възва^х гласомъ великомъ: Ядаме, Ядаме, гдѣ еси? прїиди къ м'нѣ, да ти исповѣмъ чюдо. И прїиде Ядама къ м'нѣ, и азъ ѿврьзоу оуста моиа, и дншволь говорѣше въ м'нѣ в дрѣва и в разоумѣ, еда како с'нѣсть и тон. И снѣде Ядама и ѿврьзоста сж шчи его и видѣ наготж мож и свож, и рѣ ми: в жино, что створи м'нѣ и почто оудалихъкѣ сж ѿ млты вжжж? Тогда оуслишиахомъ глѣ ар'хагла Миханла призываща аглы в'сж и рѣ имъ: тако глѣтъ Гѣ: с'нидѣмъ в'рай да оуслишите сждѣ, гдѣ и^ѿ съгрѣшилиъ Ядама и како да сжж^джъ емоу. И сниде Гѣ на ramoу хироуенимоу и множитко агль пожше немльчинжж ѿк^ѿ) посрѣдѣ рай прѣстолю гнѣ. Ядамово дрѣвѣи цвѣтѣше цвѣтомъ великомъ, мож странж дрѣвѣи оувѣдаше и шналино. И въз'ва Гѣ Ядама. Ядама рѣ: Гѣ, оуслишиа^х глѣ тѣон и оубоизахъ сж, понеже нагъ ис'мь. И рѣ Гѣ къ емоу: кто ти повѣда, шко нагъ еси? шко не еи с'нѣль ѿ дрѣвѣ, его же ти рѣхъ не исти. И пожуа на аглы и сврѣпо гонѣхъ ни. Того ра^д створи на штоуждени ѿ рай, и мы млжши сж глѣхомъ агломъ: помодѣте сж боу. И глѣ Ядама: помлоуи ни, вѣко, шти съгрѣши^х; оумлрди сж в м'нѣ, Гѣ. И тогда вихъ аглы гониши Ядама. Ядама же рѣ: помлоуи мж. Гѣ вѣко, припоусты м'нѣ хранж, како жнеж азъ? Извѣдошж ни агли из рай и затворишж рай ѿ на. Тогда Ядама въпишше глѣши: помлоуи мж, вѣко, и припоустимъ вѣгожханіе, игдѣ хошж створи^т жьрткж боу, да приниемъ кадило. Игль Ишнал, непрѣстано млжши, глѣши: помлоуи, вѣко, прѣвосъз'даніе свое. Гѣ рѣ къ агломъ свон^м: право ли и^ѿ тако патнѣ Ядамоу, како моу и^ѿ

1) + и ста Б.

сѣжден'но, или неправедно иѣ тако? Англіи непрѣстан'но глахъ: праведнѣ иѣ сѣдь твои, вѣко, въ истинѣ праведнѣ. Тогда Гк̄ припоустн емоу вѣгожханіе темнѣнѣ, ладанѣ и ливанѣ.

V. — Бѣдохо^м прѣдъ двери рански^м. Идамь плачущи приникъ къ землѣ вобразомъ лежа и ридаше. И бѣ^ѣ .Б. днен не имахо^м чжсо снѣсти, вѣзалкахо^м велико. Язь Ісв'га възъпнѣ велико: помлоуи ме, твор'че Гіи, мене радъ сико Идамь пати. И глахъ¹⁾ Идамоу: встанн, гій мон, да поище^м хранѣ сѣбѣ; оуже бо дхъ мон въ м'нѣ шмалѣ и соіе мое въ м'нѣ шмалѣло иѣ. Тогда Идамь къ м'нѣ рѣ: приходи^т срѣце мое да смрѣн прѣдамь тебе, нж бож сж, понеже вобразъ твои Бк̄ створи и понеже кашии сж и въпиши къ Бгоу; того радъ срѣце мое не ѡлажчѣши ѡ мене. И вѣста Идамь и шендоховѣ в'сж земж и не шкѣторокѣ снѣсти нишо, тѣкмо иволъ трѣкж сел'нжж. И паки вѣвератнѣши сж намь къ дверемъ ранскимъ, възъпнхо^м млще^ѣ: помлоуи, вѣко творче, тварь свож, припоустн намъ снѣдь. И млнуеѣ сж непрѣстан'но .Бі. д'нен. Тогда слышахо^м архгла Шухила (и) Ишнал млжца сж ш на. И повелѣ Гк̄ архглагоу Ишнлоу, и вѣзеть .Б. чжстен ѡ радъ и да^ѣ намь. Тогда рѣ Гк̄: трнне и вѣщецъ изъ длани твоихъ да нзидѣ^т и ѡ пота своего снѣси; да зрнѣ жена твои тебе и да трепише^т. Пр'хггиль Ишнал рѣ: тако глѣ Гк̄ къ Идамоу: женѣ твож не створи^{хъ} да иѣ тебе на покелѣннѣ, нж да иѣ тебе на послушаннѣ. Паки агла Ишнал повѣсть Идамоу, и ѡлажчи скоти вѣкнѣж вѣши ѡ летжщнхъ и ходжщнхъ и створи днѣи питомо и нарѣ к'сѣкон вѣши имена.

VI. — Тако възътъ волови и вѣзвѣра, да створи сѣбѣ храна. Тогда днѣвольт приде и ста и не да^ѣ Идамоу земж работати и рѣ Идамоу: мои иѣ земнѣа, а бжнѣа сж^т нѣса и рѣи; да аще щѣши мон внѣ^т, да работи земж; аще ли хощѣши бжнѣ вѣти, поди в рѣи. Идамь рѣ: гдѣчѣ сж^т нѣса^ѣ и землѣ^ѣ и рѣи^ѣ) и вѣскъ в'селѣла. Днѣвольт рѣ емоу: не дамь ти земж работати, аще не запишеши м'нѣ ржкописаннѣ свое, да сч мон. Идамь рѣ: кто земн гк̄, тоговь ис'мь азъ и чжда моя. Днѣвольт вѣзрачѣка сж. Идамь бо знаше, іако Гк̄ снннн хощѣть на земж и шелѣщн^ѣ хощѣть въ члѣки вобразъ и попратн хощѣть днѣвольт. И рѣ днѣвольт: запиши м'нѣ ржкописаннѣ свое. И записа Идамь: кто земн гк̄, тоговь и азъ и чжда моя.

VII. — Бѣга рѣ къ Идамоу: встанн, гій, помолн жѣ ш семь къ Боу, да избавнть на ѡ днѣвольт снго, понеже сико патн^ш мѣ^ш

1) глахъ Б.

2) бжнѣа соу^т нѣса и землѣа и морѣ С.

ра^д. Идамъ же рѣ: въ Ѣв'го, понеже каеши съ въ злобѣ сн, и сѣ мое оуслиши^т тж, понеже създ^а тебе Гь̄ ѿ реверь мон^т. Да постим сж .м. д'нен, еда оумлрдит' сж Гь̄ въ нѣ (и припоуститъ на^м разоумъ и животь. Изъ рѣ^т: гй, ти пости .м., азъ пошж .мд. Рѣ Идамъ къ м'нѣ: прииди къ рѣкъ, рекомжж Тигжрь, и помни камикъ великъ и подложи по^д нозѣ свои и кани^д въ краж и шджжн сж водж шко и свнтож до вѣж свож и мѣн Бѣ въ срѣци своемъ и да не изидѣ^т рѣчь изъ оустъ твоих. И рѣхъ: гй, аз' (з)овж къ Бгоу въсѣмъ (срѣциемъ) монмъ. И иде Идамъ къ Ивр'даню и книде въ водж и погрѣзи сж ксь въ водѣ и власн глаки свож, млжшѣ^т Бгоу и млтвы въсилажши. И тоу сндошж^т агы на въсж вѣши, звѣри и скоти и в'сж птици пернатжж станаж шко и стѣна при Идамѣ, млшѣ^т къ Бгоу за Идама. Дншволь приде къ Ѣв'зѣ агльскимъ шбразомъ и свѣтлостиж, слъзи великы шржши по земн, глжши къ Ѣв'зѣ: изиди, Ѣв'го, изъ водж, оуслиша Гь̄ млтви млшн^т въ нѣ и посла мене Гь̄ к тебе да изидѣши ѿ водж. Ѣв'га же позна, шко дншволь и^т, нишо моу не швѣща. Гржджшоу же Идамоу ѿ Ѣрданѣ и шбрѣте слѣдъ дншволовъ и оубош сж да како прѣльститъ Ѣв'гж. Егда видѣ Ѣв'гж въ водѣ стошжж и възра^дува сж и, поимъ шж, извѣ^д ж изъ водж. Тогда гла Идамъ къ Ѣв'зѣ: встанн, изиди и помѣн сж Бгоу, догдѣ .предамъ дхъ мон къ Боу. Тогда Ѣв'га изышѣ^дши па^де шбразомъ къ земн, помѣн сж къ Боу и рѣ: съгрѣши^т ти, Гй, съгрѣшихъ ти, вѣко, прѣд агли твоими и сирафимы шштокрилатнѣми, съгрѣшихъ ти прѣ^д страшнѣмъ прѣстолш^м, съгрѣшихъ ти, Гй, съгрѣши^т ти, въсѣкъ бо грѣхъ мене ра^д створѣ.

VIII. — И приде агль гйкъ къ Ѣв'зѣ и рѣ: встанн, Ѣв'го, Идамъ изиде ѿ тѣла своего и дхъ его прииде прѣ^д Гѣ. И приде Ѣв'га надъ тѣло Идамово и видѣ кадилницж златнж и три свѣщ^н-ницы горжши и сты аглы по^ддржжши^т, и възиде конѣ блгоожханѣа до небъ. И съшѣ^дши^т сж агломъ поклонншѣ^т тѣлоу глжще: стѣа стш^ы, вѣко, прости тварь свож, шко ѿ ржкоу твою и^т. Ѣв'га же видѣ велика чюдеса стошж^д прѣ^д Бгомъ и плака сж съ страхомъ великимъ, и призва сѣа своего Ѣнта и рѣ: моу: встанн ѿ тѣла ѿца своего и прииды да вѣ^дшы чудо, кое не видѣ сж николиже. И вставъ же Ѣнтъ приидѣ^т) и рѣ: моу: възри на лѣво. И възрѣвъ, видѣ въсе воннѣство агль стошши прѣ^д прѣстоломъ и млжшѣ^т глжж: поблоуи, вѣко, тварь свож. И Ѣнтъ рѣ къ матери свои: възри

1) + къ мѣри свои Б:

ѣко сѣнце и лоуна покланѣж сж^т прѣстолоу, млжши^ѡ за ѡца моего
Идама. И рѣ Ѣв'га: гдѣ и^ѡ свѣт^т тѣмь? Рѣ Ёнть къ м'ри своен:
егдѣ вьста ар'хагель Мнханиль млнти сж, оумлакошж всж сили агль-
скыж прѣѣ Гднемь и пакн велнемь глѣмь възвашж глжще: блженн
слѣ гнѣ помноубави тварь свож Идама.

Тогдѣ прѣиндошж аглы, хероуви^м, серафими и възшж¹⁾ Идама²⁾
въ Героуси елато³⁾ и, прославивше его, тоу шмикашж триши. Въ
.ф. же ѡа прострѣтъ Гѣ ржжж, сѣджши на прѣстолѣ, и приж^т
Идама и вждѣ его ар'хагелс Мнханлоу и рѣ емоу Гѣ: в'неси тѣло
его в' ран; дхъ же его да прѣбива^т въ третне^м небѣ^ѡ; тѣло же его
тоу да прѣбиваетъ до възкрѣсенїа моего. Тогдѣ ар'хагель посемь
Идама и принѣ его, гѣ рѣ емоу Гѣ. Пакн Х^ѡс рѣ къ ар'хгдѣ: вниди
в' ран и възми порфирж плашаницж и покри тѣло И^амо^в и прими
масло и прѣлѣи его, такождѣ и тѣло Ивелоко створи при не^м. И
възкѣ Гѣ Идама и рѣ: Идаме, Идаме, гдѣ еси? Тѣло же ѡвѣща:
се азъ, Гн. Гѣ рѣ: тако рѣхъ тебѣ: земѣ еси, въ тжждѣ земж
пакы пондеш.; и пакн на възрнне възкрѣнеши съ възѣмь ро^дм чвѣ-
кымы. И прѣкрты гробъ на .д. страни и възложи его въ гробъ и
прѣклнѣи и рѣ: твоѣ ѡ твои^х тебѣ приннесжт сж.⁴⁾

IX. — Ёв'га же прѣбѣ^ѡ по Идамѣ .с. д'нен, млжши^ѡ (и)
глѣще плачжщїи: Гн Бѣ, ѣко мж еси створилъ ѡ ребра Идамова,
такo и с ним да бждж. И приниче на гржди свож, глжши: Бѣ,
прими дхъ мон. И тоу прѣдѣ дхъ свон къ Бгоу. Приде ар'хгль
Мнханиль къ Ёнтоу и наоучи Ёнта тако⁵⁾ да спастрит м'ре свож.
И придошж трне аглы, възешж тѣло Ёжжїно и погребешж тѣло
еж, гдѣ и тѣло Идамова и Ивелоко, сїа ихъ.⁶⁾ Ар'хгль рѣ Ёнтоу:
такo да спастрншы⁷⁾ всѣкого члка оумиражщаго до възкрѣнїа.
Пакн рѣ емоу: творите памѣт .ф. днѣ и .к. и .л. и в'се по чиноу,
ѣкоже аглы велнм сж съ праведными дшамы. Тогдѣ ар'хгль Ишилъ
прославы Бѣ, глжще: ѣ, ѣ, ѣ алѣш, стѣ Гѣ, испль(нѣ) нѣбо и землж
славы его .: .

¹⁾ + тѣло Б.

²⁾ + и поставнхоу и Б.

³⁾ 'Αχέρουσα λίμνη. — въ Ёроуси елатѣ С.

⁴⁾ + Такождѣ и погребешж Идама съ вѣнцемь, ежѣ бѣ на
главѣ его. Л.

⁵⁾ како Н.

⁶⁾ + И тоу израсте дрѣво из вѣнца, ежѣ бѣ на главѣ Ида-
мовѣ Л.

⁷⁾ да погребант се С.

Съдържание. — Прѣди да съгрѣшатъ, Адамъ и Ева живѣли въ рая и имали всичко по угодата си; тѣмъ било подчинено всичко живо, птици и животни. Но, когато прѣстѣпили божията заповѣдь, тѣ били изпждени и обитавали прѣдъ вратата на рая. Тамъ имъ се родили Каинъ и Авелъ, а слѣдъ братоубийството на Каина, родилъ имъ се синъ Ситъ и друга челядь, всичко 30 сина и 30 дѣщери. Когато станалъ на 930 години, Адамъ заболѣлъ, повикалъ дѣцата си и имъ разказалъ какъ за болестъта му нѣма лѣкъ и какъ, поради прѣгрѣшението, той и всичкото негово поколѣние е обречено на смъртъ. Ева и Ситъ се запжтили тогава къмъ вратата на рая и почнали да се молятъ на Бога да ги пусне въ рая, отдѣто да взематъ маслина за цѣръ на Адама. Архангелъ Михаилъ обаче имъ заповѣдалъ да се върнатъ, защото билъ приближилъ послѣдниятъ часъ на Адама, и прѣдалъ на Сита три клончета — боръ, кедъръ и кипарисъ, които да занесе на баща си. Адамъ, като видѣлъ клончетата, въздъхналъ, защото прозрѣлъ тѣхната тайна, па като ги увиль на вѣнецъ, сложилъ го на главата си.¹⁾ Ева тогава свикала своитѣ чеда и внуци, казала имъ какъ дяволътъ прѣлъстилъ Адама и Ева и ги посвѣтвала да се пазятъ да не бждатъ и тѣ измамени. Тя имъ разказала какъ дяволътъ се прѣсторилъ на свѣтълъ ангелъ и я увѣщалъ да яде отъ разумното дърво, отъ което тя дала и на Адама, какъ слѣдъ туй прѣстѣпниците се видѣли годи и били изпждени съ бой изъ рая. Тѣ седѣли седѣмъ деня прѣдъ рая, плачейки и молейки се за храна. Като прѣмалѣли отъ гладъ, обиходили всичката земя да търсятъ ядене, но като не намѣрили друго освѣнъ трѣва, пакъ се върнали прѣдъ райскитѣ врата и тамъ петнадесетъ деня сѣ се молѣли и ридаели. Молилъ се за тѣхъ и ангелъ Йоилъ, и тогава Богъ имъ отредилъ за прѣхрана седѣмъ дѣла отъ рая, па рекълъ на Адама: „Трѣне и бодили да се раждатъ отъ работата на дланитѣ ти, отъ пота си да се хранишъ, а жена ти да те гледа и да трепери“. На Адама били дадени животни и птици за прѣхрана и волове за оранъ.

Когато Адамъ почналъ да оре земята, дяволътъ се изпрѣчилъ прѣдъ воловетѣ и не му давалъ да работи, казвайки:

¹⁾ Въ други апокрифи се разказва какъ отъ тоя вѣнецъ ще израсте дърво надъ Адамовата глава и ще послужи единъ день за кръстъ, на който ще бжде разпнать Христосъ.

„Моя е земята, а небето и рая сж божи. Ако станешъ мой човѣкъ, ще работишъ земята, ако ли искашъ да си божи, върви въ рая“. Адамъ билъ принуденъ да даде записъ на дявола, че ще бжде неговъ, та да бжде оставенъ да работи. Ева като видѣла, че дяволътъ не ги оставя на мира, рекла на Адама да се помолятъ Богу, дано ги избави отъ тая напасть. Тѣ рѣшили да се молятъ — Адамъ четиридесетъ деня, а Ева четиридесетъ и четири. Ева влѣзла въ водитѣ на р. Тигръ, а Адамъ въ р. Йорданъ, и почнали да се молятъ. Около Адама се набрали всички ангели, птици и животни, па захванали и тѣ да се молятъ за него. Дяволътъ, прѣсторенъ на ангелъ, пакъ се отзовалъ при Ева и я увѣщавалъ да излѣзе отъ водата, защото Богъ вече билъ чулъ молбата ѝ. Тя обаче усѣтила, че това е дяволътъ и не го послушала, докато не дошълъ Адамъ, подалъ ѝ ржка и я извелъ изъ рѣката.

Когато Адамъ умрѣлъ, събрали се ангели около тѣлото му и го кадѣли съ кадилници, а други се молѣли Богу на небето да прости своето създание Адама. Адамовото тѣло било омито отъ ангелитѣ въ Геруското блато, а духътъ му билъ отнесенъ прѣдъ Бога и послѣ въдворенъ въ рая, дѣто да чака до Христовото възкресение. Слѣдъ смъртъта на Адама, Ева ридаела и се молѣла Богу, да прибере и нейния духъ. На шестия день се поминала и тя. Трима ангели положили тѣлото ѝ при Адамовото и Авеловото, за да чака тамъ възкресението Христово.

Историко-литературни бълѣжки. — Разказътъ за Адама и Ева се различава значително по съдържание отъ библейското прѣдание за тѣхъ въ книгата Битие. За живота на първитѣ чловѣци, слѣдъ изпжждането имъ изъ рая, Битието не говори току-речи нищо. Слѣдъ като дава разказа за Каина, Авела и Сита, Библията завършва съ слѣдната лѣтописна бълѣжка: „Откато роди Сита, днитѣ на Адама станаха 800 години; и той роди синове и дъщери. И всичкитѣ дни на Адама, колкото живѣ, станаха 930 години, и умрѣ“ (Битие, V, 5). За Евиния животъ и смъртъ нѣма и поменъ. Тоя краткъ, сухъ и незакржленъ разказъ за прародителитѣ на чловѣчеството не е могълъ да задоволи любопитството на вѣруещитѣ, и тѣ трѣбвало да го дотъкмятъ съ други легенди и да го прѣдадатъ въ завършена форма. И, наистина, такива апокрифни разкази

не закъснѣли да се явятъ въ устното прѣданіе и въ книжината на източнитѣ народи, които приемали основата на библейското Битіе, именно еврейтѣ, нѣкои отъ ностицитѣ, християнитѣ, мохамеданитѣ, както и нѣкои секти на тия вѣрски системи. Така, въ апокрифната книга, наречена Малко Битіе или Книга на Юбилейтѣ, която има еврейски произходъ отъ прѣдхристиянско врѣме, животътъ на Адама и Ева е прѣдставенъ въ по-пълненъ и закръгленъ видъ.¹⁾ Въ книгата, позната въ етиопски и арабски прѣписи съ име Пещеря на съкровищата, или Състезание на Адама и Ева съ сатаната, се описва на дълго живота на първитѣ чловѣци слѣдъ изгнанието имъ изъ рай.²⁾ Въ византийската литература тия апокрифни разкази се явяватъ въ хроникитѣ или въ сборницитѣ съ разнообразно съдържаніе, както и въ апокрифната народна Библия, позната съ името Палея, т. е. Стари завѣтъ (*παλαιὰ διαθήκη*). Отъ византийцитѣ тия разкази минали у българитѣ, а отъ послѣднитѣ и у другитѣ православни славяни и у ромѣнитѣ. На славянска почва нѣкои отъ тѣхъ били прѣработени или допълнени съ нови епизоди. Отъ такъвъ произходъ сж нѣкои отъ прѣписитѣ на нашия разказъ за Адама и Ева.

Интересно е, дѣто въ най-стария — Бѣлградски прѣписъ на разказа, отъ XIV в., се казва, че той е взетъ отъ Палеята (*Ѡ палеи*). Това посочване е отъ капитално значеніе за нерѣшения още въпросъ за произхода на Тълковата Палея, която Истринъ смѣта за руско произведение, а Шахматовъ за старобългарско. Съ обнародването на славянската Историческа Палея и на нейния грѣцки първописъ, въ които не личи разказа за Адама и Ева въ тая форма, въ която се изнася тукъ, въпросътъ, подигнатъ отъ Шахматова, заслужава по-голѣмо внимание.³⁾ Остава да се види, отъ каква именно Палея е

¹⁾ Малкото Битіе бѣ издадено и прѣведено, по етиопския текстъ, отъ *A. Dillmann. Kufäll, vel liber Jubilaeorum aethiopice. Kiliae et Londonii 1859.* Прѣводъ въ *Jahrbücher der Biblischen Wissenschaft, 1849 г. стр. 230—255, и 1850—1851 г., стр. 1—70.* — Руски прѣводъ по Дилмана направи *А. Смирновъ*, Книга Юбилеевъ или Малое Бытіе. Казань 1895.

²⁾ Френски прѣводъ у *Migne, Dictionnaire des apocryphes. Paris 1856, т. I, 297 сл.*

³⁾ Срв. *А. Поповъ*, Книга бытіа небеси и земли (Палея историческая) съ приложеніемъ сокращенной Палеи русской редакціи. Москва 1881. — *Ив. Ждановъ*, Палея (Кіев. Унив. Извѣстія, 1881 г.). — *М. Н. Сперанскій*. Исторіјска палеја, њени преводи и редакціје у старој словенској книжевности

могълъ да бжде взетъ славянския или грѣцки текстъ, въ който се е намиралъ въпросниятъ разказъ.

Въ тия си бълѣжки ние ще се спремъ главно на ония елементи въ разказа, които се отклоняватъ отъ правовѣрното библейско гледище и особено на такива, които идатъ отъ богомилството. Отъ такъво естество е напр. легендата за моленето на Адама и Ева въ водата. Тя ще да е, споредъ насъ, отъ сабейско-мандаитски произходъ. Сабейцитѣ или водокръстителитѣ (на арамейски *саба* ще рече потопяващи се въ вода, кръстителитѣ) били самаританска секта отъ прѣдхристиянско врѣме, която се явява край Йорданската областъ. Йоанъ Кръстителъ вѣроятно е принадлежалъ къмъ нея. По-късно сабейцитѣ се вѣстятъ и въ Месопотамия и по долния Тигъръ и Ефратъ, дѣто се отъждествяватъ съ назорейцитѣ. Въ Корана се поменаватъ като близки на юдейството и християнството. Къмъ тѣхъ се приближавали и мандаититѣ (на арамейски *манда* ще рече знание, *γνῶσις*) въ долния Вавилония. Учението на тия секти било смѣсица отъ еврейски, гностически, вавилонски и християнски идеи. Общо у тѣхъ било вѣрването, че душата може да се прѣчисти и възроди чрѣзъ водата. Тѣ се молѣли край водитѣ и се кжпѣли въ тѣхъ.¹⁾ Мандейската Книга за Адама, която е най-обширната повѣсть на тая тема, съдържа редъ вѣсти за първитѣ чловѣци, нѣкои отъ които сж отразени и въ нашия разказъ за Адама и Ева. Въ старобългарския разказъ се говори какъ, слѣдъ прѣгрѣшението, животнитѣ не само не се подчинявали на Адама и Ева, но дори искали да ги изѣдять поради прѣстѣпленieto имъ. Ситъ се спасилъ отъ яростта на звѣра котуръ, само когато му припомнилъ, че човѣкъ е образъ божи и че посегателството върху него значи противене на Бога. Когато, слѣдъ дълги молби и разкаяние, на първитѣ чловѣци било отредено мѣсто за поминѣкъ и имъ били дадени нѣколко животни

(Споменик XVI, 1892 г.). — *A. Vassiliev*, *Anecdota Graeco-Byzantina*. Mosquae 1893, стр. 188—292. — *В. М. Истринь*, *Изслѣдованія въ области древне-русской литературы*. Спб. 1906, стр. 70—198. — *А. А. Шахматовъ* *Толковая Палей и русская лѣтопись (Сборникъ по Славяновѣдѣнiю. I, 1900 г. 271 сл.)*. *К. К. Истоминоъ*, *Къ вопросу о редакціяхъ Толковой Палей (Изв. отд. р. яз. и слов. Имп. Ак. Н., т. X, ч. I, 1905 г.)*.

¹⁾ Срв. за тѣхъ: *W. Brandt*, *Die Mandäische Religion*. Leipzig 1889. — *D. Schwolson*, *Die Ssabier*. St. Petersburg 1856. — *W. Brousset*, *Hauptprobleme der Gnosis*. Göttingen 1907.

и птици, Адамъ имъ далъ имена, и тѣ останали да живѣятъ мирно при него. Въ мандейската Книга за Адама намираме слѣдното подобно мѣсто: „Адамъ рече на Бога: Господи, ти ни създаде и постави въ рая. Прѣди да ти съгрѣша, ти приведе прѣдъ менъ всички животни, за да имъ дамъ имена . . . Но сега, като прѣстѣжихъ твоя законъ, всички животни ще настанатъ срѣщу менъ, да ме изѣдатъ, както и срѣщу Ева, твоята рабиня, и моятъ животъ ще изчезне, отъ лицето на земята . . . И като се смили Богъ и разбра, че Адамъ е правъ, защото дивитѣ звѣрове ще да ги разкъсатъ, заповѣда на звѣроветѣ и на птицитѣ и на всичко движеше се по земята да отидатъ при Адама, да се спогодятъ съ него и да не правятъ никакво зло нито нему, нито на Ева, нито на праведницитѣ отъ Адамовото поколѣние.“¹⁾

Сцената за моленето на Адама и Ева, потопени единиятъ въ р. Йорданъ, другиятъ въ р. Тигъръ, припомня обряда на сабейцитѣ и мандейцитѣ при и въ водитѣ и пжтуването имъ къмъ р. Йорданъ съ сжщата цѣль. Въ мандейската Книга за Адама срѣщаме слѣдния съотвѣтенъ пасажъ: „Сатаната, врагътъ на доброто, като подири Адама и Ева въ пещерята и не ги намѣри, търси ги и ги намѣри застанали прави въ водата, па си рече: Адамъ и Ева сж влѣзли въ водата да се молятъ на Бога, за да имъ опрости грѣшката и да ги повърне въ по-раншното положение, но азъ ще ги докарамъ подъ властѣта си, като ги измамя да излѣзатъ изъ водата, и по тоя начинъ молбата имъ нѣма да бжде изпълнена. Врагътъ на доброто не отиде при Адама, а къмъ Ева, па като се прѣстори на божи ангелъ . . . каза ѝ: „Бжди радостна и се възвесели, защото Богъ ви чу. Той ме проводи да ида при Адама и да му занеса приятната вѣсть за спасението . . . И Адамъ, обрадванъ за своето възстановление, ме изпрати при тебъ, за да те повикамъ и те увѣнчая съ свѣтлина . . .“ И когато Ева чу тия думи, зарадва се и, като повѣрва на знака на сатаната, излѣзе отъ водата.“²⁾ Това сабейско прѣдание е било широко разпространено на изтокъ. Посочвало се е дори, както ще видимъ по-долу, мѣстото на р. Йорданъ, дѣто се молѣлъ Адамъ и дѣто по-късно е трѣбвало да се кръсти

¹⁾ Dictionnaire des apocryphes, I, 300—301.

²⁾ Пакъ тамъ, ?¹⁰

Исусъ. Прѣдакието, освѣнъ въ нашия разказъ за Адама и Ева, се е отразило и въ книгата Разумникъ (Бесѣда на тримата светители), въ единъ отъ славянскитѣ прѣписи на който четемъ: *Бгда покаа сѧ въ Тигрѣ рце Бѣва, а ѿдамаъ прииде на Нирданаъ, кѧа сѧ и югрузи сѧ на Нирданѣ рцеѣ. Тоу бо совраша сѧ звери и скоти и всѧ птици пернатыѧ и вси аѧгли гѧи плакахоу сѧ къ Богу, гдѣ каеъ сѧ ѿдамаъ и плака сѧ горько. Тогда виде море ѿдама и побже Брданѣ, возврати сѧ вспѧтъ. Того ради къ томѣ мѣсти прииде Гдѣ нашъ Исусъ Христосъ крестити сѧ.¹⁾ Тая легенда, малко прѣиначена, е вмѣстена и въ латинската версия за Адама и Ева; тя липсва обаче въ гръцката.²⁾ — Въ свръзка съ култа на мандейцитѣ къмъ водитѣ и съ вѣрата имъ въ духовно очистителното дѣйствиe на водата ще стои и епизодътъ въ нашия разказъ за тройното омиване на Адамовото тѣло отъ ангелитѣ въ Геруското езеро (тогда прѣидоша аѧлы, хероуки^м, серафими и казаша (тѣло) ѿдама (и поставихоу и) къ Героуснѣ блато и, прославнише го, тоу шлнхѧхъ трици).³⁾*

Богомилскиятъ елементъ въ нашия разказъ се заключава въ мотива за Адамовия записъ. Тоя мотивъ се гради на богомилското учение, споредъ което Богъ е господарь на небето, на невидимия миръ, а Сатанаилъ — на земята. Адамъ, за да бжде оставенъ да живѣе на земята и да я обработва, бива принуденъ да даде записъ на дявола, че ще бжде неговъ човѣкъ. Ето тая легенда въ новобългарски прѣводъ отъ нашия старобългарски текстъ: „И тѣй, Адамъ улови воловетѣ и почна да оре, за да си изкара прѣхраната. Тогава дяволтъ дойде и заста на (прѣдъ воловетѣ) и не даде на Адама да обработва земята, като му рече: Моя е земята, а божи сѧ небесата и раятъ; ако искашъ да си мой, работи земята, ако ли пѣкъ искашъ да си на Бога, върви въ рая. Адамъ каза: Небесата, земята и раятъ и всичката вселенна сѧ на Бога. Дяволтъ му рече: Не ти давамъ да орешъ земята, ако не

1) Мсб. X, 137.

2) За латинската и гръцка версии срв. по-долу, стр. 226.

3) Въ съответния гръцки текстъ стои *εις την Γερουσιαν λίμνην*. Тишендорфъ поправя името на *Ἀχέρουσα λίμνη*, както то се срѣща въ апокрифния Павловъ Апокалипсисъ. *C. Tischendorf, Apocalypses apocryphae. Lipsiae 1866*, стр. 51. Въ славянския прѣводъ на тоя Апокалипсисъ, познатъ съ име Павлово Видѣние, срѣщаме, както е напр. въ Тиквешкия ржкописъ, на *незрѣкъ Херосинци^м*. Павелъ, като прѣплавалъ съ златенъ корабъ прѣзъ това Херосинско езеро, влѣзълъ въ Христовия градъ. Мсб. IX, стр. 107.

ми дадешъ записъ, че си мой. Адамъ тогава отговори: Който е господарь на земята, неговъ ще бжда азъ и моята челядь. Дяволътъ се зарадва. Адамъ обаче знаеше, че Господь ще слѣзе на земята, ще се облѣче въ чловѣчески образъ и ще смаже дявола. И каза дяволътъ: Дай ми сега своя записъ. Адамъ написа: Който е господарь на земята, неговъ ще бжда азъ и моята челядь'.

Мотивътъ за Адамовия записъ, или договоръ между Адама и дявола, е доста разпространенъ въ славянската апокрифна книжнина и устни прѣдания. Току-що приведения най-старъ вариантъ на мотива (Адамъ става човѣкъ на дявола, при условие да може да работи земята) срѣщаме, освѣнъ въ горѣпоменатитѣ версии на разказа за Адама и Ева, още и въ разказа за Тивериадското море, за който ще стане дума по-долу. Въ единъ втори вариантъ, познатъ по руската разколнишка книжнина, Адамъ дава записъ на дявола, съ условие тоя да излѣкува Ева отъ страданията, които ѝ причинявалъ синъ ѝ Каинъ. Каинъ билъ роденъ уродливъ, съ 12 змийски глави на гърдитѣ и на челото си. Когато майка му го кърмѣла, тя много страдаела и отъ мжка окраставѣла. Дяволътъ прѣмахналъ отъ Каина змийскитѣ глави, а Адамъ далъ записъ, като отпечаталъ върху бѣла каменна плоча натопенитѣ си въ козя кръвь ржцѣ. Дяволътъ поставилъ записа-плоча съ змиитѣ, които да го пазятъ, въ р. Йорданъ. Исусъ, при кръщението си въ р. Йорданъ, смазалъ змийскитѣ глави. Тогава дяволътъ отнесълъ плочата въ ада, но тя била счупена отъ Исуса, който слѣзълъ въ пъкѣла и освободилъ човѣшкитѣ души, като ги поставилъ въ рая.¹⁾ Споредъ трети вариантъ, Адамъ далъ записа на дявола, за да получи свѣтлина, каквато нѣмало извѣнъ рая. Дяволътъ скрилъ записа подъ камѣкъ, въ р. Йорданъ, дѣто единъ день ще се кръсти Христосъ.²⁾ Въ други разкази, както ще видимъ по-нататѣкъ, договорътъ се сключва между Бога и Сатанаила.

Мотивътъ за Адамовия записъ е миналъ у славянитѣ отъ изтокъ, дѣто го намираме още прѣзъ VIII в. въ прѣданията на палестинскитѣ прѣдѣли. Той е билъ използванъ

1) Обнародвано у *Н. Тихоцравова*, Пам. отреченной рус. литературы I, стр. 16—17.

2) Обнародвано у *А. Пичинъ*, Пам. стар. рус. литературы, III, стр. 1—3; записътъ, стр. 2, стълбецъ 2.

въ редъ християнски пѣснопѣния и въ черковната живопись при изображение на Исусовото кръщение. Козма, епископъ въ Маюма (Финикия), отъ VIII в., и Йоанъ Дамаскинъ, който е монашествувалъ въ палестинския манастиръ Св. Сава, сж знаели прѣданието за записа, защото го споменаватъ въ своитѣ богоявленски тропари. Козма напр. казва: „Господь, царьтъ на вѣковетѣ, чрѣзъ струитѣ Йордански обновява изтлѣвшия Адама и съкрушава загнизденитѣ (тамъ) змийски глави“.¹⁾ Прѣданието за записа се пазѣло въ Палестина и по-късно, както това знаемъ отъ Максима Грекъ (XVI в.)²⁾ и особено отъ Арсения Солунски, който живѣлъ дълго врѣме въ Светата земя. Арсени разказва, че на брѣга на р. Йорданъ още стоялъ камѣка, на който личели Исусовитѣ стѣпки, а подъ камѣка се виждали коститѣ на змията, която пазѣла Адамовия записъ (рѣкописаніе ѿ Адама).³⁾ Прѣданието минало и въ черковната живопись. Въ стари фрески и мозаики съ кръщението, Исусъ стои на четвъртата плоча, изподъ която се подаватъ змийски глави; на други картини, при нозѣтъ на Исуса стоятъ змии съ човѣшки глави⁴⁾. Въ българския илюстрованъ рѣписъ (XIV в.) на Манасиевата хроника, сега въ Ватиканската Библиотека, царь Иванъ Александъръ е прѣдставенъ между Исуса и лѣтописеца Манасия. Исусъ е изобразенъ стѣпилъ на четвъртата плоча. Не знаемъ дали тоя символъ има връзка съ горнята легенда: Исусъ върху плочата като избавителъ на чловѣчеството отъ дяволскитѣ козни.

1) Срв. други цитатъ отъ тропаритѣ на Козма и на Йоана Дамаскина у *Порфирьевъ*, Апокр. сказанія о ветх. лицахъ и событіяхъ. Спб. 1877, стр. 42.

2) Сочиненія Максима Грека, т. I, 533—541.

3) *И ѿ Иерлима до Ирдана кѣ мили, гдѣ Хѣ крѣтилсѣ, тоу ѣ цркъвъ Сѣтъ Іванъ Прѣтча манастиръ, а на брѣзѣ Ирдана камѣнь знати стопы Хѣвъ на немъ* (вар. на камѣне тем; другъ вар. и до сѣ дни), а по тѣмъ камѣнемъ кости змійкы видѣти, что блюлъ рѣкописаніе ѿ Адама. В. П. Адрианова, Хождение Арсенія Селунскаго (Извѣстія отд. русскаго яз. и сл., т. XVIII, 1913 г. ч. 3-я, стр. 217). По-рано мислѣха, че Арсени е билъ руски богомолецъ отъ XVII в. и го смѣсваха съ Арсения Сухановъ. Сега обаче се откриха рѣписи отъ неговото Хождение отъ XVI в., едни отъ тѣхъ на българска редакция. Адрианова, като има прѣдъ видъ прозвището на Арсенія — „Солунски“, както и нѣкон лексикални особености на съчинението му, приема, че авторътъ е билъ грѣкъ или българинъ отъ Солунъ. Липсватъ обаче данни да се опрѣдѣли кога именно той е живѣлъ.

4) *Didron*, Manuel d'Iconographie chrétienne. Paris 1845, стр. 164.

Какъ е миналъ мотивътъ за записа въ българския апокрифъ за Адама и Ева? За уяснение на тоя въпросъ могатъ да ни помогнатъ слѣднитѣ данни и съображения. Разказътъ за Адама и Ева е познатъ въ византийската и въ срѣдне-вѣковната латинска литература. Гръцката версия се съдържа въ така наречения Апокалипсисъ на Мойсея, обнародванъ отъ Тишендорфа и озаглавенъ *Διήγησις καὶ πολιτεία Ἀδάμ καὶ Ἐβας τῶν πρωτοπλάστων.*¹⁾ Българската версия отговаря изобщо на гръцката, но се и различава отъ нея. Нѣкои епизоди липсватъ въ гръцката версия, а други сж изложени малко друго-яче; трети пъкъ се покриватъ буквално. А това показва, че Тишендорфовиятъ текстъ не е служилъ за основа на българската версия. Двата характерни мотива въ разказа, които разгледахме по-горѣ, именно моленето въ водата и записътъ Адамовъ, липсватъ въ гръцката версия. Гръцкиятъ разказъ се срѣща и отдѣлно въ други ръкописи, както напр. въ сборникъ отъ XV в., на Кастамонитския светогорски манастиръ (*Διήγησις καὶ πολιτεία Ἀδάμ καὶ Ἐβας τῶν πρωτοπλάστων*) и въ сборникъ отъ XVI в. на Дохиарския светогорски манастиръ (*Διήγησις περὶ Ἀδάμ καὶ Ἐβας*).²⁾ Латинската версия, озаглавена *Vita Adæ et Evæ* и издадена отъ W. Meyer,³⁾ се отдалечава още повече отъ българската, ако и въ нея да е помѣстенъ епизодътъ за моленето въ водата. И тамъ липсва епизодътъ за Адамовия записъ. За образецъ на българската версия ще да е служилъ, слѣдвателно, нѣкой другъ, още непознатъ гръцки разказъ, части отъ който се срѣщатъ и въ Тишендорфовия текстъ и които напълно се покриватъ съ българския прѣводъ въ подробности и езикъ. Българскиятъ прѣводачъ на разказа за Адама и Ева е използвалъ даденъ гръцки текстъ, като е прибавилъ къмъ него и епизода за записа, познатъ вече въ прѣданията на християнския изтокъ. Дуалистичниятъ елементъ въ епизода за записа, споредъ който господаръ на небето е Богъ, а дяволътъ е на земята и на человѣка, напълно отговаря на богомилското учение. Споредъ това, прѣработвачътъ на българската версия трѣбва да е изхождалъ отъ богомилска

¹⁾ C. Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*. Lipsiae 1866, стр. 1—23.

²⁾ S. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*. Cambridge, I, 1895, № 450, 2788.

³⁾ *Abhandlungen der philos.-philol. Classe der kön. bayerischen Akademie zu München*, XIV (1876 г.), III Abtheil., стр. 187—220.

срѣда или е билъ запознатъ съ богомилскитѣ книги и легенди.

За отражението на мотива за Адамовия записъ въ българската народна словесность срв. въ втората часть на тая книга. И въ по-късната българската прѣводна литература срѣщаме единъ по-далеченъ паралелъ на мотива за записа. Той нѣма нищо общо обаче съ Адама, а стои по-близу до обезсмъртениа отъ Гьоте мотивъ, въ който Фаустъ продава душата си на дявола. Той се е отразилъ въ 23-то и 25-то чудо на Хаджи Якимовата книга Чудеса прѣсвятяя Богородици. Будиный 1817 г.¹⁾

Дѣтство Исусово.

Ржкописи и издания. — Групата апокрифни епизоди за дѣтинството на Исуса сж извѣстни въ науката обикновено съ названието Томино Евангелие, по името на псевдоавтора имъ Тома, или пъкъ сж озаглавени Евангелие за Дѣтството (Исусово). Ни единъ обаче отъ славянскитѣ прѣписи не познава тѣзи заглавия; тѣ си служатъ съ надслова „Дѣтство“ или „Младенчество“, който и ние възприехме. Намъ сж извѣстни слѣднитѣ славянски ржкописи и издания на тоя апокрифъ: 1) Сборникъ на А. И. Яцимирски отъ XIV в., българска редакция, писанъ, споредъ една бѣлѣжка, въ Ловечъ, при царуването на Ивана Александра и сина му Михаила Асѣня, т. е. прѣзъ втората четвъртъ на XIV в.²⁾ Статията, л. 175—181^б, почва: *Дѣтство ꙗкоу нашоу ꙗкоу Христа. ѿ чѣмъ бѣше . . . Избраннѣи възвѣстихъ, ѿзъ ѿ ѿма Асѣльтѣни, въскъ ѿ мѣзыкъ кратѣи, видѣхъ дѣтство ꙗкоу нашоу, ѿже сътвори величество Гѣ...* Тя бѣ обнародвана, съ студия къмъ нея, отъ *Яцимирскій*, Изъ славянскихъ рукописей. Тексты и замѣтки. Москва 1898, стр. 92—143. — 2) Хлудовски сборникъ отъ XIV в., сръбска редакция, на л. 200^б—206. Статията почва: *Чтѣнии дѣтства*

¹⁾ На това прѣвъ обърна внимание *Н. А. Начовъ*, Мсб. X, стр. 97—98.

²⁾ Твърдѣ е вѣроятно, сборникътъ да е прѣписъ отъ по-ново врѣме, защото широко проведената въ него употреба на надреднитѣ знакове и ударенията почва едва прѣзъ Евтимиевската епоха. Само два-три паметника прѣди Евтимия иматъ ударения и то въ твърдѣ ограниченъ размѣръ. Самата бѣлѣжка за Ивана Александра е писана по-късно, прѣзъ XVII в. Нѣмахме на ржка фотографска снимка отъ ржкописа, за да се произнесемъ по-опредѣлено за неговата дата.

- Іе Хвѣ. Ѡ' бл҃ген. Изъ Ѡма ісхѣтѣниинъ избраннѣ възкѣстнхъ
 вѣмъ вѣсѣмъ въ градѣ Іерлѣмѣ, еже творѣши Іѣ нашъ Іе Хвѣ зна-
 мѣнна и чюдеса, рожѣи се въ странѣ жидов'сцѣмъ Ендлѣмѣ,
 въ градѣ Назарѣте. Обнародва я А. Поповъ, Описание рукописей
 Хлудова. Москва 1872, стр. 320—325. — 3) Сборникъ отъ
 XIV в., сръбска редакция, принадлежащъ нѣкога на П. Срет-
 ковичъ. Статията издаде С. Новаковић (Starine VIII, 1876 г.,
 стр. 48—55): Младѣньство Господа Бога и спаса нашего Іс. Хри-
 ста. Ѡтѣче благослови. Изъ Ѡма избраньными ісраильтѣниинъ въз-
 кѣстнхъ вѣсѣмъ отъ изыкъ, братиѣ, видѣти дѣтство, гда съ-
 творѣ вѣличіи Господь нашъ Ісусъ Христосъ, рожден се въ градѣ
 Назарѣтѣ отъ дѣвы Маріи, иже града владычества іствъ. —
 4) Сборникъ отъ XVI в., сръбска редакция, съ слѣди отъ бѣл-
 гаризми, употрѣбяванъ въ България, сега въ Соф. Нар. Би-
 блиотека, № 309. Статията, л. 56^б—69, почва: Дѣтство Іѣ
 нашего како расте и чюдеса твораше по вѣсі днѣ растѣмъ. Ѡ' бл҃вы.
 Изъ Ѡма ісхѣтѣниинъ іже ѡ изыкъ, братіе, вѣдите дѣствѣа, іже
 сътвори вѣліе чюдѣ Іѣ нашъ Іе Хвѣ рожѣи се въ странѣ, іже на-
 рицѣт се Ендлѣмѣ, въ градѣ Назарѣта. Обнародва я А. С. Ар-
 хангельскій, Къ исторіи южнославянской и древнерусской апо-
 крифической литературы. Спб. 1899, стр. 2—10 на отдѣлния
 отпечаткъ отъ Извѣстія отд. р. ез. и сл. Имп. Ак. Н., т. IV
 (1899 г.), кн. 1-а. По-точно я издаде П. А. Лавровъ, Апокри-
 фическіе тексты, стр. 111—118 (Сборникъ отд. р. яз. и слов.
 Имп. Ак. Наукъ, т. LXVII, 1901 г.). — 5) Сборникъ отъ XVI в.,
 въ сбирката на Ундолски, въ Румянцевскія музей, № 1253,
 руска редакция. Статията, на л. 52—56^б, почва: Чюдеса і дѣл-
 нѣа Іѣ нашѣго Іеа Хвѣ. Чудо а. Извѣстнѣ избраннѣа азъ Фома
 іильтѣниинъ вѣсѣмъ оубо лзыкомъ, братіе, видѣти чюдеса и дѣл-
 нѣа и дѣтства, еже сътвори вѣличіе ежіе Іѣ нашъ Іе Хвѣ, ро-
 жѣи се во странѣ іишѣ, иже нарицѣт се Ендлѣмѣ, градъ Назарѣтѣ,
 еже о владыцѣтѣ. Издадена отъ М. Н. Сперанскій, Славянскія
 апокрифическія Евангелія. Москва 1895, стр. 102—105. —
 6) Сборникъ отъ XVIII в., въ Рум. музей, № 1244, руска редак-
 ция, на л. 12—16^б. Статията, обнародвана въ сжщото съчи-
 нение на Сперански, стр. 99—101, почва: Чудо о Господѣ
 нашемъ Ісусѣ Христѣ (липсва бѣлѣжката за псевдоавтора
 Тома). Бившу Господу нашему Иисусу Христу еще сущу во
 двохъ лѣтѣхъ возраста своего играюще въ ричищахъ со
 жидовскими дѣтми и сотвори дванадесѣть птицъ отъ калу. —

7) Два късни южноруски текста, XVIII в., обнародва *Ив. Франко* въ лвовското списание „Жите і Слово“, 1894 г., мартъ и априль, стр. 222—233.

Сравнителното разглеждане на посоченитѣ славянски текстове помежду имъ, както и по отношение къмъ гръцкитѣ,¹⁾ ни довежда до слѣднитѣ заключения: 1) първитѣ петъ славянски прѣписа, които сж отъ XIV—XVI в., сж прѣводъ отъ гръцки; другитѣ три прѣписа отъ XVIII в. сж прѣработки на славянска почва. 2) Съдържанието, подробноститѣ, редътъ на чудесата и езикътъ показватъ, че първитѣ петъ прѣписа идватъ отъ отдѣлни, може би пакъ петъ, прѣводи. 3) Всички тия прѣводи сж били направени на български; сръбскитѣ и руски прѣписи издаватъ български езиковни особености.²⁾

1) Сперански и Яцимирски, въ горѣпоменатитѣ тѣхни трудове, сж съгласни въ слѣдното: 1) славянскитѣ текстове сж прѣводъ отъ гръцки; 2) славянскитѣ текстове не сж прѣводъ отъ сега извѣститѣ гръцки версии, а отъ други, непознати. Сперански, когато и не знаеше прѣписа на Яцимирски, пакъ приемаше, че славянскитѣ прѣписи идатъ отъ единъ началенъ български прѣводъ. Яцимирски намира, че имало нѣколко славянски прѣвода, съответствуещи на различни гръцки текстове, и че славянскитѣ прѣписи не се подаватъ на групировка.

2) Така, въ сръбския Хлудовски прѣписъ отъ XIV в. забѣлзваме слѣднитѣ българизми: За началната и послѣдната букви на азбукето е казано: Ѡ азъ до в (ἀπό τοῦ ᾠ ἕως τοῦ ω). Послѣдната буква въ сръбската азбука не е била в, а това в е сръбска замѣна на ѡ, което е дѣйствително послѣдня старобългарска буква. Сръднебългарската смѣна на носовкитѣ ж и ѡ се отразила въ Хлудовия прѣписъ въ неправилната за сърбитѣ форма гѡи вм. гѡю (истинноу, оучитѡю, гѡи), идеща отъ сръднебългарското гѡгѡльъ вм. старобългарското гѡгѡльъ. Така и въ не трѣпи оугѡдѡти вьстрѡти вѡ (οὐ φέρω τὸ αὐστηρὸν τοῦ βλέμματός αὐτοῦ), формата трѣпи вм. трѣплю иде отъ сръднебългарското трѣпѡ (старобълг. трѣплѡ). Въ повѣжда ми азѡу сѡлъ (εἰπέ μοι τοῦ ἀλφα δύαμι), вин. падежъ сѡлъ вм. сѡлоу е отъ сръднебългарското сѡлѡ (= сѡлѡ). Сръбскиятъ прѣписвачъ, повлиянъ неволно отъ българския изводъ, е оставилъ тукъ-тамъ носовкитѣ: оучитѡлѡ, спѡде сѡ и др. Сперански посочва българизми и въ графиката на паметника. — Новаковичевиятъ сръбски прѣписъ отъ XIV в. сжщо така издава слѣдитѣ на българския оригинал. Въ азъ наоучоу ти прѣмоудроусти, иже ниъ никто не вѣсть, относ. мѣст. илѡ вм. юже въ вин. пад. отразява сръднебългарска юсова смѣна ѡже (староб. ѡже). Формитѣ прозрѡтъ вм. прозритѣ, прослышоутъ вм. прослышитѣ идатъ отъ сръднебългарскитѣ прозрѡтъ (старобълг. прозрѡтъ), прослышѡтъ (старобълг. прослышѡтъ). Българизъмъ е и смѣсането на аориста съ имперфекта: вѡзѡтѡкѡу, ослѣпѡкѡу, падохѡу, думата голѡкъ и др. — Третиятъ прѣписъ сръбска редакция, въ Соф. Нар. Библиотека, и той иде отъ български изводъ Лавровъ (Апокрифическія тексты, XX-XXI) вече посочи слѣ-

4) Архаични думи и форми показватъ, че нѣкои отъ прѣводитѣ ще да се отнасятъ може би къмъ старобългарската още епоха.¹⁾

Текстъ. — За нашето издание взехме срѣднебългарския прѣписъ на Яцимирски. Епизодитѣ, които липсватъ въ него, надомѣстваме изъ Хлудовския прѣписъ (X). Посочванията изъ другитѣ текстове обозначаваме: Н (Новаковичевъ), У (Ундолски), С (Софийски). Гръцкитѣ паралели сж дадени по послѣдното издание на така наречената първа гръцка версия, печатана въ сбирката на *H. Hemmer et P. Lejay, Textes et documents pour l'étude historique du christianisme. Evangiles apocryphes. I. Paris 1911*, стр. 162 сл. Въ сжщата сбирка (*Evangiles apocryphes, II, Paris 1914*) сж печатани арабската, арменската, сирийската и латинска версии.

Дѣтанѣ и дѣтство Гѣ нашегѣ Іу^ѡ Ха^ѡ.

Ѡче бѣви .:.

I. — Избранныи възвѣсти^х, азъ Ѡма ислѣтѣнѣ, въскѣ^х ѡ азыкѣ братѣе, видѣ^х дѣтство Гѣ нашего, иже сътвори величество Гѣ и стѣтъ, рѡди бо сѣ въ странѣ нашии, иже нарицайтъ сѣ Бидлѣмъ, въ градѣ Назарѣтѣстѣмъ, иже въ влѣствен то^м.

II. — Ѡтроца Ісѣ, четырѣмъ²⁾ лѣто^м бывъ, и дѣжоу бывшоу, играше въ мимохоженіи рѣчиць дѣжѣвны^х, текжшѣн^х въ мжтны^х събираше и^х въ ѣдинж строуж, и аѣе чисты и^х творѣше слоко^м тѣкмо, а не дѣло^м, покѣлѣваж и^м. Паче възѣ^м ѡ брѣнѣа мжкѣкъ калъ и сътвори ѡ него дкандѣсѣте птиць. Бѣше сжбота ѣѣа творѣше и играше, и многы дѣти тѣ бѣхж съ ни^м и играхж.

дитѣ на българския му оригиналъ, като: лежѣще (срѣднебълг. лежѣще, старобълг. лежѣще), лѣжѣща, прѣдстоюще; формитѣ рекохѣ (бълг. рекохж), зачехоу сѣ, въ градѣ Назарѣта и др. — Рускиятъ прѣписъ отъ XVI в. съдържа сжщо така българизми, които посочи Сперански (Слав. апокр. Евангелія, 51) и които говорятъ за български оригиналъ.

¹⁾ Архаизмитѣ посочи Сперански (Слав. апокр. Евангелія, 48 сл.)

²⁾ Въ всичкитѣ гръцки и славянски прѣписи, съ изключение на късноруския отъ XVIII в. въ Румянц. музей, дѣто Исусовитѣ години сж *два*, е дадево числото *пет*. Нашиятъ текстъ тукъ се схожда съ Парижкия латински прѣписъ, дѣто сжщо имаме *четири* (*Thilo, Codex apocryphus, I, стр. CXI*). Въ латинския прѣводъ на Псевдо-Матѣя стои сжщо *четири* (*Evangiles apocryphes, I, стр. 124*). Въ арабската версия годинитѣ сж посочени *седѣмъ* (*Ev. apocryphes, II, стр. 44*).

И видѣвши жидове, ѣже творѣше игражци, шѣше и повѣдашъ ѡцѣго Ивсифъ, глѹще: сѣ штрокъ твои играеть въ рѣчници тамо, въземъ брнїе и сѣтвори .ѣи. птиць, и скврѣни^т сж^тж. И прише Иосїфъ на мѣсто и видѣ Іса и призва ѣго, глѡ: почто сїе твоиши въ сж^тж, нѹже не доѣонть творити? Исс же съплескавъ ржками и възвпнѣвъ птица^м и рѣ: възлетѣте и помнѣте живы сжци! И злетѣшъ птица^м и идошъ зовжци. И видѣвши къси и оужасошъ^ъ въ коупѣ сѣшѣше сѡ и възвѣстишъ инѣма, и видѣшъ знаменїе, ѣже сѣтвори Исс.

III. — Енѣ же Янны книжника бѣше съ Ивсифомъ тѣ, и въземъ вѣж врьбовж и раскази ѣмѣ вкрѣкы, и истикошъ воды изъ ннѣже вѣ събраль. Штроче же Исс видѣвъ бывшее и негодова и рѣ ѣмоу: содомитѣ нечѣстивѣ неразоумнѣ, что тѡ шендѣшъ мои вровѣ и воды, та нѣ раскази? Еї да бждѣши ѡко и дрѣво соу^х, да не принесѣши ни листїа, ни коренїа, ни плода! И абїе штрокъ тѣ томъ часѣ соу^х бы^ѣ вѣсь. Исѣ же иде въ домъ свон. Родителѣ же прїндоста ослабѣнаго и глѡста Ивсифоу: вижѣ, ѡко таково штрочѡ нмѡше!

IV. — Пако же Исс идѣше сквозѣ градъ. Штроче ино скочи на ramo ѣго, и прогнѣва сѡ Іс и рѣ: да не дойдѣши пжте^м тѣмъ! И абїе падѣ низъ штрочѡ, издѣше. Кндѣвѣше же дроузини, рекошъ: ѡкждѣ бо снѣ штрочѡ рѡди сѡ, ѡко вѣскѣ слово^м ѣго и дѣло^м ѣго готоко быкаеть? И прїндоста родителѣ падшаго прѣтѡща Ивсифѣ ѡцоу и глѡща: ты, таковоѣ штрочѡ нмѣж, не можѣши съ нами жити въ градѣ сѣмъ; аще ли, то оучи ѣ блкити, а не клѡти, нашъ бо дѣти искусны¹) творитъ.

V. — Призвавъ же Ивсифъ штрочѡ Іса и оучашѣ ѣ, глѡ: почто тако клѣнеши, и стражжѣти си и ненавидѡтъ нѡ, и изгонѡтъ ны изъ градъ? И рѣ Исѣ: азъ вѣдѡ, ѡко глѡы мої си нѣ сж^т тѣ, ѣже азъ глѡ, шбачѣ тѣбѣ ради прѣмѡлѣж, они же прїнмж^т троуѣ нѣ. И абїе глѡше на него възси^н шслѡпошъ и не кидѣшъ, и оубоашъ^ѣ сѣло, и к томоу не смѣахъ ѣго гнѣвати, ѡко вѣскѣкъ глѡ штрочѡте, ѣже рѣчашѣ,²) либо зло, либо добро. И видѣ Ивсифъ, ѡко сѣтвори, и разгнѣва сѡ сѣло и ѡтъ ѣго за оухо и влѣчашѣ, шн же штѡзашѣ сѡ. Штрочѡ же Іс негодова и рѣ: довлѣтъ ти искати мене

1) θανάτοι. Въ латинский текстъ insensati sunt (сж луди). — Въ У. стои: нїи дѣти оуоушнны створи т. е. *изсуши* нашитѣ дѣца. Въ нашїа текстъ искѣсны може би да ѣ погрѣшка вм. *исоушнны*.

2) + збнѡлет сѣ омоу Х.

и не шербѣтати, въ разбонниче, шко въ истинѣ твои ли ѣсмь, не вѣси; аби не шкрѣблѣн мене, твой бо ѣсмь и к тебѣ приидоу.

VI. — Нѣкъни же оучителъ стоѣ въ тоу, именимъ Захѣи, и слышиа Іѣа гла къ шцѣ своимъ, и чюди сѣ шѣло, шко штроча тако глаша. И по мношѣ¹⁾ приближи сѣ Захѣи къ Іушенѣмъ, гла: имашн штроча мудро, гради и прѣдажи ми е, да накукнеу книги и въсемъ наоуча, ѣже умѣти имъ въ сѣ старѣца чѣсти и прѣдѣ, а шѣла любити сѣ кротостѣмъ и въ сѣ шверѣстнику ѣго, боати сѣ и срамѣти сѣ родителю, шко да ѡ инѣхъ и ѡ сконхъ чѣ възлюбены блѣдѣт. Іушенѣ же прогнѣва сѣ шѣло на штроча (и) рѣ къ оучителю: да кто можеу наоучити ѣго чинѣже маломъ Гѣн ѣго мниши бо ти, шко братъ ти е²⁾. Иѣко слыша штроча шѣа си тако рѣкша, оушмиа сѣ влани и рѣ къ Захѣмъ: истина е, оучителю, въ сѣ еже рѣ шѣцѣ мон, и сѣмъ азъ Гѣ ѣсмь, къ же тебѣ ѣсте, шко мнѣ ѣдномъ влѣ да сѣ, шко азъ прѣжде вѣхъ и нѣ азъ ѣсмь, и оу вѣ роди хъ се и с влани ѣсмь, и не знаете кто ѣсмь азъ; азъ же вѣ знаѣ кто ѣсте и кога родисте сѣ и колико лѣтъ е живота вашѣго. Въ истинѣ гла ти, оучителю, ѣга родисте сѣ азъ знаѣ, и прѣже рожѣства вашѣго азъ знаѣ въ истинѣ. И аще хоушиши шверѣшенъ быти, оучителъ,³⁾ то послушан мене, и азъ наоуча тѣ прѣмудростѣ ѣмѣже никтоже не вѣ развѣ и мене и пославишаго мѣ къ вѣ да вѣ, наоуча; азъ тебѣ оучитѣ ѣсмь, ты же мнѣ (оучителъ) нарицаѣши сѣ, понѣже знаѣ колико лѣт имашн и колико вѣмѣмъ живота твоеѣго истинно знаѣ. Еѣга оузриши крѣтѣ мон, иже ти рѣ шѣцѣ мон, тогда вѣрѣ имѣши, шко въ сѣ ѣанко рѣкѣ ти, истина е. И сѣ азъ блѣ ѣсмь, въ же тоуѣ ѣсте, шко тоѣ и инѣ ѣсмь. Ешѣи же нюдинѣ тоу слышѣши, днѣлѣхъ сѣ и възѣпнешѣ вѣл ми и рѣкошѣ: днѣне чю и прѣславне, .ѣ. лѣт⁴⁾ не имау штроча сѣ, и таковыѣ рѣчи

1) Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας. — По-точно прѣведено въ X: не по мно зѣхъ днѣхъ.

2) Послѣдняя фраза е неясна. Въ Н. четемъ: оучителю, томоу ктѣ можѣт наоучити ѣго, кто моу маломоу Христоу или мниши быти ѣго, братѣ мон. Въ руския прѣпись У. намирае: да что можѣте наоучити чѣто мѣ маломѣ крѣтѣ ѣго мнѣши братѣ мой. Въ X: да кто можѣт (наоучити ѣго) младѣ соуца хитра, смѣрѣн бо е и кротѣкъ пачѣ всакиныхъ си. Въ лат. прѣводъ: Nemo potest docere eum nisi solus Deus. Numquid creditis, parvus erit parvulus iste? Въ сирийския текстѣ, ковто се смѣта за първиченъ: „Кой ли може да възпитава такѣво дѣте? Мислите ли, че то заслужава да получи *малькъ крѣствѣ*?“ (Ев. Аросгурѣс, II, стр. 294).

3) оучителю X.

4) три лѣтъ X.

слышахѡмъ ѿ него, ꙗковъ же не слысахѡмъ рѣкъша на хїириами книжничати.¹⁾

VII. — (2) И потомъ играаше штрѡ Ісѣ на единомъ здании крестоу, и едино ѿ отрочеть с нимъ играаше и спаде се ѿ двокрок'ника и оумрѣт. И видѣвше ннн дѣти и вѣжааху ѿтоу, Ісѣ стои едннъ тоу. И приндоста родители падышааго штрока и кричаша на Ісѣ, ꙗко ты съврѣжи штрочи наше. Ісѣ же рѣ: не азъ съврѣгохъ, нѣ шнъ скали се, нннстовство дѣв, искочи ѿ двокрок'ника и нѣ мрътьвѣ. Тога Ісѣ на штрочи глѣ на нмѣ имоу: Зннв,³⁾ встанн! азъ ли те съврѣгохъ? И вѣста штрочи ѿ смръти: нн, гн мон. Тога видѣвше всн и днннше се, а родители его прославиша Га, и поклоннше се народи Ісоу.

VIII. — И пакн же,⁴⁾ не по мнозѣхъ днѣхъ, юнѣша втеръ зцѣпнше дръва в соусѣдѣ, и прѣсече сн ногоу и наче оумирати. И мльѣ же вывѣши и стечнню, штрочи же Ісѣ проврѣ се скрозѣ народи и вѣт его за вѣдною⁵⁾ ногоу и рѣ имоу: тебе юнѣше, глѣ (вм. глѣ) встанн, цѣпн дръва⁶⁾, и помнн мѣ! Народи же видѣвше знаменнѣ вывѣше, и поклоннше се Ісоу и рѣкоше: въ истинноу ꙗко Гъ с нимъ живѣт.

IX. — И соуцн Ісоу скончавшоу 3 лѣтъ, и мѣн его Марїа понде⁷⁾ на водоу. Бъзвѣмъ съсоудѣ, въ народѣ и тлькноуѣши и разн водоносѣ.⁸⁾ Ісѣ же простѣрь рїзоу, въ нюже вѣ шельчннѣ, и испльнн ю кодн и нсе мтри. И видѣвѣши мти его, ꙗже сътвори Ісѣ, и лобнза его.

1) не слысахѡмъ николиже законоуоучители и фарисѣи Х. — ни слысахѡмъ рѣкъша ни архїереи, ни оучители законѣ, ни книга, ни фарисѣи, ни нного С. — Въ сирийскн текстъ: „ни отъ свещеницитѣ, ни отъ фарисейтѣ, ни отъ книжницѣ“ (Ev. ар. II, 300).

2) Епнзодитѣ VII до X, конто липсватъ въ нашн прѣписъ, заемаме отъ Хлудовскн (XIV в.), който е най-пъленъ и дорн съдържа два епнзода, каквито нѣма и въ грѣцкитѣ текстове.

3) Имѣто на дѣтѣто е бнло Зѣнонъ, както личн и отъ грѣцкн текстъ: καὶ εἰπὼν Ζῆνων.

4) Въ рѣкописѣ погрѣшно стон и покаже. Поправяме спорѣдъ Н.

5) оуѣвчнноу Н.

6) дръва С.

7) Въ грѣцкн текстъ Марнѣ проважда Исуса за вода. Така е и въ Н (посла нго мати Марнѣ на водоу). Вм. понде бн трѣбвало да стон посла.

8) И ннспоуштаюштоу нмоу скоудѣльннкъ въ народѣ же стлькноуѣшоу се, и разн се Н.

X. — И пакы изиде Іс съ ѿцемь сконь да сѣе пшеницоу на нивѣ. И сѣа ѿць его, и сѣа Господь единый (къбль)¹⁾ и поже и створи р̄ къбль пшенице великихъ. И приз'ва Іс к'се оубоиге и нишне на гоум'но и раѣа имь седебуѣ штрочета].

XI. — Имѣ же Іс ѡ ѡ. ѡ. лѣт,²⁾ ѡцѣ же его мансторѣ сѣшѣ, в то врѣмѣ шко хотѣше нѣкоѣмѣ богатѣ да сѣтвори^т съсжды,³⁾ ѣдиномѣ правилѣ нарицаѣмѣ⁴⁾ двѣ дрѣвѣ бѣстѣ, нж ѣдино шкржпено, не имѣж мѣры. Рѣ Іс ѡцѣ скоѣмѣ: поѣжи двѣ дрѣвѣ долѣ и ѡ скож страны равно сѣтвори. И сѣтвори Ісѣифъ, шко же рѣ Іс, равна конца. И емь Іс кржпое дрѣво и потѣгнж ѣ и равное сѣтвори дроугомѣ дрѣвѣ, и рѣ Ісѣифѣ: не сврѣби, нж твори еже хоцешши. Ісѣифъ же приемь штрочѣ и облобыза ѣ и рѣ: блѣжъ ѣсмѣ азъ, каково штрочѣ да ми Бѣ.

XII. — Бидѣк' же Ісѣифъ въспѣаніѣ⁵⁾ штрочѣти и възраста мждрости его, и пакы помысли да бжде оумѣжи книги, и веде и прѣдаде его дроугомѣ оучителю. И рѣ Ісѣифѣ оучител': книгамь ли хоцешши да наоучѣа его? Ісѣифъ же рѣ: прѣѣѣ ѣлннскы^м, потем и екренскы^м. Знааше оучител' законь штрочѣтѣ и болше сѣа его, шбаче написа ѣмѣ азъ бѣквы и прѣдидѣшааше ѣмѣ, глѣа: азъ! Іс рѣ ѣмѣ: азъ, и пакы помлѣча. Глѣа емѣ (оучител'): бѣквы, и не ѡвѣща емѣ Іс. Помлѣча и рѣ емѣ Іс: аще оучител' еси и оумѣши доверѣ книги, рѣци ми азѡвѣ силж, азъ ти ѡвѣщѣаѣ бѡккы. И прогнѣва сѣа оучител' и оудари его по главѣ. Штрочѣ же негодова и проклѣт' его. Тоѣа тѣ изнемогѣ, паде ницъ. Іс же штиде въ домъ скон. Ісѣифъ же шкрѣѣѣ сѣло и запрѣти мѣри его и рѣ: не испѣщѣи его кѣнь из домѣ, шко да не стражѣжтъ тако гнѣваѣшши его.

XIII. — По лѣтѣ пакы ѣдиномѣ, дроугыи пакы оучител' блнжннн Ісѣифу, рѣ: иди и приведи ѣ къ наказателство, не мож ли азъ оувѣщѣажи и ласкажи его, наоучити книга^м, лѣпо ѣ штрочѣ и мюдро и възра имѣж да оумѣѣтъ книги. Рѣ Ісѣифъ: аще оупо-

1) Изпуснатата дума ще е била къбль (мѣра, μέτρος). Въ Н: е мѣра. Въ грѣцкия текстъ: ἕνα κόκκον σίτου, т. е. едно зѣрно жито.

2) Сѣверши же ѡрочѣ ѡ лѣт X. — Бѣ въ то врѣмѣ Іс ѡ лѣт С.

3) Въ едни прѣписи — на Йосифа поржчватъ да прави легло, въ други врата. Въ арабския прѣводѣ намираме паралель на нашия текстъ за думата съсжды. Тамъ е казано: . . . „ведра, столове, ковчези“. Ev. apocryphes, II, 46.

4) Тая фраза е прѣведена буквално, та и смисълът ѡ е неясенъ: τοῦ δὲ ἐνός κανόνος τοῦ καλούμενου ἐναλλάκτου ὄντος.

5) поспѣшеніѣ Н. — спѣхъ X.

ваши, брате, то помни е съ въспасиѣмъ, съ болзнииж и съ пѣвнигомъ. Ѡтроча же вънди е съ дръзнокеніемъ въ оучитѣство и шербѣте книги лежщъ на конецъ келіа, ѡверъзе и не чѣтѣше ѡже бѣхъ писана въ нѣ, нж ѡверъзе оуста своа, глаше дѣомъ стѣмъ и оучааше законѣ, и послѣшаахъ ѣго прѣстожщини и млѣхъ паче да более рѣтъ. Нарѣ же много прише, послѣшлаахъ Іса и чюжаахъ красотѣ и оученію ѣго и готовѣствѣ словесъ ѣго, ѡко дѣтищъ тѣ такоаа глаше. Слышавъ Іушенѣ и оубоа сѣ кто рѣ оучитѣство разоумѣеть, ѡко да и тѣ оучитѣ искѣшениѣ бждѣ.¹⁾ И рѣ оучитѣ Іушенѣ: да вѣси, брате, ѡко азъ помѣ ѡтроча сие ѡко оученіка, ѡн же блгтїж исплъненъ е, блгти ѡже ѡ Бѣ е; что оубо доѣно е, помни е, брате, и веди е въ до^м скон. Ѣко слыша ѡтроча си рекша оучитѣлѣ къ оіѣ ѣго, тоѣа въсмїа сѣ (и рѣ)²⁾: понеже право рѣ, тебе ради и ѡнъ члкъ сїет сѣ оуразкенинъ. И абїе томъ часѣ цѣлъ въ и ѡнъ оучитѣ^л.

XIV.³⁾ — Потомъ же Іс ходѣщѣ скрозѣ идолы сиѣимъ, и съ ѣанїа падѣ на него (кїрамїда и оудари Іса).⁴⁾ (И) рѣ (Іс)⁵⁾: потрѣбен сѣ сло сиѣимъ доме! И тоѣа потрѣбен сѣ идолѣскоѣ капище. Тоѣа пакы рѣ: да съсиѣет сѣ въ доброе съѣанїе, а не въ жилище демонѣскоѣ! Тоѣа съѣа сѣ ѡко многож хытрость.

XV. — [И пакы хожѣаше Іс скрозѣ юдени, и въпроси: гдѣ ви сѣ дѣти? Ѡни рекохъ: на игрѣ сѣща сѣтъ къ котѣци свиניѣ. Бѣхъ затворенъ къ котѣци, и пристѣпль Іс къ котѣцѣ и рѣ: ѡвѣдѣ что е? Ѡни рекоше: свиниѣ. И рѣ Іс: да бѣдоуѣ свиниѣ! И быше свиниѣ].⁶⁾

XVI.⁷⁾ — Прѣдаваеѣ ѣго Іусїѣ (мнозѣмъ оучитѣлемъ),⁸⁾ и ни ѣдиноѣ не навѣче, нж ѡнъ паче оучаше. И посе^м врачевн ѣго прѣдаде. И къ врачевн томоу прихожѣаше слѣнъ съ ѣдиноѣ ѡкомъ,

1) Фразата е забъркана. Гръцкиятъ текстъ я уяснява: Αλοβας δὲ Ἰωσήφ ἐφοβήθη, καὶ ἔθραυεν εἰς τὸ διδασκαλεῖον, λογιζάμενος μὴ ὁβτος ὁ καθ' ἡγηγῆτης ἔσται ἀνάπυρος, т. е. като чу Йосифъ, уплаши се и се затече въ училишето, защото се опасяваше да не би и тоя учитель да пострада.

2) Прибавката споредъ гръцкия текстъ: προσεγγέλασεν αὐτῷ καὶ εἶπεν.

3) Тоя эпизодъ липсва въ иноезичнитѣ текстове.

4—5) Пропуснатитѣ мѣста допълниме по X.

6) Тоя эпизодъ, прѣдаденъ малко неясно, се намира само въ Софійския прѣписъ. Въ арабския прѣводъ срѣщаеме паралелъ, дѣто дѣцата бивать обървати отъ Исуса на козлета (Ев. арабурһес, II, 48—49. Тамъ сж посочени и други паралели, дѣто дѣцата бивать прѣобразени на свиње).

7) Тоя эпизодъ ливсва въ иноезичнитѣ текстове. Намира се само въ вѣкон отъ югославянскитѣ, въ наїшия, въ X., Н., С.

8) Добавеното отъ X.

и зращии яко ѿго болѣши, и помазоваше е. По приложавъ же, единомѣ шербѣтшѣ смъ штрочатѣ въ врачанищи, и оучителѣ его не вѣ тѣ. Члкъ же пришеашѣ на помазаніи шка, и рѣ чѣс Іс: члче, яко ш зращіймъ шцѣ печеши смъ, а ш незращии никакоже печалѣши смъ. Слышавъ же сіе члкъ ш отрочата, и почюди смъ, и рѣ члкъ: что оубо да сътворишъ? И рѣ імоу Іс: хощииши ли да те исцѣламъ? И рѣ члкъ: хошж, гїи. Тогда Іс коснж смъ шчию его, и абїе прозрѣ слѣпое и болѣшии боли исцѣлѣ. И ише члкъ тѣ, хлѣбъ и вино и иныж дары принесе цѣлителю его. Бращъ же видѣвъ члка шѣма шчиима зраща, и недомысли смъ ш дарѣтѣ, комоу принесе. И рѣ імъ: кто ты іси принесе ми таковаа, не вѣдаа? Онъ же рѣ къ немъ: не вѣси ли мене, члка приходѣща и цѣлѣща смъ ш тебе, ідино шко имаща и ш тебе цѣлѣща смъ? И юдикнеже смъ бращъ и въпроси ѿго, глѣ: како исцѣлѣ, шѣ бо ти шчи бѣстѣ вѣднѣ, и незращии оубо имашии видѣшии, и болѣшии здраве? Онъ же истинж бѣвѣшж повѣда и рѣ: добрымъ твоимъ оученикомъ шѣ исцѣстѣ ми. Бращъ же развѣ, яко ничтоже імъ не бѣ оупѣтѣ, ни полѣзы никошж же імъ не бѣ сътворишъ ш врачѣтѣ. Сїго ради пакы въпроси ѿго. Онъ же пакы по истинѣ сказа імъ чюдо, іже сътвори імъ Ісс и рѣ імъ, яко прѣжѣ дїишъ сишъ проїдошъ ишжшии тебе, и не шербѣтѣ тебе, иж оученика твоего добра штрока шербѣтѣ. Онъ же възрѣвъ на мене и рѣ ми: чюжж ти се, члче, яко зращомѣ окъ понѣ мало ползж ишшии, а ш (слѣпомѣ) ¹⁾ никакоже не печалѣши смъ. Яз же, слышавъ то, рико къ немъ да что імъ сътвориши хошж. Онъ же рѣ: аще хощииши, да тѣ исцѣламъ. Яз же рико: хошж. И вѣставъ штрокѣ, прикоснж смъ очима монма: слѣпое ми шко шѣвръзе, а болѣшии ми боли исцѣли. Бращъ же прїе рївно въ срїци скоімъ и шпоусти члка того и призка Іусїфа и рѣ імоу: помни сїа своігъ и швѣди, сии бо можѣтъ врачѣство члчское разорити. И поимъ Іусїфа штрочмъ и вѣде е въ домъ скон.

XVII. — Посемъ посла Іусїфа сїа своіго Іакѣва да свѣжѣтъ хрестїе, и зжміа люта сѣкнж Іакѣва къ ржкж. И шцѣпѣннѣ шѣ же імоу и оумиражшѣ, приближи смъ Ісс и доунж на грїзїніи. Тогда шдѣ шслабѣ, а зѣмна оумрѣтѣ.

XVIII. — Ино же штрочмъ пакы въ сѣсѣдѣтѣ оумрѣ. Плакаше смъ зѣло мѣн ѿго. Слышавъ же Ісс, яко плачь и копѣ въ, тече скоро и видѣ штрочмъ лжжшии на лонѣ шж. Рї прикоснж смъ прѣсѣтѣ ѿго и рѣ къ дѣтишѣ: не оумри, иж живѣ бжди и нди къ мѣри

¹⁾ С.

свои! Тогда въсмна сѧ штрочѧ н оусклаен сѧ¹⁾ къ нѣмоу. И рѣ къ мѣри ѿго: дажѣ ѿмоу сати (поправено съсати)²⁾ и помѣни мѧ. Наро^д же видѣ н днешнѧ сѧ и рекошѧ: въ истинѧ въ сѣмѣ штрочѧти нан Бѣ нли дѣла прѣбывають, все бо слово, ѿже рѣтъ нан дѣломъ.³⁾ И нде въ домъ скон.

XIX. — И по дроуѣкъ(мъ) лѣтѣ, а по създанію⁴⁾ же творимоу спаде члкъ ѿ высоты и оумрѣтъ. И теченію бывши и малѣѣ немалѣ, слыши штрочѧ Ісѣ н нде тамо н видѣ члкъ лежаща мртѣа. И жтъ ѿго за ржкж н рѣ ѿмоу: тебѣ глѧ, члче, въстани н твори дѣло свое! Тогда въстаетъ н поклони сѧ ѿмѣ. Видѣвши же народи н почюдишѧ сѧ н рекошѧ: сѣ штрочѧ Бѣ ѿтъ, многѧ бо дѣшѧ сѣсе ѿ смѣрти н свѣт нмать быти въ немъ до вѣсего живота своѿго.⁵⁾

XX. — Ожшоу же ѿмоу .кѣ. лѣтъ, въздоста родителѣ ѿго въ Іерлѣмъ, по обычаю, въ праздни^к пасцѣ съ дружиннож. Приемша пасѧж, Івсѣфъ же н Маріа^м възвратиста сѧ [⁶⁾ въ домъ скон, штроче ѿнде⁷⁾ въ Іерлѣмъ. И неразоумѣста родителѧ ѿго, нѣ мнѣвша въ дружиннѣ соуѧа. И приндоста искасти ѿго по три дни къ рождени⁸⁾ въ дружиннѣ, н не шверѣтоста ѿго, н възвратиста се въ Іерлѣмъ, скръбеще искаста ѿго. По три дни шверѣтоста н въ цркви. И оучители послушаа^хоу ѿго ш немѣже хотѣх^{оу} разоумѣти ѿ него. И вси внимах^{оу}, слышеще словеса ѿго, н чюдех^{оу} се, шко дѣтищѣ сѧ прѣпирають стариннѣх^н оучители, раз^ароушаша^т⁹⁾ главы закон^ннне н прит^че прѣчскын. И приде мѣри ѿго Маріа н рѣ: что сътвори нама таковоѣ, чедо, сѣ болеще н скръбѣще искаховѣ тебе. И рѣ Ісѣ: почто искасте мене скръбещи? не вѣсте ли, шже нѣ оу ѿца моего, въ тѣх^н ми достонть быти. К^ннижници же н фарисеи рекоше мѣри ѿго: ты ли еси мѣри штрочѣта сѿго? Оѧна же рѣ: азъ исмѣ.

1) въсколѣба се С. — въсклонн се Н.

2) ὄδὸς γάλα.

3) слово ѿго на въсако дѣло готово истѣ Н. — все бо слово н дѣло ѿго готово нѣ Х. — πᾶς λόγος αὐτοῦ ἔργον ἐστὶν ἔτοιμον.

4) зданію творимоу Х. — зыжѣ члкъ храмина С. — οἰκοδομητῆ γενομένῳ, т. е. като градѣли кжша.

5) н спасти нмать до живота своѿго Н. — Καὶ ἔχει σῶσαι ἕως πάσης τῆς ζωῆς αὐτοῦ.

6) Краятъ, който липсва въ нашия текстъ, допѣлваме по Х.

7) оставъ Н.

8) т. е. между родниннѣх.

9) н разрѣшаше Н. — раз^арѣшашущи^м главы законѣ С. — ἐπιλύων τὰ κεφάλαια τοῦ νόμου

Сѹни же рекоше: блаженъ на ты си въ жинахъ и блаженъ плодъ чрѣва твоего, и Гѣ Бѣ блаженъ те нѣ, яко такового дара бжиа и прѣмоудрости не слышахомъ николиже. И въставъ Ис, иде къ слѣдъ мѣри свое и бѣ повиноче се има. Марїа же, мѣри его, следоваше словеса его въ срѣци своимъ и вса, яже твораше Ис величнѣ нѣсь. Ис же прѣспѣваше моудростию и тѣломъ, исцѣленна твораше во всѣмъ прославляющн се ѿ Бга ѿца своего, яко же слава въ вѣкы аминь].

Съдържание. — Израилтянинътъ Тома се издава за съврѣменникъ на Исуса и за свидѣтель на неговитѣ дѣтски дѣла, които и разказва въ деветнадесетъ епизода: 1) Веднажъ, като било валѣло дъждъ, Исусъ, четиригодишно дѣте, си играелъ съ мжтнитѣ дъждовни вадички, които събиралъ въ една струя и я правѣлъ бистра само съ словото си. Той направи и 12 птиченца отъ каль и си играелъ заедно съ други дѣца. Евреитѣ, като видѣли, че Исусъ върши туй въ сжбота, оплакали се на баща му Йосифа, когото и довели да види на самото мѣсто. Като се насъбрали евреитѣ при Исуса, той плесналъ съ ржцѣ и извикалъ на птиченцата да оживѣятъ и да хврѣкнатъ, което и станало, за голѣмо чудо на всички присѣтствуващи. — 2) Дѣтето на книжника Ана било и то тамъ. То взело върбова вѣйка и съ нея развалило вирчетата, отъ които изтекла събраната отъ Исуса вода. Исусъ проклелъ дѣтето, и то изсѣхнало на часътъ. Родителитѣ на дѣтето отишли при Йосифа и го укорили за дѣтето му. — 3) Исусъ като ходѣлъ изъ града, едно дѣте скочило на рамото му, но било прокълнато отъ Исуса и паднало мрѣтво. Които видѣли случката, чудѣли си и се питали: „Отдѣ ли е това дѣте, та всичко което рече, става дѣло?“ Родителитѣ на умрѣлото дѣте се заканили на Йосифа и му казали, че ако иска да живѣе въ тѣхния градъ, трѣбва да научи дѣтето си да благославя, а не да кълне, защото иначе умрѣтвява дѣцата имъ. — 4) Йосифъ повикалъ сина си и взелъ да го наставява да не кълне и да не прави да страдатъ другитѣ, защото ще бждатъ изпждени изъ града. Исусъ му отговорилъ: „Думитѣ, които казвамъ, не сж отъ мене, но заради тебе ще прѣмълча; виновнитѣ обаче ще получатъ своята мзда“. И на часътъ ослѣпѣли всички ония, които му се сърдѣли. Йосифъ, като видѣлъ станалото, много се разсърдилъ и взелъ да тегли

Исуса за ухото. Възнегодувалото дѣте рекло на баща си: „О разбойнико, ти не знаешъ, дали наистина съмъ твой; но не дѣй ме оскърбява, защото съмъ твой и при тебъ дойдохъ“. — 5) Нѣкой си учителъ — Захей, който стоялъ тамъ и се чудѣлъ на Исусовитѣ думи, поискалъ отъ Йосифа да му даде дѣтето си, за да го учи на книга и на добро отнасяне къмъ хората и родителитѣ си. — „Та кой ли може, отговорилъ Йосифъ, да научи такъво дѣте, което се смѣта за Богъ!“ Дѣтето, като чуло тия думи, засмѣло се и рекло на Захей, че баща му право казва, че то е прѣдвѣчно и че знае всичко, което е било и което ще стане, че знае кога се е родилъ той и кога ще умре. То дори прѣдложило на Захей, той да дойде да учи при него, ако иска да стане мждъръ. Които слушали това, чудѣли се на петгодишното дѣте, защото такива думи не били чували дори и отъ архиереитѣ. — 6) Веднажъ малкиятъ Исусъ се катерѣлъ съ други дѣца на покрива на едно високо здание. Едно отъ дѣцата паднало и умрѣло. Всички дѣца се разбѣгали при тая случка, останалъ само Исусъ. Родителитѣ на падналото дѣте обвинили Исуса, че той го е бутналъ. Исусъ, за да се оправдае, извикалъ на мрѣтвото дѣте да оживѣе и да каже истината, което и станало. Събравитѣ се, като видѣли това, почудили се, прославили Исуса и му се поклонили. — 7) Наскоро слѣдъ това, единъ юноша, като цѣпѣлъ дърва, прѣрѣзалъ си кракъ и билъ на умирање. Набралъ се много народъ. Исусъ се промушналъ прѣзъ навалицата, уловилъ момъка за болния кракъ и му извикалъ да стане, да цѣпи пакъ дърва и да си спомня за него. Народътъ, като видѣлъ станалото чудо, поклонилъ се на Исуса и казалъ: „Наистина, Богъ живѣе въ това дѣте!“ — 8) Когато Исусъ билъ навършилъ шесть години, майка му Мария го проводила за вода. Дѣтето, притискано отъ навалицата, изпуснало стовната и тя се счупила. Тогава то съблѣкло дрехата си, налѣло въ нея вода и занесло на майка си. Мария, като видѣла това, цѣлунала дѣтето си. — 9) Веднажъ Исусъ и баща му отишли на нивата да сѣятъ пшеница. Посѣлъ Йосифъ, посѣлъ и Исусъ една мѣра, и, когато пожъналъ, набралъ 100 голѣми мѣри. Исусъ повикалъ сиромаситѣ на гумното и имъ раздалъ своята пшеница. — 10) Когато Исусъ билъ на 8 години, баща му, като дърводѣлецъ, билъ повиканъ да направи на единъ богатъ човѣкъ единъ сждъ.

Едно отъ дърветата било по-късо отъ другото и не подхождало за работата. Йосифъ се чудѣлъ какво да прави. Дѣтето рекло на баща си да положи двѣтѣ дървета на земята, па, като уловило по-късото отъ тѣхъ, протегнало го и то станало равно на другото дърво. Йосифъ пригърналъ Исуса, цѣлуналъ го и си рекълъ: „Честитъ съмъ, че Богъ ми е далъ такъво дѣте“. — 11) Като видѣлъ Йосифъ, че дѣтето му успѣва въ мъдростъ, пакъ намислилъ да го даде на книга. Завелъ го при единъ учителъ, комуто поръчалъ да учи дѣтето изпърво на елински и сетнѣ на еврейски. Учителътъ написалъ азбукето на дѣтето и почналъ да го учи, произнасяйки първата буква: „азъ!“ Исусъ повторилъ „азъ“ и млъкналъ. Учителътъ му продължилъ: „буки!“, но Исусъ не отговорилъ, а, като помълчалъ, рекълъ: „Ако си наистина учителъ и знаешъ добръ книгитѣ, кажи ми значението (силата) на буквата „азъ“, тогава ще продължа и ще произнеса „буки“. Учителътъ се разсърдилъ и го ударилъ по глава. Дѣтето обаче го прокълнало, и той падналъ съ лицето си на земята. Исусъ си отишълъ въ къщи. Йосифъ се огорчилъ много за това и поръчалъ на Мария да не пуска навънъ дѣтето си, за да не страдатъ отъ него хората, които го сърдятъ. — 12) На слѣдната година, другъ учителъ, близкъкъ на Йосифа, поискалъ да учи дѣтето на книга и се надѣвалъ да сполучи, като се отнася любезно и внимателно къмъ ученика си. Дѣтето влѣзло съ дръзновение въ учителевата келия, намѣрило тамъ книги, разтворило ги и почнало да чете. То не чело обаче писаното въ книгитѣ, а, вдъхновено отъ Духа Светаго, тълкувало закона. Учителътъ и тия, които се набрали да чуютъ чудното и хубаво учение на Исуса, се дивѣли на думитѣ му. Йосифъ, като чулъ за това, затекълъ се въ училището, защото се опасявалъ да не би да пострада и тоя учителъ. Учителътъ, щомъ видѣлъ Йосифа, помолилъ го да си заведе дѣтето у дома, защото то било изпълнено съ божия благодать, и той нѣмалъ какво да го учи. Поради тия благи думи на учителя, Исусъ се засмѣлъ и изцѣрилъ и другия си учителъ отъ болестята му. — 13) По-сетнѣ, като минавалъ Исусъ до единъ строещъ се идолопоклонски храмъ, паднала керамида и го ударила. Исусъ прокълналъ зданието, и то се съборило. Послѣ го благословилъ да стане добра сграда, а не демонско жилище, и то се изградило много художествено. — 14) Веднажъ дѣ-

тето Исусъ се разхождало между юдеитѣ и ги запитало, дѣ сж дѣцата имъ (а тѣ се били изпокрили въ свинска кочина, за да не играятъ съ Исуса). Исусъ, като се приближилъ до кочината и съзрѣлъ дѣцата, запиталъ: „Ами това вѣтрѣ какво е?“ — „Свине“, отговорили тѣ. — „Е добрѣ, нека бждатъ свине“, рекълъ Исусъ, и дѣцата се обърнали на такива. — 15) Йосифъ, слѣдъ като давалъ дѣтето си на много учители безъ полза, далъ го най-сетнѣ за ученикъ при единъ лѣкарь. При тоя лѣкарь идвалъ да се цѣри единъ едноокъ човѣкъ, чието здраво око боледувало. Дошълъ веднажъ човѣкътъ, когато нѣмало лѣкаря, за да му се маже окоето. Исусъ запиталъ човѣка, защо се грижи само за здравото си око, а за слѣпото никакъ не мари, и пожелалъ да го цѣри. Той се докосналъ до очитѣ на човѣка и веднага слѣпото му око прогледнало, а заболѣлото се изцѣрило. Човѣкътъ слѣдъ това донесълъ хлѣбъ, вино и други дарове на своя лѣкарь. Лѣкарьтъ, като видѣлъ донесенитѣ подарѣци и човѣка, когото не можалъ да познае, билъ въ недоумѣние. Човѣкътъ обяснилъ на лѣкаря за изцѣлението, което получилъ отъ ученика. Лѣкарьтъ тогава повикалъ Йосифа, помолилъ го да си заведе дѣтето, защото то можело да съсипе всичкото лѣкарско изкуство. — 16) Веднажъ Йосифъ изпратилъ сина си Якова да набере и свѣрже храсте. Една змия ухапала Якова въ ржката, и той билъ на умирање. Исусъ духналъ на раната, отровата ослабнала, змията умрѣла, и Яковъ се спасилъ. — 17) Другъ пѣтъ, умрѣло съсѣдско дѣте, и майка му много плачела. Исусъ, като чулъ воплитѣ на майката, затекълъ се при мрѣтвото, допрѣлъ се до гърдитѣ му и му извикалъ да оживѣе, което и станало. Оживѣлото дѣте се усмихнало, а Исусъ рекълъ на майка му: „Дай му сега да суче и си спомняй за менъ!“ Като видѣли това, дивѣли се и казали: „Въ това дѣте наистина Богъ или ангелъ прѣбивава, та всѣка негова дума се обрѣща въ дѣло.“ — 18) Прѣзъ другата година, единъ човѣкъ падналъ отъ височината на строещо се здание и умрѣлъ. Исусъ, като чулъ голѣмата мълва около мрѣтвия, отишълъ тамъ, уловилъ работника за ржка и го съживилъ. Набралитѣ се наоколо рекли: „Това дѣте е Богъ; то спаси мнозина отъ смъртъ и още други ще спаси прѣзъ живота си“. — 19) Когато Исусъ билъ на 12 години, родителитѣ му отишли заедно съ него и съ други дружина въ Йерусалимъ за Пасхата. На връщане дѣтето се

изгубило нѣйдѣ. Родителитѣ му го дирѣли три дни между своитѣ роднини и дружина отъ пѣтъ, и, като не го намѣрили, върнали се въ Йерусалимъ много нажалени, за да го търсятъ тамъ. Най-сетнѣ, слѣдъ три деня, го намѣрили въ черквата, обиколено отъ законоучителитѣ, които се чудѣли на мѣдростъта му и на отговоритѣ му по Светото писание. На думитѣ на натъжената си майка — защо е причинило толкова скѣрбъ на родителитѣ си, дѣтето отговорило: „Защо ме търсите и скѣрбите? Не знаете ли, че азъ трѣбва да съмъ при нѣщата, които сж на Отца моего?“ Книжницитѣ и фарисейтѣ ублажили майката, дѣто Богъ ѝ е далъ такъвъ даръ. Сетнѣ Исусъ станалъ и придружилъ майка си и се покорявалъ на родителитѣ си. А майка му Мария спазвала въ сърдцето си всички думи и дѣла на дѣтето си. Исусъ пѣкъ прѣуспѣвалъ въ мѣдростъ и възраст, въ изцѣления и благодать.

Историко-литературни бѣлѣжки. — Чудната личность и дѣла на Исуса породили у първитѣ християни и у близкитѣ до тѣхъ срѣди редъ прѣдания и разкази, по-близки или по-далечни до истината. Самитѣ апостоли свидѣтелствувать за съществуването на такива разкази въ тѣхно врѣме. Евангелистъ Лука почва своето Евангелие съ думитѣ: „Понеже мнозина почнаха да съчиняватъ разказъ за извѣстнитѣ между насъ събития“ и пр. Къмъ тия разказвачи ще да е спадалъ напр. и извѣстниятъ сътрудникъ на ап. Павла, Аполосъ, за когото се говори въ Дѣянията апостолски (XVIII, 24 сл., XIX, 1 сл.): „Нѣкой си юдеинъ, на име Аполосъ, родомъ отъ Александрия, човѣкъ ученъ и силенъ въ писанията, дойде въ Ефесъ. Той бѣ училъ катехизично господния пѣтъ, и, бидейки по духъ усърденъ, говорѣше и поучаваше за Исуса, а познаваше само Йоановото кръщение“ и пр. Вѣститѣ за Исуса, изложени въ четиритѣ канонични Евангелия, не ни даватъ подробности за физическия и духовния ликъ на Исуса и всички негови дѣла. Апостолъ Йоанъ завършва своето Евангелие съ думитѣ: „Има и много други работи, които извърши Исусъ, и за които, ако би се писало подробно, чини ми се цѣлъ свѣтъ не би побралъ написанитѣ книги“. Не е чудно, слѣдвателно, дѣто началната християнска литература е стѣмла и неканонични Евангелия и разкази, които допълвали вѣститѣ за Исуса или ги прѣдавали по начинъ, сходенъ съ гледищата на тая или оная старохристиянска секта.

За дѣтството пѣкъ на Исуса не се говори нищо въ каноничнитѣ Евангелия. Само у Лука (II, 41 сл.) е поменатъ епизода за дванадесетгодишното отроче Исуса между книжниците въ Йерусалимския храмъ. Тая голѣма липса е била надомѣстена съ така нареченото Евангелие на Псевдо-Матей (*Historia de nativitate S. Mariae et infantia Salvatoris*), познато само на латински, съ Евангелието за дѣтството, познато по сирийска, арабска, арменска версии, и съ Томиното Евангелие, извѣстно по грѣцки, латински, грузински и славянски текстове. Всички тия версии и прѣработки, най-старитѣ прѣписи (сирийскиятъ) отъ които се отнасятъ къмъ VI в., ще да идатъ отъ единъ прѣдполагаемъ по-старъ текстъ за дѣтството на Исуса. За древността на апокрифнитѣ разкази за дѣтството Исусово имаме слѣднитѣ свидѣтелства. Цариградскиятъ пресвитеръ Тимотей (VI в.) казва, че манихеитѣ били съставили Евангелието за Дѣтството на Господа, за да се покажатъ, че ужъ приематъ въплощението Исусово¹⁾. Въ индекса на папа Геласия (V в.) се поменава една *Liber de infantia Salvatoris, apocryphum*²⁾. Сѣ въ сѣщия индексъ се поменава отдѣлно и Томиното Евангелие, съ което си служели манихеитѣ: *Evangelium nomine Thomae, quo utuntur Manichaei, apocryphum*. За Томиното Евангелие се знае и отъ по-стари свидѣтелства. Кирилъ Йерусалимски (IV в.) го приписва на одного отъ ученицитѣ на Мани; Оригенъ (III в.) го знае сѣщо, а Хиполитъ (III в.) споменава, че то се било употрѣбавало отъ наасеницитѣ, и навежда единъ пасажъ отъ него. Най-старъ намекъ за тоя апокрифъ се намира у Иринея (II—III в.), който, като говори за гностицитѣ (групата на Валентинияна) и тѣхното съчинение за дѣтството Исусово, привежда единъ разказъ, който отговаря на епизода въ Томиното Евангелие за учението на Исуса при Захей. Ученитѣ, които сж се докосвали до въпроса за отношението между старинското Томино Евангелие, поменато у току-що изреденитѣ писатели, и Дѣтството Исусово (или Томино Евангелие), което ние обнародваме погорѣ, смѣтатъ, че двѣтѣ съчинения не сж идентични, но че е имало допирни точки между тѣхъ и че нашето Дѣтство Исусово ще да е прѣработка на старото Томино Евангелие, което сжществувало още прѣзъ II в.³⁾

¹⁾ P. Graeca, LXXXVI, 21.

²⁾ P. Latina, LIX, 162.

³⁾ Срв. *Evangelies apocryphes*, I, XVIII сл. — *Alfaric*, *Les Ecritures mani-chennes*, II, 172 сл., 184 сл.

Отъ кжситѣ вѣсти, които сж запазени за началното Томино Евангелие, трѣбва да се приеме, че то се появило срѣдъ гностичнитѣ срѣди къмъ II в., а устнитѣ разкази, влѣзли въ него, ще да сж циркулирали и прѣди това. Манихейцитѣ възприели Томино Евангелие, защото то се схождало на много мѣста съ тѣхнитѣ възгледи. Александъръ отъ Ликополисъ (III в.), който познавалъ добръ учението на гностицитѣ и на дуалиститѣ, бѣлѣжи на едно мѣсто, какво Тома, ученикъ на Мани, билъ дошълъ въ него врѣме да проповѣдва въ Египетъ и какво нѣкои отъ манихейтѣ учили, че Исусъ се явилъ на земята като седмогодишно дѣте съ развитъ вече умъ. Интересно е, че Хиполитъ (III в.), който свидѣтелствува, че Томино Евангелие се употрѣбавало отъ наасенийцитѣ, близки до манихейтѣ, привежда единъ пасажъ отъ това Евангелие, който напомня поменатата бѣлѣжка на Александра отъ Ликополисъ: „Който ме търси, намира ме между седмогодишнитѣ дѣца, защото между тѣхъ ще се явя, скритъ въ четиринадесетия еонъ“.¹)

Ако се сжди по извѣстнитѣ сега текстове и прѣписи на Томино Евангелие и на Евангелието за дѣтството, както и по взаимноотношението на тия текстове, трѣбва да се приеме, че най-стара, а може би и първична е била сирийската версия. Гръцкитѣ версии, отъ които идатъ и славянскитѣ, сж били прѣведени отъ сирийски. Това личи между друго и отъ епизода за Захей, който учи Исуса на азбукето, изредено по сирийски както въ сирийската версия, така и въ гръцката по прѣписъ въ Парижката Нац. Библиотека.²)

Освѣнъ първитѣ отци на черквата, които смѣтали разказитѣ за Дѣтството Исусово като апокрифни, и въ индекситѣ на черквата тѣзи разкази се посочватъ за непризнати. Въ де-

¹) Срв. *Alfaric, Les Ecritures manichéennes, II, 185.*

²) Въ сирийския текстъ четемъ: „Тогавъ Исусъ произнесе всичкитѣ букви отъ алафъ до тау съ голѣма вразумителность. И като продължи, рече: тия, които не знаятъ алафъ, не могатъ да учатъ бета“. Въ Парижкия гръцки прѣписъ: "Ἐρξάτω τὸ πρῶτον στοιχείον τὸ ἀλαφ. Ὁ δὲ Ἱησοῦς λέγει τὸ δεύτερον στοιχείον μὲθ, γκίμλ, καὶ εἶπεν αὐτῷ πάντα τὰ στοιχεῖα ἕως τέλους. Срв. *Evangeliles armeniques, II, стр. 304.* И въ латинския прѣводъ послѣдната буква е посочена, по сирийски, *Т. Пакъ тамъ, стр. 305.* Въ останалитѣ гръцки прѣписи имената на буквитѣ сж нагласени по гръцки: ἀλφα, βῆτα. Славянскитѣ прѣписи слѣдватъ или гръцкия редъ, алфа, вита, или пѣкъ славянския: азъ, боукы.

крета на папа Геласия, както казахме, Томиното Евангелие и Дѣтството на Спасителя сж означени като апокрифи. Томиното Евангелие е било отхвърлено, като еретическо, на седмия Вселенски съборъ въ 787 г. Въ Стихометрията на цариградския патриархъ Никифора (806—815 г.) пакъ се поменава едно *Εὐαγγέλιον κατὰ Θωμᾶν*, което имало 1300 стиха¹⁾, т. е. много по-обширно отколкото извѣстнитѣ досега текстове на Томиното Евангелие. Въ най-стария славянски списъкъ на апокрифитѣ, именно въ Погодинския номоканонъ отъ XIV в., е поменато не само *Ἐὐὰν γέ ἡ Φομᾶ, ἰβρίτινι* списали (срв. погорѣ, стр. 52), който пасажъ е прѣводъ отъ грѣцки, но и *Дѣтство Хѣо*, което не стои въ грѣцкия индексъ, а само въ славянскитѣ. Съ други думи, ако за старинското Евангелие отъ Тома не знаемъ, дали е било прѣведено и употрѣбвано у българитѣ, за *Дѣтство Хѣо* въ българската литература имаме не само свидѣтелството на славянскитѣ прибавки въ индекса, но и редъ прѣписи, за които вече поменахме.

Разказитѣ за Дѣтството Исусово, които печатахме погорѣ и които иматъ връзка съ старинното Томино Евангелие, сж били не само апокрифни, но сж съставляли частъ и отъ богомилската литература. Прѣди всичко, за това е помогнала традицията, наслѣдена отъ учителитѣ на богомилитѣ — манихеитѣ, които си служели съ Томиното Евангелие. Кои сж били обаче особенитѣ елементи въ Дѣтството Исусово, които сж помогнали, да се възприеме тоя апокрифъ отъ българскитѣ дуалисти? Учението на богомилитѣ за докетизма на Исуса, за неговото привидно въплощение и прѣбивание на тоя свѣтъ, за неговото нечовѣшко съвършенство намира подкрѣпа изобщо въ епизодитѣ, които съставятъ съдържанието на нашия апокрифъ. Като се прѣмълчава за рождението на Исуса, отведнажъ послѣдниятъ се явява като прѣмъдро и чудновато дѣте на петъ години. Неговиятъ животъ е върволица отъ епизоди, които олицетворяватъ борбата на доброто съ злото. Въ тоя дуализъмъ, материалното и злото биватъ побѣдени отъ духовното. Всѣко насилие, всѣка неприязнь или негодуване биватъ наказвани най-строго отъ дѣтетото Исуса. Въ това отношение чудното и божествено отроче се явява съ страненъ, сръдливъ характеръ; то е истинско *enfant terrible*, което ужа-

1) *Nicephori Opuscula historica*. Ed. de Boor, Leipzig 1880, стр. 135.

сява всички наоколо: дѣца, родители, учители. Палавото дѣте, което скача на рамото му, Исусъ го наказва съ смъртъ; дѣтетото, което разваля вирчетата на Исуса, бива наказано съ моментално изсъхване; родителитѣ на дѣцата, които се сърдятъ на Исуса, ослѣпватъ; учителтъ, който удря Исуса по глава, веднага пада на земята; Йосифъ, който мѣмре сина си Исуса и го улавя за ухото, бива нареченъ „разбойникъ“ и др. Мжно може да се обясни суровостта на тоя малъкъ и своеобразенъ моралистъ. Дали тя е отразъ, както нѣкои учени мислятъ, на грубитѣ нрави на оная секта, срѣдъ която се е явило произведението Дѣтство Исусово; дали се дължи на тенденцията у съгавителя на епизодитѣ, да си служи съ ефектни контрасти, възможни за дѣтската възраст? Можемъ допусна сжщо така, автортъ на съчинението да е искалъ да прѣдстави малкия Исуса като носителъ на истината, борець за доброто и поразителъ на злото, въ каквато форма и да се прояви то, въ по-слаба или въ по-силна, т. е. като неодобрѣние, неприязнь, измама, надмѣнность, насилие и пр. За Исуса нѣма прѣходи между доброто и злото: злото, каквото и да е, си е зло, и трѣбва да се унищожи най-сурово. Напротивъ, при благодь, обичь и истина, сжщото това дѣте се явява онова идеално и божествено отроче, каквото очакваме отъ неговото качество на Синь Божи: за кроткитѣ думи на втория си учитель, Исусъ възстановява здравето на първия си наставникъ; невинно пострадалитѣ той изцѣрява или възкрѣсява; Исусъ раздава своята пшеница на сиромаситѣ; той отстранява затруднението на Йосифа, като удължава кжсата греда и я прави равна на по-дългата; на добрата си майка носи вода въ дрехата си; като вижда нейната скърбь въ Йерусалимския храмъ, той трѣгва по родителитѣ си и имъ се покорява. Такъво схващане на духовния ликъ на божественото дѣте, ликъ съчетанъ отъ доброта и суровость, проявени при добро или при зло, е отговаряло на богомилския дуализъмъ за основнитѣ сжщини на свѣта и морала. Така само можемъ да си обяснимъ отчасти чудноватия образъ на Исуса въ Дѣтството Исусово.

Учението на богомилитѣ за Словото — Исусъ, слѣзълъ на земята, за да проповѣдва истината и да подготви хората за тѣхното спасение отъ Сатанаила, се посрѣща съ дѣлата на дѣтетото Исуса въ нашата книга за Дѣтството. При много

отъ епизодитѣ въ това съчинение нарочно се изтъква, че Исусъ само съ словото върши чудеса, наказва, изцѣрява, възкрѣсява, че неговото слово е дѣло. Народътъ, който се трупа около Исуса, често се чуди, че всѣко слово на дѣтето става на часътъ дѣло и че въ това дѣте обитава ангелъ или Богъ или, най-сетнѣ, че това дѣте е Богъ.

Антиюдейската тенденция на богомилството сѣщо така широко е застъпена въ Дѣтството Исусово. Исусъ прѣкарва дѣтството си между евреитѣ, които негодуватъ срѣщу Исуса, че върши чудеса въ сѣбота, че наказва тѣхнитѣ лоши дѣца или самитѣ тѣхъ. Исусъ води прѣния съ еврейскитѣ книжници и имъ тълкува закона. Той прѣобразява на свине еврейскитѣ дѣца, които го отбѣгватъ и не искатъ да играятъ съ него.

Единствениятъ паралелъ, който намираме между нашето съчинение и каноничнитѣ Евангелия, именно епизодътъ за дѣтето Исусъ въ храма, е прѣработена заемка отъ Лука. А Евангелието на Лука, както видѣхме по-горѣ, стр. 4, 93, е било на особена почитъ у гностицитѣ маркионисти, както и у павликянитѣ, на които богомилството дължи много отъ своитѣ възгледи.

Дѣтството Исусово, като съчинение, което изпълня една празнина отъ живота на Исуса, и като разказъ, изложенъ въ общедостѣпна народна форма и съ драматични положения, дѣто дѣтето Исусъ се явява като необикновенъ изключителенъ образъ, е извънредно занимателенъ апокрифъ. Богомилитѣ използвали тия му особености и го приели въ реда на своитѣ книги, толкова повече, дѣто въ него сѣ проведени гледища, близки или еднакви съ богомилскитѣ. Такъво съчинение въ рѣцѣтѣ на богомилския мисионеръ е могло да стане сгоденъ мостъ за прѣминаване на прѣститѣ православни въ богомилство. Изобщо пѣкъ за широкия приемъ, който Дѣтството Исусово е било намѣрило срѣдъ старитѣ българи и тѣхнитѣ близки по езикъ събратя сѣрби и руси, свидѣтельствуватъ нѣколкото прѣвода и прѣработки на това произведение. Вписването му въ българския списъкъ на апокрифитѣ сѣщо така говори за неговата добра извѣстность. За възможното влияние на нѣкои отъ епизодитѣ въ Дѣтството Исусово върху фолклора, напр. мотивътъ за прѣобръщането на

дѣцата въ свине, срв. студията на *М. Драгомановъ*, Славянскитѣ варианти на една евангелска легенда, въ *Мсб. IV* (1891 г.), стр. 257 сл. По-иначе гледа на въпроса *Сперанскій*, Славянскія апокр. Евангелія, стр. 54.

Прѣние на Христа съ дявола.

Ржкописи и издания. — Тоя апокрифъ ни е познатъ по слѣднитѣ ржкописи и издания: 1) Сборникъ отъ началото на XIV в., българска редакция, въ Виенската Придворна Библиотека, нѣкога № 137, на л. 177 сл. Статията е озаглавена: *Гловъ ѡ прѣпрѣни днаволъ съ Гдѣмь нѣшимь Ис Хосъ*. Нач.: *Пришадъ Гъ въ горѣ Блѣвнискж*. Краятъ липсва. Обнародва я *К. Ѡ. Радченко* въ *Извѣстія* отд. р. яз. и сл. Имп. Ак. Н., т. VIII, кн. 4-а, стр. 196—198. — 2) Сборникъ отъ XVI в., българска редакция, въ Соф. Нар. Библ., № 433, л. 101—105^б. Заглавие: *Гловъ ѡ прѣпрѣниѣ антѣхъ съ Гдѣмь нашимъ Ис Хосъмь*. Нач.: *Хосѡу приелнжншоу сж на горѣ Маслинжж и рѣ къ оученикомъ своимъ*. — 3) Сборникъ отъ XVII в., сръбска редакция, въ Соф. Нар. Библ., № 326, л. 41—44. Изложението на статията напълно се покрива съ статията въ току-що поменатия сборникъ № 433. Сборникъ 326 е билъ писанъ и употрѣбяванъ въ България. — 4) Сборникъ отъ XV в., сръбска редакция, въ Библ. на Пражскія Нар. Музей, № 19, л. 227—231. Заглавие: *Глово ѡ прѣпрѣниѣ дѣвола съ Господомъ нашимъ Исусомъ Христѡмъ*. Нач.: *Пришадъшѡ Исусѡ на горѣ Блѣвнискѡю, и глагола ѡченикомъ своимъ: алчѣмъ здѣ*. Ржкописътъ прѣзъ 1704 г. е билъ въ рѣцѣтъ на извѣстния *Вѣлкѡу презентерѡу Поповичѡу*, родомъ отъ българскіе земли, отъ мѣста *Кратово*, .а.ѡ.д., както личи отъ приписката на крайнитѣ листове. Срв. *Starine XXI*, стр. 184. Статията бѣ обнародвана отъ *J. Polivka* въ *Starine XXII*, стр. 200—203. — 5) Сборникъ отъ XVI в., сръбска редакция, въ Бѣлградската Нар. Библиотека, № 273. Статията, която захваща *Ѣказани* слово и прѣпрѣниѣ дѣвола съ Господѣмъ нашимъ *Иѡ Христомъ*. *Благослови шѣче*. *Вѣзъшѣдъ Господѣ на горѣ Блѣвнискѡю, и рече оученикомъ своимъ: алчѣмъ .м. дѣны и .м. ношти . . .*, бѣ обнародвана отъ *Ст. Новаковић* въ *Starine XVI*, стр. 86—89. — 6) Сборникъ отъ 1602 г., руска редакция, въ Петроградската Публ. Библ., отд. XVII, № 82. Статията почва: *Глово ѡ Исѣ Христѣ ѡ Гдѣ нѣшимъ*. *Гдѣ блговн ѡ*. *Рече Господѣ своимъ уче-*

никомъ: алчимъ здѣ 40 дни. И постиши 40 днии ученики его. . . Обнародване отъ *Тихонравовъ*, Памятники отреченной русской литературы, II, стр. 282—285. — 7) Сборникъ отъ XVIII в., руска редакция, въ Библ. на Гр. Уварова, № 66. Статията почва: Къ великій патекъ, о постѣ и о прѣнїи Господни со діаволомъ. Ъгда изыде Господь отъ Ирдана и видеся дѹхомъ въ пѹстыню, и рече Ис깑съ ученикомъ своимъ: постимся 40 днїи и 40 ношїи. . . Обнародвана отъ *Тихонравова*, пакъ тамъ, стр. 285—288.

Съ изключение на двата софїйски текста, които се покриватъ, всички други български, сръбски и руски прѣписа прѣдставятъ различия въ подробноститѣ и въ езика си. Ще възхождатъ, слѣдвателно, къмъ различни по-стари прѣписи и прѣводи отъ гръцки. Двѣтъ гръцки версии, които печата *Vassiliev*, *Anecdota graeco-byzantina*. *Mosquae* 1893, стр. 4—10, сжщо така се различаватъ въ подробноститѣ си, пъкъ не се схождатъ напълно и съ славянскитѣ прѣводи. Това вече показва, че Прѣнието отдавна още, на гръцка почва, е било прѣработвано и разпространявано въ различни варианти, които сж се отразили и въ славянскитѣ прѣводи, най-старъ отъ които е прѣдставенъ въ българския прѣписъ отъ XIV в.

Текстъ. — За нашето издание си послужихме съ Виенския български прѣписъ отъ началото на XIV в. Краятъ на статията, който липсва въ ржкописа, надомѣстихме по Софїйския прѣписъ, сжщо български изводъ, сборникъ № 433. Отъ него взехме и бѣлѣжкитѣ за неяснитѣ или паралелни мѣста къмъ Виенския прѣписъ. Паралели за крайната частъ на Прѣнието взехме отъ текста, обнародванъ отъ Поливка. Гръцкитѣ паралели сж по първата пълна версия на статията, печатана у Васильева, стр. 4—8.

Гло^в w прѣпрѣни диаволѣ сз Гдѣмъ нѣшимъ И^ѣ Х^ѣ.

Пришедъ Гѣ къ горж Блвнскж, заповѣда оученикомъ своимъ алкати .М. дїен. Якашж же ѹченици гїи съ влѣж своимъ .М. дїен да прѣпрѣтъ диѣвола.

Блвшавъ же диѣволю, шко Исѣсъ алчетъ, разгнѣвак сж гнѣвомъ великомъ, ї величи сж прѣдъ Исѣомъ. И рѣ имѣ Исѣсъ: заклинамъ тѣ Бгѣмъ живымъ, да ми повѣси истинж, ѡкждо깑 исти? И рѣ

имоу дѣволю: а ты ѿкждоу еси? И рѣ имоу Исѣ: ѿ прѣвѣчныхъ нѣсны^х силъ.¹⁾ Рѣ дѣволю: то ты ли еси снѣ вышнѣаго? Рѣ Исѣ: ты рѣ, дѣволе. Рѣ дѣволю: тебе конства анѣла ска зрѣти тебе не можтъ въ нѣсехъ глѣши и землѣ послоушаши ти; ти анѣлы имаши [и с]илны, почто не послоуша²⁾ ихъ, нѣ слѣзе на землѣ к намъ? иж ты иди на нѣса, а моѣ естъ землѣ, какоже ма ѿринж ѡцѣ трон. И рѣ Исѣ: ѡ горѣ тебе, дѣволе, яко ѿринжалъ тѣ естъ, изгоубити тѣ ѡи ѿ лица земли.³⁾ Рѣ дѣволю: ты иди на нѣса и сѣди на прѣстолѣ своимъ, трое сѣтъ нѣса, а моѣ естъ землѣ; имамъ анѣлы страшны, и изгоубятъ тѣ, побѣдиши тѣло твоѣ яко единого члѣка. И рѣ имоу Исѣ: ѡ горе тебе, дѣволе, яко анѣлъ тронхъ и свѣтъникъ⁴⁾ тронхъ ради придохъ на землѣ. Рѣ дѣволю: кто сѣтъ свѣтъници мои? Рѣ Исѣ: творѣщи дѣла твоѣ. Рѣ дѣволю: то что сѣтъ дѣла моѣ? Рѣ имоу Исѣ: трое сѣтъ дѣлеса: разбон, татба, блѣда, завнсть, ревнѣ, грѣ, трѣсь, ѡгнь, тма, рать, браторазлѣченне, ненавнсть въ члѣкахъ (sic); то сѣтъ дѣла твоѣ. Рѣ дѣволю: въ истинѣ вѣси, то сѣтъ дѣла моѣ, и паче анѣлъ тронхъ еши есмѣ, и паче тебе старѣи.⁵⁾ И рѣ Исѣ: ѡ горѣ тебе, дѣволю, яко всѣкъ члѣкъ срамити тѣ имать. И рѣ дѣволю: ты снѣ члѣчь еси, ѿ жинѣ сѣ еси родилъ. И рѣ Исѣ: къ истинѣ вѣси, яко ѿ жинѣ сѣ есмѣ родилъ, да сѣ писаниѣ скончатъ ѡ мнѣ: яко единого члѣка създахъ въ ѡбразѣ мои, и не оставлѣ его въ кѣкы. Да ѡи съгрѣшитъ члѣкъ, трое дѣло творѣ и твоѣ волѣ, а моѣ слава ѡстанитъ, ти⁶⁾ живитъ тѣт .л. или четыридѣсѣт⁷⁾ и въ покланнѣ вниде^т, глѣдѣна накрьмитъ, и

1) Въ грѣцкия текстъ (Vassiliev, 4—5) и въ сръбския прѣписъ (Starine XXII. 200) прѣвннето се захваща съ въпросъ отъ дьявола:

Ἐπέφανεν (sc. δὲ ὁ διάβολος) ἐμπροσθεν τοῦ προσώπου αὐτοῦ καὶ λέγει αὐτῷ: ὀρκίζω σε κατὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ μεγάλου Θεοῦ, νὰ μοι εἰπῆς τὴν ἀλήθειαν, πόθεν εἶ σύ; λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς: ἐγὼ ἐκ τοῦ αἰωνίου καὶ ἀθανάτου πατρὸς εἰμι.

Дѣволю . . . облечи се прѣд Исѣвомъ и рече ка Господѣ: закланнаю те Богомъ живнемъ, да ми рѣчиши, ѡткъдѣ еси ты? Исѣсъ рѣчи: ѡт прѣвышнаго.

Въ Софійския прѣписъ отговорътъ на Исуса е: ѿ прѣвнесподнѣго и ѿ нѣнѣ^х силъ.

2) ἀγγέλους εἶχες, διὰ τί οὐκ ἀπέστειλα; ἑαυτοὺς, ἀλλὰ θεὸς ὢν εἰς τοιαύτην ὁδὸν ἦλθες;

3) прѣшеиѣ съма да те изгоубѣж ѿ лица земли.

4) свѣтъникъ. — μετόχους.

5) нѣ паче тебе силена есмѣ. — ἀλλὰ πλείων σου ὑπάρχω καὶ τῶν ἀγγέλων σου γέγονα.

6) и. — καὶ.

7) .ο. λ'τ и .S. — Въ сръбския прѣписъ: .м. л'ѣт или .н. — ἐνενηήκοντα.

ждаи напоить, нага шдждать, и збога помѡуѣть, и срѣима и оумомъ смѣрнѣть сѧ, помышлѣмъ ш жднѣмъ дѣи, мрътка до гроба прокоднѣть, алчною мѣтвомъ рѣть¹⁾: Ѡпоустн ми, Гѣи, грѣхы: и придѣть имоу сѣмрѣть, тако да естъ простѣ, и прѣдамъ его англоу Мнханлоу, въкѣтъ его в рани. И рѣ Нѣсь: послоушан, днѣколе: шце сѣгрѣшнѣть члѣка, твоѣ дѣла твоѣмъ, а мѡмъ слава шставнѣть, и ждѣтъ лѣтѣ .л. и .м. и въ покаяннѣ не вндѣтъ, ждѣи не напоить, и ксѣхъ немощныхъ не помѡуѣть, ни рѣть: Гѣи, Ѡпоустн ми, Гѣи, грѣхы, сама не имать мѣтн прнати Ѡ мнѣ, нама не насытнть алчашнѣ въ мѣтвѣ, ни рѣть Гѣи: Ѡпоустн ми, Гѣи, грѣхы; и придѣть имоу сѣмрѣть, и прѣдамъ его англоу тѣмнѣ,²⁾ грѣдоу, шгнѣномъ лнцѣмъ, да и въкѣтъ къ грѣзѣнѣство шгнѣно,³⁾ ндѣже чрѣкъ не шсыпаетъ і шгнѣ не оугасаетъ, и тоу с тобомъ мжчнтн сѧ въчнѣть, злыи днѣколе.

И разгнѣвава сѧ днѣколе, и възыде на горѣ, и сѣбра тоу слоугы своѣмъ .д. тнсѣщѣ,⁴⁾ и рѣ к ннмъ: члѣда моѣ, крѣпнтѣ сѧ и штерѣжѣте, Хсѣ великъ шпостать естъ и прншелъ естъ на зѣмѣ; да шце шдѣлѣмъ имоу, наше естъ англѣствнѣ и слава къ вѣкы, и да мѣнѣмъ мжкожъ великожъ. И рѣ ннмъ: пондѣте вы напрѣдѣ, азъ же пондѣмъ Ѡ заднѣ. И шкрѣплѣмъ нѣ, рѣ: не бонте сѧ силѣ его великыхъ; егда бо Ѡць его сѣзда члѣка, не рачнхъ имоу поклоннтн сѧ, и сѣкрѣже мѣ Ѡць его с нѣсь, и не хошѣмъ члѣстн нмѣтн с ннмъ. Тако же имѣ глѣшоу сѣ гласомъ, и пондошѣ, и тако къзыде прахъ надѣ ннмн .л. лакать Ѡ множества днѣколѣ. И вндѣшѣмъ шчннцн гѣи горы трпнщѣшѣ и хлымы трпнщѣшѣ и вѣжжѣшѣ, и рѣкы Ѡстѣшѣшѣ, море, бездна мжтѣшѣ сѧ и рыбы скачѣшѣ. И рѣшѣмъ шчннцн гѣи: вндѣхѡмъ шрѡсть днѣвола и оубѡтѣхѡмъ сѧ. Такожде глѣшнѣмъ ннмъ, възыде прахъ .г. прѣпрнщѣ Ѡ силѣ днѣвола. И възѣмъ Петръ страхъ Ѡ днѣвола і Ѡвѣже Ѡ Нѣа .г. прѣпрнщѣ. И рѣ Нѣсь Петроки: не теорн зла. І швратнѣжѣ сѧ Петръ и ста за рамомъ Нѣсокомъ. И рѣ имоу: да вндншн слава вѣжнѣмъ. И въпросн Нѣсь шчннкы своѣмъ: кто естъ Ѡверѣжнѣ Ѡ нѣсь? Ѡкѣщѣакъ Фнлнпъ⁵⁾ и рѣ: Ѡверѣже и Ѡ нѣсь Ѡць твоѣн, едннн слава, едннн дрѣ-

¹⁾ и да алъчетъ .м. дѣи и да рѣть. — ἐν προσωχαις καὶ νηστείαις καὶ ἐν τῇ προσωχῇ αὐτοῦ εἰπεύ.

²⁾ Въ грѣцкнѣ текстѣ ἀγγέλῳ Μελοῦχ. Прѣводачѣтъ е сближнл собствѣното нмѣ сѣ прилагатѣлното μέλας, μελανός, та Мелухъ е прѣвелъ сѣ тѣмнѣ.

³⁾ ровъ шгнѣнн. — εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός.

⁴⁾ дѣмонн всѣ тнн тлѣмн, тнсѣшѣ тнсѣшѣмн. — μυριάδας σαράντα ὀκτώ.

⁵⁾ Петръ. — ὁ δὲ Φίλιππος καὶ Θωμᾶς.

жава, шмоеси¹⁾ Ѡць. Ѡбращъ же съ Исъсъ, повелѣ шелокоу свързати днѣвола за пѣтѣ, и къзъкыси и і шѣси его стръмоглавъ прѣдъ Гдѣмь.²⁾

Видѣвы же днѣвола, шко на кончинѣ истъ, и рѣ: Г'и, помлоуи мж и низъкръзи мж на земл.³⁾ [Рѣ Гб: аще тж помлоуж и споушж тж на земл, кое добро имашин створити? И рѣ днѣвола: помлоуи мж, не погоуби м(е)не, нь поустн мене на землн, да иже вѣровашж въ мое име недостоыное, да имъ повѣдѣ да съ ксы к'тѣѣ шератѣтъ. То рикъ, и смилн съ Гоу, и повелѣ Гк шелокоу ѡрѣши^т, и падѣ днѣвола шко и млннѣ съ нѣсъ на землж. И тѹ лже днѣвола и напльнитн оуста скош храпаннѣ велнка и въсклонн сж и пюуж на Гд и дхнж на нь. И рѣ Гк: пакн лы млсли^ш, днѣвола, на мж? И рѣ днѣвола: и ти пюунн на мене и доуни на мж. И рѣ Гк: не плоуна на тж, ни доуи на тж, мсы бо слнна сѣа иѣ, дхн иже ѡ оустъ монхъ нсходн^т сѣа иѣ. И рѣ днѣвола: аще не поворж сж с трѣола, то не вадѣ тѣчнъ вишнѣмоу, и влѣзж въ срѣци къ Кннѣфѣ жндовѣскомоу, да тж имѣтъ и мѣчтъ тж и расплѣт тж и оумр'ткѣтъ тж. И рѣ Ис: право вѣси, днѣвола, шко пѣтн^и иѣ въ рцѣ грѣшннкомъ и крѣтъ хотѣ створиты мнѣ, и томоу съ имѣт поклонити в'сѣ, а тебе шплюжтъ, днѣвола. И рѣ днѣвола: азъ створи^х Иѡа оустѣкнжтн прѣ Иродомъ црѣмь. И рѣ Гк: Иѡн Крѣтль шмрль иѣ⁴⁾ и живѣ иѣ до ннѣ. И рѣ днѣвола: аще тж бн^х видѣлъ, гѣ сж си родилъ, то ншѣлъ бнхъ на мѣсто то и матирѣ ти бн^х нзгоубѣлъ, а тебе бнхъ раскрикнлъ. И рѣ Гк: можѣтн на трѣнъ кино бити или пшѣница на вльчннѣ?⁵⁾ И не ѡвѣща днѣвола и рѣ Бѣ земн зннжтн .п. съжнн,⁶⁾ и просѣдошж .д. гльбннн земльннж. И шбращъ съ

1) Осталала е непрѣведена гръцката дума *ἑνωσίτης* (единосшнень).

2) + и силн его разгна шко и днмь. И вѣжажж въ пшѣри, глѣдхж: ч'то дѣмь нѣбозн вдѣ стошнн, нь бѣжн^и къ гльбннн и къ пшѣри и къ пропасты земльннж, иже бо кнѣза нашѣго шѣсилъ иѣ Хс къ шелоцѣ^х нѣнн^х. — *Οἱ δὲ δαίμονες αὐτοῦ ἄρρουν λέγοντες καὶ ἡμεῖς· ποῦ φύωμεν; ἀλλὰ δεῖτε, ἃς φύωμεν εἰς τὴν ἄβυσσον, ὅπως σωθῶμεν.*

3) Виенскнѣтъ прѣписъ е запазенъ дотука, заедно съ началото на слѣднѣята незавѣршена фраза: да ндѣже вѣроуѣтъ члѣкы сжщъ сквернъ ѡврѣжѣтъ. Краѣтъ на Прѣннѣто заемаме, както рекохме, по Софнѣскнѣтъ прѣписъ, ржкопнсь № 433. Неяснѣтъ или съвѣсмъ различнѣтъ по смнсьлъ мѣста пояснѣвамѣ съ паралелн отъ срѣбскнѣтъ прѣписъ, обнародванъ отъ Поливка.

4) Іѡанъ же мѣ крѣсты, нь нѣст шмрль, нь живѣ ист. — *μη καὶ Ἰωάννην τὸν βαπτισάντα σε . . .*

5) кто можѣтъ пшѣницѣ жѣтн на вльчннѣ, внно събратн шп трѣннѣ? *δύνασαι δε ἀκανθῶν οἶνον τρυφῆσαι ἢ ἀπὸ τριβῶλων καρπὸν θερῆσαι; .*

6) .т. сѣжннхъ, — *πῆχας ἑκατόν.*

дншволя и видѣ и рѣ: что иѣ си, ГИ? И рѣ Гѣ: вѣнниди, дншволя, да вѣншы что иѣ: И рѣ дншволя: колика, ГИ, гльбинна иго? И рѣ Гѣ: блико юноша .л. лѣт еждеть и къзмиеть камикъ протикъ силѣ свои и кръжеть, и летить въ гльбиннъ .л. лѣт,¹⁾ и тако дондег до дна, идеже вѣт тебе, дншволя. И рѣ дншволя: а по томъ что, ГИ? И рѣ Гѣ: не изгоубь тебе; вѣлж тебе цѣтоваты .ф. лѣт на конецъ вѣка. И рѣ дншволя: а по томъ что ГИ? И рѣ Гѣ: пркъсе лѣто еждет вина мѣного и жита къ людѣ, а второ лѣто не шерецет сж ни скъбеля пшеница, ни с вѣдро вино по вьсен зѣмы. И рѣ дншволя: а по томъ что, ГИ, еждеть? И рѣ Гѣ: лѣто сткорж шко мѣт, а мѣт шко и нѣлж, а нѣлж шко и днѣ, а днѣ шко и чѣ. И рѣ дншволя: а по томъ что, ГИ? И рѣ Гѣ: сквж нѣа шко и сенто^к и ражѣгж зѣмж шко и пламень и повелж да исхнеть море шко и камикъ, и прити имамъ на мѣсто то, еже нарицает сж Хнзн;²⁾ теу ти имаг приты мати мѣш, еже мж рѣи, (и) Иѣа, еже мж крѣт,³⁾ и Илнз и Ёноухъ, шже (не) сжт смѣрти въкоусила, теу тж, дншволя, погоубж. Ёбоу же нашѣмѣ сла^в въ вѣки аминь.

Съдържание и историко-литературни бѣлѣжки. — При разглеждане на Прѣнието на Христа съ дявола ще си слушимъ главно съ бѣлгарскитѣ му прѣписи, защото за другитѣ нѣмаме данни, че идатъ отъ бѣлгарски изводъ и че сж съставявали нѣкога часть отъ бѣлгарската книжнина.

Съдържанието на Прѣнието е слѣдното. Когато Исусъ дошълъ на Елеонската (Маслинена) гора, за да може да се състезава съ дявола, прѣдалъ се на постъ 40 деня, той и ученицитѣ му. Шомъ узналъ за дохождането на Исуса, дяволътъ се разгнѣвилъ, явилъ се прѣдъ него, и прѣнието почнало. На думитѣ на Исуса, че той е синъ на Всевишния, дяволътъ му заявилъ, да си върви на небесата, защото небесата били на Исуса, а земята била дяволова. На заплашването на Исуса, че е дошълъ на земята, за да погуби дявола, послѣдниятъ сжщо се закарнилъ да го погуби, защото билъ по-старъ (вар. по-силенъ) отъ Исуса, и неговитѣ ангели по-страшни отъ Исусовитѣ. И когато Исусъ заявилъ на своя противникъ, че е

1) .ф. лѣт. — На грѣцки, вмѣсто юноша .л. лѣт, е прѣведено *ὡς δεκαεπτά ἐτὼν παίδιον*, а за лѣтенето на камъка е дадено *εἴκοσι χρόνους*.

2) Хижнина. — *Γουζή, χώρα τῶν Αἰγυπτίων*.

3) Вмѣсто Иѣа, еже мж крѣт стои: Ивань Богословъ. Въ грѣцкия текстъ липсва едното и другото.

дошъл да му прѣвземе грѣшнитѣ челоуѣци, които чрѣзъ покаяние ще бждатъ въдворени въ рая, дяволътъ се оттеглилъ на една висока планина и тамъ направилъ заговоръ съ множеството свои демони, за да убиятъ Исуса. Планината и глѣбинитѣ земни се разтърсили, а ученицитѣ Исусови били обзети отъ ужасъ; апостолъ Петъръ избѣгалъ на три поприща далече. Тогава, по искането на Исуса, спусналъ се облакъ като мълния надъ дявола, който билъ уловенъ и обѣсенъ въ облацитѣ съ краката нагорѣ, а демонитѣ се изпокрили изъ земнитѣ пропасти и дълбочини. Дяволътъ се помолилъ на Исуса, да го пусне да слѣзе на земята, за да увѣщае хората да тръгнатъ по Исуса. Но щомъ се видѣлъ на земята, дяволътъ се опълчилъ пакъ срѣщу Исуса и му заявилъ, че ще се бори съ него, за да покаже, че е равенъ на Всевишния; той прибавилъ още, че ще влѣзе въ сърдцето на Каяфа, който да улови, да мжчи и разпне Исуса. Исусъ призналъ, че това наистина ще стане, но че хората тогава ще се поклонятъ на Исусовия кръстъ, а дявола ще оплюятъ. На края, Исусъ посочилъ на своя противникъ бездната, въ която дяволътъ ще бжде хвърленъ при свършъка на своето царуване, и мѣстото Хизи, дѣто Исусъ ще бжде прѣчаканъ отъ майка си, отъ Йоана Кръстителя, отъ Илия и Еноха.

Въ основата на Прѣнието съзираме евангелския разказъ за изкушението на Христа отъ дявола на планината, както и Апокалипсиса на Йоана Богослова. Всичко това обаче е така видоизмѣнено и прѣплетено съ неканонични елементи, че статията е била причислена къмъ апокрифнитѣ писания. Въ индекса на лъжовнитѣ книги въ Погодинския номоканонъ, отъ XIV в., който е отъ несъмнѣнъ български произходъ,¹⁾ срѣщаме и нашето Прѣние *диавола съ Хрѣстомъ*²⁾. Издателятъ на двѣ грѣцки версии на Прѣнието, Васильевъ, като анализира статията, намира, че тя е била писана отъ дуалистичнитѣ секти, отъ манихейтѣ или богомитѣ. Между друго, той изтъква слѣднитѣ изрази, които издаватъ дуалистично гледище: (дяволътъ заявява на Исуса) *Ἐγὼ πλείων σου ὑπάρχω καὶ τῶν ἀγγέλων σου γέγονα*, или *ἐγὼ εἰμι ὁμοίος τοῦ ὑψίστου, σὺ δὲ υἱὸς αὐτοῦ*,

1) Българскиятъ допълнителъ на тоя индексъ е прибавилъ редъ апокрифни статии, които сж били съчинени или прѣработени отъ българския попъ Йеремя.

2) Срв. стр. 53.

ἀλλ' ἐγὼ ὁμοίως ἑαυτοῦ.¹⁾ По-късно и К. Радченко засегна въпроса за произхода на Прѣнието. Той е на мнѣние, че статията ще да е възникнала вѣроятно още прѣди появата на богомилството, и че нѣколкото прибавки въ нея отъ богомилски характеръ ще да сж били направени отъ нѣкого, който, безъ да е богомилъ, е произхождалъ отъ срѣда, въ която се били разпространили нѣкои дуалистична прѣдстави.¹⁾

Въ какво се състои дуализмътъ вложенъ въ Прѣнието? Прѣди всичко, цѣлата статия носи дуалистиченъ характеръ: състезание на двѣ сили, наистина, неравни, но сѣ пакъ най-вражески настроени една срѣщу друга, въ замисли и въ дѣла; едната търси случай да погуби другата; слѣдъ промѣнливъ успѣхъ, дългата борба завършва съ побѣда на Бога надъ дявола. Тоя дуализъмъ не е чуждъ и на християнството: изкушението на Христа отъ дявола въ Евангелието (Матей IV, 8; Лука IV, 5) и борбата между Господа и Антихриста въ Апокалипсиса говорятъ ясно за това. Въ Прѣнието обаче враждата между Исуса и дявола е прѣдставена много по-силно; тя е прѣдадена въ повече епизоди и сж изтъкнати моменти, дѣто дяволътъ взема дори връхъ надъ Исуса. Съ тия си особености, Прѣнието напълно се сходя съ гледището на умѣренитѣ дуалисти, каквито сж били богомилитѣ. Ето прочее отдѣлнитѣ мѣста, които носятъ дуалистиченъ характеръ. 1) Въ думитѣ на дявола, казани на Исуса: Почто... слѣзи на земята к намъ?... ты иди на нѣса и сѣди на прѣстола твоемъ, твоѣ сжть нѣса, а моѣ естъ земята; имамъ англы страшны, и изгоубятъ тѣ, побѣдивше тѣло твоѣ яко единого члѣка — ясно е изтъкнато, че Исусовата власть е на небето и че дяволътъ заповѣдва на земята; че дяволътъ може, съ своитѣ силни демони, да убие тѣлото на Исуса, тѣй както той може да убива и человѣцитѣ на земята. Исусъ не се противи на това твърдение на дявола. Приведениятъ пасажъ е напълно въ духа на умѣренитѣ дуалисти — богомилитѣ, които учили, че властитель на земята и на хората е Сатанаилъ, а Богъ господствува на невидимия, небесенъ миръ. — 2) Особено внимание заслужава пасажътъ, дѣто дяволътъ заявява на Исуса, че е по-старъ (вариантъ: по-силенъ) отъ него и че ангелитѣ

1) *A. Vassiliev*, *Anecdota graeco-byzantina*, стр. VI.

2) Этюды по богомилству (къ Изборникъ Кіевскій, посвященный Т. Д. Флоринскому. Кіевъ 1904), стр. 38.

на дявола сж повече (вар. по-силни) отъ Исусовитѣ. Въ грѣцкия текстъ това мѣсто гласи: 'Εὐὸ (казва дяволътъ) πλείων σου ὑπάρχω καὶ τῶν ἀγγέλων σου γέγονα¹⁾. Въ Виенския български прѣписъ, който е и най-старъ, отъ XIV в., имаме: *паче айгль твонхъ каци исмъ и паче тѣбѣ старѣи*. Въ сборника № 433 Соф. Нар. Библ. имаме: *нъ паче тѣбѣ силен исмъ и агль твон (хъ) страшинь исмъ*. Въ сръбскитѣ прѣписи сжщо е употребено прилагателното „силенъ“: *сүлїсмъ* (въ Новаковичевото изд.), *силены* (у Поливка); така е и въ първия руски прѣписъ у Тихонравова. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че ни единъ отъ приведенитѣ пасажи не се покрива напълно съ другитѣ, както и не се покриватъ изцѣло и прѣписитѣ на Прѣнието (срв. погорѣ, стр. 249). Грѣцкиятъ прѣписъ, който е отъ XII в., може наистина да се разбира двояко, т. е. че дяволътъ е *по-старъ* или *по-силенъ* отъ Исуса. Радченко прѣдпочита втория смисълъ и приема, че славѣнскитѣ прѣводачъ билъ употребилъ несъзнателно думата *старѣи* вм. *силенни*. Като имаме обаче прѣдъ видъ, че грѣцката фраза дава смисъла на *по-старъ*, естествено е да смѣтаме прѣвода *старѣи* като съзнателенъ, както е билъ съзнателенъ и другиятъ прѣводъ, съ думата *силенъ*. Приемемъ ли това, трѣбва сжщо да прѣдположимъ, че българскиятъ прѣводачъ е подкрѣпилъ съ думата *старѣи* гледището на богомилитѣ за старшинството на дявола — Сатанаила прѣдъ Исуса. — 3) Думитѣ на дявола: *лице не поборж сж с' тобож, то не бадъ тѣченъ вишнемюу* — издаватъ сжщо така дуалистичното гледище за равенството и съперничеството между Бога и дявола. Дяволътъ се смѣта *тѣченъ* (*similis, dignus, ὁμοιος*) на Всевишния. Малко по-друго-яче и по-силно тая мисълъ е изтъкната въ грѣцкия текстъ, дѣто дяволътъ казва на Исуса: 'Εγὼ εἶμι²⁾ ὁμοιος τοῦ ὑψίστου, σὺ δὲ υἱὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ἐγὼ ὁμοιος ἑαυτοῦ.

Но, покрай тѣзи пасажи, които издаватъ богомилска тенденция, въ Прѣнието изобилствуватъ и противобогомилски възгледи. Такива сж напр.: Исусъ заклева дявола въ името на Бога живаго, Богъ е създателъ на Адама, хората се покланятъ на Христовия кръстъ, Исусъ бива прѣчаканъ отъ св. Богородица, Йоана Кръстителя, Илия и Еноха. Тия мѣста сж застѣпени приблизително еднакво въ грѣцкитѣ и въ славян-

1) Въ изданието на Vassiliev, стр. 5.

2) Срв. у Vassiliev, стр. XI, 7.

скитъ прѣписи. Приемемъ ли, че сега извѣстнитъ най-стари гръцки прѣписи на Прѣнието отъ XII, XIII в. сж непромѣнено копие на по-старъ оригиналъ, не можемъ смѣта, че авторътъ на послѣдния е билъ дуалистъ. Що се отнася до българския прѣводачъ, той е могълъ да припада безразлично, било на ортодоксална християнска срѣда, било на богомилска, като любителъ и разпространителъ на апокрифни книги. Съ своитъ дуалистични елементи, Прѣнието особено е подходило на вкуса на богомилитъ, които сж били най-добритъ агенти на тоя родъ книжнина, съ която сж засилвали вѣрската колебливостъ у православното простолудие, а отъ друга страна сж правѣли пропаганда за своето учение.

За врѣмето, когато е билъ поправенъ българскиятъ прѣводъ на версията, прѣдставена въ Виенския прѣписъ, могатъ ни упжти отчасти слѣднитъ посочвания. Изцѣло взетъ, езикътъ на Прѣнието въ Виенския ръкописъ е по-стариненъ отъ езика на XIV в., който ни е добръ познатъ отъ оригиналнитъ и прѣводни произведения на това врѣме. Прѣписътъ на ръкописа е наистина отъ началото на XIV в., но той съдържа редъ архаизми, които трѣбва да отметнатъ самия прѣводъ къмъ по-старо врѣме. Дори и въ самото Прѣние, колко и кжсо да е, пакъ се срѣщатъ старинни форми, като: г(оспод)и, дат. п. ед. ч., дѣлаа. Думата алкати е употребена въ старинното и религиозно значение *υπεθελειν*. Добрѣ извѣстната дума въ символа на вѣрата — *διοουσιος* е останала непрѣведена (*ωμοѡσι*). Името гора *Блоньска* стои вмѣсто по-късно употребяваната въ прѣводъ гора *Маслинна* или *Маслична*. Употребена е рѣдката старинна дума *свѣтъникъ* (*μετοχος*) за участникъ, съучастникъ; тя се срѣща въ Несторовия лѣтописъ.

Разумникъ.

Ръкописи и издания. — Една отъ най-разпространенитъ апокрифни статии на старобългарската книжнина е била така наречениятъ Разумникъ (*Разоумникъ*). Тя е извѣстна и съ други имена: *Протѣкованинъ*, *Въпроси и ѡвѣсти*, *Въпроси и ѡвѣсти Григория и Василия и Ивана Бѣословца*, *Слово ѡ вѣтнихъ*, и др. Въ науката е позната повече съ надслова: *Бесѣда на тримата светители*. Ето по-важнитъ нейни български прѣписи и варианти: 1) Въ Берлинския български сборникъ отъ XIII в.,

на л. 76—78, озаглавена: Приче Івана Златовеѣтаго въ протълкованни. — 2) Въ българския сборникъ отъ 1348 г., въ Публ. Библ. въ Петроградъ, № F. — I — 376, дѣто на л. 105^б сл., 210^б сл., 160^б сл., 182 сл. сж дадени части отъ Разумника, приписани едни на Атанасия Александрийски, други на Василия Велики, трети анонимни: Тълкованне ѿ ѿльско, Ини въпроси различни и ѿвѣсти и пр. — 3) Ловчанскиятъ сборникъ отъ XVI в. има нѣколко статии на Разумника. На л. 42—46 е изложенъ Разумникътъ съ анонимни въпроси и отговори, безъ начало и край. На 46—49 л. въпроситѣ и отговоритѣ се приписвагъ на тримата светители—Григория, Василия и Йоана; статията е безъ начало и край. На л. 85^б—86 стои: Слово стго ѿца нашго Григоріа Бгослова къ стгому Василию (въпроси и отговори). На л. 86^б—88^б статията на въпроситѣ и отговоритѣ има заглавие: Къпрѣ стго Күрила философа. На л. 88^б—90 статията е озаглавена: Къпрѣ стго Ефрима въ стгѣму Василии. На л. 90—92 статията има надсловъ: Слово ѿ Матѣа. Къпрѣ ѿ Іванна Златовеѣтаго. На л. 92^б—93^б надсловътъ на въпроситѣ е: Протълкованне Василиево и Григориево. — 4) Въ Букурешкия български сборникъ отъ XVI в. статията почва: Разоумникъ, се же естъ оучитель въ стгѣму словесемъ Господа нашго Іс Хѣ. Срв. у *Яцимирскій*, Славянскія рукописи румынскихъ библиотекъ. Спб. 1905, стр. 843. — 5) Въ Тиквешкия сборникъ отъ XVII в., срѣб. редакция, идещъ отъ български изводъ, на л. 23^б—30, дѣто статията почва: Разоумникъ въ всѣмъ оупросѣ, ѿвѣ. Къ нѣлоу сътвори Бѣ нбо и землю. Печатано въ Мсб. VIII, стр. 402—405. Началото обнародвано и въ Книжици за прочитъ (Солунъ 1889 г.) кн. I, стр. 45—47. — 6) Въ сборникъ на Виенската Придворна Библиотѣка отъ XV—XVI в., № 108, бѣлг. редакция. Разумникътъ почва на л. 1. Прѣписътъ е близъкъ съ печатания отъ Новаковича, въ неговитѣ Примери књижевности и језика, 3-о изд. (1904 г.), стр. 525—526. — 7) Въ Панагюрския сборникъ отъ XVI в., въ Соф. Нар. Библиотека, № 433, на л. 50—58^б: Оуказъ за Іѣ нашго Іс Хѣ; на л. 58^б: Оуказъ за всѣ дари црковнинъ въ въпросѣхъ и въ ѿвѣстѣхъ; на л. 67^б статията почва съ Прѣстолъ на земни колико нѣ?, а на л. 75^б е озаглавена: Слово стго ѿца нашго Глигоріа Бгослова ѿца съборникъ стгомоу Василию. — 8) Въ сборникъ отъ XVI—XVII в., въ Бѣлградската Нар. Библ., бѣлгарска редакция, № 321, на л. 178 почватъ безименни въпроси и отговори, както и на л. 268^б. —

9) Въ сборникъ отъ XVIII в., въ Бѣлградската Нар. Библ., българска редакция, на л. 51 сл. Издадено отъ Новаковича въ *Starine VI*, стр. 47—55: *Глово сказанне штъ битна. Бѣ неделю повеле Господь, и сотвори небо и земля отъ пена морска, и пр.* — 10) Въ сборникъ отъ XVI в., сръбска редакция съ българизми, въ Соф. Нар. Библ., № 309, на л. 152^б: *Я се развмныкъ. Бѣпроси Івана и Василѣа и Грѣгорѣа. Обнародвано отъ А. С. Архангельскій, Къ исторіи южнославянской и древнерусской апокрифической литературы. Спб. 1899, стр. 21—22.*

Текстъ. — Отъ многото версии и варианти на Разумника ние печатаме единъ текстъ отъ Ловчанския сборникъ отъ XVI в., притежание на М. х. Недѣлчевъ, учителъ въ Ловечъ. Тоя текстъ съдържа богомилски елементи, и се повтаря и въ други по-нови български прѣписи, па намира отражения и въ устнитѣ български легенди. За прѣгледность, разбихме текста на части, като всѣки въпросъ-отговоръ отбѣлѣзахме съ отдѣлна бройка. Всички въпросо-отговори сж бб. Началниятъ въпросъ, който не е запазенъ въ Ловчанския ржкопись, заемаме отъ българския текстъ, печатанъ въ *Starine VI*, 47, защото неговиятъ отговоръ буквално отговаря на запазеното въ Ловчанския текстъ.

[Разоумникъ.]

1. Въпросъ: Отъ что сътвори Господь небо и земля? — **Ѡвѣтъ:]** възмѣта Ѡ смитана Ѡ воды, и сьсирн сѣ, и сътвори Бѣ небо и земля. Бѣ пнѣлиникъ сътвори Гѣ слѣце и мѣць и звѣзды и всѣк нѣсна.

2. В.: кажи ми, что ѣ слѣце? — **Ѡ.**: лѣпота бжѣа и животь мирѣ и земли.

3. В.: а Ѡ что сътвори Бѣ слѣце и мѣць? — **Ѡ.**: еѣа сътвори Бѣ небо и земля, тогда помислы како да сътворить чѣка, и како родити сѣ Ѡ него, и како хошеть распеть быти и сьмѣти прѣдати сѣ. Да еѣда ш сьмѣти помысли Бѣ, тогда слъза падѣ изъ ока гнѣ, и тѣ слъзѣ нариче Бѣ слѣце. Мѣць же Ѡ прѣстола гнѣ ѣ, звѣзды же Ѡ плъти гнѣ сжт, аѣган сжтъ Ѡ дѣа бжѣа и Ѡ огнѣ.

4. В.: велико ли ѣ слѣце, или мѣць, или звѣзды? — **Ѡ.**: слѣце ѣ по голѣмо Ѡ всѣмъ земля. Ѡ. пѣприць, а мѣць ѣ половнижъ всѣмъ земля; кождо звѣзда ѣ .бѣ. дѣнъ хода.

5. Е.: колико вѣрзавъ имать слнцѣ, или лсна? — Ъ.: ты-сѣща вѣрзавъ имать слнцѣ, а лсна .тм. вѣрзавъ.

6. Е.: кажи ми, что дръжитъ зѣмла? — Ъ.: вѣда висока зѣлв.

7. Е.: да что дръжитъ вѣдѣтж? — Ъ.: камень плавскы вѣлми.

8. Е.: да что дръжитъ камень? — Ъ.: .д. кѣтѣе златы.

9. Е.: да что дръжитъ кѣтѣе златы? — Ъ.: рѣка вгъннаа.

10. Е.: да что дръжитъ тын вгнь? — Ъ.: дрѣгы вгнь, еже ꙗ по жѣлкѣ ѿ того вгнѣ .вѣ. части.

11. Е.: да что дръжитъ дно того вгнѣ? — Ъ.: дѣвѣ жѣ-лѣзѣнѣ, .мѣ. ꙗ прѣжде посаженъ ѿ всего, а кѣрѣнѣ вгв на слѣтѣ бжн стонѣ.

12. Е.: ? — Ъ.: въ вѣтѣ насади Бѣ ран, в срѣкѣ състави вѣды въ мѣрѣ, въ чѣк повѣлѣ и създашж сѣ вѣсе скоты и гады и птицѣ прннатѣ, в пѣк съзѣа ꙗдама, а въ сжѣтж даде смѣ дѣхъ животныи.

13. Е.: ѿ колико части сътвори Бѣ ꙗдама? — Ъ.: ѿ всемь¹⁾ частей: .а. тѣло его ѿ зѣмла, .б. ѿ морѣ кръкѣ, .г. ко-сти ѿ каменѣа, .д. дѣханѣ ѿ вѣтра и ѿ дѣа бжнѣа, .б. развѣмъ его ѿ облака, .з. очи смѣ ѿ слнца и ѿ росы, .д. помысль его ѿ бръзѣсти аггелскыа, и ѿ смѣрѣа и ѿ плача. И ѿ того зѣо всего дѣхъ стѣын събравѣ и състакн въ единж часть, и рече: аще изы-деть сѣмѣ ѿ члѣка сего ѿ мѣрѣ, то лакомо бждѣт; аще ли ѿ слнца, то бждѣтъ мждрь и развѣмнѣ и почѣтнѣ; аще ли ѿ облака, то прѣльстнѣво въ всемь бждѣт; аще ли ѿ вѣтра, то срь-днто бждѣтъ; аще ли ѿ каменѣа, то бждѣтъ мѣтнѣво; аще ли ѿ бръзѣсти аггелскыа, то смѣрѣнно и добро въ всемь бждѣтъ.

14. Е.: колико ꙗ родѣа члѣа? — Ъ.: .б.: ꙗдама и бѣва.

15. Е.: да како дѣавѣла сътвори Бѣ? — Ъ.: вгда сътвори Бѣ нѣбо и зѣмла и вндѣ Бѣ стѣнѣ своѣа въ водѣ, и рече: изыди братѣ, и бжди съ мноа! И изыде ꙗко члѣкѣкѣ, и нарече Гѣ имѣа смѣ Гаманль.²⁾

16. Е.: да како ѿпаде ѿ Гѣ? — Ъ.: вгда насаждаашѣ Гѣ ран, да нже повѣлѣкѣлашѣ садити, Гаманль³⁾ крадѣше вси ѿ всего, и изышедѣ проснпа на ннѣмѣ мѣстѣ, там ѿ Гѣ. Гѣ рече: ти крадѣши ѿ мене, да бждѣтъ тѣбѣ на прогнанѣ! И изыде Гаманль⁴⁾

1) Въ други варианты, напр. въ Тиквешкия рк. и въ печатанѣа въ Starine VI, стр. 48, стон: 7 части.

2) Гаманль въ Тиквешкия рк., Гаманль въ Starine VI, 48.

3), 4) Гаманль въ Тиквешкия рк.

и рѣ: Гѣ, блѣн, санка саднѣшмь. Гѣ рѣ: блѣнно ѣ, и тоу есмь азъ по срѣдѣ его. Саманль¹⁾ иде да види дрѣво, еже оукраде посади; и егда видѣ дрѣво, тогда Саманль²⁾ почрнѣ, и изгна его дрѣво из рая. И тогда нариче Гѣ нмъ емъ дѣволъ.

17. Е.: кто сѣдѣ на прѣстолаѣ выше Гѣ? — Ѣ.: Идамь, егда въздвѣже егѣ Гѣ на ramo свое и въдаде емъ дшж.

18. Е.: да комъ рѣчь нан прѣжѣ преговори Идамь? — Ѣ.: алланѣа; то ѣ сирѣанска рѣчь: хвалите Гѣ съ нѣбь.

19. Е.: гдѣ сѣде Идамь, извшеде из рая? — Ѣ.: въ Ѣдемѣ прѣ дверми ранскыми.

20. Е.: рѣци ми, кто нан прѣво сътвори оброкъ на земан? — Ѣ.: Явель ѣгне закла.

21. Е.: да кто прѣвыи пастырь? — Ѣ.: Явель.

22. Е.: кто наоучи ратаа орати? — Ѣ.: Каннь.

23. Е.: ѡ кждѣ обрѣте сѣ пшеницж? — Ѣ.: Миханль и Гаврѣиль въземше въ рай и извергошж на земь.

24. Е.: ѡ кого наче сѣ злоба? — Ѣ.: ѡ Канна зачат сѣ злоба, лѣжа и клавиѣ, развон и дшгѣбьство.

25. Е.: кто сътвори .Ѣ. дѣль великынъ, егда погнѣе .Ѣ. чл-стин свѣта? — Ѣ.: Каннь .ѣ. дѣж погѣби, .ѣ. ада наследн, .ѣ. землѣ осмради, .ѣ. оца впечали, .ѣ. мѣрь обвѣчиди, .Ѣ. Бѣ ѡверже сѣ, .Ѣ. съ братѣмъ растаа сѣ.

26. Е.: на колнко части раздѣли Бѣ добротж Идамовж? — Ѣ.: на .Ѣ. части: .ѣ. даде Явраамъ гостолѣбьство, .ѣ. Самсѣнѣ шкостъ, .ѣ. Юсефѣ лѣпотъ, .ѣ. Дѣдѣ црю кротостъ, .ѣ. Явисаломѣ квнш, .Ѣ. Ѣсломонѣ прѣмждростъ, .Ѣ. Ювѣ богатъство.

27. Е.: да комъ нан прѣжѣ посла Бѣ граматнжьство? — Ѣ.: Ентѣ, сѣс Идамовѣ.

28. Е.: да что мѣ сжть числа? — Ѣ.: .ѣ. словѣсь, искони въ слово, и слово въ къ Бѣ, и парамѣ сице нариче: искони сътвори Бѣ нѣво и землѣ. И ѡ того Ента идѣть кралѣвское квлѣно.

29. Е.: кто нан прѣжѣ начатъ Бѣ млнтн?

30. Е.: кто высть живъ .рѣ. лѣт и хотѣше да пнѣть и шѣть и шчнтъ книгж? — Ѣ.: Матѣсаль.

31. Е.: кто верѣте латнѣскж книгж? — Ѣ.: Нѣнанль и Умамь и Брнтѣль.

32. Е.: да кто верѣте грѣчьскж книгж? — Ѣ.: Меркурѣе.

1), 2) Сатананль въ Тикв. рк.

33. Е.: да кто шепѣте въ болгарскѣ книжѣ? — ѿ.: Кѣриль философъ.

34. Е.: кажи ми, кто нан прѣжѣ сътвори црква Бѣ на земли? — ѿ.: ѿломонъ царь.

35. Е.: кто бы прѣкъ спѣкъ въ Иеросолимѣ? — ѿ.: Іаквъ.

36. Е.: да кто прѣвыи архидіаконъ? — ѿ.: сѣын Стефанъ.

37. Е.: да кто бы прѣвыи попъ? — ѿ.: Мелхиседекъ, снъ Навъ, званъ бы прѣвитирь.

38. Е.: кто хѣдитъ подъ брѣменемъ тежѣемъ? — ѿ.: попъ ѿ члкъ грѣхы приемлеъ.

39. Е.: кто нан прѣжде сътвори жрѣтвѣ Бѣи? — ѿ.: Ноѣ, егда ѿ кораба изыде.

40. Е.: гдѣ сѣдитъ Идама? — ѿ.: на четвертѣмъ небѣ, провождаетъ праведнымъ въ рай, а грѣшнымъ въ мжж.

41. Е.: колико дѣшъ исходитъ на днѣ и на ноцѣ? — ѿ.: .вѣ. тѣшъ и .кд. дѣшъ, и толикожде и раждаатъ сѣ.

42. Е.: да колико е въ нихъ праведныхъ? — ѿ.: .г. почи-ваатъ на лонѣ Пирамиди, а дрѣвн дѣшъ тлкъватъ сѣ въ врата мжчнаа.

43. Е.: колико е небѣ? — ѿ.: .б., и на седмѣмъ Бѣ починаетъ.

44. Е.: чѣсо ради сътвори Бѣ гвры? — ѿ.: гвры земли стверди сѣ, да не колѣблетъ сѣ на вѣдахъ.

45. Е.: что е банѣ толико шгннаа ѿ земли исходяща? — ѿ.: земля на водѣ стоитъ, а вода на шгни, и ѿ тѣхъ воды по жилахъ исходятъ, и паче аще сѣ не би стѣдыла ѿ толикѣмъ тлѣстоты землянѣмъ идѣши, не би мвгль члкъ ни гладати на нѣ ѿ вѣкына.

46. Е.: (колико) велика е земля? — ѿ.: елико ѿ земли до небѣ, толико е дѣбела земля.

47. Е.: что е земля пльна воды? — ѿ.: шкоже тѣло е пльно крови, такоже и земля е пльна воды.

48. Е.: колико же ѿстоитъ небо ѿ земли? — ѿ.: елико ѿ востока до запада, толикожде ѿ земли до небѣ.

49. Е.: далече ли е слнце ѿ мѣца? — ѿ.: елико ѿ земли до мѣца, толикожде ѿ мѣца до слнца и до звѣзды. Звѣзды на небѣ штверждѣни сѣтъ; мѣцъ же и двѣ дѣнищи прѣ плаваатъ.

50. Е.: како звѣзды заходатъ? — ѿ.: небо вѣтитъ сѣ, того ради заходатъ.

51. Е.: како слнце на голѣмъ днѣ късходитъ? — ѿ.: имать слнце .рпг. прѣстоли, и ката штра прѣносаатъ егѣ аглы.

52. Б.: да како заходитъ или како исходитъ? — ѿ.: егда зандесть слънце, възмжѣт ѣгѡ аггли и несжѣтъ на прѣстолю гнѣ, и полагажѣтъ ѣгѡ на крыло гнѣ, и помѣтъ пѣсни немальчнѣм; да егда вждѣтъ на ѡ. ѡ. пѣсни, ѡверьжѣтъ аггли прѣстолю и възмжѣтъ слънце и несжѣтъ ѣгѡ на вьстокъ и полагажѣтъ ѣгѡ на прѣстолю. Того ради на голѣмъ днѣ вьсходитъ.

53. Б.: како петли помѣтъ въ нѡщи? — ѿ.: егда помжѣтъ аггелы слънце съ прѣстола и понесжѣтъ ѣгѡ на вьстокъ и оудратъ херубими въ крылѣ, и тогда на земли вьсѣка птица потрепещеть. Того ради и петлы проповѣдажѣтъ мирокн.

54. Б.: Камо мѡре дѣкаетъ вѡды, иже иджѣтъ въ немъ, и не наплывѣтъ сѡ? — ѿ.: іако же свѣрю храна мрѣша, тако и морю воды.

55. Б.: что ѣ сѡль мѡрю? — ѿ.: іако же тѣлѡ тоукъ, тако и мѡрю соль.

56. Б.: гдѣ вьзымажѣтъ вѡлаци вѡдж, іже толико износѣтъ мнѡго? — ѿ.: никое дыханіе не вѣсть гдѣ ѣ та вода, понеже въ безднѣ ѣ.

57. Б.: да како ѡмножаетъ сѡ водата? — ѿ.: мало вьзымажѣтъ вѡлаци, егда видѣтъ скѣтъ ѡмножаѣтъ сѡ, рѣ бо прѣкъ: вьсѣ космѣ рѣно расчесаѡ, оумножитъ сѡ.

58. Б.: како бываѣтъ соушное или како дѡжѣно? — ѿ.: ість црѣ вѡдныи: егда пондесть въ глѡбынж мѡрѣскж, походажѣтъ и воеводы¹⁾ ѣгѡ съ нимъ, и того ради биваѣтъ соуша; егда же пакы пондетъ црѣ водныи из глѡбыни и воеводы ѣгѡ съ нимъ, тогда вьзверитъ вѡда из дрѣкѣи и ѡ каменїа, и вѡлаци то вьзымажѣтъ и росѣтъ земля.

59. Б.: почто постави Бѣ Канна съ лѡнож? — ѿ.: да зрѣтъ блѡда, іако лишиа сѡ ѣ и да зрѣтъ злаа, іако ѡ него начашж сѡ.

60. Б.: колико лежа йвель не погребень? — ѿ.: девѣтьсѣтъ лѣтъ и .л., дондѣше погребешж и йдама оца іго.

61.: да како не вьгни сѡ и не вьсмрѡдѣ сѡ? — ѿ.: не бѣше бо іще речено ни чрѡвїю, ни мѡухамъ іасти.

62. Б.: како вьздвѡжжѣтъ сѡ силныи вѣтри? — ѿ.: егда Каннѣ плачетъ сѡ, того ради вьздвѡжжѣтъ сѡ силнїи вѣтри.

63. Б.: Ламехъ како вѣ слѣпъ и оустрѣлѡ Канна? — ѿ.: іако вѣ гнѣвъ бжїи на Каннѣ. Згрьчивъ сѡ хождааше, и главо ѣгѡ при ногѡ, и колѣбаше трѣстыѡ. И вождѣ Ламехѡвъ мнѣше свѣрь ѣ, и направи стрѣлж Ламехѡв, и тако вьстрѣли Канна.

¹⁾ водн Тикв. рк.

64. Е.: Ꙗ КЖДЪ ВЪЗЕТ СЯ ОГНЬ? Ѡ.: Ꙗ ЗѢНИЦЖ ГІА, ВЪЖЕЖЕ БО АГГЕЛЪ И СЪНЕСЕ ЯДАМЪ.

65. Е.: почто БѢ не сътвори женж члвоу Ꙗ земля, яко же и того сътвори, нж Ꙗ рѣра игу? — Ѡ.: въпресишж аггелн ГѢ¹⁾ ш то^м. ГѢ рѣ: тако сътвори(хъ), да болнт дрѣгъ за дрѣга.

Историко-литературни бѣлѣжки. — Разумникътъ въ срѣдневѣковната грѣцка, славянска, латинска и нѣмска литература е статья, въ която, чрѣзъ въпроси и отговори, се даватъ свѣдѣния отъ най-разнообразно естество: вѣсти изъ библейската история — създанието на свѣта, на ангелитѣ и на човѣка, участието на дявола (Сатанаила) въ създанието и сждбата на човѣка, вѣсти отъ астрономията и географията, вѣсти за народитѣ и вѣритѣ и пр. Въ Разумника догматиката е смѣсена съ апокрифа, истината съ суевѣрието, християнството съ езическата митология, правовѣрието съ еретичеството, и всичко това е прѣдадено като загадки и отгадки, пригодени да задоволятъ любопитството на полуграмотния срѣдневѣковенъ чловѣкъ и, заедно съ поуката, да му дадатъ забава. Не напраздно въ западноевропейската книжнина Разумникътъ е носѣлъ и името Калугерски забави, шѣги (Josa monachoium).

Потеклото на Разумника не е още уяснено въ науката. Най-стариятъ латински текстъ съ въпроси-отговори, засегащи главно библейскитѣ събития, се намира въ ржкописъ отъ VII в., въ Шлетщадтската Библиотека въ Елзасъ²⁾. Подобни въпроси-отговори, озаглавени Josa monachoium, бидоха открити по ржкописъ отъ VIII в. въ Парижката Нар. Библиотека³⁾ и др. по-нови⁴⁾. Най-старитѣ пѣкъ извѣстни грѣцки текстове почватъ отъ XI в., какъвто е Кутлумушкиятъ въ Св.

1) Края, който липсва въ Ловчанския ржкописъ, заемаме отъ Тиквешкия рк.. Мсб. VIII, стр. 404.

2) Статията бѣ обнародвана отъ E. Wölfflin-Troll въ Monatsbericht der königl. Preussischen Akademie der Wissenschaften. Februar 1872, стр. 115 сл. Въ тая свезка е печатанъ и другъ текстъ отъ IX в., отъ сжщата библиотека.

3) Josa monachoium бѣ обнародванъ отъ P. Meyer въ Romania, 1872 г., стр. 483—489.

4) Единъ Мюнхенски текстъ отъ отъ IX в., озаглавенъ Interrogationes variae et rare (sic) valde, печата B. Willmann въ Zeitschrift für Deutsches Alterthum. Berlin 1872, т. III, св. I, стр. 166—180.

Гора¹⁾, два отъ XII в. и други по-нови.²⁾ Ученитѣ, които сж се занимавали съ началната история на Въпросо-отговоритѣ, като Р. Меуер, Красноселцевъ и др., намиратъ, че латинскитѣ версии, ако и запазени въ по-стари прѣписи отъ грѣцкитѣ, иматъ грѣцко потекло.³⁾ Мочулски дори се опита да посочи като първоизворъ на Въпросо-отговоритѣ — единъ грѣцки паметникъ, Ὑπομνηστικόν, за чийто авторъ, Йосифъ, той прѣдполага да е живѣлъ прѣзъ IV в.⁴⁾

Сега извѣстнитѣ латински и грѣцки текстове на статията сж недостатъчни, за да се възстанови нейниятъ прототипъ. Тѣ се отличаватъ съ най-голѣмо разнообразие, и нѣма два, които да се покриватъ напълно. Отъ сравнението на най-старитѣ прѣписи може да се прѣдположи, че началната редакция на паметника е дѣлѣла въпроситѣ и отговори на групи: една група засѣгала свѣтски въпроси, друга имала за репертоаръ ветхозавѣтнитѣ събития, третя група — новозавѣтнитѣ, четвърта група — географски вѣсти и т. н. Постепенно обаче, чрѣзъ прѣписване и прѣработка, групитѣ се смѣсвали и текстътъ приелъ мозаична форма, съ прѣвѣсъ на единъ или други видъ. Въ познатитѣ намъ грѣцки и бѣлгарски прѣписи на статията намираме отражение на каноничнитѣ старозавѣтни и новозавѣтни книги, на Палеята, на Въпроситѣ на Антиоха и отговоритѣ на Атанасия, на апокрифитѣ Адамъ, Енохъ и др.

¹⁾ За Кутлумушкия прѣписъ отъ XI в. срв. у S. Lambros, Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos. Cambridge 1895, I, № 3086, статия 2. Текстътъ е безъ заглавие.

²⁾ Грѣцки прѣписи отъ XII в. и по-нови обнародваха: Н. Θ. Красносельцевъ, Къ вопросу о греческихъ источникахъ „Бесѣды трехъ святителей“. Одесса 1890 и „Еще къ вопросу. . .“ — Сжци, Addenda къ изданію А. Васильева: „Analecta graeco-byzantina“, въ Лѣтописъ Ист.- Фил. Общ. при Имп. Новорос. Унив. Виз. Отд. IV., стр. 99—206. — В. Мочульскій, Слѣды народной Библии въ славянской и въ древне-русской письменности. Одесса 1893, стр. 248—255. Статията отъ XII в. почва: Πρωτοαποκρίσις τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου καὶ προφητῶν. Πρώτη ἐρώτησις τοῦ ἁγίου καὶ Μεγάλου Βασιλείου. Πότα ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν Ἀδὰμ, ποίου μὴνός, καὶ εἰς τὰς πόσας; Ἀποκρίσις. Μηνὶ Δεκεμβρίῳ, καὶ, ἡμέρα ς’.

³⁾ Срв. Н. Θ. Красносельцевъ, Къ вопросу о греческихъ источникахъ „Бесѣды трехъ святителей“. Одесса 1890. — И. Н. Ждановъ, Бесѣда трехъ святителей и Јоса топашогитъ (Жур. Мин. Нар. Просв. 1892 г., януари, стр. 157 сл. — Срв. още доклада на А. А. Покровскій за източникитѣ на Lucida-gius-a (Древности. Труды Слав. комиссиі Имп. Моск. Арх. Общества. Москва 1902, т. III, стр. 38).

⁴⁾ Мочульскій въ пом. съчинение, стр. 21 сл.

На това разнообразно съдържание на статията не е могло да се даде едно задоволително общо заглавие. Ето защо повечето отъ прѣписитѣ си служатъ съ надслова: Въпроси или Въпроси-отговори. Горѣпоменатиятъ Мюнхенски латински текстъ отъ IX в. е озаглавенъ *Interrogationes variae et raris valde*; въ единъ Реймски ржкописъ отъ XIV в. (№ 743, л. 183) статията има надсловъ *Problemata*; най-честитѣ заглавия на гръцкитѣ прѣписи сж: *Ἑρωταποκρίσεις, Ἑρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις, Ἑρμηνεῖται καὶ ἀποκρίσεις, Ἑρωταποκρίσεις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου πρὸς τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον*. Къмъ първичнитѣ заглавия трѣбва да отнесемъ *Ἑρωτήσεις ἐκ τοῦ παλαιᾶς*, отговаряще по съдържание на епизоди отъ ветхозавѣтната история и отъ Палейта. Откато пъкъ, по-сетнѣ, въпроситѣ и отговоритѣ били приписани на Василия Велики и Григория Богослова, а още по-късно и на Йоана Златоуста или и на Йоана Богослова, надсловътъ на статията почналъ да носи имената на тия светители. Ония, които смѣтали въпросо-отговоритѣ за мждри загадки, поставяли имъ надсловъ *Ἑρωτήσεις σοφῶν καὶ ἀποκρίσεις*¹⁾. Подобни сж и латинскитѣ заглавия: *Elucidarius* (отъ *Honorius Augustodunensis* отъ XI—XII в.), *Lucidarius*.

Що се отнася до българскитѣ Въпроси-отговори, тѣ идатъ несъмнѣно отъ гръцкитѣ и прѣдставятъ сжщата тѣхна пѣстрота въ заглавия, съдържание и духъ. Въ Букурещкия български сборникъ отъ XVI в. и въ Тиквешкия ржкописъ статията е озаглавена *Разоумникъ*. На статията въ Ловчанския сборникъ липсва началото, но и тя ще да е носѣла сжщия надсловъ, ако сждимъ по еднаквото ѝ съдържание и езикъ съ статията въ Тиквешкия ржкописъ. Такъвъ надсловъ (*Разумникъ*) носятъ и нѣкои сръбски прѣписи, идещи отъ български изводъ, както напр. въ сборника отъ XV в., въ Одеския университетъ, № 38, л. 43^б. Тоя надсловъ подсѣща за западноевропейскитѣ Луцидари (*Lucidarius, Elucidarium*). На заглавието *Глѣко сказаниѣ ѿ вѣтиа*, въ Бѣлгр. български ржкописъ, № 106, подхождатъ гръцкитѣ *Ἑρωτήσεις ἐκ τοῦ παλαιᾶς*. На *Въпроси* и *ѿвѣсти* въ разни прѣписи отговаря *Ἑρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις*. На надслова *Тлъковании*, *Протлъковании* отговаря

1) *Мочульскій* обнародва два гръцки текста на Въпросо-отговоритѣ въ поменатата негова книга: *Слѣды народной Библии и пр.*, стр. 248—259, и деветъ други текстове въ Греческіе списки „Бесѣды трехъ святителей“. Варшава 1901. За обнародванитѣ други гръцки прѣписи срв. стр. 265, бѣл. 2.

Ἑρμηνεία или Ἑρμηνεύεται въ грѣцкитѣ прѣписи на статията. На Вѣпроси и Ѡвѣсти Григория и Еасиния и пр. отговаря Ἑρωταποκρίσεις τοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.

Грѣцкитѣ Вѣпроси-отговори сж послужили за изворъ на българскитѣ.¹⁾ Ето за примѣръ съпоставка на часть отъ нашия Разумникъ съ съотвѣтни мѣста отъ грѣцкитѣ Вѣпроси-отговори:

Вѣпр. 25.

Б.: кто сътвори .Ѣ. дѣлъ великыи², ꙗгда погнѣе .Ѣ. члстѣи свѣта? — Ѡ.: Каннѣ .д. дшж погнѣи, .б. ада наслѣди, .г. зѣмла осмради, .д. оца ѡпечади, .е. мѣръ обѣзчеди, .Ѣ. Бѣ Ѡврѣжѣ сѣ, .Ѣ. съ братѡмъ растаа сѣ.

Вѣпр. 26.

Б.: ꙗ koliko члсти раздели Бѣ доеротж ꙗдамож? — Ѡ.: на .Ѣ. члстѣи: .д. даде ꙗврамѣ гостолоубство, .б. Самѣсѡнѣ пакость, .г. Јосифѣ лѣпотѣ, .д. Дѣдѣ црѣю кротостѣ, .е. ꙗвѣсаломѣ кѡси, .Ѣ. Ѡломонѣ прѣмѣдростѣ, .Ѣ. Јовѣ богатѣство.

Вѣпр. 37.

Б.: да кто бѣ прѣкыи попъ? — Ѡ.: Мелхисѣдикъ, снѣ Нѡвѣвъ, званѣ бѣ прѣвѣитирѣ.

Вѣпр. 18.

Б.: да коѣ рѣчкѣ нан прѣжѣ прѣговорѣ ꙗдамѣ? — Ѡ.: алилуѣа; то е сирѣанска рѣчкѣ: хвалѣ Гѣ съ нѣбѣсѣ.

Ἑρώτ. Τί εἰσὶν τὰ ζ'. ἐκδικούμενα τοῦ Καίν; Ἀπόκρ. Πρῶτον μὲν Θεὸν παρώργισε, β'. δὲ πατέρα ἐλύπησεν, γ'. μητέρα ἀτεκνον ἐποίησεν, δ'. ἀδελφὸν ἐφόνευσεν, ε'. αἷμα ἐξέχεεν, ς'. γῆν ἐμίανεν, ζ'. ἄδην ἀνεκαίνισεν.³⁾

Ἑρ. Τίνες εἶχον τὰς ἐπτὰ ἱστορίας τοῦ Ἀδάμ; Ἀπ. Σαμφῶν τὴν δύναμιν. Ἀβεσαλώμ τὴν τρίχα. Δαβὶδ τὴν πραότητα. Σολομῶν τὴν σοφίαν, Ἀβραάμ τὴν φιλοξενίαν. Ἰωσήφ τὸ κάλλος. Βενιαμὴν τὴν ἡλικίαν⁴⁾

Ἑρ. Τίς πρῶτος ἱερεὺς ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς; Ἀπ. Ὁ Μελχισεδέκ.⁵⁾

В.: Какѣвъ звукъ чулъ Богъ най-напрѣдъ? — О.: Алилуя и Славословіе.⁶⁾

1) Опитъ за объяснение потеклото и зависимостьта на славянскитѣ редакци на Разумника помежду имъ направи R. Nachtigall, Ein Beitrag zu den Forschungen über die sog. Бесѣда трехъ святителей (Archiv f. sl. Pl. XXIII—XXIV).

2) Изъ Виенския ржк. XII в. (Мочульскій, Слѣды нар. Библии, стр. 248—249).

3) Мочульскій, Греческіе списки такъ называемой „Бесѣды трехъ святителей“, стр. 13.

4) Н. В. Красносельцевъ, Addenda, стр. 124.

5) Сжици, сжшо, стр. 129. Приведениятъ текстъ е прѣводъ отъ турски Разумникъ, а тоя послѣдниятъ иде отъ грѣцки.

Отъ това съпоставяне се вижда, че българскиятъ прѣводачъ е ималъ прѣдъ себе си грѣцки текстъ малко по-различенъ отъ тукъ приведенія.¹⁾ На мѣста той е прибавялъ и чисто български въпроси, каквито не се срѣщатъ въ грѣцкитѣ съотвѣтни статии: Б.: да кто шерѣте вьлгарскж книжж? — Ѡ.: Кѣриль Философъ. Въ друга статия на Разумника българинътъ компилаторъ, недоволенъ отъ грѣцката редакция на въпроса за народитѣ, вѣритѣ и книгитѣ, е вложилъ вѣсти съ българско гледище: Г: вѣдите, яко на свѣтѣ сжтъ три царіи, яко и сѣла трѣца на небсѣхъ скѣтитъ сѣ, и .вї. аїль, .вї. хворягъ вѣнчалнынъ на прѣстолѣхъ црѣскынъ: .а. црѣтко грѣчьско, .б. црѣтко вьлгарьско, .г. црѣтко аламаньско. Гь грѣчьскынъ црѣствомъ шѣъ, съ аламаньскынъ сѣъ, съ вьлгарьскынъ црѣткомъ прѣсѣты дхъ. Грѣци црѣтко Бѣ прѣдадѣжъ, аламаньско црѣтко попереъ вьсе азькы и полвѣрци. Г: вѣдите, яко на свѣтѣ еъ вьсѣхъ азькы .об. и полоннж. Правовѣрнынъ азькы еъ .б.: .а. вьлгаре, .б. грѣци, .г. сиріаньскын, .д. невре, .е. рѣси. Еъ тѣхъ сжтъ .г. книгы правовѣрни: грѣчьскаа, (вьлгарскаа) и неврскаа. Полоувѣрнинъ азькы еъ .вї.: .а. аламаньско, .б. фржзи, .г. вжгре, .д. едіане, .е. шковите, .ж. армѣне, .з. саси, .и. лѣси, .к. арѣванаси, .л. харкате, .м. хьзи, .н. нѣмци. Въпросъ: како зачѣжъ сѣ прѣковѣрніи азьци и полвѣрци Ѡ кждѣ родншж сѣ? — Ѡ.: Ное има .г. сѣове: Гима, Хама и Шѣста, и пр.²⁾

Старобългарската версия на Разумника, която обнародвахме по-горѣ, надминава по своята правилна композиция всичкитѣ познати досега, повече отъ 20, грѣцки версии и варианти. Докато грѣцкитѣ текстове прѣдставятъ, въ своя съставъ, пълна хаотичность и се мѣтатъ безсистемно отъ въпросъ на въпросъ, българскиятъ Разумникъ излага своитѣ въпроси-отговори по доста издържанъ планъ, който едва се нарушава тукъ-тамъ. Така, първитѣ № № 1—11 на засѣгатъ създаването, въ понеделникъ, на небето, земята, слънцето, мѣсеца, звѣздитѣ и положението на земята най-

1) Имената *Бринтѣль* и *Меркоуріе* (вм. *Ериѣс*) въ въпр. 31, 32 издаватъ латински изворъ. Въ въпр. 44 на Шлетшадския ржк. отъ IX в. четемъ: *Qui primus dicit litteras?* — *Mercurius gigans*, etc. Въпросътъ за проникването на латински Въпросо-отговори въ нашия Разумникъ заслужава внимание, толкова повече, че и въ нѣкои прѣписи на Разумника се поменава. списано отъ Патерника римскаго.

2) Изъ Ловчанския сборникъ, л. 84.

отгорѣ надъ редъ стихии, всички подържани отъ мировото дърво — джбѣтъ. Слѣднитѣ № № 12—39 говорятъ за създаденитѣ нѣща отъ вторникъ до сѣбота: рай, води, животни, Адамъ, Самаилъ (Сатанаилъ), за изпжждането отъ рая на Адама и Сатанаила, и за виднитѣ личности на Адамовото поколѣние: Авель, Каинъ, Ситъ, Енохъ, Матусалъ, Ной, Саломенъ, Мелхиседекъ. Само къмъ края, като се изтъкватъ нѣкои чутовни дѣла на Адамовото поколѣние, българската версия е успоредила и нѣкои изнамирания на извънбиблейски лица. Така, като се говори за желанието на Матусала да учи книга, прибавя се за изнамирането на латинската, грѣцка и българска книги; сѣ така, като е дума за първия създател на храма, Саломона, прибавя се отъ новозавѣтната история името на апостолъ Якова, който станалъ пръвъ епископъ въ Йерусалимъ, и за първомжченикъ Стефана, който билъ и пръвъ архидяконъ на християнската черква. Както се вижда, тия прибавки никакъ не нарушаватъ стройния планъ на Разумника, защото прибавеното се отнася сѣ до сѣщото питане. Съ № № 40—43 вниманието се отвежда отъ земята къмъ небесата, на брой седѣмъ, къмъ обиталището на праведнитѣ души. Адамъ седи на четвъртото небе и прѣпровожда праведнитѣ въ рая, грѣшнитѣ въ пѣкъла. Праведнитѣ почиватъ на лоното Аврамово, а Богъ прѣбжда на седмото небе. Въпроси 44 — до края се занимаватъ съ астрономия, метеорология и геология. На края на тая група въпроси сж прѣплетени и нѣколко други за Каина, който е поставенъ на мѣсеца, за неговата смъртъ, за смъртъта на Авела, за созданието на Ева. Стройността въобще на приведения планъ говори за още по-голѣмата стойностъ на първообраза на нашия Разумникъ, а това ни дава право да поставимъ послѣдния въ близостъ къмъ най-старитѣ типове на Въпросо-отговоритѣ, каквито науката още не е открила.

Голѣма часть отъ въпроситѣ и отговоритѣ на нашия Разумникъ застѣпватъ не само неканонични схващания, но още и еретични и богомилски. Така, Богъ създава небето и земята отъ водна „сметана“, която се съсирва, втвърдява (№ 1). Слнцето бива направено отъ божията сълза, звѣздитѣ сж отъ божията плѣтъ, а ангелитѣ отъ божия духъ и отъ огънь (№ 3). Свѣтътъ се държи на желѣзенъ джбѣ, надъ който се намира огнена рѣка, надъ нея четири златни китове, надъ

тѣхъ плоскъ камъкъ, надъ него вода, а надъ нея земята (№ № 6—11).¹⁾ Адамъ е направенъ отъ осъмъ части: тѣлото отъ земя, кръвта отъ морето, коститѣ отъ каменъ, душата му отъ вѣтъръ и отъ божи духъ, разумътъ отъ облакъ, очитѣ отъ слънцето и отъ росата, мисълта отъ ангелска бързина, отъ смѣхъ и плачъ (№ 13) и пр.²⁾ Тъкмо такивато **Вопросы и отвѣты**, что отъ колика частей сотворенъ бысть **Адамъ**, сж поставени въ реда на апокрифитѣ, които индексътъ въ Кириловата книга, печатана въ Москва 1644 г., приписва на българския попъ Йеремя: **то попъ Иеремя Болгарскін сол галъ.**³⁾ Разумникътъ, като апокрифъ съ противоканонични гледища, много е подхождалъ на вкуса на богомилитѣ. Чрѣзъ него тѣ сж могли да засилватъ съмнѣнието на правовѣрнитѣ полуграмотни християни и да ги привличатъ къмъ своето учение, особено пъкъ когато въ Разумника тѣ сж сполучвали да прокаратъ по нѣкой въпросъ-отговоръ съ явна или прикрита богомилска тенденция. Богомилски отгласи съзираме въ № № 1, 6, 15, 16, 40, 43 на нашия паметникъ. Прѣдставата (№ 1, 6) за произхода на земята отъ водната стихия е богомилска. За това вж. по-долу при разглеждане на легендата за Тивериадското море. Споредъ отговоръ № 15, Богъ създадъ дявола отъ своята сѣнка, която се отразявала въ водата. Богъ извикалъ въ животъ сѣнката си, нарекълъ дявола

¹⁾ Тая прѣдстава за устоитѣ на земята се повтаря почти буквално и по сщия редъ и въ единъ иноезиченъ апокрифенъ текстъ, именно въ латинския диалогъ между Адриана и Епиктета:

Quid sustinet celum? — Terra.

Quid sustinet terram? — Aqua.

Quid sustinet aquam? — Petra.

Quid sustinet petram? — Quatuor animalia.

Quae sunt illa quatuor animalia? — Lucas, Marcus, Matheus, Johannes.

Quid sustinet illa quatuor animalia? — Ignis.

Quid sustinet ignem? — Abissus.

Quid sustinet abissum? — Arbor, quae ab initio posita est. Ipse est Dominus. Jesus Christus (*Kemble, The Dialogue of Salomon and Saturnus. London 1848, стр. 212—214.*)

²⁾ Въ грѣцкитѣ версии човѣкъ е направенъ отъ четири части.

³⁾ Цитатъ по Гродненското издание (1791 г.) на Кириловата книга. Срв. Р. Ф. В., т. XVII, стр. 133. Въ други по-стари индекси, като напр. Киприяновия (1376—1406 г.), Разумникътъ е поменатъ, но не се приписва на Йеремя. Срв. Лѣтопись занятій Археографической Коммиссии. Спб. 1862, Вып. I, стр. 41. Йеремя е могълъ да бже еличъ отъ прѣправячитѣ или разпространителитѣ на Разумника, но не и неговъ авторъ.

„братко“, поканилъ го да живѣе съ него, и му далъ име Самаилъ (вар. Сатанаилъ). А извѣстно е, че Сатанаилъ, споредъ богомилитѣ, е първородниятъ божи синъ, по-старъ братъ Исусовъ.¹⁾ Легендата за сътворението на дявола отъ божията сѣнка я срѣщаме и въ Панагюрската легенда: „Веднажъ, като се разхождалъ Богъ, мѣрнала му се сѣнката, и той я повикалъ: „Стани, друже!“ И сѣнката се изправила като човѣкъ: но то не било човѣкъ, ами дяволъ“.²⁾ За побратимството между Бога и дявола (Lucibel) се говори и у западнитѣ богомили, катаритѣ. Въ единъ отъ Каркасонскитѣ инквизиторски актове дяволътъ е нареченъ братъ (frater) на Бога. Поради това побратимство, дяволътъ поискалъ да участвува въ божията власт на небето и земята, и послѣдвала война между Бога и дявола³⁾. Побратимството на Бога съ Сатанаила ни подсѣща за единъ паралелъ въ Словото на попъ Йеремя за Кръстното дърво. Тамъ Провъ, който се кжпѣлъ въ рѣката, нарича Исуса „братъ“.⁴⁾ Въ единъ вариантъ на тая легенда — „Указъ о братотвореніи“, Провъ кани Исуса: *вѣди со мною!*⁵⁾. Въ нашия Разумникъ Богъ прави тая покана къмъ Сатанаила: *вѣди съ множ!* Името на дявола въ нашия Разумникъ е Самаилъ, а въ Тиквешкия рѣкописъ и други срѣбски и руски прѣписи намираме Сатанаилъ.⁶⁾ Въ талмудската и апокрифната еврейска литература се говори за Самаела (визант. четене Самаилъ) като за ангелъ на смъртѣта, божия отрова (Сама-ель) или като за началникъ на стихиитѣ.⁷⁾ Въ християнската литература Самаилъ се явява обикновено като князь на демонитѣ и синонимъ на дявола, на Сатанаила.⁸⁾

1) *Zigabenus*, P. Gr. CXXX, 1293. Срв. по-горѣ, стр. 25.

2) Срв. по-долу, въ втората часть.

3) *Misit Dominus Lucibel in hunc mundum et recepit eum pro frater, et postea voluit Lucibel habere partem haereditatis de inferioribus et de superioribus, et Dominus noluit, et propter hoc diu fuit guerra. Dollinger*, II, стр. 33.

4) *М. И. Соколовъ*, Матеріялы и замѣтки. Вып. I, стр. 99.

5) *Сжци*, сжшо, стр. 170.

6) Мсб. VIII, 402. — *Starine XXI*, 202. — *Пыпинъ*, Памятники стар. рус. литературы, III, 169, и др.

7) *Jewish Encyclopedia*, X, 665 сл. — *Hennecke*, *Neutestamentliche Aposyphen*. Tübingen und Leipzig 1904, стр. 298, 305.

8) Въ етиопската версия на Възнесението Исаниево (гл. VII, 9) Самаель е князь на демонитѣ и синонимъ на сатаната. Въ старобългарското Видѣние Исаниево той е названъ сатана. Срв. по-горѣ, стр. 136. Въ апокрифа Завѣтъ

Въ отговоръ № 16 се е отразила богомилската легенда за сътрудничеството между Бога и Сатанаила при саденето на рая. Богъ, като узнава, че Сатанаилъ краде отъ дърветата и сади свой рай, изгонва своя сътрудникъ, направля лицето му да почернѣе, а името му нарича „дяволъ“. Вариантъ на тая легенда срѣщаме въ апокрифната книга Варухъ, дѣто Сатанаилъ сади въ рая лоза и чрѣзъ нея прѣлъстява Ева; слѣдъ прѣгрѣшението името му бива промѣнено¹⁾. За промѣната за името му отъ Сатанаилъ на сатана, споредъ богомилитѣ, се сочи у Е. Зигавинъ²⁾.

Въ отговори № № 40, 43 се поменава за седъмтъ небеса, надъ които прѣбждва Богъ, и за четвъртото небе, дѣто Адамъ прѣпроважда душитѣ на умрѣлитѣ за рая или за ада. Гледището за седъмъ небеса, наистина, не е специфично за богомилитѣ, но то е влизало, както видѣхме, въ кржга на тѣхнитѣ космични прѣдстави и се е разпространявало отъ тѣхъ.

Въ заключение, ще повторимъ, че печатаната отъ насъ версия на Разумника, съ многото свои апокрифни елементи и съ отразенитѣ въ нея явни богомилски тенденции, е вли- зала въ числото на разпространяванитѣ отъ българскитѣ дуалисти книги и статии.

Саломоновъ, демонътъ Орниасъ съобщава на Саломона, че най-силниятъ демонъ билъ Самаелъ, че той властвува надъ сонма на демонитѣ и че подобръ е царьтъ да не го вижда (Σαμαήλ τὸ ὄνομα, ὃ βασιλεὺς, ἀρχὼν δὲ τοῦ τῶν δαιμόνων ὑπάρχων συστήματος καὶ συμφέρον σοὶ ὑπάρχει, ὃ βασιλεὺς, τοῦ μὴ ἰδεῖν αὐτόν). По-късно и самъ Самаелъ заявилъ на Саломона, че се зове Самаелъ и че е началникъ на демонитѣ (Σαμαήλ κέκλημαι, ἀρχὼν δὲ τοῦ τῶν δαιμόνων ὑπάρχων συστήματος). Срв. текста у В. М. Истринъ, Греческіе списки завѣщанія Соломона (Лѣтопись Ист. - Фил. Общ. при Имп. Новорос. Ун., Виз. одт. IV, стр. 97). А че Самаелъ е билъ схѣщанъ въ византийската литература като синонимъ на дявола, виждаме отъ слѣдния текстъ: „Единъ отъ чинопочалницитѣ, по име Саманлъ, т. е. дяволъ (Σαμαήλ καλοῦμενος, ὁ καὶ διάβολος), като се издигна надъ другитѣ (ангели) и като си въобрази, че е Богъ, отпадна отъ своето достоинство и бѣ изхвърленъ отъ небето заедно съ своята дружина“ (Acta Sanctorum, LVI bis, отъ 1902, г., стб. 203). Саманлъ (Σαμαήλ) играе ролята на дявола и въ гръцката версия на апокрифната книга Варухъ; въ славянската версия на сжщата книга той вече е названъ Сатанаилъ. Срв. по горѣ, стр. 196.

¹⁾ Срв. за това на стр. 196.

²⁾ Ficker, Die Fundagiagiten, 94. — P. Gr. CXXX, 1304.

Български апокрифенъ лѣтописъ.

Объяснителни бѣлѣжки. — Тоя лѣтописъ е познатъ само по единъ прѣписъ, въ ржкописъ отъ сръб. редакция, въ Прѣображенския старообрядчески манастиръ до Москва, № 123 на Гилфердинговата сбирка. Той бѣ обнародванъ отъ Л. Стояновичъ въ Споменик-а на Сръбската Кралска Академия, III, (1890 г.), стр. 160—193, отдѣто и ние го заемаме за нашето издание по-долу, като го разбиваме на глави, споредъ царуването на владѣтелитѣ на българската земя. Подъ черта даваме обяснение на неяснитѣ или апокрифни имена. К. Иречекъ печата нѣколко бѣлѣжки за тоя апокрифъ въ *Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Classe*, т. CXXXVI. С. Аргировъ даде български прѣводъ на тая статья въ Псп. на Бѣлг. Книж. Дружество, кн. LV—LVI (1898 г.), подъ заглавие: Географическитѣ имена на българското видѣние на пророкъ Исаия, стр. 261—267. Иречекъ е на мнѣние, че тоя трудъ ще да е на нѣкой български монахъ отъ втората половина на XI вѣкъ и че въ него се издаватъ богомилски възгледи.

Въ ржкописа тая малка статья е озаглавена: *Сказаніе Исая пророка како възнесенъ бысть аггеломъ до 3-го небагы.* Л. Стояновичъ я именува „Единъ видъ български лѣтописъ“ (Као български летопис), а ние я озаглавихме Български апокрифенъ лѣтописъ. Статията е сглобена отъ двѣ части: едната апокалиптична, другата лѣтописна; и двѣтѣ сж прѣдставени като изложение на пророка Исаия. Въ първата часть пророкъ Исаї разказва какъ той билъ възнесенъ отъ божи ангелъ, какъ прѣбродилъ седьмьтѣ небеса и какъ на седмото небе чулъ божия гласъ, който му поржчвалъ да слѣзе на земята и да обади на чловѣцитѣ какво ще се случи прѣзь послѣднитѣ врѣмена. Богъ му поржчалъ сжщо така да поведе българския народъ и да го засели въ Карвунската область, т. е. въ Добруджа. Оттукъ захваща втората часть, лѣтописната. Исай разказва какъ прѣселилъ българитѣ въ новото имъ отечество, какъ имъ поставилъ първия царь, нареченъ Славъ, какъ слѣдъ него царували Испоръ (Аспарухъ), Изотъ, Борисъ, Симеонъ, Петъръ, Селевки, Симеонъ, Никифоръ, Симеонъ Прѣмждри, Васили, Августианъ синъ Самоиловъ, Романъ, Оделѣнъ и др. Лѣтописьтъ отбѣлѣзва най-послѣ нахлуването

на печенѣзитѣ (срѣдата на XI в.). Между имената на царетѣ личатъ български национални владѣтели и нѣкои византийски, които сж царували надъ българската земя; въ тая редица сж споменати и недѣйствителни царе, чиито имена сж заети отъ легендитѣ и апокрифитѣ. За всѣки току-речи царь сж посочени годинитѣ на царствуването, понѣкога въ баснословни библейски числа, и сж поменати събитията прѣзъ неговото владѣние: градене на градове, войни, плодородие и благоденствие, съзиждане на черкви и пр.

Като историческо съчинение тоя лѣтописъ нѣма току-речи никакво значение. При все това нѣкои посочвания и легенди въ него могатъ да се използватъ при обяснение на нѣкои събития, за които липсватъ положителни исторически свидѣтелства. Такъво е напр. извѣстието за граденето отъ Испора на прѣзидъ отъ Дунава до Черно-море, за съграждането на столицата Пльсковъ (Абоба?) отъ сжщия царь, за събития на рѣка Брѣгалница при Бориса, за смъртта на царь Петра въ Римъ, за името Испоръ (Исперихъ, Аспарухъ) и др. Нашата задача обаче не е да разглеждаме паметника отъ тая му страна; той ни интересува като апокрифъ съ богомилски тенденции, възникналь на българска почва. Българскиятъ апокрифенъ лѣтописъ припада къмъ оня видъ сръднѣвѣковни легенди, пророчества и видѣния, въ които се прѣдсказва свършъка на тоя свѣтъ, изтъкватъ се събитията, които ще го ознаменуваъ, и се загатва за сждбата на народитѣ прѣди и слѣдъ второто идване на Христа. Въ тия апокалиптични и есхатологични сказания сж се прокарвали често пѣти религиозни, сектантски и политически тенденции и настроения. Въ повечето отъ византийскитѣ произведения отъ тоя родъ е застѣпено религиозно-политическото гледище за прѣдимството на православнието прѣдъ растящето и заплашително мохамеданство и за милостъта, съ която ще се сподоби отъ Бога византийскиятъ императоръ и народъ на сждния день. Българскиятъ авторъ или прѣработвачъ на нашия апокрифъ, надъханъ съ родолюбиво чувство, далъ друга насока на своето произведение: тамъ българитѣ сж богоизбранъ народъ, който бива поселенъ въ Добруджа, по божие посочване, отъ боговъзлюбления пророкъ Исаия; Исай поменава като прѣвъ български владѣтель царя Славъ, слѣдъ когото се редяъ други благочестиви царе, които градяъ градове, черкви,

проширватъ държавата и даватъ благоденствие на своя народъ. Тоя авторъ говори съ любовъ и за ония византийски императори, които живѣли въ миръ и дружба съ българскитѣ владѣтели. Такъвъ билъ, напримѣръ, Константинъ Багрѣнородни, смѣсенъ съ Константина Велики: *любѣста бо се Петръ царь и Константинъ царь*. Войнитѣ между християнскитѣ владѣтели не се нравятъ на автора на апокрифа; той прѣмълчава за кървопролитията и жестокоститѣ между Самуила и Василия Българоубиецъ, може - би и поради това, че той живѣе прѣзъ врѣме на византийското владичество надъ България; но той говори съ неприязнь къмъ ония чужди народи, които опустошаватъ неговото отечество, напр. руситѣ на Светослава и печенѣзитѣ, за които той прибавя: *прѣдоше нѣкаторы насилныци, яко исполни, и погубише землю болгарскою, . . . и по томъ пакы нѣдоше нѣкон насилници и прѣльщныц(и), глаголюми печенѣзи, нехрищи и безаконци*.

По край това родолюбиво настроение, въ апокрифа сж прокарани тукъ-тамъ и богомилски възгледи. Съгласно съ богомилското гледище противъ брачния животъ, авторътъ старателно отбѣгва да говори за жена сжпруга или царица сжпруга. Царица Елена е вдовица, млада, мъдра и праведна, и като такава тя ражда сина си Константина. Българскитѣ владѣтели Мойсей, Аронъ и Самуилъ се раждатъ отъ вдовица пророчица. Вториятъ български царъ — Испоръ се ражда, бидейки носенъ въ крава. Благочтивиятъ царъ Борисъ който приелъ владичеството си на р. Брѣгалница и кръстилъ българитѣ, нѣмалъ жена и грѣхове (*грѣха не имѣ ни жини*). Царъ Петъръ, мжжъ светъ и праведенъ, и той сжщо нѣмалъ жена и грѣхове. Богомилска тенденция съзираме и въ отбѣгването на автора да говори за войни, които тѣй много характеризиратъ срѣднитѣ вѣкове. И ако е принуденъ да помене нѣйдѣ за война, това бива обикновено при вражда между християни и езичници, които сж назовани *поганы, безвожны, безаконны*. Праведниятъ царъ Петъръ не само не воюва, когато земята му бива нападната отъ насилници, но той остава царството си и бѣга въ Римъ, дѣто и умира. Богомилска е и космогоничната прѣдстава за седъмъ небеса, надъ които прѣбжда Богъ Отецъ. Най-сетнѣ, любимиятъ у умѣренитѣ богомили пророкъ Исай става патронъ на българския народъ въ

нашия апокрифъ; той, подобно на Мойсея, що води израилтянитѣ въ Обѣтованата земя, тръгва на чело на българския народъ и, съ тръстѣ въ ржка, му показва пѣтя за новото отечество, което било опустошено отпрѣди 130 години отъ римляни и елини.

Относно потеклото на Българския апокрифенъ лѣтописъ, ще кажемъ слѣдното. Съдържанието на съчинението и вложенитѣ въ него български и богомилски тенденции не допусчатъ да се прѣдполага нѣкой гръко-византийски оригиналъ на апокрифа. Такъвъ оригиналъ нито е познатъ, нито пъкъ ще се открие нѣкога. Тукъ можемъ говори само за гръцки извори, които сж могли да повлияятъ съ едно или друго върху българския съчинителъ на апокрифа. Такива сж напр. разнитѣ Видѣния на пророка Данила, пророчествата за сѣдбата на Византия, житието на Андрея Юродиви и др.¹⁾ По-близки до нашия апокрифъ, по врѣме на произхода си и по съдържание, стоятъ славянскитѣ сказания, каквито сж: **Видѣние Данилово**, запазено въ Хилендарския сборникъ отъ XIII—XIV в., сръбска редакция, прѣписъ отъ български изводъ²⁾; **Видѣние Данила пророка**, въ Драголевия сборникъ отъ XIII—XIV в., съ множество български елементи въ съдържанието; **Тълкование Данилово**, въ сщия сборникъ; **Видѣние Исание пророка о послѣднемъ вѣкмени**, въ сщия сборникъ³⁾; сщщото **Видѣние Исая пророка**, въ сборникъ отъ XV в. на Румянцевския музей въ Москва.⁴⁾ Послѣдниятъ апокрифъ — **Видѣние Исание** ни напѣтва да си поразяснимъ отчасти потеклото на нашия български апокрифенъ лѣтописъ. Двата тия апокрифа се сходятъ въ първитѣ си половини: възшествие на Исая до седмото небе. Това сходство издава еднакво съдържание, еднакви извори, но и различенъ езикъ, който сочи за чуждъ гръцки оргиналъ. Ето съпоставка на часть отъ Видѣнието на пророка Исая, по два прѣписа, съ Българския лѣтописъ:

1) *A. Vassiliev, Anecdota graeco-byzantina, 33 сл.*

2) Печатано отъ П. А. Лавровъ въ Сборникъ отд. р. яз. и сл. Имп. А. Наукъ, т. LVII, 1—5.

3) Печатани въ Споменик V, стр 10 сл.

4) Срв. *Викторовъ, Собрание рукописей П. И. Севастьякова. Москва 1881, стр. 71. Печатано въ Споменик III, 193—194.*

Видѣнїе Исаево по Драголевия сборникѣ

Е азъ, Исаниа, Богомъ избранъ ны въ прорцѣхъ, избранъ ны Господомъ Ісусе Христомъ, приде ангѣлъ гнь, понѣть мѣ на высотоу тверди. Видѣхъ тоу вса нестроениа. Въведе мѣ пакы на высотоу, и видѣхъ тоу ангѣла сѣдишаго и поюща, и въпросихъ ангѣла водѣшаго мѣ: что есть пѣнни снн, господи? И рече ми ангѣлъ: подвизан се, Исаниа, да видиши вещью сего славоу бжню. И възведе мѣ пакъ на четвьрто и на пето небо. И слышахъ тоу пѣнни ангельска, и възрадовахъ се дхомъ, и смѣтоше се кости мои. И рѣхъ ангѣлъ водѣщюмоу мѣ: поспѣши скоро, господи мон, и постави мѣ скоро прѣдъ Господомъ моимъ, позвавшаго мѣ изъ чрѣва матери моеи сказати ми таны свои. И възведе мѣ на седьмо небо, и видѣхъ тоу соудню сѣдища на прѣстолѣ, и школо ѣга рѣка шгнѣна, тьмы тьмами слоуша-

Видѣнїе Исаево по сборника въ Румянц. музей.

Изъ есмь Богомъ възлюбленъ, избранъ въ пророцѣхъ. Приде ангѣлъ и поит мѣ на висотоу, и видѣхъ васа строениа. И възведе мѣ на .д. небо и на .г., и слышахъ пенѣа ангельскаа, и възрадовахъ се доухомъ, и смѣтоше се кости мое. И речехъ къ ангѣлоу: поспѣши ми скоро, господи, и постави прѣдъ Богомъ. И придохъ на седьмо небо, и видѣхъ соудню сѣдища на прѣстолѣ висоце, и окръсть его рѣка огнаа тичаше, и тма тьмами ангѣлъ слоужахоу емоу. И видѣхъ пенѣа ангельскаа о десноую его, а о шоую плачь великъ. И рече ангѣлъ: невъзможно есть видѣти Господа, иъ такмо

Бълг. апокр. лѣтопись.

Е азъ, Исаїа пророкъ, иже Богомъ възлюбленъ въ пророцѣхъ, Господемъ нашимъ Ісусомъ Христомъ, придохъ бо жѣмъ повѣлѣнѣмъ сказати еште хоштеть быти въ послѣднѣ днн родоу чловѣчьскомуу на земли всемъ. Не азъ сказаю се, братіе, не Отць небесны доухомъ светымъ своимъ сказа мнѣ. Тогда посла свѣтаго ангѣла своего къ мнѣ, и поствѣ мѣ отъ земли на высотоу небесноую, и тоу видѣхъ пѣнѣа ангельскаа поюшта и Господа славѣшта. И възведе мѣ пакы на фторое небо, и тоу видѣхъ нна многа нестроениа, и възрадовахъ се зѣло о видѣнн томъ, и смѣоутише се все кости мое. И рече ми ангѣлъ водѣшти мѣ: подвизан се, Ісаїе, да видиши славоу божю, велика и неизречена. И възведе мѣ пакы отоудоу на .г. небо, и на .д. тоу, и на .б., и на .с., даже и до .з. д'маго небеса досегоухомъ. И тоу ви-

хоу имоу, и тисоуши
тисоушамн прѣдѣсто-
шхоу имоу. И видѣхъ
удѣсноую яго пѣниа
аи҃гльска, а ѡшоую яго
плачь и въпль грѣши-
ныхъ. И рѣхъ аи҃глоу:
покажите ми Господа
позъкавъшаго ме. И
сече ми аи҃гль: не въз-
можь видѣти Господа
свои҃го, разѣкъ гласъ
яго оуслышишь рѣньнѣ
к тебе. . .

гласъ яго оусли-
шиши. . .

дѣхъ соудію седѣшта
на прѣстолѣ висоцѣ и
прѣвъзисинѣ, и окръ-
сть яго видѣхъ рѣка
огни на горѣшта и кло-
котѣшта, и тисоушта
тисоушть аггиль слоу-
жахоу имоу, и т'ми
т'мамн прѣдѣстошхоу
имоу. И пакы видѣхъ
о дѣсноую яго пѣниа
аи҃гилскаа, а ѡшоую яго
плачь грѣшныхъ. Тогда
въпросихъ аггила ко-
дѣштаго ме, и рѣхъ
имоу: господи, покажи
ми Господа мои҃го при-
зѣкавшоаго ме отъ чрѣка
матери мои. И рече ми
аи҃гиль си҃ господни:
слыши, избраны божіи
пророчи Исаіи, не въз-
можно нсть видѣти
въ тѣлеси Господа сво-
и҃го, на тѣкмо гла҃го
оуслышиши речниі к
тебѣ. . .

Отъ сравнението на приведенитѣ текстове се вижда, че тѣ иматъ еднакво съдържание изобщо, но се различаватъ въ подробноститѣ и въ езика си; тѣ не сж прѣписъ единъ отъ други, а прѣдставятъ прѣписи отъ по-стари статии, прѣвеж-дани отъ гръцки на славянски. Първиятъ и вториятъ тек-стове, не само въ горѣприведенитѣ си части, но и до края си съставятъ еднакво цѣло, прѣведено отъ нѣкое гръцко 'Ви-дѣние Исаиево. Българскиятъ пѣкъ лѣтописъ е заелъ само първата часть отъ това гръцко Видѣние, именно разказа за възнесението на пророка до седмото небе, а своята по-дълга, лѣтописна часть той дължи на българския авторъ, който я е съчинилъ на старобългарски езикъ. Съ други думи, авторътъ на Българския апокрифенъ лѣтописъ е използувалъ за своето

встѣпление грѣцки текстѣ, а историческата частъ е съставиль самѣ. Тая частъ, както видѣхме, е лѣтописно изложение на събитията отъ началото на българското царство та до срѣдата на XI в., събитията групирани около имената на домашнитѣ или византѣски владѣтели на българската земя. Въ изложението не е спазена историческата правда, която върви успоредно съ легендарното и фантастичното; липсва сѣщо и правилна хронология и послѣдвателностъ. Явно е, че съчинителътъ не е прибѣгналъ до услугитѣ на исторически извори, а събралъ само устни прѣдания и легенди за българскитѣ царе, каквито още се носѣли изъ устата на народа, половина вѣкъ слѣдъ падането на първото българско царство. Пѣкъ и цѣльта на автора, изглежда, не е била да пише правдивъ български лѣтописъ. Авторътъ е билъ вѣвлѣченъ въ общото тогава, слѣдъ изтичането на 1000-годишнината отъ Христовото Рождение, настроение, което очакваше Второто пришествие и свършѣка на свѣта. Въ западната и източна народнохристиянски книжнини прѣзъ това врѣме се явиха редъ апокрифи съ есхатологиченъ характеръ; тѣ ободряваха своитѣ четци да държатъ непоколебимо своята вѣра въ Христа, да прѣнасятъ съ търпѣние неправдитѣ на тоя свѣтъ, за да получатъ своето възмездие на небето. Прѣдричанитѣ въ Апокалипсиса на Иоана Богослова злочестини, които ще изпита християнския родъ въ навечерието на второто Христово идване, се отѣждествяваха въ Византия съ нахлуванията на мохамеданската стихия и съ опустошаванията на печенѣзи и кумани. Загадѣчното число 666 на Апокалипсиса се свързваше съ името на Мохамеда ($Мохамѣтис = 40 + 70 + 1 + 40 + 5 + 300 + 10 + 200 = 666$), олицетворение на звѣра, на Антихриста. Държавници и монашество подхранваха тая вѣра у суевѣрното простолудие; книжовницитѣ и тѣ не останаха назадъ и прѣскаха редъ апокрифни сказания, достѣпни за уровена на народното разбиране, съ цѣль да заздравятъ родната му вѣра и почитѣта къмъ богоданната власть на християнския василевсъ. Това движение не закѣснѣ да даде своя отгласъ и срѣдъ българския народъ, изгубиль царство и почести и свиль вратъ въ грѣцки хомотъ. И ето, безименниятъ авторъ на лѣтописа, подобно на Паисия по-късно, замисля да обнадежди своитѣ съплеменници, прави ги богоизбранъ народъ, рѣководенъ отъ възлюбления божи пророкъ Исаия.

Тоя авторъ не ще да е билъ строгъ богомилъ; той ще да е припадалъ вѣроятно къмъ ония неустановени народни книжовници, които се люшкаха между официалната ортодоксалностъ и всевъзможнитѣ клонове на дуалистичното учение, какъвто е билъ напр. и писача на легендата за Кръстното дърво, попъ Йеремия, както и неговитѣ другари, разпространители на апокрифитѣ, съ повече или по-малко богомилски отгласи въ тѣхъ.

Ето текста на лѣтописа, който ние раздѣлихме на глави и съпроводихме съ най-необходимитѣ бѣлѣжки за поменатитѣ въ него малко извѣстни географски и лични имена:

Оказаніе Исаіе пророка како възнесенъ бысть аггломъ до 3-го небесы.

І. — Е азъ, Исаіа пророкъ, иже Богомъ възлюбленъ въ пророцѣхъ, Господимъ нашимъ Ісѹ Христомъ, прїдохъ божїимъ повелѣніемъ сказати ште хоутиеть быти въ послѣдніи дни родоу чловѣчьскомуу на земли ксѣмъ. Не азъ сказамъ се, братїе, нь Отьць небесны доухомъ светымъ своимъ сказа мнѣ. Тогда посла светаго аггела своего къ мнѣ, и погьтѣ мѣ отъ землѣ на высетоу небесноу, и тоу видѣхъ пѣніа аггелскаа поюшта и Господа славѣшта. И възведе мѣ пакы на фторое небо, и тоу видѣхъ нна многа нестроинїа,¹⁾ и къзрадокахъ се зѣло о видѣни томъ, и съмоутише се все кости мое. И рече ми аггелъ водѣшти мѣ: подвизанъ се, Ісаіе, да видниши славоу божїю, велика и неизречена. И възведе мѣ пакы отоудоу на .Г. е небо, и на .Д. тоѣ, и на .В., и на .З. даже и до .З. д'маго небеса досгоухомъ. И тоу видѣхъ соудїю сѣдѣшта на прѣстолѣ висоцѣ и прѣвъзнесенѣ, и окръсть яго видѣхъ рѣка огн'на горѣшта и клокогѣшта, и тисоушта тисоушть аггелъ слоужахоу ємоу, и т'ми т'мами прѣдстоѣхоу ємоу. И пакы видѣхъ о десноу яго пѣніа аггелскаа, а ѿ шоу яго плач грѣшныхъ. Тогда въпросихъ аггела водѣштаго мѣ, и рѣхъ ємоу: господи, покажи ми Господа моего призвавшаго мѣ отъ чрѣва матери моеи. И рече ми аггелъ си² господне: слыши, избраны божїи пророче Исаіе, невозможнѣ исть видѣти въ тѣлѣси Господа своего, нь такмо

¹⁾ строиннаа, споредъ единъ паралеленъ текстъ въ Видніи Исаіе прѣрка въ послѣднимъ вѣцѣ. Срв. *Викторовъ*, Собраніе рукописей П. И. Севастьянова. Москва 1881, стр. 67. — *Стояновичъ* въ Споменик III, стр. 193.

гла^о его оуслишинши реченіи к тебѣ. И по семъ оубо оуслышахъ гласъ Господа Бога моего къ мнѣ глаголюшта: Исаіе, Исаіе, възлюбленіи мон, иди и скажи родоу чловецкому на земли кса сіа, еже видѣ и слыша, и како хоштеть быти на послѣдна крѣмена послѣднемоу родоу. Язь бо рѣхъ емоу: Господи, добро естъ мнѣ здѣ быти, и не възраштан мене отпоудоу же придохъ. Тогда оуслышахъ гласъ Господа моего глаголюшти къ мнѣ: Исаіе, възлюбленіи мон пророче, да како хоштоуть оувѣдѣти жикоуштен на земли людіе? По тебѣ бо друугаго пророка не боудеть, ни имать быти по томъ, ни имать възыти ни сказати реченіе мною се. И по семъ абіе сънесе ме аггель господень отъ небеса и постави ме долоу на земли.

II. — И по семъ оуслишахъ гла^о друугаго къ мнѣ глаголюшта: Исаіе, възлюбленіи мон пророче, иди на западь одъ вышнихъ страни Рима, отлоучи третію чѣ^о отъ коумани, рекоми болгаре, и насили землю Карвоуноскоу,¹⁾ еже опоустинше римляне и елнини. Тогда же азъ, братіе, божіемъ повелінемъ, пріндеохъ на лѣвон странѣ Рима и одѣлнх третію чѣ^о отъ коумани, и поведохъ ихъ поутемъ, трьстію показоуе, и доведохъ ихъ до рѣцѣ еже глаголетъ се Затноуса и къ друугон рѣцѣ глаголима (Ервоуса²⁾). И тогда бысть има .г. рѣкы великіе. И насадихъ землю Карвоуноскоу, речиноми българска, бѣше бо опоустѣла отъ елннъ за .рл. лѣтъ. И насадихъ ю съ множество людін отъ Доунака до море, и поставихъ имъ цара отъ ныхъ, емоу же бѣ име Главъ царь. И ть оубо царь насили хороу и градове. Неколико же людіе ти быше погани. И тьи бо царь сътвори .р. могїи къ земли българстѣи;

¹⁾ Тукъ имаме споменъ за заселението на българитѣ въ Добруджа, чийто юженъ край е познатъ въ срѣднитѣ вѣкове като Карвунска область. Въ грамотата на Асѣня II, дадена на дубровнишкитѣ търговци, областъта е наречена: *Карвъвнъската хъра* (*Ильинскій*, Грамоты Болгарскихъ царей. Москва 1911, стр. 13). Въ византийскитѣ вѣсти отъ XIV в. името се пише *Карвоуна* (*Acta patr I, 135*), *Карвоуна* (*Cantacuz. II, 584*). Въ италиянскитѣ морски карти отъ сжщия XIV в. съ името *Carbona* е названъ сегашниятъ градъ Балчикъ, въ южна Добруджа.

²⁾ Тия рѣки сж поменати въ славянското апокрифно Видѣние Варухово. Въ Сретковичевия ржкопись отъ XIII—XIV в. първата рѣка (*Затноуса*) е наречена *Зитоустъ* (*Древности. Труды Слав. ком. Имп. Моск. Арх. Общ., IV, стр. 209*), а въ Дриновия сборникъ отъ XVI в. — *Ивнтниусъ* (*Пакъ тамъ, стр. 221*). На втората рѣка (*Ервоуса*) ще да отговаря *Нирниусъ* въ Видѣнието Варухово, споредъ Дриновия сборникъ (*Пакъ тамъ, стр. 221*).

тогда наречеше имѣ имоу .р. могъ^ѣ царь.¹⁾ И въ та лѣта изобылѣа бысть отъ всего. И быше .р. могиль въ царство его. ^{II} тынъ же бысть прѣинъ царь въ земли болгарскон, и царствова лѣтъ .р. и .дѣ. и сконча се.

III. — И тоу по нѣмъ шертѣ се имъ царь въ земли болгарскѣн, дѣтишть въ краѣкъ ношнѣ .г. лѣт, еже нарече се имѣ имоу Испоръ царь,²⁾ прѣимъ царство болгарское. И тынъ царь създа гради великѣи: и на Доунавѣ Дрѣстеръ градъ,³⁾ онъ създа и великѣ прѣзидь⁴⁾ отъ Доунака до море, онъ създа и Плюска градъ.⁵⁾ И тынъ царь множество много изманилътѣне погочен. И та царь насили всю землю Каркоунскою, и оубо бѣхоу прѣжде едіопи. И роди же Испоръ едіно отроче, и нарече (имѣ) имоу Изоть. Царь же Испоръ царствова на земли болгарскон лѣтъ .ров. и по томъ погоченши его изманилътѣне на Доунавѣ. И по оумрътѣю же Испора цара болгарскаго, наречеше коумане болгаре, а прѣжде бѣхоу Испора цара погани зѣло, и безбожныи сошште, и въ нечѣстїа много, и енкахоу всегда крази грѣчскомоу царствоу на лѣта много.

IV. — И потомъ пакы прѣимъ царство болгарское сынъ Испора цара, имоу же имѣ Изоть. И тынъ царь погочен Озіа царь отъ востока съ вон сконми, и Голниада фреуга поморскаго. И въ лѣта же Изота царя болгарскаго быше гради чѣсти зѣло. И роди же Изоть цар .в. отрочѣт: едіного же назва Борисъ, а доугаго Симеонъ. Царь же Изоть царствова .р. лѣтъ и .г. мѣсць, и въ градѣ рѣкомѣмъ Плюсцѣ и сконча се.

1) Легендарниятъ пръвъ български царь, Славъ, билъ издигвалъ въ земята си 100 могилы, поради което е билъ нареченъ „Стомогиленъ царь“. На сѣверъ отъ Добруджа, на р. Прутъ сжшо се поменава една мѣстность съ име „Стотъ могили“ (O sută de Moviile, у ромѣнцитѣ. Ср. Иречекъ въ Sitzungsberichte der königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, 1889, стр. 29). А че дѣйствиетно въ сѣвероизточна България е имало легенда за сто могили, личи и отъ една бѣлѣжка у Скилица. Като говори за нахлуването на Печенѣзитѣ, къмъ срѣдата на XI в., и съсрѣдоточаването имъ между Дунава, Балкана и морето, Скилица добавя, че тоя край билъ наричанъ отъ населенїето „Сто хѣлма“ (Ἐκατόν βουνοῦς τὸν τόπον ὀνομαζούσιν οἱ εὐχέραιοι. Cedrenus, II, стр. 594. Ed. Вонпаѣ).

2) Т. е. Аспарухъ или Исперихъ (въ Родослова на българскитѣ князе), Аспар-хрукъ (въ Арменската география), Ἀσπαρούχ (у византийцитѣ).

3) Силистра.

4) Вѣроятно така нареченїята Траяновъ валъ (окопъ) въ Добруджа, използванъ или възобновенъ отъ Испериха.

5) Старата българска столица Пльсковъ (Πλίσκοβα, Πλσχα у византийцитѣ), вѣроятно развалинитѣ при с. Абоба.

V. — И по оумрътїю же Изота царя пакы прѣмъ царство болгарское сынъ его Борисъ, и въ благочыстїевъ и благовѣрнъ стѣло. И тѣмъ царь кръсти всю землю болгарскою и създа църкви по земли болгарстѣи, и на рѣцѣ Брѣгалници,¹⁾ и тоу прѣмъ царство; на Овчи поли създа бѣли църкви,²⁾ и приде на Добри, и тамо сконча животь скон. И царствова же лѣтъ .зі., грѣха не имѣе ни жинїи. И въ благословено царство его, и сконча се съ миромъ о Господи.

VI. — Потому же пакы прѣе царство болгарско Гумионъ, братъ его. И създа гради великіи по мороу, и великы градъ Прѣславъ оны създа, и тоу въ немъ прѣмъ царство до града рикоманаго Зѣчана и до Солва, и Прѣславъ гради и създа .ки. лѣтъ. И многа знаменїи сътвори црь Гумионъ. Царствова лѣтъ .рл. и роди свѣтаго Петра, цара болгарскаго, моужа свѣта и праведна отъноудоу. И тогда, въ то врѣме, внигда царь Гумионъ царствование, што ѿ знамше данька отъ всеи земли свои по всемоу областїю царства его: покѣсмо тѣчию и лъжицоу масла и янице

1) И други легенди свързватъ Брѣгалница съ дѣйността на Бориса и съ покръщането на българитѣ. Теофилактъ Охридски, въ Страданияето на Тивериополскитѣ мчченици, съобщава, че Борисъ основалъ българска епископия въ Брѣгалница и тамъ поставилъ клиръ, който да извършва богослужението на български езикъ (Βουλγαρῶν γλώττω). Въ краткото житие на Кирила Философа се разказва, че Кирилъ покрѣстїилъ на Брѣгалница намѣренитѣ тамъ отъ него езичници славяни и имъ написалъ славянски книги. Споредъ Солунската легенда, Кирилъ Философъ покрѣстїилъ българитѣ въ градъ Равнъ на рѣцѣ Брѣгалницѣ и имъ изнамѣрилъ азбука. Срв. *Й. Ивановъ*, Българитѣ въ Македония. София 1917, стр. 118, 120. Въ Тълкованието Данилово, апокрифъ отъ XI в., се говори за дѣйността на българския хаганъ Михаилъ (Борисъ) на Овче-поле: вѣстанитѣ Михаилъ въ българстѣхъ . . . и вѣстанитѣ .в. моучителѣ ѿ вѣстока, испрѣвимъ срѣщеть се на Овчи поли, извѣнитѣ скопскїи воеи на Кинѣ стѣудинци; тоу же възратитѣ се и тоу пакы приде двѣ чести изманалтѣнъ, и поплѣнитѣ всю землю болгарскою. И шѣдъ каганъ, съставитѣ в на Брѣдѣци, и тоу створитѣ стѣча два, и рѣчить: оу Бошиѣ вставитѣ тоу плѣнъ, идѣте домома. . . Споменикъ V, стр. 12—13. За побѣди, които одържалъ Михаилъ великїи князь болгарскїи въ Овче-поле, разказва и житието на Гаврила Лѣсновски. *Й. Ивановъ*, Сѣверна Македония. София 1906, стр. 104—105

2) Прѣданието за бѣли черкви на Овче-поле на Брѣгалница се пазѣло дори до XVIII в. Сръбскїятъ писателъ Йеротей Рачанинъ бѣлѣжи въ своя пѣтопись отъ 1704 г.: „И дойдосмо на 13 конакъ у Горобишѣ, на Овчѣе полѣ, и ту . . . наброисмо цркви 14 великїи, бѣли, се каменъ“ (Гласникъ XXXI, стр. 298—299).

на годиноу; то бѣ данькъ ѿмоу отъ земли ѿго, отъ людѣи ѿго, и ино ничто друго не бѣ ѿмоу. И бѣ изъобилїа многа въ вѣрѣмина она, при цари тѣмъ Сумеонѣ.

VII. — И по оумрътїю ѿго пакы прѣймъ царство българское сынъ ѿго царь Петръ, и бѣ царь българомъ еште же грѣкомъ. И царствова къ земли българской .vi. лѣтъ, грѣха не имѣе ни жини, и бѣ благословено царство ѿго. Тогда оубо, къ дѣни и лѣта свѣтаго Петра царя българскаго, бѣ изъобилїа отъ всего, сирѣчь пшеница и масло, меда же, млѣка и вина, и отъ всего дарованїа божїа вѣрше и кипѣше, и не бѣ оскоудѣнїа ни оштомъ, на бѣ ситостъ и изобильство отъ всего до изволнїа божїа. И тогда, въ лѣтѣхъ свѣтаго Петра царя българскаго, обрѣте се жена нѣка въдовица, млада и моудра и зѣло праведна, въ земли болгарскѣи, именовъ Елена. И роди Констандина царя,¹⁾ свѣта моужа и праведна. Съ оубо бѣ сынъ Констандїна Зелнаго и отъ матери Елены, и съ Констандїнь глаголеми Багрнородни царь римскы. И по зависти, мати ѿго Елена бѣжа къ Кїзоу градъ отъ илїнѣ римскыхъ, понеже обрѣте се непразна соушти, и тамо роди Константина царя. И тамоу шки се аггелъ господьнъ и благовѣсткова ѿмоу чѣстни кръсть на вѣстоцѣ. Люблѣста бо се Петръ царь и Константинъ царь. И събра коѣ свои, и поимъ матеръ свою, и понде на вѣстокъ, по морю, на Кра^ннїево мѣсто. Да и гдѣ же бѣ Константинъ царь, тоу бѣ малъ градъ, именовъ Ензантїа. И донде Константинъ до того мѣста, и видѣ мѣсто поусто отъ морѣ до морѣ, и помисли въ себѣ: аште идоу на Кра^ннїево мѣсто и обрѣштоу чѣстни кръсть Христовъ, на немъ же распѣтъ се Христось, и тоу пакы възраштоу се на сїи мѣсто поусто, и съзидоу градъ и нарекоу имѣ ѿмоу Нокї Броу-салнмъ, свѣтымъ поконште, а царемъ оукрашенїе. Да дондеже понде Константинъ царь на Кра^ннїево мѣсто, а дотолї прїндоше нѣкоторы насильныци, шко исполнни,²⁾ и погубише землю българскою по мороу, и Петръ царь българскы, праведенъ

1) Тукъ се прѣплитатъ легенди отъ римската история и византийската. Съврѣменикътъ на царя Петра, Константинъ Багрнородни, е смѣсенъ съ римскїя императоръ Константина, синътъ на Елена, която се явява въ българската земя. Срв. още у *Ивановъ*, Св. Иванъ Рилски, стр. 4.

2) Исполнитѣ, които идватъ по морю и погубватъ българската земя, ще да сж руситѣ, които нахлуха въ България съ князя си Светослава и прѣвзеха Прѣславъ.

моужь, остави царство и бѣжа на западъ въ Римъ и тоу сконча житіе свое.¹⁾

VIII. — Потомъ въставъ инъ царь, именовъ Гѣвкїа, а порекло моу Симеклитъ.²⁾ И тѣи оубо изыде отъ горы рекомы Ритоша, и понде на поле рекомое Романїа, и тоу прїсть царство. И тѣи създа .е. гравъ по земань болгарстѣи: .а. Пловѣвъ, .в. Гремъ, .г. Брѣзникъ, .д. Грѣдьць, .е. Нишь. И царствова Гѣвкїа царь къ Грѣдьци градѣ и по земань болгарстѣи .лз. лѣтъ. И тоу сконча Гѣвкїи житіе свое подъ гра^н Брѣзникъ. Да дондеже създа Гѣвкїа .е. гради по земань болгарстѣи, а дотоли царь Константинъ обрѣте чьстѣны крѣсть Христовъ. Паки обрати се и прїиде въ градоу Византи, и помисливъ в себѣ и рече: камо се мѣсто поусто? азъ съзиждоу градъ и нарекоу имѣ имоу Константинъ градъ. И пославъ Константинъ царь въ Римъ коуратора злаго: иди, рекъ, иждиши кое римскїе за .з. лѣтъ. Онъ же иди, и прѣгна нхъ за .г. лѣтъ. З'ль бо бѣ коураторъ, и съвѣшталь се бѣ съ вельнины, да и погоуентъ царя Константина и матеръ его Еленоу. Тогда видѣ Господь високобоуство нхъ, и поразывъ нхъ полцию невыдимую, и быше невыдимни. Коураторъ зан ни дѣти, ни жини имѣше. И поети бивше римляне въ Нови Йероусалимъ. Тогда скетын Константинъ оустроневъ все царство йероусалимское, полати царскїе, и понде съ консками на Доунавъ, и съзида градъ рекомы Бдинъ, а порекло моу седмоврѣхи Евкулонъ. И паки Константинъ насели землю болгарскою отъ земань западнїе. И съзида царь Константинъ .д. градовъ по именїи тѣхъ всеи земли. И тоу прѣбысть въ царствѣ си .дв. лѣта и сконча се.

1) Легендата за смъртьта на царь Петра въ Римъ я намираме спомената и въ книгата Различни потребности, печатана отъ българина Яковъ Крайковъ въ Венеция, 1572 г.: Гѣи изъводи шертхоу азъ Іаковъ въ книгахъ Петра цѣа болгарскаго, нже быше томоу настолни градъ Велики Прѣславъ, и оумрѣтъ въ велики Римъ. *И. Каратаевъ*. Описание славяно-русскихъ книгъ. Спб. 1883, стр. 181. Сжшото обнародвано по прѣписъ отъ 1836 г. въ Starine XVIII, 179.

2) Въ апокрифното слово на българския попъ Йеремя за Кръстното дърво се говори за царь Селевкия като за наследникъ Августовъ, въ врѣмето на Исуса. Провъ, синътъ на Селевкия, срѣща Исуса и го нарича братъ. Въ другъ успореденъ апокрифъ за сжшото, Сѣлевки е названъ Семиклен, което име отговаря на Симеклитъ въ нашия прѣписъ. Срв. *М. Соколовъ*, Материалы и замѣтки по старинной славянской литературѣ. Москва 1888, стр. 97, 170.

IX. — По нѣмъ же пакы вѣста царь нинъ въ земли Българскон, имоу же име Симеонъ, и царствова лѣтъ .кѣ., и сконча се.

X. — И потомъ же пакн обрѣте се нинъ царь, именимъ Никифоръ,¹⁾ и прѣимъ царство Българское. И тон погоуен Максиміана цара безаконного и кое его. И ть създа Мотикъ²⁾ и Морунецъ³⁾ и Гѣръ, и на западъ Бѣлградъ⁴⁾ и Костоуръ, и на Доунавъ Никополь. И тон царствова .мг. лѣтъ и погыел.

XI. — И въ отъ него отрочи, имоу же име Симеонъ Прѣмоу дри. И прѣимъ царство Българское, хоудобѣть и зль людемъ, и погоуен землю Българскою, Іерусалимскою и римскою, Константина цара обла⁵⁾. И тогда възвахоу вси людѣ Симеона царя: о лютѣ намъ, братіи, отъ сего царя. Прѣкъ же царь Симеонъ въ царствѣ си .д. лѣт и сконча се.

XII. — И потомъ обрѣте се много чрѣсла царь, именимъ Василіе.⁶⁾ Тогда паде вѣнъць благочыстиваго и христіюлюбиваго царя Константина на главѣ его. И пріеть Василіе царство и погоуен все земли ратніи и вси поганіи, яко итѣкъ моужь хребрь. Въ дѣни Василіа царя много блага вышла въ людехъ. Прѣкъ же Василіе въ царствѣ си лѣтъ .л., ни жини ни грѣха имѣи, и благо слово бѣ царство его.

XIII. — И въ дѣни Василіа царя обрѣте се царь трѣ братъ отъ вдовнцоу пророчица: Моисей и Пронъ и Самонль. И въ отрокъ Самонль, именимъ Августіанъ,⁷⁾ и тон прѣимъ царство Българское и гръчское, и царствова лѣтъ .лз.

XIV. — И потомъ вѣста нинъ царь соушта вдовица, и прѣимъ царство, и царствова лѣтъ .г. и сконча се.

XV. — И потомъ вѣста царь нинъ, именимъ Романъ,⁷⁾ пакы отъ тогази чрѣсла, и прѣимъ царство Българское. И ть сбра кое

1) Никифоръ Фока.

2) Димотика.

3) Морунецъ е славянското име на Кавала. Ср. Гласник LVI, стр. 100

4) Иречекъ прѣдполага, че тукъ става дума за албанския Бѣлградъ (Бератъ).

5) Васили Българоубиецъ.

6) Името Августіанъ подсѣща за Алусиана, братанецъ на Самуила.

7) Романъ ще да е, както мисли Иречекъ, византийскиятъ царь Романъ Аргиръ (1028—1034 г.), който наистина води нещастна война на изтокъ, въ Сирия. Твърдѣ е възможно обаче тукъ да се крие споменъ за царь Петровия синъ Романъ, който при Самуила остана да владѣе Скопската областъ. Този Романъ наистина се върна отъ Цариградъ въ Прѣславъ, както е казано по-долу въ текста.

свои и разшири се на вѣсточнаго цара, и понде по мороу на вѣстокъ, шко погоуенти два цара, и кои свои погоуени. И възврати се отъ вѣстокъ въ градъ Прѣславъ. И прѣвъ въ царьствѣ си Романа .д. лѣтъ и сконча се.

XVI. — И потомъ обрѣте се ннѣ царь, сынъ праведнѣ Теодори,¹⁾ благовѣрнн царь и благочѣстникъ. И тнѣ бо създа вѣкы монастыри по земли болгарьстѣн и грѣчьстѣн. И въ царьствѣн его вса блага быше. И прѣвъ же въ царьствѣ си царь тнѣ лѣтъ .кг. и сконча се.

XVII. — И потомъ изыде ннѣ царь, именемъ Гаганъ, а порекло моу Оделѣнъ,²⁾ красъ зѣло. И тнѣ прѣвемъ царьство българское и грѣчьское. И погоуени въ Коумидѣ два гра^а, еже вѣхоу въ об онѣ поль морѣ. И създа .г. градове въ земли болгарской: .д. Чръвень, .в. Нѣбрь,³⁾ .г. Штипъ. И тоу царьствова лѣтъ .ки. и оуцѣкновенъ бы^о отъ иноплеменика на Овче поле.

XVIII. — И потомъ вѣста царь ннѣ отъ Константина гра^а, именемъ Прѣвъ, и сѣ на прѣстолѣ Константина царя, и царьствова лѣтъ .з. и сконча се.

XIX. — И потомъ вѣста другъ царь отъ южнѣ странн. именемъ Тоургин. И т'а възетъ вѣнцъ Константина царя, и пометь вѣс царьство българское и грѣчьское, и царьствоуеть лѣтъ .зі. и скончатъ се.

И потомъ паки изыдоше нѣкои наснаници и прѣльсьныцъ, глаголемн печенѣзи, нѣкрнн и безаконици.

Тивериадското море.

Митѣтъ за сѣтворението на свѣта отъ Бога и отъ Сатанаила, освѣнъ въ по-горѣ разгледанитѣ богомилски сѣчинения, е биваль разпространяванъ и въ отдѣлни разкази на старобългарската литература. Такава една легенда, която, водейки се по заглавията ѝ въ нѣкои отъ ржкописитѣ, пѣкъ и по самото ѝ сѣдържание, ще назовемъ легенда за Тивериадското

1) Иречекъ прѣдполага, че тукъ се разбира Константинъ Мономахъ (1052—1055 г.), зетъ и съуправитель на царица Теодора.

2) Оделѣнъ е Делянъ (*Ὁ Δελιανός*), Самуиловъ внукъ, който въ 1040 г. дигна възстание противъ Византия и бѣ прогласенъ български царь. Гаганъ подѣща за владѣтелския титулъ — хаганъ (*χαγάνος*).

3) Месемврия на Черно-море.

море, е запазена въ югославянски и руски ржкописи. Понеже разнитѣ нейни прѣписи прѣдставятъ единство откъмъ съдържание и форма и възхождатъ несъмнѣнно къмъ една по-стара богомилска редакция, затова и ние тукъ ще ги разгледаме надно. На първо мѣсто ще дадемъ текста на българската версия, сетнѣ на рускитѣ, и слѣдъ това ще се занимаемъ съ тѣхния съставъ и богомилски характеръ.

Българска версия. — Тя не ни е извѣстна въ своята цѣлостъ, а само въ съкратенъ видъ. Тя е била открита прѣзъ 1845 г., въ единъ отъ ржкописитѣ на Слѣпченския манастиръ въ Македония, отъ руския славистъ В. И. Григоровичъ, който си направилъ извадки отъ съдържанието на легендата. Тия извадки бидоха обнародвани отъ проф. Щапова въ неговото изслѣждане: Очерки народнаго міросозерцанія и суевѣрія (Журналъ Мин. Нар. Просвѣщенія, 1863 г., мартъ, стр. 91). Слѣпченскитѣ ржкописи билъ писанъ на сръбско-българска редакция, извадкитѣ обаче сж прѣдадени у Щапова въ нова порусена форма¹⁾. Докато, слѣдвателно, не бжде обнародванъ пълниятъ текстъ на легендата, споредъ Слѣпченския ржкописъ, или не се открие новъ нейнъ прѣписъ, ще се задоволимъ съ извадкитѣ на Григоровича, които тукъ даваме въ новобългарски прѣводъ²⁾:

¹⁾ Голѣмото сходство между българската легенда и нѣкои отъ рускитѣ прѣписи ни наведе на мисль — дали Григоровичъ не ни поднася, по погрѣшка, нѣкой руски разказъ за български или югославянски. Като вземе обаче прѣдъ видъ, че множество руски статии сж буквалени, само порусени, прѣписъ отъ български и че възпроизведениятъ текстъ отъ Щапова е придруженъ съ двѣ бѣлѣжки, които говорятъ за неруския произходъ на тоя текстъ, рѣшихме се да го печатаме и ние като български. Първата отъ тия бѣлѣжки гласи: „Въ одной редакціи ея (т. е. апокрифической бесѣды трехъ святителей), вѣроятно сербско-болгарской, сообщенной нами В. И. Григоровичемъ, такъ изображается твореніе міра“ (Ж. М. Н. Пр. 1863, мартъ, стр. 91). Втората бѣлѣжка, стр. 92, се отнася къмъ края на легендата: „Изъ выписокъ В. И. Григоровича, изъ сборника М. Слѣпче. Въ XII вѣкѣ волхвы рускіе высказывали подобное дуалистическое космогоническое представленіе“. Найсетнѣ, за българския произходъ на речената легенда говорятъ и нѣколкото подобни по съдържание простонародни български разкази, които печатаме по-долу, въ втората часть.

²⁾ На г. А. Мазонъ, проф. въ Колежъ дѣ Франсъ, изказваме сърдечна благодарность, задѣто ни улесни съ прѣписъ отъ легендата, помѣстена въ поменатия брой на Ж. М. Н. П., който не се намира въ софийскитѣ и пражки библиотеки.

„Господь Саваотъ бѣше още прѣди земята — въ три камари въ въздуха. И помисли си Господь Саваотъ, безначалниятъ Отецъ, и отлжчи отъ сърдцето си и роди възлюбления си Синъ, Господа нашего Исуса Христа, а изъ устата си изпусна своя Свети Духъ въ видъ на гълъбъ. И рече Господь: да бжде кристално небе на желѣзни стълбове, на седмдесетъ хиляди миряди, и да бждатъ езера, облаци, звѣзди, свѣтлина и вѣтъръ. И, като духна изъ своитѣ нѣдра, насади рая на изтокъ. Мразътъ е отъ лицето господне, гръмътъ е гласътъ господенъ, утвърденъ на огнена колесница, мълнията е слово господне, което изхожда отъ божитѣ уста, слънцето е отъ вжтрѣшността на ризата господня, (а луната отъ лицето господне), понеже Господь си отри лицето. И рече Господь: да бждатъ миряда стълбове на въздуха. И рече Господь: да бжде на земята Тивериадско море, солена вода. И слѣзе Господь по въздуха на Тивериадското море и видѣ плаващъ по него гмурецъ, па като застапа надъ него, рече му: гмурецо, кой си ти? И отговори: азъ съмъ сатана. И рече Господь на сатаната: гмурни се въ морето и изнеси земя и камъкъ! И Господь, като прѣломи камъка на двѣ, даде изъ лѣвата си ржка половината отъ камъка на сатаната, а другата половина удари съ жезъла си. Отъ огненитѣ искри на камъка Господь създаде архангела Михаила и Гаврила, и излѣтѣха ангелитѣ. Сатаната направи отъ камъка безбройната бѣсовска сила на боговетѣ. И рече Господь: да бждатъ тридесетъ и три кита на Тивериадското море, и на тѣзи китове да бжде земята“.

Краятъ на току-що прѣдаденото съдържание на Слѣпченската легенда липсва, но за него ще сѣдимъ отъ съотвѣтнитѣ руски прѣписи, които му отговарятъ почти буквално.

Руски версии. — Най-надежниятъ и най-старъ руски вариантъ на легендата, озаглавенъ **Съ Тивериадскомъ морѣ**, въ сборникъ отъ XVI в., принадлежащъ на *Е. В. Барсовъ*, бѣ издаденъ отъ послѣдния въ Чтения въ Имп. Общ. Ист. и Древн. росс. при Московскомъ Университетѣ, 1886 г., кн. II, стр. 5—8. Втори вариантъ, изъ сборникъ отъ XVIII в., въ Библ. на Одеския Университетъ, № 56, сбирка на Григоровича, бѣ издаденъ отъ *В. Мочульскій* въ Русскій Фил. Вѣстникъ, т. XVII, 1887 г., стр. 173—177. Извадки отъ сѣщата статия даде по-

рано А. Пыпинъ въ *Пыпинъ и Спасовичъ*, Исторія славянскихъ литературъ. Изд. 2-ое, т. I, 79—80. Трети вариантъ обнародва *И. Я. Порфирьевъ*, Апокр. сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ. Спб. 1877, стр. 87—89, споредъ единъ късенъ прѣписъ въ сборникъ на Соловецката Библиотека. За другитѣ необнародвани прѣписи срв. *А. Н. Веселовскій*, Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха. Спб. 1889, ч. XI, стр. 40—41.

Тукъ печатаме и тритѣ руски варианта, на първо мѣсто Барсовия, сетнѣ тоя на Мочулски и най-сетнѣ тоя на Порфирьевъ.

1.

*Първа руска версия.***Ⲅ Тивериадскомъ морѣ.¹⁾**

1. — Б҃гда не бысть нѣба ни земли, и тогда бысть одно море Тивериадское, а береговъ оу него не было. И сн҃де Г҃дь по въздуху на море Тивериадское и видѣ Г҃дь на морн гогола пловѣща, а тотъ гоголь Сотананлъ, заросъ во (п)еннн морской. И рече Г҃дь Сотананлъ, аки не вѣдаа яго: кто вси? И рече Сотананлъ: азъ всми Б҃гъ. — Я мѣнѣ како наречиши? И ѿвѣща Сотананлъ: а ты Б҃гъ б҃гомъ и Г҃дь г҃дѣмъ. Яще бы Сотананлъ не то слово рекъ Г҃дѣ, и Г҃дь бы его тѣтъ же искоринилъ на морн Тивериадскомъ. И рече Г҃дь: Сотананле, поныри сѣ въ море и вынеси мнѣ земли и кремень! Сотананлъ же послаша Г҃да и поныри сѣ къ море и вынеси земли и кремень. И взѣ Г҃дь землю и песокъ, разсѣа по морю Тивериадскомъ и рече: бѣди на море земля толъста и пространна! И взѣа Г҃дь оу Сотананла кремень и преломи его на полы, и въ правой рѣкѣ остави Г҃дь оу сѣбѣ, а въ лѣвой ѿдалъ Г҃дь Сотананлу. И взѣ Г҃дь посохъ и нача бити кремень и рече: вылѣти из него крѣмени аг҃лы и арханг҃лы по образѣ моѣмъ и по подобію и безплотнн! И почали ѿ того крѣмени вылѣтати силы огненъныа, и сотвори Г҃дь аг҃лы и арханг҃лы и всѣа девѣтъ чиновъ. И видѣ Сотананлъ что сотворилъ Г҃дь, и почалъ тотъ кремень бити, что далъ емѣ Г҃дь изъ лѣкыа рѣки. И почали оу Сотананла вылѣтати аг҃лы его Сотананловы, сѣбѣ

¹⁾ Съ прѣписъ на текста, чието издание не се намира въ София, ни услуги г. Б. Йодовъ, студентъ по Славянска филология въ Прага, комуто сърдечно благодаримъ.

сотвори силѣ великѣю. И сотвори ГѢъ [Готонанла] началникомъ надо всѣми чиньми аггѣльскимѣи . . . прїде ГѢъ къ двѣмъ чинь.

II. — И видѣ Готонанла яко ѿ Бгѣ пондостѣ и ѿ всѣхъ аггѣлы славимъ, и помысли быти равенъ Бгѣ и помысли своєю гордостью: поставлю престолъ на облацѣхъ и бѣдѣ подобенъ вышнимъ. И егда ГѢъ мысль яко лѣкавѣю, и восхотѣ вергнѣти его на землю со всю его силою лѣкавою, и посла ГѢъ Михайла къ Готонанла. И прїде Михайлъ, и попали Михайла ѿ Готонанла огнь. И прїде Михайлъ ко ГѢъ: сего сотворила, еже еси мнѣ велѣлъ, огнь мѣня попалилъ ѿ Готонанла. И ГѢъ Михайла постриже въ черныцы и нарече имя имъ Михайлъ, и Готонанла нарече сотона, понеже посла ГѢъ аггѣла своего. Михайла повелѣ Готонанла оударити скипетромъ и вергнѣти его на землю со всю его силою лѣкавою. Она сѣ ѿ Готонанла и дастъ ГѢъ имя Михайла, и о томъ нарече сѣ Михайла архаггѣлъ, а Готонанла сотона. И посла ГѢъ Михайла къ сотонѣ, и еще не допѣстивъ сотона Михайла до престола своего и бысть поскомленъ. Прїде Михайла архаггѣлъ и оудари скипетромъ сотонѣ и порази его на землю со всю его силою, и шли силы его три дни и три ночи, аки капли дождевыя. И къ третїи днѣ сотвориша аггѣльскїи соборъ, и постави ГѢъ надъ всѣми силами аггѣльскимѣи Михайла архаггѣла, и рикоша аггѣли и затвориша на Бгѣ, кою гдѣ огнь засталъ, иноко къ горахъ, иныхъ къ пропастьхъ, по коздохъ летящихъ, а иныхъ оукою или ногою блага плакати: гдѣ кою засталъ, тѣтъ и до сего дни привыкатъ.

III. — И потомъ сотвори ГѢъ ран на кости, и помысли ГѢъ сотворити перкозданнаго члѣка Ядама. И сотвори тѣло его ѿ седми частей: ѿ земли тѣло, ѿ камени кости, ѿ моря кровь, ѿ слнца очи, ѿ шелака мысли, ѿ ветра дыханїе, ѿ огня теплота. И понде ГѢъ на нѣса ко ѿцѣ своимъ по дѣш Ядама. Сотона не егда что сотворити имъ: истыка тѣло Ядамова персты. И прїде ГѢъ к своимъ созданїю, к тѣлѣ Ядамовѣ, и видѣ тѣло истыкано ксе, и рече ГѢъ: о діаволъ! како еси смѣлъ надъ моимъ созданїемъ тако сотвори(ти)? И отвѣща діаволъ: ГѢи, аще тѣ кой члѣкъ чыгнетъ что заболитъ и тотъ да тѣбѣ помнитъ. И ГѢъ повороти Ядама внѣтръ ранами, и ѿтоле зачатсѣ болѣзнь. Сотона соторила, аще оу кого заболитъ и тотъ да коздохнетъ: охъ, охъ, ГѢи помилшїи! Ожи ГѢъ Ядама и дастъ имъ область въ раю надъ всѣми пѣтицами и звѣрьми и скоты. И видѣ ГѢъ, яко неоудобно Ядамѣ единомѣ къ раю быти, и восхотѣ сотво-

рити имъ сѣпрѣгѣ. И вложи во Ѳдама сонъ и выня изъ него рееро и сотвори имъ сѣпрѣгѣ, и вопроси Гдѣ Ѳдама: Ѳдаме! что вси во снѣ видѣлъ? И рече Ѳдамъ: Гдѣ, видѣхъ аѣтла Петра въ Римѣ внизъ главою распѣта, аѣтла Павла въ Дамасъци, Ѳоанна во Едѣсе, а тебѣ, Гдѣ, во Іерлѣме Гдѣгоди на крестѣ распѣта и копѣмъ въ реера прободаема. И насади Ѳдамъ три древа: единово древо часть свою, а дрѣгою древо часть Евеину, а посреди гдѣне древо. И повѣлѣ Гдѣ Ѳдамъ ѿ всѣхъ дрѣвъ шсти, а ѿ единого дрѣва не повѣлѣ Гдѣ шсти. Заповѣда имъ: Ѳдаме, ѿ сего дрѣва ексѣншъ, смѣртїю оумришѣ.

IV. — И в то время была въ раю змиѣ паче всѣхъ зѣрей почтона, приоукрашена. Изыде змиѣ изъ раю глѣвти. Искони бѣ сотона ненавидѣ добра родѣ члѣчьскаго, и сотона обернѣлсѣ червѣмъ и приползи ко змѣе и рече змѣи: пожри мѣ! Пожри червѣ и нѣсе в ран. Змиѣ же обернѣла сѣ около заприщинного дрѣва, и нача сотона копити змѣикыми оустами: о Еве! что твоей Бгѣ повѣлѣ шсти? И рече Еве: ѿ всѣхъ дрѣвъ шсти повѣлѣлъ Гдѣ, а ѿ того дрѣва не повѣлѣлъ намъ Бгѣ шсти, да смѣртїю оумришѣ. И рече сотона: не смѣртїю оумришѣ, но бѣдите аки вози, станете вѣдѣть добро и зло. И виде Еве а негодъ но се дрѣво что виде, и кѣѣ ѿ плода Евеа и снаде и дастъ Ѳдамъ съшсти. И Ѳдамъ обнажи сѣ ѿ Бга слова бжїа, и видѣша срамотѣ свою и взаша три листне смоковныи и сотвориша на себѣ ризы смоковныи, да бѣ не видѣ срамотѣ свою, и скрыша сѣ. И видѣ Гдѣ и зѣа: Ѳдаме, Ѳдаме, гдѣ вы? И ѿвѣщавѣ Ѳдамъ: Гдѣ, согрѣшихъ, престѣпихъ. И ѿвѣщавѣ Ѳдамъ: Господи, жена мѣ прѣльстѣла. И рече (Гдѣ) Еве: ты окаяна, что сотворила? И ѿвѣщавѣ Еве: Гдѣ, змиѣ мѣ прѣльстѣла. И рече Гдѣ: ты, прѣльщавѣ, что сотворила? И ѿвѣщавѣ змиѣ: Гдѣ, сотона мѣ прѣльстѣла. И рече Гдѣ Ѳдамъ: ѿселѣ ты снѣси хлѣбъ сконъ въ потѣ лица твоего; а ты, окаянна Евеа, к печали родиши дѣти; а ты, прѣльщавѣ (змиѣ), ѿселѣ на чреке своемъ полъзавши до скончанїа вѣка своего по земли. И повѣлѣ Гдѣ Ѳдама и Еве изъ раѣ изгнати конъ. И тогда паде сѣ изъ раю двѣ части его: Ѳдамова часть паде во Едрѣ рекѣ, а Евеина въ Тигрѣ рекѣ, а гдѣне дрѣво остало сѣ въ раю.

V. — И плака сѣ Ѳдамъ тридѣсѣтъ лѣтъ. И видѣ Гдѣ слезы Ѳдамовы и восхотѣ его помиловати, да ти правѣдинъ вы Ѳдамъ, погнелъ бѣ. И посла Гдѣ архѣла своего Мнхана, повѣлѣ имъ землю пахати. И нача Ѳдамъ землю пахати, и прїидѣ к немъ сотона и рече Ѳдамъ: что дѣлаши? Ѳдамъ рече: землю паши. И

сотона рече: кто тебе повелѣлъ? Ядамъ рече: ГДѣ мнѣ велѣлъ. И сотона рече: господиже небеса, а земля моя; аще хоцеша землю пахати, и ты дамъ мнѣ на себя рѣкописаніе и на весь родъ свой по тебе бѣдѣщихъ. И рече Ядамъ: коли земля твоа, и азъ твоа. И написа Ядамъ на своемъ рѣкописаніи и на весь родъ по нихъ бѣдѣщихъ, и ѿдасть сотонѣ. Сотона радъ бысть и неси во адъ, и, по тому рѣкописанію, ѿ Ядамовы смѣрти и по Хрѣтотоу распятіи, и примаша діаволъ и приводитъ грѣшныхъ и праведныхъ во адъ все равно.

VI. — И роди Ядамъ два сына: Канна и Авелъ. Каннъ былъ земледѣлецъ, Авель пастухъ. И во время Каннъ принесе жертвъ Бгѣ ѿ плода своего, и прежде самъ въскси, и Бгъ же разгнѣва сѧ на Канна и не приа жертвъ его. И потомъ принесе Авель ѿ стада своихъ праведныхъ. Бгъ же призрѣ на жертвъ его Авелевы. И разгнѣва сѧ Каннъ на брата своего Авела. И не вѣдаа что сотвориши, и возва его гнѣати на поле. Діаволъ же искони бѣ сотона, ненавидѧ добра родѣ члѣческомъ, и оуказа Каннѣ на полѣ камень, и оуби брата своего Авела. Ядамъ же видѣ сѧ своего оубента. Ядамъ и Бева плака сѧ тѣ надъ тѣломъ Авеливымъ. Тѣло же Авелево лежаше на поле, Ядамъ же и Бева всегда плакахѣ сѧ безпрестани, и не развѣмѣютъ что надъ нимъ сотвориши. И видѣ ГДѣ слезы Ядамовы, и сосла ГДѣ двѣ горлицы, и леташе надъ тѣломъ Авеливымъ. И едина птица падъ на землю мертва въ горахъ, а другая летающа надъ нею и положи сю и ростерза землю ногтями своими елико можахъ и погребе сю въ землю и полете прочь. Видѣ же Ядамъ и Бева, и сотвориша шкужи надъ тѣломъ Авеливымъ, погребохъ въ землю. И ѿтоле преста плакати сѧ Ядамъ и Бева по Авелѣ. И потомъ дасть Бгъ Ядамѣ сѧ Еифа ко Авелико мѣсто. Госла ГДѣ грамотѣ.

VII. — И жилъ Ядамъ двѣдѣть сотъ тридѣать лѣтъ, разболѣ сѧ Ядамъ, нача оу него глава болѣти. И посла сѧ своего меньшаго: понди, чадо, ко домѣ и принеси мнѣ вѣтви ранскіа древа изъ рая. И прінде Еифъ, кожде плака сѧ оу едема, и еопроси его ангелъ, видѧ плачь его. И рече Еифъ: господине, оцъ мой болитъ Ядамъ, и повелѣ мнѣ принести вѣтвь ѿ ранскаго древа, и азъ, господине, не могу внити въ рая. Ангелъ же гДнь вынеси вѣтвь ранскаго древа. Еифъ же понди сѧ радостію ко оцѣ своимъ Ядамѣ. И срѣте Еифа сотона и рече имъ: Еифе, гдѣ еси былъ? И рече Еифъ: былъ есми въ рая, несе вѣтвь ѿ ранскаго древа, оцъ мой болитъ. И слыша сотона и хотѧ Еифа и Ядама

погвѣнти. И рече сотона: Сиѣе, понди на Бдръ рикъ и Мигръ¹⁾ рикъ, и тамо естъ древа часть оца твоего и часть мѣри твоея; и ты возми ѿ тѣхъ дрѣвъ, да исцѣлѣтъ оцъ твои. Сиѣъ же, не знаа сотоны и послѣша его, понде на Бфранъ рикъ, ажно близъ рикн лжжтъ много вѣтвѣи, и Сиѣъ же взл ѿ всѣхъ частен и прїиде ко оцъ своимъ, принесе кѣтвы ѿ всѣхъ частен. И взл оу него, сплѣте вѣнецъ Идамъ и тогда Идамъ оумре и погребенъ бысть въ томъ вѣнецѣ. И взл сотона дѣшъ Идамовъ, ѿнеси ю, по ево рѣкописанїю, во адъ.

VIII. — И ѿ его вѣнца возрастоша три дрѣва, и ѿ тѣхъ дрѣвъ возрастоша одно дрѣво, и въ мѣстѣхъ тѣхъ быти полъ ѿ того дрѣва. И на томъ мѣстѣ неблагодарнїи людїе бѣдѣтъ и разбон творити, и ѿтол прослы то мѣсто разбонническо. Ище кто на томъ мѣстѣ живѣтъ добры и тотъ золь злѣбнѣ разбонникъ, по прослытїю мѣста того. И въ то время Пвдїана црѣ бысть во арихонъскихъ странахъ мѣжъ именемъ Иссонъ, и понде онъ во Иерусалимъ градъ и зъ женою своею. Жена же его не проста свщи, и роди на пѣти снѣ и рикоша имя емоу Спѣтникъ, понеже на пѣти родиса. Кесли сѣ Иссонъ на мѣстѣ нарицаемомъ Разбойникъ. Иссонъ же былъ мѣжъ праведнѣ и развменѣ. Оумираа, приказа дрѣво то что распѣти сѣ Хрѣтѣ, Снѣ бжїю, и рече Спѣтникъ снѣ своимъ: чадо мое, стѣрѣги дрѣва сего, на сѣмъ дрѣве хоцѣтъ распѣти сѣ избавитель нашъ; ты, чадо, постражи съ нимъ, сотвори что бы тебѣ съ нимъ оумретъ, да тебѣ радн съ нимъ и мы избавленїи бѣдемъ мѣки вѣчнымъ. И ѿтолѣ Спѣтникъ живѣ и потомъ зльн разбонникъ. . . (краять липсва).

2.

Втора руска версия.

Трудолѣбивыхъ мужей и бѣолюбивыхъ списано изъ божественныхъ книгъ Василия Великаго, Григория Бѣослова, Іоанна Дамаскина о преславныхъ пренїяхъ невѣдомыхъ вещей о безначалнѣ Господѣ Бжѣ нашемъ како бысть Гдѣ Сафаофъ прежде всея видимыя и невидимыя твари.

I. — Прежде земли бысть Гдѣ Саваофъ в трѣхъ комарѣхъ на въздѣсѣхъ в велелѣпѣте безначальный царь невѣдомъ таинъ присносущный, несозданный, несказанный, нерожденный, незачатый, вмѣстный и невидимый и неосазаемый, безсмертный и бесплотный. И тогда бысть свѣтъ оу лица господня Саваофа

¹⁾ Тигръ (?).

седморицею свѣта сего свѣтлѣе. Ризы его быша бѣлыи яко свѣтъ свѣтозарныи о҃ лица господни. И сидѣа Г҃ѣ Саваофъ въ треѣ комореѣ на воздѣсѣхъ на престолѣ превыспренняя славы. И помысли себѣ Г҃ѣ Саваофъ безначалныи О҃ць тако о҃ргнуа о҃ сердца и родиѣ возлюбленнаго Сына божія Г҃ѣа нашего И҃а Х҃ѣа. Из вустъ своиѣ Дх҃ъ свои святыи изъпусти на него видѣ въ голубяте образѣ, стѣми трети комарами прообразова Г҃ѣ троичныи и безначалныи Сынъ и О҃ць и съвятыи Дх҃ъ на тѣѣ трехъ комарехъ безначалныи крестѣ. И тотъ крестъ прообразова Г҃ѣ Бѣъ распятие Сѣа своего Ииса Назарянина Иудейска. Почивать в сердцѣ Дх҃ъ стѣи, ѿ О҃ца исходитъ на всѣѣ вѣрующиѣ во имя его. О҃ць оубо незачатыи и нерожденъ, а Сѣъ оубо рожденъ, а несотворенъ. Дх҃ъ стѣи несозданъ и нерожденъ, но исходитъ ѿ О҃ца.

II. — Не бысть тогда неба, ни земли, ни моря, ни агль, ни архангелѣ, ни херувиѣ, ни серафиѣ, ни рѣкъ, ни езеръ, ни кладезей, ни источникъ, ни челоуѣкъ, ни горъ, ни облакъ, ни звѣздъ, ни свѣту, ни звѣрей, ни птицъ, ни вертепъ, ни зарей. Тогда была тма и бездны и темнота. Не бысть тогда ни дни, ни нощи, ни виковъ, ни часовъ. Тогда бысть себе безсмертныи, безначалныи Сѣъ божій Иисусъ Христосъ сотвори словоѣ повелениеѣ О҃ца своего небеснаго всю тварь небесную видимую и невидимую. И како рече Г҃ѣ, тако сотворилоѣ и создалоѣ Дхоѣ стѣимъ о҃ устъ его премудрыхъ. И рече Г҃ѣ: буди небо хрустальное на столпѣѣ желѣзныхъ, на седмидесяти тмаѣ тысящъ, и будите езера и облаки и звѣзды и свѣтъ, и вѣтръ дѣнуа из нѣдръ своиѣ. Раи на востоцѣ насади и востокъ и западъ и сѣверъ и югъ айггелъ сидитъ на востоцѣ в велелѣпоте превыспренняя славы своя. Седмь небесъ словомъ сотвори Г҃ѣ, мраз о҃ лица господня исхошъ, а громъ глаѣ господень в колесницѣ огненной утверженъ, а молнія слово господне из оустъ божиихъ исходитъ, а солнце о҃ нутренія ризы господни, понеже Госпоа по лицѣ своему утреса, а луна ѿ лица. И рече Г҃ѣ: буди тма столповъ на воздѣсѣхъ. И тако сотворилоѣ словоѣ господниѣ, а столпы недвижимыя желѣзныя о҃ начала вѣка сего. И буди на тѣѣ столпѣѣ камень недвижимыи, а на камени земля, а подъ землю адъ недвижимый и весь мѣденъ, и верей желѣзныя и врата мѣдныя и желѣзныя, а подъ адомъ тартаръ дна нѣтъ. И рече Г҃ѣ: буди надъ адомъ тма столповъ мѣдныхъ и на

столпахъ камень и на камени земля. Гдѣ слово^м камень и кремень сотвори.

III. — И рече Гдѣ: буди на земли море Тивериадское вода соленая. Первая земля на воздухѣ^х сотворена и утверждена, вторая на аде, а на той земли море, а в того моря Тивериадскаго берегу нѣтъ. И сниде Гдѣ по воздуху на море Тивериадское и узрѣ Госѣд плавающа на томъ море Тивериадскомъ гоголя, и ста над нимъ Гдѣ и рече ему: гоголе, ты кто еси? И рече ему сатана: аз есмь Бгѣ. И рече ему Господѣ: а азъ кто есмь? И рече ему сатана: а ты Бгѣ бгѣмъ и црѣ цремъ. Аще бы ты не то реклъ сатана ино что противное Гду Бгу, тд^а его Гдѣ бы сокруши^а на море Тивериадскомъ. И рече Гдѣ сатанѣ: понырився в море и выне^ѣ земли и камен! И преломи на двое, из лѣвыя руки даде сатанѣ половину камени. И оудари Гдѣ жезломъ по каменю и рече Гдѣ: будите ангели по образу моему силни, бесплотни и безсмертныи, совершаите хотѣние мое в вышнихъ. И сотвори Бгѣ о^т криле огненныхъ Михаила архангела и Гаврила Іеурия и Михаила парафлама помогая херувимы серафимы ангели архангели. А жезлъ былъ сталнои укладнои чѣмъ оудари Гдѣ нашъ Ии^ѣсъ Хрѣтосъ, и съ камени вылетели ангели слово^м повелѣнія гдѣня Михаилъ архангел^а и Гаври^а, небеснаго царя воеводы. Сатана же наби^а из камени бесовную безчисленную силу бгѣвъ плотныхъ. И рече Гдѣ: будите тридесять три кита на море Тивериадскомъ на вода^х и буди на тѣхъ китѣ^х земля толста, широка и пространна и порасте дресва и травы и цвѣты, горы и холмы и источники и езера и рѣки. И сотвори Гдѣ о^т земли зверей и скоты и рыбы в водахъ и птаенцы летящия по воздуху. И сотвори день и ночь и гады пресмыкающия по земли. А китомъ тѣмъ повелѣ пишу Гдѣ ангеломъ о^т рая приносити, на нихже утверждена земля, и не подвизается ни въ которую сторону.

IV. — И рече сатана противно Гду Саваофу: у меня силы болши вышняго, подобенъ азъ вышнему. Причте сатану во архангелы и возьмѣ его на небеса. Сатана же нача гордиться и мыслию возноситься в себѣ помышляя: сотворю себѣ престоль надъ звѣздами на воздухѣ. Гдѣ же проразумѣ мысль его лукавую и посла архангела Михаила, повелѣ сатану свергнути с небеси. Михаи^а архангелъ удари сатану жезломъ, попали огонь о^т сатаны. Михаи^а архангел^а прииде ко Гос-

поду Саваофу и рече: огне^м мя пали^т о^т сатаны. И Госпо^а Михаила постриже в чернцы и положи на его схиму со кресты простыми знамение Христа Сѣа божія. Михаи^а архангель иде и удари сатану жезло^м и сверже его с небе^ѡ на землю, во адову кромѣшную, со всѣми его бесовскими силами. И паде бѣсъ с небеси три дни и три ноши, что капли дождевыя шло силы бесовския во адъ кромѣшныи. И Гдѣ рече: ами^а, ами^а, аминь. Небеса затворишася и висяще бѣси держими по воздуху, повелѣние^м божие^м, падаю^т на землю о^т искреннея десницы вышняго бжія промысла и сокрушаются на земли. И рече сатана: сверже мя Гдѣ на землю и я сяду в до^м Ияковля и буду славимъ о^т човѣкъ.

V. — Вмѣсто ꙗвѣшихъ ликъ наполняетъ Гдѣ челоѡвки, праведныхъ члкъ созываетъ и, мѣсто самага сатаны, сотвори Гдѣ плотна члвка первозданнаго Адама о^т перстныя земли, кости о^т каменї, кровь о^т чермнаго моря, мысли о^т облакъ, очи о^т солища, дыхание о^т вѣтра. И поиде Гдѣ по дхѣ сѣый свой на нбѣа Оѡоу, и прииде Господь ко Адаму на землю, узрѣ Адама ранами обложена, о^т сатаны персто^м истыкана, и рече Гдѣ сатанѣ: почто, окаянне дияволе, тако сотворил еси? Азъ сотворилъ члва чиста и непорочна и безболѣзненна. И рече сатана ко Господѣ: забуде^т тя; аще кое мѣсто поболитъ, и онъ помолится: Господи помилуй! И Гдѣ поворотивъ его внутрь подерши кожею и вложи в него дхѣ сѣый и оживи Адама. И рече Господь сатанѣ: поклони^ѡ ты Адаму! И рече сатана: я твоему созданию непоклонюся. И рече Гдѣ сатанѣ: окаянныи дияво^а, лстивыи сатана! И вопросы Гдѣ Адама: что видѣ^а еси во снѣ? И рече Ада^м: тѣя, Господи, видѣхъ во Іерусалимѣ на крестѣ распята, Петра въ Риме стремглавъ распята, и Павла в Дамасцѣ. И введе Гдѣ Адама в раи. Ада^м усну^а сно^м, и Госпо^а вземъ у Адама ребро лѣвое и сотвори ему жену Евву, и вложи въ Евву дхѣ сѣый. И рече Господь Адаму: возбуди^ѡ о^т сна! И рече Ада^м: что еси, Господи? И рече Гдѣ Адаму: то тебѣ жена, и живи с нею по заповедемъ гднимъ. И повелѣ изо всѣхъ древе^ѡ ясти ягоды Гдѣ Адаму и Еввѣ, и заповѣда ꙗвѣ единого винограднаго древа не ясти, занеже ꙗвѣ того древа самъ Гдѣ вкуси^а.

VI. — И в то время бысть сотворена земля¹⁾ вельми оукрашена и пространна прежде Адама. И позавидѣ сатана

¹⁾ т. е. змя.

Адаму царствующу в раю, в добротѣ живушу, иззернулся сатана червемъ и прииде ко Еввѣ¹⁾ и рече ей: ѡжри мя в себя и внеси в рай. И шбѣвився околѣ винограднаго древа и нача сатана змиевѣ усты глаголати ко Еввѣ: почто не вкушаете винограднаго сего древа, и будите убо бози, якоже небесный Бгъ? Евва же сказа Адаму прелсти его глаголы змиевимы: буде^м убо бози, якоже небесный Бгъ и начне^м вѣдати якоже Хгътось. И прелсти^ѡ Адамъ со Еввою, вкусили винограднаго древа, запрещеннаго о^т Господа. И занеже искони лукавыи врагъ завидѣ^л роду челоувѣ^ѡскому, прелсти Адама и Евву согрѣшити в раю, и спадоша с ни^х венцы и одежды свѣтлы, и нача Адамъ и Евва древеси крыти^ѡ. И прииде Гдѣ въ рай и рече: Адаме, гдѣ еси? Адамъ рече: се азъ, Гдѣи. Гдѣ рече Адаму: почто, окаянны, тако сотвори^л еси преступленіе? Адамъ рече: жена мя прелсти есть. — Ѣкаяница, почте тако сотворила еси? Евва рече: змия мя прелсти. — А ты прелукавая змия, почтѣ тако сотворила еси? Змия же рече: сатана мнѣ повелѣ пожрети себя и внести в рай. И рече ко Адаму: земля еси, в землю поидеши; азъ тя сотвори^л безмертна в раю, а ты заповѣдь мою преступи^л еси запрещеннаго древа ясти винограднаго. И посла Господь архангела Михаила и повелѣ ихъ изгнати из раю, свергнути на землю. И рече Гдѣ Адаму паши землю.

VII. — И ста с женою Адамъ нача плакати и рыдати, что изгнали из раю. Гдѣ же хотя помиловати, видя его чисто покаяние о^т сердца и въздыханіе и слезы о^т лица: вл^ко всещедры и ниже вѣси судбами, спаси Адама прелестнаго! И услыша сатана стенание Адамово въздыханіе ш грѣхъ, занеже искони ненавистливый лукавы дияво^л прииде ко Адаму и рече ему: скажу ти радость — хоше^т тя Гдѣ помиловати. Дай мнѣ рукописание на себя и в ро^л свои. А ты, Евва, клени^ѡ мнѣ клятвою.

VIII. — И родиша^с у Адама два сѣа: Аве^л и Каи^н. Авел принесе Гдѣу Бгу жертву ягнецъ тученъ, а Каи^н принесе о^т земли хлѣба, прежде Гдѣа са^м вкуси^л. Гдѣ Авелову жертву приня^л, а Каина отрытну^л. И завиде Каи^н Авелю, уби его камене^м. Гдѣ прииде и рече Каину: почто убилъ брата своего Авеля? И заповѣда^л Гдѣ звѣрю трижды на всякъ день снѣ-

¹⁾ Трѣбвало би да се чете: ко змии.

дать и выметать из себе аки знамение триста лѣтъ трясти^с по Авелю кро^в о^т крови отливатися. Аве^н лежаше на земли триста лѣтъ. Ада^м же незнаетъ что сотворити. И посла Г^дь двѣ птицы горлицы и уби горлица горлицу, и раскопа^в землю и пог^р'бивый сѣа своего Авеля въ землю.

IX. — Ада^м поживе на земли лѣтъ девять сотъ тридцать и умре. И прииде смер^т сатанина и взем^л душу его и внесе во адъ, мучись 3000 лѣтъ внутрѣ ада во огни горяще^м, руки и ноги связаны на шесть цеплящей.

X. — И рече Б^гъ Г^дь безначалныи ц^рь ц^ртвующи^м и Г^дь господствующимъ самоизволивый О^ць ѿб^ный и посла Сѣа своего однороднаго Г^да нашего Ииса Х^рта на землю вселитися в девицу и родити^с на потребление хлѣба Адамова и разрушение ц^ртва сатанина и на спасение род^с члвчскому. И хотя Г^дь Адама и Евву помиловати, о^т первородныхъ клятвы свободити. И седяще Г^дь нашъ Иисъ Христосъ на небеси со О^цемъ свои^м небесны^м на престолѣ сказаема вѣка сего по^а пяти тысящи и рождся на небеси о^т О^ца без матери, на земли о^т матери безъ О^ца, воплотися о^т двы Марии пресвятыя Б^цы, родися в Вифлеемѣ Иудейст^вм и творяще на земли многаа чюдеса и точию пострада яко члвкъ, распящась волею на крестѣ, восхотѣ ѿ иудей незаконныхъ во свято^м градѣ Иерусалиме и положень во гробъ и воскресе в третии день воскресениемъ своимъ и сниде во адъ, изведе изъ ада Адама, первое достояние схождения роду своего, а раи Едемский на востоцѣ на престолѣ свое^м божественно^м, смерть сатанину умертви своею смертию, а сатану связза слово^м повелѣниемъ О^тца своего, аминь.

3.

Третья руска версия.

Иваннъ рече: отъ чево земля сотворена бысть? Василій рече: егда сниде (Богъ) и начя ходити по водѣ, и узрѣ на водѣ птицу, плаваетъ яко гоголь. И рече Богъ: ты кто еси? Птица же рече: азъ есмь Богъ. — А азъ кто есмь? Птица же рече: ты б^гомъ Богъ. Б^гъ же рече: ты откуда бѣ? Птица же рече: азъ есмь отъ нижнихъ. И рече Б^гъ: а азъ откуда? Птица же рече: отъ вышнихъ. И рече Б^гъ: дай же ми отъ нижнихъ. И понре птица в море и согна пѣну яко иль¹⁾ и

¹⁾ тиня.

принесе Бѣу. И взя Бѣъ иль въ горьсть и распространи сюду и овоюду, и бысть земля. И повелѣ Бѣъ изсягнути рѣкамъ і источникамъ. И взя Бѣъ птицу і нарече имя ему Сотонаиль: и буди ты у мене воевода небеснымъ силамъ, надо всѣми старѣйшина. И сотвори Бѣъ потомъ небесныя силы, и бысть же всѣхъ вѣ чиновъ. И устроивъ коемуждо чину чиновачальника воеводу, и овии отъ нихъ постави во еже славити имя его прѣстое, пѣсни же ихъ сицевы поюще: сѣъ, сѣъ, сѣъ Гѣъ Саваоѣъ, ісполнь йбо и земля славы твоя. А инни же беспрестани славятъ днь и ночь. Ённи же приставлени на службу и служатъ ему мыслию и еже чѣо вниде старѣйшинствомъ то повелѣваю(тъ); шествие же ихъ скорѣе молніи. Ённи же на помощь посылаеми, инни же на казнь согрѣшающимъ. Зракъ же и красота ангельская невозможно есть усѣи челоувѣческими изрещи. Ангели же самага Бѣа не видятъ, славу же его по участію видятъ.

Бѣ же старѣйшина ангеломъ нареченный Сотонаиль, первый воевода. И дастъ ему Бѣъ вѣ-тый чинъ на службу. И помысли себѣ сотона яко — сниду на землю и поставлю престоль себѣ надъ звѣздами, и подобень буду Вышнему, и да мя славить чинъ мой еже подъ мною. Бѣъ же видѣвъ и, яко сице помысли Сотонаиль, і предаетъ старѣйшинство Михаилу на всѣхъ небесныхъ чинахъ. І повелу Бѣъ Михаилу соврещи противника своего долу и со отступными его силами. І тогда прииде Михаилъ и виде на немъ бжство велико, и не може къ нему приступити, и возвратися ко Гѣу и рече: Гѣи, бжство твое велико на немъ. И рече Бѣъ: поиди свергни! И снятъ съ него бжство. І прииде Михаилъ і виде его яко проста чѣка, и удари его скиптеромъ в плеча. Онъ же поиде и со отступными силами с высоты низу, отъ шуму его хотяще йбса пасти. И рече Михаилъ Гѣу: хошуть нѣбная твердь пастися. И рече Бѣъ: запрети словомъ. И рече Михаилъ: Гѣи, что есть глаголати? И рече Бѣъ: молви — вонмемъ сѣая сѣымъ. И воспѣша нѣбныя силы: единъ сѣ, единъ Гѣъ Исѣ Хѣъ во славу Бѣу Отцу аминь. Сотона же прошибе землю и ста на безднѣ подъ землею; и ина же его сила с нимъ, іная же сила оста на земли, и претворишася въ бѣсы и прелщаютъ чѣки; іная же сила не допаде до земли и летаютъ по воздуху, и тѣ претворяются во ангелы и прелщаютъ люди. Не тацы же суть бѣси, яко ихъ пишутъ черни, огнеомраченнии суть.

И собра Михаилъ вся нѣбныя силы и рече имъ: внимаемъ себѣ да не будемъ тацыи і вонмемъ добрѣ и станемъ предъ сотворшимъ ны создателемъ. И по сихъ слава едивосущней Тѣцы всегда и ѿнѣ и присно і во вѣки вѣкомъ аминь.

Съдържание. — Всичкитѣ горѣпомѣстени разкази, Слѣпченскитѣ и тритѣ руски, съдържатъ една и сѣща дуалистична легенда за миросъзданието, съ два мотива: 1) Богъ и Сатанаилъ си сътрудничатъ, 2) земята и ангелитѣ биватъ създадени отъ прѣстъ (и кремъкъ), които Сатанаилъ изважда отъ морето. При прѣдаване на съдържанието на легендата ще поменемъ само мимоходомъ страничните ѣ епизоди, повечето отъ които сѣ ни извѣстни отъ разгледанитѣ вече погорѣ апокрифи. Началниятъ епизодъ въ втория руски прѣписъ (§ I, II, стр. 294 сл.) противорѣчи на послѣдуещитѣ. Той е попадналъ въ компиляцията отъ другъ изворъ. Затова тукъ и не си служимъ съ него. Загатнатитѣ само моменти въ единъ отъ прѣписитѣ на легендата ще прѣдадемъ споредъ другитѣ прѣписи, дѣто тѣ сѣ изложени въ пълнота и ясность.

Изпърво имало само двѣ стихии: едната горѣ — въздушната, дѣто прѣбивавалъ Богъ въ три камари, и другата долу — безбрѣжното (Тивериадско) море. Богъ, като слѣзълъ надъ Тивериадското море, видѣлъ плаваща по него птица гмурецъ, която била самъ Сатанаилъ. Запитанъ кой е, Сатанаилъ отговорилъ, че е Богъ и че произхожда отъ долнята стихия, и за Бога (Отца) казалъ, че той е отъ горнята стихия, Богъ надъ боговетѣ. Богъ рекълъ тогава на Сатанаила да се гмурне въ морето и да му извади прѣстъ и кремъкъ. Сатанаилъ го послушалъ и извадилъ отъ морето прѣстъ и кремъкъ. Богъ взелъ въ шѣпата си прѣстыта, разсѣялъ я по морето и казалъ: „Да бжде земя дебела (дълбока) и обширна, поддържана на водитѣ отъ 33 кита!“ И земята била създадена. Послѣ Богъ взелъ кремъка, счупилъ го на двѣ, далъ едната половина на Сатанаила, а другата половина като ударилъ съ жезъла си, казалъ: „Да излѣтятъ отъ кремъка безплѣтни ангели и архангели, по мой образъ!“ И изхвъркнали искри, които се прѣтворили на огнени ангели и архангели, въ деветъ¹⁾ чина (степени). Когато Сатанаилъ видѣлъ станалото,

¹⁾ Въ втория руски прѣписъ: дванадесетъ чина.

взелъ и той да чука кремъка, що му билъ далъ Богъ, и почнали да изкачатъ Сатанаиловитъ ангели, които образували голѣма сила. Богъ нарекълъ гмурца „Сатанаилъ“ и го повикалъ при себе си въ небесата, за да началствува на всичкитъ ангелски чинове, които съ Сатанаиловитъ станали десетъ.

Наблюдавайки небесната слава на Бога, когото славословѣли всички ангелски воинства, Сатанаилъ поревналъ да постави и той прѣстола си на облацитъ и да стане равенъ на Всевишния. Богъ разбралъ лукавата помисль на Сатанаила, та прѣдалъ началството надъ ангелитъ на Михаила и му заповѣдалъ да събори отъ небето своя противникъ заедно съ неговитъ ангели. Михаилъ нападналъ врага, но билъ опаленъ отъ него, защото Сатанаилъ съхранявалъ божествената си мощь. Михаилъ се оплакалъ на Богъ, и Богъ го постригалъ въ черноризство и промѣнилъ дотогавашното му име (Михе) на Михаилъ. Едноврѣменно съ това той отнелъ отъ Сатанаила божеското му достоинство заедно съ послѣдния слогъ на името му, т. е. илъ, и го нарекълъ сатана. Архангелъ Михаилъ тогава успѣлъ въ своето нападение: той ударилъ сатаната съ жезъла си, поразилъ го съ цѣлото му воинство, което полѣтѣло надолу като дъждовни капки. Падайки, сатаната се спрѣлъ чакъ надъ бездната; едни отъ ангелитъ му — бѣсове се спрѣли на земята, дѣто прѣлъщаватъ чело-вѣцитъ, а други останали да лѣтатъ по въздуха. Тогава сатаната си казалъ: „Богъ ме събори на земята, но азъ ще седна въ дома Яковлевъ и ще бжда прославянъ отъ чело-вѣцитъ!“

За да запълни опразнения десети ангелски чинъ — тоя на Сатанаила, Богъ създалъ праведнитъ чело-вѣци и Адама, който да бже замѣстникъ на Сатанаила. Богъ създалъ чело-вѣка отъ 7 елемента: тѣлото — отъ земя, коститъ отъ камъкъ, кръвта — отъ Червеното море, очитъ — отъ слънцето, мисльта — отъ облацитъ, диханието — отъ вѣтъра, топлината му — отъ огъня. Сатаната обаче продължилъ борбата си противъ Бога. Въ отсъствието на послѣдния, той надупчилъ съ прѣститъ си Адамовото тѣло. Когато се върналъ, Богъ запушилъ ранитъ на Адамовото тѣло и, като му вдѣхналъ Духъ свети, оживилъ го и го въвелъ въ рая, дѣто да владѣе надъ всички животни. Послѣ Богъ създалъ Адаму другарка — Ева и имъ заповѣдалъ да се ползватъ отъ

всички райски дървета, само отъ едно да не вкусватъ, именно отъ лозата.

Лукавиятъ сатана измамилъ първитѣ чловѣци да ядатъ отъ забранения плодъ, поради което тѣ били изпждени изъ рая. За да могатъ да живѣятъ, Богъ далъ на Адама земя да я обработа. Когато почналъ Адамъ да оре, сатаната се изпрѣчилъ отъ прѣдъ му и не му давалъ да работи, казвайки: „Земята е моя, а небето е на Бога; ако искашъ да орешъ земята, дай ми записъ, че ще бждешъ мой, ти и всичкиятъ ти родъ“. Адамъ рекълъ: „Щомъ земята е твоя, и азъ съмъ твой“, и му далъ записъ. Зарадваниятъ сатана взелъ записа и го скрилъ въ ада. Възъ основа на записа, сатаната закарвалъ души тѣ на всички чловѣци въ ада, докато Синь Божи Исусъ Христосъ слѣзълъ въ ада, развалилъ записа и освободилъ чловѣчеството.

Историко-литературни бълѣжки. — Българскиятъ и вториятъ руски текстове прѣдставятъ компилация, въ която сж влѣзли два противни единъ на другъ разкази за сътворението: първиятъ разказъ е монотеистиченъ, а вториятъ — дуалистиченъ. Ние ще се спремъ на втория, дуалистиченъ разказъ, който се повтаря и въ останалитѣ два руски текста. Въ тая обща дуалистична легенда сж застѣпени редъ богомилски прѣдстави, които ще разгледаме накжсо въ слѣднитѣ редове:

1. *Прѣди да били създадени небето и земята, имало една горня, въздушна стихия, дѣто прѣбждвалъ Богъ, и друга долня стихия — водата, дѣто живѣлъ Сатанаилъ.* Тая прѣдстава отговаря изобщо на Зороастровия маздеизъмъ и на покъсния гностически и манихейски дуализъмъ. Началницитѣ на двѣтѣ стихии — Богъ и Сатанаилъ се явяватъ като изконни, неизходещи единъ отъ други. Подъ влиянието на християнството и особено на богомилството, което признава прѣвъзходството на Бога надъ Сатанаила, и въ легендата е смегченъ началниятъ краенъ дуализъмъ, та Сатанаилъ се издава като Богъ, а началникътъ на горнята стихия — като Богъ на боговетѣ. Богъ и Сатанаилъ притежаватъ, по отдѣлно, своя божествена мощъ и творчество, което ще проявятъ по-късно при създаване на небето и земята. Изпърво тѣ живѣятъ въ миръ единъ спрѣмо други и си сътрудничатъ при творението на свѣта; неприятелството помежду имъ за-

хваща по-сетнѣ, когато Сатанаилъ пожелалъ да стане равенъ на Всевишния.

2. *Инициативата за създаването на свѣта изхожда отъ Бога, а Сатанаилъ твори като подражателъ.* И тукъ е прокарано гледището на богомилитѣ за умѣренъ дуализъмъ и за надмощието на Бога надъ Саганаила. Едвамъ когато Богъ създалъ частъ отъ свѣта, тогава и Сатанаилъ рекълъ да създаде нѣщо отъ своя страна. Ето защо и въ Тайната книга на богомилитѣ, стр. 74, сатаната е нареченъ „подражателъ на Отца“ (imitator Patris).

3. *Свѣтътъ бива създаденъ отъ елементи, извадени отъ водната стихия.* Тая прѣдстава лежи въ основата на една отъ най-разпространенитѣ космогонични легенди, особено у българитѣ, руситѣ, финитѣ, туранскитѣ племена и староамериканцитѣ. Философътъ Талесъ изкарваше свѣта отъ водната стихия. На тая легенда ще се повърнемъ при разглеждане на българскитѣ народни разкази за сътворението на свѣта, а тукъ ще посочимъ доколко тя е била застъпена въ дуалистичната и особено богомилска книжнина. Въ българската и руски писани легенди, както видѣхме, Богъ създава свѣта и ангелитѣ отъ прѣстъта и кремъка, които Сатанаилъ извадилъ отъ морето; Сатанаилъ пъкъ създава своитѣ ангели отъ втората половина на сжщия кремъкъ. Въ трактата си „Противъ богомилитѣ“ Зигавинъ изтъква, че Сатанаиловитѣ бѣсове живѣели въ изворитѣ, рѣкитѣ, езерата и моретата.¹⁾ Тайната книга на богомилитѣ ни дава по-изрични вѣсти, успоредни на тия, които намираме въ българската и руска легенди за изваждането на земята отъ водата. Сатаната, като слизалъ къмъ долнитѣ пластове на вселенната, дошълъ до водната стихия, прѣминалъ прѣзъ водитѣ и тамъ открилъ земята, чиято повърхнина била покрита съ води (et transcendens, invenit universam faciem terrae coopertam aquis, стр. 74). Послѣ той заповѣдалъ на ангела, който началствувалъ надъ въздуха, и на ангела, който началствувалъ надъ водитѣ, да извадятъ земята изподъ водата: „и тѣ издигнаха земята нагорѣ, и тя се показа суха“ (et elevaverunt terram sursum, et apparuit arida, стр. 77). Съ други думи, безформената, мокра и тинѣста земя станала истинска, суха земя,

¹⁾ P. Gr. CXXX, 1300.

когато била извадена изъ водитѣ. Малко по-картинно е прѣдставенъ тоя епизодъ въ горнитѣ български и руски легенди: Богъ взелъ прѣстѣта и пѣсѣка, които Сатанаилъ извадилъ изъ водитѣ, и като ги разсѣялъ по Тивериадското море, образува се земята. Паралели на тая прѣдстава намираме и въ книгата Разумникъ, нѣкои редакции на която били употребявани отъ богомилитѣ. Така напр. въ Разумника, изъ Пражкия сборникъ № 12, намираме въпросо-отговора: *Ѡ часа въ зѣмля? — Ѡ тины водни!*). Епизодътъ пѣкъ за създаването на ангелитѣ отъ искритѣ на кремъка, изваденъ отъ морето, намира своята успоредица въ Тайната богомилска книга, само че тамъ камъкътъ е взетъ отъ короната на водния ангелъ, което е сжщото, защото той символизира водната стихия. Тамъ четемъ, че сатаната, като взелъ короната на ангела, що началствувалъ надъ водитѣ, отъ половината на камънитѣ ѣ направилъ свѣтлината на луната и звѣздитѣ, а отъ другата половина (тукъ имаме паралелъ за двѣтъ половици на кремъка въ нашитѣ легенди) — воинствата на звѣздитѣ, слѣдъ което направилъ своитѣ служители ангели. Въ Виенския прѣписъ на сжщата Тайна книга не е забравена и подробността, дѣто отъ камънитѣ билъ произведенъ огнь (искри), а отъ него звѣзднитѣ и ангелски воинства (стр. 77). Книгата Енохъ, която е била една отъ любимитѣ богомилски четива и отъ която тѣй много сж черпѣли богомилскитѣ книжовници, прѣдставя и тукъ своитѣ паралели. Въ нашитѣ легенди, свѣтътъ бива създаденъ отъ прѣстъ и камъкъ, извадени отъ водитѣ. Въ книгата Енохъ четемъ: *И Ѡ влѣн сѣтвори^х каменѣ. . . И Ѡ каменѣ сѣгрѣзи^х соухе, и нарико^х соушж зѣмля.* За ангелитѣ, произлѣзли отъ искритѣ на сѣкнатия кремъкъ, тукъ четемъ успоредицата: *И Ѡ каменѣ оуѣско^х огнь великы, и Ѡ огнѣ сѣтвори^х чини всплѣтнѣ кон ѣ тѣм агла* (стр. 178).

4. *Тивериадското море.* Широкото, безбрѣжно (вѣрговъ оу него не было) море, дѣто живѣе Сатанаилъ и върху което бива сложена създадената земя, въ нашитѣ легенди е названо Тивериадско. Така се нарича извѣстното въ библейската история Генисаретско езеро или Галилейско море, въ Галилея, дѣто се съсрѣдоточаватъ главнитѣ дѣяния и чюдеса на Исуса Христа. То се поменава и въ една руска прѣра-

1) Starine XXI, 208.

ботка на Палеята, като се говори за р. Йорданъ: та въ рѣка раждатъ сѣ ѿ морю Тивирѣйскаго половинна и, а другая половинна ѿ изира Генисаритскаго (А. Поповъ, Книга бытія небеси и земли. Москва 1881, приложение, 74). Посоченитѣ тукъ географски вѣсти сж забъркани, защото „Генисаретско“ е по-старото име на Тивериадското езеро. То почнало да се нарича Тивериадско отъ врѣмето на Исуса, когато на западния му брѣгъ билъ съграденъ въ честь на императоръ Тиберия едноименъ градъ, Тивериада. Въ нашитѣ легенди названието нѣма това локално значение, а значение общо, давано на водната стихия — морето, надъ което, споредъ прѣдставитѣ на много древни народи и особено на богомилитѣ, почивала земята. Какъ е станало прѣхвърлянето на името „Тивериадско“ върху понятието море изобщо, ние не знаемъ, но ще си позволимъ да изкажемъ една геолошка хипотеза. Въ единъ отъ прѣписитѣ на апокрифната книга Разумникъ, за която говорихме по-горѣ. „Тивериадското море“ се изтъква вече като майка на всички морета, както и планина Таворъ като майка на всички планини: всѣмъ горамъ мати Ѡа(во)рьскаа, а моримъ Тивир(и)адъскои море.¹⁾ Прогласяването на Таворския хѣлмъ, който е високъ само 560 м., за майка на планинитѣ, ще да има прѣносенъ, духовенъ смисълъ: тамъ Исусъ се прѣобразилъ и показалъ божественото си достоинство. Що се отнася до Тивериадското езеро, наричано „море“ по стара традиция (Матей IV, 13, 14, 18 и др.) за неговото въздигане срѣдъ дуалиститѣ като майка на моретата, на водната стихия, дѣто живѣе Сатанаилъ, ще трѣбва да диримъ нѣкои отрицателни страни. Близката околностъ на езерото изобилствува съ вулканическа почва и горещи извори, най-прочутитѣ отъ които, посѣщавани отъ множество народъ, се намиратъ въ града Тивериада (сега Тубария). Водитѣ на езерото сж въ една пропасть, на 208 метра по-низко отъ морското равнище. Съ тия геолошки особености на страната ще сж свързани, безъ съмнѣние, и страшнитѣ мѣстни землетресения, които често сж я разорявали. По врѣме на землетресението, станало въ 1837 г., само въ града Сафедъ загинали 5000 души. Въ това именно грозно езеро носеще името на императора Тиберия, въ чието врѣме бѣ мж-

¹⁾ Мочульскій, Историко-литературный анализъ стиха о голубинной пропасти (РФВ, XVII, 387).

ченъ Исусъ. легендитѣ сж поставили обиталището на царя на бездната — Сатанаила.

5. *Гмурецътъ Сатанаилъ*. Въ българскитѣ и руски легенди Сатанаилъ се явява на Бога като птица гмурецъ (гоголь у руситѣ),¹⁾ която е срасла съ морската пѣна. Тоя митъ е широко разпространенъ въ славянскитѣ, фино-туранскитѣ и др. народи. За неговитѣ български варианти ще се каже по-долу. Той не е обдиренъ въ тоя си видъ въ други старобългарски паметници; срѣща се обаче малко промѣненъ: отъ пѣната, сметаната на морскитѣ води бива създадена земята. Така е напр. въ старобългарския Разумникъ: *Възата ѣ сметана ѿ воды, съсри сж, и сътвори Бѣ ѿбо и земля.* Въ Шафариковия текстъ на Разумника, сръбска редакция, четемъ: и *повѣлкѣ Господѣ съгнати пѣнѣ морскѣю и сътвори землю.*²⁾ Въ единъ руски Разумникъ, който несъмнѣно иде отъ югославянскитѣ, намираме сжщото: *повѣлкѣ Гдѣ согнати пѣнѣ морскѣю и сотворити землю.*³⁾

6. *Земята се крѣпи на морето отъ китове*. Въ Слѣлченската и въ втората руска легенда броятъ на китоветѣ, които крѣпятъ земята, е 33. Прѣдставата за китове, риби или други животни, на които е сложена земята е широко разпространена въ народнитѣ приказки и въ апокрифната литература. Докато въ библейската история се загатва само за чудовището левиатанъ, въ Палеята то е вече животното, на което почива вселенната: *Кндѣхъ тѣ и море и вѣтрокъ его и скоты его и рыбы его и леуѣнаѣана . . . и оуселеницѣу налжщѣу на него.*⁴⁾ Въ богомилския Разумникъ се казва, че земята е сложена на камѣкъ, който билъ поддържанъ отъ *Ѣ (4) кѣтѣвъ златы*. Тая прѣдстава още по-ясно е посочена въ богомилската Тайна книга. Сатаната, като слѣзълъ подъ земята, намѣрилъ тамъ двѣ риби лежащи на водата и свързани като

1) Прѣдставата за птицата гоголь по водата срѣщаме още въ Слово о полку Игоревѣ, дѣто князь Игорь говори на р. Донецъ: „О Донче, немало ти величи, лелѣявшу князя на влънахъ, стлавшу ему зелѣну траву на своихъ сребреныхъ брезѣхъ, одѣвавшу его теплыми мѣглами подъ сѣнѣю зелену древу, строжаше его *гоголемъ на водѣ*, чайцами на струяхъ, чрънядыми на ветрѣхъ“.

2) *Starine* XXI, 202.

3) *Порфирьевъ*, Апокр. сказанія о новозав. лиц. и событіяхъ. Спб. 1890, стр. 385.

4) *Сжци*, Апокр. ск о ветхоз. л. и соб. Спб. 1877, стр. 124.

волове за оранъ; тѣ крѣпѣли цѣлата земя¹⁾: et transcendens (sc. Sathanas) subtus terram, invenit duos pisces jacentes super aquas, et erant sicut boves juncti ad arandum, tenentes totam terram, стр. 74.

7. *Сатанаилъ — сатана*. Сатанаилъ, като помислилъ да стане равенъ на Всевишния, билъ наказанъ отъ Бога; той билъ съборенъ въ бездната, и частицата — *илъ*, която показва божественото му достоинство, била отнета отъ името му. И тоя епизодъ е миналъ въ нашитѣ легенди отъ богомилското учение, както за това знаемъ отъ Посланието на Евтимия отъ Акмония, отъ Зигавина и отъ други извори и произведения на богомилството, като напр. отъ старобългарската версия на книгата Енохъ и др.

8. *Съборенитѣ отъ небето Сатанаилови ангели, заедно съ своя началникъ, се спрѣли — едни въ въздуха, други на земята, трети надъ бездната*. Тая прѣдстава се срѣща въ единъ отъ най-старитѣ апокрифи — Енохъ. При своето възхождане отъ земята къмъ Бога, Енохъ видѣлъ на второто и на петото небеса увиснали мрачни ангели, които били отменалитѣ се отъ Всевишния Сатанаилови послѣдватели: си сжѣ григори, ижи ѿвръгошжѣ ѿ Іа ѣ тѣмж съ князиѣ сконѣ Сатанаилиѣ (стр. 169, 172). Въ сжщия апокрифъ се разказва какъ Богъ съборилъ Сатанаила съ неговитѣ ангели, които останали да хвърчатъ постоянно изъ въздуха надъ бездната: и ѿвръгоѣ ѣго съ висоти съ аѣгли ѣго, и вѣ лѣтамъ по въздоухоуъ книжъ вѣрхоуъ вѣздни (стр. 176). Въ другъ богомилски разказъ, именно въ Прѣвнието на Христа съ дявола, се говори за дявола, който, по Исусова заповѣдь, билъ обѣсенъ въ въздуха съ главата надолу: Иѣсъ повѣлѣ ѿвѣлкоуъ свързати дѣвола за пѣтѣ, и възвѣвси и і ѿвѣси ѣго стрѣмоглавѣ (стр. 252). У сроднитѣ на богомилитѣ масалияни особено е било разширено вѣрването, че Сатанаиловитѣ ангели — бѣсове се намиратъ навредъ изъ въздуха и по земята, дори и въ самия човѣкъ.

9. *Адамъ билъ направенъ отъ 7 части*: отъ прѣстъ — тѣлото, отъ камѣкъ — коститѣ, отъ Червеното море — кръвѣта, отъ слънцето — очитѣ, отъ облацитѣ — мисълѣта, отъ вѣ-

¹⁾ Споредъ богомилитѣ, двѣтѣ риби означавали Евангелието и Апостола, а земята върху тѣхъ била тѣхната черква. Срв. по-грѣ стр. 74, страницна бѣлѣжка.

търа — диханието, отъ огъня — топлината му. Тая любима легенда на старитѣ се срѣща въ различни вариации въ апокрифнитѣ и богомилски съчинения. Въ грѣцкитѣ текстове частитѣ сж обикновено четири, въ славянскитѣ — седѣмъ или по-рѣдко осѣмъ. Богомилскитѣ легенди прѣдпочитатъ числото седѣмъ и го докарватъ въ свръзка съ седѣмъ небеса и седѣмъ планети. Въ богомилската редакция на книгата Енохъ Богъ казва: „Въ шестия день заповѣдахъ на своята мждрость да направи челоуѣка отъ 7 части: плѣтъта — отъ земята, кръвъта — отъ росата и слѣнцето, очитѣ — отъ морската бездна, коститѣ — отъ каменъ, мисълъта — отъ ангелска бързина (и отъ облаци), жилитѣ и косата — отъ трѣва, душата — отъ моя духъ и отъ вѣтъра“ (стр. 177). Въ богомилския Разумникъ частитѣ сж посочени 8, но се изреждатъ отъ тѣхъ 7, подобни на тия въ книгата Енохъ: „тѣлото — отъ земя, кръвъта — отъ морето, коститѣ — отъ камъни, диханието (душата) — отъ вѣтъръ и отъ духъ божи, разумътъ — отъ облакъ, очитѣ — отъ слѣнцето и отъ роса, мисълъта — отъ ангелска бързина и отъ смѣхъ и плачъ“ (стр. 260). Въ единъ грѣцки прѣписъ на Въпросо-отговоритѣ, отъ XIII в., елементитѣ, които съставятъ човѣшкото тѣло, сж: кръвъ, лига (φλέγμα), сокъ (χυμός) и жлъчка (χολή).¹⁾ Въ другъ грѣцки прѣписъ, отъ XV в., четиритѣ елементи на човѣшкото тѣло сж: въздухъ, огънь, кръвъ и лига (φλέγμα).²⁾

10. *Богъ създава челоуѣцитѣ, за да замѣстятъ падналитѣ ангели.* Тая мисълъ, загатната въ книгата Енохъ (стр. 172, 189), е била възприета и развита отъ богомилитѣ съобразно съ учението имъ. Зигавинъ изрично изтъква това имъ вѣрване: „Богомилитѣ казватъ, че падналитѣ ангели, като чули, че Сатанаилъ се билъ обѣщаль на Отца да ги замѣсти на небето съ човѣшки създания“, тогава тѣ почнали да се съвокупяватъ съ челоуѣческитѣ дѣщери, та по тоя начинъ да може тѣхното поколѣние да се върне пакъ на небето. Отъ това смѣшение се били родили исполичитѣ.³⁾

11. *Адамовъ записъ.* И тоя мотивъ (Адамъ дава записъ на Сатанаила, че ще бжде неговъ челоуѣкъ, за да му се по-

1) *Мочульскій*, Греческіе списки такъ называемой „Бесѣды трехъ святителей“. Варшава 1901, стр. 12.

2) Пакъ тамъ, 24.

3) P. Gr. CXXX, 1305.

зволи да оре земята, която е Сатанаилова), добръ извѣстенъ на богомилскитѣ произведения, е намѣрилъ мѣсто въ разглежданитѣ отъ насъ легенди за миросъзданието. Срв. за мотива и за неговитѣ вариации и разпространение по-горѣ, стр. 223 сл.

Отъ горѣизложеното става явно, че легендата за Тивериадското море е богомилска не само по основната замисълъ за дуалистично творение отъ Бога и Сатанаила, но и по вмѣстенитѣ въ нея типични богомилски митове и прѣдстави. Дори и да се допусне, че „Слѣпченскитѣ“ прѣписъ на легендата по погрѣшка е отнесенъ отъ Григоровича къмъ югославянски текстъ. (срв. по-горѣ, стр. 288 бѣлѣжката), пакъ трѣбва да се приеме, че легендата въ нейнитѣ руски прѣписи, по потекло е богомилска. Маздеизмътъ и манихейството, които нѣкога сж били прострѣли своето учение и срѣдъ туранскитѣ народи, а тѣ сж могли да го занесатъ въ Русия, сж проповѣждали крайния, абсолютния дуализъмъ, а не умѣрения, койго характеризира богомилството и който е застѣпенъ въ нашата легенда за Тивериадското море.

Относно въпроса — по кой начинъ е миналъ разказътъ отъ югъ у руситѣ, дали по устенъ или по литературенъ пѣтъ, за неговото разяснение помага самиятъ съставъ и форма на легендата. По своята схема, по изложението на епизодитѣ и подробноститѣ, по умѣлото и правилно прокарано умѣрено дуалистично гледище, както и по използуването на канонични и апокрифни книжовни елементи, легендата прѣдставя несъмнѣно писмено богомилско произведение, а не обикновена простонародна приказка. За книжовенъ произходъ на легендата говорятъ достатъчно дори и слѣднитѣ само имена и прѣдстави: Тивериадско море, Сатанаилъ, Господъ Саваотъ, безначаленъ Отецъ, три камари въ въздуха, архангели Михаилъ и Гаврилъ, Богъ на боговетѣ, Отецъ незаченатъ и нероденъ, Синъ роденъ, но несътворенъ, Духъ Свети несъздаденъ и нероденъ, но изходещъ отъ Отца и др. Малкото народно-разказвателни елементи въ легендата ще да се дължатъ на честото прѣписване на произведението отъ малограмотни любители на чуднитѣ и апокрифни произведения.

А че богомилски книги сж били проникнали отъ България въ Русия доста рано, за това свидѣтельствува значителниятъ брой на тѣхнитѣ руски прѣписи, запазени въ ржкописи отъ XII в. насетнѣ, както туй бѣ изтъкнато на

много мѣста въ нашето изложение. Не е безинтересно въ случая да припомнимъ и извѣстието на Никоновския руски лѣтопись за разговора, воденъ между философа и руския князь св. Владимира, когато послѣдниятъ се готвѣлъ да приеме християнството: „Володимеръ же обѣщася прилѣжно слушати. Философъ же начатъ глаголати сице: въ началѣ сотвори Богъ небо и землю въ первый день. Во второй же день сотвори твердь, яже есть посреди водъ; сего же дни раздѣлишася воды, и полъ ихъ възде на твердь, а полъ подъ твердь. Въ третій день сътвори море, и рѣкы, и источники, и езера, и сѣмена. Въ четвертый же день сотвори солнце, и луну, и звѣзды, и украси Богъ небо. Видѣвъ же первый отъ аггелъ, старѣйшина чину архангельску, и помысли въ себѣ, рекъ сице: да сниду на землю, и прииму землю, и поставлю престолъ свой на облацѣхъ сѣверскихъ, и буду подобенъ Вышнему. И ту абіе за гордость Господь сверже его съ небеси, съ чиномъ сущимъ подъ нимъ, и въ него мѣсто постави Михаила: бѣ же имя противнику Сатанаилъ, и отпаде отъ славы первыа, и наречеся противникъ Богу . . .“¹⁾ Нѣма съмнѣние, че тоя разказъ е по-късна интерполация, но все пакъ и тоя фактъ ясно говори за отдавнашно проникване въ руската книжнина на богомилски легенди и за тѣхното вписване дори въ лѣтопись, какъвто е Никоновскиятъ (Патриаршескиятъ).²⁾

Гръцка легенда за сътворението на свѣта.

Текстъ. — Близу до горѣразгледанитѣ легенди за сътворението на свѣта стои и една гръцка легенда, запазена въ сборникъ отъ XVI в., въ Парижката Нац. Библиотека, № 500 (Supplem.), л. 52—56⁶. Обнародва я *В. Мочульскій*, Апокрифическое сказаніе о созданіи міра. Одесса 1896. Тя е единствената досега обдирена гръцка статия, въ която сж се отразили богомилски прѣдстави. Въ нея се срѣщатъ и редъ други апокрифни елементи, които, безъ да бждатъ дуали-

¹⁾ Полное собраніе русскихъ лѣтописей, т. IX (1862 г.), стр. 43.

²⁾ За ранното проникване на аскето-богомилски възгледи у руситѣ, срв. интересния докладъ на проф. *Н. К. Никольскій*, четенъ въ засѣданието на Петроградското Религиозно-Философско Общество, на 12 ноември 1912 г. и озаглавенъ: О древне-русскомъ христіанствѣ, Спб. 1913.

стични, сж бивали използувани отъ богомилитѣ за тѣхнитѣ книжовни творения. По тѣзи причини и ние я печатаме тукъ, като, за прѣгледность, разбиваμε текста ѝ на глави.

Περὶ κτίσεως κόσμου καὶ νόημα οὐράνιον ἐπὶ τῆς γῆς.

I. — Ἐν ἀρχῇ ἐποίησε ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. καὶ ἦν ὁ οὐρανὸς ἀκατασκεύαστος, καὶ ἡ γῆ ἀκατασκεύαστος καὶ ἀόρατος ἀναμεικτον ὕδατος καὶ ἀναμεικτον φωτὸς καὶ σκότους· καὶ προσέταξεν ὁ Θεὸς ἐπτά στύλους, τοὺς βαστάζοντας τὸν οὐρανὸν ὑποκάτω τῆς γῆς, ὅτινες βαστάζουσιν καὶ τὴν γῆν. οἱ δὲ στύλοι βαστάζονται ὑπὸ τῶν ὑδάτων, καὶ τὰ ὕδατα ὑπὸ τοῦ πυρός, καὶ τὸ πῦρ βαστάζεται ὑπὸ τοῦ σκότους· καὶ τὸ σκότος ἐκεῖνο τέλος οὐκ ἔχει, ὡς εἶπεν ὁ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης, ὅτι ἔστι σκότος ἐξώτερον, ὅπου μέλλει ὁ Θεὸς ἀποστεῖλαι τὰ πνεύματα τῆς πονηρίας, ἣ τοὺς δαίμονας. ἡ οὖν φλόξ τοῦ πυρός, θερμαίνουσα τὸ ὕδωρ πῆχεις μ'. καὶ ἐπάνω τῶν τεσσαράκοντα πῆχεων εἰσιν στύλοι πέντε ἀρβυνες καὶ δώδεκα στύλοι· εἰσὶν κωφοὶ θηλυκοί. ὁ εἷς στύλος πίνει ἀπὸ τοῦ θερμοῦ ὕδατος καὶ ἀποδίδει αὐτὸ ἄνω τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἅτινα καὶ καλοῦνται θερμὰ ὕδατα.

II. — Ὅθεν καὶ ἐξέρχεται ὁ ποταμὸς τοῦ πυρός, δε καὶ κυκλεῖ τὸν παράδεισον. Ἐξωθεν, ὅπου δοκιμάζονται οἱ ἁμαρτωλοί. τὸ πλάτος τοῦ ποταμοῦ ἐστὶν πῆχεις μ'. ἔνθα ἦν καὶ γέφυρα, ἣτις ἔχει πλάτος δακτύλους δώδεκα. καὶ ὅταν (?) ἔρχεται ἡ ψυχὴ τοῦ περάσαι (?) ἀναπαύουσιν ἐκ τῆς φλογός. καὶ οὐδὲν τὴν γέφυραν. . . (?) καὶ οἱ περάσαντες εἰσέρχονται εἰς τὸν παράδεισον. οἱ δὲ πίπτοντες κολάζονται ἐν τῇ πυρίνῃ ποταμῷ.

III. — Ὁ δὲ ποταμὸς, ὁ ἐν παραδεισῷ ὧν Γάγγης καλεῖται, ἀφ' οὗ ἐξέρχονται οἱ δ' ποταμοί· ἦγον Γηών, Φεισών, Τίγρις καὶ Εὐφράτης, ὅτινες ποτίζουσι πᾶν πλήρωμα τῆς γῆς, ἀνατολήν, δύσιν, ἀρκτον καὶ μεσημβρίαν. ὡς ἔφη Ἐπιφάνιος ὁ Κύπρου, ὅτι ἐσφαλισμένη ἡ ἀβυσσος ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τῆς πέτρας, καὶ μὴ νομίσητε, ὅτι θάλασσα μετὰ ἀβύσσου γῆ καὶ πέτρα εἰσὶν τὴν δὲ πέτραν βαστάζουσι στύλοι ἐπτά. τέλος γὰρ τῆς ἀβύσσου γῆ· καὶ μάρτυρες τούτου Μωϋσῆς (καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ αἱ δώδεκα φυλαὶ τοῦ Ἰσραήλ) δε καὶ τὴν θάλασσαν ἐσχισε, καὶ τὴν γῆν εἶδεν ἥλιος, καὶ ἐν αὐτῇ τὸν Φαραῶνα κατεπόντισε· διεχώρισε γὰρ ὁ Θεὸς ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς τὰ ὕδατα καὶ ἐποίησε αὐτὰ θάλασσας. καὶ περιέθηκεν μέσον τῆς θαλάσσης ὄρη πέτρας. ἔφη γὰρ Δαβίδ· ἀναβαίνουσιν ὄρη καὶ καταβαίνουσιν πεδία· καὶ ὅτι ἔστησε αὐτὴν τοῦ μὴ ὑπερβῆναι αὐτήν. ἀλλ' ἐν ἑαυτῇ συντριβήσονται τὰ κύματα αὐτῆς (Ἰώβ. λη', 10—11). καὶ πάλιν ὄριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσεται οὐδὲ ἐπιστρέψουσιν καλύψαι τὴν γῆν.

IV. — Διεχώρισε δὲ ὁ Θεὸς ἀναμέσον τοῦ φωτός καὶ ἀναμέσον τοῦ σκοτός· καὶ τὸ μὲν φῶς ἐκάλεσε ἡμέραν, τὸ δὲ σκοτός ἐκάλεσε νύκτα· καὶ ἐκάλεσε ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τήνδε πρώτην, ἣτις ἐστὶν κυριακή. τὸν οὐρανὸν ἄνω καὶ κάτω ἐστερέωσε καὶ ὡσεὶ δέρμαν ἐποίησεν. καὶ στύλους δ'. ἔταξεν, οἵτινες τὸν οὐρανὸν βαστάζουσι. καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς δύο φωστήρας τοὺς μεγάλους, τὸν ἥλιον εἰς φαῦσιν τῆς ἡμέρας, καὶ τὴν σελήνην εἰς φαῦσιν τῆς νυκτός. ὁ δὲ θρόνος τοῦ Θεοῦ βαστάζεται ὑπὸ τῶν τεσσάρων μεγάλων ἀνέμων.

V. — Ἐν τῇ δὲ τετάρτῃ ἡμέρᾳ ἐποίησε τοὺς ἀγγέλους. καὶ τὸν πρῶτον ἀγγελὸν ἐκάλεσε Σαθαναήλ, καὶ ἔφη πρὸς αὐτόν· ἴδοὺ πρῶτον ἀγγελὸν σὲ ἐποίησα καὶ φρόνει τὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ τὰ ἀλλότρια. καὶ ἴδοὺ ὁ Θεὸς κατελθὼν ἐπὶ τὴν γῆν, ἐποίησε τὸν παράδεισον. καὶ καλέσας τοὺς μεγάλους ἀνέμους, ἔφη ἴδοὺ δέδωκα ὑμῖν ἐξουσίαν τοῦ ἔχειν εἰς ἕκαστος ἀνὰ δύο ἀνέμους πνέοντας εἰς δουλείαν ὑμῶν καὶ τῶν πλασματικῶν χειρῶν, ἃ βούλομαι πλάσαι. καὶ εἰσέλθετε εἰς τὴν στερεὰν πέτραν. καὶ ἔσεσθε ἐσφαλισμένοι ἕως τῆς συντελείας τῶν ἑπτὰ αἰώνων. ἵνα ὅταν κατήσθαι ὁ κόσμος ὁλος ὑπὸ τοῦ πυρός, ἵνα ἐκλύσῃτε πᾶν πρῶσωπον τῆς γῆς, ἵνα ἔλθῶν κρίνω κόσμον ἅπαντα.

VI. — Καὶ ἐποίησε ὁ Θεὸς τὰ χερουβὶμ καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα καὶ πολυόμματα, βαστάζοντα τὸν θρόνον αὐτοῦ, ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ καὶ ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνί. καὶ ταῖς μὲν δυοὶ καλύπτουσι τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ταῖς δὲ δυοὶ τοὺς πόδας, ἵνα μὴ καταλαμφθῶσιν τῆς υπερλάμπρου θεότητος τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, καὶ ἀνήλθεν εἰς τὸν αἰθέρα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ γεγόνασιν ἕξ θάλαμοι μωνόροφοι, τετρώροφοι, πεντῶροφοι, καὶ ἐξώροφοι, ἔχοντες τοσαῦτα κελλάρια, ὅπου κοιτάζονται ἀγγελοὶ, ἀρχάγγελοι, ἐξουσίαι, δυνάμεις, τὰ χερουβὶμ καὶ ἑξαπτέρυγα καὶ πολυόμματα. καὶ ἐπάνω τούτου τοῦ ὑψίστου Θεοῦ θρόνος, ἔχων τὸ ὄμμα ἀκοίμητον ὁ Θεός. καὶ παρεστήκασιν αὐτῷ χίλιαι χιλιάδες, καὶ μύριαι μυριάδες. καὶ λειτουργοῦντες αὐτῷ ἀκαταπαύστως στόμασιν ἀνυμνοῦντες· ἅγιος, ἅγιος κύριος Σαββᾶθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου.

VII. — Καὶ μετὰ τὸ ποιῆσαι ὁ Θεὸς ταῦτα πάντα συνέστησε ἑπτὰ ἡμέρας καὶ ἑπτὰ αἰῶνας, καὶ ἑπτὰ στύλους, οἵτινες βαστάζουσι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. καὶ ἑπτὰ νήσους μεγάλας καὶ ἑπτὰ ὄρη μεγάλα καὶ ὑψηλά σφόδρα, καὶ ἑπτὰ κήτη μεγάλα ἐν τῇ θαλάσῃ. καὶ τὸν ἥλιον. καὶ τὴν μὲν ἡμέραν περιπατεῖ ἐπάνω τῆς γῆς, τὴν δὲ νύκτα ὑπὸ τὰ κάτω μέρη τῆς γῆς. ὡς ἔφη ὁ Δαβὶδ, ὅτι ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας δραμεῖν ὁδὸν αὐτοῦ, ἀπὸ ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ ἢ ἐξοδος αὐτοῦ, καὶ τὸ κατάντημα αὐτοῦ ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ (Ψαλ. ιη', 6—7). καὶ πάλιν ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος καὶ συνήχθησαν καὶ ἔγνω τὴν δύσιν αὐτοῦ.

VIII. — Ὁ δὲ ποταμὸς ὁ δεχόμενος τὸν ἥλιον καλεῖται Ὁμιανός. οὗτος γὰρ κυκλεῖ πᾶσαν τὴν γῆν. οὗτος γὰρ ἀναβιβάζει τὸν ἥλιον καὶ

ὁ ἀήρ ἐν τῇ γῆ· ἡ δὲ γῆ καλύπτει τὸ φῶς ἐν ταῖς νεφέλαις τοῦ ἀέρος καὶ ἀναβαίνει τὸ σκότος καὶ καλύπτει τὴν γῆν. καὶ πάλιν ἀνατέλλει ὁ ἥλιος καὶ διέρχεται τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. καὶ οὕτως πληροῦται ὁ χρόνος καὶ ἰβ'. μῆνες, καὶ τριακόσαι ἐξήκοντα πέντε ἡμέραι καὶ τρεῖς ὥραι καὶ νβ'. ἑβδομάδες καὶ ἰβ'. μῆνες τοῦ ἐνιαυτοῦ . . . ὁ δὲ χρόνος ἔχει ὥρας βφ' (?) ἡ δὲ ὥρα ἔχει λεπτά ξ', καὶ οὕτως ψηφίζομένων ἐπιτελεῖται ἡμέρα μία, καὶ περιπλέον τὰ β'. λεπτά. ἐὰν σὺ αὐτὰ ἀναδείξῃς καὶ ποιῆς ἡμέρας ζ'. ἦτοι ἑβδομάδα. καὶ ἐπαρῶν καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ μηνῶν τῶν ἐχόντων ἀνά λα'. ἡμέρας. καὶ λάβε ἡμέρας τρεῖς ἑπτὰ (εἰκοσμίαν) καὶ ἰδοὺ πλήρεις δ'. ἑβδομάδες μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ κόσμου. καὶ ἰδοὺ νβ'. ἑβδομάδας.

X. — Καὶ οὕτως γίνεται τὰ ὀρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα ὡς νοούμενα καὶ τὰ λαμβανόμενα. ὀρισμός ἐστὶν ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ, ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, καὶ τὰ ἄστρα τὰ κινητὰ καὶ ἀκίνητα εἰς δουλείαν καὶ ὑπηρεσίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ δένδρα τὰ ἔγκαρπα καὶ ἄκαρπα. καὶ αἱ βοτάναι τῆς γῆς, καὶ αἱ πόαι καὶ τὰ κτήνη καὶ τὰ τετράποδα, καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ κτήνη τῆς θαλάσσης, καὶ οἱ ἰχθύες, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασι ὀρώμενα καὶ καταλαμβανόμενα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, καὶ παιδευόμενα καὶ νοούμενα παρὰ τῶν λογίων ἀνθρώπων, τῶν γραμματικῶν καὶ φιλοσόφων. τὰ δὲ μὴ ὀρώμενα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰσὶν, τὰ ἐνάνω τοῦ οὐρανοῦ οἱ ἄγγελοι, λέγω, καὶ τῶν ἐννέα ταγματῶν αἱ τάξεις, καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων τῶν δικαίων. τοῦτο γὰρ καὶ ὁ Θεὸς ἐνοήσας τὰς οὐρανίους δυνάμεις εἰς ὑπουργίαν αὐτοῦ τοῦ εἶναι αὐλοῦ.

XI. — Ὁ δὲ πρῶτος τῶν ἀγγέλων ταχθεὶς, νῦν δὲ πρῶτος τῶν δαιμόνων, πρῶην μὲν φῶς, νῦν δὲ σκότος, ὁ Σαταναήλ, ὠρίσθη παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἵνα κατέλθῃ ἐν τῇ γῆ, καὶ ἀρῇ χοῦν ἀπὸ τῶν τεσσάρων γωνιῶν, ἀνατολῆς, δύσεως, ἀρκτου καὶ μεσημβρίας, καὶ φέρῃ τὸν χοῦν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. καὶ κατελθὼν ἔφη ἑαυτῷ· δειλῶ, ἵνα ἀπέλθω εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τῆς γῆς καὶ τοῦ κόσμου παντός. τότε μετὰ τῆς βράβδου, ἧς ἐπεφέρετο, ποιήσας σχῆμα σταυροῦ, ἔφη· ἀνατολή, δύσις, ἀρκτος καὶ μεσημβρία καὶ λαβὼν χοῦν, ἀπῆλθεν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. καὶ ἰδὼ, εἰ καρδιογνώστης ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ πάντα τὰ γινόμενα ἐπινοεῖ. καὶ οὕτως ποιήσας ἦλθε (πρὸς) τὸν Θεόν. καὶ πάλιν λέγει, ἐὰν νοήσῃ τοῦτο ὁ Θεός, ἵνα κατέλθω ἐν τῇ γῆ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ, καὶ στήσω τὸν θρόνον μου ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ γενήσομαι ὅμοιος τῷ ὑψίστῳ. καὶ ἐὰν ἀρπάσω τι μέρος τῆς θεότητος αὐτοῦ, οὐ φοβηθήσομαι αὐτῷ, οὔτε ἐτέρῳ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. καὶ κρατῶν τὸν χοῦν ἀπῆλθεν εἰς τὸν Θεόν. καὶ ἔδωκε τὸν χοῦν εἰς τὰς ἀγίας χεῖρας αὐτοῦ. ὁ δὲ Θεὸς λαβὼν τὸν χοῦν εἰς τὰς χεῖρας ἑαυτοῦ ἔφη· οὐκ εἶπον σοὶ Σαταναήλ, ὅτι φρόνει τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ τὰ ἀλλότρια, παρέβης τὴν ἐντολήν μου. τὸ δὲ μεῖον ὁ ἐποίησες, ἔστω πρὸς ἐντροπήν σου καὶ τῶν μετὰ σου πορευομένων. καὶ ἀρθήτω τὸ φῶς καὶ ἔστω σοὶ σκότος. καὶ ἐπικαλοῦ

Σατάν και ἀντίχριστος μὴ ἔχων ὄψιν ἀγγελικὴν, ἀλλ' αἰθίοπος παρὰ τοῖς οὐρανοῖς ἀνεψχθεῖσαι. μὴ φέρων τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγανάκτησιν εὐθύς ἀρπάσας τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν, και πάντα τὰ τάγματα αὐτοῦ, μυριάδες τεσσαράκοντα, καθὼς ὁ προφήτης Δαβὶδ λέγει· πεσεῖται ἐκ τοῦ κλητοῦ σου χιλιάς, και μυριάς ἐκ δεξιῶν σου, (πρὸς σέ δὲ οὐκ ἐγγίει), πλὴν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου κατανοήσεις. και ἀνταπόδοσιν ἀμαρτωλῶν ὄψει (Ψαλ. 1, 7—8). τότε ὁ ἄρχων Μιχαὴλ ἔφη πρὸς τὸν Θεόν· τὰ οὐράνια ἐκενώθησαν, δέσποτα παντοκράτορ, ὀπισθεν τοῦ Σατανᾶ. και ἔφη ὁ ἄρχων Μιχαὴλ· στῶμεν καλῶς, και στῶμεν μετὰ φόβου. και εὐθύς ἐκλείσθη ὁ οὐρανός, και ἐτάχθη ὁ Μιχαὴλ ἀρχιστράτηγος παρὰ Θεοῦ παντοκράτορος. ᾧ ἡ δόξα και τὸ κράτος νῦν και ἀεὶ και εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων, ἀμήν.

Съдържание. — Богъ създалъ небето и земята. Свѣтътъ се състои отъ нѣколко пласта: върху най-долния и безкраенъ пластъ, който е — тъмнината, се крѣпи огъньтъ, върху огъня — водата, върху водата стоять 7 стълба, а тѣ поддържатъ земята и небето. Огъньтъ съгрѣва водата на 40 лакти и оттамъ тя излиза по лицето на земята въ видъ на топли извори. Оттамъ извира и огненната рѣка, която обикаля около рая и на която има мостъ, по който трѣбва да минатъ душитѣ на уmrѣлитѣ: праведнитѣ минаватъ благополучно по моста въ рая, а грѣшнитѣ падатъ въ огнената рѣка. Рѣката, която е въ рая, се нарича Гангъ. Отъ нея изтичатъ други четири рѣки — Гионъ, Фисонъ, Тигъръ и Ефратъ, които напояватъ всичкитѣ краища на земята. Небето е като изопната кожа, подържана отъ 4 стълба. Божиятъ прѣстолъ се крѣпи отъ 4 голѣми вѣтрове.

Въ 4-ия день Богъ създалъ ангелитѣ и тѣхния началникъ, Сатанаила. Послѣ създалъ небеснитѣ чинове: архангели, власти, сили, херувими, шестокрили и многооки ангели, на които отредилъ за обиталище 6 небесни камари. Па като направилъ 7 стълба, които да крѣпятъ небето и земята, както и 7 голѣми острова и 7 високи планини, Богъ наредилъ движението на небеснитѣ свѣтила — слънцето, луната и звѣздитѣ. Слънцето, щомъ измине дневния си пжтъ, слиза отъ огнената си колесница, която бива прѣнесена по рѣката Океанъ, за да му се прѣдаде пакъ на източната страна, дѣто то отново се възкачва на колесницата си и поема своя пжтъ. Движението на слънцето докарва годишни врѣмена: пролѣтъ,

лъто, есен и зима. Има 12 съзвѣздя на зодияка, прѣзъ които минава слънцето въ течение на годината: Бикъ, Близнаци, Ракъ, Лъвъ, Дѣва, Вѣзни, (Скорпионъ), Стрѣлецъ, Водолей, Риби и Козирогъ,¹⁾ които управляватъ 12-тѣхъ мѣсеци; 7 планети: Зевсъ, Арисъ, Слънце, Ермисъ, Луна, Афродита и Кроносъ, които управляватъ 7-тѣхъ дни на седмицата. Обикновената година има 365 дена и 3 часа, а високосната заема тия 3 часа отъ другитѣ близки 4 години, и пр.

Послѣ Богъ заповѣдалъ на първия отъ ангелитѣ — Сатанаила, да слѣзе на земята и да му донесе прѣстъ отъ четиритѣ крайща. Сатанаилъ не изпълнилъ точно божията заповѣдъ: вмѣсто да отиде до четиритѣ крайща на свѣта, той направилъ кръстовъ бѣлѣгъ и само поменалъ тия крайща (изтокъ, западъ, сѣверъ, югъ), взелъ прѣстъ и възлѣзълъ на небето, за да види дали Богъ ще узнае за станалото. Сатанаилъ си мислѣлъ при това, ако бжде узната постѣпката му отъ Бога, да слѣзе на земята и на морето, да постави прѣстола си на облацитѣ и да стане подобенъ на Всевишния. Богъ наказалъ за това Сатанаила, като отнелъ небесното му достоинство, нарекълъ го сатана и го съборилъ на земята съ цѣлото му ангелско воинство. Небето се затворило и архангелъ Михаилъ станалъ архистратигъ, на страната на Бога Вседържателя.

Ето букваленъ прѣводъ на послѣдната глава (XI) на легендата, дѣто се съдържа епизодътъ за сътрудничеството между Бога и Сатанаила, за неприязнѣта на Сатанаила и за изпжждането му отъ небето: „Поставениятъ за прѣвъ между ангелитѣ, а сега прѣвъ между демонитѣ, нѣкога свѣтлина, а сега тъмнина, Сатанаилъ, получи заповѣдъ отъ Бога да слѣзе на земята и да вземе прѣстъ (χούβ) отъ четиритѣ крайща на свѣта — отъ изтокъ, западъ, сѣверъ и югъ, и да донесе прѣстъта прѣдъ Бога. Като слѣзе Сатанаилъ), рече си: „Страхувамъ се да отида въ четиритѣ части на земята и на цѣлия свѣтъ.“ Тогава, направи кръстовиденъ знакъ съ жезъла, що носѣше, и каза: „Изтокъ, западъ, сѣверъ и югъ.“ Па като взе прѣстъ, върна се прѣдъ Бога, мислейки си: „Ще видя, дали Богъ е сърдцевѣдецъ и дали ще се сѣти за всичко, което стана“. И като направи така, отиде при Бога и пакъ си рече:

¹⁾ Редътъ е малко забърканъ въ гръцкия текстъ.

„Ако разбере това Богъ, азъ ще слѣза на земята и на морето, ще поставя своя прѣстолъ на облацитѣ и ще стана подобенъ на Всевишния; и ако заграбя (открадна) нѣкоя частъ отъ неговата божественостъ, не ще се убоя отъ него, нито отъ нѣкого отъ неговитѣ ангели“. И като взе прѣстъ, отиде при Бога и я прѣдаде въ светитѣ му рѣцѣ. Богъ взе прѣстъта въ рѣцѣ и рече: „Нали ти рекохъ, Сатанаиле, да мислишъ (само) за божитѣ работи, а не и за други; ти наруши порѣчката ми, и по-малкото дѣто направи, да бжде за срамъ на тебъ и на твоитѣ послѣдватели, и нека да изчезне свѣтлината ти и да стане тъмнина.“ И (Богъ) го нарече сатана и антихристъ, който да нѣма ангелско лице, а негърско, въ отворенитѣ небеса. И като не можа да понесе божия гнѣвъ и като похити наградата (знака) на висшето призвание, падна на земята и съ него всичкитѣ му чинове (воинства), на брой четиридесетъ мирияди, както казва протокъ Давидъ: „Нека хиляди паднатъ отъ страната ти и десетъ хиляди (мирияди) до десницата ти, но до тебе нѣма да се приближи. Само съ очитѣ си ще гледашъ, и ще видишъ възмездieto на грѣшнитѣ“ (Пс. ХС, 7–8). Тогава князь Михаилъ каза на Бога: „Владико вседържителю, небеснитѣ мѣста се изпразниха слѣдъ сатаната.“ И (пакъ) рече князь Михаилъ: „Да застанемъ добръ, да застанемъ съ страхъ!“ И веднага небето се затвори и Михаилъ стана архистратигъ при Бога вседържителя, комуто е славата и властѣта сега и винаги въ вѣчнитѣ вѣкове, аминъ“.

Историко-литературни бѣлѣжки. — Гръцката легенда, както се вижда отъ печатания по-горѣ неинъ текстъ и отъ даденото ѣ съдържание, е апокрифенъ разказъ за създаването на свѣта отъ Бога. За създаването на челоуѣка въ нея не става дума. Разказътъ се състои отъ двѣ части: въ основата на първата лежи монотеистичното библейско прѣдание за сътворението само отъ Бога; втората частъ, напротивъ, издава умѣрено дуалистично гледище за сътрудничество между Бога и Сатанаила, който е глава на ангелитѣ, и сетнѣ за изпжждане на послѣдния отъ небето. Тоя съставъ вече показва, че разказътъ е компилация, минала прѣзъ рѣката на умѣренъ дуалистъ-богомилъ, който въ библейската схема за сътворението е добавилъ епизода за първия ангелъ Сатанаила и за не-

говата замисълъ да направи своя земя и да се прогласи равенъ на Бога. Така сглобенъ, разказътъ прѣдставя съчинение, съ което си служели византийскитѣ богомили съ грѣцки матеренъ езикъ. Съ течение на врѣмето, бидейки четенъ и прѣписванъ отъ православни, разказътъ е билъ отново прѣработенъ, съ цѣлъ да се маскира повече дуалистичната му тенденция. Това бие на очи особено при епизода за занасянето отъ Сатанаила прѣстъ на Бога, който епизодъ е прѣдставенъ доста замѣглено и който може да се разбере само по паралелитѣ, запазени въ българскитѣ богомилски произведения.

Изобщо взето, т. е. въ първата си и въ втората си частъ, грѣцкиятъ разказъ прилича на българския, руския и босненски разкази за сътворението, особено на така наречената легенда за Тивериадското море. Различава се отъ тѣхъ главно въ изложението: грѣцкиятъ разказъ прѣдставя повече подробности въ първата си частъ, дѣто се даватъ географски, геолошки и астрономически свѣдѣния; славянскитѣ разкази пъкъ напиратъ повече на дуалистичната страна, дѣто Сатанаилъ е прѣдставенъ като Богъ, дѣто земята се създава благодарение на донесената отъ Сатанаила прѣстъ и дѣто самъ Сатанаилъ създава отъ огъня на кремъка своето ангелско воинство и пр.

Ето прочее по-главнитѣ успоредици между грѣцката легенда и богомилскитѣ съчинения, нѣкои отъ които изтъкна вече и Мочулски въ поменатата негова статия:

1. *Частии и устои на свѣта.* Въ грѣцката легенда се казва: „И устрои Богъ седѣмъ стълба, поддържащи небето изподъ земята и които поддържатъ и земята. Тия стълбове се крѣпятъ на водитѣ, а водитѣ — на огъня; огънятъ пъкъ се поддържа отъ тъмнината, а тая тъмнина нѣма край“ (καὶ προσέταξεν ὁ Θεὸς ἑπτὰ στύλους, τοὺς βαστάζοντας τὸν οὐρανὸν ὑποκάτω τῆς γῆς, οἷτινες βαστάζουσιν καὶ τὴν γῆν. οἱ δὲ στύλοι βαστάζονται ὑπὸ τῶν ὑδάτων, καὶ τὰ ὑδάτα ὑπὸ τοῦ πυρός, καὶ τὸ πῦρ βαστάζεται ὑπὸ τοῦ σκότους, καὶ τὸ σκότος ἐκεῖνο τέλος αὐκ ἔχει). Подобна прѣдстава за свѣта намираме въ Тайната книга на богомитѣ; най-отдолу стои огнената бездна, надъ нея — водата; върху водата — земята, поддържана отъ двѣ риби; надъ земята е въздухътъ и твърдѣта, надъ които слѣдватъ небесата, седѣмъ на брой (Срв. стр. 62, 74 сл.). Въ леген-

дата за Тивериадското море (стр. 295) срѣщаме слѣднитѣ съотвѣтни пасажи: „Рече Господь: буди небо хрустальное на столпѣхъ желѣзныхъ . . . и буди на тѣхъ столпѣхъ камень недвижимый, а на камени земля, а подъ землею адъ недвижимый, . . . а подъ адомъ тартаръ дна нѣтъ“. Въ богомилския Разумникъ частитѣ на свѣта стоятъ една на друга така: земята се държи на водата, водата — на камень, камъкътъ на четири златни кита, китоветѣ — на рѣка огнена, тая рѣка се крѣпи върху огънь, а огънятъ — отъ желѣзенъ джбъ (срв. стр. 260). Сжщиятъ редъ на напластенитѣ свѣтовни части, както въ нашиятъ Разумникъ, срѣщаме и въ латинския диалогъ между Адриана и Епиктета: terra, aqua, petra, quatuor animalia, ignis, abissus, arbor (Срв. по-горѣ, стр. 270).

2. *Сатанаилъ пръвъ ангелъ.* Въ епизода за сътворението на ангелитѣ, дѣто изобщо нѣма нѣщо дуалистично, сж вмъкнати думитѣ: „Въ четвъртия день (Богъ) създаде ангелитѣ. Първия ангелъ назова Сатанаилъ (Σαταναήλ) и му рече: „Ето, създадохъ те първи ангелъ, мисли само за божитѣ нѣща, а не за други“. Тая фраза вече издава богомилска тенденция: бждещиятъ врагъ на Бога носи името, което му даватъ богомилитѣ — Сатанаилъ: Сатанаилъ е глава на всички ангели. Първиятъ ангелъ се нарича Самаилъ още въ еврейскитѣ апокрифи, това име продължава да се срѣща и въ християнскитѣ апокрифи.¹⁾ Произведенията обаче, които минали у богомилитѣ, па били тѣ отъ еврейски или отъ християнски произходъ, почнали да си служатъ и съ двѣтѣ имена — Самаилъ и Сатанаилъ, докато най-сетнѣ второто име станало типично за сжщинскитѣ богомилски книги.²⁾ Богомилитѣ били усвоили сжщо и гледището, че Сатанаилъ или сатаната е пръвъ ангелъ, както напр. въ Тайната книга; други отъ богомилитѣ дори го смѣтали за Синъ божи, по-старъ или по-младъ отъ Исуса,³⁾ както се знае отъ вѣститѣ у Йоана Екзарха, Козма, Зигавина и др.

3. *Сатанаилъ заная на Бога прѣстъ.* Нѣма съмнѣние, че тоя епизодъ въ Гръцката легенда е отражение на богомилското учение за създанието на свѣта и на ангелитѣ отъ

1) Срв. по-горѣ, стр. 25.

2) Срв. стр. 172, 177, 196 текстъ и бѣлѣжка 4-та, 207 и др.

3) Срв. стр. 25, 74.

прѣстѣта (и отъ кремъка), които Сатанаилъ извадилъ отъ водата. За това богомилско вѣрване говорихме по-горѣ, стр. 304; тукъ само ще забѣлѣжимъ, че въ Гръцката легенда то е прѣдадено неясно и недоизказано. Онзи, който не знае богомилското учение, не ще може да проумѣе за какво Богъ иска прѣстѣ отъ Сатанаила и какво ще прави съ нея, нито пъкъ ще помисли, че тукъ става дума за дуализъмъ, за сътрудничество между Бога и Сатанаила при създаването на свѣта. Въ началната редакция на Гръцката легенда тоя епизодъ вѣроятно ще да е билъ прѣдаденъ въ пълнота и ясность, а покъсно той е билъ съкратенъ и замѣгленъ нарочно отъ правовѣрнитѣ християнски прѣписвачи на текста. Сѣ така неясно е прѣдаденъ и разказа за страха на Сатанаила да отиде до четиритѣ крайща на земята. Вѣроятно тукъ се загатва за прѣстѣ, взета отъ четиритѣ страни на свѣта, отъ която билъ направенъ Адамъ, или за четиритѣ крайща — изтокъ, западъ, сѣверъ и югъ,¹⁾ отдѣто иде името му: 'Α(νατολή), Δ(ύσις), 'Α(ρχτος), Μ(εσημβρία) = АДАМ. Що се отнася до бѣлѣжката, че Сатанаилъ, вмѣсто да отиде до крайщата на земята, направилъ само кръстно знамение, тя едва ли ще принадлежи на богомилския съчинителъ, който е ненавиждалъ кръста, а ще да е била добавена отъ православнитѣ прѣписвачи на легендата. Отражение на тоя мотивъ срѣщаме въ българскитѣ народни разкази за сътворението, напр. въ легендата № 1, стр. 329.

Босненска легенда за сътворението на свѣта.

Текстъ. — Тая легенда се намира въ единъ ржкописенъ сборникъ отъ XVII в., въ Пловдивската Народна Библиотека, № 116 (54), л. 90—97. Сборникътъ, безъ начало и край, съдържа апокрифни статии и молитви. Ако се сжди по езика, паметникътъ ще да е билъ писанъ нѣдѣ въ Босна или Херцеговина, съ силно влияние на народния езикъ и съ слѣди отъ икавско и йекавско нарѣчия. Вмѣсто шт (h) и жд (h), въ ржкописа редома се употрѣбява само единъ знакъ — h. Легендата, озаглавена Почетни свѣта (Начало на свѣта), бѣ обнародвана отъ проф. Б. Цоневъ въ неговия трудъ: Славянски ржкописи и старопечатни книги на Народната Библ. въ Пловдивъ. София 1920, на стр. 182—184.

¹⁾ Срв. по-долу паралелъ въ народната легенда № 10.

ПОЧЕТНЕ СЕНЕТА.

Защо Гѣ Бѣ сатвори сан свѣтъ? У тан време бнше ѧ ангель у Бога назаврани, кон би названъ Сатананъ. Онъ поче мислити како бнш еѣни Ѡ Гѧ Бѧ, и, тон мислѣни, седе на престолю гѣи. И доѣ к немъ Шуханъ архангелъ, ангелъ гѣи верни, и рѣ мѣ: встанн, погани, ннѣ ти тѣи сидѣти! И вдри га ногомъ, и онъ паде подъ земаѣ, и сви ангели, кон вѣрокахъ нѣга, падоше с неба, едни подъ земаѣ, а дрѣзи на земаѣ, а трети всташе под небомъ на ерѣ: како се гдѣ кон поменокаше Гѧ нашего, тако и онде вставаше. И сви се сатворише дѣаван, кон мишлахъ онѣи зѣ мисалъ и кон сѣвжахъ Авчипетра, и зато истъ у вхолости прѣи грнѣхъ.

И взмисли Гѣ Бѣ како би мислиш ѧ градь када вонскѣ изгѣбнш, тако и Гѣ мислалше како би шпѣта напѣнио шни коръ ангела, да бѣде на пѣно. И самисли и сатвори члѣка на спасѣниѣ негово, да се Ѡ цѣлова лѣди плоде Ѡ члѣка и рѣ ш чѣмѣ на прѣо Бѣ сатвори члѣкѣ ш чѣмѣ живѣти, пакн сатвори на прилкѣ чѣдѣса велнка сатвори Гѣ Бѣ. Еа понедѣлник сатвори свѣтлостъ свѣтѣ, нарѣ свѣтло слѣнце; еа торник сатвори вѣсе плоде Ѡ землѣ, що истъ воѣа и вѣсе плоде; еа средѣ сатвори вѣсе звѣри и скоте и встале живѣни, коѣ сѣ на свѣтѣ; еа четвѣтак сатвори свѣе птице у шѣрѣ и рнѣе у морѣ; еа петак сатвори члѣка, а у сѣботѣ у нь дѣхъ вѣде, сатвори га на прилкѣ свою, Пдама, кон би прѣи члѣкѣ. И када тан сатвори у 5 дни, и 5 данъ у неделѣ сатвори покои свѣи, тѣре починѣ. И тан данъ Гѣ постави неделю, и рѣче да се у нѣ недѣно дѣло не дѣла. За тон намъ истъ потребно вѣле зѣо жнти, ерѣ не почитавасмо свѣтѣ неделѣ. И тан данъ, кон сатвори Гѣ Пдама, Пдамѣ не може ни еданъ данъ без дрѣга живѣти, и поче говорити: Гѣ, дан ми дрѣга. Гѣ рѣ: Пдамѣ, лѣзи на землн! Ѡнъ лѣже и вѣнѣ. Изѣ мѣ Гѣ Ѡ рѣбаръ Бѣгѣ, жнѣ Пдамѣвѣ, ес лѣвѣ странѣ Пдамѣвѣ едно рѣеро из рѣбаръ Пдамѣвѣнѣхъ, и рѣ мѣ: што ти дрѣгъ, Пдамѣ.

Тѣи Гѣ Бѣ вказѣ нимъ станъ у раю и тѣи нѣхъ настани и да нимъ свѣе творѣниѣ у рѣке Пдамѣ на сѣвжѣс неговѣс. И рѣ нимъ: пазнтѣ да вѣсѣ дѣволю не прѣварн! И прѣда им ѧ воѣе посѣѣѣно, коѣ вѣашѣ развѣмно дрѣво, и рѣче нимъ: да не похнтитѣ у тон воѣе, ерѣ како вѣдѣте исти тон воѣе, вѣдѣте сѣгрѣшнтѣ; затон се чѣвѣантѣ, ерѣ кадѣ Гѣ ран насади с ангѣли свѣи, свѣлѣн (?) скоѣ дрѣво и воѣе сѣпѣашѣ, Ѡ сѣкога Гѣ еа вѣста взнмашѣ и томѣи сатвори развѣмно дрѣво.

И Сатананлъ има злобѣ на Ыдама и на Бѣгѣ и касадн лозѣ и похотѣ дрѣвнѣ да преластн Ыдама. И такы сташе Ыдама и Бѣга ва рая, и доѣе дѣколко и сатвори се зминомъ. И тадаи бнше змиа ѣ раю и хоѣаше на рая како и человекъ на ногѣ и зваше се красна дѣвица, тере се сатвори дѣвичномъ зминомъ и глакомъ дѣвичномъ, и доѣе напастовати Бѣгѣ, говориѣи: защо ви неѣте исти шноган коѣа? Ъговори Бѣга и рѣ: нне нам га рикао Бѣ исти. И рѣ онъ: каде ви сте ели шкон коѣе, све бисте знали, цо Бѣ зна и тако ѣ. Бѣга зверн дѣкълѣ и зотрже ѣ шѣвѣнци и заложн шна едномъ, а дрѣгомъ Ыдама заложн. Она прождри, Ыдам же заложнѣ, спомнѣ гнѣ и стиснѣ шѣвѣнци ѣ глас. Ѥ тан се часъ згледаше грѣшници и назн. И доѣе к нимъ Гѣ Бѣ, изагна нѣхъ из рая и тѣ и змию прокле да кеѣе не ходи на рая, а да ѣ пѣна шда.

И сатвори Гѣ нста человека плѣтъ его Ѥ земле, кости Ѥ мрамора, шмѣ Ѥ брзине ангелске.

Съдържание и историко-литературни бѣлѣжки. — Първиятъ божи ангелъ Сатанаилъ намислилъ да стане по-голѣмъ отъ Бога и седналъ на божия прѣстолъ. Ангелъ Михаилъ, който билъ останалъ вѣренъ на Бога, съ единъ ритникъ съборилъ Сатанаила отъ небето, него и неговитѣ ангели, отъ които едни паднали на земята, други подъ земята, трети се спрѣли въ въздуха и станали дяволи, служители на Луцифера. За да запълни тѣхното мѣсто, Богъ сътворилъ Адама и Ева. Той създалъ въ шесть деня всичко по земята, животни, птици и растения, и въ седмия день — недѣля си починалъ. Послѣ поставилъ първитѣ человекѣци въ рая и имъ поржчалъ да не ядатъ отъ разумното дърво, за да не съгрѣшатъ. Сатанаилъ посадилъ лоза, прѣсторилъ се на змия съ моминска глава, влѣзълъ въ рая и измамилъ Ева и Адама да ядатъ отъ забранения плодъ. Ева изѣла една ябълка и дала друга на Адама. Адамъ, като се сѣтилъ за божията заповѣдъ, ябълката се спрѣла въ гърлото му.¹⁾ Богъ изпждилъ първитѣ человекѣци отъ рая и прокълналъ змията да не ходи вече на опашката си и да се изпълни съ отрова. Человекъ е създаденъ: плѣтъта — отъ земя, коститѣ — отъ мряморъ, умътъ — отъ ангелска бързина.

Епизодитѣ, които съставятъ тая легенда, именно падението на Сатанаила, създанието на свѣта и человекъа, прѣ-

¹⁾ Оттамъ и названието — „Адамова ябълка“.

грѣшението на Адама и Ева и изпѣждането имъ изъ рая, сж разказани по начинъ, който силно напомня народнитѣ приказки. Легендата, изпърво писана, е минала въ народнитѣ уста, разказвала се е и се е промѣнявала, докато най-сетнѣ пакъ е била записана. Тя е сподѣлила участъта на така наричанитѣ нѣкога богомилски басни, които отъ книгитѣ минали у народа, приели формитѣ на приказката, за да бждатъ записани въ ново врѣме като фолклоренъ материалъ.

Но че Босненската легенда има по-старо книжовно потекло, това се вижда отъ нейната схема, която е еднаква съ плана на извѣстнитѣ апокрифни разкази за сътворението въ Палеята и особено въ богомилскитѣ произведения. За нейния книжовенъ произходъ говорятъ имената Сатанаилъ, Луциферъ, както и нѣкои замѣглени подробности, чиито изворъ намираме главно въ богомилскитѣ книги.

Името Сатанаилъ, давано на началника на падналитѣ ангели, който споредъ други извори е билъ пръвъ божи ангелъ, тукъ вече явно ни говори за богомилско съчинение или най-малко за богомилски епизодъ. Сатанаилъ е назованъ и Луциферъ (въ рк. народна форма *Лѣчипетар*), вѣроятно подъ влияние на латинската ономастика (*Lucifer*) въ Босненската областъ. — Епизодътъ за падналитѣ Сатанаилови ангели, които падоше с небѣ, едни под землѣ, а дрѣвни на землѣ, а трети всташе под некоемъ на (а)рѣ, сжщо така добрѣ ни е познатъ по богомилскитѣ произведения, както напр., въ книгата Енохъ, въ Прѣвнието на Христа съ дявола, въ Тивериадското море и пр. Срв. за това по-горѣ, стр. 176, 252, 291. — Богомилски мотивъ намираме и въ епизода за създаването на първитѣ чловѣци, които трѣбва да замѣстятъ изпѣденитѣ отъ небето ангели, послѣдватели на Сатанаила: *Гѣ Бѣ* како би мислиш а градъ када конскѣ изгѣвиш, тако и Гѣ мислаши, како би шпета напѣнно шни корѣ ангела, да вѣде пѣно. И самисли и сатвори члѣка . . . — Участието на Сатанаила при саденето на рая и посаждането отъ него на лозата (и Сатананлъ има злобѣ на Адама и на Бѣгѣ и васадн лозѣ и похотѣ дрѣвнѣ да прилашти Адама) е сжщо така добрѣ извѣстенъ богомилски мотивъ. Срв. стр. 70, 196, 207, 260, 261. Разумното дърво въ рая, споредъ нѣкои богомилски легенди, е била лозата, чийто плодъ обѣрнатъ на вино е могълъ да докара най-голѣми съблазни и прѣгрѣшения. Затова богомилитѣ сж били виновѣз-

държатели. — Митътъ за прѣгрѣшението на първитѣ чело-
вѣци е прѣдаденъ въ Тайната книга на богомилитѣ доста
натуралистично — като съвокупление на Сатанаила съ Ева
или на Адама съ Ева. За да съблазни Ева, сатаната въ тая
книга се явява като красивъ юноша (*sicut pulchrem adoles-*
centem), а въ Босненската легенда — като красна дѣвица. Срв.
стр. 70. — Най-сетнѣ, епизодътъ за частитѣ отъ които билъ
направенъ Адамъ, ако и не строго богомилски, но широко
застѣпенъ въ богомилскитѣ произведения (срв. стр. 260, 291,
309, 323), не е забравенъ и въ Босненската легенда.

Всичко това показва, че тая легенда е богомилска басня
както по общата си схема, така и по повечето отъ своитѣ
епизоди. Тя или най-малко нейнитѣ елементи сж минали
изъ България въ Босна, дѣто отрано богомилството бѣ
намѣрило свое второ отечество и дѣто най-сетнѣ то стана
дори и държавна религия. Къмъ краткитѣ вѣсти за раз-
пространението на богомилството въ областитѣ на Босна,
които дадохме на стр. 40, ще добавимъ и слѣднитѣ. Вече
къмъ края на XII в. богомилството въ Босна се било
добрѣ загнило, защото освѣнъ 10,000 души отъ на-
рода, къмъ дуалистичната черква тамъ се числѣли и мѣст-
ниятъ управитель, банъ Кулинъ и неговитѣ домашни, жена и
сестра. Въ документитѣ отъ това врѣме босненскитѣ бого-
мили сж наречени патарени, манихеи, еретици, кръстници¹⁾
вълочни, а по-късно и богомили, както се зовѣха тѣ въ
България, Тракия и Македония. Прѣзъ XV в. нѣкои па-
метници ги зоватъ богомили. Жителитѣ на босненското
градче Сребърница, въ долината на сръдня Дрина, диг-
нали възстание сръщу сръбския деспотъ Стефана. По тоя
случай, въ единъ отъ прѣписитѣ на животописа на Сте-
фана, се казва за сребърничани: си же къси ирси бого-
мильскы сѣтъ.²⁾ Съ други думи, въ Босна е била пригот-
вена най-благоприятна сръда, която да приеме и шири бого-
милството и неговитѣ книги, особено прѣзъ послѣднитѣ нѣ-
колко столѣтия на сръднитѣ вѣкове. Съ обнародване на така
наречената Босненска легенда, еднаква съ подобнитѣ българ-
ски, босненската богомилска книжнина се обогатява съ още

¹⁾ Гл. повече у Раѣки, Rad VII, 128 сл.

²⁾ Григоровичъ, О Сербіи. Казань 1859, стр. 52.

единъ паметникъ. Легендата както видѣхме, е твърдѣ кратка но нейното съдържание говори много за богомилския характеръ на босненското патаренство, както и за книжовнитѣ връзки и единение между българскитѣ и босненски дуалисти. Народноприказната пѣкъ форма на легендата говори ясно за въздѣйствието, което богомилската книжнина упражнила върху народа, срѣдъ когото тя е циркулирала дълго врѣме, за да бждатъ записани отново нѣкои отъ нейнитѣ басни въ сборницитѣ.

Часть втора.

Дуалистични български народни легенди.

Въ богатото съкровище на българската простонародна словесност сж запазени и редъ легенди, въ които сж се отразили несъмнѣни дуалистични гледища, идещи главно отъ богомилството. Богомилитѣ разпространяваха своето учение било съ своитѣ книги, било съ живо слово, чрѣзъ своитѣ общедостъпни басни (легенди), пригодени за разбирането на малокнижното или безкнижно българско население. Пресвитеръ Козма, говорейки за богомилитѣ, казва: „Тѣ смѣтатъ своето учение за свето и баятъ прѣдъ васъ нѣкакви си басни“ (своа си учения чѣстно творятъ, вающи (ихъ прѣдъ вами) нѣкаки басни). Въ индекса на лъжовнитѣ книги се поменава за баснитѣ на попъ Йеремия: *яко же ваитъ Ерѣмѣя попъ Болгарьскыи . . . ѳже на соблазнъ мнозѣмъ . . . ию же написа Нирѣмѣи попъ, неразоумнымъ на соблазнъ . . . тоже Нирѣмѣи что си азолга.* Попъ Йеремия не е билъ наистина строгъ богомилъ, но, поради силнитѣ апокрифични тенденции въ неговитѣ произведения, пѣкъ и поради нѣкои богомилски отгласи въ тѣхъ, е билъ турянъ на равна нога съ богомилитѣ. Навѣрно за богомилски легенди или формули (бабунски рѣчи) става дума и въ Законника на Душана, дѣто се забранява употребата имъ и се прѣдвижда наказание за ония, които ги казватъ. Когато Душанъ разшири прѣдѣлитѣ на сръбската държава и въ нея влѣзоха македонскитѣ богомили и бабуни, той трѣбваше да се опълчи срѣщу тѣхнитѣ обичаи: „Който каже бабунска рѣчь, ако е властелинъ, да плати 100 златици; ако ли не е властелинъ, да плати 12 златици и да се бие съ тояга.“¹⁾ Въ Русия богомилскитѣ легенди сж извѣстни съ

¹⁾ Законик Стефана Душана. Издао Ст. Новаковић. Београд 1895, стр. 67, 197 сл.

прозвището „български басни.“ За съществуването на много суевѣрия, баяния и на лица, които сж ги разпространявали прѣзъ XVII—XVIII в., говорятъ словата на нѣкои български писатели дамаскинари отъ това врѣме. Въ едно такова слово, озаглавено *Радн магисницы и самокили и баснарки и залагани и бродницы и блани*, четемъ слѣдното оплакване на автора: *И азъ по многѣ земли ходихъ, и не самъ видѣлъ толкно многѣ магисницы, како оу тѣмъ наша земля българска, и самокилы и бродницы. . .*¹⁾

Тукъ ние ще се спремъ само на ония български легенди, въ които личатъ най-осезателни дуалистични възгледи и за чийто произходъ (славянски, миграционенъ или богомилски) въ науката още не е казана послѣдната дума. Тѣ съставятъ една група и засѣгатъ създаването на свѣта, сътрудничеството между Бога и дявола, борбата за надмощие между тѣхъ и крайната побѣда на Бога. Ние обнародваме тия легенди по слѣдния начинъ. Всѣка отъ тѣхъ е означена съ пореденъ номеръ, съ който ще си служимъ по-късно при посочване на особенитѣ елементи въ легендата. Заглавията сж дадени отъ насъ, споредъ основния мотивъ на разказа. Отстрани, въ десно, е посочено мѣстото, отдѣто е била записана легендата, слѣдъ което слѣдва, въ скоби, кжсо съдържание на легендата и посочване на списанието, дѣто тя е била обнародвана. Легендитѣ, които сж били записани на източно нарѣчие, близко до книжовния езикъ, оставяме ги изобщо непожтнати. Легендитѣ отъ западното нарѣчие доближихме до книжовния езикъ, като се старахме обаче да не измѣнимъ въ нищо смисъла на изреченията и на отдѣлнитѣ думи. Това изравнение ни се налагаше не само отъ характера на нашето изслѣждане, което не гони езикословни цѣли, но главно и поради различнитѣ фонетични системи, съ които сж били записвани и обнародвани легендитѣ. Строго взето, току-речи всички тия материали сж записани не вѣщо въ фонетично отношение и малко могатъ да послужатъ на диалектолога.

Слѣдъ като дадемъ текста на легендитѣ, всичко 16 на брой, ще разгледаме тѣхния съставъ и характеръ и ще се опитае да установимъ потеклото имъ.

¹⁾ Срв. у *В. Качановскій*, Памятники болгарскаго народнаго творчества. Спб. 1882, стр. 32—33. — *В. Н. Мочульскій*, Слова и поученія, направленныя противъ языческихъ вѣрованій и обрядовъ. Къ бытовой исторіи Болгаръ. Одесса 1903, стр. 39.

№ 1.

**Богъ и дяволътъ създаватъ другарски свѣта,
послѣ враждуватъ помежду си.**

Отъ с. Дюлмени (Бесарабия).

(Изпърво имало само Господь и дяволъ, които били другари. Господь направилъ земята отъ прѣстъ, която дяволътъ извадилъ отъ морското дъно. Дяволътъ се опиталъ да бутне Господа въ водата, та да остане самъ владѣтель на земята, но не успѣлъ. Господь доправилъ земята пакъ съ помощта на дявола, съ когото си и подѣлилъ челоуѣцитѣ: живитѣ на Господа, умрѣлитѣ на дявола. Съ врѣме, Господь видѣлъ, че е излѣганъ, защото броятъ на умрѣлитѣ сѣ се увеличавалъ, и рекълъ да развали договора съ дявола. Чрѣзъ свои довѣрени хора, Господь узналъ отъ дявола какъ да развали договора и да прѣвземе царството на дявола: Господь трѣбвало да роди своя синъ, който да слѣзе въ ада и да избави мрѣтвитѣ челоуѣци. Другарството между Бога и дявола траяло 800,000 години. — Записано отъ българския колонистъ Деня, обнародвано въ сп. Общи трудъ, 1868 г., т. III, 73—78).

Изпървенъ земя и хора нѣмало. Навсѣкждѣ било вода. Имало само Господь и дяволъ, които живѣели тогава наедно.

Единъ пжтъ Господь рекълъ дяволу: „Хайде да направимъ земя и хора“. — „Да направимъ, отговорилъ дяволътъ, ами отдѣ да вземемъ прѣстъ?“ — „Подъ водата има прѣстъ, рекълъ Господь. Влѣзъ, та извади малко“. — „Добрѣ“, отговорилъ дяволътъ. — „Прѣди да се пуснешъ, ама, казалъ Господь дяволу, кажи: съ божия сила и съ моя! Тогава ти ще стигнешъ дъно и ще намѣришъ прѣстъ“. Дяволътъ се пусналъ, но не рекълъ първо: съ божия сила. За това не стигналъ дъно. На втория пжтъ пакъ тѣй направилъ и пакъ дъно не стигналъ. На третия пжтъ вече казалъ: съ божия сила и съ моя. И тогава стигналъ дъно и съ ноктитѣ си закачилъ малко прѣстъ. Нея прѣстъ Господь я турналъ на водата, и станало малко земя.

Дяволътъ, като видѣлъ това, намислилъ хитрость такава. Поканилъ Господа да спятъ, та като заспи Господь, да го бутне въ водата, че да остане самъ той и да се прослави, какво че ужъ той е направилъ земята. Господь знаялъ това, но легналъ и се прѣсторилъ, че спи. Тогава дяволътъ става, взима Господа за ржцѣ я трѣгва кждѣ водата, за да го хвърли: той върви кждѣ водата, а земята расте. Като не стигналъ водата, обърналъ се къмъ другата страна, но пакъ до водата не стигналъ. Тогава се обърналъ и на третя страна, и като

не стигналъ пакъ водата, турналъ Господа на земята, па легналъ и той. Като поспалъ малко, хрумнало му, че останала още и четвърта страна; взима Господа и го понесълъ кждѣ водата, но сѣ пакъ не стигналъ до нея. Тогава дяволътъ събужда Господа: „Стани, Господи, да благословимъ земята; вижъ, колко тя порасте, додѣ ние спяхме!“ — „Когато ти ме носи на вси четири страни, за да ме хвърлишъ въ водата, и направи кръстъ съ мене, азъ благословихъ земята“, казалъ Господь. Дяволътъ се разсърдилъ за това, оставилъ Господа и побѣгналъ отъ него.

Като останалъ Господь самичъкъ и като пораснала земята тѣй много, щото слънце не можало да я покрие, той сътворилъ въ духъ ангели и проводилъ ангела воинъ, за да повика дявола, да го попита, какво да стори, за да прѣстане земята да расте. Въ това врѣме дяволътъ сътворилъ козата и, като идѣлъ при Господа, осѣдлалъ пърча, комуто направилъ юзда отъ прасъ: оттогава досега козитѣ иматъ бради. Ангелитѣ, като видѣли дявола да язди на пърча, присмѣли му се, а той се разсърдилъ и се върналъ назадъ. Господь този часъ сътворилъ пчела и казалъ ѝ: „Иди скоро, та кацни дяволу на рамо и слушай какво ще приказва, че дойди да ми обадишъ“. Пчелата отишла, кацнала дяволу на рамо, а той приказвалъ: „Ехъ, глупавъ Господь! Не знае да вземе единъ пржтъ, па да кръстоса на все четири страни и да каже: стига толкова земя!, ами се чуди какво да прави“. Пчелата, като чула това, избрѣмчала и хвъркнала отъ рамото му. Дяволътъ се обърналъ, та я видѣлъ и рекълъ: „Да ти яде . . онзи, който те изпратилъ“. Като дошла при Господа, пчелата му обадила, че дяволътъ приказвалъ: „Ехъ, глупавъ Господь! Не знаелъ да вземе единъ пржтъ, та да кръстоса земята на вси четири страни и да каже: стига толкова земя!, ами се чуди какво да прави. А заради мене, рекла пчелата, каза: да ти яде . . . онзи, който те проводи“. Господь направилъ това, и земята прѣстанала да расте. На пчелата казалъ: „Отъ твоитѣ . . . да нѣма отсега нататѣжъ по-сладки!“

Слѣдъ това Господь направилъ отъ калъ човѣкъ, отъ когото се размножили по земята много хора. А, като захванали да умиратъ, Господь повикалъ дявола и го поканилъ да живѣятъ наедно. Дяволътъ се съгласилъ подъ такъвъ сговоръ: живитѣ хора да бждатъ на Господа, а умрѣлитѣ не-

говя. Господь се съгласилъ на това, а за да не умиратъ скоро, направилъ да живѣятъ по 200 и по 300 години. Слѣдъ много врѣме, като видѣлъ Господь, че умрѣлитѣ станали повече отъ живитѣ, и дяволътъ има по-много хора отъ него, той поискалъ да развали съ него сговора, а не знаелъ какъ. Заради това питалъ нѣкои отъ своитѣ хора, като Аврама, Мойсея и Юзупа, питалъ и ангелитѣ, но никой не можалъ да му обади какъ да развали тоя сговоръ. Взели да изпитватъ за това дявола, и веднажъ единъ отъ господовитѣ хора го попиталъ: „Дѣкато сте направили сговоръ съ Господа, живитѣ хора да сж негови, а умрѣлитѣ твои, може ли Господь да развали тоя сговоръ?“ — „Самъ Господь не може, отговорилъ дяволътъ, а неговиятъ синъ може, ако самъ направи да му се роди синъ отъ духа му, а не както се раждатъ и другитѣ хора“.

Като обадилъ това на Господа, той взелъ да мисли: „Какъ може, само съ духа мой да ми се роди синъ на земята прѣдъ всичкия свѣтъ!“ Мислѣлъ, мислѣлъ, и не можалъ да намисли. Поради това, той самъ единъ пжтъ попиталъ дявола: „Какъ мога да направя, да ми се роди синъ само отъ духа ми?“ — „Твърдѣ лесно, отговорилъ му дяволътъ; вземи, че направи отъ босилекъ цвѣте една китка, тури я въ пазва, да прѣспишъ съ нея една нощъ, като си намислишъ, че желашъ да ти се роди синъ отъ духъ бижи, и, щомъ като станешъ, да я проводишъ на благочестива, цѣломждрена Мария, сестра Йорданова, за да я подуши, и тя ще стане непрадна“. Господь направилъ тѣй, както му казалъ дяволътъ, и проводилъ съ ангелъ Гаврила босилевата китка на цѣломждрената Мария, който ѝ казалъ: „Нося ти отъ Бога дарба отъ хубаво цвѣте китка; подуши я, че да видишъ, какво хубаво мирише!“ Тя взела китката и я помирисала. Слѣдъ два-три деня Мария станала лехуса.

Веднажъ тръгнала Мария съ брата си Йордана да иде на черква и, като приближили до черквата, Йордану му хрумнало, какво ще му се смѣятъ хората, като върви съ сестра си, тѣй като тя още е мома, а е лехуса, и той ѝ казалъ: „Почакай, сестро, тукъ малко; азъ ще се върна до дома и сега ще дойда пакъ“. Отишълъ дома, възседналъ коня си и взелъ си сулица въ ржка, па, като пристигналъ до сестра си Мария,

мушналъ я съ сулицата надъ мамата¹⁾. Тя му уловила съ ржка сулицата, измъкнала я изъ гърдитѣ си и му казала: „Почакай, братко, да ти отрия сулицата, за да не те набѣдятъ хората, че си ме ти мушналъ“, и съ скута на дрехата си я отрила отъ кръвта. Йорданъ забѣгналъ тогава, а отъ раната Марийна, що се откри надъ мамата ѝ отъ сулицата на брата ѝ, роди се Исусъ Христосъ по духъ божи, а Мария си остана пакъ цѣломждрена. Като чулъ Господъ, че се роди Исусъ Христосъ, поржчалъ, подиръ 33 години да го кръстятъ. Йорданъ забѣгналъ въ далечни страни и, подиръ много врѣме, като чулъ отъ хората какво чудо божие станало съ сестра му Мария, завърналъ се дома и молилъ сестра си да го прости. Тя му казала: „Като се признавашъ, че си сгрѣшилъ, отрѣжи си ржката, съ която ме прободеш, тогава ще те прости“. Той си отрѣзалъ ржката, и се посветилъ.

Исусъ Христосъ застѣпилъ мѣстото на Бога и казалъ дяволу: „Азъ ще ти отнема умрѣлитѣ хора, за да станатъ всичкитѣ мои“. — „Какъ ще ги отнемешъ, отговорилъ му дяволътъ, когато азъ имамъ сговоръ съ баща ти, живитѣ да сж негови, а умрѣлитѣ мои“. — „Ти имашъ сговоръ за това съ баща ми, а не съ мене“, казалъ му Исусъ. Дяволътъ нѣмало какво да стори, самъ се излъгалъ.

И тъй се развалило вече съвѣсъмъ другарството на Бога съ дявола, което другарство траяло помежду имъ 800,000 години, отъ сътворението на свѣта, до рождението Исусъ Христово.

Като му отнелъ Христосъ умрѣлитѣ хора, дяволътъ тогава наговорилъ пъкъ евреитѣ, да не го вѣрватъ въ нищо. Евреитѣ послушали дявола и взели да търсятъ Христа да го убиятъ. Като не могли да го намѣрятъ, защото го не познавали, подканили едного отъ неговитѣ служители — Юда, да имъ го прѣдаде. Юда имъ казалъ: „Дойдете на еди-кое си мѣсто съ мене, дѣто ще бжде и Христосъ; и азъ ще взема да черпя съ вино апостолитѣ заедно съ него, ще се изкашля и обърна къмъ васъ: вие ще познаете, че това е Христосъ, пуснете се, че го уловете. Юда прѣдалъ Христа, но знаелъ, какво той ще възкрѣсне; затова отишълъ та се обѣсилъ, че като дойде Христосъ да избави изъ ада мрѣтвитѣ, съ

¹⁾ зърно на гърдата.

тѣхъ заедно и него да избави. Но додѣ Юда се обѣсилъ и отишълъ въ пѣклото, Христосъ възкрѣсналъ и избавилъ умрѣлитѣ изъ ада, а Юда не достигналъ, и тѣй той си останалъ въ пѣклото.

№ 2.

Богъ и дяволътъ сътрудничатъ при направата на земята.

Отъ с. Халово (Видинско).

(Нѣкога безкрайно море покривало земята. Богъ и дяволътъ другарували. Дяволътъ слѣзълъ на дѣното на морето да извади прѣстъ, на която да седнатъ на сухо. Изнасяйки нагорѣ прѣстѣта, тя се разнесла изъ водата; само подъ ноктитѣ му останало малко, и съ това Богъ направилъ земята, която сѣ расла. Седнали. Дяволътъ рекълъ да бутне Бога въ водата, за да го удави, и да остане самъ царь, но не успѣлъ. Послѣ взелъ да дърпа земята изподъ Бога, но тя сѣ се разтѣгала и тѣй порасла, че небето не можало да я покрие. Таралежътъ научилъ Бога да я посвие, та да се смали. Така станали планинитѣ и долинитѣ. — *И. Д. Ковачевъ*, Народна астрономия и метеорология. Сб. Нар. Ум. Народописъ, XXX (1914 г.), стр. 49).

Било врѣме, когато едно чудесно и безкрайно море покривало земята. Еднажъ дѣдо Господь и дяволътъ се разхождали по небето и се разговаряли. Като се уморили, пощѣло имъ се да си поседнатъ, но нѣмало дѣ. Тогавъ дяволътъ казалъ: „Дѣдо Господи, постой ти тука, пѣкъ азъ ще се спусна на дѣното на морето, за да извадя нѣщо твѣрдо, та да поседнемъ. Докато изнелъ парчето земя отъ дѣното на морето, тя се разширила въ водата; но отъ оная, що останала подъ ноктитѣ му, Богъ взелъ да валка, като да прави нѣщо, и то незабѣлѣзано расло. По такъвъ начинъ Богъ сполучилъ да направи сѣдалище за себе си и за дявола, дѣто и седнали. Дяволътъ искалъ да подмами Дѣдо Господа, та, седѣйки, да се удави, а сетнѣ той (дяволътъ) да царува на свѣта; но, като не успѣлъ, той наченалъ да тегли парчето земя, на което седѣлъ Дѣдо Господь, и толкова много го изтеглилъ, щото небето не могло повече да го покрива. Ето защо повикалъ животнитѣ на свѣтъ, та да обмислятъ какъ да се направи, щото земята да се покрие отъ небето. По свѣтитѣ на таралежа,¹⁾ трѣбвало Дѣдо Господь да вземе и повдигне

¹⁾ Споредъ легенда отъ с. Вакарелъ, таралежътъ научилъ Бога какъ да се смали земята, като гледалъ себе си: „Не виждашъ ли, рекълъ той на Дѣдо Господа, че азъ, като се събера на кълбо, ставамъ по-малкъ?“ (*И. Д. Ковачевъ*, Народна астрономия и метеорология, стр. 53).

тукъ-тамъ земята, а пъкъ самъ-тамъ да я стъпче, та така да се образуватъ долини и планини и да се скъси, за да може да я покрива небето. Ето тъй се образувала земята и планинитъ съ долинитъ по нея.

№ 3.

Сътрудничество и вражда между Бога и дявола при създаването на свѣта.

Отъ Вакарелъ.

(Богъ и дяволътъ се наговорили да направятъ земята. Дяволътъ до-несълъ пѣна отъ морето, а Богъ направилъ отъ нея пита, метналъ я надъ водата и тамъ тя порасла колкото гумно и станала земя. На срѣдата Богъ посадилъ орѣхъ, покачилъ люлка и почналъ да се люлѣе. Като заспалъ Богъ, дяволътъ откачилъ люлката съ Бога и трѣгналъ къмъ водата, за да го удави. Но кждѣто и да се наочвалъ дяволътъ, земята сѣ расла подъ него и той не можалъ да стигне до вода. Слѣдъ орѣха Богъ създакъ здравеца, босилека и други трѣви, послѣ човѣка и другитъ животни. Като съхналъ направениятъ отъ каль човѣкъ, дяволътъ скришомъ го надупчилъ съ шило на 41 мѣсто. Богъ вдѣхналъ душа у човѣка, но тя излизала отъ дупкитъ. Тогава той запушилъ дупкитъ съ трѣви и оставилъ една отворена, за да излѣзе отъ нея душата при смъртъта на човѣка. Дяволътъ направилъ отъ каль вѣлкъ, но не можалъ да му даде душа. Вѣлкътъ оживѣлъ само когато Богъ му рекълъ: „Стани, хвани врага за нога“. Вѣлкътъ скочилъ и откъсналъ частъ отъ единия кракъ на дявола, който оттогава останалъ куцъ. Богъ отредилъ на вѣлка да се храни съ овци, които ще му даватъ овчаритъ по редъ. Но понеже веднажъ вѣлкътъ грабналъ едно хубаво агне, Богъ хвърлилъ ржкавицитъ си подиръ вѣлка, тѣ станали кучета и спогнали вѣлка. При това Богъ ударилъ съ кавала си вѣлка по кръста. Затова вѣлкътъ е силенъ въ врата и слабъ въ кръста. — Обнародвано отъ *Й. Ковачевъ*, Нар. астр. и метеорология, 49—50).

Като се разговаряли единъ пжтъ Богъ и дяволътъ, станало дума какъ може да се направи земята. Дяволътъ не вѣрвалъ на божията сила, но Богъ му рекълъ да отиде тамъ, дѣто се биятъ моретата и да донесе пѣна. Богъ взелъ пѣната, натопилъ я въ вода и направилъ една пита, която като хвърлилъ, станала на земя, и то отначало станала като тепсия голѣма, а сетнѣ като харманъ, въ срѣдата на който посадилъ орѣхъ, вързалъ о него златна люлка и почналъ да се люлѣе. Не щешъ ли, по едно врѣме заспалъ. Дяволътъ дебнешкомъ се промъкналъ, откачилъ люлката заедно съ Бога и намислилъ да го хвърли въ водата и да го удави, та трѣгналъ да отиде до края на земята — до водата: ха тукъ, ха тамъ

да намъри края ѝ — нѣма край, защото земята порасла дотолкова, че нѣмала край. По едно врѣме Богъ се събудилъ и, още съненъ, като видѣлъ дявола, рекълъ: „Анастане, що правишъ?“ Дяволътъ се призналъ: „Искахъ да те удавя, та търсѣхъ края на земята“. — „Много има да го диришъ, но нѣма да го намъришъ“, отговорилъ Богъ.

Слѣдъ орѣха, Богъ създалъ здравеца и босилека, а полслѣ останалитѣ трѣви. Слѣдъ това вече създалъ човѣка и другитѣ животни. Богъ направилъ човѣка отъ земя и го оставилъ да сѣхне. Но, скришомъ отъ Бога, дяволътъ се промъкналъ и пробилъ човѣка съ шило на 41 мѣсто. Идва Богъ по едно врѣме, за да вдѣхне душа на човѣка, но, за негово очудване, душата не се задържала. Той се досѣтилъ за причината, та набралъ трѣви и затикналъ 40 дупки, а една останала отворена. Като му вдѣхналъ душа, човѣкътъ се изправилъ и попиталъ: „Боже, защо не запуши и тая дупка?“, на което той му отговорилъ: „Тая дупка е смъртта“. Затова умираме (отъ тая дупка излиза душата). А трѣвитѣ, съ които били затиснати дупкитѣ, станали лѣковити.

За да не падне по-долу, дяволътъ направилъ отъ земя вълкъ, но, колкото и да се мжчилъ, не можалъ да ѝ му даде душа. По това врѣме Богъ му отишълъ на гости, а дяволътъ, като искалъ да се похвали, че и той може нѣщо да направи, рекълъ на вълка: „Стани, хвани Бога за нога!“ Но вълкътъ не мръдналъ. Богъ го погледналъ, па рекълъ: „Стани, хвани врага за нога!“ Вълкътъ скочилъ и отялъ отъ единия кракъ на дявола: затова дяволътъ куца.

Не се минало много врѣме, вълкътъ огладнѣлъ и запиталъ Бога: „Какъ ще се храня?“, а той му отговорилъ, че овчаритѣ по редъ ще го хранятъ; и, наистина, тъй се хранѣлъ вълкътъ дълго врѣме. Веднажъ Богъ отишълъ да пасе едни овци, защото билъ изпратилъ овчаря да му донесѣ вода. По едно врѣме гледа — вълкътъ иде. „Овчарко, коя овца ще ми дадешъ да изямъ?“ попиталъ вълкътъ. Богъ му посочилъ едно дрисливо шиле, обаче на вълка то не се харесало, а поискалъ да изѣде онуй годиначе агне, което бѣ излѣзло най-напрѣдъ прѣдъ овцитѣ. Богъ се съгласилъ, взелъ та раздразнилъ овцитѣ, но, не щешъ ли, най-напрѣдъ излѣзло сжщото дрисливо шиле. Обаче вълкътъ се спусналъ да хване, което си ще. Тогава Богъ си извадилъ ржавицитѣ и ги

хвърлилъ подиръ него, а тѣ се обърнали на кучета и подгонили вълка; отъ друга страна, Богъ извадилъ кавала си и съ него ударилъ вълка прѣзь кръста. Ето защо вълкътъ е слабъ на това мѣсто, а е силенъ въ гърдитѣ и врата. Оттогава за вълка настѣпили тежки врѣмена: когато намѣри, изида по 40 оки месо на единъ пжтъ, а когато не намѣри, тѣрпи по 40 дни, като задоволява стомаха си съ една шумка или пѣкъ съ парче гнило дърво.

№ 4.

Богъ узнава отъ дявола какъ да смали земята.

Отъ Етрополе.

(Богъ направилъ небето и земята, но земята излѣзла по-голѣма, та небето не можало да я покрие. Чрѣзь пчелата Богъ узналъ отъ дявола какъ да се смали земята. — Обнародвано въ Мсб. IV, 129).

Когато Господь направилъ небето и земята, земята направилъ по-голѣма, та небето не можало да я покрие. Господь видѣлъ, че дяволътъ приказва нѣщо съ таралежа, та проводилъ пчелата да ги слуша какво си говорятъ. — „Не знае Господь, говорилъ дяволътъ на таралежа, да вземе единъ пржтъ, та да шиба земята, да шиба, да станатъ долини върхове, долини върхове; тогава земята ще стане по-малка, и небето ще може да я покрие“. Пчелата, като чула това, отишла та обадила на Господа. Тогава Господь направилъ долинитѣ и върховетѣ на земята, та небето я покрило, и тогава благословилъ пчелата: плюнката ѝ да служи за свѣтило на кръщаване ѝ вѣнчаване, а кошара ѝ — за молитва.¹⁾

№ 5.

Дяволътъ надупчва тѣлото на създадения отъ Бога чловѣкъ.

Отъ Търновско.

(Богъ направилъ отъ калъ човѣшко тѣло и го оставилъ да прѣнощува, за да му вдѣхне на утрето душа. Съ една тояга дяволътъ надупчилъ тѣлото. Богъ набралъ трѣви, затыкналъ съ тѣхъ дупкитѣ и духналъ душа въ тѣлото, та го оживилъ. Оттогава останали лѣковититѣ билки. — Обнародвано отъ Ц. Гинчевъ въ Псп. III, Сръдецъ 1882. г., 173).

¹⁾ Плюнката ѝ е воскътъ на пчелата, отъ който се правятъ свѣщи за при кръщаване и вѣнчаване. Медътъ, който се намира въ кошара ѝ, служи за молитва. То е подсѣщяне за обичая, правенъ на деня на Св. Харалампия, когато носятъ по малко медъ въ черква, за да го освети свещеникътъ. Съ тоя светенъ медъ цѣрятъ отъ отокъ.

Едно врѣме, когато направилъ Дѣдо Господь човѣшкото тѣло отъ калъ, оставилъ го да прѣнощува, и на сутринята щѣлъ да му духне душа. Прѣзъ нощта дошълъ дяволътъ и, съ една тояга, надупчилъ всичкото тѣло на рѣшето. На сутринята дошълъ Дѣдо Господь и, като видѣлъ човѣшкото тѣло сѣ дупки, рекълъ: „Хж, това е направилъ дяволътъ, за да ме кара да правя друго тѣло! Ето пѣкъ азъ що ще направя“, и взелъ да бере трѣва наоколо, кжсалъ трѣва — ту отъ тая, ту отъ оная — и тулѣлъ дупкитѣ; кжсалъ и тулѣлъ, додѣто най-послѣ изтулилъ всичкитѣ, и взелъ та ги замазалъ и загладилъ. Подиръ това духналъ въ човѣка душа, човѣкътъ оживѣлъ, и Дѣдо Господь му казалъ: „Като те заболи нѣгдѣ тѣлото, да берешъ отъ тия трѣви и да се цѣришъ съ тѣхъ, отъ тѣхъ да пиешъ, съ тѣхъ да се поливашъ, съ тѣхъ да се пушишъ и съ тѣхъ да врѣзвашъ ранитѣ“. Първиятъ човѣкъ познавалъ тия билки; познавали ги и неговитѣ синове, внуци и правнуци, но послѣ, полека-лека, взели да ги забравятъ. Лѣковититѣ билки сж много, но човѣкъ не ги знае; затуй казватъ: „За пара цѣръ има, кой го знае“.

№ 6.

Подѣлба на свѣта между Бога и дявола. Богъ иска да развали договора.

Отъ Панагюрище.

(Господь създава дявола отъ сѣнката си, за да си има другарь. Другаритѣ си подѣлватъ свѣта: Богъ взема небето и животѣ чловѣци, а дяволътъ — земята и мрѣвитѣ. За утвърждение на подѣлбата, Богъ дава записъ на дявола. Дяволътъ, като стопанинъ на земята, не позволява на Адама и Ева да оратъ; той мжчи всички чловѣци. Богъ тогава намисля да му отнеме властѣта. Съ тая цѣль той праща единъ ангелъ, въ човѣшки видъ, да стане слуга при дявола и да открадне записа. Ангелътъ прѣдлага на дявола да се обложатъ — кой ще може да извади пѣсѣкъ отъ дъното на езерото. Дяволътъ се съблича, гмурва се въ водата, а ангелътъ взема отъ дрехитѣ му записа и отлѣтява при Бога. Дяволътъ го застига при небето, сграбчва го съ ноктитѣ си и му откъсва месо отъ ходилото, ангелътъ обаче влиза при Бога. Господь направя ходилата на всички хора вдлжбнати, за да се не срамува ангелътъ отъ своя обезобразенъ кракъ. — Записалъ *Нешо Бончевъ* въ Панагюрище, обнародвалъ *М. Дриновъ* въ Псп. кн. VIII (1884 г.), стр. 124—126).

Споредъ както приказватъ стари люде, дяволътъ ималъ смалъ-не¹⁾ равна сила съ Бога, защото Богъ се допитвалъ до него за много работи. А отдѣ се е взелъ дяволъ, за

¹⁾ току-речи, едва ли не.

това ето какъ ми сж приказвали. Дѣдо Господъ си се разхождалъ по гори и по поляни, и се радвалъ наистина, но сѣ му било криво, като си нѣмалъ другарецъ да се разговаря съ него и да прѣкарва врѣмето си весело. Веднажъ, като се разхождалъ, мѣрнала му се сѣнката, и той я повикалъ: „Стани, друже!“ И сѣнката се изправила прѣдъ него като човѣкъ: но то не било човѣкъ, ами дяволъ. Оттогава Господъ се сдружилъ съ него и дяволътъ му станалъ приятелъ. На Господа било яко драго отъ приятелството на тоя другаръ, и за това искалъ да награди дявола съ каквото си той поиска.

Дяволътъ поискалъ да си раздѣлятъ свѣта на половина: „Земята да е моя, каже дяволътъ, а небето нека си е твое; па да си раздѣлимъ и човѣцитѣ: ти вземи животѣ, а мене дай мртввитѣ“. — „Нека бжде така, каквото ти рече“, отговорилъ Господъ. — „Харно, рекълъ дяволътъ, но дай ми записъ, та да е уздравена работата“. Записъ билъ написанъ и даденъ на дявола. Кога Дѣдо Адамъ билъ изгоненъ изъ рая, Богъ му далъ земя, та да си я работи свободно. Дяволътъ веднажъ, като се покачилъ на единъ голѣмъ камъкъ да си огледа околорвръстъ земята, съзрѣлъ Адама и баба Ева, че оратъ. Той се спусналъ къмъ тѣхъ и извикалъ колкъкъ му гласъ: „Какъ смѣете вие да орете тая земя, безъ да питате стопанина?“ — „Та ние съ негова воля оремъ“, рекли тѣ. — „Стопанинъ съмъ азъ! А вие менъ не сте питали; оставете земята мирна, а отсенова ¹⁾ никой отъ васъ да не смѣе да я закача!“ Кога се научилъ Богъ за това, то му станало яко мжно, и тогава се попишманилъ, защо е далъ дяволу записъ . . .

Кога хората се размножили, то дяволътъ, заедно съ грѣшнитѣ, мжчилъ и праведнитѣ. По тая причина Богъ намислилъ да отнеме на дявола властѣта. Викналъ ангела, приказалъ му какво мисли да прави и послѣ го попиталъ, дали може той да отнеме отъ дявола записката. Ангелътъ помислилъ и послѣ отговорилъ, че може. И така ангелътъ отишълъ у дявола, като човѣкъ, и се удумалъ да му слугува нѣколко години, а тайно си ималъ намѣрение да отнеме записката. Дяволътъ още изпърво полюбилъ ангела, но колко да билъ прѣдъ него откритъ, сѣ си криелъ записа. Веднажъ тѣ се разхождали край едно езеро, и ангелътъ попиталъ: „Можъ ли

¹⁾ отсега.

да ми извадишъ шъпа пѣсѣкъ отъ дъното на езерото? Ти си и по-силенъ и по-хитъръ отъ мене, и не можешъ, а азъ мога". — „Е, ха да видимъ!“ рекълъ дяволътъ. Ангелътъ се съблѣкълъ, отведнажъ се хвърлилъ въ водата и този часъ се показалъ отгорѣ съ пѣсѣкъ въ ржка. Дяволътъ, за да се покаже, че не е по-доленъ, съблѣкълъ се, нирналъ¹⁾ въ водата, но се досѣтилъ, че записътъ му останалъ въ пазухарника, та може да падне на ржка на другаря му, за това се върналъ отъ половинъ пжтъ, погледалъ — нѣма нищо такова. Пакъ нирналъ, и пакъ назадъ, до три пжти. Най-послѣ, като се увѣрилъ, че другарътъ му нѣма работа съ записа, отишълъ свободно до самото дъно. Лесно било на дявола да потъне. но да изплува, — мжничко малко, защото той е дяволъ, а дяволътъ е тежъкъ: кждѣ може той да се бори въ пѣргавината съ ангела? И додѣ се той бавилъ въ водата, ангелътъ измъкналъ записа и хвъркналъ на небето. Дяволътъ го погналъ и догонилъ, когато той влизалъ въ небето, сграбчилъ го съ ноктитѣ за крака, отрѣвалъ²⁾ му отъ стжпалото кжсъ месо, но сѣ не можалъ да върне ангела, защото той билъ вече при Бога. Дяволътъ се върналъ назадъ, властѣта му пропаднала, и той оттогава станалъ врагъ Богу. Кога ангелътъ пристжпилъ съ записа прѣдъ Бога, той куцалъ съ лѣвия кракъ и се оплакалъ Богу, че дяволътъ му обезобразилъ ногата. „Нѣма нищо, рекълъ Дѣдо Господъ, азъ ще да направя на всичкитѣ хора така, и тебъ не ще да е срамота“. Отъ онова врѣме е остало да ни сж стжпалата вдлжбнати.

№ 7.

**Богъ иска да прѣвземе царството на дявола,
който владѣе надъ земята и чловѣцитѣ.**

Отъ с. Устово (Родопитѣ).

(Дяволътъ царува на земята, на чловѣцитѣ, и на тѣхнитѣ души, Богъ изпраща св. Петра слуга при дявола, за да узнае какъ ще може да се прѣвземе дяволското царство Слѣдъ деветгодишно слугуване, св. Петъръ научава тайната: дѣте, родено отъ мома еврейка (Исусъ), ще прѣвземе единъ денъ царството на дявола. Св. Петъръ иска да отиде на небето и да събщи наученото на Бога, но дяволътъ е постоянно съ светеца и не го оставя. Св. Петъръ залисва дявола, като го накарва да дири хвърленъ бѣлѣгъ въ морето, а самъ той отлѣтява при Бога. Дяволътъ застигва св. Петра току при

¹⁾ Гмурналъ се.

²⁾ откъсналъ. Отъ рѣкѣж, отъ рѣкѣж.

небето и го закача съ кука за ходилото на краката. Св. Петъръ отрѣзва ходилата си и се спасява въ рая при Бога. Затова ходилата на хората сж издълбани. — Записалъ *Панайотъ Сребревъ*, отъ Станимака, отъ майка си, родена въ Устово, Родопитѣ. Обнародвано въ Родопски Напрѣдъкъ, год. I (1903 г.), кн. V, стр. 180—183).

Едно врѣме дяволътъ билъ царъ на земята и ималъ всичко въ ржката си. Нищо не можало да се отнеме отъ него, и който умиралъ, душата му отивала при дявола. И Господъ биле не знаелъ какъ да отнеме хората и душитѣ имъ, и се чудѣлъ какъ да му събори и прѣвземе царството. Чудѣлъ се, чудѣлъ се, и най-сетнѣ дошло му на акъла да проводи при дявола свети Петра, да слугува у него, та, по край това, да може да откопче нѣщо и да се научи отъ него какъ да може да падне царството му и да го прѣвземе Господъ.

Тръгналъ свети Петъръ на пѣтъ, и най-сетнѣ влѣзълъ въ сарая на дявола и му станалъ чиракъ. Цѣли три години слугувалъ свети Петъръ на дявола, но не му държало да попита нито веднажъ дявола какъ да може да се прѣвземе царството му. На третята година свети Петъръ не можалъ вече да изтрае, и единъ день, както се въртѣлъ около дявола, попиталъ го: „Даскале, ще те патамъ нѣщо, да ми кажешъ“. Дяволътъ рекълъ: „Какво е това нѣщо?“ А свети Петъръ: „Може ли нѣкой да ти вземе царството?“ Дяволътъ се много разядосалъ на свети Петра и му се нарукалъ¹⁾: „Та ти ли се намѣри да ме питашъ за тия работи? Три години стана, като слугувашъ при мене, та такава дума не ми си рекълъ, та сега ли да ми кажешъ? Вънка скоро, махай се, да те нѣма вече при мене! Ти не ми си вѣренъ слуга, а пкъкъ азъ толкова те обичахъ“. Свети Петъръ взелъ да му се моли за прошка и рекълъ: „Прости ме, даскале, още еднашъ нѣма да питамъ вече за такива работи“.

Цѣли три години се минали още, а свети Петъръ сѣ слугувалъ у дявола и сѣ си търсѣлъ леснотия да може да познае слабото мѣсто на дявола. На края на шестата година той пакъ повторилъ запитването си при дявола. И тоя пѣтъ дяволътъ се разядосалъ на свети Петра и малко останало да му даде пѣтя. Съ голѣми молби свети Петъръ останалъ още за три години слуга-чиракъ. Въ тия години свети Петъръ станалъ много драгъ на дявола: ката вечеръ той повиквалъ

¹⁾ навикалъ, нахокалъ, нагълчалъ.

свети Петра при себе си и си хортували за това за онова. На деветата година свети Петъръ както видѣлъ, че за да може сега да изкара нѣщо отъ дявола, запиталъ го единъ день на софрата пакъ за сѣщото — какъ може да му падне царството. Дяволътъ тогава не му се скаралъ за това питане, оти се намѣрилъ на сърдцето слабъ на оня сахатъ и оти цѣли деветъ години свети Петъръ сѣдѣлъ у него, та му (билъ) станалъ вече вѣренъ, и можело да му се каже какъ ще падне единъ день царството му. Тогава дяволътъ рекълъ на свети Петра: „Петре, азъ ще ти кажа това, дѣто ме питашъ, ама никому да не си казалъ това, дѣто сега ще ти прикажа. Моето царство ето какъ ще падне: ще дойде едно врѣме, та една еврейка мома ще роди едно мжжко дѣте. Това дѣте, като порасте и стане на тридесетъ години, ще стане голѣмъ човѣкъ, ще стане царъ на всичкитѣ царе, ще прѣвземе цѣлия свѣтъ; той ще прѣвземе и моето царство“.

Тия думи като чулъ свети Петъръ, оттогава на сетнѣ взелъ да търси лесно врѣме да побѣгне кришно отъ дявола и да иде горѣ при Господа, да разправи какъ ще падне царството на дявола. Ама и дяволътъ, нали е дяволъ, усѣтилъ какво мисли свети Петъръ, та оттогава хичъ се не дѣлилъ отъ него, сѣ заедно яли, заедно пили, заедно ходѣли. Дошло Петровъ-день. На тоя день свети Петъръ рекълъ на дявола: „Даскале, ха да идемъ да се окжпемъ на морето“. Отишли на морето, и, като се кжпѣли, на свети Петра му дошло на акъла да побѣгне оттамъ, като измами дявола, та му рекълъ: „Даскале, ха да хвѣрлимъ единъ нишанъ¹⁾ въ морето, да видимъ, кой по-скоро ще го намѣри и искара отъ дъното на морето“. — „Хайде, рекълъ дяволътъ“. Хвѣрлилъ по-напрѣжъ дяволътъ нишана чакъ на срѣдъ морето, а свети Петъръ се помолилъ на Бога, да запре нишана на плитко, та по-лесно и по-скоро да го намѣри. Господъ чулъ молбата му и спрѣлъ нишана на плитко. Щомъ се хвѣрлилъ свети Петъръ въ морето, не се минало много, и ето ти го излѣзълъ отъ морето съ нишана въ ржката. Сега дошло редъ на дявола. Взелъ свети Петъръ нишанъ, захвѣрлилъ го силно срѣдъ морето и се помолилъ на Бога, да позабави дявола въ морето и да заледи морето съ деветъ педи ледъ, та да

¹⁾ знакъ, бѣлѣгъ.

може свети Петъръ да хвъркне на небето и да стигне при Господа. Както се помолилъ свети Петъръ, така и станало. Нишанътъ, като падналъ въ морето, налала го една риба. Търсилъ, търсилъ по дъното дяволътъ нишана, нийдѣ не се виждалъ; най-сетнѣ набаралъ рибата, дѣто глътнала нишана, взелъ го отъ устата ѝ и потеглилъ нагорѣ да излиза. Като доближилъ до върха на морето, гледа морето заледено деветъ педи, нищо се не чува, нито вижда навънка. Сѣтилъ се той каква е работата, върналъ се назадъ, взелъ отъ дъното единъ водениченъ камъкъ, строшилъ съ него леда и излъзълъ вѣнка.

Съ излизането си, гледа — свети Петра го нѣма; поглежда нагорѣ и видѣлъ, че свети Петъръ се гледа горѣ въ небето колкото една муха. Свети Петъръ вече приближавалъ до Господа, когато дяволътъ го застигналъ съ канджата¹⁾ си за нозѣтъ въ петитѣ. Свети Петъръ, уплашенъ и потъналъ въ зной, рекълъ на Господа: „Боже, какво да правя сега, дяволътъ ме е закачилъ съ канджата си за петитѣ? Какъ да се отнема?“ А Господъ му рекълъ: „Отрѣжи скоро месото отъ петитѣ си и влизай въ рая“. Свети Петъръ отрѣзалъ месото отъ петитѣ си и се отналъ отъ дявола, влѣзълъ въ рая и разправилъ на Дѣдо Господа какъ ще падне царството на дявола, отъ дѣте на мома еврейка. Оттогава насамъ останало, че петитѣ на хората сж въ срѣдъ издѣлбани, а понапрѣжъ нѣмало вдлжбнато на петитѣ.

№ 8.

Господъ узнава отъ дявола, чрѣзъ св. Ивана, какъ да прѣвземе царството на дявола.

Отъ с. Горно-Неволяни (Леринско).

(Свети Иванъ ходилъ 300 г. съ дяволитѣ, за да долови отъ тѣхъ какъ да се прѣвземе царството имъ отъ Господа. Господъ давалъ душа на челоуѣцитѣ, но тѣ отивали въ царството на дявола. Св. Иванъ узналъ тайната отъ единъ дяволъ, когато дяволитѣ се кжпѣли въ морето: трѣбвало Господъ да се прѣроди, за да си повърне челоуѣцитѣ. Когато дяволитѣ били въ морето, и св. Иванъ влѣзълъ въ водата и намѣрилъ тамъ цвѣте. Дяволитѣ, дордѣто разбиятъ ледоветѣ на замръзналото по чудо море, св. Иванъ избѣгалъ при Господа, обадилъ му тайната и му занесълъ цвѣтетето. Ангелъ Господенъ подалъ цвѣтетето на дѣва Мария да го помирише, да зачене и да роди Христа. Народътъ, като се научилъ отъ дяволитѣ, че ще се роди новъ

¹⁾ кука.

царь, избилъ труднитѣ жени и повороженитѣ дѣца, но Христа не могли да откриятъ. Мария съ дѣтето и съ Йосифа избѣгали по-късно въ Египетъ. Така се прѣродилъ Господь. Св. Иванъ му станалъ кръстникъ. — Легендата е била записана отъ проф. Андре Мазонъ. Ще да липсва нѣщо отъ началото ѝ. Обнародвана отъ записвача *A. Mazon, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale. Paris 1923, стр. 70—74.*

Свети Иванъ ходилъ 300 години съ дяволитѣ, за да узнае отъ тѣхъ, дали ще може Господь да прѣвземе това, що е тѣхно¹⁾. Господь дава души (на челоуѣцитѣ), а тѣ (дяволитѣ) ги взематъ. Иванъ ходилъ 300 години съ тѣхъ, съ дяволитѣ: що правѣли тѣ, и той правѣлъ. Тѣ имали по шесть крила и голѣма сила. На тристата година се кжпѣли въ морето. Тѣ се кжпѣли на срѣдъ морето и отъ него вадѣли — кой пари, кой безцѣнни камъни, а Иванъ стоялъ на края. Всички били долу; само единъ отъ тѣхъ излѣзълъ и рекълъ на Ивана: „Що стоишъ тука? Що мислишъ? Хайде и ти да се изкжпешъ.“ Иванъ му казалъ: „Да ли може Господь да ни го вземе туй, що е наше?“ Щомъ му рекълъ така, той му отговорилъ: „Докато не се прѣроди Господь, не може да ни го вземе“. И ето, Иванъ влѣзълъ въ морето и намѣрилъ цвѣте. Дяволитѣ го видѣли; тѣ били тогава всички долу. Той дигналъ цвѣтето нагорѣ. Ходилъ, ходилъ, ходилъ, (па рекълъ): „Господи, направи нѣкое чудо, та азъ да си дойда пакъ!“ — „Откжсни единъ пердухъ (перо) отъ крилото и го пусни надолу!“ Той пусналъ перото, и тѣ се върнали по перото, долу. Така той излѣзълъ. Като отишълъ Иванъ при Господа, Господь го запиталъ: „Що научи?“ Иванъ му рекълъ: „Дяволитѣ казватъ: докато не се прѣроди Господь, не може да ни прѣвземе нашето“.

Господь избралъ тогава дъщерята на Якима и Ана. Единъ ангелъ отишълъ да ги намѣри въ планината, и като видѣлъ Ана, рекълъ ѝ: „Върни се у дома, Господь ще ви даде чедо“. Той намѣрилъ и мжжа ѝ Якима и му казалъ: „Върни се, Господь ще ви даде чедо“. Тогава се събрали пакъ и двамата въ кжщи. Сетнѣ ангелътъ пакъ отишълъ при тѣхъ и имъ казалъ: „Проводете дъщеря си да учи при учи-

¹⁾ Ние обърнахме тая фраза и я прѣдаваме като да е казана отъ разказвача на легендата, а не отъ дявола, както е записана у Мазона: „Трѣста годѣни бди свети Іован лаф да научи, да ли мѣжда да ни го зѣми Гѣспѣ тѣа, шчо ѣмаме нѣте“. Тая оправка се съгласява съ останалия текстъ на легендата, пѣкъ и съ другитѣ варианти, които сж по-ясни и по-пълни.

тель седъмъ години“. Дъщеря имъ се учила седъмъ години. Тя била сиромашка, но богатитѣ ѝ давали пари, и тя научила повече отъ другитѣ. На Благовѣщение ангелътъ стишълъ при нея съ цвѣтето и ѝ рекълъ: „Помириши това цвѣте! помириши го ей така!“ Тя виждала ангела, а другитѣ дѣвойки, що били тамъ, не го виждали. Тя му рекла: „Способна ли съмъ да го помириша?“ — „Помириши туй цвѣте!“ пакъ ѝ казалъ ангелътъ. — „Какъ да мога да помериша, рече, човѣкъ безъ тѣло? Направи нѣкое чудо!“ Тогава той отрѣзалъ съ ржката си дървото, което било въ училището, и тя склонила, помирисала цвѣтето, помирисала го и трепнала. — „Ти ще станешъ голѣма, ѝ рекълъ ангелътъ, и ще родишъ дѣте, което ще нарекатъ Ристо“. Слѣдъ това ангелътъ си отишълъ.

Ангелътъ си отишълъ при Господа, а дяволитѣ почнали да говорятъ на народа: „Царь ще се роди. Една звѣзда отгорѣ казва на царь Давида: другъ царь ще ви се роди“. — „Какъ може да се роди другъ царь? Сега всички сме една вѣра. Нѣма да оставимъ другъ царь! Разпаряйте всѣка жена отъ народа, която е трудна, та да не се роди други царь! Дѣто има трудна жена, да се разпаря!“ Имало единъ каменъ, що били направили дяволитѣ и прѣзъ който прѣминавали всички трудни жени, и ги притискалъ. Когато влѣзла тамъ и Мария, камъкътъ се отворилъ и тя прѣминала. — „Ти утрѣ пакъ да дойдешъ“, рекли ѝ тѣ. Всичкиятъ народъ се събралъ тамъ, защото се говори, че тя (Мария) утрѣ пакъ ще прѣмине. Но дѣвойката рекла на Йосифа — единъ човѣкъ, що вървѣлъ съ нея: „Хайде да идемъ на камънитѣ, да спимъ малко тамъ; сърдце ме боли“. Отишли на камънитѣ, въ пещерята, да спятъ. Тамъ около тѣхъ имало овчари, легнали съ овцитѣ си. Овчаритѣ погледнали. Чудо! надъ камънитѣ били слѣзнали всичкитѣ ангели; тѣ идѣли отъ при Господа, идѣли и възлизали. Чудо! Чудѣли се овчаритѣ. Единъ отъ овчаритѣ, който билъ по-близко до тѣхъ, отишълъ да види. Слѣдъ него отишълъ и единъ овенъ и едно куче. Като погледналъ вжтрѣ, видѣлъ: една жена, единъ мжжъ и едно голо дѣте, току родено. Майката попитала: „Нѣма ли малко дърва, да запалимъ малко огънь?“ Овчарътъ взелъ кавала, съсѣкълъ го и запалилъ малко огънче, за да огрѣе дѣтето. Овчарътъ застаналъ, благословенъ отъ Господа и благодаренъ. Послѣ

той си отишъл при овцитѣ. Другитѣ овчари го запитали: „Какво имаше тамъ?“ — „Една сиромашка жена, рекълъ, родила си мъжко дѣте“.

Тогава звѣздата казала на народа, който чакалъ долу: „Царѣтъ се роди!“ Това я научили дяволитѣ. Тѣ рекоха: „Роди се. Хайде сега, дѣто има жена съ новородено на ржцѣ, да го заколете!“ Тогава били изклани 30,000 дѣца, но не го мамѣрили. Нѣмало. — „Тичайте съ коне, търсете всички, за да наидете!“ Пакъ, го нѣмало. — „Дѣтетото порасна, казала по-сетнѣ звѣздата на царь Давида. То е вече на три години“. Тогава изсѣкли дѣцата на три години и пакъ не го намѣрили: можъ ли намѣри тѣй лесно Господа? А онѣзи, майката съ сина си и съ мъжа си, побѣгнали оттамо и трѣгнали по цѣлата земя. Ангелѣтъ имъ казалъ да отидатъ въ Египетъ. Тѣ отишли въ Египетъ. Тамъ порасло дѣтетото и станало голѣмо, стачало Ристосъ.

Така се прѣродилъ Господь. Иванъ станалъ кръстникъ на Ристоса, той кръстилъ Ристоса.

№ 9.

Дяволѣтъ създава вълка.

Отъ Велесъ.

(Господь и дяволѣтъ били братя. Когато Господь създалъ звѣроветѣ, дяволѣтъ създалъ вълка. Щомъ оживѣлъ, вълкѣтъ се спусналъ да изѣде своя създателъ, който се спасилъ, като се нурналъ въ морето. — Обнародвано въ Мсб. XII, 132).

Когато Господь създалъ дивитѣ животни, дяволѣтъ пкъ създалъ вълка. Тѣ съ Господа сж братя. Взема дяволѣтъ калъ и направя вълка, но не може да му даде душа. Духа му въ устата, въ ушитѣ, въ носа, но той не може да се съживи. Послѣ казва на Господа, че билъ направилъ вълка, само че още душа нѣмалъ, та да му каже какъ да му я даде. Господь му казва: „До три пжти да му речешъ на ухото: стани, изѣжъ ме!, и той ще се съживи“. Добрѣ, но дяволѣтъ, като дяволъ, не му казва: изѣжъ ме!, ами: стани, изѣжъ Бога!, па отива при Бога да му каже, че вълкѣтъ не се съживява. — „Ти му речи, както що ти казахъ, и той ще се съживи“, му рекълъ Господь и си отишълъ.

Тогава дяволѣтъ примѣква вълка до морето, а той влиза въ морето до гуша и пошѣпва на ухото на вълка: „Стани,

изѣжъ ме!“ Тъкмо що рекълъ трети пжтъ, и вълкътъ оживѣлъ, рипналъ, и дяволътъ му се изскубналъ, потъналъ въ морето и така се спасилъ. Вълкътъ щѣше да направи: дявола на кжсове, само да му се бѣше падналъ на ржцѣ.

№ 10.

Дяволътъ създава вълка и си подѣля съ Бога челоуѣцитѣ.

Отъ Велесъ.

(Изпърво нѣмало нищо, а само Богъ и 12 ангели. Богъ, като създадъ небето, земята и водата, направилъ и човѣка съ прѣстъ, взета отъ 4-тѣ крайща на свѣта. Единъ вепоморенъ ангелъ намислилъ и той да направи свѣтъ. Създадениятъ отъ дявола челоуѣкъ станалъ вълкъ и откъсналъ единия кракъ на създателя си. Богъ и дяволътъ си подѣлили свѣта: живитѣ челоуѣци на Бога, умрѣлитѣ — на дявола. Подѣлбата била потвърдена съ записъ на плоча. Богъ се измамилъ, защото броятъ на мрѣтитѣ сѣ расълъ. Богъ прѣродилъ Христа и го проводилъ да развали записа, който бвлъ въ водата (Йорданъ), дѣто Христосъ се кръстилъ. — Обнародвано въ Мсб. XII, 164—165).

Изпърво нѣмаше ни небе, ни земя, ни вода, ни нѣщо друго; Господъ послѣ създаде земята. Господъ тогава се кръпѣше на крилѣтъ на деветъ ангели, а отъ странитѣ му стоеха трима ангели, за да му служатъ. Проваждаше единъ на една страна: „Иди тукъ!“, и той отиваше, па проваждаше другия: „Иди тамъ!“, и той отиваше; за всѣко нѣщо, което му до-трѣбваше, сѣ тѣхъ проваждаше. Господъ рече, съ словото си, да бжде земя, и земята стана; небето — също така; хайде водата — и тя така. Сетѣвъ проводи четирѣма ангели на четири страни, да донесатъ земя (прѣстъ), която да насѣе, та навсѣкждѣ да се изпълни съ челоуѣци: одного проводи на югъ, другиго проводи на изтокъ, трети на западъ, четвърти на сѣверъ — на четиритѣ крайща на земята. Единъ отъ ангелитѣ взе да се голѣмѣе прѣдъ Господа и рече: „Нека идатъ онѣзи, та за менъ е лесно! Лесно бива то! Азъ когато поискамъ, завчасъ ще отида, и, докато онѣзи още не сж стигнали, азъ ще се върна“. — „Е, добрѣ, нали казвашъ, върви послѣ!“ отговори му Господъ. Тръгна да върви, ха да прѣ-крачи, не може и да мрѣдне. — „Е, кой бѣше, дѣто ти бѣ далъ силата?“ рече му Господъ и го отстрани отъ служба. Тогава ангелътъ се обърна на дяволъ.

Почна Господъ да прави свѣта. Дяволътъ, за да се похвали каза: „Господи, ще направя и азъ!“ — „Направи и

два, стига да можешъ!“ отвърна му Господь. Направи и дяволътъ човѣкъ; рече душа да му даде — не може. Бре му струва, бре му прави, духа му, пуха му; взе, тросна го на земята и го остави — направи вълка. — „Господи, каза дяволътъ, дай му душа!“ — „Блѣсни му единъ ритникъ, рече му Господь, и ще стане, нали е вълкъ!“ Измами се дяволътъ, даде единъ ритникъ на вълка по устата, и вълкътъ, звѣръ, заби збитѣ си въ крака на дявола и го откъсна, та дяволътъ остана куцъ, съ единъ кракъ — тъй е той и до днеска. Дяволитѣ за това сж куци — вълкътъ ги осакати.

Послѣ се договориха дяволътъ и Господь да си подѣлятъ свѣта. Господь прибра за себе си животѣ, а дяволътъ му рече: „Дай ми и менъ!“ — „Е, на тебъ нека сж пѣкъ мрътвитѣ“, рече му Господь. Дяволътъ взе отъ Господа записъ, написанъ на плоча. Умре ли човѣкъ, хайде въ пѣкъла, умре ли другъ — пакъ тамъ: кривъ, правъ, грѣшенъ, негрѣшенъ, блѣскай въ пѣкъла, сѣ вжтрѣ отива, щомъ душата се отдѣли.

Най-сетнѣ Господь видѣ грѣшката: „Не бива тъй!“ рече си и прѣроди Христа. Христосъ взе плочата, постави я въ водата, стъпи на нея съ нозѣтѣ си и се кръсти на нея. Тогава вече, каквото бѣше уговорено въ записа съ Господа, се развали. Сега дѣто умиратъ, всички сж въ рая, а на Второ пришествие ще се види — кой за кждѣ е.

№ 11.

Вълкътъ изѣжда единия кракъ на своя създателъ — дявола.

Отъ Охридъ.

(При създаване на свѣта отъ Бога, и дяволътъ създаде една тварь Щомъ оживѣлъ, вълкътъ се спусналъ да изѣде своя създателъ, който се спасилъ, съ единъ откъснатъ кракъ, като се хвърлил въ близката рѣка Оттамъ епитетитѣ на дявола: енокракиятъ, куциятъ, подводниятъ, водниятъ — Обнародвано отъ К. А. Шапкароевъ, Сборникъ отъ народни старини. Пловдивъ 1885, стр. 9—10).

Когато Богъ създавалъ свѣта и човѣка, дяволътъ му се похвалилъ, че и той можелъ да направи човѣкъ. По божие искане, дяволътъ създаде едно създание, но то не било човѣкъ, а вълкъ. Създаде го, но безъ душа, защото не можалъ да му я даде. Па като се чудѣлъ какъ да го оживи, попиталъ Господа: „Ами сега какъ да му дамъ душа?“ Господь му рекълъ: „Това е лесна работа, стига да му речешъ:

стани, изѣжъ ме! и на часътъ той ще оживѣе“. Дяволътъ, по божие казване, рекълъ на бездушния вълкъ: „Стани, изѣжъ ме!“ Вълкътъ на часътъ станалъ съ душа, оживѣлъ, скочилъ и се спусналъ върху създателя си дявола, за да го изѣде. Дяволътъ се уплашилъ, и отъ страхъ да не го изѣде, за да се отърве, хвърлилъ се въ близката тамъ рѣка. Но едва-що сварилъ да влѣзе съ едната си нога въ рѣката, вълкътъ го грабналъ за другата и му я изѣлъ, и така дяволътъ останалъ съ една нога. За това и день-днеска е останало да казваме за дявола: едноногиятъ или куциятъ, а въ изречението „изѣлъ го вълкътъ“, разбираме дявола; затова тоя сжщиятъ се казва и „подводниятъ“, или „водниятъ.“

№ 12.

Дяволътъ съдружникъ на Бога и по-досѣтливъ отъ него.

Отъ Софийско.

(Нѣкога дяволътъ и Богъ били съдружници. Господъ заженилъ слънцето, но не поканилъ дявола. Дяволътъ се разсърдилъ. Богъ изпратилъ пчелата да узнае какво приказва дяволътъ въ сръдната си. Пчелата узнала и съобщила на Бога мислитѣ на дявола, който си казвалъ: „Господъ не знае, че ако ожени слънцето, ще му се народятъ дѣца — малки слънца и тогава тѣ ще изгорятъ свѣта“. Богъ веднага спрѣлъ сватбата и оставилъ слънцето неженено. За тая услуга, Богъ благословилъ меда на пчелата. — Обнародвано въ Мсб. IX, 134—135. Срв. вариантъ отъ Самоковъ, Мсб. IX, 167).

Едно врѣме дяволътъ билъ като съдружникъ на Бога и работѣли заедно. Когато Дѣдо Господъ заженилъ слънцето, поканилъ всѣкиго на сватбата, само дявола отминалъ. Дяволътъ се разсърдилъ на Бога, па яхналъ на заякъ и тръгналъ да бѣга. Господъ се досѣтилъ и проводилъ по него пчелата, за да се вслуша и да види какво ще приказва дяволътъ въ яда си. Пчелата застигнала дявола, кацнала му на шапката и го слушала, какъ се ядосвалъ и думалъ: „Е, колко се не сѣща Господъ! Той не щѣ да ме кани на сватба, но не знае, че ако ожени слънцето и се народятъ слънченца, па почнатъ и тѣ да грѣятъ, ще изгорятъ свѣта“. Пчелата дочула това и брѣмъ-брѣмъ! литнала си. Дяволътъ се обърналъ, видѣлъ я и веднага се досѣтилъ, че го прислушала, та почналъ да я гони, за да я убие. Пчелата бѣжъ, той по нея. тя бѣгала, той се я гонѣлъ. Щомъ я понастигналъ, взелъ да хвърля подирѣ ѝ съ стрѣли, за да я убие, а тя, сиротката, едва от-

бѣгнала до една върба и се заложила задъ нея. Но ето че дяволътъ се извъртя откъмъ пчелата и хвърля стрѣли, за да я удари, а тя се заслоня отъ другата страна, та той ударя въ върбата. Щомъ я замѣрялъ, тя се врътвала около върбата, но той я ударялъ оттукъ-оттамъ въ половината и я прѣкъсналъ съ стрѣлитѣ си. По нѣкой начинъ тя се отървала най-сетнѣ и избѣгала при Бога. Господь я попиталъ: „Чу ли, що приказва дяволътъ? — „Чухъ, рекла тя, току я ме погледни каква съмъ! Дяволътъ ме спогна да ме убива, но, докато да избѣгамъ, (уцвакахъ се. . .). Послѣ ме замѣрва съ стрѣли около една върба, замѣрва ме, та ми огрози снагата“. Тогава Господь я благословилъ и рекълъ: „Отсега нататъкъ твоитѣ лайна да сж най-сладки и всѣки да ги яде; а тѣлото ти така да си остане и да ти не грози!“ Послѣ пчелата му казала: „Дяволътъ думаше: Господь не знае, че ако ожени слънцето, ще му се народятъ слънчица, и всички тѣ ще почнатъ да грѣятъ, та ще изгорятъ свѣта“. Господь, като чулъ това, веднага разтурилъ сватбата и не далъ на слънцето да се жени. Затова слънцето още ходи ергенъ, а на пчелата половината е пристисната и медътъ ѝ най-сладъкъ, защото така е останало отъ Бога.

№ 13.

Адамовъ записъ.

(Адамъ дава записъ на дявола, за да му позволи да оре земята).

Отъ Прилѣпъ.

(Адамъ и жена му като били изпждени изъ рая, Адамъ почналъ да оре земята, за да се прѣхранватъ. Дяволътъ, който билъ господарь на земята, не допусналъ Адама да оре, докато не се съгласилъ да му даде записъ, че дѣцата, които му се родатъ, да бждатъ — живитѣ на Адама, умрѣлитѣ на дявола. На една плоча Адамъ отпечаталъ натопената въ собствената си кръвь ржка: това било записътъ. Дяволътъ поставилъ записа подъ котела на пѣклото, въ който отивали всички умрѣли. Най-сетнѣ Христосъ слѣзълъ въ вѣчната мжка, счупилъ записа. — Записано отъ М. Цѣпенковъ отъ Прилѣпъ. Печатано въ Мсб. VI, стр. 113).

Господь, като изпжди Адама отъ рая, прокълна го съ клетва: „Хайде, Адаме, излизай отъ рая, защото не ме послуша, що ти заповѣдахъ; сега да орешъ земята и да я копаешъ, докато си живъ, та така съ хлѣбъ да се хранишъ!“ му рекълъ Господь. Навелъ глава Адамъ, взелъ жена си и

излѣзълъ отъ рая. Много му бѣше мжно на Адама, но нѣмаше що да чини отъ страхъ отъ ангела, който го подплашваше съ камшикъ, направенъ отъ двѣ люти змии. Слѣдъ като се помоли малко, видѣ, че друго-яче не може, и си излѣзе отъ рая плачейки заедно съ жена си. Доста дни се въртѣ около рая, съ намѣрение пакъ да влѣзе въ него; добрѣ, но ангелътъ стоеше на вратата съ камшика и не пропуснаше нищо живо да влѣзе вжтрѣ.

— „Ахъ, жено, защо ме излѣга да съгрѣша на Бога, та сега азъ и ти да теглимъ мжка; ами сега що ще ядемъ, за да живѣемъ?“ — „Ори, копей, мжду, рекла му жената, та да се хранимъ, защото такъвъ ни билъ умътъ, тѣй ще ни пати главата“. Видѣлъ Адамъ, че друго не може, взелъ мотиката да копае земята. Още при първо замахане съ мотиката въ земята, и потъ бликнала отъ цѣлата му снага: „Охъ, мари жено, да си найдешъ отъ Господа, що ме взе на душа, та сега тѣй да се потя“, ѝ рекълъ Адамъ. Като се отморилъ мънинко, станалъ пакъ да копае; добрѣ, но дѣ ти могълъ Адамъ да копае? Оставилъ мотиката и направилъ едно рало, за да оре. Запъналъ воловетѣ и изтеглилъ една бразда, още една изкаралъ, и на третията бразда орането му се видѣло по-лесно отъ копането. „Съ воловетѣ, жено, що теглятъ, нѣма да се мжча, както съ копането, и, както гледамъ, съ орането ще се хранимъ, само ела и ти, карай воловетѣ, а азъ ще държа ралото“. Току-що билъ изрекълъ Адамъ тия думи, ето че дяволътъ се изпрѣчилъ прѣдъ воловетѣ и ги уловилъ: „Кого сп питалъ ти, бре Адаме, му рекълъ дяволътъ, та си запъналъ да орешъ?“ — „Оти, зеръ е твое това мѣсто, му казалъ Адамъ на дявола, що не ме оставишъ да си ора?“ — „Мое е зеръ, чие е? Хайде бѣгай оттука!“ — му рекълъ дяволътъ. Видѣлъ не видѣлъ Адамъ, станалъ оттукъ и отишълъ на по-далечно мѣсто. Запъналъ тамъ оралото, и ето го и тамъ дяволътъ се изпрѣчилъ прѣдъ воловетѣ, та и оттамъ го пропждилъ. На трето мѣсто, и тамъ не го оставилъ. — „Аманъ, бре човѣче, му рекълъ Адамъ, защо ме не оставишъ да си изора едно парче мѣсто, та и азъ да живѣя?“ — „Не те оставямъ, защото азъ заповѣдвамъ на земята, затова не те оставямъ“, му казалъ дяволътъ. — „Ами нѣкой способъ за моето живѣене, му рекълъ Адамъ, какво да правя?“ — „Лесно за твоео живѣене, азъ ще те улесня, стига само да ми

дадешъ записъ за своята челядь, що ще ти се роди: живитѣ твои да бждатъ, а умрѣлитѣ мои“. Думали, смѣтали съ жена си, и най-сетнѣ склонили, та Адамъ му далъ единъ записъ на ржка, бѣлѣгъ на една плоча съ кръвь отъ снагата Адамова. Дяволътъ взелъ плочата и я поставилъ долу подъ котела на пѣклото. Плочата стояла тамъ, и всичкитѣ човѣци, що умирали, всички отивали въ котела на вѣчната мжка, дори не дошълъ Христосъ въ вѣчната мжка и счупилъ плочата, която Адамъ бѣ далъ вмѣсто записъ. Ето така дяволътъ бѣше оставилъ Адама да оре и да се храни, слѣдъ като Господъ бѣше го изпждилъ изъ рая.

№ 14.

Адамовъ записъ.

(За да получи свѣтлина, Адамъ става човѣкъ на дявола).

Отъ Прилѣпъ.

(Извѣнъ рая, отъ който били изпждени Адамъ и Ева, царувалъ страшенъ мракъ. Първитѣ човѣци били много изплашени. Дяволътъ, който билъ царъ на тъмнината, донесълъ свѣтлина, и съ Адама станали побратими. Условието било — Адамъ да му даде записъ: живитѣ хора да сж Адамови, умрѣлитѣ на дявола. Записътъ билъ плоча, на която Адамъ положилъ отпечатъкъ отъ своя разкървавенъ прѣстъ. Дяволътъ поставилъ плочата въ р. Йорданъ. Послѣ той научилъ Адама и Ева да си направятъ колиба. Като умрѣлъ Адамъ, той влѣзълъ въ вѣчната мжка и тамъ останалъ, докато не дошълъ Христосъ да го освободи. Христосъ, кога се кръщавалъ отъ Йоана на р. Йорданъ, застаналъ на плочата съ записа и така записътъ билъ разваленъ. Христосъ слѣзълъ въ пѣкъла и избавилъ Адама и всичката му челядь, а дяволитѣ избѣгали. Тамъ останалъ само единъ човѣкъ (Мойсей, или Илия, или оня, що билъ ударилъ Исуса съ желѣзна ржка). Единствениятъ човѣкъ, що останалъ въ пѣкъла, намислилъ да се освободи и взелъ да суче вжже, съ което да върже дяволитѣ и да ги заведе при Христа. Като узнали това дяволитѣ, изхвърлили го отъ вѣчната мжка, и тамъ вече никой не останалъ. — Слушано отъ Филипъ Г. Яневъ отъ Прилѣпъ. Обнародвано въ Меб. VII, стр. 167—169).

Като съгрѣшили на Бога Адамъ и Ева, той ги изгонилъ извѣнъ рая. Тѣ пообикаляли около рая нѣкой другъ часъ и, понеже било привечеръ, стъмнило се. Седнали подъ едно дърво, и, ~~унижавани отъ тъмнината,~~ оглеждали се на прѣдъ и назадъ, надесно и налѣво, сѣ отъ страхъ отъ тъмнината. „Ахъ, Ево, Ево, ѣ казвалъ Адамъ, защо ме излѣга да хапна отъ дървото и да съгрѣша прѣдъ Бога, та сега да съмъ изпжденъ отъ свѣтлия рай и да седа въ тоя мракъ съ страхъ и

трепетъ, и да нѣмамъ никого при себе си; леле, азъ сиромахъ, дали ще имамъ избавище отъ това страшило, що ме е налегнало сега?“ Ева само слушала, охкала и кършела пръститѣ на ржцѣтѣ си, а пѣкъ Адамъ, плачейки и охкайки, се гушилъ до Ева и очитѣ си закривалъ съ ржцѣ отъ страхъ отъ тъмнината.

Дяволътъ слушалъ всичко това, но не се приказалъ на Адама и Ева, докато не почнало да се пука зора. „О, о, добро утро, Адаме, и ти Ево, имъ рекълъ дяволътъ; що нѣщо сте се уплашили и сте се сгушили? Дали и васъ ви е изгонилъ Господъ, както що изгони и мене?“ — „Ехъ, дяволе, рекла му Ева. Господъ нѣма вина, че ни изпжди, но ти си виновенъ, дѣто ни излъга да ядемъ отъ дървото. И, намѣсто да ни се отворятъ очитѣ, ето че ни се затвориха отъ тая лоша и страшна тъмнина, що ни е налегнала“. — „Не бойте се, Ево, не бойте се, ѝ казалъ дяволътъ, не се страхувайте отъ тъмнината, защото азъ съмъ нейнъ царъ; сега ще ида скоро и ще ви донеса свѣтлина; нѣмайте грижа, нали ви докара късметътъ подъ моя ржка, само ако ме слушате, каквото ви казвамъ, ще станете царе на земята, и каквото поискате, ще си правите“. — „Охъ, бре дяволе, охъ, бре брате, му рекълъ Адамъ, ако ни се намѣришъ на тоя часъ и ни донесешъ бѣло видѣло, никога нѣма да те забравимъ“. — „Добрѣ, Адаме, му казалъ дяволътъ, потърпете съ Ева мѣненко, докато отида да ви донеса бѣло видѣло; само че, гледай тукъ, Адаме, недей послѣ да си пишманъ и да се отречешъ отъ мене“ — „У, у, брате дяволе, хичъ дума ли е туй, да се откажа отъ тебъ? Нито въ вѣки нѣма да се откажа; тѣй да ме знаешъ ти мене; подай си малкия прѣстъ, да се заортачимъ“, му рекълъ Адамъ. — „Много добрѣ, Адаме, му казалъ дяволътъ, нали е тѣй, тогава удари си прѣста на плочата, що е прѣдъ менъ, за да ни е здрава работата и договорътъ, че отсега за напрѣдъ ще бждемъ братя, и челядъта, която ти се роди ще бжде: живитѣ твои, умрѣлитѣ мои“. Обърналъ се Адамъ къмъ Ева и ѝ рекълъ: „Е, Ево, какво ще кажешъ на това отгорѣ? Дали да ударя прѣста си на плочата, та да станамъ ортаци на челядъта ни съ дявола? Ето той казва: живитѣ ще сж наши, а умрѣлитѣ да сж негови“. — „Е, нали живитѣ ще бждатъ наши, рекла му Ева, умрѣлитѣ неж сж негови, само свѣтлина да ни донесе;

като е тъй, удряй пръста, па хичъ се не бой!“ Адамъ, като чулъ тия думи отъ жена си Ева, склонилъ да си удари пръста на плочата, която му показалъ дяволътъ. — „Е, хайде покажи ми, бре дяволе, казалъ Адамъ на дявола, какъ да го удара пръста на плочата?“ Дяволътъ му уловилъ десната ржка и му надраскалъ пръста съ нокътя си, та го разкървалъ, и Адамъ написалъ записа съ кръвта си: умрѣлитъ да сж на дявола, а живитѣ негови. Още на часътъ дяволътъ грабналъ плочата и литналъ съ нея, та я отнесълъ въ рѣка Йорданъ въ най-дълбокото мѣсто и, докато да се върне отъ Йорданъ, разсъмнало се. Дяволътъ, щомъ дошълъ при Адама и Ева, рекълъ имъ: „Е, Адаме, и ти Ево, видѣхте ли, че ви донесохъ видѣлина? Хайде сега станете, да ви науча да си направите кжца!“

Станали Адамъ и Ева и тръгнали подиръ дявола, за да ги научи да си направятъ кжца. Водилъ ги подирѣ си и ги училъ на дяволщина. Къмъ вечерята ги накаралъ да събератъ сухи дърва и да направятъ колиба. „Постави го туй дърво, Адаме, рекълъ му дяволътъ, съ чепорешката (чаталъ) надесно; постави другото отлѣво на единъ разкрачъ; застави двата края отгорѣ; турни едно отгорѣ и други отстриани; намери сега трѣва и нахвърляй на дървата, па влѣзте вжтрѣ съ Ева да си спите, и хичъ да не се боите, докато съмъ живъ азъ“. Взелъ Адамъ единъ остъръ каменъ, както що го училъ дяволътъ, изравнилъ мѣстото, дѣто щѣлъ да прави колибата, и като я направилъ, споредъ както го училъ дяволътъ, влѣзълъ съ Ева да си седи вжтрѣ.

Отъ тоя день вече Адамъ си живѣлъ сѣ съ дявола и го слушалъ въ всичко, що му казалъ. Покрай Адама и Ева, и тѣхната челядь го слушали и били негови, при все че Адамъ да билъ далъ подписъ — дѣцата, откато умратъ, да бждатъ на дявола. Като умрѣлъ Адамъ, отишълъ въ вѣчната мжка, при дявола, и тамъ седѣлъ дори да дойде Христосъ на земята и да се кръсти въ рѣка Йорданъ отъ Йоана. Тамъ, дѣто Христосъ застаналъ въ Йорданъ, се намирала плочата съ подписа на Адама, която билъ взелъ дяволътъ. Съ кръщението Христово билъ скжсанъ и Адамовиятъ записъ, та, когато Христосъ слѣзълъ въ вѣчната мжка, извадилъ оттамъ Адама и всичкитѣ му синове, а оставилъ само единъ чело.

вѣкъ.¹⁾ Отъ страхъ отъ Христа, отъ пѣкъла избѣгали всичкитѣ дяволи. Човѣкътъ, що останалъ въ вѣчната мжка, като се видѣлъ самъ, поискалъ да излѣзе оттамъ, но не можалъ. Тогава той намислилъ единъ начинъ: взелъ конопъ и почналъ да суче много дебело вжже. Дошълъ единъ дяволъ и го запиталъ, защо суче вжжето, на което той му отговорилъ, че иска да върже дяволитѣ и да ги закара прѣдъ Христа. Като се научили дяволитѣ, че ще ги връзва, направили съвѣтъ, събрали се всичкитѣ и грабнали човѣка, та го изхвърлили навънъ отъ вѣчната мжка. Оттогава насамъ нѣмало вече никой въ пѣкъла.

№ 15.

Зерзевултъ прави свой рай и кула, отъ която да може да убие Бога.

Отъ Прилѣпъ.

(Зерзевултъ, като билъ изпжденъ изъ божия рай, направилъ си свой, поставилъ въ него своитѣ ангели, па поканилъ и чловѣцитѣ. На обитателитѣ въ Зерзевуловия рай обаче било мжно да слушатъ пѣснитѣ на ангелитѣ въ божия рай, та Зерзевултъ съградилъ кула, висока до небето, и се покачилъ съ хората си, за да убие Бога. Стрѣлата, що захвърлилъ срѣщу Бога, се върнала върху главата му и му я откъснала. Отъ тѣга неговитѣ ангели си прѣчупили по единъ кракъ, и били наречени еднокраки. Господъ сгрѣмолясалъ кулата съ Зерзевула и ангелитѣ му въ вѣчната мжка. Дърветата и цвѣтитя въ Зерзевуловия рай се прѣобразили на търне, глогъ и камъни. — Записано отъ *Марко Цѣленковъ* отъ Прилѣпъ. Обнародвано въ Мсб. I, 97—99)

Господъ изпждилъ Зерзевула съ неговитѣ ангели отъ рая и ги прокъналъ да бждатъ черни и тъмни, а седенето имъ да бжде въ вѣчната мжка. Зерзевултъ гледалъ рая отъ вѣчната мжка и му било много мжно. Мжно било и на неговитѣ ангели, и тѣ много пжти му казвали: „Ахъ, що стори ти, Зерзевуле, що сгрѣши на Господа, че той ни изпжди изъ рая и ни турна въ вѣчната мжка“. На Зерзевула много му било мжно, дѣто така му говорѣли ангелитѣ.

¹⁾ Приказвачтъ не можалъ да каже, кой чловѣкъ е билъ оставенъ въ пѣкъла: „дали Мойсей, дали Илия; ама трѣбва да бѣше Мойсей“. Записвачтъ на легендата припомнюва за другъ вариантъ, споредъ който останалиятъ въ пѣкъла човѣкъ билъ оня, що ударилъ нѣкога Христа съ желѣзна ржка.

Мислилъ, смѣталъ какво да направи, за да ги укроти, и измислилъ: той накаралъ дяволитѣ да направятъ и тѣ единъ рай. Направили го, съгралили го сжщо такъвъ, какъвто билъ раятъ на Господа. Тѣ взели отъ всички дървета и цвѣтя, каквито имало въ рая на Господа, и ги насадили. Откато го довѣршили, Зерзевултъ го разгледалъ отъ всички врати и много го харесалъ. „Е, дружино, видѣхте ли, че и ние можемъ да направимъ рай, както що може и Господъ; хайде сега влизайте вжтрѣ, яжте, пийте отъ всичко, що има вжтрѣ; нищо не ви забранявамъ, както Господъ що му забраняваше на човѣка, що го постави да живѣе вжтрѣ съ жена си; азъ ви давамъ свобода, каквото ви текне, това да правите. Така казвайте на людетѣ: кой що иска, нека си прави и нека заповѣда. Въ моя рай имъ ядене, пиене, кѣфъ каране — колкото имъ се ще.

Минали се нѣколко дни; и дяволитѣ чули гласовѣтъ на ангелитѣ, които били въ рая и пѣли на Господа. „Ахъ, бре майсторе Зерзевуле, рекле му дяволитѣ, много ни е мжно, като слушаме така ангелитѣ да пѣятъ на Господа. Защо направи тоя рай толкова близу до рая на Господа? Търси нѣкой начинъ, да не слушаме тѣзи хубави пѣсни, що се пѣятъ. Аманъ, търси му начина, какво да се прави!“

Като чулъ Зерзевултъ жалбитѣ на дяволитѣ, станало му много мжно, и веднага ги събралъ всичкитѣ прѣдъ себе си: „Слушайте тукъ, имъ рекълъ, мои ангели; ако сте ми вѣрни слуги, искамъ да ме послушате, какво ще ви река. Заповѣдъ имате отъ мене Зерзевула, вашъ главатаръ, кълня ви въ името си и въ короната отъ двата рога, що сж ми на главата, сега да направите една кула висока до небето, за да се кача и да убия Господа, та да нѣма кому да пѣятъ ангелитѣ“. — „Покланяме се на твоето име и отдаваме честь на рогата ти“. — „Честъта честь носи, имъ рекълъ Зерзевултъ; и вамъ да ви никнатъ рога, тѣ ви сж вѣнецъ на главитѣ“. И на часа имъ никнали рога.

Въ три дни тѣ съзидали кулата, и на утрото щѣше да се качи Зерзевултъ, за да убие Господа. Като се съмна на утрото, по божия заповѣдъ, кулата се завила като обржчъ, и Зерзевултъ не можалъ да влѣзе вжтрѣ. Далъ заповѣдъ да я прѣправятъ. Прѣправяли я до три пжти, и сѣ така правѣла. На четвъртия пжтъ Господъ му я оставилъ, и Зерзевултъ се

покачилъ съ всичкитѣ дяволи и взелъ стрѣла да стрѣлне Бога. Щомъ я хвърлилъ, тя се върнала, ударила го по главата и му я откъснала. Изпискалъ, извърѣкалъ. Всички се нажалили, и отъ жалъ взели та си прѣчупили по единъ кракъ, и оттогава е станало да се казва отъ людетѣ: *еднокракиятъ*.

Като видѣли, че не могатъ нищо да направятъ на Господа, почнали да слизатъ отъ кулата. Заповѣдалъ тогава Господь, и кулата паднала заедно съ тѣхъ въ дънъ земя и се обърнала на вѣчна мжка, като голѣмъ котелъ, пълненъ съ катранъ и зифтъ, за да ври Зерзевултъ съ всичкитѣ свои. Почнали да вратъ, и оттогава и до день днешенъ сѣ вратъ.

А рая, що бѣха го насадили съ всѣкакви дървета и цвѣтя, всичко се прѣсторило на търне и глогъ и пусти камъни. Па се отворила една пропасть между рая господенъ и трънливия рай на Зерзевула (или вѣчната мжка дяволска), че да лѣтятъ и да не може да се прѣмине ни отъ едната страна, ни отъ другата.

№ 16.

Богъ наказва недоволнитѣ духове.

Отъ Софийско.

(Заедно съ свѣта Богъ създакъ и нѣкакви духове, които да му служатъ. Едни отъ тѣхъ почнали да намиратъ недостатъци на Бога, и той ги прокълналъ и изпждилъ отъ небесата. Изгоненитѣ духове се изпокрили: едни въ водата, други въ облацитѣ, трети по земята, четвърти останали да висятъ по въздуха и се прѣобърнали на паяци. Всички тия духове станъли дяволи, противници на Бога и на човѣка. Човѣкъ трѣбва да се пази отъ тѣхъ, а паяцитѣ да убива. — Обнародвано въ Мсб. VII, 132).

Когато Дѣдо Господь направилъ тоя свѣтъ, той създакъ и нѣкакви духове, които да стоятъ около него, та да не бжде самъ, и да му служатъ. Едни отъ тия духове почнали да намиратъ нѣкакви недостатъци на Бога, затова той се разсърдилъ и ги прокълналъ: никой да ги не обича, а всѣки да говори лошо за тѣхъ и да се пази отъ тѣхъ. Послѣ Богъ ги погналъ да ги изгони отъ небесата, и тѣ побѣгнали отъ него и се скрили: кои въ водата, кои въ облацитѣ, кои по земята, а други останали да висятъ на въздуха и станали паяци. Затова и сега паякътъ виси на въздуха, защото е дяволъ, и човѣкъ, щомъ види паякъ, трѣбва да го утрепа, понеже грѣхъ ще добие, ако остави живъ единъ противникъ на Бога.

Всички тия духове станали дяволи, и затова днеска едни отъ дяволитѣ ги има по земята, други по водата, а трети по облацитѣ. Тия, които се скрили по облацитѣ, тамъ си и останали; тѣ правятъ пакостъ на свѣта, когато има гърмотевица, трескавица. Тия, що паднали въ водата, и тѣ тамъ си останали; тѣ правятъ пакостъ на хората, които пжтуватъ по вода. Ония пѣкъ, що паднали на земята, тѣ излизатъ нощѣ, въ тайно врѣме, и правятъ пакостъ на человѣцитѣ. Затова човѣкъ трѣбва да се пази чевръсто отъ дявола, да го не слуша, когато го мами да прави зло, нѣщо лошо, защото тѣ сж прокълнати отъ Бога.

Съставъ и характеръ на легендитѣ. — Създанието на свѣта, на човѣка, животнитѣ и растенията, за което се разказва въ библейската книга Битие, въ Палеята и въ нѣкои богомилски произведения, е послужило за прѣдметъ и на български простонародни легенди, каквито сж обнародванитѣ по-горѣ. Всички тия български легенди съдържатъ въ основата си дуалистично космогонично гледище и се различаватъ коренно отъ еврейско-християнскитѣ прѣдстави, вложени въ библейското Битие. Въ сравнение съ чуждитѣ дуалистични народни разкази за сътворението, нашитѣ легенди, както и рускитѣ, държатъ първо мѣсто по своя брой, а тѣхното число ще се увеличи още повече, когато бждатъ обнародвани и други тѣхни паралели. Въ това се увѣряваме и отъ монографията на проф. Й. Ковачевъ (Народна астрономия и метеорология. С. Н. У. Н., кн. XXX), който е разполагалъ съ грамаденъ брой събранъ фолклоренъ матариалъ и съ разкази за сътворението на свѣта. Прѣзъ врѣме на послѣднитѣ войни, всички тия материали, както ни събщи проф. Ковачевъ, сж били унищожени. Ако прочее 16-тѣ обнародвани отъ насъ легенди очертаватъ вече доста ясно дуалистичното гледище за създанието въ българския фолклоръ, новитѣ материали биха помогнали да се добие още по-пълненъ и позакръгленъ образъ за сжщото. Нека се надѣемъ, че нашето изслѣждане ще подбуди записвачитѣ и фолклориститѣ да дадатъ повече внимание на космогоничнитѣ легенди и ги запишатъ.

Въ горнитѣ наши легенди сж застѣпени слѣднитѣ прѣдстави за сътворението и за враждата между дявола и Бога :

1. Изпърво съществували само Богъ и дяволътъ, които били другари (№ 1, 2), братя (№ 8), съдружници (№ 12); дяволътъ билъ почти равенъ на Бога (№ 6).
2. Изпърво билъ само Богъ и дванадесетъ ангели (№ 10).
3. Богъ създава дявола отъ сѣнката си (№ 6).
4. Дяволътъ станалъ отъ непокоренъ ангелъ (№ 10).
5. Изпърво нѣмало свѣтъ, а само вода или море (№ 1, 2).
6. Водата (морето) е стихията, дѣто дяволътъ намира спасение, при прѣмеждие (№ 8, 9, 11).
7. Богъ и дяволътъ си сътрудничатъ при създаване на земята (№ 1, 2, 3).
8. Земята е направена отъ прѣстъ, извадена отъ морското дѣно (№ 1, 2).
9. Земята е направена отъ морска пѣна (№ 3).
10. Инициативата за направата на земята иде съвмѣстно отъ Бога и отъ дявола (№ 3), отъ Бога (№ 1), отчасти отъ дявола (№ 2).
11. За да се направи земята, дяволътъ изважда прѣстъ отъ морето (№ 1, 2) или донася морска пѣна (№ 3).
12. Отъ прѣстъта (resp. пѣната) Богъ направя пита или валмо, поставя го на водата, и то расте, става земя (№ 1, 2, 3).
13. Въ срѣдата на земята Богъ посажда орѣхъ, окачва на него златна люлка и се люлѣе (№ 3).
14. Дяволътъ се опитва да удави Бога въ водата, за да остане самъ владѣтель на земята (№ 1, 2, 3).
15. Земата постоянно расте, а Богъ не може да я спре. Богъ се научава отъ дявола, чрѣзъ пчелата, какъ да се спре растежа на земята (№ 1).
16. Богъ се научава отъ дявола, чрѣзъ пчелата или таралежа, какъ да се свие преголѣмата земя, та да може да я покрие небето (№ 2, 4).
17. Богъ се научава отъ дявола, чрѣзъ пчелата, че не бива да се жени слѣнцето, защото иначе то съ народилитѣ се малки слѣнца, ще изгори свѣта (№ 12).
18. Богъ създава човѣка отъ калъ (№ 1, 5).
19. Дяволътъ надупчва тѣлото Адамово. Богъ запушва дупкитѣ на Адама съ трѣви и го оживлява (№ 3, 5).
20. И дяволътъ се опитва да създаде човѣкъ, но създаденото става вѣлкъ (№ 10, 11).

21. Дяволътъ прави вълка отъ калъ (№ 3, 9).¹⁾

22. Договоръ между Бога и дявола да си подѣлятъ свѣта и человѣцитѣ: небето и животѣ на Бога, земята и умрѣлитѣ на дявола (№ 6, 7), или само человѣцитѣ: животѣ на Бога, умрѣлитѣ на дявола (№ 1, 10).

23. Договорътъ бива закрѣпенъ съ записъ (на плоча), даденъ отъ Бога на дявола (№ 1, 6, 7, 10).

24. Непокорнитѣ божи духове (ангели), изпждени отъ небето, живѣятъ въ водитѣ, облацитѣ или висятъ въ въздуха (№ 16).

25. Дяволътъ създава рай за своитѣ ангели и за хората, па гради кула, отъ която да убие Бога съ стрѣла. Богъ сгрѣмолясва своитѣ врагове въ вѣчната мжка (№ 15).

26. Адамовъ записъ за оранъ. За да има право да оре земята, която е на дявола, Адамъ дава записъ, че ще бжде дяволовъ човѣкъ (№ 6, 13).

27. Адамовъ записъ за свѣтлина. За да получи свѣтлина извѣнъ рая, дѣто било мракъ, Адамъ дава записъ на дявола: животѣ отъ Адамовото поколѣние да бждатъ на Адама, умрѣлитѣ — на дявола (№ 14).

28. Увеличението броя на умрѣлитѣ засилва царството на дявола. Богъ вижда, че е измаменъ и иска да развали договора съ дявола (№ 1, 6, 8, 10).

29. Богъ не се сѣща какъ да развали договора, та проважда тайно свои служители (св. Петъръ, св. Иванъ и др.), за да узнаятъ тайната отъ дявола (№ 1, 7, 8).

30. Божи ангелъ измамва дявола — да се гмурнатъ въ морето и да извадятъ пѣсѣкъ. Ангелътъ грабва записа отъ дрехитѣ на дявола и го занася на Бога (№ 6).

31. Богъ чрѣзъ свои хора се научава отъ дявола, че само Синъ Божи може да развали договора (№ 1, 7, 8, 10).

32. Богъ не знае какво да направи, за да му се роди Синъ. Той узнава тайната пакъ отъ дявола: Синъ Божи може да се роди отъ мома, която помирише цвѣте, носено въ пазвата на Бога (№ 1).

¹⁾ Срв. паралелъ въ Псп. XXVIII — XXX, 618. — Вълкътъ е направенъ отъ дърво. Псп. XXXIV, 580 — 581.

33. Исусъ се ражда изъ раната, която Йорданъ направя съ сулица на бозката на сестра си Мария, като я вижда мома непразна (№ 1).

34. Дяволътъ, за да погуби Исуса, наговаря хората да избиятъ труднитѣ жени или новороденитѣ мъжки дѣца (№ 8).

35. Дяволътъ наговаря еврейтѣ да уловятъ Исуса и да го убиятъ (№ 1).

36. Исусъ при кръщението си унищожава Адамовия записъ, който билъ скритъ отъ дявола въ р. Йорданъ (№ 14).

37. Исусъ слиза въ пъкъла, унищожава Адамовия записъ (плоча), който е билъ скритъ тамъ отъ дявола, и освобождава чловѣцитѣ (№ 13).

38. Враждата между Бога и дявола траяла 800.000 години (№ 1).

По своя съставъ легендитѣ могатъ да се подѣлятъ на три групи. Първата група образуванъ № 1, 2, 3, 6 и прѣдставятъ сравнително *пълна версия* за създаването на земята и чловѣцитѣ и за сътрудничеството и враждата между Бога и дявола. Къмъ втората група се отнасятъ легендитѣ, дадени въ *съкратена версия*, № 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16. Тѣ ще произхождатъ отъ съотвѣтни пълни версии, чиято цѣлостъ е била нарушена при устното прѣдаване и отъ която сега сж запазени два-три епизода. Третята група, № 4, 5, 9, 11, е прѣдставена само съ по *единъ епизодъ* отъ сътворението, взетъ отъ пълната версия и разпространяванъ като отдѣлна малка приказка. Тукъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че разказитѣ съ по единъ епизодъ могатъ да произхождатъ и отъ други обширни български легенди, извънъ печатанитѣ по-горѣ, едни вече забравени, а други още не обнародвани.

Разгледани откъмъ идейна страна, всички тия легенди прѣдставятъ единство и застѣпватъ едно основно религиозно-философско гледище — двѣ творчески начала, Богъ и дяволъ, които участвуватъ въ създаването и въ сждбата на свѣта и на чловѣчеството, които се намиратъ помежду си ту въ другарско, ту въ вражеско отношение, при надмощие на доброто начало — Богъ. Съ други думи, въ легендитѣ е прокарано гледище на умѣренъ дуализъмъ, дѣто злото начало, наспроти доброто, играе не равна роля, а подчинена. Това гледище личи дори и въ малкиѣ приказки съ по единъ епизодъ, както е тоя напр. за създаването на вълка отъ дявола.

Произходъ на легендитѣ. — Поради своето особено културно-историческо значение, нашитѣ легенди заслужаватъ обстойно разглеждане отъ идейна, сравнителна и формална страна. Ние ще се ограничимъ обаче главно съ едно — да си уяснимъ отдѣ идатъ българскитѣ легенди за сътворението, дали сж самобитни, домашни, или пъкъ сж били прѣнесени отъ другадѣ и откъдѣ.

Да видимъ, прѣди всичко, дали племената, които влѣзоха въ състава на сегашния български народъ, именно славянитѣ и Аспаруховата дружина, сж имали дуалистични прѣдстави за божеството и миросъзданието. Старитѣ митолози, като изхождаха отъ посочването на Хелмолда (XII в.) за полабскитѣ езически славяни, които вѣрвали въ добъръ и въ лошъ богъ, т. е. дяволъ, *Черенъ богъ*, и, като прѣдполагаха, по антитеза, че добриятъ богъ ще е наричанъ „Бѣлъ богъ“, намиратъ дуалистични гледища въ вѣрата на старитѣ славяни. По тѣхъ се поведеха и нѣкои изслѣдвачи на богомилството, които смѣтаха, че за дуализма въ това учение сж допринесли славянитѣ, гесп. българитѣ, у които то бѣ намѣрило широко разпространение.¹⁾ Сега обаче на свидѣтелството на Хелмолда се дава съвсѣмъ друго тълкуване и се отрича — езическитѣ славяни да сж били дуалисти. Тоя въпросъ бѣ разясненъ отчасти отъ Йосифа Иречекъ, отъ Неринг-а и особено отъ Мочулски, въ неговата студия: О мнимомъ дуализмѣ въ миѳологiи славянъ, Варшава 1889 (отп. отъ Р. Ф. В. XXI). Хелмолдъ (I гл. 52) казва за полабскитѣ славяни: „У славянитѣ сжествува една чудна заблуда: въ своитѣ пиршества тѣ си подаватъ единъ на другъ чаша, като произнасятъ надъ нея не благословия, а заклевания въ името на боговетѣ си, именно на добрия и на злия, защото тѣ смѣтатъ, че всѣко щастие иде отъ добрия богъ, и всѣко нещастие — отъ лошия. Ето защо лошия богъ тѣ наричатъ на своя езикъ дяволъ или Черенъ богъ (Zerneboch),

¹⁾ Така мислѣха напр.: *Gieseler*, Ueber den Dualismus der Slaven (Theol. Studien und Kritiken, 1837 г., II, 357 сл.). — *Schmidt*, Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois, т. I, 7; т. II, 271 сл. — *Rački*, Bogomill i Patarni (Rad. X, 260). — *Н. Осокинъ*, Исторiя Альбигойцевъ, т. I, 146 сл. — *Р. Каролевъ*, За богомилството (Псп. IV, 1871 год., стр. 71 сл.). — *Киприановичъ*, Жизнь и учение богомиловъ (Прав. Обзор. 1870, июль и августъ, или прѣпечатано у *П. Успенскiй*, Востокъ Христіанскiй. Авогъ. Спб. 1892, стр. 896) и др. по-нови.

т. е. черенъ богъ (nigrum deum)“. Тръбва да забълъжимъ, че тукъ въ сжщностъ не се дава името на лошото божество, а неговото опрѣдѣление — лошъ, черенъ. Други пъкъ мѣста въ хрониката на сжщия Хелмолдъ говорятъ явно противъ прѣдполагаемия дуализъмъ у западнитѣ славяни: „Между разновиднитѣ божества, въ чиято власть славянитѣ поставятъ полята и горитѣ, скърбитѣ и насладитѣ, тѣ отличаватъ единъ богъ на небесата, повелителъ надъ другитѣ богове, и вѣрватъ, че той е всемогъщъ и се грижи само за небеснитѣ нѣща, а другитѣ божества, на които сж раздадени различни длъжности, сж нему подчинени, произхождатъ отъ неговата кръвь и, колкото се намиратъ въ по-близко родство съ тоя Богъ на боговетѣ (Deus deorum), толкова се смѣтатъ за по-знатни“ (I, 84). Другадѣ, пакъ сжщиятъ Хелмолдъ казва: „Между разновиднитѣ божества на славянитѣ се изтъква Свѣтовитѣ (Zuantevith), богъ въ земята на ругийцитѣ, като най-точенъ въ отговоритѣ (оракулитѣ) си. Въ сравнение съ него, другитѣ се смѣтатъ като полубогове, и затова славянитѣ иматъ обичай ежегодно да го чествуватъ, като му принасятъ жертва нѣкой челоуѣкъ християнинъ, комуто се падне жрѣбие. Сжщо и отъ всичкитѣ славянски области тукъ изпращаха опрѣдѣлено количество пари за жертвоприношения“ (I, 52). Още по-цѣнна е слѣдната вѣстъ на Хелмолда за единия върховенъ Богъ у славянитѣ: „Свѣтовитѣ, богътъ въ земята на ругийцитѣ, бѣше първиятъ между всички божества на славянитѣ, чутовенъ въ побѣдитѣ, точенъ въ прѣдсказанията. И прѣзъ нашето врѣме, не само вагрийцитѣ, но и отъ всички славянски области тамъ изпращаха годишни данъци и прославяха Свѣтовита за Богъ на боговетѣ (Deum deorum esse profitentes. II, 12)“. Явно е прочее, че първото посочване на Хелмолда за „Черенъ богъ“ нѣма онова дуалистично значение, което му се придава отъ нѣкои митолози; името Черенъ богъ се е явило у западнитѣ славяни по-късно, подъ влиянието на християнскитѣ проповѣдници между тѣхъ, какъвто е билъ и Хелмолдъ, за означение на дявола или изобщо на всѣки лошъ духъ, черно божество, противникъ на Бога и на доброто. Колкото за името Бѣлъ богъ, то не се срѣща въ никой достовѣренъ старъ паметникъ, а само въ нѣкои мѣстни имена. Благословията и заклинанията при пиршествата, въ името на нѣкое добро или зло божество, за което поменава Хелмолдъ, се практикуватъ дори и сега у сла-

вянитѣ християни, безъ да се влага въ случая нѣкакво дуалистично гледище¹⁾. Такива сж напр. малорускитѣ заклинания: „Щобъ тебе черный богъ убивъ!“ или „Щобъ на тебе дивъ пришолъ!“ Въ западнорускитѣ крайща се употрѣбjava слѣдното пожелание при наздравица: „На здравье намъ, на злѣсть ворогамъ, на безголовье великимъ панамъ и тимъ бисовимъ синамъ, що завидують намъ!“; или зложелания, като: „Богъ би тебе скаравъ!“, „Щобъ тебе чортъ взявъ!“ Въ една западноруска пѣсень съ заклинателенъ характеръ срѣщаме:

Пане круку,²⁾ пане круку,
 Черна бога старшій внуку!
 Ты въ свой рожокъ затруби
 И (имя рекъ) загуби!³⁾

Подобни сж и българскитѣ наздравични благословии и заклинания: „Съ Георги да ни е на помощъ!“, „Кой насъ мрази, Господь да го сгази!“, „Богъ го убилъ!“, „Зло да те забрави!“, „Убилъ го Маренъ!“, „Здравье те било по глава!“ и др. На Хелмолдовата наздравица прилѣга една българска, дѣто, като се призоваватъ редъ имена, олицетворяващи локални бродници, самодиви и пр., тя послѣднитѣ се умоляватъ за помощъ:

Тия са сѣте една родѣ,
 Нека са на помош.
 Помози Бѣже! добро и здравье!⁴⁾

Дуализъмъ не е имало нито у източнитѣ славяни — рускитѣ, нито и у балканскитѣ. Това е добръ извѣсно въ науката, та на тоя въпросъ нѣма да се спираме тукъ; ще помемъ само най-старото и класическо свидѣтелство на Прокопия (VI в.) за вѣрата на долнодунавскитѣ (български) славяни: „(Славянитѣ) признаватъ *единъ Богъ*, творецъ на мълнията, *единственъ властитель на всичкитѣ нѣща*, комуто принасятъ жертва бикове и всѣкакви други оброци. За сждбата нищо не знаятъ и въобще не ѣ приписватъ нѣкаква власть надъ чловѣцитѣ Но, когато видятъ, че ги грози болестъ или близка

¹⁾ Срв. за това повече въ поменатата студия на Мочульскій и у L. Niederle, *Život starých slovánů. Díl II, svazek I* (Praha 1924 г.), стр. 159 сл.

²⁾ Крукъ = врана.

³⁾ Срв. у Мочульскій, стр. 45—46.

⁴⁾ П. Цв. Любеновъ, Баба Ега. Търново 1887, стр. 81—82.

смъртъ въ война, обѣщаватъ Богу да принесатъ жертва за спасение на живота си, па, като сж избѣгнали опасността, принасятъ обѣщаната жертва, мислейки, че сж се спасили благодарение на жертвата. При това, тѣ почитатъ рѣкитѣ и самодивитѣ (*vóμφας*) и други нѣкои божества, на всички отъ които тѣ служатъ и при жертвуванията гадаятъ¹⁾ Отъ горното се вижда, че вѣрата на старитѣ славяни изобщо и особено на славянитѣ, които образуваха главния слой на българския народъ, не е била дуалистична, а по-скоро монотеистично натуралистична, дѣто покрай върховния Богъ творецъ е имало и по-долни божества, олицетворяващи природнитѣ стихии и явления. Не е основателно, слѣдвателно, да мислимъ, че зачатъцитѣ на дуалистичнитѣ български легенди за сътворението на свѣта и човѣка се криятъ въ славянската митология.

Туранската орда на Аспаруха, която покори славянскитѣ племена въ сѣвероизточна Дунавска България и турна уститѣ на бждещата българска държава и народъ, била ли е носителка на дуалистични гледища за твореца и за създаването? Историческитѣ вѣсти и открититѣ въ послѣдно врѣме каменни надписи не оставятъ никакво съмнѣние, че Аспаруховата орда, по потекло, езикъ и нрави, е съставяла часть отъ голѣмото старотурско племе, което прѣзъ първитѣ столѣтия на срѣднитѣ вѣкове заемаше областитѣ отъ Монголията до Черно-море на западъ. По вѣра старотурцитѣ сж били шаманисти. Тѣ почитали единъ върховенъ Богъ, творецъ на вселенната, олицетворенъ въ прѣдставата за небето, отдѣто и прозвището му — *тангри* (небе). Богъ прѣбждвалъ въ върховнитѣ пластове на свѣта, дѣто е царството на свѣтлината и отдѣто той урежда сждбинитѣ на свѣта. Сѣ въ тѣзи надземни пластове се намира и раятъ; тамъ живѣятъ и други добри божества и духове, между които сж и душитѣ на добритѣ покойници — дѣди; тѣ служатъ за посрѣдници между Бога и живитѣ чловѣци на земята. Подъ земята се нахождатъ нижнитѣ пластове на вселенната, дѣто е пѣкълтѣ и дѣто обитаватъ злитѣ духове и душитѣ на лошитѣ чловѣци. На самата земя, по планини, поля и води, живѣятъ благо-

1) *Procopius, De bello Gothico, III, 14.* Знае се пѣкъ отъ други източници, че тоя върховенъ Богъ е билъ грѣмоносецътъ Перунъ. Срв. *Ј. Ивановъ, Култътъ Перуна у южнихъ славянь (Извѣстия Отд. р. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ, т. VIII, 1904 г., кн. 4-ая).*

датни духове, познати съ общо наименование духове на *йер-су* (земя-вода). Старитѣ турци вѣрвали много въ силата на магесницитѣ и носѣли муски (амулетѣ), които да ги закрилятъ отъ злото. Менандъръ ни дава нѣкои подробности за турскитѣ магесници: около единъ огънь тѣ шепнѣли тихо нѣ какви думи, послѣ удряли въ звънецъ и тимпани, изпадали въ изстѣпление и произнасяли заклинания, съ които пропжждали лукавитѣ духове; тѣ имали сила да изгонватъ бѣсоветѣ, да освобождаватъ хората отъ зло и да ги очистватъ чрѣзъ огъня.¹⁾ При минаване край опасни мѣста и рѣки, човѣкъ трѣбвало да се моли и да принася жертви на тия духове закрилници. Хората могли да се молятъ и направо на своитѣ покойници-дѣди, които да се застѣпятъ за тѣхъ прѣдъ върховния Богъ; но, обикновено, въ такъвъ случай, живитѣ прибѣгвали до услугитѣ на дѣдитѣ чрѣзъ така наричанитѣ *шамани*, единъ видъ жреци или жречески родове, които се ползували съ благодать прѣдъ Бога. Хаганитѣ (хановетѣ) на турскитѣ племена се смѣтали за произлѣзли отъ небето богъ или най-малко за поставени отъ него. Тая вѣра ясно е изразена напр. въ сибирскитѣ старотурски надписи отъ VIII в., както и въ старобългарскитѣ каменни надписи отъ IX в. Така, въ сибирскитѣ надписи, ханътъ е нареченъ: „мждриятъ *небесенъ* хаганъ“ (тѣнгри билгѣ хаганъ); „чрѣзъ небето станалъ ханъ“ (тѣнгридѣ болмишъ канъ); „произлѣзълъ отъ небето канъ“ (тѣнгри яратмишъ канъ). По сщия начинъ се титулуватъ и старобългарскитѣ князе: въ Шуменския надписъ Маламиръ е нареченъ „отъ Бога князь“ (*ѣх Ѡеоб ѡрхων*); въ Смолѣнския надписъ неизвѣстниятъ български князь е названъ по сщия начинъ — *ѣх Ѡеоб ѡрхων*; въ проложното житие на Кирила и Методия срѣщаме сщия титулъ и за Бориса: „Българомъ ѿ Бѣ князь Борысь. Въ единъ отъ Орхонскитѣ старотурски надписи четемъ: „Но богътъ на турцитѣ, който е горѣ на небето, както и другитѣ свети духове, които сж по земята и водата на турцитѣ, направиха слѣдното: за да не изчезне съвсѣмъ турскитъ народъ и за да може да стане той истински народъ, тѣ издигнаха баща ми, хагана Илтересъ, и майка ми кадъната Илбилге“. Не е безинтересно да поменемъ тукъ и една-двѣ особености отъ тѣхнитѣ погре-

¹⁾ Срв. у *Menander Protector* (*Corpus scr. hist. byzantinae*, Ed. Bonnæ), т. XI, 381.

бални обичаи, които сящо така не издаватъ връзка съ дуалистична религия. Тѣлото на покойника бивало поставяно подъ шатъръ, около който слагали много убити жертвени животни: овци, коне, волове. Близкитѣ на умрѣлия, възседнали на коне, обикаляли седъмъ пѣти около шатѣра, издавали жалостни викове и се насичали съ ножъ по лицето, по което протичали кърви, смѣсени съ сълзитѣ. Послѣ изгаряли коня, що яздилъ покойникътъ, както и личнитѣ му вещи. Пепельта бивала събрана на едно и мъртвиятъ заровенъ. На гроба поставяли толкова камъни на брой, колкото души е билъ погубилъ покойникътъ въ биткитѣ. Тѣ прѣдпочитали да умратъ въ сражение, отколкото отъ болестъ. На гроба на видни лица бивали издигани нѣщо като мавзолеи, съ надписи, статуи и орнаменти. Изобщо, казватъ китайскитѣ извори, тѣ имали обичаи като хунитѣ (хионгъ-ну). ¹⁾ И Менандъръ разказва за кумири (*ἄγάλματα*) у турцитѣ прѣзъ VI в. ²⁾

Що се отнася до религиознитѣ възгледи на Аспаруховитѣ българи, за това имаме твърдѣ малко свѣдѣния. Обичаятъ у българскитѣ хагани да се титулуватъ подобно на своитѣ азиатски едноплеменици, „отъ Бога поставенъ ханъ“, вече ни подсѣща да смѣтаме, че и придунавскитѣ българи сж изповѣдвали единъ върховенъ Богъ. Въ полза на това прѣдположение говори отчасти и свидѣтелството на Менандра за близкитѣ до българитѣ авари, които, при свързване на договоръ, се кънѣли въ Бога, който е на небето. ³⁾ Нѣмаме извѣстия за второстепеннитѣ божества на българитѣ, но че тѣ сж вѣрвали въ нѣкакви духове, за това се догаждаме отъ обичая имъ да носятъ муски (амулетѣ) за прѣдпазване отъ зловрѣдното влияние на таинственитѣ сили и бѣсове. Въ упжтванията, които папа Николай I дава на новопокрѣстения български князь Бориса, срѣщаме изрично посочване за това: „ . . . У васъ немощнитѣ имали обичай, заради здравето си, да взематъ нѣкаква повезка и да я носятъ окачена на шията си. . . Тоя видъ повезки-амулетѣ сж изобрѣтени отъ бѣсов-

¹⁾ Срв. нѣкои подробности за религията на турскитѣ племена у *Геофилакта Симоката*, у *V. Thomsen*, *Inscriptions de l'Orkon déchiffrées*. Helsingfors 1896, стр. 58 сл., 143 сл., *L. Cahun*, *Introduction à l'histoire de l'Asie*. Paris 1896, стр. 66 сл.

²⁾ *Menander Protector*, 382.

³⁾ *Menander Protector*, 335.

ски хитрости. . . Апостолскитѣ постановления учатъ, щото ония, които си служатъ съ тѣхъ, да бждатъ поразени съ проклятия и изгонени отъ черквата.“¹⁾ Други пъкъ, за изцѣление на своитѣ немощи, прибѣгвали до чудодѣйната сила на единъ камѣкъ и съ него се лѣкували.²⁾ Сѣ отъ сжщитѣ упжтвания на папа Николая узнаваме, че Аспаруховитѣ българи принасяли жертви на своитѣ идоли и бѣсове.³⁾ Тѣ принасяли жертви и при смъртта на своитѣ близки,⁴⁾ тъй както туй правѣли и тѣхнитѣ азиатски сънародници (срв. стр. 366). Крумъ, прѣди да почне своята обсада на Цариградъ, извършилъ скверни демонски жертвоприношения, разказва хронистътъ Теофанъ, а други хронисти добавятъ, че той принасялъ жертви челоуѣци и много добитѣкъ.⁵⁾ И въ упжтванията на папа Николая се говори за суевѣрнитѣ български обичаи, извършвани прѣди походъ или сражение: „Вие разправяте, пише Николай на князь Бориса, че сте били свикнали, когато отивате въ сражение, да съблюдавате дни и часове и да извършвате заклинания, игри, пѣния и нѣкакви гадания (incantationes, et joca, et carmina, et nonnulla auguria).“⁶⁾ Българитѣ се кълнѣли надъ голъ мечъ⁷⁾ подобно на аваритѣ⁸⁾. Тѣзи нѣколко данни, колкото и откъслечни да сж, сѣ показватъ, че Аспаруховитѣ българи сж сподѣляли повечето отъ вѣрскитѣ особености на туранскитѣ турци или авари и че съвсѣмъ не сж били дуалисти, било крайни — като маздеиститѣ или умѣрени — като богомилитѣ. Споредъ това, извѣстието у псевдо-Масуди и у Аль-Бекри, че българитѣ изповѣдвали религията на магитѣ,⁹⁾ т. е. на Зороастра, не трѣбва да се взема въ неговото буквално значение. Знае се, че арабскитѣ писатели поставятъ въ категорията на дуалиститѣ маги (маджусъ) всички езичници изобщо.

1) *Responsa Nicolai Papae I ad consulta Bulgarorum*. Изд. Д. Дечевъ София 1822 г., гл. LXXIX, стр. 82 сл.

2) Пакъ тамъ, гл. LXII, стр. 70.

3) Пакъ тамъ, гл. XLI, стр. 48 сл.

4) Пакъ тамъ, гл. XCVIII, стр. 96.

5) *Theophanes, Chronographia*. Ed. De Boor, стр. 503. *Symeon Magister* (Ἰθυσσὸς ἀνθρώπους καὶ κτήνη πολλά), въ *Theoph. Continuatus*, Ed. Bonnae, стр. 612.

6) *Responsa*, гл. XXXV, стр. 44.

7) Пакъ тамъ, гл. LXVII, стр. 74.

8) *Menander*, 335.

9) *Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge* Leipzig 1903 стр. 205.

Нѣкои отъ Аспаруховитѣ българи, още прѣди покръщането на Бориса, били приели исляма и арабски книги. Борисъ питалъ папа Николия — какво да направи съ нечестивитѣ книги, които българитѣ били получили отъ арабитѣ (сарацини) и които още се пазѣли отъ тѣхъ. Папата му прѣпоръчилъ да изгори тия книги, но, отъ друга страна, го съвѣтвалъ да не употрѣбява насилие спрѣмо друговѣрцитѣ и да не ги прави християни принудително.¹⁾ Не е чудно слѣдвателно, че при такива наставления, въ Борисовата държава ще да се е запазило мохамеданство и езичество и слѣдъ официалното кръщение на българския народъ въ 865 г. За съхранение на езичеството срѣдъ нѣкои славянски племена въ България слѣдъ тая дата поменахме по-горѣ, стр. 16. Но че и мохамеданството не е било загинало скоро въ България, имаме за това посочване въ единъ старобългарски номоканонъ, прѣписъ отъ XIII в.²⁾ Колкото обаче и да сж се пазѣли мохамеданството и езичеството срѣдъ българското и славянско население на българската държава, тѣ не сж могли да повлияятъ върху българската народна словесность съ дуалистични гледища, защото тѣ сж липсвали въ тѣзи религии.

Остава, слѣдвателно, да диримъ другадѣ потеклото на българскитѣ народни легенди за дуалистично създаване на свѣта. Основната идея на нашитѣ легенди е изразена въ два мита: 1) земята бива създадена отъ шѣпа прѣстъ, взета отъ морското дъно и 2) Богъ и дяволътъ си сътрудничатъ при създаването на свѣта и послѣ враждуватъ помежду си. Паралели на единия отъ тѣзи митове или на двата заедно намираме въ прѣданията на много народи и особено въ фолклора на славянскитѣ и туранскитѣ племена. У западноевропейскитѣ народи тѣзи митове не сж познати току-речи никакъ. Фолклорната наука отбѣлѣзва едвамъ единъ уединенъ примѣръ, записанъ въ областъта Бретанъ, с. з. Франция: Богъ създава земята, а дяволътъ, за да я потопи, създава водата.³⁾ Странитѣ, включени между Балтийското море, Адриатика и Алтайскитѣ височини и дори до сѣверо-източнитѣ крайща на Азия, съставятъ сегашната фолклорна областъ, дѣто се приказватъ

1) *Responsa Nicolai Papae*, гл. CII, CIII.

2) *Караџић*, Примјери српско-словенскога језика. Беч 1857, стр. 7.

3) *P. Sébillot*, *Le Folk-Lore de France*. Paris 1904, т. I, 182.

най-вече дуалистични легенди за сътворението, съ три главни огнища — българско, руско и туранско. У чехитѣ такива легенди не сж извѣстни; у лето-литовцитѣ,¹⁾ поляцитѣ,²⁾ словацитѣ,³⁾ словенцитѣ,⁴⁾ сърбитѣ,⁵⁾ ромънитѣ,⁶⁾ маджаритѣ и трансилванскитѣ цигани⁷⁾ сж обнародвани по единъ-два варианта, но и тѣ прѣдставятъ обикновено съкратена, фрагментарна версия, а това вече говори за тѣхния чуждъ произходъ. Много повече версии и варианти сж били обдирени и обнародвани у руситѣ,⁸⁾ у турско-татарскитѣ народи⁹⁾ и у финскитѣ племена.¹⁰⁾

Извънъ славяно-туранската областъ, дуалистични легенди за сътворението се приказватъ отчасти и въ нѣкои земи на юго-западна Азия, именно Месопотамия, Армения и Грузиния. Единъ день, когато бждатъ обнародвани може би дуалистични легенди и отъ персо-иранскитѣ крайща, тогава и тая областъ, ще прѣдставя по-широка цѣлина. Ние допускаме, че у свърѣменитѣ персо-ирански племена сж се запазили нѣкои дуалистични разкази, като наслѣдство отъ книжовнитѣ паметници на древния Иранъ, въ които личатъ наистина дуалистични легенди, като напр. въ книгата Бундешешъ. Дуалистични разкази отъ тая южноазиатска областъ бидоха обнародвани: грузински и сванетски отъ южния Кав-

1) *Веселовскій*, Разысканія, вып. V, гл. XI, 73 сл.

2) *H. Máchal*, *Nákres slovanského bájesloví*. Praha 1891, стр. 9 — *Веселовскій*, вып. V, 73; вып. VI, 107.

3) *Dobšinský*, *Úvahy o slovenských povestiach*. Vydala Matica Slovenska, 1872 г., стр. 39

4) *G. Krek*, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*. Graz 1887, стр. 783.

5) *Караиш*, Српске нар. приповијетке, № 40. — *Сяци*, Српске нар. пјесме II, № 16. — *Erben*, *Báje slovanská o stvoření světa* (Č. Č. Mus. 1886 г., 13).

6) *Revue des traditions populaires*, XII, 689. — *Fr. Müller*, *Siebenbürgische Sagen*, стр. 162. Срв. у *Веселовскій*, вып. V, 364.

7) *Драгомановъ*, Мсб. VIII, 312 сл.

8) Срв. за тѣхъ у *Веселовскій*, вып. V, 55 сл., 363 сл.; вып. VI, 105, сл. — *Этнографическое Обзорѣние*, кн. XIII—XIV, 68—74, 250—252; кн. XV, 190—191. — *Драгомановъ*, Мсб. VIII, 263 сл.

9) *Radloff*, *Die Sprachen der türkischen Stämme Sud-Siberiens*. I Abth. *Proben der Volksliteratur*, I Th., 175 сл. Срв. още у *Веселовскій*, Раз., вып. V, 18 сл., вып. VI, 107; *Драгомановъ*, Мсб. VIII, 293 сл.

10) *Веселовскій*, Раз., вып. V, 5 сл., 360 сл.; вып. VI, 111 сл.

казъ¹⁾; йезидски отъ горня Месопотамия и Армения²⁾; мандейски отъ Месопотамия.³⁾

Другата областъ съ дуалистични легенди за сътворението, разказвани отъ американскитъ туземци, обхваща Сѣверна Америка.⁴⁾ Въ Южна Америка такива разкази не сжществуватъ.⁵⁾

Съ уяснение на проблемата за произхода, генетичната връзка и разпространението на тия дуалистични легенди, съ огледъ къмъ славянскитъ, се занимаваха отчасти френскитъ американистъ Шарансей въ току-що поменатата негова студия (бѣл. 4-а), проф. Кронъ⁶⁾ и особено рускитъ учени Веселовски и Драгомановъ.⁷⁾ Шарансей, който, при многото други разкази, е знаелъ само за три славянски, дѣли легендитъ на три версии: 1) островна, която е най-стара, разпространена въ Япония и Полинезскитъ острови, и споредъ която Богъ изважда земята изъ водата; 2) континентална, разпространена въ стария и новия свѣтъ, споредъ която земята бива извадена изъ морето отъ нѣкоже животно, и 3) смѣсена или индийска, образувана отъ двѣтъ други.⁸⁾ Кронъ, като разглежда космогонията на финската поема Калевала, намира, че

1) Сборникъ материаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, вып. X, отд. I, стр. LXXV—LXXX; отд. II, 245—251. Срв. у *Веселовскій*, Раз., вып. VI, 113 сл. *Драгомановъ*, Мсб. VIII, 307 сл.

2) *E. Kovalevsky*, Les Kurdes et les Jésides (Bulletin de la Société royale belge de géographie, 1890 г., № 2). — *N. Siouffi*, Notice sur la secte des Yezides, въ *N. Journal Asiatique*, 1882 г., августъ, септември, и др. Срв. у *Драгомановъ*, Мсб. VIII, 298 сл.

3) *N. Siouffi*, Etudes sur la religion des Soubbas ou Sabéens, leur mœurs. Paris 1880. — *Babelon*, Les mandaites, leur histoire et leur doctrine religieuse (Annales de Philosophie chrétienne, 1880, октомври и ноември). Срв. у *Драгомановъ*, Мсб. VIII, 296 сл.

4) *De Charencey*, Une légende cosmogonique. Havre 1884. — *H. Hale*, въ *The Journal of American Folklore*, I, № 3, 177 сл. Срв. *Веселовскій*, Раз., вып. VI, 118 сл.

5) *P. Ehrenreich*, Die Mythen und Legenden der Südamerikanischen Urvölker und ihr Beziehungen zu denen Nordamerikas und der alten Welt. Berlin 1905.

6) *J. Krohn*, Finska litteraturens historia, I, 175. Срв. у *Веселовскій*, Раз., вып. V, 4.

7) *A. H. Веселовскій*, Дуалистическія повѣрья о мірозданіи (Разысканія, вып. V, гл. XI, 1—116, 351. сл.); Ещо къ вопросу о дуалистическихъ космогоніяхъ (Раз., вып. VI, гл. XX, 105—136). — *М. Драгомановъ*, Дуалистическото миротворение (Мсб. VIII, 257—314; Мсб. X, 3—68).

8) Срв. у *Драгоманова*, Мсб. VIII, 268.

славянскитѣ дуалистични легенди ще да сж заети отъ фино-угърскитѣ или урало-алтайскитѣ, защото тия послѣднитѣ прѣдставяли по-цѣлостна версия. Веселовски, въпрѣки своята широка ерудиция и множеството разполагаеми материали, за съжаление, не даде ясно и установено гледище по въпроса. Въ единъ отъ първитѣ си трудове — Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ, 1872 г., стр. 164, Веселовски приемаше, че славянскитѣ дуалистични легенди сж отражение на богомилското учение. Подъ влиянието на финландския ученъ Крона, той прие (1889 г.) за „възможни фински основи въ разпространения срѣдъ славянитѣ космогонически митъ“, съ оговорка, че самиятъ митъ може да е ирански, миналъ чрѣзъ богомилитѣ, а формитѣ на мита да сж народни, мѣстни — славянски и фински.¹⁾ Въ заключението на сжщата си студия той прѣдполага, че е имало движение на легендитѣ — отъ сѣверъ на югъ, сетнѣ отъ югъ на сѣверъ, а това е помогнало да се сплетатъ въ тѣхъ елементи и форми дуалистични фински и богомилски. И тая мисль обаче е изказана мъгляво у Веселовски.²⁾ Двѣ години слѣдъ тая си студия, въ 1891 г., като се бѣ запозналъ съ сѣвероамериканскитѣ легенди, Веселовски побърза да се отрече и отъ фино-турската си хипотеза. Като говори за основното гледище въ мита за братята-творци, Бога и Сатанаила, той добавя: „Азъ прѣдполагахъ, че това гледище не е арийско, а турско-финско; това гледчище би могло да се закрѣпи съ фински (въ широкъ смисль) и турски варианти на космогоничната легенда, които още не издаватъ християнско (богомилско) влияние. Но такива варианти азъ не зная; моя опитъ — да разкрія дуалистичнитѣ течения въ космогонията на Калевала идѣше отъ убѣждението, че дуализмътъ на извѣстнитѣ намъ легенди за създаването на свѣта не трѣбва да се обяснява само съ ирански прѣдстави, изразени въ историческитѣ форми на богомилството. Косвена подкрѣпа на това мнѣние намирамъ въ прѣдставитѣ на сѣвероамериканскитѣ хурони-ирокезци и алгонкинци за двамата братя-творци, прѣдставители на доброто и злото начала.“³⁾ Малко по-долу, въ сжщата си студия, авторътъ дири опора въ Лънговата теория за самозараждането на еднакви митове у разни народи:

¹⁾ Разысканія, вып. V, 4—5.

²⁾ Пакъ тамъ, 115—116.

³⁾ Раз., вып. VI, 117—118.

„Моето обяснение на славянския, финско-турския и американски дуалистичен митъ не веднажъ ме е довеждало на мисълта, изказана отъ благосклонния къмъ менъ рецензентъ въ Русская Мысль (1890, юли, 314-315): че тукъ може би се касае работата до самостоятелно зараждане на една и сжца прѣдстава въ различни етнични области, които не се допиратъ една до друга, и че дуализмътъ може да е една отъ степенитѣ на религиозното развитие у много народи“. ¹⁾

Другиятъ руски ученъ, М. Драгомановъ, прояви по-голъма системностъ въ своето изслѣждане. Къмъ обилната въ фактично отношение работа на Веселовски той прибави нови материали, прѣдложи нови съпоставки и генетични отношения. Драгомановъ идва до заключение, че разказитѣ на финската Калевала и на сѣвероамериканцитѣ не сж въ сжщностъ дуалистични, че тамъ нѣма съперничество и че тѣ трѣбва да се отдѣлятъ отъ разказитѣ на славянскитѣ и турски племена отъ България та до Якутската областъ, които съставятъ една челядь, произлѣзла отъ единъ общъ праотець. Основата на тая втора група прѣдставя: двама миросъздатели съперници, отъ които единиятъ проважда другия да изнесе изъ водата материята, съ която бива създадена сушата. Драгомановъ, като има прѣдъ видъ, че славянскитѣ и турски племена обитаватъ въ континентални области, не допуска у тѣхъ да е могълъ да се зароди океанския митъ за произхода на земята отъ морска тиня; тоя митъ у тѣхъ е дошълъ отвънъ. Отечеството на океанския митъ той съзира въ Халдея и отчасти въ Индия. Халдейскитѣ океанически прѣдстави, смѣсени съ дуализма на Иранъ, дѣто, поради континенталния характеръ на областъта, липсватъ такива прѣдстави, дали животъ на дуалистичната легенда за създаване на свѣта отъ подводна материя. Прѣработенъ отъ гностици и особено отъ манихейци, тоя митъ билъ прѣнесенъ отъ една страна у турскитѣ племена въ Азия и у славянитѣ, а отъ друга въ Месопотамия, Армения и Грузиния. Това прѣнасяне станало по устенъ пжтъ, а не подъ влияние на писани произведения, апокрифи, защото въ устнитѣ славянски и турски легенди за сътворението се съдържали по-старинни елементи, отколкото въ апокрифитѣ. При това Драгомановъ е

¹⁾ Раз., вып. V, 123.

на мнѣние, че дуалистични легенди въ Русия сж проникнали не само прѣзъ Балканския полуостровъ, но и по прѣкъ пжтъ, прѣзъ Кавказъ. Той дори допуска, че тия легенди сж минали по-скоро отъ южна Русия въ България, отколкото наопаки. Въ полза на това мнѣние говорѣлъ епизодътъ за гмуркането въ водата, който въ българскитѣ варианти билъ по-изтритъ и ослабналъ. Хипотезата на Драгоманова, макаръ въ нѣкои пунктове да дава прибързани обобщения, прави голѣма стѣпка напредъ въ обяснение на въпроса. Бждещитѣ изслѣдвачи на проблемата, които ще разполагатъ съ повече сравнителенъ фолклоренъ и исторически материалъ, ще подкрѣпятъ, смѣтаме, повечето отъ тезитѣ на Драгоманова, а други ще видоизмѣнятъ или отхвърлятъ.

Въ слѣдващитѣ бѣлѣжки ние ще се ограничимъ главно съ българскитѣ легенди и ще гледаме да посочимъ тѣхната генетична връзка съ други подобни легенди, устни и писани, тѣхния небългарски произходъ и тѣхнитѣ разпространители. Между европейскитѣ и азиатски дуалистични легенди за сътворението на свѣта се забѣлѣзва голѣма прилика както въ схемата на фабулата, така и въ повечето отъ епизодитѣ и подробноститѣ. Тая прилика вече изключва прѣдположението за независимия, самороденъ произходъ на легендитѣ у разнитѣ народи; *легендитѣ припадатъ къмъ една челядь*, къмъ нѣкогашно общо огнище, отъ което сж се разсѣяли, повече или по-малко промѣнени, на едно широко пространство, отъ Адриатика та до източния Сибиръ. Ние не се наемаме да опрѣдѣлимъ началното отечество на легендитѣ, и надали науката ще може единъ день да се добере до задоволителенъ отговоръ на въпроса. Най-много, което може да се направи въ тая областъ, то е да се посочи — дѣ най-напредъ, въ историческо врѣме, се забѣлѣзва сжществуването на дуалистичния митъ за сътворението. Да се прѣкрачи обаче тая граница и да се намѣри праисторичното огнище на мита, това едва ли е възможно. Що се отнася до оформяването на мита въ историческо врѣме, хипотезата на Драгоманова изглежда доста правдоподобна и едно ново изслѣждане, съ повече факти, би могло да засили нейната основателность и да я направи жизнеспособна. Имайки прѣдъ видъ двата основни елемента въ мита — двама враждуващи творци и изваждане на земята изъ водната стихия — Драгомановъ правилно посочва древ-

ния Иранъ за разпространител на първия елементъ на мита, а за втория елементъ, океанския, дири паралели главно въ халдейската космогонична прѣдстава за изваждане на земята изподъ водата. Тая прѣдстава лежи въ основата и на Битието въ библейската история, дѣто е речено: „Земята бѣше неустроена и невидима; върху бездната имаше тъмнина, и Духъ Божи се носѣше надъ водитѣ . . . И Богъ рече: да се събере въ едно водата, която е подъ небето, та да се яви сушата . . . Богъ нарече сушата земя“ (Бит. I, 2—10). Остава да се уясни само какъ митътъ е билъ прѣработенъ, вѣроятно въ гностико-манихейскитѣ и отчасти християнски срѣди, за да се прѣсне сетнѣ оттамъ, чрѣзъ дуалистичнитѣ секти и чрѣзъ богомилството, въ Азия и Европа.

За да се види единството и приликата между сега запазенитѣ дуалистични легенди, привеждаме надолу схемата на началния епизодъ за сътрудничеството между Бога и дявола при направата на земята по разкази, взети отъ разнитѣ крайща на широката областъ, дѣто живѣе още дуалистичниятъ митъ. За това сравнение подбрахме по една типична легенда отъ българитѣ, малоруситѣ, великоруситѣ, черемиситѣ (финско племе) край Казань, турцитѣ въ Алтай и грузинцитѣ въ южния Кавказъ:

Българска.

Изпърво навсѣкждѣ било вода. Богъ и дяволътъ живѣятъ наедно. За да направятъ земята, Богъ казва на дявола да влѣзе въ водата и да извади прѣстъ. Дяволътъ се спуска два пѣти въ водата, казвайки: съ божия сила и съ моя! но не може да стигне дѣното. На трети пѣтъ стига дѣното, защото казва: съ божия сила! и изважда малко прѣстъ подъ ноктитѣ си. Богъ туря тази прѣстъ на водата, и тя става малко земя. Богъ и дяволътъ лѣгатъ да

Малоруска.

Богъ, за да направи свѣта, казва на своя найстаръ ангелъ Сатанаила да слѣзе на дѣното на морето и да му извади шѣпа пѣсъкъ. Сатанаилъ се гмурва на два пѣти въ морето, но пѣсъкъ не може да извади, защото казва: съ божие име и мое! и пѣсъкътъ се измива отъ водата. На третия пѣтъ казва: съ божие име! и тогава изнася пѣсъкъ. Богъ взема лѣсъка и го разсѣва по водата, а Сатанаилъ си облизва ржката, за да запази поне троха пѣсъкъ и той. Богъ благославя земята на четири страни, и

Великоруска.

Богъ напуща морето и почва да прави земята. Той порѣчва на дявола да се гмурне въ дѣното на морето и да извади шѣпа прѣстъ. На два пѣти се измива въ шѣпата му прѣстъта и едва на третия пѣтъ, по божия заповѣдъ, остава малко пѣсъкъ подъ ноктитѣ на дявола. Съ тоя пѣсъкъ Богъ насѣва цѣлата земя. Дяволътъ прѣдлага на Бога да станатъ братя: дяволътъ старши братъ, а Богъ — младши. Богъ се усмихва. Дяволътъ прѣдлага да станатъ

спятъ. Дяволътъ взема въ ржцѣ заспалия Богъ и се заплтва къмъ водата, за да го удави, но, кждѣто и да тръгне по четиритѣ страни, земята сѣ расте и дяволътъ не може да стигне водата. Дяволътъ най-послѣ събужда Бога, за да благословятъ порасналата земя, докато тѣ спали. — „Азъ благословихъ земята, казва Господь, когато ти ме носи на вси страни да ме удавишъ и направи кръстъ съ мене“. Дяволътъ се разсърдва и побѣдва отъ при Бога. (Срв. по-горѣ, стр. 329 сл.).

Черемиска.

Юма и Кереметъ сж братя. Когато Юма рекълъ да направи земя, поржчва на по-малкия си братъ Кереметъ, който плава по морето като патка, да му извади шѣпа прѣстъ изподъ водата. Кереметъ донася прѣстѣта, но укрива една часть въ устата си. Юма духва на шѣпата прѣстъ, тя покрива водата и става земя. Тогава и Кереметъ изплюва скритата въ устата си прѣстъ, и се образуватъ планини и скали. Послѣ Юма взема камъкъ, удря го съ млатъ, и полѣтятъ ис-

тя почва да расте. Расте и пѣсъкътъ, скритъ въ устата на дявола, тѣй че ще му разчекне устата. Богъ тогава казва на Сатанаила да плюва. Отъ изплютата земя ставатъ планинитѣ и скалитѣ. Лѣгатъ слѣдъ това Богъ и Сатанаилъ да си починатъ. Богъ заспива, а Сатанаилъ грабва тѣлото му и го носи къмъ водата, за да го удави, но, кждѣто и да тръгне Сатанаилъ по четиритѣ страни, не намира вода, защото земята сѣ расте. Полунощъ става, лѣга и Сатанаилъ, па послѣ събужда Бога и го подканя да осветятъ порасналата земя. — „Азъ я осветихъ тая нощъ на всички четири страни“, отговаря му Богъ (Драгомановъ, Мсб. VIII, 263 сл.).

Алтайска (турска).

Изпърво навсѣкъждѣ било вода. Богъ и единъ другъ човѣкъ, въ видѣ на черни гжски, лѣтѣли надъ водитѣ. Другарѣтъ на Бога, подига вѣтръ, развълнува водата и напръсква божие лице. Той иска да се подигне надъ Бога, но пада въ водата. Помолва се на Бога, и той го спасява. Богъ казва: „Да излѣзе твърдиятъ камъкъ!“ и камъкътъ излиза изъ морскитѣ дълбочини. Богъ и човѣкътъ сѣдатъ на камъка и другаруватъ. По божие искане, човѣкътъ се спуска на морското дъно и изважда прѣстъ, която Богъ разхваърля по водата.

равни братя, а Богъ се пакъ усмихва. Дяволътъ прѣдлага той да бжде младши братъ. Богъ тогава казва на дявола да стисне ржката му, надъ лакътя, колкото сила има: дяволътъ се измаря отъ напъване, а Богъ сѣ се усмихва. Тогава Богъ улавя дявола за ржка, и дяволътъ се свива отъ болки. Богъ направи кръстно знаменне надъ дявола, който избѣгва въ бездната (Б у с л а е в ъ, Историческіе очерки I, 437).

Грузинска.

Изпърво свѣтътъ билъ покритъ съ вода. Веднажъ Богъ се спузналъ въ водата, но отъ студъ му покапали сълзи. Тия сълзи се прѣобразуватъ на арахангели — Михаилъ и Гаврилъ. Богъ слиза съ арахангелитѣ на дъното на морето, дѣто подъ единъ синъ камъкъ намѣрватъ Самоела. Самоелъ скача, улавя Бога за шията да го удавя. За да се отърве Богъ, комуто и архангелитѣ не могатъ помогна, съгласява се да стане побратимъ на Самоела. Самоелъ се отдалечава. Богъ и ар-

кри—ангели. Кереметъ и той прави сжщото, и полѣтвяватъ отъ искритѣ „шайтани“ (дяволи). Отгамъ идатъ добритѣ и зли духове. Послѣднитѣ, като биватъ изпждени отъ небето, настаняватъ се по разни части на свѣта — по водитѣ, езерата и пр. (Записана отъ черемиситѣ при Казанъ. Вѣстникъ Европы 1867 год., декември, стр. 51—52).

Богъ му поржчва пакъ да донесе прѣстъ. Човѣкътъ изнася шѣпа прѣстъ и я прѣдава на Бога, а другата шѣпа скрива въ устата си, зада си направи той суша. Богъ разпилява прѣстъта, и тя порасва дебела земя. Порасва и скритата прѣстъ въ устата на човѣка, тъй че безъ малко той ще се задави. Човѣкътъ се помолва на Бога да го спаси. Богъ му поржчва да изплюе прѣстъта, и тя образува малки блатни купчинки. Богъ му обяснява: „Ти искаше да ми направишъ зло, затова народътъ, който ти щесъздадешъ, ще ималоши помисли, а мислитѣ на моя народъ ще сж свети. Азъ ще бжда нареченъ Курбу-сту (= Ормуздъ, Ахура-Мазда?), а твоето име ще бжде Ерликъ (= сатана). Raldoff, Die Sprachen der türkischen Stämme Sud-Siberiens und der dsungarischen Steppe. I Abth. Proben der Volksliteratur, стр. 175 сл.).

хангелитѣ намислятъ да отлжчатъ водата отъ земята, и строятъ прѣградна стѣна, но тя се руши и водата пакъ покрива сушата. По ввущение на Михаила, отнасятъ се за свѣтъ до Самоела. Самоелъ ги научава: Богъ трѣбало най-сетнѣ да затржби силно, та сушата да се отдѣли отъ водата. Богъ изпълнява свѣта: земята се отдѣля отъ водата. Послѣ Богъ въ течение на седѣмъ деня създава всички животни и човѣка. (Сборникъ материаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, X, отд. I, стр. LXXV сл. Легендата е прѣдадена изцѣло у Драгомановъ, Мсб. VIII, 303 сл.).

Речемъ ли да разширимъ това съпоставяне върху всичкитѣ дуалистични легенди въ Азия и Европа, ще дойдемъ до заключение, че въ основата на всички лежи сжщиятъ митъ за сътворението, съ казанитѣ два негови елемента — двама сътрудници творци и изваждане на земята изъ водната стихия, че тѣзи легенди сж разказани по приблизително еднакъвъ начинъ и съ еднакви епизоди. Общо въ тѣхъ е и гледището, че сжщински, *дѣйствителенъ творецъ на земята и чловѣцитѣ е Богъ*, а дяволътъ е само неговъ помощникъ, който достазя материята за земята или внушава на Бога мисли, за които той не се досѣща. Обща имъ е и прѣдставата за *надмощието на Бога* и за *враждата* между Бога и дявола. Това единство въ гледищата, епизодитѣ и схемата на разказването

потвърдява общността на всичкитѣ легенди и произхода имъ отъ едно по-старо отечество. Кое е обаче това отечество или коя е оная срѣда, дѣто се е оформилъ митътъ, прѣди да се прѣсне на широко изъ свѣта? На тоя въпросъ може да се даде само приблизителенъ отговоръ. Митътъ за сътворението, какъвто го намираме въ нашитѣ легенди, не се срѣща точно съ космогоничното учение на ни една отъ дуалистичнитѣ религии, каквито сж били: маздеизмътъ, манихейството, павликянството, богомилството и др. Ни въ едно отъ тия учения не виждаме дяволътъ да сътрудничи на Бога творца при създаването: въ маздеизма Ахура-Мазда създава свѣта съ думата си, а Ахриманъ гледа всичко да разруши или да поквари; споредъ манихейтѣ, „Живиятъ духъ“, който е еманация на Бога, създава видимия свѣтъ отъ тѣлата на убититѣ отъ него демони; павликянитѣ и богомилитѣ учили, че земята и човѣкъ сж направени отъ дявола и че въ човѣка обитава Духъ божи. Съ тази си важна особеностъ, нашитѣ легенди не се посрѣщатъ съ реченитѣ дуалистични учения; извѣстна прилика съ маздеизма забѣлѣзваме само въ първата половина на мита за създаването, дѣто Богъ е единственъ творецъ; прилика между легендитѣ отъ една страна и маздеизма и манихейството отъ друга намираме въ прѣдставата, че Богъ и дяволътъ сж двѣ исконни, отдѣлни начала. Като имаме прѣдъ видъ тоя характеръ на легендитѣ, трѣбва да приемемъ, че митътъ за създаването въ тѣхъ ще да е доста старъ и ще да прѣдхожда появата на павликянството и богомилството.

Най-пригодната областъ за оформяването на мита трѣбва да се дири въ иранско-вавилонскитѣ крайща, отечеството на маздеизма и на манихейството. Тамъ именно, въ Месопотамия и Вавилония, е билъ заетъ митътъ за изваждане на земята изъ водната стихия, за което срв. по-горѣ, стр. 372, 374. А като краенъ прѣдѣлъ, прѣди който още легендитѣ сж били прѣнесени на сѣверъ у съседнитѣ турански народи, трѣбва да се приеме VII в., когато арабитѣ завладѣха Вавилония и Персия, наложиха тамъ своето мохамеданство и прождиха много племена на сѣверъ, въ Туранъ. Извѣстно е, че манихейството намѣри тамъ ново отечество: прѣзъ VIII в. то бѣ станало дори господарствена религия въ голѣмата империя на турцитѣ уйгури. Срв. по-горѣ, стр. 3. Що се отнася

до ширенето на дуалистичнитѣ легенди на западъ и особено въ България, нѣма съмнѣние, че главнитѣ тѣхни разпространители сж могли да бждатъ прѣселенцитѣ манихеи и павликяни, които дадоха животъ на богомилството. Богомилството не само е приело тия легенди, но то съдѣйствувало за тѣхното разпространение изъ българската земя и оттамъ подалече, на западъ и на сѣверъ. Фактътъ, че въ България, сжщинското отечество на богомилството, сж запазени тѣй много дуалистични легенди, когато у другитѣ балкански народи тѣ сж извѣстни само въ единъ-два варианта или съвсѣмъ липсватъ, показва добрѣ, че послѣдвателитѣ на попъ Богомила сж улеснявали ширенето на легендитѣ. Но не само това. *Богомилското учение и книги сж послужили и за изворъ на нови дуалистични елементи въ тия разкази*, както и за поякото задържане на епизодитѣ, които се съгласували съ учението на богомилитѣ. Отъ друга страна легендитѣ приели въ новата си родина и недуалистични народни и християнски напластявания, та сега прѣдставятъ пѣстра мозаика отъ старо и ново, дуалистично и монотеистично.

Надолу изтъкваме по-типичнитѣ прѣдстави и епизоди въ българскитѣ легенди и посочваме тѣхното съотношение къмъ богомилското учение. На първо мѣсто въ легендитѣ бие на очи *сътрудничеството между Бога и дявола*. Въ по-пълнитѣ версии на легендитѣ, напр. въ № 1, 2, 3, Богъ и дяволътъ си помагатъ при направата на земята. Инициативата за създаване иде ту отъ Бога (№ 1), ту отъ дявола (№ 2), ту съвмѣстно отъ двамата (№ 3). Творецъ обаче на земята е Богъ, а дяволътъ е помощникъ. Когато дяволътъ създава нѣщо, напр. вълка, то оживява само при божие съдѣйствие. Въ легенда № 15 дяволътъ проявява творческа мощъ и създава самостоятелно рай за своитѣ ангели и за хората, а въ легенда № 1 той създава козата. Въ легендитѣ № 1, 2, 4, 7, 8, 10 дяволътъ се явява по-досѣтливъ отъ Бога: Богъ узнава отъ своя сътрудникъ и врагъ какъ да се доправи земята, какъ тя да се смали, какъ е опасно да се жени слънцето и какъ ще може да се прѣроди Богъ и да прѣвземе царството на дявола. Другарството и сътрудничеството между Бога и дявола се изтъкватъ и при договора за подѣлба на свѣта и човѣцитѣ: небето и живитѣ човѣци да сж на Бога, а земята и умрѣлитѣ — на дявола. Срв. № 1, 6, 7, 8, 10. Въ тия епизоди се прѣ-

плитатъ доста неедновидни възгледи. Гледището, че Богъ е единственъ творецъ на всичко, е прѣди всичко юдео-християнско, отчасти маздеистично; крайно дуалистично гледище съзираме въ задружната инициатива на двѣтѣ исконни същества за направа на свѣта или въ терминитѣ, че тѣ били другари, съдружници, братя; богомилско е гледището, че творчеството на дявола е ограничено, че дяволътъ доставя само материята за създаване на земята, и че дори когато дяволътъ твори нѣщо, то става съ съизволието божие. Успоредица на тия прѣдстави намираме въ Тайната книга на богомилитѣ, дѣто дяволътъ е нареченъ подражателъ на Отца (*imitator Patris*); тамъ той създава земята и човѣцитѣ, само слѣдъ като се помолилъ на Бога, който се смиява надъ дявола и му позволява да направи видимия свѣтъ въ седѣмъ деня, които сж седѣмъ епохи. Богомилски е и епизодътъ, лег. № 15, за създаването на рая отъ дявола, както и епизодътъ за подѣлбата на свѣта и човѣцитѣ между Бога и дявола. Срв. за това вѣститѣ въ Тайната книга, вѣститѣ у Зигавина, въ Прѣнието на Христа съ дявола, въ разказа за Тивериадското море и др.

Прѣдставата за *враждата между Бога и дявола* се схожда изобщо съ богомилското учение. Богомилитѣ вѣрвали, казва Зигавинъ, че Сатанаилъ, който билъ първороденъ божи синъ и съуправителъ на Бога, намислилъ да стане равенъ на баща си, поради което билъ съборенъ надъ водната стихия, и тамъ си направилъ свой свѣтъ — земя, небе, човѣци. ¹⁾ Поводътъ за съперничеството е уясненъ подобрѣ въ Тайната книга. Тамъ се казва, че сатаната, като билъ при Бога, като строителъ на всички нѣща, и като се възхитилъ отъ божията слава, пожелалъ и той да стане подобенъ на Всевишния и да постави прѣстола си надъ облацитѣ. Срв. по-горѣ стр. 74. Въ единъ изворъ за западнитѣ дуалисти се казва, какво дяволътъ, като братъ на Бога, поискалъ наслѣдство отъ небето и земята, поради което послѣдвала война между двамата съперника. Срв. стр. 271. Подобна мисль е прокарана и въ българскитѣ народни легенди № 1, 2, 3, дѣто дяволътъ иска да бжде самъ владѣтель на земята и затова гледа да удави своя другаръ Бога въ водата. Въ ле-

¹⁾ P. Gr. CXXX, 1293 — 1297.

генда № 15, паралелъ на борбата на титанитѣ, дяволътъ (Зерзевулъ)¹⁾ гради висока кула, отъ която да замѣри Бога съ стрѣла и да го убие. Ненавистята между двата нѣкогашни побратими не спира дори и когато Богъ се прѣражда въ Исуса. Дяволътъ, за да погуби Исуса, наговаря хората да избиватъ труднитѣ жени и новороденитѣ мъжки дѣца, между които се очаквало да бжде Исусъ (легенда № 8), а покъсно научава евреитѣ да уловятъ Исуса и да го убиятъ (лег. № 1). Тия прѣдстави срѣщаме и въ редъ богомилски книги, напр. въ Тайната книга (стр. 81), дѣто дяволътъ прѣдава на Мойсея дървото, на което да бжде разпънатъ Исусъ, въ Прѣнието на Христа съ дявола (стр. 252), дѣто дяволътъ заявява, че ще влѣзе въ сърдцето на Каяфа, който да улови и мжи Исуса и др. Враждата между Бога и дявола, която траяла (легенда № 1) 800,000 год., била приключена, когато Исусъ слѣзълъ въ пъкѣла, развалилъ записа, скритъ тамъ отъ дявола, и освободилъ човѣцитѣ (№ 13), или пъкъ когато сгрѣмосясалъ дявола и неговитѣ ангели въ вѣчна мжка. Борбата между Бога и дявола свършва съ побѣда на Бога, т. е. тѣй, както е въ богомилското учение.

Третята типична прѣдстава въ легендитѣ е, че *земята била направена отъ прѣстъ, която дяволътъ изважда отъ водата*. Така е въ по-пълнитѣ версии, № 1, 2; въ № 3 земята бива направена отъ морска пѣна. Споредъ други необнародвани български разкази, земята била образувана отъ морски пѣсъкъ или отъ „мая изподъ морето“. *) Всички тия прѣдстави се посрѣщатъ съ гледището, че изпърво, като нѣмало свѣтъ, имало само вода или море (№ 1, 2). Митътъ, че земята е била направена отъ прѣстъ или изобщо отъ материя, извадена отъ водната стихия, е влизалъ и въ вѣруето на богомилитѣ. Споредъ Тайната книга и споредъ Зигавина, богомилитѣ учили, че изпърво земята не се виждала, тя била неоформена и покрита отъ водитѣ; Сатанаилъ, който и слѣдъ падението си съхранявалъ творческата си мощъ, издигналъ неустроената земя надъ водитѣ и тя станала суха и крѣпка. Подводната земя се е схващала отъ богомилитѣ като мека,

1) Народенъ изговоръ на библейското име Веелзевулъ, глава на демонитѣ. Подобна форма срѣщаме у пелопонезкитѣ гърци: Ζερζαβουόλης. Ν. Γ. Πολίτης, Νεοελληνική μυθολογία, т. II, 490.

2) Срв. Й. Ковачевъ, Народна астрономия и метеорология, стр. 50.

тинѣста или, както се казва въ Пращкия Разумникъ — земята била направена ѿ тини водниѣ. ¹⁾ Тая тиня е трѣбвало да се ствѣрди, за да стане земя. Тая мисль е проведена отчасти въ богомилския Енохъ, дѣто се казва: „Отъ (воднитѣ) вълни направихъ камъни . . . , а отъ камънитѣ направихъ (смѣсихъ) сухото, и сушата нарекохъ земя“ (срв. стр. 176). Сѣ сжщата мисль лежи и въ основата на отговора № 1 на богомилския Разумникъ, че земята била направена отъ сгжстената пѣна (сметана) на водата: *възѣта ѣ сметана ѿ воды, и съсири сѣ, и сътвори Бѣ небо и зѣмѣ* (стр. 259). Въ другъ Разумникъ, сръбска редакция, изрично е помената думата „пѣна“, както е и въ българскитѣ народни легенди: и *поклѣтъ Господь съгнати пѣнѣ морскѣю и сътвори зѣмлю.* ²⁾ Българскитѣ народни легенди изобщо се схождатъ съ богомилскитѣ книги за произхода на земята отъ материя, извадена отъ водната стихия. Въ подробноститѣ обаче народнитѣ легенди, които разказватъ за гмуркането на дявола въ водата и изваждането на шѣпа прѣстъ или на прѣстъ, останала подъ ноктитѣ на дявола, се посрѣщатъ само съ една писана легенда, тая за Тивериадското море, за чиято българска версия ние се изказахме малко резервирано (стр. 288). Споредъ това и въпросътъ за произхода на българскитѣ народни легенди за гмуркането на дявола отъ единъ писанъ паметникъ, какъвто е Тивериадското море, стои отворенъ. Въ българскитѣ народни легенди, познати досега, не срѣщаме подробността за дявола, прѣдставенъ като птица гмурецъ, както туй се срѣща въ Тивериадското море и въ рускитѣ, турски и др. народни приказки за създанието.

За създанието на *человѣка отъ Бога* се говори въ легендитѣ № 1, 3, 5, 10. Докато обаче въ първитѣ три легенди *человѣкъ* бива направенъ отъ каль или прѣстъ, въ легенда № 10 е легналъ единъ по-рѣдкъ митъ: Богъ проважда четирима ангели да му донесатъ прѣстъ отъ четиритѣ страни на свѣта (паралелъ стр. 321), послѣ той разсѣва тая прѣстъ навсѣкждѣ, и наставатъ *человѣцитѣ*. Епизодътъ, че Богъ създава *човѣка*, не отговаря на богомилското учение, споредъ което въ случая създателъ е Сатанаилъ. Не е богомилски и епизодътъ за направата на *человѣцитѣ* чрѣзъ разсѣване на

¹⁾ Starine XXI, 208.

²⁾ Starine XXI, 202.

пръстта. Тоя епизодъ ще да е въ свръзка съ широкопространения митъ, че планинитъ, хълмоветъ и др. нѣща по земята били изпадали отъ продънения чувалъ на Бога или че Богъ ги сѣялъ отъ небето. Другъ паралелъ за произхода на челоуѣцитъ отъ разсѣяна пръстъ съзираме и въ старогръцкия митъ за Девкалиона и хвърлянитъ отъ него камъчета, които се прѣобразявали на челоуѣци.

Освѣнъ изтъкнатитъ по-главни прѣдстави въ легендитъ, можемъ помена и слѣднитъ единъ-два елемента, каквито срѣщаме въ учението и въ книжнината на богомилитъ. Такъвъ е напр. епизодътъ за даването душа на Адамовото тѣло въ лег. № 3: душата излиза отъ дупкитъ на сжщото тѣло. За подобна богомилска прѣдстава говори Зигавинъ. Р. Gr. CXXX, 1297. Въ легенди № 8, 9, 11, 16 се говори за обиталището на дявола и на неговитъ ангели — по облацитъ, по въздуха, по земята и въ водитъ. Срв. за подобнитъ богомилски паралели на стр. 308.

Отъ горѣизложеното се вижда, че устнитъ български легенди за сътворението сж отъ чуждъ, източень производъ, че тѣ сж били прѣнесени по устенъ пѣть отъ дуалиститъ и сж станали сгодно оржде въ рѣцѣтъ на богомилитъ за прокарване и закрѣпване на тѣхното дуалистично учение срѣдъ малокнижнитъ българи. Часть отъ дуалистичнитъ елементи въ тия легенди идатъ още отъ първото имъ отечество — въ вавилонско-иранскитъ области, а други монотеистични прѣдстави сж били добавени въ тѣхъ подъ влиянието на юдео-християнскитъ прѣдстави. Що се отнася до дуалистичнитъ прѣдстави и епизоди въ легендитъ, едни отъ тѣхъ сжщо така сж старинни, източни, а други били заети въ тѣхъ тепърва по-сетнѣ, на българска почва, отъ богомилскитъ книги. Нѣкои дори легенди произлѣзли направо отъ богомилскитъ писани разкази, както е случаятъ напр. съ разказа Тивериадското море, който е послужилъ за несъмнѣнъ изворъ на редъ народни руски разкази. Босненската пѣкъ легенда е имала по-сложна сѣдба: изпърво писана, сетнѣ тя е минала въ народнитъ уста и оттамъ отново е била записана въ формата, въ която тя ни е позната.

ПОКАЗАЛЕЦЪ

Бройкитѣ посочватъ страницѣ. Съкращения: б. = български, гл. = гледай, р. = рѣка, с. = село, ц. = царь, сл. = следващи. Имената на съчиненията сж поставени въ кавички).

Авария р., гл. Авирия
Августианъ ц. б. 286
Авдианъ ц. 294
Авелъ 26, 211 сл., 261, 263, 293
Авирия р. 195
Агореникъ р., гл. Горника
Адамовъ записъ 215, 223 сл., 293 сл.,
309 сл., 349 сл., 351 сл.
Адамъ и Ева 7, 25 сл., 56, 70, 79,
177 сл., 207 сл., 260, 262, 291 сл.,
297, 322 сл., 388, 351 сл.
Адоилъ 175
Азаватъ р., гл. Азафа
Азафа р. 195
албигойци 41, 42 сл.
Александъръ Иванъ ц. б. 35
Алусианъ 286
Алфея р. 195
Амосъ 134 сл.
ангели на стихийтѣ 74 сл., 189
„Апокалипсисъ“ 68, 95 сл.; — апо-
крифенъ 54, 57, 71; — Вару-
ховъ 203
апокрифи 52 сл., 163
„Апостолъ“ у богомилитѣ 93 сл.
Арменитѣ с. 19
арменци прѣселени 17 сл.
Армѣнковци с. 19
Армѣнохоръ с. 19
Аронъ ц. б. 286
Архасъ 175
Асаклунъ 7
аскетизъмъ 5, 8, 27 сл., 45 сл.,
119 сл.
Асонъ 294

Асѣнь II, ц. б., 35
Атласъ 6, 9
Афия гл. Алфея
Ἀχέρουσα λίμνη 223
Ахриманъ 1, 377
Ахура-Мазда 1, 376, 377
Бабуна р. 36
Бабуна с. 36
Бабуна планина 36
бабуни (богомили) 36, 40, 235, 327
басни богомилски 327 сл.
Бдинъ 285
„Бесѣда на тримата светители“
257 сл.
билки лѣковити 334 сл., 337
Богомила с. 36
богомилство 14 сл.; условия за поя-
вата му 14 сл., появата му у бъл-
гаритѣ 20 сл.; съставнитѣ му
елементи 21; учение 24 сл.; чер-
ква и общество 27 сл.; духовни
чинове 29 сл.; отношение къмъ
държавата и православието 30
сл.; прѣслѣждане 32; секти и
эволюция у богомилството 32 сл.;
разпространение въ България 33
сл., въ Византия 37 сл., 311 сл.,
320 сл., въ Русия 39, 311, въ
Сърбия 40, 237, въ Босна 40,
102, 325, въ Албания 34, въ
западна Европа 40 сл., 66 сл.;
значение 44 сл.; книги у богоми-
литѣ 49 сл., легенди 54, 327 сл.
Богомилъ попъ 21 сл., 50

- Борилъ ц. б. 35
 Борисъ ц. б. 17, 282, 283
 Босна 40, 321 сл., 325 сл.
 Бояна 283
 Бреитулъ 261
 Брѣгалница р. 282
 Брѣзникъ 285
 bougre 41
 Буда 2, 7
 будизъмъ 5, 9
 българи = богомили 41, 43
 Български богом. орденъ 22, 67, 103
 „Български апокрифенъ лѣтописъ“
 57, 273 сл., 257 сл.
 Бѣлградъ 286
 Бѣлъ богъ (прѣдполагаемъ) 361 сл.
 бѣсове (духове, демони) 6, 13, 14,
 25, 85, 169, 308, 356 сл., 367
 Валдейци (секта) 43 сл.
 „Варухъ“ 56, 70, 191 сл.
 Васили богомилъ, изгоренъ въ Ца-
 риградъ, 38, 88, 101
 Васили богомилъ 23
 Васили ц. византийски 286
 „Видѣние Данилово“ 163, 276
 „Видѣние Исаево“ 131 сл.
 „Видѣние за послѣднитѣ врѣмена“
 163, 276
 „Видѣние на пророка Исаия“ 163
 Византия градъ 285
 Витоша 285
 Вревоилъ 175
 „Възнесение Исаево“ 152
 вълкъ, създаването му, 334 сл.,
 345 сл., 346 сл.
 „Въпроси и отговори“ 257 сл.
 вѣра у езическитѣ славяни 361 сл.,
 у Аспаруховитѣ българи 366 сл.,
 у печенѣзитѣ 19 сл., у езически-
 тѣ турци 364 сл.
 Гаврилъ архангелъ 173, 175, 196,
 261, 289
 Гаганъ ц. б. (хаганъ?) 286
 Гаидалъ 168
 Галгалъ 134
 Galgatha 135
 Гангъ р. 312
 Геруско езеро 217, 223
 Гионъ р. 312
 Гѣѣѣѣ 4
 гностицизмъ 4
 Горника р. 195
 Горно-Павликени с. 12
 григори (ангели) 172
 грѣхопадение 6, 7, 26, 63, 78, 79,
 178, 211, 214, 292, 298, 323
 Двоевѣрие у старитѣ българи 16
 Делянъ гл. Оделянъ
 демони гл. бѣсове
 Денница 69
 Димотика гл. Мотикъ
 Добре богомилъ 23
 Добричъ 283
 Добруджа 273, 282
 Долно-Павликени с. 12
 доминиканци 43
 драговищи богомили 36, 164
 Драговищица р. 164
 Драговишки орденъ 21 сл., 67,
 101, 103
 Дръстъръ 282
 дуализъмъ 1 сл., 22 сл.; — прѣд-
 полагаемъ у славянитѣ 361
 Дунавъ р. 195, 281, 285
 дяволъ 20, 25, 62 сл. 73 сл., 78 сл.,
 136, 177, 214, 248 сл., 260, 217
 сл., 291, 296 сл. 316, 329 сл.;
 създаденъ отъ божията сѣнка
 260, 337 сл.; братъ божи 271;
 защо е куцъ 346 сл., 347 сл., 354
 „Дѣтство Исусово“ 52, 227 сл.,
 242 сл.
 „Евангелие“ у богомилитѣ 87 сл.
 еднокракиятъ, т. е. дяволтъ, гл.
 дяволъ
 Езекия 134, 148
 езикъ на първитѣ чловѣци 195,
 261, 267
 „Енохъ“ апокрифъ 52, 56, 72, 165 сл.
 Енохъ пророкъ 81, 253, 261
 Еремия с. 164
 Ереуса р. 195, 281
 Ерменлуй с. 19

- Ерменово с. 19
 Ерменско с. 19
 Ермонска гора, мѣсто 9, 172, 189
 εἰρήνη гл. масалияни
 Ефратъ р. 195, 312
 Ἐσφῆρος 69
- Запись Адамовъ гл. Адамовъ запись;
 запись божи, даденъ дяволу 337 сл.
 Заратустра 1 сл., 7
 Затисуа гл. Зетеусъ
 Затиуса гл. Зетеусъ
 зачеване отъ цвѣге 342 сл.
 Звѣчанъ 283
 Зетеусъ р. 195, 181
 Зендъ-Авеста 2
 Зерзевуль 354 сл., 380
- Иасонъ гл. Асонъ
 Иасусъ 134 сл.
 Иванъ св., помага на Бога противъ
 дявола 342 сл.
 Иванъ Владимиръ 34
 Йеремия попъ 50 сл. 52, 53, 164,
 270 сл.
 Изотъ ц. б. 282
 Иларионъ Мъгленски 35, 163
 Илия св. и пророкъ 26, 82, 253, 254
 индекси на апокрифи 52 сл.
 Йоанъ апостоль 62, 73, 91 сл.
 Йоанъ Кръститель 26, 82 сл., 90, 91
 сл., 99, 102, 103, 190, 152 сл., 327
 Йоанъ, основатель на павликян-
 ството, 10, 11
 Йоанъ Чурила богомилъ 37 сл.
 Йорданъ р. 216, 224 сл., 294, 351 сл.
 Йорданъ, братъ на Дѣва Мария,
 331 сл.
 Йосафатова долина 75
 Иродъ 252
 Исаиль 196
 Исай прор. 134 сл., 280 сл.
 „Исаиево видѣние“ 56
 исполини 190
 исполини (= руси) 275
 Испоръ (Аспарухъ) ц. б. 282
 Исусъ 2, 7, 17, 20, 25 сл., 90 сл.,
 161, 268 сл. и др.
- Каинъ 26, 211 сл., 261, 263, 293
 Каломела 26
 Калиника манихейка 10
 Карвунска область 281
 катары 41
 „Катарски Трѣбникъ“ 55, 113 сл.
 Каяфа 252
 Киевъ 283
 Кирикъ и Юлита 163
 Кирилъ философъ 261
 китове гл. риби
 „Книга на юбилеитѣ“ 220
 книги на живота 142, 174 сл.
 Константинъ Багрѣнородни 284
 Котугери с. 36
 Костуръ 286
 Краиниево мѣсто 284
 криптохристияни 33
 кръстно дърво 71, 81
 кръщение (духовно) у богомилитѣ
 29, 114, 123 сл.
 кудугери богомили 36, 164
 кула (Вавилонска) 194, 201, 354
 кумани (= българи) 281, 282
 Кутугерци с. 36, 164
- Ламехъ 263
 легенди дуалистични у разни на-
 роди 327 сл., 369, 370, 371, 374,
 375.
 λβγος 4
 лозата — дърво на прѣгрѣшението,
 196, 207, 297, 323
 луна 6, 84, 176, 198 сл., 259 сл.,
 262 сл., 289, 295, 314 сл.
 Луцибелъ 271
 Луциферъ 69, 322, 324
- Маги 1
 маздеизъмъ 1, 377
 „Малко Битие“ 216
 Манаси 151
 мандаити 4, 186, 221 сл.
 Мани 2 сл., 97 сл.
 манихейство 2 сл., 97 сл., 165 сл.,
 243, 377
 Мария Дѣва 26, 91 сл., 237 сл.
 Маркионъ 4, 88, 95, 96 сл.

масалиянство 13 сл.
 Матусаль 167 сл., 261
 Меркури 261, 268
 Месемврия гл. Несебъръ
 месия 151
 метемпсихоза гл. прѣраждане на
 душиѣ
 Методи Патарски 57
 Митра 2
 Михаилъ архангелъ 142, 144, 174,
 178, 196, 199 сл., 210, 211 сл.,
 215, 220, 251, 261, 289, 291,
 296, 300, 322.
 Михаилъ богомилъ 23
 Михаилъ ц. б (Борисъ) 283
 Михей 134 сл.
 могили въ България 282
 Мойсей 26, 71, 81, 98, 354
 Мойсей ц. б. 286
 молитва 13, 29, 106 сл., 127, 216,
 221
 монофизити 17 сл., 35
 Морунецъ (= Кавала) 286
 Мотикъ (= Димотика) 286
 Мохамедъ 279
 Назари богомилски епископъ 51,
 66, 87
 Намраель 7
 народи и държави 268
 Насонъ гл. Иасонъ
 Naso 135 сл., гл. Иасонъ
 небеса 6, 25, 62, 74 сл., 136 сл.,
 161, 158 сл., 181 сл., 188 сл.,
 194 сл., 262, 280 сл., 295, 364 сл.
 Немродъ 7
 Несебъръ 286
 Неусъ р. 195
 Никифоръ 286
 Никополь на Дунавъ 286
 Нириюсъ р., гл. Неусъ
 Нишъ 285
 Нопаиль 196
 Носачъ гл. Атласъ
 Нунаиль 261
 Овче-поле 282, 287
 Оделянъ ц. б. 286

Океанъ р. 313 сл.
 Омофоръ гл. Атласъ
 Ормуздъ гл. Ахура-Мазда
 Осогово 163 сл.
 „Откровение Варухово“ 191 сл.
 „Отче нашъ“ 83, 106 сл.
 Павелъ апостолъ 10, 94 сл.
 Павелъ Самосатски 10
 Павелъ, основатель на павликян-
 ството, 10, 11
 Павликени с. 12
 павликянство 10, 11, 12, 17, 18,
 41, 93, 94, 95, 100, 105
 „Павлово Видѣние“ 57
 „Палея“ 69, 220
 Пануиль гл. Фануиль
 параклетъ 7, 162
 „Паралипомена на Йеремя“ 204
 патарени 40 сл.
 паякъ (= дяволъ) 356 сл.
 Перикула р. 195
 Петъръ апостолъ 11, 95, 251; —
 свети, услужва на Бога 339 сл.
 Петъръ ц. б. 21, 22, 283, 284, 285
 Петъръ богомилъ 23
 печенѣзи 287; — дуалисти 19 сл.
 планети 176
 Пловдивъ 18, 285
 Плюска 282
 Плъсковъ (Плюска) 282
 „Прѣние на Христа съ дявола“ 53,
 56, 248 сл.
 прѣраждане на Бога 229 сл., 341,
 342 сл.
 прѣраждане на душата 5, 9
 Прѣславъ 283, 285, 287
 пчелата услужва на Бога 336, 348 сл.
 пѣтель 193, 263
 Равенъ, градъ, 283
 Рагуиль 178
 Разбойникъ, мѣсто, 294
 „Разумникъ“ 56, 257 сл.
 рай 78, 169, 177, 196, 211 сл.,
 260, 262, 354
 Рапаиль гл. Рафаиль
 Рафаиль 195

- Регимъ 168
риби подържащи земята 74, 260,
269 сл., 289, 307 сл.
Римъ 285
Романия 285
Романъ ц. б. 286 сл.
ржкополагане у богомилитъ 109,
114, 124 сл.
- Сабейци 221 сл.
Σακχᾶς гл. Асаклунъ
Самаелъ гл. Самаилъ
Самаилъ 25, 196, 207, 260, 271 сл.
Саманаилъ 196
Самоелъ гл. Самоилъ
Самоелъ (дяволъ) 375 сл.
Самоилъ ангелъ 178
Самоилъ ц. б. 286
Саразаилъ 196 сл.
сатана гл. дяволъ
Сатанаилъ 14, 21, 24 сл., 69, 70,
172, 177, 189, 190, 196, 207,
261, 271 сл., 290 сл., 300, 307
сл., 313, 314, 320 сл., 322 сл., 374
сатанизъмъ 14
Св. Троица 150, 161
Свѣтовитъ 362
Селевки 285
Симеклитъ 285
Симеонъ ц. б. 18, 20, 282, 283, 186
сирийци, прѣселени въ България, 18
Славъ ц. б. 281
Сисини гл. Сись
„Сисиниеви молитви“ 51, 53
Сись 8, 51, 53
Сить 209 сл., 261, 393
„Сказание на пророка Исаия“ 163
Слово (λόγος) 4, 26, 28, 90 сл., 93
слънце 6, 84, 170 сл., 176, 181,
197 сл., 261 сл., 289, 295, 314 сл.,
322; слънчева женитба 348 сл.
Солунъ 283
Спжтникъ 294
Срацимиръ ц. б. 12
Срѣдецъ 283, 285
Срѣмъ 285
Стефанъ богомилъ 23
- стриголници 39
стжпала вглжбнати 337 сл.
сътворение на свѣта 5 сл., 7, 25,
78 сл., 175 сл., 259, 289, 290 сл.,
296, 299 сл., 304 сл., 311 сл.,
322, 329 сл.
- „Тайна книга“ 60 сл.
таралежъ 336
твърдь небесна 76 сл., 81, 135,
146, 190
Теодоръ богомилъ 23
Тэфрика 17
Тивериадско езеро 306 сл.,
„Тивериадско море“ 287 сл.
Тигръ р. 195, 216, 223, 294, 312
„Томино Евангелие“ 52, 227 сл.
торбеша богомили 33, 36
трѣстиката — дърво на прѣгрѣше-
нието 78
„Тълкование Данилово“ 163, 276
- Уйгури дуалисти 3
Умамъ 261
устои на свѣта 260, 262, 270, 295,
319 сл.
утѣшителъ гл. параклетъ
- Фануилъ 193 сл.
фениксъ 170, 171, 197
Ференопъ гл. Перикюла
Фисонъ р. 312
фундаити богомили 36, 37, 38
- Χίλιοι καπνοί 37 сл.
- Части, отъ които билъ създаденъ
Адамъ, 177, 260, 291, 297, 308,
309, 323, 325
человѣцитѣ, замѣстници на падна-
литъ ангели, 309, 322, 324
Червенъ 287
Черень богъ 361 сл.
- Шайтанъ 25
шаманизъмъ 1, 364 сл.
- Щипъ 287

Забѣлѣзани погрѣшки.

<i>Стр.:</i>	<i>Редъ:</i>	<i>Вмѣсто:</i>	<i>Да се чете:</i>
57	1 отдолу	само	току-речи само
158	1 „	прѣводъ	прѣводачъ

БЕЛЕЖКИ И ДОБАВКИ НА РЕДАКТОРА КЪМ УВОДА НА ЙОРДАН ИВАНОВ И ИЗДАДЕНИТЕ ОТ НЕГО БОГОМИЛСКИ КНИГИ И ЛЕГЕНДИ

Към стр. 2

Върху манихейството има обширна литература и след обнародването на книгата на Й. Иванов са излезли редица нови съчинения. Срв. по-специално *H. Ch. Puech*, *Le manichéisme, son fondateur, sa doctrine*, Paris, 1948 (второ издание през 1967 г.), и *A. Л. Кац*, Манихейство в римской империи по данным Акта Архелаи, Вестник древней истории, 1955, кн. 3, с. 168 сл. Вж и *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 119 сл., където е даден кратък очерк върху това учение.

Към стр. 10

По-нова литература върху павликянството: *Д. Ангелов*, Влияния на чужди ереси върху богомилството, Известия на семинарите при Историко-филологическия факултет на университета „Св. Климент Охридски“, кн. 9, I, 1942, с. 148 сл.; *D. Obolensky*, *A study in Balkan neo-manichaeism*, Cambridge, 1948, р. 28 сл.; *Е. Э. Липшиц*, Павликянское движение във Византии в VIII и первой половине IX в., Виз. врем., V, 1952, с. 51 сл.; *Ст. М. Бахшян*, Павликянское движение в Армении, Ереван, 1955; *Γ. Ἀναστασίου*, *Οἱ παυλικιανοί, Ἀθήναι*, 1959; *M. Loos*, *Le mouvement paulicien à Byzance*, *Byzantinoslavica*, XXIV, 2, 1963, с. 258—287, и XXV, I, 1964, с. 52—69; *J. Gouillard*, *L' hérésie dans l'Empire Byzantin des origines au XIII siècle*, *Travaux et mémoires*, I, Paris, 1965, с. 307—312.

Към стр. 13

По-нова литература за масалианството: *Д. Ангелов*, Влияния на чужди ереси върху богомилството, с. 149 сл.; *D. Obolensky*, The Bogomiles, с. 48 сл. Срв. и *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 137 сл.

Към стр. 14 — бел. 1

По-нов очерк върху изворите за богомилското учение у *Д. Ангелов*, Богомилството в България, с. 37 сл. Там са включени не само изворите за българските богомили, а и някои извори, които се отнасят до учението на катарите в Италия и Франция. Редица византийски и западни извори, които се отнасят до богомилството и сродни с него дуалистични учения, са обнародвани в български превод с увод и обяснителни бележки в книгата на *Д. Ангелов*, *Б. Примов*, *Г. Батаклиев*, Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори, София, 1967, с. 1—231.

Към стр. 14 — бел. 2

По въпроса за литературата върху богомилството срв. специалния обзор у *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 5 сл. Подробна библиография в края на същата книга, както и в посочения колективен труд *Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори*, с. 225 сл. Ценни библиографски указания за трудовете върху богомилството, обнародвани до 1964 г., са събрани и систематизирани в специално съставената книга с библиография за средновековните ереси на *К. Zsuzanna*, *Eretnekmosgalma a XI—XIV században* (Еретическите движения в XI—XIV в.), Budapest, 1964.

Към стр. 16

За запазването на езически вярвания след покръстването на българската държава подробно у *Д. Ангелов*, Богомилството в България, с. 105 сл.

Към стр. 19

Мисълта за пренасяне на манихейските вярвания чрез уйгурски проповедници е подхваната отново в статията на *I. Dujčev*, *I Bogomili nel paesi slavi a la loro storia*, Atti del convegno internazionale sul tema *L' oriente cristiano nella storia della civiltà*, Roma, 1964, p. 628, който се аргументира между другото със значителната етническа близост между прабългари и уйгури.

По негово мнение много вероятно е манихейски проповедници да са намирали прибежище в България след разгрома на манихейството като официална религия в Уйгурската империя през 840 г. Авторът допуска също така за възможно проникването на манихейски вярвания и от Иран и Ирак, като набляга на мисълта за съществуващите връзки между прабългарската и иранската култура. Това са интересни предположения, но засега те не могат да бъдат подкрепени с конкретен материал.

Към стр. 20

Според *M. Loos*, *Le prétendu témoignage d'un traité de Jean Exarche intitulé „Šestodnev“ et relatif aux Bogomiles, Byzantinoposlavica*, XIII, 1, 1952, с. 59 сл., сведението в Шестоднева на Йоан Екзарх се отнася не до богомили, а до старите манихеи и в такъв смисъл не може да бъде считано за доказателство за поява на богомилството още по време на цар Симеон.

Към стр. 22

През последно време се откри още едно известие за поп Богомил, и то в един византийски паметник. Става дума за един препис на „Синодика в неделята на православието“, запазен в *Vindobonensis hist. gr.*, 73 (издаден от *J. Gouillard*, *Le synodikon de l'orthodoxie, Travaux et mémoires*, 2. Paris, 1967, с. 59. В този препис, съставен през XIII в., неизвестният автор е поместил сред анатемите, отправени срещу възгледите на византийския философ Йоан Итал, една анатема против поп Богомил като разпространител на манихейската ерес по време на българския цар Петър: *Τῷ πατῆρι Βογομίλῳ τῷ ἐπὶ Πέτρῳ τῆς βασιλείας βουλγάρῳ τῷ τὴν τριαύτην μανιχαϊκὴν αἵρεσιν ἀναγείραντα καὶ κατασπέισαντα κατὰ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν, ἀνάθεμα*, т. е. „проклетие срещу поп Богомил, който подбуди и разпръсна по време на царуването на Петър, българския цар, тази манихейска ерес във всеки град и област“. Както се вижда, анатемата съвпада почти напълно със съответната анатема срещу Богомил в Борилевия Синодик. Анализът на текста сочи, че византийският компилатор е имал вероятно пред очи този български паметник и е възпроизвел въз основа на него посоченото известие за дейността на поп Богомил.

Към стр. 29

Сведения, че съвършени богомили са прибегвали към самоубийства, няма. Подобна практика е засвидетелствувана само за катарите в Италия и Франция. Срв. *A. Borst*, *Die Katharer*, Stuttgart, 1953, с. 78, 194, 197.

Към стр. 37

За богомилството във Византия вж. *D. Angelou, Der Bogomilismus auf dem Gebiete des byzantinischen Reiches. Ursprung, Wesen und Geschichte. ГСУ Ист.-фил. фак., т. XLV, 1947/48, с. 1—60; т. XLVI, 1949/50, с. 1—45; D. Obolensky, The Bogomiles, с. 168 сл.*

Към стр. 38

В текста на Евтимий от Акмония селото на Йоан Чурила е означено не като „*χίλιαι χαλνίαι*“, а с генетивната форма *χιλίωυ χαλνίωυ*, срв. *G. Ficker, Die Phundagiagiten, Leipzig, 1908, с. 77, р. 19 сл.* От това може да се заключи, че византийският монах е искал да отбележи не името, а числеността на селото, определяна според тогавашния обичай по броя на комините (*χαλνίωυ*). Срв. *Д. Ангелов, Богомилството в България, с. 385, бел. 59.*

Към стр. 39

По-нова литература за влиянието на богомилското учение в Русия: *Д. А. Казачкова, Към въпроса за богомилската ерес в древна Русия през XI в., Ист. пр., XIII, 1957, кн. 4, с. 59 сл.; Д. Ангелов, Богомилството в историята на славянските народи, Славянска филология, V, 1963, с. 173.* За голямото разпространение на апокрифната книжнина в руските земи срв. *Н. К. Гудзий, История древней русской литературы, Москва, 1966, с. 31 сл.*

Към стр. 40

По-нова литература за богомилството в Босна: *A. Solovjev, La doctrine de l'église de Bosnie (Acad. royale de Belgique, Bull. de la classe des lettres et des sciences morales et politiques, 5-e serie, XXXIV, 1948, с. 481 сл., M. Miletic, I cristjani di Bosna alla luce dei loro monumenti di pietra, Orientalia cristiana analecta, 149, Roma, 1957; O. Mandić, Bogomilska crkva bosanskih krstjana, Chicago, 1962; С. Чиркович, Историја средњовековне Босанска државе, Београд, 1964.*

Към стр. 42

За катаризма в Италия и Франция има обширна литература, която непрестанно нараства. По-важни нови изследвания: *A. Borst, Die Katharer, Stuttgart, 1953 (с добра библиография); Ch. Touzellier, Catharisme et Valdéisme en Languedoc à la fin du XII-ème et au debut du XIII-ème siècle, Paris, 1965 (също с добра библиография).* Срв. библиографските указания в посочената

книга на *K. Zsuzsanna*, *Eretnekösgalmak a XI—XIV században*, Budapest, 1964, с. 115 сл. За връзките между богомили и катарии: *Е. Вернер*, *Богомилството и ранносредновековните ереси на Латинския Запад*, Ист. пр., XIII, 1957, кн. 6, с. 16 сл.; *Н. Ш. Риеш*, *Catharisme médiévale et bogomilisme*, Academia Nazionale dei Lincei, Roma, 1957, с. 56 сл.; *Б. Примов*, *Райнер Сакони като извор за връзките между катарии, павликяни и богомили*, Изследвания в чест на Марин Дринов, София, 1960, с. 533 сл.; *същият*, Сведения на анонимен автор за влиянието на българското богомилство в Западна Европа, ИИИ, т. 14—15, 1964, с. 299 сл.; *Д. Ангелов*, *Богомилството в историята на славянските народи и влиянието му в Западна Европа*. Славянска филология, V, 1963, с. 167; *В. К. Зайцев*, *Богомилское движение и общественная жизнь Северной Италии эпохи Дученто*, VI межд. съезд славистов, доклад, Минск, 1967, с. 1—46.

Към стр. 43

Трябва да се отбележи, че учението на валдейците независимо от това, че е изхождало от принципите на ранното християнство, в редица отношения е било противопоставяно на катаризма и не би могло да се счита за негово продължение. По-нова литература върху Валдо и последователите му: *Ch. Touzeillet*, *Catharisme et Valdésisme en Languedoc à la fin du XII-ème et au début du XIII-ème siècle*. Paris, 1965; *Vaudois languedociens et pauvres catholiques*. Cahiers de Fanjeaux 2, Toulouse, 1967, с. 1—298.

Към стр. 49

Въпросът за „богомилските книги“, както личи добре и от изложението на Й. Иванов, не се свежда само в това да се проучи пряката еретическа книжнина, която е служила на богомилите при техните проповеди, но и тази книжнина, която е възникнала в резултат на богомилското влияние сред българския народ. Касае се предимно за легенди с дуалистичен характер, както и за някои други творения на българския фолклор, в които дуалистичният момент не е застъпен, но независимо от това и в тях може да се установи известно въздействие на богомилските възгледи. Като по-нова литература по този въпрос, излязла след книгата на Й. Иванов, могат да се посочат следните съчинения: *Е. Аничков*, *Манихеји и богомили*, Гласник Скопског научног друштва, V, Скопје, 1929, с. 137 сл.; *Е. Tourdeanu*, *Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles*, *Revue de l'histoire des religions*, t. CXXXVIII, 1950, № 1. И двамата

автори са склонни да ограничат понятието „богомилски книги“, като считат, че само онези от тях, които съдържат преки и очевидни черти на богомилската идеология, би следвало да се отнесат към тази категория. *L. Sadnik*, Südosteuropäische Rätselstudien, Wiener slavistisch Jahrbuch, Graz Holz, 1953, с. 1—185; *Д. Петканова*, Към въпроса за връзките на фолклора с богомилството, Известия на Института за българска литература, VI, 1958, с. 81 сл.; *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 206 сл.; История на българската литература, т. I, София, 1962, с. 178 сл.; *A. Balotă*, Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române, Romanoslavica, Bukurești, 1964, s. 19—69; *G. Wild*, Die bogomilische Häresie in einigen südslavischen Volksliedern, Die Welt der Slawen, IX, 1964, с. 258—276; *Я. Полакова*, Nektere ohlazy bogomilstvi ve stare ruske literature a ustni slovesnosti, Sbornik praci filosofické fakulty Brnenske university, Д 10, 1963, с. 81 сл.; *същата*, Материали о развитии дуалистических народных сказок у славян, Slavia, XXXIV, 1965, seš. 3, с. 456 сл. (и в двете работи има добри библиографски посочвания на по-нова литература); *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 163 сл.; *Н. К. Гудзий*, История древней русской литературы, Москва, 1966, с. 28 сл. (с библиографски указания на с. 31, бел. 1).

Към стр. 50

По-нови проучвания за личността и творчеството на поп Йеремия: История русской литературы, т. I, Москва—Ленинград, 1941 (статия на В. П. Адрианова-Перец); История на българската литература, I, София, 1962, с. 187 сл.; *Е. Георгиев*, Прокълнатият старобългарски писател поп Йеремия, сп. „Език и литература“, г. XIX, 1964, кн. 1, с. 11 сл.; *същият*, Литература на изострени борби в средновековна България, с. 202 сл. (с добра библиография и обстоен анализ на произведенията му). Както се установява от направените изследвания, поп Йеремия е бил по-млад съвременник на поп Богомил и живял и развивал дейност през втората половина на X в. Макар и ученик на поп Богомил, този старобългарски писател се отклонил в значителна степен от правоверните, издържани в строго дуалистичен и опозиционен на официалната църква дух богомилски схващания. Това личи от съдържанието на запазените от него творби, най-важна от които е тъй нар. „Повест за кръстното дърво“.

Към стр. 52

По-нова литература във връзка с индексите: *Б. Ангелов*, Списъкът на забранените книги в българската литература, Известия на Института за българска литература, I, 1952, с. 107 сл.; *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 98 сл.; *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 234 сл.

Към стр. 60

Ново издание на двете версии от *R. Reitzenstein*, Die Vorgeschichte der christlichen Taufe mit Beiträgen von L. Troje, Leipzig—Berlin, 1929, с. 312—316. Български превод на „Тайната книга“ от *Й. Иванов*, Старобългарски разкази, София, 1935, с. 73—87. Повторен в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, с. 144—149, и в Христоматия по история на България, София, 1965, с. 176—180. Превод на Виенския препис успоредно с латинския текст у *Ц. Кристанов*, *И. Дуйчев*, Естествознанието в средновековна България, София, 1954, с. 204—209. Най-нов превод на български с обяснителни бележки и увод у *Д. Ангелов*, *Б. Примов*, *Г. Батаклиев*, Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори, София, 1967, с. 99—107. Проучвания и литература върху този важен богомилски апокриф у *Е. Tourdeau*, Aposcraphes bogomiles et pseudobogomiles, Revue de l'histoire des religions, т. CXXXVIII, № 2, 1950, с. 204—214; *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 62 сл.; История на българската литература, I, София, 1962, с. 209 сл.; *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 180 сл.

Към стр. 66

За това, че Тайната книга е бил пренесена от България за дуалистите в Конкоресто, споменава в една добавъчна бележка към своето съчинение и италианският инквизитор и теолог Анселм Александрийски (срв. съответния текст в изданието на *A. Dondaine*, La hierarchie cathare en Italie. Archivum fratrum praedicatorum, XX, Roma, 1950, с. 319). Както се знае, Анселм е бил един от най-добре осведомените писатели за произхода на богомилството и връзките му с италианските и френските дуалисти и в такъв смисъл неговото потвърждаващо сведение за пренасянето на Тайната книга в Италия има голяма стойност.

Към стр. 89

За новозаветната литература като основа на богомилските възгледи и нейното алегорично тълкуване ср. *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 216 сл.

Към стр. 96

За старозаветната книжнина и отхвърлянето ѝ от богомилите срв. *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 223 сл.

Към стр. 115

Наред с известния Катарски требник бе открит и обнародван през 1939 г. фрагмент и от един друг подобен на него требник, който е бил употребяван от катарите в Италия. Поместен е като допълнение към издадения от *A. Dondaine* дуалистически трактат на Йоан Лугио „*Libet de duobus principis*“, Roma, 1939, с. 151 сл. Срв. *Д. Ангелов*, Богомилството в България, 1969, с. 66 сл. За ритуалите на дуалистите, изложени в Катарския требник, пак там, с. 318 сл. (с подробни библиографски посочвания). Вж. и *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби, София, 1966, с. 199 сл.

Към стр. 131

Български превод на „Видение Исаево“ в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, с. 119—124. Превод на български на същия апокриф според издадения у *И. Иванов* латински текст в книгата на *Д. Ангелов*, *Б. Примов*, *Г. Батклиев*, Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори, София, 1967, с. 109—114 (с увод и обяснителни бележки). Обстойно проучване на апокрифа с оглед да се посочат съдържащите се в него дуалистично-еретически моменти от *Е. Tourdeanu*, Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles, Revue de l'histoire des religions, CXXXVIII, № 2, Paris, 1950, с. 213—218. Срв. също История на българската литература, I, София, 1962, с. 216 сл. Най-ново проучване, с добра библиография, в книгата на *Е. Георгиев*, Литература на изострени класови борби в средновековна България, София, 1966, с. 188—194.

Към стр. 154

Пълният текст на процеса срещу Петър Маврин е поместен в издадените неотдавна протоколи на инквизиционното съдилище на града Памие (в Южна Франция), където той е бил съден през 1323 г. (срв. *Le registre de l'inquisition de Jacques*

Fournier, 1318—1325, t. III, ed. J. Duvernoy, Toulouse, 1965, p. 110—252. Съответният пасаж за разпространението на „Видение Исаево“ сред южнофренските катарери е на с. 200 сл. За този апокриф и неговата популярност сред местните еретици става дума и по повод на процеса срещу един друг привърженик на катаризма, Арналд Цицерд, съден през 1321 г. (*J. Fournier, Le registre, II, с. 50 сл.*).

Към стр. 186

За апокрифа „Енох“ срв. разсъжденията в посочената вече книга на *E. Tourdeanu, Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles, с. 181 сл.*, който счита, че това произведение не може да бъде отнесено към кръга на богомилската литература. Интересна е статията на *H. A. Мещерский, К истории текста славянской книги „Эноха“ (Виз. врем., XXIV, 1964, с. 91—109)*. Убедително по мое мнение е посочил авторът, че тъй нар. Кратка редакция на Енох е по-стара от Пространната редакция (гледнище, поддържано и от френския славист А. Вайан). Не ми изглежда обаче приемливо предположението на *H. A. Мещерский, „что в лице краткой редакции славянской книги Эноха мы имеем дело с памятниками русского извода старославянского языка и что редакция эта возникла в древней Руси“ (с. 102)*. Наличието на отделни слова и граматически форми в тази кратка редакция, които свидетелствуват за първоначален южнославянски (български) археотип, е според мене един сигурен факт, който не може да бъде отречен. За апокрифа „Енох“ срв. още *E. Георгиев, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, 144 сл.*

Към стр. 191

Срв. за апокриф „Варух“ *E. Tourdeanu, Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles, с. 177 сл.* Авторът оспорва гледището на *M. Соколов и Й. Иванов, че името на Сатанаил е било вмъкнато в текста от един богомилски съставител, и изобщо не е склонен да включи това произведение в кръга на еретическата дуалистична литература. Срв. и E. Георгиев, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 121 сл.*

Към стр. 207

Новобългарски превод на апокрифа „Адам и Ева“ в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961 с. 114—119. Ново проучване на текста у *E. Tourdeanu, Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles, с. 187—194*. Във връзка с мотива

за Адамовия запис срв. *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 271 сл. Срв. още История на българската литература, т. I, София, 1962, с. 183; *Я. Полакова*, Материали о развитии дуалистических народных сказок у славян, *Slavia*, XXXIV, 1965, seš. 3, с. 460 сл.; *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 87 сл.

Към стр. 227

Ново издание на Детство Исусово (Томино евангелие) *L'evangile selon Thomas, texte copte établi et traduit par A. Guillaumont, H. Ch. Puech et al.*, Paris, 1959. Новобългарски превод в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, с. 124 сл. Извадки от старобългарския текст с новобългарски превод у *Ц. Кристанов, И. Дуйчев*, Естествознанието в средновековна България, София, 1954, с. 182 сл. Едно ново споменаване за Томино евангелие като любима книга на еретиците се среща в една наскоро издадена група от анатемите от XI в. (срв. *J. Guillard*, *Le synodikon de l'orthodoxie*, *Travaux et Mémoires*, II, Paris, 1967, с. 313, анатема 10). Според *Е. Tourdeau*, *Aposcraphes bogomiles et pseudobogomiles*, р. 203, Томино евангелие не може да бъде включено в кръга на еретическата литература. Напротив, Е. Георгиев (Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 130 сл.) в пълно съгласие с Й. Иванов вижда в този апокриф едно от най-любимите произведения на богомилите, в което се отразяват типични страни на тяхната етика. Срв. също История на българската литература, т. I, София, 1962, с. 184 сл.

Към стр. 248

Срв. върху този интересен богомилски апокриф *Е. Георгиев*, Литература на изострени класови борби в средновековна България, София, 1966, с. 194 сл. (с библиографски указания). „Прение на Христа с дявола“ е напълно в духа на богомилския дуализъм, според който и Исус, и дяволът са синове на бога. В духа на своето суперкритично отношение *Е. Tourdeau*, *Aposcraphes bogomiles et pseudobogomiles*, с. 194, не е склонен да го включи в кръга на еретическата литература.

Към стр. 257

Новобългарски превод на „Разумника“ в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, с. 133 сл. Извадки от старобългарския текст с успореден превод на новобългарски у *Ц. Кристанов, И. Дуйчев*, Естествознанието в средновековна

България, София, 1954, с. 380 сл. Върху характера на това произведение срв. История на старобългарската литература, I, София, 1962, с. 185 сл., 218 сл., и *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 288 сл., който счита, че в съставянето на старобългарския вариант на тази стара апокрифна творба значително участие е имал българският писател поп Йеремия.

Към стр. 273

Новобългарски превод на „Български апокрифен летопис“ у *И. Дуйчев*, Из старата българска книжнина, I, София, 1943, с. 154 сл. Повторен в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, и в Христоматия по история на България, 1965, София, с. 191 сл. Като един от най-интересните паметници за историята на българския народ през периода на византийското владичество той е бил нееднократно привличан в трудовете на български изследвачи. Срв. П. Динев, Стара българска литература, I, 1950, с. 226 сл.; *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 360 сл.; История на българската литература, т. I, София, 1962, с. 251 сл.; *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 316 сл. Данните на апокрифа независимо от техния полулегендарен характер могат да бъдат използвани за изясняване на някои моменти от нашата история още от времето на създаването на славянобългарската държава. Срв. *И. Дуйчев*, Едно легендарно сведение за Аспаруха (*Vjesnik za archeologiju i historiju dalmatinsku*, LVI—LIX, 2, 1954—1957), *Abramičev zbornik*, II, с. 181 сл.

Към стр. 287

Извадки на новобългарски език от Легендата за Тивериадското море у *Ц. Кристанов*, *И. Дуйчев*, Естествознанието в средновековна България, София, 1954, с. 210 сл. По-нова литература: *Я. Полакова*, Материали о развитии дуалистических народных сказок у славян, *Slavia*, XXXIV, 1965, seš. 6, с. 456 сл. (с добри библиографски указания); *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 197 сл.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОДНИ ДУМИ (*проф. Д. АНГЕЛОВ*). IX

СЪДЪРЖАНИЕ НА БОГОМИЛСКИ КНИГИ
И ЛЕГЕНДИ. XVII

БЕЛЕЖКИ И ДОБАВКИ НА РЕДАКТОРА КЪМ
УВОДА НА ЙОРДАН ИВАНОВ И ИЗДАДЕ-
НИТЕ ОТ НЕГО БОГОМИЛСКИ КНИГИ И
ЛЕГЕНДИ. 389

ЙОРДАН ИВАНОВ

БОГОМИЛСКИ КНИГИ И ЛЕГЕНДИ.

Фототипно издание

Редактор на издателството Екатерина Пеева

Художник Владислав Паскалев

Технически редактор Тома Стайкулов

Коректор Любен Иванов

Дадена за печат, 26. VI, 1969 г.

Печатни коли 26 $\frac{1}{2}$.

Формат 65×92/16.

Тираж 8000

Издателски № 17471/III—6

Държавно полиграфическо предприятие Балкан

Държ. издателство Наука и изкуство—София бул. Руски 6